T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI

MİLLİ MÜCADELE'DE İNGİLİZ POLİTİKALARI (1919-1922)

DOKTORA TEZİ

BAHTİYAR DEDEOĞLU

İSTANBUL 2026

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI

MİLLİ MÜCADELE'DE İNGİLİZ POLİTİKALARI (1919-1922)

DOKTORA TEZİ

BAHTİYAR DEDEOĞLU

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. MERAL BALCI

İSTANBUL 2026

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

MİLLİ MÜCADELE'DE İNGİLİZ POLİTİKALARI (1919-1922)

Bahtiyar DEDEOĞLU tarafından hazırlanan tez çalışması, 25/09/2026 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

Danışman	**:** Prof. Dr. Meral BALCI	(Marmara Üniversitesi)
Üye	**:** Prof. Dr. Ali SATAN	(Marmara Üniversitesi)
Üye	**:** Prof. Dr. Davut HUT	(Marmara Üniversitesi)
Üye	**:** Prof. Dr. Mustafa BUDAK	(İstanbul Üniversitesi)
Üye	**:** Doç. Dr. Fatih BAYRAM	(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **III**

ÖZET ..... **X**

ABSTRACT ..... **XI**

KISALTMALAR ..... **XII**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM **26**

İNGİLTERE'NİN TÜRK-YUNAN SAVAŞINDA POLİTİKASI **26**

1.1. Yunan Ordusunun İzmir'i İşgali 32

1.2. Türk Millî Mücadelesi ve İngiliz Politikası 49

1.2.1. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan Anadolu'ya Yolculuğu 51

1.2.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Meşruiyet Kazanma Adımları ve İngiliz Tavrı .. 70

1.3. Sevr'in Çıkılmaz Durumu: 1920 Yılında İngiliz Siyasetinde Türkiye Çatlağı 122

1.4. İngiliz Geleneksel Politikasına Dönüş: 1921-1922 145

1.4.1. İnebolu Görüşmeleri ve İngiliz Yardımı 161

1.4.2. Bolşevik Faktörü: Türk-Sovyet Yakınlaşması Karşısında İngiltere'nin "Tampon Türkiye" Arayışı 170

1.4.3. Sakarya Meydan Muharebesi'nden Mudanya Mütarekesi'ne İngiltere'nin Türk-Yunan Savaşı ve Türkiye Politikası 187

İKİNCİ BÖLÜM **221**

İNGİLTERE'NİN HİLAFET POLİTİKASI (1919-1922) **221**

2.1. İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Hilafet Siyaseti 222

2.1.1. İngiltere'nin Arap Hilafeti Planı ve Şerif Hüseyin 222

2.1.2. De Bunsen Komitesi- İstanbul ve Sykes-Picot Gizli Anlaşmalarında Hilafet... 241

2.2. Birinci Dünya Savaşı Sonu ve Hilafet 248

2.3. Savaş Sonrası Dönem İngiliz Politikasında Hilafet 254
2.3.1. Mondros Mütarekesi Sonrası Hilafet 255
2.4. İngiliz Politikasında Halifeliği Vatikan Modeline Dönüştürme Fikirleri 265
2.5. İngiltere'nin Hilafet Açmazı: Panislamizm Korkusu ve Türk Halifeliğinin Sınırlandırılması 279
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 295
İNGİLİZ POLİTİKASINDA İSTANBUL VE BOĞAZLARIN GELECEĞİ 295
3.1. Mondros'tan İstanbul'un Resmen İşgaline: İngiltere'nin Stratejik Tahakkümü..... 296
3.2. İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920) 322
3.3. Sevr Antlaşması ve Uluslararası Komisyon Planı 340
3.4. Türk Zaferine Doğru İstanbul ve Boğazların Durumu 343
3.5. Çanak Krizi: İstanbul ve Boğazlar İçin Restleşme 365
SONUÇ 377
KAYNAKÇA 386

ÖNSÖZ

"Chi disputa allegando l'autorità non adopra l'ingegno, ma piuttosto la memoria.

Otoriteyi delil göstererek tartışan, zekâsını değil, hafızasını kullanır."

Leonardo da Vinci

Türk Millî Mücadelesi, yalnızca işgal altındaki bir ülkenin istiklalini yeniden kazanma süreci değil, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulmak istenen uluslararası düzenin imkân ve sınırlarının sınandığı başlıca tarihsel dönemlerden biridir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Osmanlı coğrafyasında başlayan işgaller, Paris Barış Konferansı'nda hazırlanan paylaşım tasarıları, İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgal edilmesi, İstanbul'un İtilaf Devletlerince denetim altına alınması, Sevr Antlaşması ve bu gelişmelere karşı Anadolu'da teşkilatlanan millî hareket, savaşın galibi devletleri öngördüklerinden daha uzun ve karmaşık bir mücadeleyle karşı karşıya bırakmıştır. Bu devletler arasında İngiltere, sahip olduğu askerî güç, diplomatik nüfuz ve geniş imparatorluk ağı nedeniyle belirleyici bir konumda bulunmaktaydı.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yalnızca Avrupa'nın galip devletlerinden biri değildi. Mezopotamya'dan Filistin'e, İran Körfezi'nden İstanbul ve Boğazlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada askerî ve siyasi bakımdan etkili hâle gelmişti. Bununla birlikte savaş sırasında elde edilen bu üstünlüğün kalıcı ve sürdürülebilir bir düzene dönüştürülmesi kolay değildi. Savaşın İngiliz ekonomisi üzerinde meydana getirdiği ağır yük, ordunun terhis edilmesine yönelik kamuoyu baskısı, imparatorluğun farklı bölgelerinde gelişen bağımsızlık hareketleri, Bolşevik Rusya'nın ortaya çıkışı ve Müttefik devletlerin birbirleriyle çatışan çıkarları, İngiliz hükûmetinin hareket alanını giderek daraltmaktaydı. Bu nedenle Türkiye'nin geleceği, yalnızca yenilmiş bir devletin topraklarının paylaşılması meselesi olmaktan çıkmış; İngiliz imparatorluk güvenliği, Hindistan yolu, Doğu Akdeniz dengesi, Karadeniz'e geçiş, İslam dünyası ve Sovyet yayılmacılığıyla bağlantılı çok yönlü bir sorun hâline gelmişti.

Bu çalışmanın ortaya çıkışında, Türk Millî Mücadelesi sırasında İngiltere'nin izlediği politikanın tarih yazımında çoğu zaman tek merkezli, değişmez ve bütünüyle Türk karşıtı bir çizgi şeklinde değerlendirilmesi etkili olmuştur. İngiltere'nin Yunanistan'ın Anadolu'daki askerî harekâtını desteklediği, İstanbul ve Boğazlar üzerinde belirleyici bir denetim kurmak istediği, Sevr Antlaşması'nın hazırlanmasında başlıca

rollerden birini üstlendiği ve Ankara'da gelişen milliyetçi hareketi savaş sonrası düzen açısından ciddi bir tehdit olarak gördüğü açıktır. Bununla birlikte bu genel tutum, İngiliz devlet mekanizması içindeki bütün kurumların ve karar alıcıların Türkiye meselesini aynı şekilde değerlendirdiği veya aynı yöntemleri savunduğu anlamına gelmemektedir.

İngiliz politikası, yalnızca Başbakan David Lloyd George'un kişisel tercihleri üzerinden açıklanamayacak kadar geniş ve karmaşık bir karar alma yapısının ürünüydü. Lloyd George'un Yunanistan'a ve Eleftherios Venizelos'a duyduğu yakınlık, Doğu Akdeniz'de İngiliz çıkarlarıyla uyumlu güçlü bir Yunanistan meydana getirme düşüncesi ve Türkleri Avrupa'dan uzaklaştırma isteği dönemin siyasetinde son derece etkili olmuştur. Ancak Lloyd George, İngiliz hükûmetinin ve devlet mekanizmasının tamamını temsil etmemekteydi. Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Genelkurmay Başkanı Henry Wilson, Winston Churchill, Hindistan Bakanı Edwin Montagu, İstanbul'daki İngiliz askerî ve diplomatik temsilcileri ile kabinenin diğer üyeleri, Türkiye meselesini farklı öncelikler ve tehdit algıları üzerinden değerlendirmekteydiler.

Bu farklılıkların basit bir Türk dostluğu veya Türk düşmanlığı ayrımı içerisinde açıklanması mümkün değildir. Curzon, Türklerin İstanbul'dan ve Avrupa'dan çıkarılmasını savunurken Anadolu'nun Yunanistan, İtalya veya Fransa arasında paylaşılmasına karşı çıkabilmekteydi. Henry Wilson ve askerî çevreler, Türk milliyetçilerine özel bir yakınlık duydukları için değil, Yunan ordusunun Anadolu'yu denetleyebilecek kapasitede olmadığını ve İngiltere'nin yeni bir askerî yükümlülüğü taşıyamayacağını düşündükleri için Lloyd George'un siyasetini eleştirmekteydiler. Churchill, Yunanistan'ın aşırı genişlemesini İngiltere'yi askerî ve mali bakımdan yeni sorumluluklara sürükleyecek tehlikeli bir tercih olarak görmekte; buna karşılık Türkiye'nin bütünüyle Bolşevik Rusya'nın nüfuz alanına girmesini de istememekteydi. Montagu ise Türkiye'ye uygulanacak ağır şartların Hindistan Müslümanları üzerinde doğuracağı sonuçları ve hilafetin İngiliz imparatorluğu içindeki Müslüman tebaa bakımından taşıdığı sembolik değeri dikkate almaktaydı.

Bu sebeple çalışmada İngiliz siyasetinin birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış "Türk yanlısı" ve "Türk karşıtı" iki grubun mücadelesi biçiminde değerlendirilmesinden kaçınılmıştır. Esas mesele, İngiliz karar alıcılarının imparatorluk çıkarlarının korunması konusunda bütünüyle ayrışmaları değil, bu çıkarların hangi araçlarla savunulacağı konusunda farklılaşmalarıdır. Yunanistan'ın Batı Anadolu'da bir vekil güç olarak kullanılması, Anadolu'nun Türk egemenliği altında bütünlüğünün korunması, Ankara

Hükûmeti ile doğrudan veya dolaylı ilişki kurulması, İstanbul'un işgal altında tutulması, Boğazların uluslararasılaştırılması ve hilafetin siyasi etkisinin sınırlandırılması gibi seçenekler, aynı imparatorluk güvenliği anlayışının farklı uygulama biçimleriydi.

Tezin başlığında "İngiliz politikası" yerine "İngiliz politikaları" ifadesinin tercih edilmesi de bu yaklaşımın sonucudur. Buradaki çoğul kullanım, İngiltere'nin ortak ve süreklilik taşıyan stratejik çıkarlarının bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine çalışma, İngiliz siyasetinin belirli imparatorluk çıkarları etrafında şekillendiğini; ancak Türk–Yunan Savaşı, hilafet, İstanbul ve Boğazlar gibi meselelerde farklı kurum ve kişilerin birbirinden ayrılan politika önerileri geliştirdiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda hangi görüşlerin ne zaman etkili olduğu, hangi gelişmeler sonucunda güç kaybettiği ve resmî kararlara ne ölçüde yansıdığı incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde İngiltere'nin Türk–Yunan Savaşı sırasındaki politikaları ele alınmıştır. Bölüm, İngiliz Filhelenizminin tarihsel arka planı ve Venizelos'un İngiltere ile kurduğu ilişki üzerinden İzmir'in işgaline giden süreci incelemektedir. Paris Barış Konferansı'ndaki İngiliz delegasyonu içinde Yunan talepleri konusunda ortaya çıkan görüş ayrılıkları, Dışişleri Bakanlığı ile askerî çevrelerin değerlendirmeleri ve Lloyd George'un Yunanistan'a yüklediği stratejik rol ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

Birinci bölümün devamında Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan Anadolu'ya geçişi, Millî Mücadele'nin örgütlenmesi, Erzurum ve Sivas kongreleri, milliyetçi hareketin meşruiyet kazanması, İstanbul'un işgali ve Meclisin Ankara'da açılması karşısında İngiliz makamlarının tutumu incelenmiştir. Böylece İngilizlerin Millî Mücadele'yi başlangıçta nasıl tanımladıkları ve hareketin siyasal bir otoriteye dönüşmesiyle birlikte değerlendirmelerini nasıl değiştirdikleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Sevr Antlaşması'nın uygulanamaz hâle gelmesi, İngiliz siyasetinde Türkiye konusunda meydana gelen ayrışmayı daha görünür kılmıştır. Bir tarafta Yunan ordusunun askerî gücü kullanılarak Ankara Hükûmeti'nin ortadan kaldırılabileceğine inananlar, diğer tarafta Anadolu'nun bölünmesinin sürekli çatışma üreteceğini ve Türk milliyetçilerini Bolşevik Rusya'ya yaklaştıracağını düşünenler bulunmaktaydı. Çalışmada 1921-1922 dönemindeki gelişmeler, İngiliz siyasetinin Anadolu'da bütünlüğünü koruyan sınırlı bir Türk devletini yeniden kabul edilebilir bir seçenek olarak görmeye başlaması çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bolşevik faktörü de üçüncü bölümün temel açıklama unsurlarından biridir. Ankara ile Moskova arasındaki yakınlaşma, İngiliz makamlarında aynı anda iki farklı tepkiye yol açmıştır. Bazı karar alıcılar bu ilişkiyi Millî Mücadele'nin daha sert biçimde bastırılması için gerekçe sayarken, bazıları Türkiye'nin tamamen Sovyet nüfuzuna itilmemesi için Ankara ile uzlaşılması gerektiğini düşünmüştür. Bu nedenle Bolşevizm korkusu, her zaman Türk karşıtı siyaseti güçlendiren tek yönlü bir etken olmamış; kimi durumlarda Ankara Hükûmeti ile ilişki kurulmasını teşvik eden bir unsur hâline gelmiştir.

İkinci bölüm, İngiltere'nin 1919-1922 yılları arasındaki hilafet politikasına ayrılmıştır. Ancak İngiliz siyasetinin savaş sonrası biçimini açıklayabilmek amacıyla bölüm Birinci Dünya Savaşı yıllarından başlatılmıştır. Arap hilafeti düşüncesi, Şerif Hüseyin'in konumu, De Bunsen Komitesi'nin çalışmaları ve Sykes–Picot düzenlemelerinde İstanbul ile hilafetin yeri incelenmiştir. Böylece Mondros Mütarekesi sonrasında hilafet hakkında geliştirilen projelerin savaş yıllarındaki İngiliz planlarından bütünüyle bağımsız olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu bölümün merkezinde İngiltere'nin hilafet açmazı bulunmaktadır. İngiliz yöneticiler, Türk halifesinin Panislamist bir hareketin merkezine dönüşmesinden kaygı duymaktaydılar. Buna karşılık halifeliğin bütünüyle ortadan kaldırılması veya Müslümanlar nezdinde açık biçimde itibarsızlaştırılması, Hindistan başta olmak üzere İngiliz hâkimiyetindeki Müslüman topluluklarda daha büyük tepkiler doğurabilirdi. Bu sebeple İngiliz siyasetinde hilafetin siyasi etkisini sınırlandırma, ruhani otoriteyle siyasi iktidarı birbirinden ayırma ve halifeliği sembolik bir kurum hâline getirme düşünceleri ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde İngiliz politikasında İstanbul ve Boğazların geleceği incelenmiştir. Mondros Mütarekesi'nden İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmesine kadar geçen süreç, İngiltere'nin bölgede kurduğu stratejik tahakküm çerçevesinde ele alınmıştır. İngiltere'nin İstanbul ve Boğazları denetim altında tutması, yalnızca Osmanlı Hükûmeti üzerinde baskı kurma amacı taşımamaktaydı. Bu denetim, Karadeniz'e geçiş, Sovyet Rusya'nın çevrelenmesi, Doğu Akdeniz'in güvenliği ve İngiliz imparatorluğunun Orta Doğu'daki konumunun korunması bakımından da önem taşımaktaydı.

Sevr Antlaşması'nda öngörülen uluslararası Boğazlar Komisyonu, İngiltere'nin bölgeyi doğrudan ilhak etmeden Türk egemenliğinin dışına çıkarma arayışının ürünüydü. Ancak Millî Mücadele'nin askerî başarıları, Fransa ve İtalya'nın Ankara ile ilişkilerini

geliştirmesi ve Yunan ordusunun başarısızlığı, bu planın uygulanabilirliğini ortadan kaldırmıştır. Türk zaferine doğru İstanbul ve Boğazların durumu yeniden gündeme gelmiş; mesele 1922'de Çanak Krizi sırasında İngiltere'yi doğrudan bir savaş ihtimaliyle karşı karşıya bırakmıştır.

Çanak Krizi, İngiliz politikasındaki iç ayrılıkların ve Müttefik dayanışmasının sınırlarının en açık biçimde görüldüğü gelişmelerden biri olarak değerlendirilmiştir. Lloyd George hükûmeti Türk kuvvetlerinin Boğazlar bölgesine ilerlemesini İngiliz prestiji bakımından kabul edilemez görürken Fransa ve İtalya yeni bir savaşa katılmaya yanaşmamıştır. İngiliz kamuoyu ve siyasal çevrelerinde de Anadolu'daki savaşın sürdürülmesine yönelik güçlü bir irade bulunmamaktaydı. Kriz, yalnızca Türk askerî zaferinin değil, İngiltere'nin savaş sonrası imparatorluk siyasetinin askerî ve diplomatik sınırlarının görünür hâle geldiği bir dönüm noktası olmuştur.

Bu çalışmanın özgünlüğü, Türk–Yunan Savaşı, hilafet ve İstanbul–Boğazlar meselelerini aynı İngiliz karar alma sistemi içinde değerlendirmesinde aranmalıdır. Mevcut literatürde bu konuların her biri hakkında değerli ve kapsamlı çalışmalar bulunmaktadır. Ancak Yunanistan'ın İngiliz çıkarları bakımından bir vekil güç olarak kullanılması, hilafetin Hindistan ve Panislamizm bağlamında sınırlandırılması, İstanbul'un sembolik konumu ve Boğazların stratejik önemi çoğu zaman ayrı araştırma alanları şeklinde ele alınmıştır. Bu çalışma, söz konusu meselelerin gerçekte aynı imparatorluk güvenliği anlayışının birbirine bağlı parçaları olduğunu savunmaktadır.

Araştırmanın diğer bir özgün yönü, İngiliz politikasındaki değişimi yalnızca Türk askerî başarılarının doğrudan sonucu olarak açıklamamasıdır. İzmir'in işgaliyle başlayan süreçte Yunan ordusunun kapasitesi, İngiliz askerî makamlarının uyarıları, Hindistan Müslümanlarının tepkileri, Ankara–Moskova yakınlaşması, Fransa ve İtalya'nın İngiltere'den uzaklaşması, Sevr'in uygulanamaz hâle gelmesi ve İngiliz kamuoyunun yeni bir savaşa karşı çıkması birlikte değerlendirilmiştir. Böylece İngiltere'nin 1919'daki müdahaleci ve parçalamaya dayalı siyasetinden 1921-1922 yıllarında Ankara ile ilişki kurmayı ve Anadolu'da Türk egemenliğini kabullenmeyi içeren daha ihtiyatlı bir çizgiye yönelmesi, çok nedenli bir dönüşüm olarak açıklanmıştır.

Çalışmanın temel iddiası, İngiltere'nin Millî Mücadele karşısındaki siyasetinin başlangıçtan sona kadar sabit kalmadığıdır. Bununla birlikte bu değişim, İngiltere'nin bir anda Türk dostu bir siyasete yönelmesi şeklinde değerlendirilmemelidir. İngiltere'nin temel amacı, imparatorluk çıkarlarının korunmasıydı. Değişen şey, bu çıkarların hangi

araçlarla korunabileceğine dair değerlendirmelerdi. Yunanistan'ın kendisine yüklenen görevi yerine getiremediği anlaşıldıkça, Anadolu'da belirli sınırlar içinde güçlü ve bütünlüğünü koruyan bir Türk devletinin varlığı yeniden kabul edilebilir bir seçenek hâline gelmiştir.

Bu araştırma, İngiltere'nin Millî Mücadele karşısındaki siyasetini bütünüyle başarısız veya baştan sona tutarlı bir politika olarak nitelendirmekten kaçınmaktadır. İngiltere Sevr düzenini uygulayamamış, Yunanistan'ın Anadolu'daki varlığını koruyamamış ve Ankara Hükûmeti'nin siyasi meşruiyet kazanmasını engelleyememiştir. Buna karşılık Boğazlar, Irak sınırı, Musul ve savaş sonrası ekonomik düzen gibi meselelerde diplomatik mücadelesini sürdürmüş; doğrudan askerî müdahaleden müzakereye dayalı yeni bir siyaset geliştirmeye çalışmıştır. Bu nedenle 1919-1922 yılları, İngiliz politikasının basitçe geri çekildiği değil, hedeflerini değişen güç dengelerine uyarlamak zorunda kaldığı bir dönem olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasının her aşamasında bilgi ve birikimiyle bana yol gösteren, değerli görüş ve önerileriyle araştırmamın bilimsel bir çerçevede şekillenmesine katkı sağlayan, akademik rehberliğini ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli danışmanım Prof. Dr. Meral Balcı'ya en içten teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.

Ayrıca, çalışmanın gelişmesine değerli görüş, öneri ve eleştirileriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Ali Satan ve Prof. Dr. Davut Hut'a teşekkür ederim.

Bu vesileyle, üniversite öncesi eğitim hayatım boyunca tarihe olan ilgimin gelişmesinde önemli rol oynayan, tarih ilmine duyduğum merakı pekiştiren ve beni bu alanda öğrenmeye ve araştırmaya teşvik eden tüm öğretmenlerime de gönülden teşekkür ederim.

Çalışmanın farklı aşamalarında desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Kadir Kon'a, Doç. Dr. Fahriye Begüm Yıldızeli'ne, Dr. Öğr. Üyesi Özge Aslanmirza'ya ve arkadaşım Onur Atalay'a ayrıca teşekkür ederim.

Çalışmaya sunduğu katkıların yanı sıra, Londra'daki araştırmalarımı gerçekleştirebilmem amacıyla şahsım için referans mektubu kaleme alan University of Birmingham'dan Dr. Daniel Whittingham'a da teşekkürlerimi sunarım. Gösterdiği anlayış ve sağladığı destek dolayısıyla, görev yaptığım Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nin Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Sabit Horoz'a da teşekkür ederim.

Hayatımın her aşamasında maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, sevgi ve fedakârlıklarıyla daima yanımda olan annem Yülgen Dedeoğlu'na, babam Güven Dedeoğlu'na ve kardeşlerim Yusuf ile Deniz'e en içten şükranlarımı sunarım. Bu uzun ve meşakkatli çalışma sürecinde sevgisi, sabrı ve anlayışıyla bana her zaman destek olan, karşılaştığım güçlükleri aşmamda en büyük güç kaynaklarımdan biri olan müstakbel eşim Mukadder Çakıroğlu'na ise gönülden teşekkür ederim.

Bu tezin, Türk Millî Mücadelesi tarihine yalnızca İngiltere merkezli yeni bir anlatı eklemekle kalmaması; İngiliz karar alma mekanizmasının kendi içindeki tartışmaları, imparatorluk güvenliği kaygılarını ve Türk askerî-siyasi başarısının bu sistem üzerinde meydana getirdiği dönüşümü daha açık biçimde ortaya koyması temenni edilmektedir. Araştırmada bulunabilecek eksiklikler ve değerlendirme hataları elbette tarafıma aittir.

ÖZET

Millî Mücadele'de İngiliz Politikaları (1919-1922) isimli bu tez çalışması, 1919-1922 yılları arasında Türk Kurtuluş Savaşı sürecinde İngiltere politikasını, karar alma mekanizmalarındaki farklı eğilimler ve stratejik öncelikler üzerinden incelemektedir. Çalışmanın temel hareket noktası, İngiltere siyasetinin Millî Mücadele boyunca tek yönlü, sabit ve bütünüyle Türk karşıtı bir çizgi olarak değerlendirilemeyeceğidir. Dönemin koalisyon hükümeti, Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay ve kabine üyeleri arasında Yunanistan'ın desteklenmesi, Ankara Hükümeti ile ilişki kurulması, İstanbul'un statüsü, Boğazların güvenliği ve hilafetin geleceği konularında belirgin görüş ayrılıkları bulunmaktaydı.

Bu bağlamda tez, Lord Curzon, Henry Wilson, Winston Churchill, Edwin Montagu ve diğer karar alıcıların yaklaşımlarını karşılaştırmalı biçimde ele alacaktır. Curzon'un Milliyetçilerle doğrudan çatışmadan kaçınılması yönündeki tutumu, askerî çevrelerin Anadolu'nun bölünmeden Türk egemenliği altında kalmasına dair değerlendirmeleri, Churchill'in Türkiye'yi Bolşevik etki alanından uzaklaştırma arayışı ve Montagu'nun Hindistan Müslümanlarını dikkate alan hilafet hassasiyeti çalışmanın ana eksenleri arasında yer almaktadır.

Tez ayrıca İstanbul, Boğazlar ve hilafet meselesinin İngiltere için yalnızca diplomatik değil, imparatorluk güvenliği açısından da merkezî önem taşıdığını savunmaktadır. İstanbul, Osmanlı-Hilafet nüfuzunun sembolik merkezi; Boğazlar ise Akdeniz, Karadeniz, Ortadoğu ve Hindistan bağlantılı stratejinin kilit unsuru olarak değerlendirilecektir. İngiltere'nin Panislamizm korkusu, hilafetin siyasi etkisinin sınırlandırılması ve ruhani otorite ile siyasi iktidarın ayrıştırılması arayışı da bu çerçevede incelenecektir. Böylece çalışma, Millî Mücadele tarih yazımında çoğu zaman ihmal edilen İngiltere içi tartışmaları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

This thesis examines British policy during the Turkish War of Independence between 1919 and 1922 through the divergent tendencies and strategic priorities within British decision-making mechanisms. Its central premise is that British policy during the National Struggle cannot be interpreted as a one-dimensional, fixed, and wholly anti-Turkish line. Within the coalition government of the period, significant differences of opinion existed among the Foreign Office, the General Staff, and members of the Cabinet regarding support for Greece, relations with the Ankara Government, the status of Constantinople, the security of the Straits, and the future of the Caliphate.

In this context, the thesis will comparatively analyse the approaches of Lord Curzon, Henry Wilson, Winston Churchill, Edwin Montagu, and other decision-makers. Curzon's inclination to avoid direct confrontation with the Nationalists, the military circles' assessments favouring the preservation of Anatolia under undivided Turkish sovereignty, Churchill's search for ways to detach Turkey from the Bolshevik sphere of influence, and Montagu's sensitivity toward the Caliphate in view of Indian Muslims constitute the main axes of the study.

The thesis further argues that Constantinople, the Straits, and the Caliphate were of central importance to Britain not merely in diplomatic terms but also in relation to imperial security. Constantinople will be evaluated as the symbolic centre of Ottoman-Caliphal influence, while the Straits will be treated as a key element of Britain's Mediterranean, Black Sea, Middle Eastern, and Indian strategy. Britain's fear of Pan-Islamism, its attempt to limit the political influence of the Caliphate, and its search for a separation between spiritual authority and political power will also be examined within this framework. Thus, the study aims to reveal the intra-British debates that have often been neglected in the historiography of the National Struggle.

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

C. : Cilt

DBFP: Documents on British Foreign Policy 1919-1939 Series I.

Der: Derleyen

FO: Foreign Office.

IOR: The India Office Records

HTVD: Harb Tarihi Vesikaları Dergisi.

S. : Sayı

TNA/CAB: The National Archives, Cabinet Papers.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik siyaseti, yalnızca iki devlet arasındaki askerî mücadele üzerinden değerlendirilemeyecek kadar geniş bir tarihsel ve coğrafi zemine sahipti. İngiliz karar alıcıları açısından Osmanlı Devleti; Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan Boğazları, Avrupa ile Asya arasındaki kara yollarını, Süveyş Kanalı'nı, Basra Körfezi'ni, İran petrollerini, Mezopotamya nehir havzasını ve Hindistan'a uzanan imparatorluk ulaşım hatlarını etkileyebilecek stratejik bir konumda bulunuyordu. Bu sebeple İngiltere'nin 1914-1918 dönemindeki "Türkiye siyaseti", Osmanlı ordularının yenilgiye uğratılması veya Osmanlı Devleti'nin savaş dışına çıkarılması hedefiyle sınırlı değildi. İngiliz siyaseti aynı zamanda Osmanlı coğrafyasının savaş sonrasında nasıl düzenleneceği, bölgedeki stratejik noktaların hangi devletlerin denetiminde kalacağı ve Almanya, Rusya ve Fransa gibi rakip veya müttefik güçlerin İngiliz çıkarlarını ne ölçüde sınırlandırabileceği meseleleri etrafında şekillenmekteydi.[1]

İngiltere'nin savaş yıllarındaki Osmanlı siyasetinin anlaşılabilmesi için on dokuzuncu yüzyılda takip edilen geleneksel politikanın göz önünde bulundurulması gerekir. İngiltere uzun süre Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü, Avrupa güç dengesi ile Hindistan yollarının güvenliği bakımından yararlı görmüştü. Bu yaklaşım, Osmanlılara duyulan özel bir siyasî yakınlıktan ziyade Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerinden Akdeniz'e inmesini, Fransa'nın ise Doğu Akdeniz'de üstünlük kurmasını engelleme düşüncesinden kaynaklanıyordu. Elie Kedourie'nin belirttiği üzere Osmanlı Devleti'nin varlığının korunması, Londra açısından Akdeniz'deki İngiliz konumunu ve Hindistan'la bağlantıları güvence altına alan, aynı zamanda Osmanlı mirası üzerinde büyük devletlerin doğrudan karşı karşıya gelmesini önleyen işlevsel bir araçtı.[2]

Bununla birlikte on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yaklaşımında önemli bir değişim meydana geldi. Osmanlı Devleti'nin askerî ve mali bakımdan zayıflaması, İngiltere'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın da yaşandığı bir dönemde Mısır'ı işgal etmesi, Almanya'nın İstanbul üzerindeki nüfuzunu artırması ve Berlin-Bağdat Demiryolu projesi, geleneksel İngiliz

[1] İsmail Ediz, "Britain and the Ottoman Empire in the First World War: Clashing Interests of Two Belligerents", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. II, S. 3, 2016, s. 109-111; John W. Young, *Britain and the World in the Twentieth Century*, London, Arnold, 1997, s. 67-68.
[2] Elie Kedourie, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921*, London, Mansell Publishing, 1987, s. 10-11.

politikasının temelini aşındırdı. Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması artık İngiliz çıkarlarının vazgeçilmez bir şartı olarak görülmemeye başlandı. Bunun yerine, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması veya dağılması hâlinde Boğazlar, Mısır, Mezopotamya, Basra Körfezi ve İran gibi bölgelerde ortaya çıkacak boşluğun hangi devlet tarafından doldurulacağı önem kazandı.

1914 yazında İngiliz hükümetinin öncelikli hedefi Osmanlı Devleti'ni mümkünse savaşın dışında tutmaktı. Osmanlı tarafsızlığı, İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nı ve Basra Körfezi'ni yeni bir cephe açmadan korumasını sağlayabilirdi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması, halifenin dinî otoritesinin İngiliz hâkimiyetindeki Müslüman topluluklara karşı kullanılmasını engelleyecekti. Buna rağmen Londra, Osmanlı tarafsızlığını sağlamak için Rusya ile ilişkilerini tehlikeye atacak kapsamlı güvenceler vermeye hazır değildi. Osmanlı hükümetinin İngiltere ve Fransa'yla yakınlaşma girişimleri de bu nedenle sonuçsuz kaldı.

İngiliz hükümetinin bu tutumunda, Avrupa'daki savaşın Osmanlı Devleti'nden daha öncelikli görülmesi belirleyiciydi. İngiltere açısından Fransa'nın Almanya karşısında korunması ve Rusya'nın İtilaf Devletleri safında tutulması, Osmanlı tarafsızlığından daha büyük bir stratejik değere sahipti. Dolayısıyla İngiliz karar alıcıları, Osmanlı hükümetine Rusya'nın Boğazlar ve Doğu Anadolu üzerindeki taleplerini sınırlandıracak bağlayıcı bir güvence vermekten kaçındılar. İngiltere bir taraftan Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını isterken diğer taraftan bu tarafsızlığın gerektirdiği diplomatik bedeli ödemeye yanaşmadı. Bu durum, savaş öncesinde zaten zayıflamış olan İngiliz-Osmanlı ilişkilerinin bütünüyle kopmasına katkıda bulundu.[3]

Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi, İngiltere'nin özellikle 1878 sonrasında giderek değişen Osmanlı politikasında yeni ve belirgin bir kırılma meydana getirdi. İngiltere, 1878'e kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını kendi stratejik çıkarları bakımından önemli görmüş, ancak bu tarihten itibaren söz konusu yaklaşım giderek zayıflamıştı. Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa katılması, İngiliz karar alıcılarının Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik geleneksel yaklaşımı bütünüyle terk etmelerine zemin hazırladı. Bundan sonra Osmanlı Devleti, Alman nüfuzunu Orta Doğu'ya, Kafkasya'ya, İran'a ve Hindistan yönüne taşıyabilecek bir tehdit unsuru olarak

[3] Joel D. Rayburn, *The Greatest Disaster: The Failure of Great Britain's Ottoman Empire Policy, 1914*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Texas A&M University, 2002, s. 1-8.

değerlendirilmeye başlandı. İngiltere bakımından tehdit yalnızca Osmanlı ordusunun askerî faaliyetlerinden kaynaklanmıyordu. Osmanlı padişahının halife sıfatıyla cihat ilan etmesi de Hindistan, Mısır ve diğer İngiliz hâkimiyetindeki Müslüman toplulukların tutumuna ilişkin ciddi kaygılara yol açtı.

John W. Young'ın belirttiği gibi Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması, bir taraftan Süveyş Kanalı'nı ve Basra Körfezi'ni askerî saldırıya açık hâle getirirken diğer taraftan halifenin dinî nüfuzunun İngiliz yönetimi altındaki Müslüman topluluklar üzerinde kullanılabilmesi ihtimalini gündeme getirdi.[4]

Bu çerçevede İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasetinin ilk boyutu siyasî ve jeopolitik güvenlikti. Londra'nın temel amacı, Almanya'nın Osmanlı toprakları üzerinden Orta Doğu'ya yerleşmesini ve İngiliz İmparatorluğu'nun doğu bağlantılarını tehdit etmesini engellemekti. Berlin-Bağdat Demiryolu, Alman nüfuzunun yalnızca ekonomik değil, askerî ve siyasî bir aracı olarak görülüyordu. Almanya'nın İstanbul, Anadolu ve Mezopotamya üzerindeki etkisinin kalıcı hâle gelmesi, İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki konumunu ve Hindistan savunmasını zayıflatabilirdi. Bu sebeple savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nin Alman etkisinden çıkarılması ve Almanya'nın Orta Doğu'daki nüfuzunun tasfiye edilmesi, İngiliz savaş amaçlarının önemli bir unsurunu oluşturdu.

İngiliz siyasî çıkarlarının ikinci önemli boyutu, savaş sonrasında Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkacak düzenin İngiltere aleyhine sonuçlanmasını önlemekti. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması İngiltere için birtakım fırsatlar doğurmakla birlikte, bu devletin kontrolsüz biçimde parçalanması yeni güvenlik sorunlarına yol açabilirdi. Rusya'nın İstanbul ve Boğazları ele geçirmesi, Fransa'nın Suriye'den Mezopotamya'ya kadar uzanan geniş bir nüfuz bölgesi kurması veya İtalya'nın Doğu Akdeniz'de güçlenmesi İngiliz çıkarlarıyla uyuşmuyordu. İngiltere bu nedenle bir taraftan müttefiklerine taviz vermek zorunda kalırken diğer taraftan onların taleplerini kendi imparatorluk güvenliğiyle bağdaştırmaya çalıştı.

Bu siyasetin daha sistematik hâle getirilmesi amacıyla 1915'te de Bunsen Komitesi oluşturuldu. Foreign Office, India Office, Colonial Office, Admiralty ve War Office temsilcilerinden meydana gelen komite, "Asya Türkiyesi"nin geleceğini ve İngiltere'nin bölgedeki savaş amaçlarını ele aldı. Komitenin 30 Haziran 1915 tarihli

[4] J.Young, *Britain and the World*, s. 67-68.

raporunda İngiliz çıkarları; Basra Körfezi'nin güvenliği, İngiliz ticaretinin korunması, bölgedeki yerel müttefiklerin desteklenmesi, sulama ve nehir taşımacılığı yatırımlarının güvenceye alınması, petrol sanayisinin korunması, Mezopotamya'daki tarımsal üretimin geliştirilmesi, Doğu Akdeniz'deki ulaşım yollarının güvenliği ve kutsal şehirlerde Müslüman idaresinin devamı gibi başlıklar altında toplandı.[5]

De Bunsen Komitesi, Osmanlı Devleti'nin geleceğine ilişkin farklı ihtimalleri değerlendirdi. Bunlar arasında Osmanlı Devleti'nin mevcut hâliyle devam etmesi, devletin adem-i merkeziyetçi veya federal bir yapıya dönüştürülmesi, büyük devletlere ait nüfuz bölgeleri oluşturulması ve Osmanlı topraklarının doğrudan paylaşılması bulunuyordu. Bununla birlikte komite, geniş çaplı doğrudan ilhakın İngiltere'ye yüksek askerî ve mali sorumluluklar yükleyeceğini öngörüyordu. Yeni toprakların savunulması için garnizonlar kurulması, ulaşım hatlarının inşa edilmesi ve yerel idarenin finanse edilmesi gerekecekti. Bu nedenle İngiliz karar alıcıları açısından her bölgenin doğrudan sömürge hâline getirilmesinden ziyade, stratejik bölgelerin denetlendiği ve yerel yönetimlerin İngiliz nüfuzu altında tutulduğu bir düzen daha uygulanabilir görünüyordu.[6]

Bu noktada İngiliz savaş amaçları Savaş Kabinesinde belirlenmiş ve burada alınan karara göre, İngiliz karar alıcılarının Osmanlı topraklarını parçalayarak merkezî Osmanlı otoritesini Türk çoğunluğun yaşadığı Anadolu sahasıyla sınırlandırmak istedikleri anlaşılmaktadır. "Osmanlı İmparatorluğu topraklarının başkenti İstanbul olmak üzere yalnızca Küçük Asya (Anadolu) ile sınırlandırılması; Akdeniz ile Karadeniz arasındaki geçişin (boğazların) askeri dışı bırakılması ve uluslararası kontrol altına alınması", hedeflenmiştir.[7] Robert Johnsonise de Bunsen Komitesi'nin kararlarını doğrudan ve değişmez bir "paylaşım planı" biçiminde değerlendirmeye karşı çıkmakta; komitenin uzun süreli işgalden kaçınmayı, yerel özerklikleri geliştirmeyi ve İngiliz güvenliğini tampon bölgeler aracılığıyla sağlamayı amaçladığını ileri sürmektedir.[8] Bu bilgi ve yorum birlikte değerlendirildiğinde İngiliz siyasetinde hem Osmanlı merkezî otoritesini zayıflatma iradesinin hem de doğrudan ilhakın maliyetlerinden kaçınma eğiliminin bulunduğu söylenebilir.

[5] Robert Johnson, "The de Bunsen Committee and a Revision of the 'Conspiracy' of Sykes-Picot", *MiddleEastern Studies*, C. 54, S. 4, 2018, s. 614-615.
[6] Johnson, "The de Bunsen Committee", s. 615-620.
[7] War Cabinet, Statement of War Aims, CAB/24/37, January 03th, 1918.
[8] Johnson, "The de Bunsen Committee", s. 613-620

İngiltere'nin siyasî çıkarları, Arap coğrafyasına yönelik politikalarında da açık biçimde görülmekteydi. Osmanlı Devleti'ni içeriden zayıflatmak amacıyla Şerif Hüseyin ve diğer Arap liderlerle ilişkiler geliştirildi. Şerif Hüseyin İsyanı,[9] Osmanlı ordusunun insan gücünü ve ikmal imkânlarını bölerek İngiliz askerî harekâtını kolaylaştıracak bir araç olarak değerlendirildi. Bununla birlikte Araplarla yapılan görüşmeler yalnızca savaş dönemine ait taktik bir uygulama değildi. İngiliz karar alıcıları, Osmanlı merkezî otoritesinin yerine İngiltere'ye bağlı veya İngiltere'yle iş birliği yapan yerel yönetimlerin kurulmasını, doğrudan işgalin maliyetlerini azaltacak bir çözüm olarak görüyorlardı.

Hüseyin-McMahon yazışmaları, Sykes-Picot Anlaşması ve Balfour Deklarasyonu İngiltere'nin farklı siyasî hedefleri aynı anda gerçekleştirme çabasının ürünleriydi. İngiltere, Şerif Hüseyin'e Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması karşılığında sınırları kesin biçimde belirlenmemiş bir Arap bağımsızlığı vadederken, Fransa'yla yaptığı görüşmelerde Suriye ve Lübnan'daki Fransız çıkarlarını kabul etmişti. Balfour Deklarasyonu'yla da Filistin'de Yahudi halkı için bir "millî yurt" kurulmasını desteklediğini açıkladı. Böylece aynı coğrafya üzerinde Araplara, Fransızlara ve Siyonist harekete farklı nitelikte vaatlerde bulunuldu.[10]

Sykes-Picot Antlaşması da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Antlaşma, savaş sonrasında Osmanlı Arap topraklarının İngiliz ve Fransız nüfuz alanlarına ayrılmasını öngörmekteydi. Ancak bu düzenleme, yalnızca Osmanlı topraklarını paylaşma arzusundan kaynaklanmıyordu. İngiltere, Fransa'nın Suriye ve Filistin'de daha geniş talepler ileri sürmesini engellemeye, aynı zamanda Basra, Bağdat, Filistin ve Akdeniz'den Basra Körfezi'ne uzanacak ulaşım hattı üzerindeki çıkarlarını güvence altına almaya çalışıyordu. Howard M. Sachar'ın belirttiği üzere İngiliz hedeflerinin temel sınırları Kızıldeniz, Basra Körfezi, Mezopotamya ve Hindistan'a uzanan imparatorluk ulaşım hattı tarafından belirlenmişti.[11]

---

[9] Literatürde Haziran 1916'da Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in liderliğinde Osmanlı yönetimine karşı başlayan hareket için "Arap İsyanı", "Şerif Hüseyin İsyanı" ve "Hicaz İsyanı" şeklinde farklı adlandırmalar kullanılmaktadır. "Arap İsyanı" tabiri özellikle uluslararası literatürde yaygın olmakla birlikte, bu ifade isyanın bütün Osmanlı Araplarını kapsayan genel bir ayaklanma olduğu izlenimini verebilmesi nedeniyle tartışmalıdır. Nitekim hareket esas olarak Şerif Hüseyin ve ona bağlı unsurların öncülüğünde Hicaz'da başlamış ve Osmanlı hâkimiyetindeki Arap nüfusun tamamından veya çoğunluğundan destek görmemiştir. Bu nedenle bazı araştırmacılar hareketin coğrafi niteliğini vurgulamak amacıyla "Hicaz İsyanı", bazıları ise liderliği ve hareketin siyasî karakterini öne çıkarmak amacıyla "Şerif Hüseyin İsyanı" adlandırmasını tercih etmektedir.

[10] Young, *Britain and the World*, s. 68; Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East, 1914-1956*,2. bs., London, Chatto & Windus, 1964, s. 30-44.

[11] Howard M. Sachar, *The Emergence of the Middle East, 1914-1924*, London, Allen Lane-The PenguinPress, 1970, s. 160-162.

İngiltere'nin askerî çıkarlarının merkezinde ise Süveyş Kanalı bulunuyordu. Kanal, Britanya Adaları ile Hindistan ve Uzak Doğu arasında en kısa deniz yolunu sağlamaktaydı. Kanalın Osmanlı-Alman kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi veya sürekli tehdit altında tutulması, İngiltere'nin asker, mühimmat, hammadde ve ticari mal sevkiyatını ciddi biçimde aksatabilirdi. Bu nedenle Mısır hem korunması gereken bir stratejik alan hem de Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülecek askerî harekâtların ana üssü hâline geldi. İngilizlerin Sina üzerinden Filistin'e doğru ilerlemesi, yalnızca yeni topraklar ele geçirmek değil, Süveyş'in önünde daha geniş ve güvenli bir savunma kuşağı oluşturmak amacını taşıyordu.

Boğazlar, İngiltere'nin askerî ve ekonomik çıkarlarının birleştiği bir başka stratejik alanı oluşturuyordu. İngiliz karar alıcıları açısından Çanakkale ve İstanbul Boğazları, Karadeniz ile Akdeniz arasındaki ticaretine askerî ulaşımın kilit noktasıydı. Osmanlı Devleti'nin Boğazları kapatması Rusya'ya yapılacak yardımın kesilmesine, Karadeniz'den tahıl ve diğer ürünlerin Avrupa'ya ulaştırılmasının engellenmesine yol açtı. İsmail Ediz, İngiliz siyasetinde Boğazların bütün devletlerin ticaretine açık tutulmasının temel bir ilke olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin Boğazları kapatmasının Londra'nın Osmanlı toprak bütünlüğüne verdiği desteği terk etmesinde etkili olduğunu belirtmektedir.[12]

Çanakkale Harekâtı bu stratejik düşüncenin askerî uygulamasıydı. Harekâtın başarıya ulaşması durumunda İstanbul'un ele geçirilmesi, Osmanlı Devleti'nin savaş dışına çıkarılması, Rusya'yla doğrudan deniz bağlantısı kurulması ve Balkan devletlerinin İtilaf Devletleri safına çekilmesi umuluyordu. Ancak 1915'te başlayan deniz ve kara harekâtları Osmanlı savunmasını aşamadı. İtilaf kuvvetleri ağır kayıplar vererek 1916 başında Gelibolu Yarımadası'ndan çekildi. Osmanlı askerî kapasitesinin küçümsenmesi, harekâtın başarısızlığının önemli nedenlerinden biriydi. Young'a göre Osmanlı Devleti'ni kolayca çökecek geri kalmış bir güç olarak gören düşünce, Çanakkale seferinin planlanmasında belirleyici olmuş ve İtilaf Devletleri açısından son derece ağır sonuçlar doğurmuştu.[13]

İngiltere'nin ikinci önemli askerî harekât alanı Mezopotamya idi. Mezopotamya'daki ilk İngiliz ilerleyişinin temel amacı Basra'yı, Şattülarap su yolunu,

[12] Ediz, "Britain and the Ottoman Empire", s. 123-125.
[13] Young, *Britain and the World*, s. 67-68; Sean McMeekin, *Osmanlı'da Son Fasıl: Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun Şekillenişi, 1908-1923*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2019, s.173-229.

Basra Körfezi'ndeki İngiliz konumunu ve İran'daki petrol tesislerini korumaktı. Seferin Hindistan hükümetine bağlı birlikler tarafından yürütülmesi, Mezopotamya'nın İngiliz karar alıcıları tarafından Hindistan savunmasının uzantısı olarak görüldüğünü göstermekteydi. Başlangıçta sınırlı olan harekât, Basra'nın ele geçirilmesinden sonra Bağdat'a doğru genişledi. Kedourie'nin aktardığına göre Sir Percy Cox şu görüşü savunuyordu: Basra'nın güvenliği, ancak Bağdat'ın İngiliz kontrolüne geçmesiyle sağlanabilirdi. Bağdat; Osmanlıların ya da başka bir büyük gücün elinde kaldığı sürece, Basra hiçbir zaman tam anlamıyla güvende olamazdı.[14]

İngiliz kuvvetlerinin Bağdat'a doğru hazırlıksız biçimde ilerlemesi, 1916'da Kutülamare yenilgisiyle sonuçlandı. General Townshend komutasındaki on üç bin beş yüz kişilik İngiliz-Hint kuvveti teslim oldu. Bununla birlikte İngiltere Mezopotamya'daki hedeflerinden vazgeçmedi. Kuvvetler yeniden düzenlendi ve Mart 1917'de Bağdat ele geçirildi. İngiliz Savaş Kabinesi, Basra'nın doğrudan İngiliz idaresinde tutulmasını; Bağdat'ta ise görünüşte yerel, fiilen İngiliz himayesine bağlı bir yönetim oluşturulmasını öngörmekteydi.[15] Böylece İngiltere hem bölgenin dış ilişkilerini ve ulaşım hatlarını denetleyebilecek hem de açık bir ilhakın doğuracağı siyasî tepkileri azaltabilecekti.

Mezopotamya'nın önemi yalnızca askerî güvenlikten kaynaklanmıyordu. İngiltere'nin bölgedeki ekonomik çıkarları petrol, tarım, nehir taşımacılığı, demiryolları, limanlar ve ticaret pazarlarını kapsayan geniş bir bütün oluşturmaktaydı. İran'daki Anglo-Persian Oil Company yatırımları ve Kraliyet Donanması'nın 1912 yılında kömürden petrole geçiş kararı alması, Basra Körfezi ve İran petrol sahalarının güvenliğini giderek daha önemli hâle getirmişti. İngiliz donanmasının yakıt ihtiyacının güvence altına alınması, Mezopotamya seferinin temel nedenlerinden biriydi.[16]

Bununla birlikte İngiliz ekonomik hedeflerini yalnızca petrole indirgemek doğru değildir. Dicle ve Fırat nehirlerinde ulaşım, Şattülarap'ın denetimi, Basra ve Bağdat limanları, sulama projeleri ve Mezopotamya'nın tarımsal üretim kapasitesi İngiliz planlarında önemli bir yer tutmaktaydı. Sir William Willcocks Osmanlı Irak'ını ziyaret ederek 1905 yılının Nisan ayında "The Irrigation of Mesopotamia" (Mezopotamya'nın Sulanması) adlı broşürü hazırlamıştır.[17]

---

[14] Kedourie, *England and the Middle East*, s. 175-176.
[15] Kedourie, *England and the Middle East*, s. 175-177.
[16] A. J. P. Taylor, *English History, 1914-1945*, Oxford, Oxford University Press, 1965, s. 49-50.
[17] Nesrin Şahin, *Osmanlı Dönemi (19 ve 20. Yüzyıllar) Irak Vilâyetlerinde Sulama Projeleri: Sir William Willcocks ve Sir John Jackson Şirketi'nin Faaliyetleri,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları

De Bunsen Komitesi, sulama ve mühendislik yatırımları sayesinde Mezopotamya'daki buğday üretiminin artırılabileceğini, bölgenin İngiliz mamul ürünleri ve tarım makineleri için bir pazar hâline gelebileceğini öngörmekteydi. Nehir taşımacılığında İngiliz şirketlerinin sahip olduğu konum ile Basra Körfezi'nde Kraliyet Donanması'nın sağladığı güvenlik, bu ekonomik beklentileri desteklemiştir.[18] Lynch kardeşler öncülüğünde 1861 senesinde "The Euphrates and Tigris Steam Navigation Company Limited" şirketi kurulmuştur. İngilizler, nehirlerdeki taşımacılık ve ticaretteki nüfuzlarını artırmak için çeşitli vasıtalar kullanmıştır.[19]

Demiryolları da İngiliz askerî ve ekonomik hedeflerini birleştiren önemli bir araçtı. Akdeniz kıyılarından Şam, Musul ve Basra'ya uzanacak bir demiryolu hattı, savaş zamanında asker ve mühimmat sevkini kolaylaştıracak, barış döneminde ise Mısır, Levant ve Mezopotamya ekonomilerini birbirine bağlayacaktı. İngiliz yetkililer özellikle Hayfa'nın böyle bir bağlantının Akdeniz'deki çıkış noktası olmasını tartıştılar. Bu proje, İngiltere'nin Hindistan'a uzanan deniz ve kara yollarını yalnızca donanma aracılığıyla değil, demiryolu ve liman sistemiyle de güvence altına almak istediğini göstermektedir.[20]

İngiltere'nin ekonomik çıkarlarının bir diğer boyutu serbest ticaret düzeninin korunmasıydı. Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırması, yabancı şirketlerin imtiyazlarını sınırlandırması ve Boğazları ticaret gemilerine kapatması, İngiliz karar alıcıları tarafından savaş öncesi ekonomik düzenin bozulması olarak değerlendirildi. İngiltere, savaş sonrasında Osmanlı veya Türk yönetiminin İngiliz ticaretine ayrımcı uygulamalarda bulunmasını önlemek, İngiliz yatırımlarını güvence altına almak ve stratejik ulaşım yollarını açık tutmak istiyordu. Dolayısıyla İngiltere'nin Osmanlı siyaseti, askerî işgal kadar ticari imtiyazların ve ekonomik nüfuzun korunmasına da dayanıyordu.

İngiliz politikasının oluşumunda hükümetin koalisyon yapısı ayrıca ele alınmalıdır. Savaş başladığında İngiltere'de Herbert Henry Asquith başkanlığındaki Liberal hükümet görev yapıyordu. Dışişleri Bakanı Si Edward Grey, Savaş Bakanı Lord Kitchener, Donanma Bakanı Winston Churchill ve Maliye Bakanı David Lloyd George

Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 46

[18] Johnson, "The de Bunsen Committee", s. 616-617.

[19] Sena Kaya, *Lynch Vapur Şirketi'nin Kuruluşu Dicle ve Fırat Nehirlerindeki Faaliyetleri (1835-1914),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2024, s. 108.

[20] Johnson, "The de Bunsen Committee", s. 615-617; Kedourie, *England and the Middle East*, s. 32-36.

hükümetin önde gelen isimleriydi. Ancak savaşın uzaması, Batı Cephesi'ndeki kayıplar, mühimmat üretimindeki yetersizlikler ve Çanakkale Harekâtı çevresinde ortaya çıkan tartışmalar Liberal hükümetin otoritesini zayıflattı.

Çanakkale'de beklenen başarının elde edilememesi, özellikle Churchill ve donanma yönetimi üzerinde ağır bir siyasî baskı yarattı. Birinci Deniz Lordu Amiral Fisher'ın istifasıyla hükümet krizi derinleşti. Bunun sonucunda Mayıs 1915'te Asquith başkanlığında Liberaller, Muhafazakârlar veya dönemin ifadesiyle Unionistler (Birlik Taraftarları) ve İşçi Partisi temsilcilerinden oluşan bir koalisyon hükümeti kuruldu. Muhafazakârlardan Arthur Balfour Donanma Bakanlığına, Bonar Law Sömürgeler Bakanlığına, Austen Chamberlain Hindistan Bakanlığına ve Lord Curzon, Kraliyet Özel Mührü'nden sorumlu kabine üyesi (Lord Privy Seal) görevine getirildi. İşçi Partisi'nden Arthur Henderson da kabineye katıldı. Lloyd George ise yeni kurulan Mühimmat Bakanlığının başına geçti.[21]

Mayıs 1915 koalisyonu geniş bir siyasî tabana sahip olmasına rağmen karar alma sürecindeki sorunları ortadan kaldıramadı. Asquith, dışişleri, maliye ve savaş yönetimindeki önemli mevkilerin büyük bölümünü Liberal veya kendisine bağlı isimlerin elinde tutmaya çalıştı. A. J. P. Taylor'a göre Asquith'in koalisyon kurulurken kilit ekonomik görevleri Liberal siyasetçilerin elinde bırakması, hükümetin genişlemesine rağmen yönetim anlayışının aynı ölçüde değişmediğini göstermekteydi.[22] Büyük ve ağır işleyen kabine, askerî ve ekonomik kararların hızlı biçimde alınmasını güçleştirdi.

Koalisyon hükümeti içinde Osmanlı Devleti'ne yönelik siyaset konusunda da farklı görüşler bulunmaktaydı. Churchill ve bazı askerî-siyasî çevreler, savaşın Çanakkale ve Orta Doğu gibi çevre cephelerde kazanılabileceğini düşünüyordu. Batı Cephesi'ne öncelik veren askerî komutanlar ise kuvvetlerin Fransa'dan uzaklaştırılmasına karşı çıkmaktaydı. India Office, Mezopotamya ve Basra Körfezi'ni Hindistan savunmasının bir parçası olarak görürken Foreign Office, Fransa ve Rusya ile diplomatik ilişkilerin korunmasına daha fazla önem veriyordu. Kahire'deki İngiliz görevliler Şerif Hüseyin isyanını desteklerken, Delhi'deki yetkililer Mezopotamya üzerinde daha doğrudan bir İngiliz idaresini savunabiliyorlardı.

Bu kurumlar arası farklılıklar, tek ve değişmez bir "İngiliz politikası"ndan söz etmeyi güçleştirmektedir. İngiliz siyaseti; Foreign Office, India Office, War Office,

[21] Taylor, *English History*, s. 31-32, 648-649
[22] Taylor, *English History*, s. 64-65.

Admiralty, Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiserliği, Hindistan hükümeti ve bölgedeki askerî komutanlıkların farklı öncelikleri arasında şekillenmekteydi. Bununla birlikte bütün bu kurumların ortak noktası, Süveyş Kanalı'nın, Basra Körfezi'nin, Hindistan bağlantılarının ve İngiliz ticari çıkarlarının korunmasıydı.

1916 yılına gelindiğinde askerî başarısızlıklar, denizaltı savaşının İngiliz ticaretine verdiği zarar, İrlanda krizi, iaşe problemleri ve savaş ekonomisinin yönetimindeki yetersizlikler Asquith hükümetini daha da zayıflattı. Lloyd George, savaş yönetiminin küçük, sürekli çalışan ve hızlı karar alabilen bir kurulun eline verilmesini savunuyordu. Asquith'in bu öneriye direnmesi üzerine Aralık 1916'da hükümet düştü. Bonar Law'ın başbakanlığı kabul etmemesinden sonra Kral, hükümeti kurma görevini Lloyd George'a verdi.[23]

Lloyd George'un Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik tutumu, Aralık 1916'da başbakanlığa gelmesinin ardından daha belirgin ve sert bir nitelik kazandı. Başbakanlığı döneminde savaş politikasını Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sonrasında mümkün olduğunca zayıflatılması ve Osmanlı mirasının tasfiye edilmesi hedefi doğrultusunda şekillendirdi. Ancak Lloyd George, seçim kampanyası sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması veya Türk karşıtı söylemleri kendi lehine kullanmamıştır. Peki, seçim kampanyasında neden Osmanlı İmparatorluğu'nu hedef alan belirli bir tutum benimsememiştir? Bu soruya ilişkin farklı değerlendirmeler bulunmakla birlikte, temel nedenin siyasette kalıcı bir konum edinme arayışı olduğu ileri sürülebilir.[24]

Lloyd George'un kurduğu hükümet de bir koalisyondu; ancak önceki hükümetten farklı olarak savaş yönetimi dar bir Savaş Kabinesinde toplandı. Bu kabinede Başbakan Lloyd George'un yanı sıra Lord Curzon, Bonar Law, Lord Milner ve İşçi Partisi temsilcisi Arthur Henderson yer almaktaydı. Balfour Dışişleri bakanlığına getirildi. Savaş Kabinesinin küçük tutulması, günlük askerî, ekonomik ve diplomatik kararların daha hızlı alınmasını amaçlıyordu.[25] Lloyd George hükümeti Muhafazakârların desteğine dayanırken, Asquith'e bağlı Liberal siyasetçilerin önemli bölümü hükümet dışında kaldı. Bu nedenle yeni hükümet resmen bir koalisyon olmakla birlikte, siyasî ağırlık giderek Muhafazakârlar ve Lloyd George'a bağlı Liberaller lehine değişti.

[23] Taylor, *English History*, s. 68-70.
[24] Fahriye Begüm Yıldızeli, *Riding The Storm: The Dynamics of Anglo-Turkish Relations From 1918 to 1923,* Kriter Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 22.
[25] Taylor, *English History*, s. 69-70, 649-650.

Lloyd George hükümetinin kurulması, İngiltere'nin Osmanlı coğrafyasındaki askerî faaliyetlerinin hızlandığı bir döneme rastladı. 1917'de Bağdat'ın ele geçirilmesi, General Allenby komutasındaki kuvvetlerin Kudüs'e girmesi ve Şerif Hüseyin isyanının genişlemesi, İngiltere'nin Orta Doğu'daki konumunu güçlendirdi. Aynı yıl Rusya'da meydana gelen devrim ve Rusya'nın savaştan çekilmesi, İngiltere'nin bölgedeki eski rakiplerinden birini geçici olarak ortadan kaldırdı. İngiltere böylece savaşın son yılında Filistin, Mezopotamya, Basra Körfezi ve Suriye'de en güçlü İtilaf Devleti konumuna ulaştı.

Bununla birlikte Lloyd George Savaş Kabinesi içinde de tam bir fikir birliği bulunmamaktaydı. Lloyd George, Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarındaki egemenliğinin sona erdirilmesini ve İngiltere'ye dost yeni siyasî yapıların oluşturulmasını destekliyordu. Curzon, İran, Mezopotamya ve Hindistan'ın güvenliğini daha geleneksel bir imparatorluk anlayışıyla ele alıyordu. Balfour ise Fransa'yla ilişkiler, Amerikan kamuoyu, Siyonist hareket ve savaş sonrası diplomasi arasında denge kurmaya çalışıyordu. Bu nedenle İngiliz siyaseti, Lloyd George'un kişisel tercihleri kadar kabine üyeleri ve devlet kurumları arasındaki güç mücadelesinin de ürünüydü.

1918'e gelindiğinde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik temel amacı, Osmanlı hükümetinin yalnızca askerî bakımdan yenilmesi değil, savaş öncesindeki jeopolitik gücünü yeniden kazanamayacağı bir bölgesel düzen kurulmasıydı. İngiliz karar alıcıları, Türk çoğunluğunun yaşadığı Anadolu'da sınırlı bir Türk devletinin varlığını bütünüyle reddetmiyorlardı. Bununla birlikte bu devletin Boğazları tek başına kapatabilecek, Süveyş Kanalı'nı tehdit edebilecek, Basra Körfezi'ne yeniden ulaşabilecek veya hilafet aracılığıyla İngiliz yönetimindeki Müslüman toplulukları harekete geçirebilecek bir güç hâline gelmesini istemiyorlardı.[26]

Savaşın sonunda İngiltere, Mezopotamya'yı, Filistin'i, Suriye'nin önemli bölümünü ve Osmanlı Devleti'nin stratejik ulaşım merkezlerini askerî bakımdan denetim altına almıştı. Musul'un ateşkes görüşmeleri sonrasında işgal edilmesi, İngiltere'nin Mezopotamya'nın kuzey sınırlarını petrol sahaları ve İran'ın güvenliği doğrultusunda şekillendirmek istediğini göstermekteydi. Johnson'a göre İngiltere savaş boyunca Süveyş'i, İran petrol sahalarını, Basra Körfezi'ni ve Mezopotamya'yı koruyacak güvenlik

[26] Ediz, "Britain and the Ottoman Empire", s. 123-131.

bölgeleri oluşturmayı amaçlamış; savaşın sonunda Musul ve Filistin üzerindeki taleplerini de bu stratejik çerçevede ileri sürmüştü.[27]

Sonuç olarak 1914-1918 döneminde ve daha sonrasında Lozan Barışı'na giden süreçte, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik siyaseti, yalnızca "Türk düşmanlığı", petrol arayışı veya önceden hazırlanmış değişmez bir paylaşım projesiyle açıklanamaz. İngiliz politikasının temelinde Süveyş Kanalı'nın korunması, Hindistan yollarının güvenliği, Basra Körfezi'nde üstünlüğün sürdürülmesi, İran ve Mezopotamya'daki petrol çıkarlarının güvenceye alınması, Boğazların uluslararası ticarete açık tutulması, Alman nüfuzunun tasfiye edilmesi ve İngiliz yönetimindeki Müslüman toplulukların denetim altında tutulması bulunmaktaydı. Bu hedeflere ulaşmak için doğrudan askerî harekât, diplomatik antlaşmalar, ekonomik imtiyazlar, yerel müttefikler ve dolaylı yönetim yöntemleri birlikte kullanıldı.

İngiltere'nin Türkiye siyasetini belirleyen bir diğer unsur, savaş yıllarında değişen hükümet yapısıydı. Asquith'in Liberal hükümetinden Mayıs 1915 koalisyonuna, oradan Aralık 1916'da Lloyd George başkanlığındaki dar Savaş Kabinesine geçiş, İngiliz savaş yönetiminin giderek merkezileştiğini göstermektedir. Ancak koalisyon hükümetleri İngiliz politikasını bütünüyle tek sesli hâle getirmedi. Foreign Office, India Office, War Office, Admiralty ve bölgesel İngiliz yönetimleri arasındaki yaklaşım farklılıkları devam etti. Bu sebeple İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik siyaseti, önceden belirlenmiş ve hiç değişmeden uygulanan bir plan olmaktan ziyade; askerî gelişmeler, müttefiklerin talepleri, ekonomik çıkarlar ve koalisyon içi güç dengeleri doğrultusunda sürekli yeniden şekillenen dinamik bir imparatorluk stratejisi olarak değerlendirilmelidir.

1918–1922 dönemindeki mücadeleyi, iktidardaki Liberaller ile muhalefetteki Muhafazakârlar arasında yaşanan klasik bir parti çatışması şeklinde değerlendirmek yanıltıcı olur. Hükümet, Liberal Başbakan David Lloyd George'un yönetiminde bulunmakla birlikte parlamentodaki sayısal ve örgütsel dayanağını büyük ölçüde Muhafazakârlardan alıyordu. Balfour, Bonar Law, Austen Chamberlain, Lord Curzon ve Lord Birkenhead gibi Muhafazakâr isimler koalisyonun başlıca taşıyıcılarıydı. Bu nedenle çatışma, hükümet ile muhalefet arasında değil, koalisyonun kendi bünyesinde, hükümet merkezindeki liderlikle parlamentodaki Muhafazakâr taban arasında ve ayrıca farklı devlet kurumları içinde yaşandı.

[27] Johnson, "The de Bunsen Committee", s. 626-630.

Michael Kinnear'ın belirttiği üzere Lloyd George; Balfour, Birkenhead, Austen Chamberlain ve özellikle Bonar Law gibi Muhafazakâr bakanlara dayanıyordu. Ancak bu isimlerin Muhafazakâr arka sıra milletvekilleri üzerindeki denetimi zamanla zayıfladı. Bonar Law'ın Mart 1921'de parti liderliğinden çekilmesi, koalisyon ile Muhafazakâr parlamenterler arasındaki bağın daha da gevşemesine yol açtı.[28]

Liberal Parti, 1918 sonrasında iki ayrı siyasî merkeze bölünmüştü. Lloyd George'un Koalisyon Liberalleri, Muhafazakârlarla birlikte hükümeti sürdürürken Herbert Asquith'in Bağımsız Liberalleri, Lloyd George'u Liberal gelenekten uzaklaşmakla ve Muhafazakârlara bağımlı hâle gelmekle suçluyordu.

Kinnear'a göre Koalisyon Liberalleri bir taraftan Asquithçilerle yeniden birleşmek istiyor, diğer taraftan Muhafazakârlarla kurdukları iktidar ilişkisini kaybetmek istemiyorlardı. Fakat Muhafazakârlarla tamamen birleşerek yeni bir parti oluşturmayı da kabul etmiyorlardı. Bu kararsızlık, Koalisyon Liberallerini her iki tarafta da güven kaybına uğrattı.[29]

1922'ye gelindiğinde Koalisyon Liberallerinin önünde üç seçenek vardı: Liberal Parti'yi yeniden birleştirmek, Muhafazakârlarla kalıcı bir koalisyona yönelmek veya İrlanda ve işsizlik gibi belirli meseleler çözüldükten sonra koalisyonu sona erdirmek. Hiçbir seçenek üzerinde uzlaşamadıkları için karar sürekli ertelendi. Asquithçi Liberaller de İşçi Partisiyle mi, Muhafazakârlarla mı yoksa hiçbir partiyle ittifak yapmadan mı seçime gidileceği konusunda bölünmüştü.[30]

Bu parçalanma Türkiye siyasetine de yansıdı. Asquith ve çevresi, özellikle 1922 Çanakkale Krizi'nden sonra Lloyd George'u İngiltere'yi gereksiz bir savaşa sürüklemekle suçladı. Abdurrahman Bozkurt'un aktardığına göre Asquith, 6 Ekim 1922'de Lloyd George hükümetini Yakın Doğu'da "kabiliyetsizlik" ve "beceriksizlik" göstermekle itham etmiş; savaşın ancak General Harington'un sağduyusu sayesinde önlendiğini savunmuştu.[31]

Bununla birlikte Asquithçi Liberallerin tamamını Türk yanlısı kabul etmek doğru değildir. Örneğin Sir Donald Maclean, Ağustos 1922'de Lloyd George'un Yunan siyasetini ahlâkî gerekçelerle savunmuştu. Bu durum, Liberal Parti içindeki çatışmanın

[28] Michael Kinnear, *The Fall of Lloyd George: The Political Crisis of 1922*, London, Macmillan, 1973, s. 8–10.
[29] Kinnear, *The Fall of Lloyd George*, s. 45–46.
[30] Kinnear, *The Fall of Lloyd George*, s. 49–50.
[31] Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket (1918–1922)*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, s. 457–458.

yalnızca Türkiye politikasının içeriğiyle değil, Lloyd George'un liderliği ve hükümet etme biçimiyle de bağlantılı olduğunu gösterir.[32]

Muhafazakâr Parti içinde koalisyona yaklaşım bakımından üç temel eğilim bulunuyordu. Kinnear'ın aktardığı bir sınıflandırmaya göre ilk grup, Lloyd George'u devirmeyi amaçlayan ve koalisyona kesin olarak karşı çıkan "Diehard"lar; ikinci grup, hükümetin politikalarının çoğunu kabul etmekle birlikte bağımsız bir Muhafazakâr hükümeti tercih eden geleneksel Toryler; üçüncü grup ise özellikle sanayi bölgelerinden seçilmiş, koalisyonu devam ettirmek isteyen Muhafazakâr milletvekilleriydi.[33]

Bu sebeple "Liberaller Yunan yanlısı, Muhafazakârlar Türk yanlısıydı" şeklindeki kesin bir ayrım doğru değildir. Austen Chamberlain, Balfour ve Birkenhead gibi Muhafazakâr bakanlar Lloyd George hükümetini ve 1922'de Çanakkale'de izlenen sert siyaseti desteklediler. Buna karşılık Sir Charles Townshend, Sir Aubrey Herbert ve Lord Lamington gibi Muhafazakârlar, Yunanistan'ın Türkiye'nin yerine geçirilmesine ve İngiltere'nin Yunan ordusunu desteklemesine açık biçimde karşı çıktılar.

Eleftheria Daleziou, Muhafazakâr Parti içerisinde Disraeli döneminden gelen bir "Türkiye'yi denge unsuru olarak koruma" geleneğinin savaş sonrasında yeniden canlandığını belirtmektedir. Townshend, Herbert ve Lamington, Yunanistan'a İngiliz desteği konusunda hükümeti parlamentoda sorularla sıkıştırmış; eleştirileri *The Times* ve *Morning Post* gibi Muhafazakâr gazeteler tarafından desteklenmiştir.[34]

Ancak koalisyonun çöküşünü yalnızca Türkiye meselesiyle açıklamak da eksik kalır. Kinnear, koalisyonun "tek darbeyle" yıkılmadığını, yaklaşık bir buçuk yıl boyunca zayıfladığını vurgular. İrlanda Antlaşması, ekonomik durgunluk, hükümet harcamaları, unvan ve nişanların satıldığı iddiaları, Sovyet Rusya ile ilişkiler ve Lloyd George'un kişisel yönetim tarzı, Muhafazakâr hoşnutsuzluğu büyütmüştü. Çanakkale Krizi bu birikimi görünür hâle getiren son katalizör oldu.[35]

Türkiye siyasetindeki en önemli çatışmalardan biri Liberal Başbakan Lloyd George ile Muhafazakâr Dışişleri Bakanı Lord Curzon arasında yaşandı. Ancak bu iki ismin bütün temel hedeflerde karşıt oldukları söylenemez. Her ikisi de Boğazların İngiliz güvenliği bakımından merkezî önem taşıdığına, İstanbul'da sınırsız bir Türk

[32] Kinnear, *The Fall of Lloyd George*, s. 114–115.
[33] Kinnear, *The Fall of Lloyd George*, s. 76–77.
[34] Eleftheria Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish War and Settlement of 1919–1923: The Pursuit of Security by "Proxy" in Western Asia Minor*, Doktora Tezi, University of Glasgow, 2002, s. 148–150.
[35] Kinnear, *The Fall of Lloyd George*, s. 92–94.

egemenliğinin İngiliz çıkarlarını tehdit edebileceğine ve İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünün korunması gerektiğine inanıyordu. Ayrılık, büyük ölçüde bu hedeflere hangi araçlarla ulaşılacağı konusunda ortaya çıktı.

Lloyd George, kişisel diplomasiye, Venizelos ile doğrudan ilişkiye ve Yunanistan'ın İngiliz çıkarlarını koruyan bölgesel bir "vekil güç" hâline getirilmesine ağırlık veriyordu. Curzon ise müttefiklerle birlikte hareket edilmesini, Dışişleri Bakanlığının geleneksel mekanizmalarının kullanılmasını ve askerî tehditten önce diplomatik pazarlığın denenmesini savunuyordu.

Daleziou'nun gösterdiği üzere Lloyd George, Downing Street'teki özel sekreterlerini kullanarak Dışişleri Bakanlığından bağımsız diplomatik kanallar oluşturmuştu. Curzon, bundan yakınarak gerçekte iki Dışişleri Bakanlığı bulunduğunu söylüyordu: biri kendisinin sorumlu olduğu resmî bakanlık, diğeri ise Başbakanlıkta faaliyet gösteren ve yaptığı işlemleri kendisinden saklayan alternatif merkezdi.[36]

Başbakanın özel sekreteri Philip Kerr, Yunanistan'ın İzmir'deki varlığını İngiliz çıkarları bakımından faydalı görüyor ve Venizelos ile Lloyd George arasında aracılık yapıyordu. Bu mekanizma, Türkiye politikasını hükümetin ortak kurumsal politikasından ziyade Başbakanın kişisel siyaseti gibi gösterdi. Dışişleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı ve Hindistan Bakanlığı içindeki itirazlar bu nedenle yalnızca Yunanistan politikasına değil, karar alma usulüne de yönelmişti.[37]

Bu noktada tezde kullanılabilecek önemli ayrım şudur:

Lloyd George ile Curzon arasındaki mücadele, bütünüyle "Yunan yanlılığı–Türk yanlılığı" çatışması değildi. Daha çok, Lloyd George'un Yunan askerî gücüne ve kişisel diplomasiye dayanan zorlayıcı siyaseti ile Curzon'un müttefik uyumuna, kurumsal diplomasiye ve kontrollü pazarlığa dayanan siyaseti arasındaki mücadeleydi.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'ya büyük bir kara ordusu göndermek istemiyordu. Savaş yorgunluğu, ekonomik kriz, terhis baskısı ve İngiliz birliklerinin Irak, Filistin, Mısır ve İstanbul gibi farklı bölgelerde dağılmış olması, doğrudan bir askerî müdahaleyi güçleştiriyordu.

[36] Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish War*, s. 27–28; Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, C. III, London, Ernest Benn, 1928, s. 316.
[37] Daleziou, *a.g.t.*, s. 28–29.

Bu şartlar altında Lloyd George, Yunanistan'ı Sevr düzenini uygulatabilecek ve İngiliz askerî yükünü azaltabilecek bir bölgesel güç olarak değerlendirdi. Yunan ordusunun Batı Anadolu'ya yerleştirilmesi, İngiltere açısından hem Türk milliyetçi hareketinin önüne set çekebilecek hem de Boğazlar çevresindeki İngiliz kuvvetlerini rahatlatabilecek bir çözüm olarak görüldü.

Fakat Savaş Bakanlığı ve askerî yetkililer, Yunan ordusunun Anadolu içlerine ilerlemesine karşıydı. Daleziou'ya göre İngiliz askerî çevreleri, Yunan ordusunun Anadolu'da çıkmaza girmesi hâlinde İngiltere'den yardım isteyeceğini, oysa İngiltere'nin ne böyle bir yardım vermeye istekli ne de yeterli kuvvete sahip olduğunu vurguluyordu. İstanbul ve Boğazlardaki İngiliz birliklerinin maliyeti günlük yaklaşık 50.000 sterline ulaşmıştı.[38]

Bu anlaşmazlığın sonucunda İngiliz Türkiye politikası kendi içinde çelişkili bir nitelik kazandı:

- Lloyd George hükümeti Yunanistan'ı siyasî olarak teşvik etti.
- Ancak İngiliz Genelkurmayı, Yunan ilerleyişinin askerî sorumluluğunu üstlenmek istemedi.
- Hazine, Yunanistan'a sınırsız kredi açmaya karşı çıktı.
- Hindistan'daki İngiliz yönetimi, Yunan yanlısı politikanın Müslüman kamuoyunda oluşturduğu tepkiyi Londra'ya bildirdi.
- Dışişleri Bakanlığı ve İstanbul'daki İngiliz temsilcileri, Türk milliyetçiliğinin kalıcı bir güç hâline geldiğini giderek daha açık biçimde kabul etti.

Böylece İngiltere, Yunanistan'a tam bir askerî ittifak güvencesi vermeden onu Anadolu'da destekledi. Bu politika, Yunanistan'a İngiliz desteğinin gerçekte olduğundan daha büyük olduğu izlenimini verdi; buna karşılık Türk milliyetçileri İngiltere'yi Yunan işgalinin başlıca siyasî hamisi olarak değerlendirdi.

Kaynak Tahlili

Türkçe literatürde Millî Mücadele dönemi Türk–İngiliz ilişkilerini ele alan temel eserlerin başında Ömer Kürkçüoğlu'nun *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri* adlı

[38] Daleziou, *a.g.t.*, s. 184-185.

çalışması gelmektedir. Kürkçüoğlu, Mondros Mütarekesi'nden Musul meselesine uzanan süreçte İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik siyasetini diplomatik gelişmeler ve değişen güç dengeleri çerçevesinde ele almıştır. Eser, İngiltere'nin Orta Doğu'daki çıkarlarını Türkiye politikasıyla ilişkilendirmesi ve iki ülke arasındaki ilişkilerin Millî Mücadele sırasında geçirdiği dönüşümü göstermesi bakımından alanın başlıca başvuru kaynaklarından biri olmuştur.

Bilal N. Şimşir'in *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e* adlı eseri, özellikle 1921-1922 yıllarının İngiliz belgeleri üzerinden değerlendirilmesi bakımından öncü bir çalışma niteliğindedir. Şimşir, Sakarya Muharebesi öncesinden Büyük Taarruz'a ve İzmir'in kurtuluşuna uzanan süreçte İngiliz makamlarının askerî ve diplomatik değerlendirmelerini ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. İngiliz Dışişleri Bakanlığı yazışmaları, kabine kayıtları ve yayımlanmış diplomatik belgeler üzerinden hazırlanan eser; Yunan ordusunun durumu, Ankara–Londra ilişkileri, Sakarya sonrasında İngiliz siyasetinde meydana gelen kaygılar ve barış arayışları bakımından önemli veriler sunmaktadır.

Şimşir'in çalışmasının bu araştırma bakımından taşıdığı önem, yalnızca İngiliz belgelerini kullanmış olmasından kaynaklanmamaktadır. Eser, Anadolu'daki askerî gelişmelerin Londra'da nasıl takip edildiğini ve İngiliz makamlarının Yunan ordusunun kapasitesi konusundaki kanaatlerinin zaman içerisinde nasıl değiştiğini göstermektedir. İnebolu görüşmeleri, Mustafa Kemal Paşa ile General Harington arasında gerçekleştirilmesi düşünülen temaslar ve İngiliz makamlarının Ankara Hükûmeti ile ilişki kurma teşebbüsleri bakımından da Şimşir'in eseri önemli bir hareket noktası oluşturmuştur. İngiliz arşivlerindeki FO 371, CAB ve diğer belge serilerinin Millî Mücadele tarihinin araştırılmasındaki değerini ortaya koyması, eserin yöntemsel önemini artırmaktadır. Ancak Bilâl "İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e" isimli kitabının önsözünde, "belgeleri kırpmakta ve özetlemekte pek sakınca" görmediğini beyan etmiştir.

Salahi R. Sonyel'in *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* adlı kapsamlı eseri, Türk Millî Mücadelesi'nin dış ilişkilerini İngiltere ile sınırlamadan Sovyet Rusya, Fransa, İtalya, Yunanistan ve İslam dünyasıyla ilişkiler bağlamında değerlendirmektedir. Sonyel'in Türk, İngiliz ve Yunan kaynaklarını karşılaştırmalı biçimde kullanması, Millî Mücadele'nin diplomatik boyutunun geniş bir çerçeve içinde anlaşılmasına imkân vermektedir. İstanbul'un işgali, Türk ulusal hareketinin gelişimi, İngiliz makamlarının

Mustafa Kemal Paşa'ya bakışı ve Türk–Sovyet ilişkilerinin Londra'da meydana getirdiği endişeler açısından bu eserden geniş ölçüde yararlanılmıştır.

Sonyel'in İngiliz kaynaklarına ilişkin yöntemsel uyarıları da bu çalışma bakımından önemlidir. İngiliz belgeleri, olayları kendiliğinden tarafsız biçimde aktaran metinler olarak kabul edilmemelidir. Bu belgeler, onları kaleme alan diplomatların, askerlerin, istihbarat görevlilerinin ve siyasetçilerin bilgi düzeylerini, kişisel eğilimlerini ve kurumsal önceliklerini yansıtmaktadır. Millî Mücadele'nin kimi zaman İttihatçı bir örgütlenme, kimi zaman Bolşevik bir hareket, kimi zaman da Panislamist bir tehdit şeklinde tanımlanması, her durumda hareketin gerçek mahiyetini değil, İngiliz makamlarının güvenlik algısını göstermektedir. Bu nedenle İngiliz belgeleri çalışmada yalnızca olaylar hakkında bilgi veren kayıtlar olarak değil, İngiliz yöneticilerin Türkiye'deki gelişmeleri nasıl algıladıklarını ortaya koyan tarihsel metinler olarak değerlendirilmiştir.

Gotthard Jaeschke'nin çalışmaları, Türk Millî Mücadelesi'nin siyasi ve diplomatik gelişiminin araştırılmasında önemli bir yere sahiptir. Bu tezde Jaeschke'nin özellikle *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi* ile *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri* adlı iki eserinden yararlanılmıştır. Söz konusu eserler, Millî Mücadele'nin gelişimini yalnızca Türk tarafındaki olaylar üzerinden değil, uluslararası gelişmeler ve İngiliz makamlarının değerlendirmeleriyle birlikte takip etmeye imkân vermektedir.

Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros Mütarekesi sonrasında yaşanan askerî, siyasi ve diplomatik gelişmeleri tarih sırasına göre bir araya getirmesi bakımından çalışmanın kronolojik omurgasının kurulmasına katkı sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi, Erzurum ve Sivas kongreleri, milliyetçi teşkilatın genişlemesi, İstanbul ile Anadolu arasındaki ilişkiler, Misak-ı Millî'ye giden süreç ve Millî Mücadele'nin diğer temel gelişmeleri bu eser aracılığıyla karşılaştırmalı biçimde izlenebilmiştir. Jaeschke'nin farklı merkezlerde meydana gelen olayları tarihsel bir sıra içinde sunması, İngiliz belgelerinde yer alan bir değerlendirme ile Anadolu veya İstanbul'da gerçekleşen gelişme arasındaki ilişkinin kurulmasını kolaylaştırmıştır.

Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri ise İngiliz askerî ve diplomatik makamlarının Anadolu'daki gelişmelere nasıl baktığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Eserde yer verilen İngiliz raporları, milliyetçi teşkilatın gücü, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri, Yunan işgalinin sonuçları, İngilizlerin Türk direnişinin genişlemesine ilişkin değerlendirmeleri ve sahadaki askerî gelişmeler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu yönüyle eser, İngiliz politikasının yalnızca hükûmet tarafından alınan nihai kararlar üzerinden değil, sahadaki askerî ve diplomatik görevlilerin gözlem, kaygı ve önerileri üzerinden de incelenmesine katkı sağlamıştır.

Jaeschke'nin bu iki eseri çalışmada yalnızca olayların tarihlerini doğrulayan yardımcı kaynaklar olarak kullanılmamıştır. Aynı zamanda İngiliz belgeleri ile Türk siyasi gelişmeleri arasındaki ilişkinin kurulmasına ve İngiliz makamlarının Millî Mücadele'ye yönelik değişen algılarının takip edilmesine imkân veren temel başvuru eserleri arasında değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Jaeschke'nin ortaya koyduğu belge ve kronoloji birikimi, bu tezde İngiliz kabinesi, Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay ve diğer karar alıcılar arasındaki görüş ayrılıklarını inceleyen daha geniş bir karar alma mekanizması çerçevesi içinde ele alınmıştır.

Abdurrahman Bozkurt'un *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket* adlı çalışması, İngiliz siyasetçi, asker ve bürokratlarının Türkiye'ye ve Millî Mücadele'ye bakışlarını kapsamlı biçimde incelemektedir. Bozkurt'un çalışmasının önemli yönlerinden biri, İngiliz politikasını yalnızca Türk düşmanlığı veya savaşın intikamını alma isteği üzerinden açıklamanın yetersizliğine dikkat çekmesidir. Lloyd George'un Türkiye karşıtı düşüncelerinin ve savaş tecrübelerinin siyaset üzerindeki etkisi inkâr edilmemekle birlikte ekonomik şartlar, kamuoyu baskısı, İngiliz ordusunun durumu, Müttefiklerle ilişkiler ve sömürgelerde meydana gelen gelişmeler gibi unsurların birlikte değerlendirilmesi gerektiği ortaya konulmaktadır.

Bozkurt ayrıca İngiliz Savaş Bakanlığı belgeleri, Dışişleri Bakanlığı yazışmaları ve parlamento tartışmalarını birlikte kullanarak İngiliz siyasetinin farklı kurumsal düzeylerini görünür hâle getirmiştir. İngiliz askerî makamlarına verilen talimatlarla bu talimatların diplomatik yazışmalara ve kabine kararlarına yansıması arasındaki ilişkinin incelenmesi, karar alma mekanizmasının anlaşılması bakımından önemlidir. Bu tezde de resmî kararların arkasında yer alan kurumsal tartışmaların takip edilmesine ve aynı gelişmenin farklı İngiliz makamlarınca nasıl yorumlandığının karşılaştırılmasına özel önem verilmiştir.

Eleftheria Daleziou'nun *Britain and the Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923: The Pursuit of Security by Proxy in Western Asia Minor* başlıklı doktora tezi çalışması, İngiltere'nin Batı Anadolu ve Boğazlar çevresindeki çıkarlarını Yunanistan aracılığıyla koruma arayışını merkeze almaktadır. Daleziou'nun "vekil aracılığıyla güvenlik" yaklaşımı, Yunan ordusunun yalnızca Yunan milliyetçi hedeflerinin bir aracı

olmadığını, İngiltere tarafından doğrudan askerî kuvvet kullanma maliyetini azaltabilecek bölgesel bir güç olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de İngiliz çıkarlarını koruyan, Boğazlar çevresindeki İngiliz varlığını destekleyen ve İtalyan nüfuzunu dengeleyen bir unsur hâline getirilmesi düşüncesi, Lloyd George siyasetinin stratejik zeminini açıklamaktadır.

Bununla birlikte İngiliz karar alıcılarının tamamı, Yunanistan'ın bu rolü yerine getirebileceğine inanmamıştır. Daleziou, Foreign Office belgelerinin yanında Admiralty, War Office, Cabinet ve Treasury kayıtlarından yararlanarak İngiliz kurumları arasındaki değerlendirme farklarını ortaya koymuştur. Bu çalışma da Yunan seçeneğini yalnızca Lloyd George ile Venizelos arasındaki yakınlığın sonucu olarak değil, İngiltere'nin savaş sonrası askerî ve mali sınırlılıkları içinde geliştirilmiş bir politika olarak ele almaktadır. Ancak Yunanistan meselesi, hilafet, Hindistan Müslümanları, İstanbul'un sembolik konumu ve Boğazların imparatorluk stratejisindeki yeriyle birlikte değerlendirilmiştir.

Michael Llewellyn Smith'in *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922* adlı eseri, Yunanistan'ın Anadolu harekâtını Venizelos'un siyaseti, Yunanistan'daki millî bölünme ve İngiliz–Yunan ilişkileri çerçevesinde ele alan temel çalışmalardan biridir. Smith, Yunanistan'ın Anadolu'daki teşebbüsünü yalnızca askerî bir harekât olarak değil, "Büyük Yunanistan" düşüncesinin ve Yunan iç siyasetindeki çatışmaların bir sonucu olarak değerlendirmiştir. Lloyd George'un Yunanistan'a ilişkin beklentileri, Venizelos'un İngiltere ile ittifak arayışı ve Anadolu harekâtının Yunanistan bakımından taşıdığı riskler, bu eserden yararlanılarak ele alınmıştır.

İsmail Ediz'in *Batı Anadolu'da Yunan İşgali* adlı eseri, İzmir'in işgaline giden diplomatik süreci, Paris Barış Konferansı'ndaki tartışmaları ve İngiliz makamlarının Yunan taleplerine yaklaşımını ayrıntılı biçimde incelemektedir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile Genelkurmay arasında Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya yerleştirilmesi konusunda meydana gelen görüş ayrılıkları, bu çalışmanın birinci bölümünde üzerinde durulan temel meselelerden biridir. Peter Helmreich'in Paris Barış Konferansı ve Osmanlı topraklarının paylaşımı üzerine araştırmaları da Yunan taleplerinin konferans diplomasisi içerisindeki yerinin anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Esin Yurdusev'in İngiltere'nin Boğazlar politikasını 1915'ten Lozan'a kadar ele alan çalışması, bu tezin şekillenmesinde yararlanılan diğer önemli araştırmalardan biridir. Yurdusev, İngiltere'nin dış politika hedeflerinin yalnızca sabit biçimde tanımlanmış ulusal çıkarlardan doğmadığını; yöneticilerin bu çıkarları algılama, yorumlama ve

uygulama biçimlerinin de politika üzerinde belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Liderlerin tarihsel tecrübeleri, kişisel değerlendirmeleri ve tercih ettikleri araçlar, aynı stratejik çıkarın farklı siyasetler aracılığıyla savunulmasına yol açabilmektedir. Bu yaklaşım, Lloyd George, Curzon, Churchill, Wilson ve Montagu arasındaki farklılıkların yalnızca kişisel anlaşmazlıklar olarak değil, İngiliz çıkarlarının nasıl korunacağına dair ayrı görüşler şeklinde değerlendirilmesine imkân vermiştir.

Boğazlar, İngiliz dış politikasında yalnızca Türkiye'ye ait bir suyolu meselesi değildi. Karadeniz'e giriş ve çıkışın denetlenmesi, Rusya'nın Akdeniz'e ulaşmasının engellenmesi, Doğu Akdeniz'deki deniz yollarının güvenliği ve Orta Doğu ile Hindistan bağlantısının korunması, Boğazlar meselesini İngiliz imparatorluk stratejisinin merkezine yerleştirmekteydi. İstanbul ise yalnızca Osmanlı başkenti değil, halifenin bulunduğu, İslam dünyasında sembolik karşılığı olan ve Karadeniz ile Akdeniz arasındaki geçişi denetleyen bir merkezdi. Bu nedenle çalışmada İstanbul, Boğazlar ve hilafet birbirinden bütünüyle bağımsız meseleler olarak değil, aynı stratejik coğrafyanın bağlantılı unsurları şeklinde ele alınmıştır.

A. L. Macfie'ın İngiltere'nin Yakın Doğu siyaseti, Sevr Antlaşması ve Çanakkale Krizi üzerine çalışmaları, Millî Mücadele'yi savaş sonrası uluslararası sistem bağlamına yerleştirmesi bakımından önemlidir. Alan Everard Montgomery'nin Müttefiklerin Mondros'tan Lozan'a kadar Türkiye'ye yönelik politikalarını ele alan araştırması, İngiltere'nin siyasetini Fransa, İtalya ve Yunanistan'ın tutumlarıyla birlikte değerlendiren geniş bir çerçeve sunmaktadır. Joseph Winton Hind'in Lloyd George'un Türkiye politikası üzerine çalışması ve Heinz Richter'in Türk–Yunan Savaşı'nı ele alan eseri de İngiliz ve Yunan politikalarının karşılıklı etkisinin anlaşılmasında yararlanılan araştırmalar arasında yer almaktadır.

Çalışmanın hilafet bölümünde kullanılan literatür, araştırmanın 1919-1922 arasındaki esas zaman sınırının ötesine geçerek Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar götürülmüştür. Bunun temel sebebi, İngiltere'nin savaş sonrasında hilafete yönelik siyasetinin savaş sırasında geliştirilen tasarı ve kaygılardan bağımsız olmamasıdır. Osmanlı Devleti'nin savaşa cihat ilanıyla katılması, İngiliz yöneticileri hilafetin kendi hâkimiyetleri altında yaşayan Müslüman topluluklar üzerindeki etkisini daha dikkatli biçimde değerlendirmeye yöneltmiştir. Arap hilafeti düşüncesi, Şerif Hüseyin'in konumu, De Bunsen Komitesi'nin Osmanlı coğrafyasının geleceğine ilişkin

değerlendirmeleri ve Sykes–Picot düzenlemelerinde İstanbul ile hilafetin yeri, savaş sonrasında izlenen siyasetin fikrî ve stratejik arka planını meydana getirmiştir.

Ali Satan'ın *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması* adlı eseri, hilafetin 3 Mart 1924'te kaldırılmasını yalnızca Cumhuriyet'in laikleşme politikalarının bir sonucu olarak değil, dönemin iç ve dış siyasi dinamikleri çerçevesinde ele alan belge merkezli bir çalışmadır. Yazar, Türk ve İngiliz arşiv belgelerini karşılaştırmalı biçimde kullanarak İngiltere'nin hilafet kurumuna yönelik yaklaşımını, Lozan Antlaşması ile hilafetin kaldırılması arasında kurulan ilişkileri ve kararın Türkiye, İslam dünyası ve Batılı devletlerde meydana getirdiği yankıları incelemektedir. Bunun yanında ulema ve tarikat çevrelerinin ilga kararına yönelik tutumlarını da değerlendiren eser, hilafetin kaldırılmasında İngiliz etkisi bulunduğuna ilişkin iddiaları tarihsel belgeler ışığında sorgulamakta ve meseleyi tek yönlü açıklamalardan uzak, çok boyutlu bir perspektifle ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, hilafetin kaldırılmasının hem Türkiye'nin siyasal dönüşümü hem de dönemin uluslararası güç ilişkileri içerisindeki yerini anlamaya katkı sağlayan önemli bir araştırma niteliğindedir.

Hilafet meselesine ilişkin çalışmalarda İngiltere'nin Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı kullanma siyaseti, Şerif Hüseyin'in hilafet iddiası ve Hindistan Hilafet Hareketi çoğu zaman ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bu tezde ise söz konusu gelişmeler, İngiliz karar alma mekanizmasının Türk halifeliğini siyasi güçten uzaklaştırma arayışıyla ilişkilendirilmiştir. İngiliz makamlarının bir taraftan Osmanlı halifesinin Panislamist etkisinden kaygılanması, diğer taraftan hilafetin tamamen ortadan kaldırılmasının Hindistan ve diğer Müslüman bölgelerde daha büyük tepkiler doğuracağını düşünmesi, İngiliz siyasetinin temel açmazlarından birini meydana getirmiştir.

Çalışmada ele alınan "Vatikan modeli" de bu açmazın sonucu olarak değerlendirilmiştir. İngiliz siyasetinde hilafetin ruhani otoritesinin belirli ölçülerde korunması, buna karşılık siyasi ve askerî yetkilerden uzaklaştırılması yönünde geliştirilen düşünceler, halifeyi yönetme gücü bulunmayan sembolik bir dinî otoriteye dönüştürmeyi amaçlamaktaydı. Bu model, İngiltere'nin hilafeti bütünüyle ortadan kaldırmadan onun imparatorluk karşıtı bir siyasi hareketin merkezine dönüşmesini engelleme arayışını göstermektedir. Çalışmanın özgün yönlerinden biri, bu düşünceleri İngiltere'nin İstanbul, Anadolu ve Hindistan politikalarıyla birlikte değerlendirmesidir.

Edwin Montagu'nun tutumu, Türkiye ve hilafet meselelerinin İngiliz imparatorluk sistemi içerisindeki geniş boyutunu göstermektedir. Montagu'nun Türkiye'ye

uygulanacak ağır şartlara ve İstanbul'un geleceğine ilişkin itirazları, Türk milliyetçilerine duyduğu özel bir yakınlıktan çok Hindistan Müslümanlarının muhtemel tepkilerinden ve İngiliz idaresinin güvenliğine ilişkin kaygılardan kaynaklanmaktaydı. Montagu ile Curzon arasında meydana gelen anlaşmazlık, Türkiye politikasının Avrupa diplomasisi ile Hindistan'daki sömürge yönetimi arasında nasıl bir gerilim oluşturduğunu göstermektedir.

Araştırmanın başlıca kaynak grubunu İngiliz resmî belgeleri oluşturmaktadır. İngiltere Millî Arşivlerinde bulunan Foreign Office ve Cabinet Papers serileri çalışmanın çeşitli bölümlerinde kullanılmıştır. FO 371 tasnifindeki genel siyasi yazışmalar, İngiliz makamlarının Türkiye, Yunanistan, İstanbul, Boğazlar ve Sovyet Rusya'ya ilişkin değerlendirmelerini takip etmeye imkân vermektedir. FO 406 ve benzeri gizli basım seriler ise belirli meselelerle ilgili diplomatik yazışmaların toplu biçimde incelenmesini sağlamaktadır.

Kabine belgeleri, çalışmanın karar alma mekanizmasına odaklanan yönü bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Kabine toplantı tutanaklarında Lloyd George, Curzon, Montagu, Churchill ve diğer üyelerin aynı mesele hakkındaki farklı görüşlerini bir arada görmek mümkündür. İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgal edilmesi, Anadolu'nun paylaşılması, Türklerin İstanbul'dan çıkarılması, hilafetin geleceği ve İngiliz kuvvetlerinin İstanbul ile Boğazlardaki konumu gibi konular kabine toplantılarında ayrıntılı biçimde tartışılmıştır. Bu tutanaklar, kamuoyuna açıklanan resmî siyasetin arkasındaki çekince, itiraz ve alternatiflerin ortaya çıkarılmasını sağlamıştır.

Çalışmada yayımlanmış İngiliz dış politika belgelerinden de geniş ölçüde yararlanılmıştır. *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939* serisi ve Bilal Şimşir'in *İngiliz Belgelerinde Atatürk* serisi; Paris Barış Konferansı, Sevr Antlaşması, Müttefikler arası görüşmeler, Ankara Hükûmeti ile ilişkiler ve Boğazlar meselesine dair çok sayıda belgeyi içermektedir. İngiliz Parlamentosunun Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası tutanakları ise hükûmet siyasetinin parlamento içindeki yankılarını, muhalif milletvekillerinin eleştirilerini ve Türk–Yunan meselesinin İngiliz kamuoyuna nasıl yansıtıldığını göstermektedir.

Lord Curzon'un özel evrakı, Türkiye'nin ve Anadolu'nun geleceği hakkındaki düşüncelerinin resmî görevinden önceki biçimini ve sonraki siyasetindeki sürekliliği izlemek bakımından önemli olmuştur. Curzon'un Türklerin Avrupa'dan çıkarılmasını savunurken Anadolu'nun Yunan, İtalyan ve Fransız nüfuz bölgelerine ayrılmasına karşı

çıkması, onun siyasetinin basit biçimde Türk yanlısı veya Türk karşıtı olarak tanımlanamayacağını göstermektedir. General Henry Wilson'ın günlükleri ve özel yazışmaları ise askerî çevrelerin Yunan işgaline, Anadolu'nun paylaşılmasına ve İslam dünyasında meydana gelebilecek tepkilere ilişkin kaygılarını ortaya koymaktadır.

Dönemin devlet adamlarının hatıratları ve günlükleri de tamamlayıcı kaynaklar olarak kullanılmıştır. Winston Churchill'in savaş sonrası döneme ilişkin eseri, Lloyd George'un Yunanistan'a yönelik beklentilerini ve Churchill'in bu siyasete yönelttiği eleştirileri anlamaya yardımcı olmaktadır. Lord Riddell'in günlükleri, Lloyd George'un Genelkurmayın ve Henry Wilson'ın tutumuna ilişkin değerlendirmelerini aktarmaktadır. Bununla birlikte hatıratlar, olaylardan sonra kaleme alınmaları ve yazarlarının kendi siyasetlerini haklı çıkarma eğilimi taşımaları sebebiyle resmî belgelerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

İngiliz basını ve kamuoyu da araştırmanın yardımcı kaynak alanlarından birini oluşturmuştur. İzmir'in işgali, Yunan ordusunun uygulamaları, Türk milliyetçi hareketinin gelişimi ve İngiltere'nin yeni bir savaşa sürüklenme ihtimali İngiliz gazetelerinde tartışılmıştır. Basında yer alan haberler, yalnızca olayların aktarılması bakımından değil, hükûmet üzerindeki kamuoyu baskısını ve Türkiye meselesinin İngiliz toplumunda nasıl algılandığını göstermesi açısından da değerlendirilmiştir. Bununla birlikte propaganda amacı taşıyan veya doğrulanmamış bilgilere dayanan haberler, diplomatik ve askerî kayıtlarla karşılaştırılmadan kullanılmamıştır.

Türk kaynakları, İngiliz belgelerinde yer alan değerlendirmelerin sınanması bakımından önem taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın nutuk, telgraf ve beyannameleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtları, dönemin basını, Millî Mücadele'ye katılan asker ve siyasetçilerin hatıratları ile konuya ilişkin Türkçe araştırmalar, İngiliz makamlarının Ankara Hükûmeti hakkında oluşturduğu kanaatlerle karşılaştırılmıştır. İngiliz belgelerinde Millî Mücadele'ye atfedilen Bolşevik veya Panislamist hedeflerin, Ankara'nın kendi belgeleri ve siyasi uygulamalarıyla ne ölçüde örtüştüğü bu karşılaştırma yoluyla incelenmiştir.

Kaynakların bu şekilde karşılaştırmalı okunması, çalışmanın temel yöntemlerinden biridir. Aynı olayın Foreign Office, Genelkurmay, Hindistan Bakanlığı ve İstanbul'daki İngiliz makamları tarafından farklı biçimlerde değerlendirilmesi, yalnızca bir kaynak çelişkisi olarak görülmemiştir. Bu farklılıklar, İngiliz karar alma mekanizmasının çoğul yapısını gösteren tarihsel veriler şeklinde ele alınmıştır. Bir

kurumun Bolşevik tehdit olarak gördüğü gelişme, başka bir kurum tarafından Ankara ile uzlaşma gerekçesi sayılabilmekte; bir bakanın İngiliz prestiji için vazgeçilmez gördüğü İstanbul, askerî makamlar tarafından korunması son derece maliyetli bir sorumluluk olarak değerlendirilebilmekteydi.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE'NİN TÜRK-YUNAN SAVAŞINDA POLİTİKASI

Curzon: "Gerçek tarih yazıldığında, bu hikâyenin [Yunan-Türk siyasetimizin] hayret verici olduğu ortaya çıkacaktır."[39]

Bu bölümde, Millî Mücadele döneminde Türk-Yunan Savaşı karşısında İngiltere'nin izlediği politika, tarihsel arka planı ve dönemin askerî-diplomatik gelişmeleri çerçevesinde ele alınacaktır. İngiltere'nin Yunanistan'a verdiği desteğin hangi stratejik, siyasî ve jeopolitik gerekçelere dayandığı, bu desteğin savaşın seyri boyunca nasıl değiştiği ve İngiliz karar alıcılarının Türk millî hareketine yönelik tutumlarının hangi koşullar altında şekillendiği incelenecektir. Konunun 1821 Yunan İsyanı ile başlatılmasının temel nedeni, İngiltere ile Yunanistan arasındaki siyasî ilişkinin ve İngiliz kamuoyu ile karar alıcılarının Yunan meselesine yaklaşımının kökenlerini bu döneme kadar takip etmenin, Millî Mücadele yıllarındaki politikayı daha sağlıklı değerlendirmeye imkân vermesidir. 1821'den itibaren gelişen süreç, Yunan bağımsızlığının ortaya çıkışı, Doğu Akdeniz'deki güç dengeleri ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasetindeki değişimlerle birlikte değerlendirildiğinde, 1919 sonrasında Yunanistan'ın Anadolu'daki askerî varlığına verilen İngiliz desteğinin tarihsel ve zihinsel arka planını daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda bölüm, İngiltere'nin Türk-Yunan Savaşı'ndaki tutumunu yalnızca dönemsel bir tercih olarak değil, XIX. yüzyıldan itibaren şekillenen uzun vadeli siyasî ve stratejik eğilimlerin bir sonucu olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Nisan 1821'de Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık için başlayan Yunan İsyanı, dünyanın muhtelif yerlerinden destek görmüş ve sempati toplamıştır. Bu destek ve sempati İngiltere'de de ortaya çıkmıştır. İngiliz hükûmeti katı bir tarafsızlık politikası izlediği için isyancılara somut destek vermemiştir. Ancak isyan, Osmanlı Devleti güçleri tarafından bastırılamayınca bu süreçte iki hadise durumun seyrini değiştirmiştir. İlki, isyanın başlangıcından iki yıl sonra Londra Yunan Komitesi'nin teşkil edilmesi olmuştur. Diğeri Ağustos 1822'de dönemin Dışişleri Bakanı Lord Castlereagh'ın intihar ederek yaşamına son vermesiyle yerine, Tory (Muhafazakar) partisindeki George Canning'in dışişleri bakanı olması (1822-1827), Tory hükümetinin Yunan meselesine yönelik yaklaşımındaki katı tutumu değiştirmeye vesile olmuştur. Canning bu amaçla,

[39] Lord Riddell, *Lord Riddell's İntimate Diary Of The Peace Conference and After 1918-1923,* London, 1933, s. 423.

Yunanlıların davası için özel bağışların toplanmasını teşvik etmiştir. Bu sayede İngiliz kamuoyunda Yunan İsyanı'na ilgi ve sempati artmaya başlamıştır.[40] Bu yaşananlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadele'ye dek görülen İngiliz Filhelenizmi'nin[41] temellerini atmıştır.

Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken, Balkan Savaşları'nda adından çok bahsettiren Venizelos, "Büyük Yunanistan" ülküsüne kavuşmak için dış politikada İngiliz hayranlığı çizgisinde bir politika seyretmiştir. İngiltere'nin de Yunanistan'ı potansiyel müttefik olarak görmesiyle ikili ilişkiler daha da artmıştır. Venizelos, İngiltere ile resmen müttefik olmak için Londra'ya Ocak 1914'te bir gezi gerçekleştirmiş ve İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey ile görüşmüştür. Grey, ittifak fikrine yanaşmasa da ilerisi için açık kapı bırakmıştır. Bu görüşme müttefiklik ile sonuçlanmasa da Avrupalı güçler 13 Şubat 1914'te Yunanistan'ın Adalar üzerinde hakimiyetini tanımışlardır.[42]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın da olduğu blokta yer almasıyla İngilizler, Osmanlı coğrafyasında izleyeceği politikaları gözden geçirerek bu maksatla bir komite kurmuşlardır. Bu komite, İngiltere'nin Orta Doğu'da amaçlarına ulaşması için dört alternatif sunmuştur. Bunlar; Osmanlı Devleti'nin mevcut haliyle devam etmesi, Osmanlı Devleti'nin federal bir yapıya dönüştürülmesi, imtiyaz bölgelerinin oluşturulması ve Osmanlı topraklarının bölünmesiydi. İngiliz Hükûmeti bu planlar arasından Osmanlı topraklarının parçalanmasını tercih etmiştir.[43] 1917'de Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle İngiltere, bu planını hayata geçirmek için Yunanistan'ın varlığını bir araç olarak kullanmayı hedeflemiştir.[44] 1917 yılı haziran ayında kral aleyhtarı bir ayaklanmanın sonucunda savaşa katılmıştır. Monarşiye karşı gerçekleştirilen bu başarılı saldırının başı Venizelos tarafından

[40] Oğuz Satır, *Basın Bağlamında İngiliz Kamuoyu ve Yunan İsyanı (1821-1826),* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2025, s. 204.

[41] Filhelen, Yunancadaki "philos" (seven, dost) ile "Hellen" (Yunanlı) sözcüklerinin bir araya gelmesinden türeyen ve günümüz Yunancasında kullanılan bir kavramdır; eski Yunancadaki karşılığı ise Filellin biçimindedir. Sözcük, temelde "Yunan sevdalısı" ya da "Yunan dostu" anlamına gelir. Türkçeye Yunanperver olarak aktarılan bu terim, Yunanistan'a ve Yunan kültürüyle ilişkili her unsura büyük bir hayranlık ve bağlılık duyan kimseleri nitelendirmek için kullanılmaktadır. Tarih boyunca Filhelenler, Yunanistan'a duydukları bu derin sevgiyi kaleme aldıkları eserlerle ve dile getirdikleri sözlerle ifade etmiş, bu tutum zamanla Filhellenizm adı verilen bir düşünce ve duygu akımına dönüşmüştür. Esra Özsüer, "19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri" *Türkiyat Mecmuası* 26/2 (01 Aralık 2016) s. 330.

[42] Eleftheria Daleziou, *a.g.t.,* s. 53-55.

[43] İsmail Ediz, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali,* Ötüken Yayınevi, s. 21-22; Aaron S. Klieman, "Britain's War Aims in the Middle East in 1915*", Journal of Contemporary History,* Cilt: 3, No: 3, *The Middle East*, Temmuz 1968, s. 247.

[44] William Miller, *The Otoman Empire and Its Successors* 1801-1927, New York 1974, s. 534.

çekilirken, arkasında da hem askerî hem de diplomatik açıdan Fransa ve İngiltere bulunmaktaydı.[45]

İngiltere, 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Antlaşmasına karşın, İtalya'nın emperyalist isteklerini gerçekleştirmesine izin vermektense daha kolay kontrol edebileceğini düşündüğü Yunanistan'ı desteklemeyi tercih etmiştir.[46]

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasıyla 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mütarekenin imzalanmasının ardından Amiral Calthorpe müzakereler esnasında Rauf Bey'in istediği teminatları içeren mektubu kendisine göndermiş ve Yunan gemilerinin İzmir ve İstanbul'a girmeyeceği konusunda verdiği güvenceyi yinelemiştir. Bununla birlikte İstanbul'da güvenlik açısından bir tehdit oluşmazsa İstanbul'un da işgale uğramayacağı konusunda Rauf Bey'e sözlü olarak teminat vermiştir.[47] Ancak bu vaatler tutulmayacak İngilizler, Yunanistan'ı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak amacıyla bu yöndeki fırsatları değerlendirecekti.

İzmir, Venizelos'un 'Büyük Yunanistan' hedefinde önemli bir yer tutuyordu. Bu nedenle burada yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Venizelos, bölgeyi güvenli bir hale getirerek İngilizlere ve İtilaf Devletlerine burayı yönetebilecek kudrette olduğunu ispat etmek istemiştir.[48]

Venizelos'un politikasının tohumları, Büyük Savaş'tan önce, 1912 sonu ve 1913 başında Lloyd George, Churchill ve Sir John Stavridi ile yaptığı gizli görüşmelerde atılmıştı. Venizelos ve Lloyd George'u harekete geçiren şey, bir İngiliz-Yunan ittifakı fikriydi. Yunanistan, Doğu Akdeniz'in yükselen gücü olacak; parçalanan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini alarak İngiltere'nin politikalarının temel unsuru ve İngiliz İmparatorluğu'nun Süveyş Kanalı ve Hindistan güzergâhındaki haberleşme ağının koruyucusu olacaktı. Karşılığında Yunanistan, Britanya'nın diplomatik ve maddi desteğini alacaktı.[49]

Lloyd George, Gladstone geleneğinden gelen bir Helen dostu ve Osmanlı karşıtıydı. Parlak ve dinamik bir kişilik olduğu için, vizyonunu gerçekleştirmek adına harekete geçmek istiyordu. Ancak Lloyd George ne o dönemde ne de daha sonra Britanya

[45] P. Helmreich, *a.g.e.,* s. 38-39.
[46] Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.,* s. 71.
[47] Gwynne Dyer, "The Turkish Armistice of 1918, A Lost Opportunity", *Middle Eastern Studies*, S. 8, No:3, s. 336.
[48] İsmail Ediz, *a.g.e.,* s.?
[49] Michael L. Smith, *Ionian Vision, Greece in Asia Minor 1919-1922,* The University of Michigan Press, Malaysia, 1998, s. 13.

Hükûmeti'nin tamamını temsil etmekteydi. 1916'da Başbakan olduğunda durum böyleydi. İşte Yunanistan için asıl tehlike burada yatıyordu.[50] Venizelos politikasının bu sadık dostunu, her konuda Yunan taleplerini destekler sanmak da hatalıdır. Lloyd George'un koalisyon hükumetinde bile, iki ayrı eğilim bulunuyordu.[51] Bu liberal politikacı zamanının en büyük stratejisti ya da bazılarının dediği gibi fırsatçısıydı. Çağdaşlarından biri Lloyd George'un, politikasındaki zigzaglar yüzünden bir gruptan diğerine destek aramak zorunda kaldığından söz ederek şöyle yazmıştır: "Lloyd George için hiçbir politika sürekli, hiçbir vaat kesin değildi... Sirkteki at cambazları gibi bir atın sırtından ötekine atlardı..."[52]

Akdeniz'de Batı Anadolu'yu ve Boğazları koruyan bir Büyük Yunanistan'ın teşkili ve desteklenmesi, ilk bakışta İngiliz çıkarları için cazip bir çözüm gibi görünüyordu. Ancak bu, İngiliz politika aktörlerinin çoğunluğu tarafından gönülden desteklenen bir çözüm değildi.[53] Sabahattin Selek İngiltere'de Lloyd George politikasını, Türkiye lehinde baltalayan odakların olduğunu ve bunların çalışmalarının Türklerin lehine işlediğini ileri sürmektedir. "Bu sebeple, Türk Millî Mücadelesi yalnız Yunanlılarla değil bunların gerisinde asıl İngiltere ile harp ettiğimiz yolunda öteden beri söylenip gelen sözler gereğinden fazla ciddiye alınmamalıdır" sözleriyle durumu izah etmiştir.[54]

1919 Ekim ayında Dışişleri Bakanlığı görevine gelen diplomasi tecrübesi oldukça iyi olan Lord Curzon, Lloyd George'un Türkleri Avrupa'dan çıkarma planını desteklerken Başbakan'ın Yunanistan'ın Batı Anadolu'da kurulması planına uzak görüşteydi.[55] Lloyd George, Yunanlılara çok yakınlık duyuyor ve Türklerden hiç hoşlanmıyordu. 1918 Ocağındaki ünlü konuşmasında pek çok taahhütte bulunmuştu: "Biz Türkiye'yi başkentinden ya da ırk bakımından çoğunluğu Türk olan Anadolu ve Trakya'nın başlıca zengin topraklarından yoksun bırakmak için savaşmıyoruz. Türk ırkının başkenti İstanbul olmak üzere Türk İmparatorluğu'nun vatanı olan topraklarda kalmasına karşı çıkmamakla birlikte Akdeniz'le Karadeniz arasındaki geçit uluslararası bir statüye sokularak tarafsızlığı sağlanacaktır görüşümüze göre, Arabistan'ın, Ermenistan'ın, Irak'ın, Suriye'nin, Filistin'in ayrı ayrı birer ulusal birlik olarak

[50] M. Smith, *a.g.e.,* s. 14.
[51] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası,* Meydan Neşriyat, İstanbul 1963, s. 62.
[52] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış,* Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 105.
[53] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 7.
[54] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C. II, Kastaş Yay., İstanbul, 1987, s. 459.
[55] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 74.

tanımlanmaları gerekmektedir." Savaş amaçları konusunda yapılan bu açıklamaların bağlayıcı hiçbir yanı yoktu. Barış Konferansı'nda her şey değişken ve müzakereye elverişliydi, pek çok şey de pazarlık konusu haline gelmişti. Savaş sırasındaki konuşmalarda söylenilen birkaç söz Lloyd George'u bağlamıyordu. Ama kendisine de sık sık hatırlatılmaktaydı. Dışişleri Bakanlığı'ndaki masasında oturan, Paris'e çok seyrek giden ve olayların yüzeyinde kalan Lord Curzon, Yakın Doğu hakkında Lloyd George'un hiçbir zaman öğrenemeyeceği kadar bilgi sahibiydi. Bundan öte, ne yapmak istediğini de ayrıntılı olarak biliyordu. Ona göre Türkler, sonsuza dek İstanbul'dan ve Avrupa'dan atılmalıydılar. Lord Curzon, daha 1918 Ocağında Türkiye sorununun çözümünü ana çizgileriyle bir kâğıt üzerine harita olarak çizmişti. "Yaklaşık beş yüzyıl Avrupa politikasında entrika ve yolsuzluk kaynağı olan" Türklerin Avrupa'dan kovulmaları gerekiyordu. Türkler, Arap ve Ermeni topraklarını bırakmalıydılar. Ama Türkler, Anadolu'yu da tümüyle ellerinde tutmalıydılar.[56]

Dışişleri Bakanı'nın bilgisi dışında yabancı hükümetlerin temsilcilerine görüşme randevuları veriliyordu; bu şartlar altında, diğer devletlere İngiliz Hükümeti'nin iki farklı ve uyumsuz sesle konuştuğu izlenimini veren durumların ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Bu durum, elbette, Başbakan ile Dışişleri Bakanı arasında kesin bir görüş ayrılığının mevcut olduğu meselelerde çok daha belirgindi. Ve Büyük Britanya'nın Yunanistan ve Türkiye'ye karşı takınacağı tutum kadar, hiçbir meselede bu kadar derin bir görüş ayrılığına düşmemişler veya bu kadar felaketli sonuçlarla karşılaşmamışlardı.[57]

1919-1922 yıllarında Savaş Bakanı olarak Churchill, daha geniş çaplı bir İngiliz-Yunan ittifakı vizyonuyla hareket etmediğini gösterdi. Aksine, Lloyd George'un politikasını tehlikeli buluyor ve Britanya'nın Anadolu bölgesindeki yükümlülüklerini azaltmanın ve güçlenen Kemalist Ankara ile anlaşmanın bir yolunu arıyordu.[58] Bu yıllarda Koalisyon Hükümetinin Başbakanı ve Liberal Parti lideri olan Lloyd George, belirgin bir Türk karşıtı politika izlemiştir. Winston Churchill'in aktardığına göre, Lloyd George'un Türk ve Yunan halklarına dair vizyonu tamamen bu eksende şekillenmişti: Ona göre Yunanlılar, çalışkan, dinamik ve üretken yapılarıyla Doğu Akdeniz'in gelecekteki esas unsuru ve Türk barbarlığı karşısında Hristiyan medeniyetinin öncüleriydi. İngiliz subaylarının eğitimiyle güçlü birer askere dönüşebilecek bu halk, genişleyen sınırlarıyla İngiliz İmparatorluğu'nun çıkarlarına da hizmet etmiştir. Tarihsel

[56] M. L. Smith, *a.g.e.,* s. 65.
[57] Ronaldshay, *a.g.e,* s. 261
[58] M. L. Smith, *a.g.e.,* s. 13-14; H. Temperley, *a.g.e.,* s. 190.

ve kültürel bağları bakımından İngilizlere yakın duran, mevcut 5-6 milyonluk nüfusuyla tüm Yunan coğrafyasına hâkim olması durumunda yarım asır içinde 20 milyona ulaşabilecek bu potansiyel güç, denizcilikteki yetenekleriyle de Doğu Akdeniz'de baskın bir konuma ilerlemekteydi. Üstelik bu durum, İngiltere'nin Süveyş Kanalı üzerinden Hindistan, Uzak Doğu ve Avustralya'ya uzanan stratejik deniz yollarının güvenliğini de garanti altına alması öngörülüyordu. Churchill ise Lloyd George'un bu aşırı iyimser yaklaşımına eleştirel yaklaşmış ve hatıratında şu mantıksal sorgulamayı yöneltmiştir: Eğer iddia edildiği gibi Yunanlılar bu derece güçlü ve yetenekliyse, İngiltere'nin müdahalesine ve yardımına neden ihtiyaç duymaktadırlar? Dahası, bölgeye sevk edecek askeri gücü bulunmayan, kronik bütçe kesintilerinden yakınan bir İngiltere'nin maddi destek sağlaması da imkansızdır.[59]

İngiliz kamuoyunu Bolşevizm'in varlığı bu dönemde meşgul etmiştir. Bolşevizm karşıtı hareketleri desteklemeye önem veren devlet adamları arasında Lord Curzon, Winston Churchill ve Lord Miller güçlü bir mücadeleyi savunurken, Lloyd George ve Balfour daha ihtiyatlı davranmaya meyillilerdi. Ankara'nın Bolşeviklerle geliştirdiği menfaat ilişkisi, Anadolu sorununun halledilmesinde İngiltere'nin izleyeceği siyasetin şekillenmesinde önemli bir faktördü.[60]

4 Mayıs 1919 tarihli İngiliz Dışişleri raporunun sunduğu radikal çözüm planı ise iki aşamalıdır: İlk olarak, İstanbul'daki Osmanlı Sultanının tahttan indirilerek bir "Türk Cumhuriyeti" kurulması önerilmektedir. Bu sayede Hilafetin en güçlü siyasi dayanağının yok edilmesi hedeflenmektedir. İkinci aşamada ise, Hicaz Kralı Hüseyin gibi daha zayıf figürlerin Hilafet iddiasında bulunmasına göz yumulması planlanmaktadır. Ancak buradaki asıl hesap, Hüseyin'in askeri ve siyasi zayıflığının, Hilafet kurumunun zamanla prestijini yitirmesine ve "kademeli olarak sona ermesine" yol açacağı beklentisidir.[61] Nitekim bu hesabın tuttuğunu söylemek mümkündür.

Çalışmanın bu bölümünde İngiliz siyasi ve askerî karar mercilerinin içerisinde İngiliz çıkarları için Yunan hamlesini mantıklı bulmayan ve Türk Millî Mücadelesinin Panislamizm ve Bolşevik faktörleriyle birlikte tehlikeli bulan klik/kesimler yer alacaktır.

[59] W. Churchill, *The Aftermath,* s. 391; Kenan Kırkpınar, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922),* Phoenix, Ankara, 2004, s. 46.
[60] İ. Ediz, *a.g.e.,* s. 120.
[61] FO 371/4178, No. 34669, 4 May 1919.

1.1.Yunan Ordusunun İzmir'i İşgali

Mütarekenin ardından Osmanlı merkezî yönetimi, İtilaf Devletleriyle doğrudan bir çatışmaya girmekten kaçınan ve diplomatik yollarla devletin varlığını korumaya çalışan bir siyaset benimsemiştir. Buna karşılık Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde işgal ihtimalinin giderek güçlenmesi, yerel düzeyde farklı siyasi arayışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İstanbul Hükümetinin İtilaf Devletleri karşısındaki hareket alanının daralması, özellikle işgal tehdidi altındaki bölgelerde halkın kendi imkânlarıyla teşkilatlanması düşüncesini güçlendirmiştir.

İzmir, mütareke sonrasında ortaya çıkan siyasi belirsizlikten en fazla etkilenen merkezlerden biri olmuştur. Şehrin Ege Denizi kıyısındaki konumu, önemli bir ticaret limanı olması ve Batı Anadolu'nun iç kesimleriyle demiryolu bağlantılarına sahip bulunması, ekonomik ve askerî bakımdan stratejik değerini artırmaktaydı. Ayrıca İzmir'de Türkler, Rumlar, Yahudiler, Ermeniler ve Levantenlerden oluşan farklı toplulukların yaşaması, şehrin geleceğine ilişkin siyasi tartışmalarda nüfus meselesinin önemli bir yer tutmasına neden olmuştur.

Mütareke döneminde İzmir'in geleceği üzerindeki tartışmalar, yalnızca şehrin askerî bakımdan işgal edilip edilmeyeceğiyle sınırlı kalmamıştır. Batı Anadolu'nun hangi devletin nüfuz alanına gireceği, bölgenin ekonomik kaynaklarının nasıl denetleneceği ve farklı nüfus topluluklarının siyasi statülerinin ne olacağı gibi meseleler de uluslararası görüşmelerin temel konuları arasında yer almıştır. İtalya'nın 1917 Saint-Jean-de-Maurienne görüşmelerine dayanarak İzmir üzerinde hak iddia etmesi, Yunanistan'ın bölgeye yönelik talepleriyle çatışmış ve işgal kararının alınmasında İtilaf Devletleri arasındaki rekabeti belirleyici hâle getirmiştir.[62]

Paris Barış Konferansı öncesinde, Osmanlı Devleti'nin geleceğini yakından ilgilendiren önemli siyasi ve diplomatik gelişmeler yaşanmıştır. Yunan ordusunun İzmir'e çıkarılmasına Büyük Güçler tarafından izin verilmesiyle sonuçlanacak diplomatik süreçte, Ocak 1919'da gerçekleştirilen müzakereler önemli bir yer tutmuştur. Bu süreç öncesinde Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, ülkesinin toprak taleplerini içeren bir muhtırayı 30 Aralık 1918 tarihinde Paris Barış Konferansı Sekretaryasına sunmuştur. Venizelos, Yunanistan'ın iddialarını

[62] İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2006, s. 25–26

desteklemek amacıyla öne sürdüğü ve Türk nüfusunu olduğundan az gösterdiği ileri sürülen nüfus istatistiklerine dayanarak Anadolu ve Trakya'nın Türk karakteri taşımadığını savunmuştur. Bu doğrultuda Bandırma'nın yaklaşık 25 kilometre doğusundan başlayarak Fethiye'nin güneyinde, Kalkan yakınlarında Akdeniz'e ulaşan bir hattı Yunanistan'ın talep ettiği sınır olarak göstermiştir. Böylece Balıkesir, İzmir, Aydın ve Muğla'yı kapsayan geniş bir bölgenin Yunanistan'a dâhil edilmesini hedeflemiştir. Bununla birlikte Venizelos, Meriç Nehri ile İstanbul arasında kalan toprakları Yunanistan'ın doğal bir parçası olarak değerlendirmesine rağmen, İngiltere ile ilişkilerini olumsuz etkilememek amacıyla İstanbul ve çevresinde uluslararası statüye sahip bir yönetim kurulmasına karşı çıkmayacağını da belirtmiştir.[63]

Konferansa katılan İngiliz delegeleri arasında İzmir ve çevresinin Yunan idaresine verilmesi hususunda derin fikir ayrılıkları vardı. Bölgenin Yunanistan'a verilmesi fikrinin arkasında başta Lloyd George olmak üzere Balfour, Nicolson, Crowe ve Borden bulunuyordu. Bu fikrin muhalifleri olarak ise Savaş Bakanlığı'nın etkisinde olan askeri danışmanlarla birlikte Hindistan Bakanı Montagu ve Mallet öne çıkmaktadır.[64] Lord Curzon ve Churchill'in de bu fikre karşı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Lloyd George Yunanistan'ı Türkiye'nin alternatifi ve yükselen bir güç olarak kabul ederken aksine Curzon, Anadolu'daki Yunan varlığına şiddetle itiraz etmiştir. İngiliz menfaatlerinin en iyi şekilde muhafazası için bağımsız tampon bölgeler kurulmasından yana olan Curzon, Batı Anadolu ve İstanbul için aynı şeyi düşünmektedir. Türklerin Avrupa'nın dışına çıkarılmasını savunmakla beraber Curzon Anadolu'daki Yunan varlığına karşıydı. Dışişleri Müsteşarı Lord Charles Hardinge delegasyon üyesi olarak Curzon ile hemfikirdi. Bir başka delegasyon üyesi ve Curzon'un özel sekreteri Robert Vansittart Curzon ile görüşleri paralel idi.[65]

Lord Curzon, Yakın Doğu meselesinin ne kadar acil olduğu ve bu meseleye nasıl bir çözüm getirilmesi gerektiği konusunda görüşlerini meslektaşlarına açık ve tereddüde yer bırakmayacak şekilde ifade etmişti. Türklerin Avrupa'dan atılması

[63] Mustafa Budak, *Misak-ı Millî'den Lozan'a,* Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s. 44.
[64] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 91; İ. Ediz, *a.g.e.,* s. 124.
[65] İ. Ediz, *a.g.e.,* s. 127.

ve Asya'da çok daha küçültülmüş ancak derli toplu ve homojen bir Türk Devleti'nin kurulması, ona göre bu asırlık meselenin kalıcı herhangi bir çözümünün temel taşlarıydı. Böyle bir politika, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarının büyük bir kısmının bile kesilip atılmasını gerektiriyordu. Suriye, Filistin, Arabistan, Mezopotamya ve Ermenistan; şimdiye kadar gevşek bir bağla imparatorluğa dahil edilen bu geniş toprakların tümü, nihayet Sultan'ın egemenliğinden ve Türk hâkimiyetinin o fevri ve çok sık gaddarlaşan tiranlığından kurtarılmalıydı. Öte yandan, hükümet merkezi Bursa, Ankara veya Konya olan gelecekteki Türk Devleti'nin, Asya'dan Avrupa yönüne doğru uzanan o tarihi toprak dilimini (Anadolu) bütünüyle işgal etmesine izin verilmeliydi. Bu bölgenin doğal coğrafi sınırlarına hiçbir İtalyan, Fransız veya Yunan tecavüzüne izin verilmemeliydi. Savaşın sona ermesinden bir süre önce hazırlanan bir muhtırada, böyle bir politika için argümanlarını ortaya koymuştu. İlk olarak, gelecekteki Türk Devleti'ni Asya ile sınırlandırma davasını ele aldı.

> Yaklaşık beş asırdır Türklerin Avrupa'daki varlığı bir huzursuzluk, entrika ve yolsuzluk kaynağı olmuştur; Avrupa siyasetinde bir dikkat dağıtıcı, tebaası olan milletler için bir baskı ve kötü yönetim unsuru ve Müslüman dünyasında haksız ve kibirli hırslar için bir teşvik unsuru olmuştur. Türkün kendisini bir Büyük Güç olarak görmesini teşvik etmiş ve başkalarına da aynı illüzyonu dayatmasını sağlamıştır.[66]

Konferans Ocak 1919 ortasında başlamış olsa da Yunanistan ancak 3 Şubat'ta Yüksek Konsey'in müzakere gündemine gelebildi. 'Onlar Konseyi' olarak da adlandırılan bu konsey, güçlerin ikişer temsilcisinden, yani hükümet başkanları ve dışişleri bakanlarından oluşuyordu. ABD; Wilson ve Lansing, Britanya; Lloyd George ve Balfour, Fransa; Clemenceau ve Pichon, İtalya; Orlando ve Sonnino, Japonya ise Başbakanı ve Dışişleri Bakanı tarafından temsil ediliyordu. Daha öncesinde Venizelos, büyük güçlerin temsilcileri üzerinde yorulmak bilmeden çalışmıştı. Hepsini etkilemeyi başardı. Nicolson şöyle yazmıştı: 'Konuşması cazibe, haydutluk, dünya siyaseti (welt-politik), vatanseverlik, cesaret ve edebiyatın tuhaf bir karışımıydı- ve tüm bunların üzerinde, gözlüğüyle parıldayan gözleri ve başında siyah ipekten kare bir takkesi olan, kaslı, gülümseyen iri bir adam vardı.' Venizelos kendisini ılımlı, çekici ve uzlaşmaya hazır biri gibi sundu ama gerçekte o, beyefendi bir emperyalistti.[67] Yüksek Konsey, Venizelos'un İzmir, Trakya, Bozcaada,

[66] Ronaldshay, *a.g.e.,* s. 262.
[67] Heinz Richter, *The Greek Turkish War 1919-1922,* Verlag, Wiesbaden 2016, s. 41.

Gökçeada ve Meis ile Kuzey Epir'e yönelik taleplerini Yunan İşleri Komitesi'ne havale etti. 12 Şubat-21Mart 1919 tarihleri arasında 12 toplantı yapan bu komitede İngiliz ve Fransız üyeler arasında neredeyse bütün konularda fikir birliği göze çarpıyordu.[68]

21 Ocak'ta Amerikalı uzmanlar, Yunan toprak taleplerini ele alan bir rapor sundular: İzmir konusunda ise şunları yazdılar: 'İzmir bölgesinde alternatif bir Yunan alanı gösterilmiş olsa da bu alanın Yunanistan'a verilmesi bu tavsiyenin bir parçası değildir. Böyle bir devir işlemi için sunulan argümanlar büyük bir dikkatle incelenmiş; ticari, stratejik ve siyasi her açıdan Yunanistan'a Anadolu ana karasında bir dayanak noktası vermenin güvenli olmadığı hissedilmiştir. Yunana karada bir dayanak noktası vermek, anında bir çatışmaya davetiye çıkarmak demektir. Yunanistan daha fazla toprak için taleplerini zorlayacaktır; Türkiye ise yeni sınırlarının daha en başından kendisini büyük bir dezavantajla bırakacak şekilde çizildiğini hissedecektir.' Bunlar, eğer hayata geçirilseydi Yunanistan'ı Anadolu Felaketinden kurtaracak makul düşüncelerdi.

Ocak ayı sonunda Nicolson, Yunan taleplerine ilişkin bir görüş belgesi hazırladı. Venizelos'un İstanbul konusundaki pozisyonu İngilizlerinkiyle aynıydı: bir tür uluslararasılaştırma. Ancak Venizelos'un Anadolu konusundaki talepleri haklı gösterilemezdi. Yunan istatistikleri bile bölgede bir Türk çoğunluğu olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Menderes vadisi tamamen Türkler tarafından iskân edilmişti ve İzmir bu vadinin denize tek çıkış kapısıydı. Gerçekten de Türkler, Ege'ye olan tüm çıkışlarını kaybedecekti. Takip eden günlerde, çeşitli İngiliz makamları arasında sürekli bir görüş alışverişi yaşandı. Dışişleri Bakanlığı, Anadolu'da bir İtalyan varlığı yerine Yunan varlığının tercih edilebilir olduğu görüşündeydi. Askeri kanat ise İzmir'in Türk kalması gerektiğini düşünüyordu. Sonuçta, Genelkurmay'ın çekincesi saklı kalmak kaydıyla, şu konuda mutabık kalındı: Gelecekteki Türk devletine İzmir ve Kuşadası üzerinden tam bir ekonomik çıkış kapısı sağlanması şartıyla, Yunanistan'ın İzmir ve Aydın vilayetinde toprak elde etmesine İngiliz çıkarları açısından bir itiraz olmayacaktır. 30 Ocak'ta İngiliz temsilcilerin katıldığı bir konferansta; İstanbul ve Boğazların uluslararasılaştırılmasının hedeflenmesi ve Yunanistan'ın Doğu Trakya'yı alması kararlaştırıldı. Yunanistan'ın Anadolu'da talep ettiği bölgenin ona tahsis edilmesi

[68] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 33.

etnik açıdan da savunulamazdı; ancak Türkler, Avrupalıları yönetmeye uygun olmadıklarını kanıtladıkları için, Yunan bölgeleri uluslararası garanti altında bir tür özerkliğe sahip olmalı ve Yunan medeni hakları usulüne uygun olarak korunmalıydı. Bununla birlikte İzmir ve hinterlant Türkiye'den koparılmamalıydı; çünkü bu durum Anadolu'yu Ege'ye açılan ana kapısından ve demiryolu sisteminin önemli bir bölümünden mahrum bırakırdı. Ayrıca bu, daha büyük bir Türk nüfusunu Yunan yönetimi altına sokacak ve sonuç olarak Türkler için haklı bir öfke kaynağı yaratarak, muhtemelen Türklerin bu bölgeyi yeniden fethetmek için örgütlü bir girişimiyle sonuçlanacak sürekli bir huzursuzluk kaynağı oluşturacaktı.[69]

Özetlenecek olursa Barış Konferansı'na katılan İngiliz delegasyonunun talepleri ve düşünceleri, üç temel kavram etrafında toplanıyordu. Birincisi, Yakındoğu'da olabildiğince büyük çapta bir İngiliz üstünlüğü kurmanın gerekliliğiydi. İkincisi, Fransa'nın rekabetçi konumunu olabildiğince düşük bir seviyeye çekmekti. Son olarak da İstanbul hükümetini destekleme politikasının artık bu amaçları gerçekleştirmeye yaramayacağına inanılıyordu.[70]

Yunanistan'ın taleplerine yönelik İngiliz yaklaşımı, beklenenden çok daha olumsuz ve ihtiyatlı bir nitelik taşıyordu. Gerek Dışişleri Bakanlığı gerekse Genelkurmay, Yunan taleplerinin kapsamına ilişkin ciddi çekinceler dile getirmiş ve bu doğrultuda eleştirel raporlar hazırlamıştı. Her iki kurum da İstanbul ve Boğazlar çevresinde uluslararası statüye sahip bir bölgenin oluşturulmasını destekliyor, Doğu Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmasını ise kabul edilebilir görüyordu. Buna karşılık Yunanistan'ın Batı Trakya üzerindeki talepleri açık biçimde reddediliyor ve bu konu müzakere edilebilir bir seçenek olarak dahi değerlendirilmek istenmiyordu. Hazırlanan raporlarda ortak biçimde vurgulanan bir diğer husus, Yunanistan'ın Trakya'ya ilişkin beklentilerinin ancak Anadolu'daki taleplerinden vazgeçmesi şartıyla ele alınabileceğiydi. Savaş Bakanlığı, Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki iddialarını "etnolojik olarak savunulamaz" şeklinde nitelendirirken, Genelkurmay İtalya'nın aynı bölgeye yönelik taleplerinin çok daha zayıf bir temele dayandığını ileri sürüyordu. Bununla birlikte Genelkurmay, Küçük Asya'da Yunanistan ile İtalya arasında çıkabilecek muhtemel

[69] Heinz Richter, *a.g.e.*, s. 37-39.
[70] P. Helmreich, *a.g.e.,* s. 12-13.

bir rekabette Yunan tarafının İngiltere, Fransa ve Rusya'nın sempatisine güvenebileceği değerlendirmesinde bulunuyordu. Türklerin ise bölgenin idaresi ve ekonomik-sosyal gelişimi bakımından yeterli bir performans ortaya koyamadıkları düşünülmekteydi. Bu nedenle Genelkurmay, Türk egemenliğini bütünüyle ortadan kaldırmak yerine uluslararası güvence altında belirli bir özerklik tesis edilmesini ve Türk vilayetlerinde yaşayan Rumların medeni haklarının güvence altına alınmasını daha uygulanabilir bir çözüm olarak öneriyordu. Raporda Kıbrıs meselesine de stratejik açıdan yaklaşılmıştı. Adanın Yunan denetimine geçmesi bütünüyle kabul edilemez görülmemekle birlikte, İngiltere'nin bölgeden çekilmesi sonrasında Kıbrıs üzerindeki etkinliğin daha büyük bir gücün eline geçme ihtimali önemli bir risk olarak değerlendirilmişti. Bu kaygının, doğrudan ifade edilmese de, İtalya'nın Doğu Akdeniz'de giderek belirginleşen siyasî ve stratejik hedeflerine yönelik bir gönderme içerdiği anlaşılmaktadır. Bu zıt raporlara rağmen, ocak ayının sonunda İngiliz barış delegasyonu Yunanistan'ın Küçük Asya'daki taleplerini desteklemeye karar verdi.[71]

Venizelos'un talepleri hakkında meselelerin Onlar Konseyi'nde tartışılması yerine, Lloyd George'un önerisiyle durumun, bulgularını Konsey'e sunacak uluslararası bir uzmanlar komitesi tarafından incelenmesine karar verildi. Yunan Komitesi 12 Şubat'ta toplandı ve bulgularını 8 Mart'ta sundu. Bu rapor kesin bir sonuç içermiyordu ve 'Dört Büyükler' uzlaşmaya varamadı. Bölgedeki Türk nüfusun baskınlığına rağmen Batı Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi konusunda anlaştılar; İtalyanlar hariç herkes Doğu Trakya için de aynısını önerdi. Britanya ve Fransa heyetleri Yunanistan'ın Anadolu'daki taleplerini çekinceyle kabul ederken; Amerikalılar ve İtalyanlar bunları reddetti. Bazı müzakerelerden sonra Amerika Birleşik Devletleri nihayetinde Britanya ve Fransa'nın tarafına geçti.[72]

İngiltere ve Fransa bölgeye gitmede son derece istekli olan Yunanistan'ın savaşta hemen hiç yıpranmayan ve kendilerinin artık sahip olmadığı yaptırım gücünü yani ordu ve donanmasını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı düşünüyordu. Ancak bu, Büyük Güçlerin de çok iyi bildiği gibi, yerli burjuvazinin Yunanistan'daki iktidarın devamıyla mümkün olabilirdi. 1919 nisanında

[71] P. Helmreich, *a.g.e.,* s. 44.
[72] Joseph Winton Hind, "Lloyd George and the Turkish Question: An Examination of Lloyd George's Turkish Policy, 1918-1922, *The University of British Columbia, Master of Arts The Faculty of Graduate Studies, In the Department of History*, Canada, 1978, s. 39.

konferanstaki İngiliz heyetinden Harold Nicolson ve Arnold Toynbee'nin hazırladıkları bir raporda, "Yunanlılar İzmir'i alamazlarsa Venizelos iktidarda kalamayacaktır" denilmekteydi. Böyle bir durumda, İngiltere ve Fransa'nın son yıllarda Yunan Kralı'na karşı hasmane tavırları düşünüldüğünde Yunanistan'da iktidara gelecek kralcı bir hükümetin hareket tarzının Büyük Güçler için birçok soru işaretini barındıracağı şüphesizdi.[73]

Lloyd George, Clemenceau ve Wilson, küskün İtalya'nın konferanstan çekilmesini fırsat bilerek Venizelos'u memnun etmenin yollarını araştırıyorlardı. Üçler Konseyi'nin 5 Mayıs günkü toplantısında Lloyd George şöyle dedi:

> İtalyanların Doğu'da bütün davranışları şüphelidir. Batı Trablus'ta yapılan İtalyan seferi de gizlilik içinde tertiplenmişti. Şimdi de Anadolu'ya öyle bir sefer yapmalarından şüphelenmekteyim. Günün birinde İtalyanları Anadolu'yu zaptetmiş bir hâlde görebiliriz. Onları oradan çıkarmak güç olur. Rumlar idare edebilmekte olduğundan Yunanlılara İzmir'i işgal izni verilmelidir. Türkiye'de işgal kuvvetleri işini, İtalyanlar Paris'e dönmeden çözmeliyiz. Mümkünse bugünden sonra İtalyanlarla birlikte bu iş görüşülecek olursa, onlar daha evvel davranacaklardır.[74]

İtilaf Devletleri nezdinde Türkler azınlıklara saldırıyor algısı vardı. İstanbul'da kurulan Amerikan Komisyonu delegesi Luis Heak, Paris Konferansı'ndaki Amerikan delegelerine İç Anadolu'daki durum hakkında 20 Ocak 1919'da bir rapor göndermiştir. Bu raporda Heak, "İç Anadolu Türklerinin, sürgünden evlerine yeni gelmiş olan Hıristiyanlara, özellikle Rum ve Ermenilere baskı yaptıklarını" söylemekteydi. Hıristiyanlara kıyım yapmakla sorumlu olanları yargılamak için kurulmuş olan Harp Divanı'nın bir aldatmaca olduğunu ekleyen Heak, Türkiye'de işleri daha iyi duruma getirmek için İtilaf Devletlerinin işgal alanlarını genişletmelerini teklif etmiştir. Clemenceau ise "Katliama mâni olmak ve İtalyanların da çıkışını önlemek için İzmir'e Yunan kuvvetinin gönderilmesini göz önünde bulunduruyor" demiştir. Aynı toplantıda Wilson da "Mütareke gereğince Türklerin direnmemeleri lazımdır. Çünkü mütareke hükümleri Müttefiklerden biri için, nerede tehlike bulunuyorsa oraya kuvvet göndermek hakkını bize veriyor. Yunanistan da müttefikimizdir" demek suretiyle hemfikir olduklarını açıklıyordu. Paris Konferansı'nda, Türkler tarafından girişilecek katliamlar sonunda Hıristiyan halkın tamamen yok edilmesi ile karşı karşıya bulunulması bahanesiyle 12 Mayıs

[73] Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922,* Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 118.
[74] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali,* C. II, s. 227.

1919 tarihindeki toplantısında İzmir'in Yunanistan tarafından işgali için karar alınmıştır.[75]

Savaş Bakanlığı Türkler Rumları katlediyor iddialarına dair tahkikat istemiş ve Milne'nin raporunda Yunan Kızıl Haç'ının açık propagandası olarak bilgi vermiştir. Genel Kurmay Başkanı Wilson ise İngiliz askeriyesinin Anadolu'nun geleceğinde Yunanlıların olma planına dair bakışını izah edecek muhtırasında, İngiliz ordusunda terhis sürecinin devam etmesi nedeniyle, Yunan kuvvetlerinin Anadolu ve Trakya'da daha fazla ilerlemesine izin verilmesinin ciddi riskler taşıdığı düşünülüyordu. Zira Sulh Konferansı, aldığı kararları gerektiğinde askerî güç kullanarak uygulatabilecek yeterli imkân ve kapasiteye sahip değildi. Üstelik İngiliz askerî varlığının giderek azalması, Konferans'ın bu konudaki yaptırım gücünü her geçen gün daha da zayıflatmaktaydı demiştir.[76] İngiliz Genelkurmayı Henry Wilson Venizelos'a ise "İngiliz kıtalarının yardımını hiç beklemeyiniz" uyarısında bulunarak askeri kanadın tavrını ortaya koymuştur.[77]

Lord Curzon, 22 Nisan 1919 tarihli muhtırasında Yunanistan'a Batı Anadolu'nun verilmesine tepkisini göstermiştir: "Selanik kapılarının beş mil dışında bile düzeni sağlayamayan Yunanistan'a, Aydın vilayeti genelinde barış ve güvenliği tesis etmesi konusunda güvenilebilir miydi?" sözleriyle ortaya koymaktaydı. Curzon bununla birlikte Paris Barış Konferansında izlenen politikadan da rahatsızlığını "Barış Konferansı tarafından desteklendiği söylenen politikanın, felaket değilse bile, yaygın bir huzursuzluk doğurmasının muhtemel bulunduğu kanaati karşısında sessiz kalırsam görevimi yapmamış olurum" sözleriyle ifade etmekteydi. Curzon'un sıklıkla tekrar edeceği şekilde Türklerin geleceği için önerisi ise şöyleydi: "Savaşta kendisinden koparılmış sınır vilayetlerinden, yani Mezopotamya, Arabistan, Suriye, Filistin, Kilikya ve ayrıca yönetmekteki tam yetersizliğini göstermiş olduğu Ermenistan'dan mahrum bırakıldıktan sonra, Türkün eski hâkimiyet alanlarının Asya'daki geri kalan kısmında; Büyük Devletlerin askerî, mali veya başka bakımlardan uygun göreceği şartlar altında varlığını sürdürmesine izin verilmesi." [78]

[75] Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 15.
[76] G. Jaeschke, *Türk Savaşı Kronolojisi,* c. I, s. 24.
[77] G. Jaeschke, *Türk Savaşı Kronolojisi,* c. I, s. 22.
[78] Mss Eur F112/278, Papers written by Curzon on the Near and Middle East**;** H. Nicolson, *a.g.e.,* s. 79-80.

Lord Curzon'un büyük bir rahatsızlıkla dile getirdiği gelişmelerin seyrini değiştirmeye yönelik protestoların hiçbiri kayda değer bir etki yaratmadı. İtalya ve Yunanistan'ın Türklerin Asya topraklarına yönelik tecavüzleri hızla ilerledi. 15 ve 22 Mayıs 1919 tarihleri arasında, Paris'teki Barış Konferansı tarafından yayınlanan bir yetki belgesi uyarınca İzmir'e 15.000 Yunan askeri çıkarıldı ve kıyı bölgesindeki bir dizi yer işgal edildi. Lord Curzon'un 20 Haziran 1919 tarihinde Arthur James Balfour'a gönderdiği yazı, İngiliz Dışişleri Bakanlığının Anadolu'daki Yunan ve İtalyan işgallerine yönelik endişelerini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Curzon, özellikle işgal kuvvetlerinin başlangıçta İtilaf Devletlerinin bilgisi ve kısmen onayı dâhilinde gerçekleştirdikleri askerî harekâtı, sonraki aşamalarda herhangi bir yetkilendirme olmaksızın genişlettiklerine dikkat çekmiştir. Bu durumun Paris Barış Konferansı'nda benimsenen ilkelerle çeliştiğini vurgulayarak şu ifadeleri kullanmıştır:

"Bu durum, Paris Konferansı'nın ilk günlerinde ortaya konan; nihai kararların, ilgili herhangi bir devlet veya güç tarafından toprakların işgaline yönelik erken ve saldırgan eylemlerle zedelenmemesi gerektiği ilkesinin açıkça ihlalidir."

Curzon, Yunan işgalinin sivillere yönelik şiddet olaylarıyla birlikte ilerlediğine ilişkin iddialardan da rahatsızlık duymuştur. Türk egemenliğinin Anadolu'da kısmen korunması gerektiği düşüncesinin İtilaf Devletleri arasında kabul görmeye başladığı bir dönemde, Yunan ve İtalyan ilerleyişinin bu politikayı tehlikeye attığını belirtmiştir. Ayrıca işgallerin genişlemesinin ileride kuvvetlerin geri çekilmesini güçleştireceğini ve bölgede yeni çatışmalara yol açabileceğini ileri sürmüştür. Curzon'un bu konudaki kaygısı şu sözlerinde açıkça görülmektedir:

"İster Yunanlar ister İtalyanlar tarafından olsun, bu ilerlemeler ne kadar ileri itilirse, geri çekilme o kadar zorlaşacak ve gelecekteki çatışma, hatta ciddi kan dökülmesi ihtimali o kadar kaçınılmaz hale gelecektir." [79]

Bu değerlendirmeler, İngiliz yönetimi içerisinde Anadolu'daki işgallerin kapsamı ve sonuçları konusunda görüş ayrılıkları bulunduğuna işaret etmektedir. Curzon'un itirazı, yalnızca işgallerin hukuki dayanağıyla sınırlı kalmamış, söz konusu askerî ilerleyişin İngiltere'nin bölgedeki uzun vadeli siyasi çıkarları ve istikrar arayışı üzerindeki muhtemel etkilerini de kapsamıştır.

[79] Ronaldshay, *a.g.e.,* s. 267-268.

İşgalin plan ve stratejilerini belirlemek ve ilgili organizasyonu sağlamak üzere İngiltere Akdeniz Donanma Komutanı Calthorpe görevlendirildi. Bu işgalin Yunanistan tarafından gerçekleştirileceği güne kadar Türk yetkililerden gizlenmesi kararı İtilaf Devletlerince alındı. Ancak hem Türk hem Yunan hem de İtalyan basınlarında işgalin haberi birkaç ay öncesinde verilmekteydi. Calthorpe, 14 Mayıs günü İzmir Valisine ve şehrin askeri yetkilisine ayrı ayrı İtilaf Devletleri'nin İzmir'i işgal edeceğine dair iki nota verdi.[80]

Churchill'e göre, İngiliz koalisyon hükümetine destek veren Muhafazakâr Parti, tarihsel olarak Türklerle dostane ilişkilerden yana bir çizgiye sahipti; kabine içerisindeki çoğunluk da Türk yanlısı eğilimleriyle bilinen parlamenterlerden oluşuyordu. İngiltere'nin dünya üzerindeki en geniş Müslüman nüfusa hükmeden devlet konumunda bulunduğunu hatırlatan Churchill, Türk karşıtı ve Yunanistan yanlısı bir politikanın doğurabileceği sakıncalara dikkat çekiyor; hem İngiltere'nin hem de Yunanistan'ın çıkarları bakımından Türklerle ortak bir dostluk zemininin kurulması gerektiğini savunuyordu.

Benzer şekilde Hindistan Bakanı Montagu da Türkiye'ye yönelik izlenen politika konusunda Hint Müslümanlarından gelen yoğun baskının kendisini istifaya kadar götürebileceğini ifade ediyor; İzmir ve İstanbul'un Yunanlılar tarafından işgal edilmesini kabul edilemez buluyordu. Montagu'nun bu uyarısının yalnızca sembolik bir tehdit olmadığı, ilerleyen süreçte yaşanan gelişmeler neticesinde bakanlık görevinden ayrılmasıyla açıkça görülecekti. Öte yandan İngiliz Savaş Bakanlığı ve Genelkurmayı da Türk karşıtı sert politikaları uygun bulmuyor; bu doğrultuda Lloyd George'a zaman zaman gerekçeli raporlar ve mektuplar sunarak itirazlarını dile getiriyordu.[81]

Bu işgal, en çok Genelkurmay Başkanı Mareşal Henry Wilson'ı tedirgin etmiştir. Anılarında tüm bu olanları bir çılgınlık olarak nitelemiş ve aptalca bir işe kalkışıldığını belirtmiştir. Genelkurmay Başkanı'nın müttefiklerin Türklere karşı takındığı dostça olmayan tutumdan daha da endişe duymasına neden oldu ve günlüğüne şunları kaydetti: "İslam dünyasıyla başımız ciddi dertte ve Türkiye'yi parçalayıp henüz kendi kendilerini bile yönetemeyen bir sürü insana Yunanlılara, İtalyanlara, Fransızlara ve Amerikalılara bölüştürerek dertlerimizi artırmak

[80] İ. Ediz, *a.g.e.,* s. 165-166.
[81] W. Churchill, *Aftermath,* s. 391-394; K. Kırkpınar, *a.g.e.,* s. 47.

istemiyoruz." Montagu da işgal sonrası Lloyd George'a oldukça kızgındı. Bunun İslam Dünyası ile sonsuz bir savaş anlamına geleceğini söylemiştir.[82]

Lloyd George "Yunan karşıtı" ve "Türk yanlısı" olarak gördüğü Henry Wilson ve diğer askerlerin itirazlarını görmezden gelmiştir. Lord Riddell'in İzmir işgal edildikten hemen sonra Lloyd George ile yaptıkları bir sohbetten aktardıkları bu görüşü doğrulamaktadır:

> Türkiye'deki vaziyeti konuşurken, "İzmir'i Yunanlılara vermek akıllıca mı?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "Tabi ki bizim Genelkurmayımız Yunanlılara karşıdır. Her zaman karşılardı. Türkleri tutuyorlar. Ordu muhafazakâr parti destekçilerinden oluşmaktadır ve Türkleri desteklemek muhafazakâr partinin geleneksel siyasetidir. Yunanlılardan nefret ederler. Bu yüzden en aşırı muhafazakarlardan biri olan Henry Wilson, yaptığım işe sert şekilde muhalefet ediyor. [83]

Savaş Bakanı Winston Churchill ise bu Yunan işgalini "ölümcül olay" olarak tanımlarken: "İngiltere'deki asker kanadın Türk yanlısı eğilimlerini her türlü hesaba katarak, kaynaklarımız tükenirken pek çok yeni tehlikeye yol açacak bu şiddet eyleminin tedbirsizliğini mazur görmek imkânsızdır" demiştir.[84]

İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceğinin kesinleşmesi, şehirdeki Osmanlı yöneticilerini ve Türk halkını oldukça güç bir durumla karşı karşıya bırakmıştır. İşgal kararının yerel makamlara bildirilmesi sırasında Osmanlı askerî birliklerinin herhangi bir direnişte bulunmaması ve mevcut garnizonlarında kalması istenmiştir. İngiliz Amirali Calthorpe tarafından 14 Mayıs gecesi İzmir Valisi İzzet Bey ile 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya iletilen bildirimde, Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesi gereğince İzmir'in İtilaf Devletleri adına Yunan birlikleri tarafından işgal edileceği açıklanmıştır. Yunan deniz müfrezelerinin 15 Mayıs sabahı saat 07.00'den itibaren iskeleleri kontrol altına alacağı, çıkarma kuvvetlerinin ise saat 08.00 dolaylarında şehre ulaşacağı belirtilmiştir.[85]

15 Mayıs sabahı Yunan işgal kuvvetleri karaya çıkar çıkmaz Türkler için kara günlerin geleceğini gösterecek eylemlerde bulunmuşlardır. Yunan askerleri

---

[82] C. E. Callwell, *Field Marshal Sir Henry Wilson-His Life and Diaries, Vol. II*, Cassell and Company Ltd, London, 1925, s. 190-192.
[83] Mehmet Kıbıl, "İngiliz Genelkurmay Rapor ve Analizlerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı", *Belleten,* C. 89, S. 315, s. 724.
[84] W. Churchill, *a.g.e.,* s. 367.
[85] Türkmen Parlak, *İşgalden Kurtuluşa I: Yunan Ege'ye Nasıl Geldi*, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir, 1982, s. 325–326.

Kışla meydanındaki saat kulesinin önünde, kışlayı ve Hükümet Konağı'nı işgal etmek üzere iki kola ayrılmışlardır. Yunan kıtaları Kışla ile Hükümet Konağı'nın önünden geçerken, gerek silah çatıp beklemekte olan Türk askerleri ve gerek etrafta toplanan Müslüman halk, yerli Rumların tahrik ve hakaretlerine rağmen sükunetlerini muhafaza etmişlerdir. Evzon Taburu'nun etrafını kuşatan yerli Rumlar "Zito Venizelos" (Yaşa Venizelos) diye bağırmışlardır. Evzon Bölüğü, Kışla önüne ulaştığı sırada bilinmeyen bir silah ile bayrağı taşıyan Yunan askeri vurulmasıyla Yunan askerleri kışlaya ateş açmışlardır. Yunan askerleri, olay yerinde bulunan ve kaçamayan halk üzerine de ateş açmışlardır. Olay yerinde bulunanlardan pek çoğu öldürülmüş ve yaralanmıştır. Bu esnada korkudan Ziraat Bankası merdivenlerine sığınan, kadın ve çocuklar burada feci bir şekilde öldürülmüşlerdir. Jandarma Kumandanı Miralay Ali Kemal Sırrı Bey raporunda, "Banka merdivenlerinden sel gibi kan aktı" yazmıştır.[86] Bu süreçte İsveç'in İzmir Konsolosu M. A. Van der Zee hazırladığı kapsamlı raporunda karaya çıkarma yapan Yunan askerlerinin sağa sola rastgele ateş açmak suretiyle sivilleri katlettiklerini ve şehri yağmaladıklarını bildirdi. Aralarında İngilizlerin bulunduğu şehrin Avrupalı sakinleri de 2.000'e yakın Türkün katledildiğini gözleriyle görmüşlerdi. Yunanistan Dışişleri Bakanı dahi mezalime dair iddiaları reddedemiyordu. Bütün bunları göz önünde bulunduran Yüksek Konsey, sonunda söz konusu iddiaları tahkik etmek maksadıyla İtilaf Devletlerinden müteşekkil bir komisyon görevlendirmeyi kararlaştırdı.[87]

İşgalin ilk gününde meydana gelen olaylar, Yunan ordusunun şehre girişinin barışçıl bir güvenlik harekâtı biçiminde gerçekleşmediğini göstermiştir. Osmanlı askerlerinin ve sivil halkın karşılaştığı şiddet, işgal yönetimine duyulan tepkiyi artırmış; şehirdeki mevcut toplumsal gerilimlerin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Yunan askerî varlığının genişlemesi ve işgalin devam etmesiyle birlikte İzmir'de başlayan gelişmeler Batı Anadolu'nun diğer bölgelerini de etkilemiştir.[88]

Yunan General Kalkolidis, Calthorpe'u ziyaret ederek bazı tedbirlerin alınacağı taahhüdünde bulundu. Bu doğrultuda yağma olaylarının önüne geçilmeye çalışılmış ve iki Yunan askeri kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Ayrıca yağmalar

[86] M. Turan, *a.g.e.,* s. 75.
[87] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 44.
[88] T. Parlak, *a.g.e.,* s. 61-63.

için tazminat vermeyi kabul etmişlerdir. Ancak ilk gün tutuklananların çoğu serbest kalmışlardır.[89]

İstanbul'da hükümetin başında olan Damat Ferit Paşa, işgali protesto eden bir mektubu Yüksek Komisere verdikten sonra hükümetten istifa etmiştir. Sadrazam, protesto mektubunda mütarekenin 7. Maddesine dayanılarak gerçekleştirilen işgale neden olacak herhangi bir halin olmadığına dikkat çekmiştir.[90]

Bu sırada Avam Kamarasında Yunan ordususun İzmir'e çıkarma yapması gündeme gelmiştir. Bu çıkarmanın ulusların kendi kaderini tayin ilkesi kapsamında mı yoksa İtilaf Devletlerinin menfaatleri gereği mi gerçekleştirildiğine dair tartışmalar yapılmıştır. Aubrey Herbert'in bu konu ile ilgili sorusuna Dışişleri Genel Sekreteri Harmsworth cevabında, Yunan çıkarmasının Yüksek Konsey'in doğrudan emri ve Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesi hükümleri kapsamında gerçekleştirildiğini belirtti.[91]

Yunan işgali sonrası 19 Mayıs tarihli İngiliz kabine toplantısında Lloyd George, Yunanları İzmir'den tekrar çıkarmak muhtemelen çok zor olacaktır. Ancak Dörtler Konseyi, Bay Venizelos'a Yunan birliklerinin oraya çıkışının, bölgenin nihai siyasi kaderini belirlemeyeceğini açıkça belirtmiştir. Montagu ise Müslüman dünyasının kaygılarını aktarmıştır. Müslüman kamuoyu, Türkiye'nin herhangi bir manda sistemi altına sokulmasına şiddetle karşı olduğunu ve asıl meselenin kimin yönetime getirileceğidir. Eğer temiz bir itibarı olan bir güce manda verilirse durum o kadar sorun olmayabilirdi. Montagu İngiltere'nin ve Amerika'nın itibarının iyi ancak Fransızların öyle olmadığını düşünüyordu. Lord Curzon ise Türklere karşı nazik davranmaya karşı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Türkler, Arabistan, Mezopotamya, Filistin, Suriye ve Ermenistan başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerdeki hâkimiyetinden mahrum bırakılmalıydı. Ayrıca İstanbul'dan çıkarılmalarından yanaydı. Ülkeyi yani Anadolu'yu parçalamanın ölümcül olacağı konusunda Hindistan Bakanı Montagu ile kesinlikle aynı fikirdeydi. Türkler tüm dış eyaletlerinden ve İstanbul'dan mahrum bırakılırsa, onlara zaten yeterince sert bir darbe vurulacağını savunmaktaydı. Dahası,

[89] İ. Ediz, *a.g.e.,* s. 184-186.
[90] İ. Ediz, *a.g.e.,* s. 171.
[91] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 42; https://api.parliament.uk/historichansard/commons/1919/may/26/smyrna.

Anadolu'yu tam bir egemenlik içinde Türklere bıraktığınız sürece, neredeyse çözülmez bir sorun olan Hilafet meselesine dokunmamış olurdunuz. Eğer Anadolu bölünecek olursa, Türklerin Hilafeti ellerinde tutmalarının mümkün olacağını düşünmüyordu. İngilizlerin başka bir alternatifi olsaydı bu o kadar önemli olmayabilirdi, ama yoktu. Bu nedenle, kendi halkını kötü yönetmesini veya dışarıda fesat çıkarmasını engelleyecek ölçüde bir kontrole tabi olmak kaydıyla, Sultan'a kendine ait bir yönetim bırakılmalıydı. Ayrıca sınırlar hususunda, Türkiye'nin Ermenistan sınırına kadar uzanması gerektiğini düşünüyordu. Yunanlıları İzmir'e yerleştirmeye kişisel olarak karşıydı; bu durum her yönden sürtüşmeye ve toprak gaspına kapı açıyordu. Mümkün olsaydı Yunanları oradan tekrar çıkarırdı. Balfour, Türklerin gerçek vatanları olan Anadolu'nun orta bloğunda bırakılmalarından yana olduğunu söylemiştir. Herhangi bir manda altına sokulmamalılar, ancak savaş öncesinde var olan bir tür uluslararası kontrol onlara dayatılmalıydı. Türkiye ve Anadolu'nun, tüm büyük Güçlerin paylaşabileceği bu tür bir uluslararası vesayet altına alınmasından yanaydı. Türklerin İstanbul'dan tamamen çıkarılmasını ve Yunanların İzmir'de bırakılmasını destekliyordu**.** [92]

Lloyd George, 19 Mayıs'ta Anadolu'nun paylaşılmasına ilişkin benimsediği görüşten daha sonra geri adım attı. Bu değişikliği, Hint Müslümanlarının konuya ilişkin hassasiyetlerinin dikkate alınması gereğine ve İngiliz Kabinesi'nin aldığı karara dayandırıyordu. Yeni yaklaşımında Anadolu'da bir manda idaresi kurulmasını savunmayı sürdürmekle birlikte, bu mandanın Fransa yerine Amerika Birleşik Devletleri'ne verilmesini tercih ediyordu. Bununla beraber söz konusu politika değişikliği, Türkiye'nin dışında bırakılması öngörülen Yunan bölgeleri ile Ermenistan'a tahsis edilmesi düşünülen topraklara ilişkin önceki tasarıları değiştirmiyordu.[93] Paris'teki Yunan Dışişleri Bakanı Politis, Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos'a 21 Mayıs günü bir mektup göndermişti: "Mr. Trapmann adlı bir ingiliz subayından son günlerde öğrendiğime göre, Hindistan'daki İngiliz ordu çevrelerinde esen hava, hiç de bizden yana değilmiş."[94] Görülüyor ki Hindistan Müslümanlarının tepkisi hem İngilizleri hem Yunanlıları tedirgin etmekteydi.

[92] TNA, CAB, 26/44/b. Minutes of Meeting 19 May 1919.
[93] M. Smith, *a.g.e.,* s. 83.
[94] D. Kitsikis, *a.g.e.,* s. 265.

1919 yılı sonlarına doğru Avam Kamarası'nda ise Yunan işgal uygulamaları ve neticeleri ile ilgili tepkiler giderek arttı. Aubrey Herbert, W. Guinness, Kenworthy, Glyn, Ormsby-Gore'un öncülüğünü yaptığı üyeler, Yunan işgalleri sonrasında ortaya çıkan yerel direnişlerin nedenlerini de tartışmaya açtılar. Bu bağlamda bazı üyeler, Birinci Dünya Savaşı sonlarında yurt içinde imajı sarsılan İttihatçıların, Paris Konferansı tarafından alınan kararların ardından faaliyete geçme ortamı bulduklarını, İngiliz karşıtı bir tutum sergileyerek Anadolu'da örgütlendiklerini ve huzursuzluk yarattıklarını iddia ediyorlardı.[95]

31 Mayıs'ta Daily Express'te yayınlan bir haber Türk ulusal mücadelesini ilan ediyordu: "Yunanlılar ektikleri tohumun mahsulünü şimdi Aydın vilayetinde topluyorlar. Bütün memleketi kendilerine karşı ayaklandırmış oldular. Türkler bir ordu kurmayı başardılar ve Yunanlılar denize dökülme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. İzmir- hikayesi Türk imparatorluğuna bağlı bulunmuş olan bütün memleketlere yayılıyor ve akislerinin çok daha ötelere ulaşacağı da anlaşılıyor."[96]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Koramiral John de Robeck, Dışişleri Bakanı Vekili Lord Curzon'a gönderdiği şifreli telgrafta Anadolu'daki gelişmelere ilişkin dikkat çekici değerlendirmelerde bulunuyordu. De Robeck'e göre İngiliz askerlerinin milliyetçi kuvvetlere karşı doğrudan bir askerî harekâta girişmesi beklenmiyordu. Buna karşılık Millî Mücadele hareketi, özellikle ordudan terhis edilmiş subaylar arasında giderek daha fazla destek kazanıyordu. İstanbul Hükümeti ise son derece güç bir durumda bulunuyor ve bu durumun bilinçli biçimde oluşturulmuş olabileceğine dair kaygılar dile getiriliyordu. De Robeck ayrıca İngiliz ve Fransız yüksek komiserlerinin ortak değerlendirmesine dikkat çekerek, mütareke rejiminin mümkün olan en kısa sürede sona erdirilmesi ve Yunanistan ile İtalya'ya ait askerî birliklerin Anadolu'dan çekilmesi gerektiği konusunda iki tarafın da görüş birliği içinde olduğunu bildiriyordu.[97]

İstanbul'daki İngiliz Karadeniz Ordusu Başkumandanı General George Francis Milne, Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrasına gönderdiği telgrafta, Yunan ordusunun kendisine verilen talimatların dışına çıkarak Manisa ve Aydın'a kadar ilerlediğini bildirmiştir. Milne'e göre bu kontrolsüz ilerleme bölgede ciddi olayların

[95] A Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 52.
[96] D. Kitsikis, *a.g.e.,* s. 217.
[97] B. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* C. I, no:46, s. 113, Robeck'ten Curzon'a telgraf. 23 Eylül 1919.

yaşanmasına yol açmış, Yunan birliklerinin söz konusu alanlarda kalmaya devam etmesi hâlinde benzer hadiselerin de süreceği öngörülmüştür. Böylece Milne, Batı Anadolu'daki istikrarsızlığın başlıca nedenlerinden biri olarak Yunan askerî varlığının genişlemesine dikkat çekmiştir.[98]

İngiliz Dışişleri Bakanı Vekili Lord Curzon'dan Paris Sulh Konferansına İngiliz baş murahhası olarak katılan Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a yazısında "İtalyan ve Yunan kıtalarının karaya çıkması Yüksek Şuranın kararlarına tamamen aykırıdır"[99] diyerek tepkisini dile getirmiştir. Balfour, Paris Sulh Konferansına sunduğu muhtırasında, "Yunanistan'a İzmir Sancağı manda olarak veya tam hakimiyet haklarıyla verilmeli; Anadolu'da yeni bir Türk devleti kurulmalı"[100] önerisinde bulunmuştur. Balfour, Curzon'a ise şöyle yazmıştır: "İzmir'in Yunanlılara verilmesine şiddetle muhalifim; fakat bu, böyle çıkarmalarına müsaade etmekle yapılan büyük hatanın neticesi olmuştur."[101] Arthur Balfour, Yunanlıların Temmuz'da İzmir Sancağı ile Ayvalık Kazasına çekilmesini teklif etti. Venizelos cevabında "Yunanların İzmir Sancağı sınırları içinde tutulmasının onları çok kötü bir stratejik konumda bırakacağını" belirtmiştir.[102] 19 Temmuz'da, Balfour'un şahsî tavsiyesini aldıktan sonra, Venizelos yeni emirlere kadar herhangi bir yönde daha fazla ilerlemeyi yasaklayan bir telgrafı askeri mercilere iletmiştir.[103]

Curzon aynı zamanda "Yunan ve İtalyanların Anadolu'da sürekli izinsiz olarak ilerlemelerinden kaygı duyuyorum. Bu, ilerde birçok anlaşmazlıklara sebep olacak. Bu işgallere bir sınır konmalı ve geçici olup olmadıkları açıklanmalı"[104] diyordu. Milne Hattı ile bu işgallere bir sınır getirilmesi hedeflenecektir.

Paris Barış Konferansı'nda, Yüksek Şura 18 Temmuz 1919 tarihinde Yunanlılar ile Türk Milli Kuvvetleri arasında bir sınır tespiti yapılmasını ve bu görevin İtilâf Devletleri İşgal Kuvvetleri Komutanı General George Milne'ye verilmesini kararlaştırdı. Yüksek Komiserler 2 Ağustos 1919'da konuyla ilgili notanın metni üzerinde anlaştılar. General Milne bu amaçla İzmir'e gelip karargâhını kurdu ve General Milne başkanlığındaki "Tahdit-i Hudut Komisyonu"

[98] Salâhi Sonyel, İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 195.
[99] G. Jaeschke *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c. 1, s.44.
[100] G. Jaeschke *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c. 1, s.44.
[101] G. Jaeschke *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 84.
[102] *DBFP,* IV, no. 453, Balfour to Robeck 11 July 1919.
[103] *DBFP,* IV, Enclosure 2 in no:583, 11 July 1919.
[104] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 1, s. 333.

Yunanlılarla Türkler arasında hudut tayin ve tespiti için çalışmalara başladı. General Milne, bu çalışmalar neticesinde 10 Ağustos 1919 tarihinde Yunan Orduları Başkumandanlığına verdiği emirde, işgalleri altında bulunan sınırdan ileri geçmemelerini istemiştir.[105] Bu tarihten itibaren Milne hattı, Türk millî kuvvetleri ile Yunan kuvvetleri arasındaki mücadelenin belirleyici meselelerinden biri hâline gelecektir.

15 Mayıs 1919'da Yunan askerlerinin İzmir'e çıkarılmasının hemen ardından, İngiliz devlet mekanizması içindeki pek çok basiret sahibi devlet adamı ve askeri stratejist, Anadolu'daki kargaşayı bitirecek tek rasyonel çözümün bu işgale son verilmesi olduğunu fark etmişti. Hatta İngiliz kurmay aklı, sadece Yunanlıların değil, İtalyanların da Anadolu topraklarını tamamen boşaltmasını bölgede kalıcı bir barış için kabul edilebilir tek hal çaresi olarak görmekteydi.

Ancak Londra'daki bu gerçekçi ve soğukkanlı askeri analizler, İtilaf Devletleri'nin en üst karar organı Yüksek Şûra'nın katı direnciyle karşılaştı. İngiliz hükümetindeki ılımlı kanat, müttefiklerin bu uzlaşmaz tutumu karşısında Yunan işgalini tamamen sonlandırmayı başaramadı. Bunun yerine, sahada daha büyük bir kan dökülmesini ve Türk mukavemetinin bir patlama noktasına gelmesini engellemek adına ara bir formül bulmak zorunda kaldı. Bu doğrultuda, İngiliz General George Milne tarafından hazırlanan ve Yunan ordusunun Batı Anadolu'daki ileri yürüyüşünü sınırlandırmayı amaçlayan "Milne Hattı" planı, 2 Ekim 1919'da resmi bir askeri sınır olarak yürürlüğe koyuldu. Sonuç olarak İngiliz hariciyesindeki sağduyulu sesler, Yüksek Şûra'nın baskısı nedeniyle işgali kökten bitirecek radikal kararlar alamamış; yalnızca Yunan ordusunun hareket alanını kâğıt üzerinde kısıtlayan geçici bir tampon bölge oluşturmaktan ileri gidememiştir.[106]

İngiliz komutanlığı tarafından çizilen Milne Hattı, Yunan ordusunun hareket alanını dar bir bölgeyle sınırlandırmıştı. Yunan birliklerine yalnızca olası Türk taarruzlarına karşı savunma amaçlı bir karşı saldırı hakkı tanınmıştı; bu doğrultuda düşmanı en fazla üç kilometre ileriye kadar kovalayıp ardından derhal eski mevzilerine dönmeleri şart koşulmuştu. Ancak bu kısıtlı izin, Anadolu'daki Türk direnişçilerinin ve milis kuvvetlerinin yarattığı meseleyi çözmeye yetmediği gibi, aksine Yunan ordusu açısından yıpratıcı sonuçlar doğurdu. Haziran 1920'deki

[105] Mustafa Turan, "İstiklâl Harbi'nde 'Milne Hattı'". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 21, s. 568.
[106] G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 88.

genel taarruz izni çıkana kadar geçen sürede Yunan askerleri, İzmir ve çevresine sıkışıp kalmıştı. Hattı birkaç kilometre geçip Türk direnişçilerini takip etmek ve ardından sürekli üslerine geri dönmek zorunda kalan Yunan ordusu, sahada kesin bir sonuç alamadı. Bu belirsizlik ve askeri durağanlık, Yunan birliklerinin moralini ciddi şekilde bozarak psikolojik bir çöküntüye yol açtı.[107]

Askerî çevreler ve General Kurmay Başkanı Wilson da İzmir'deki Yunan varlığına karşı olduklarını ifade etmişlerdi. Onlara göre İngiltere'nin çıkarları, esas olarak, Cihan Harbi öncesinde olduğu gibi, sınırlandırılmış ve mağlup bir Türk devletinin desteklenmesi yoluyla güvence altına alınabilirdi. Genelkurmay, Orta Doğu'da İngiliz yanlısı bir Osmanlı İmparatorluğu'nun korunmasının Britanya'nın çıkarına olduğunu savunuyordu. Bu nedenle, İngiltere'nin stratejik amaçları bakımından Anadolu'nun bağımsız ve bölünmemiş hâlde, doğal olarak Türk yönetimi altında kalması gerekiyordu. Bu ise statükoya ve geleneksel İngiliz politikasına bir bakıma geri dönüş anlamına geliyordu.[108]

Venizelos, Müttefiklerin ya da en azından Fransa ve İtalya'nın yanı sıra İngiliz Hükümeti içindeki önemli şahsiyetlerin Anadolu'daki Yunan varlığını desteklemediklerinin ve herhangi bir yardım beklemenin safdillik olacağının farkındaydı. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı arşivlerine göre Venizelos, Churchill ve Wilson tarafından dile getirilen itirazları kabinesine aktarmış; ancak "[onların] İngiliz Başbakanı'nın radikal görüşlerini paylaşmadıklarını" özellikle vurgulamıştı.[109]

1.2.Türk Millî Mücadelesi ve İngiliz Politikası

Mondros Mütarekesi ile Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde başlayan İtilaf Devletleri işgallerine karşı Türk unsurlar yerel mücadele ile bunlara tepki göstermiştir. Millî mücadele örgütleri kurularak planlı bir tarzda mücadelelerini devam ettirmişlerdir. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgaliyle Türk Müslüman unsurlar iyice kenetlenmiştir. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Kıtaatı Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesi ise dönüm noktası olmuştur.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb, İngiliz Dışişlerine muhtıra göndererek: "Müslümanların duyguları burada İzmir'in

[107] M. L. Smith, *a.g.e.,* s. 165 ve 180.
[108] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 73-74.
[109] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 123.

Yunanlılar tarafından işgaline karşı hızla tebellür etmektedir. Halkın duygularını barışla ifade etmesini zorla engellemek için [hükümet tarafından] bir teşebbüste bulunulmuş değildi" diyordu.[110]

Bu Yunan işgali hakkında İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Calthorpe, Donanma Bakanlığına yolladığı yazıda "Bağlaşıkların Türk yurdunu bölmek yönündeki planlarının başlangıcı telakki ediliyor ve Türkler arasında kin ve nefretle karşılanmış; ulusal direnişe yol açmıştır"[111] deniliyordu.

Ömer Kürkçüoğlu, İzmir ve İstanbul işgallerini İngiltere'nin Mustafa Kemal Paşa'nın Milliyetçi hareketine farkında olmadan yaptığı büyük bir hizmet olarak telakki etmiştir. Ona göre, İzmir'in işgali ve İngilizlerin kendi geleneklerine aykırı bir şekilde İstanbul'daki meclisi kapatması ve mebusları tutuklaması Ankara'da meclisin açılmasına ve siyasal iktidarın Anadolu'ya geçmesine giden yolu açmıştır.[112]

Temmuz 1919'da Karadeniz bölgesinde incelemelerde bulunan İngiliz Bahriye İstihbarat Yarbayı Heathcote Smith'in, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a sunduğu raporda dikkat çekici tespitler yer almaktadır.

Smith'e göre İngilizlerin, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri çağrılması konusunda ısrarcı ve baskıcı bir tutum sergilemesi, ters bir tepki yaratmıştır. Bu baskı, İstanbul Hükümeti içindeki bazı yetkililerin de millî harekete sempati duymasına ve onu el altından desteklemesine yol açmıştır.

Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının kuruluşu ve gücü hakkında da çarpıcı değerlendirmelerde bulunan Heathcote Smith, raporunda şu ifadeleri kullanmıştır:

Anadolu'daki millî uyanışın ve direnişin fitilini ateşleyen en önemli olay İzmir'in işgal edilmesidir. Direniş dalgası o günden itibaren hızla yayılmış olup, gelinen noktada Müdafaa-i Milliye Teşkilatı artık Türkiye'nin ta kendisi haline gelmiştir. Üstelik bu millî hareket, bir bakıma bizzat Osmanlı Hükümeti'nin kendi politikasının ve uygulamalarının bir eseridir.[113]

---

[110] G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İngiliz Belgeleri,* s. 81-82.
[111] Salâhi R. Sonyel, "İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922)", s. 193-194.
[112] Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.,* s. 129.
[113] B. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C: I, s. 59-61.

1.2.1. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan Anadolu'ya Yolculuğu

Cumhuriyet Türkiyesi'nde İngiltere Büyükelçiliği yapan Charles Sherill hatıratında Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya müfettiş olarak tayin edilmesini şöyle yazmaktadır:

> Kader kendini facia olarak göstermekten haz duyar. Yunan istila ordusunu İzmir şehrine attı; aynı zamanda Samsun'da da aynı oyunu oynadı. Şu şartla ki burada zehir panzehrini -Mustafa Kemal'i- bulacaktı. Kader ikili maksada hizmet için iki kukla (alet) kullandı: Birinci kukla Lloyd George; Türkiye'nin iflahını kesip bütün uzuvlarını felce uğratarak Müttefikler arasında taksimi kolaylaştırmak ümidiyle Yunanlıları Türkiye'nin istilasına teşviken onlara yardımda bulundu. İkinci kukla olan Padişah ise Mustafa Kemal'i uzaklara, Samsun'a umumi müfettiş tayinine muvafakat ederek itibarını düşürmeyi kendisini huzursuz kılan bu simayı payitahttan ebediyen uzaklaştırmayı düşündü.[114]

G. Jaeschke, yukarıda aktarılan değerlendirmeleri genel olarak doğru bulmakla birlikte, Sultan Vahdettin'in Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği görev konusunda ileri sürülen görüşler arasında,[115] Padişah'ın ona duyduğu güvenin göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Jaeschke ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın bu dönemde İngilizlerin güvenini kazanmış olduğunu ve onların kuşkularını artırabilecek davranışlardan özellikle kaçındığını ifade etmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da Ali Fuat Cebesoy ve Kâzım Karabekir Paşa ile bir araya gelerek Anadolu'da millî bir direniş hareketinin oluşturulmasına ilişkin bazı temel esaslar üzerinde görüştüğü anlaşılmaktadır. Bu görüşmelerde, Doğu Anadolu'da bir "Millî Hükümet" kurulması, böylece Batı'dan kaynaklanan tehdidin bertaraf edilmesi ve ülkenin kurtuluşunun sağlanması konusunda belirli bir fikir birliğine varıldığı görülmektedir. Gotthard Jaeschke ise millî hedefleri ilk olarak kimin ortaya koyduğu meselesi üzerinde tartışmanın gereksiz olduğunu belirtmekte, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarının bu süreçteki katkılarının küçümsenmesini haksızlık olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte Jaeschke, fikir geliştirmek ile bu fikirleri fiilen uygulamaya koymak arasındaki belirgin farka da özellikle dikkat çekmektedir.

---

[114] G. Jaeschke, *a.g.e.,* s. 96.

[115] Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta "Bu geniş salahiyetin, beni İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak maksadıyla Anadolu'ya gönderenler tarafından, bana nasıl verildiği garibinize gidebilir! Derhal ifade etmeliyim ki, bana bu salahiyeti onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Ne olursa olsun benim İstanbul'dan uzaklaşmamı arzu edenlerin icat ettikleri sebep, 'Samsun ve havalisindeki asayişsizliği mahallinde görüp tedbir almak için Samsun'a kadar gitmek' idi" sözleriyle bu göreve atanmasını açıklamaktadır. Atatürk, *Nutuk,* s.36.

Jaeschke ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılmak amacıyla Anadolu'ya gönderildiği yönündeki görüşe de mesafeli yaklaşmaktadır. Ona göre, İngiliz makamları Mustafa Kemal'i gerçekten ciddi bir tehdit olarak değerlendirmiş olsalardı, tutuklanmasını sağlamak için İngiliz gizli polisinin harekete geçirilmesi yeterli olabilirdi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a hareketinden önce tutuklu bulunan Fethi Bey'i ziyaret ettiği ve bu görüşmede, hükümet ile sarayın kendisi hakkındaki durumun farkında olmadığını, İngilizlerin de planlarından habersiz bulunduğunu, üç günlük deniz yolculuğunun ardından ise hareket serbestisine kavuşarak istediklerini gerçekleştirebileceğini ifade ettiği aktarılmaktadır. Kendisine beklediğinden daha geniş yetkiler verilerek Anadolu'ya gönderilmesi, Mustafa Kemal Paşa açısından önemli bir fırsat yaratmış ve onun umutlu bir ruh hâliyle yola çıkmasını sağlamıştır. Jaeschke, Mustafa Kemal'in hareketinden sonra tutuklanması amacıyla arkasından bir torpido gönderildiği yönündeki iddiayı da fazla inandırıcı bulmamakta, böyle bir niyet bulunması hâlinde işgal altındaki Samsun'da tutuklanmasının çok daha kolay gerçekleştirilebileceğini ileri sürmektedir. [116]

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta kurtuluş reçetesini şöyle tanımlamıştı: "O halde kurtuluş çaresi ararken iki şey söz konusu olmayacaktı. Bir defa İtilaf devletlerine karşı düşmanca vaziyet alınmayacaktı ve padişah ve halifeye canla başla bağlı ve sadık kalmak esas şart olacaktı."[117]

Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiş ve Pera Palas'a yerleşerek yurdun geleceği için daha öncesinde hem yerli hem de yabancı şahıslar ile temaslar kurmuştu. Bunlardan biri; bilginin sıhhatinin soru işareti olduğu Daily Mail muhabiri G. Ward Price ile yaptığı mülakat dikkat çekmektedir. Bu dönemde Kasım 1918-Mayıs 1919 arasında onun İngilizlerle bağlantı kurma girişiminde bulunduğu bildiriliyordu. Price, Mustafa Kemal Paşa'nın yapmak istediği bir teklif için Britanya resmi makamlarıyla nasıl temas edeceğini bildirmesini rica ettiğini aktarmaktadır. Devamında M. Kemal, "Bu harpte yanlış cephede savaştık" derken, "Eğer İngilizler Anadolu için sorumluluk kabul edecek olurlarsa Britanya idaresinde bulunan tecrübeli Türk valileri ile iş birliği halinde çalışmak ihtiyacını

[116] G. Jaeschke, *a.g.e.,* s. 96-97; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921),* Cumhuriyet, 2000, s. 33.
[117] Nutuk, s. 37.

duyacaklardır. Böyle bir salahiyet dahilinde hizmetlerimi arz edebileceğim münasip bir yerin mevcut olup olmadığını bilmek isterim" diyerek talebini iletmiştir. Price bu görüşmeyi Selanik Ordusu İstihbarat Bölümü'nün yüksek istihbarat subayı Albay Heywood'a aktardığını söylüyor. Heywood bunu önemsiz görerek ciddiye almamış, "Bu Türk generallerinin birçoğu çok sürmez iş aramaya başlarlar" demiştir.[118] Bu görüşme Price tarafından 1957 tarihinde yayınlanan anılarında yer almıştır. Yaklaşık 40 yıl sonra yayınlanması sebebiyle bu anekdotun güvenirliğini azaltmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul günlerinde basına verdiği demeçlerde İngilizler hakkında genellikle iyimser ifadeler kullanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın birinci mülakatı 17 Kasım 1918'de Minber gazetesinde çıkmıştır. Mustafa Kemal, "İngilizlere karşı beslediğiniz duygular konusunda biraz bilgi verir misiniz?" sorusuna cevabı şu olmuştur:

> Bu harpte İngilizlerle Arıburnu, Anafarta ve Filistin cephelerinde karşı karşıya birçok muharebeler verdim. Ben, bu muharebelerde ve genel olarak saydığım bu cephelerden başka cephelerde, başka bölgelerde diğer milletlerle dahi verdiğim muharebelerde, daima vatanın müdafaasından ibaret olan asli vazifemi yaptım. Dolayısıyla kalbimde kin ve düşmanlık hissiyatı yer bulmamıştır. İngilizlerin, Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin bağımsızlığına riayette gösterecekleri hürmet ve insaniyet karşısında yalnız benim değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha hayırhah bir dost olamayacağı kanaatiyle etkilenmeleri pek tabiidir.[119]

İkinci mülakat 18 Kasım tarihli Vakit'te çıkmıştır. Bu gazeteye verdiği demeçte Mustafa Kemal Paşa:

> Hükümetimizle mütareke imzalayan devletlerin ve bu devletler adına Mütareke Şartnamesini yapan Britanya hükümetinin Osmanlılara karşı olan iyi niyetlerinden şüphe etmek istemem; eğer söz konusu şartname hükümlerinin uygulanmasında yanlış anlamaya neden olacak yönler görülüyorsa bunun sebebini derhal anlamak ve muhataplarımızla anlaşmak lazımdır. Tabii ki bu vazife hükümetlere düşer. Benim bildiğime göre hükümetler bu konuda icap eden teşebbüslerde bulunmuş ve bulunmaktadır.[120]

Mustafa Kemal'in Harbiye'den sınıf arkadaşı olan Ali Fuat Paşa anılarında, 1918 sonlarında İstanbul'da Mustafa Kemal'le birlikte ulusal kurtuluşun olası yolları üzerine yoğunlaştıklarını anlatır. Bu görüşmelerde altı hedefli bir program

[118] G. Jaeschke, *a.g.e.,* s. 98.
[119] Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. II, s. 291.
[120] Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. II, s. 292.

üzerinde anlaşırlar: 1) Terhislerin durdurulması; 2) Vatanın korunması için gerekli olan silah ve cephanenin teslimine son verilmesi; 3) Genç ve muktedir kumandanları kıtaları basında bulundurmak, İstanbul'dakileri de Anadolu'ya yollamak; 4) Milli mukavemete taraftar idare Amirlerinin yerlerinde bırakılmasını temin etmek; 5) Vilayetlerdeki parti çekişmelerini önlemek; 6) Halkın maneviyatını yükseltmek.[121]

O günlerde 27 Kasım 1918'de İngiliz Karadeniz Ordusu Başkumandanı General George Francis Milne, İstanbul'a gelmiştir.[122] Ali Fuat Paşa hatıratında Mustafa Kemal Paşa'nın Pera Palas'ta kaldığı o günlerde, İstanbul'a ilk gelen İngiliz general ile görüştüğünü ifade etmektedir. Bu isim General Milne olması büyük ihtimaldir. Ali Fuat Paşa Mustafa Kemal Paşa'dan edindiği bilgilere göre bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz generale Türklerin geleceği hakkında söyledikleri şöyleydi:

> Bugün Anadolu'da Kırım Muharebesini unutan kimse yoktur. İngiliz dostluğunu unutan kimse yoktur. Her vakit inanır size. Fakat bu sefer bu kadar zaiyat verdikten sonra, bu kadar büyük harplerde kayıp verdikten sonra, siz tekrar bunun devlet teşkil etmesine, ben demiyorum ki eski Osmanlı İmparatorluğunu ihya edin, fakat yeni bir Türk devleti, kendi milli hudutları içinde kabul ederseniz, elbette sizin en iyi bir müttefikiniz olur, unutmaz yardımınızı. Ama aksi muamele yaparsanız, kolay kolay teslim olmaz. Bu kadar. Ondan sonra... Zannederim, bir iki gazeteci de gelmiştir. İngiliz gazeteleri, Times, daha başka falan, onlara da bu mahalde konuşmuştur.[123]

Karabekir, Erzurum'daki görevine gitmek üzere başkentten ayrılmadan önce, 11 Nisan 1919'da Mustafa Kemal'i Şişli'deki evinde ziyaret etti. Karabekir, anılarında bu görüşmede Mustafa Kemal'i Anadolu'ya geçerek kendisine katılması yönünde ısrarla davet ettiğini belirtir. Ancak ona göre Mustafa Kemal, o dönemde siyasi bir çözümün hâlâ İstanbul'daki Meclis-i Mebusan aracılığıyla mümkün olabileceğini düşünmekteydi. Bu nedenle, Meclis içinde etkili olabilmek ve bu doğrultuda bir nazırlık makamı elde edebilmek için İstanbul'da kalmayı tercih etmiş; Karabekir'in Anadolu'ya geçme teklifini bu aşamada kabul etmemişti.[124]

Mustafa Kemal Paşa IX. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmeden önce VI. Ordu Kumandanlığı teklifi almış ancak bunu reddetmiştir. Paşa'nın 3 Mart 1919

[121] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları,* Vatan Neşriyat, İstanbul, 1953, s. 37.
[122] G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,* s. 7; Z. Sarıhan, *a.g.e.,* c. I, s. c. I, s. 54.
[123] Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar,* Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2001, s. 342-343.
[124] K. Karabekir, *a.g.e.,* s. 17-18.

tarihli Harbiye Nezaretine yolladığı yazıya göre, Cihan Harbi'nde İngiliz-Mısır Seferi Başkomutanı Edmund Allenby'nin VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'yı bu görevde istemediğini belirterek ve Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'dan bu görev için Mustafa Kemal Paşa'yı tayin ettirmek istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, "Birincisi, maddeten rahatsız bulunuşu, ikincisi görevin içeriği"ni gerekçe göstererek reddetmiştir.[125] İngiltere'nin bölgedeki nüfuz alanını genişletme stratejisinin somut bir yansıması olarak; 9 Şubat 1919'da teşkilat yapısı değiştirilerek XIII. Kolordu'ya dönüştürülen VI. Ordu, İngiliz makamlarınca işgal planlarına yönelik ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve General Allenby'nin 12 Şubat 1919 tarihli notasıyla bu askerî gücün bütünüyle tasfiyesi talep edilerek, ordunun komuta kademesinden yoksun bırakılması, askerî direniş potansiyelinin kırılması amaçlanmıştır.[126] Ali İhsan Paşa, 2 Mart günü Haydarpaşa' da İngilizler tarafından yakalanarak tutuklanmıştır. Allenby, aynı zamanda, IX. Ordunun da XV. Kolordu haline getirilerek bu ordu kumandanı Yakup Şevki Paşanın geri çağılmasını istememiştir.[127]

İngilizler daha Kasım 1918 sonunda Samsun'daki asayişsizlik hakkında raporlar hazırlamışlardı. Bunun üzerine gerekli yazışmalardan sonra General Milne, Samsun'a 200 asker göndermiştir. Bölgeden gelen raporlar, İngiliz Dışişleri tarafından gerekli önlemleri alması için Osmanlı Harbiye Nezaretine de gönderilmiştir. 21 Nisan'da ise Calthorpe, Osmanlı Hariciye Nezaretine nota vererek bölgedeki Türk ordusunun silahtan tecrit edilmemesi ve asker toplanması hakkında malumat istemiştir. Calthorpe'un bu notası ile Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan yola çıkışı arasında geçen sürede: Müfettişliğe tayinine ait 30 Nisan tarihli İradeye kadar; görevine ve haiz olduğu yetkiye ait talimatnameye kadar; 16 Mayıs'ta hareket etmesine kadar olmak üzere üç bölüme ayrılır.[128]

Hürriyet ve İtilaf Partisi ileri gelenlerinden Dahiliye Nazırı Mehmet Ali'nin kızıyla Cebesoy'un büyük biraderinin evlenmiş olması her iki aileyi birbirine yaklaştırmıştı. Mehmet Ali, Mustafa Kemal'in İttihatçı olmadığına, Cebesoy ailesinin teminatı üzerine kanaat getirir ve faal bir vazife alması için yardım

[125] Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. II, s. 295.
[126] Selçuk Ural, "Bir İngiliz Müdahalesi: General Allenby Notası (13. Kolordu'nun Lağvedilmesi Sorunu)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* C. IV, S. 11, s. 78-80.
[127] T. Bıyıklıoğlu, *a.g.e.,* s. 31-32.
[128] G. Jaeschke, *İngiliz Belgeleri,* s. 102-108.

vaadinde bulunur. Müttefiklerin, Samsun dolaylarında, şikâyet ettikleri emniyetsizliği düzeltmek gerekince, Mehmet Ali'nin yönlendirmesiyle Mustafa Kemal Paşa ismi öne çıkmıştır.[129]

İngiliz siyasi memur tercüman Andrew Ryan bu mesele hakkında Damat Ferit ile olan görüşmesini[130] hatıratında şöyle anlatmaktadır:

> Bahar başında Türk Hükümeti, Anadolu'da merkezî kontrol altında düzeni daha iyi sağlayabilmek amacıyla, birkaç tane genel-müfettişlik oluşturmaya karar vermişti. Belirlenen ilk ve belki de tek müfettiş General Mustafa Kemal Paşa'ydı. Mustafa Kemal Paşa zaten tanınmış bir askerdi, fakat o zamana kadar önemli bir politik rol oynamamıştı. Daha sonra büyük bir insan haline gelmesini takiben, devrim döneminin ilk yıllarında, perde arkasında yaptığı faaliyetler ve Sultan Vahdettin'in tahta çıkmasından önce ve sonra onunla ilişkileri hakkında yayınlanan bilgilerin değerini takdir edebilecek durumda değilim. Genel anlamda kuşkusuz doğrular ancak, savaş sırasında Türkiye'deki olayları detaylı olarak takip etmemiştim ve itiraf etmeliyim, Damat Ferit Paşa 1919 Nisan'ında benimle müfettişlik planı hakkında konuştuğu zaman, Mustafa Kemal'in adı bana hiçbir şey ifade etmemişti. İçgüdüsel olarak plana güvenmemiştim ve erdemleri hakkındaki kuşkularımı Ferit'e iletmiştim. Damat Ferit, Mustafa Kemal'i akşam yemeğine davet ettiğini, bağlılığı konusunda yeterli güvence aldığını ve bunları bir subayın ve centilmenin güvencesi olarak kabul ettiğini söyleyerek beni ikna etmişti. Ferit'in tavrında oldukça samimi olduğuna inanıyorum. O dönemde Mustafa Kemal'in Nisan ayında tayini kabul ederken gerçek niyetini değerlendirmek çok daha zordu. O zaman niyeti ne idiyse, olaylar öyle gelişti ki, kazara veya planlı olarak, 15 Mayıs'ta, İzmir'in işgal edildiği gün Karadeniz'e açıldı. Ya da başka bir bilgiye göre, ertesi gün, hareket tarzını etkileyecek olan olayın tüm detaylarını öğrendikten sonra yola çıkmıştı.[131] 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktıktan hemen sonra, Müttefiklere ve Merkezî hükümete karşı milliyetçi direniş hareketinin başına geçti. Mustafa Kemal harekete geçtikten sonra, ne

---

[129] T. Bıyıklıoğlu, *a.g.e.,* s. 31-32; Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları,* s. 60-62.

[130] Cevat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın tayininde Damat Ferid Paşa'nın bizatihi İngilizlere danışıp bu konuda görüşme yaptığını anlatır. Zekeriya Türkmen, *Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa, (1918-1919),* Bengi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 133.

[131] Kâzım Karabekir, kitabında İleri gazetesinin 4 Aralık 1923 tarihli nüshasından şu çarpıcı cümleleri alıntılamıştır. "İstanbul'da mütehayyiz bir ecnebi Paşa ile olan müsahabelerinde, Rumların yakında İzmir'i işgal edecekleri havadisini veriyor ve kendisine mühim bir zabitan kadrosu ile birlikte Anadolu'ya geçmesini teklif ediyor." Not: Tokatlayanda, İngiliz erkan-ı harbiyesi, M. Kemal'i davetle, Çanakkale harekâtı hakkında malumat alıyorlar. Paşa diyor ki: "Ne fayda ki bugün mahvolduk." Bir İngiliz generali kendisine diyor: "Yine kurtarabilirsiniz. Mühim bir zabitan kadrosuyla Anadolu'ya geç ve Bolşevikliği ilan et. Memleketinizde ne İngiliz kalır, ne Fransız, ne de başkası. . ." Kazım Karabekir, *Bir Düello ve Bir Suikast,* Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 50. Rahip Frew, Mütareke İstanbul'unda pek çok kez görüştüğü Mustafa Kemal'e, İzmir'in Yunan tarafından işgal edileceğini söylemiştir. Turgut Gürer, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer: Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, Gürer Yay., İstanbul, 2007, s. 214. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan W. S. Edmonds'un 18 Ağustos 1920 tarihli raporunda; eski bir İngiliz ajanı olan François Stern'ün verdiği bilgilere göre; "Mütareke'nin yapılmasından sonra, İstanbul'daki İngiliz generalleriyle görüşmek için birkaç kez başarısız girişimde bulunmuştur. İngiliz makamlarıyla temas kuramayınca Kont Sforza ile çok yakın ilişki içine girmiştir. Kont Sforza, İtalyanların İzmir'i işgal etmeyeceği konusunda ona güvence vermiştir." Bilal N. Şimşir*, İngiliz Belgelerinde Atatürk,* c. 2, 274-275. Samsun vizesini veren İngiliz subay John Godolphin Bennett de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının İzmir'in işgal edilince yola çıktığını vurgular: "Mustafa Kemal ve arkadaşlarının da pek acelesi yoktu. Harbiye Nezareti'ndeki hazırlıklar tamam değildi. Ama Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettiği haberi gelince hemen gitmeye karar verdiler." Murat Bardakçı*, Şahbaba*, Pan Yay., İstanbul, 1999, s. 529

> Müttefikler ne de Hükümet onu durduramadı, çünkü Müttefiklerin iç kısımlarda sadece küçük ve dağınık karakolları vardı.[132]

Fevzi (Çakmak) Paşa da İngiliz İşgal Orduları Komutanlığı'na bağlı İstihbarat şubesinde görevli üst düzey bir İngiliz subayına, Mustafa Kemal Paşa'nın kesinlikle İttihatçı olmadığını söyleyerek güven telkin etmiştir.[133]

Mustafa Kemal Paşa ve heyetine Anadolu'ya gitmesi için vize veren İngiliz subay John Godolphin Bennett, Kasım 1922 tarihli makalesinde, meseleye dair mühim ve çarpıcı bilgiler vermiştir. Mustafa Kemal Paşa IX. Ordu Kıtaatı Müfettişi tayin edilmeden önce, onunla Şişli'deki dairede sık sık görüştüğünü belirtmiş ve Türkiye'nin geleceği için yapılanları dinlemiştir:

> 1919 yılının Nisan'ıyla Haziran'ı arasında Ferit Paşa ile pek çok görüşmesi olmuştur. Ben kendisini, bu görüşmelerden sonra Şişli'deki evinde sık sık ziyaret eder ve Türkiye'nin geleceği için umutlarını arkadaşlarına anlatışını dinlerdim. O sıralar, Ferit Paşa'ya ve İstanbul'daki Britanya yetkililerine, uzlaşıcı bir politikanın erdemlerini ısrarla anlatıyordu. Barış Antlaşması'nda Türkiye'nin Trakya ve İstanbul'u elinde bulundurması koşuluyla, General Denikin'le uyum içinde Bolşeviklere karşı bir Türk ordusunu yönetmeyi öneriyordu. Türkiye'nin Arap topraklarının sıkıntısından kurtulduğuna sevindiğini söylüyordu. Sonuçta Ferit Paşa'nın kendisi, 15 Mayıs'ta Yunanlılar'ın İzmir'i işgal etmesi sonucu baş gösteren heyecanı yatıştırmak için Mustafa Kemal'in olağanüstü yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesinin arzu edilir bir şey olduğu konusunda Müttefiklere ısrarlarda bulundu.
>
> General Milne'nin uyarılarına ve kendisinin İstanbul'dan ayrılacağı gün 42 subaydan az olmayan bir karargâha izin verilmesi talebiyle gelmesi üzerine bizim dehşete düşmemize rağmen Anadolu'ya gönderildi. O sıralar İstanbul'daki Britanya Yüksek Komiserliği, asıl olarak, Anadolu'daki Türk ordusunun terhis edilmesi ve silahsızlandırılmasının sağlanması sorunuyla meşguldü. Haberleşmenin yetersizliği ve Türk subaylarının kayıtsızlığını cezalandırmak için İngiliz birliklerinin yokluğu nedeniyle bu son derece zor bir iş olarak görünüyordu. Bununla birlikte, Ocak'la Mayıs 1919 arasında silahların dörtte üçü İstanbul'a gönderilmişti ve geriye kalanlar ise yola çıkarılmıştı. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya ayak basmasıyla silahların gönderilmesi işi durdu ve Türk ordusunun yeniden örgütlendiği yolunda haberler gelmeye başladı. Karargahındaki çok sayıda subayın ve Erzurum'la Sivas'ta etrafında toplanan yüzlerce kişinin yardımıyla Anadolu'yu Yunanlılara karşı askeri savunma için hızla örgütledi.[134]

---

[132] Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman,* TTK, Ankara, 2015, s. 116-117.
[133] Z. Türkmen, *a.g.e.,* s. 133.
[134] J.G.Bennet, "Mustafa Kemal", *The Contemporary Reviews,* Cilt CXXII, (1922, Kasım), ss. 590-594; Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılda İngiliz Gözüyle Türkler" *Kebikeç*, S.9, s. 46.

İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General George Milne'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da Müttefiklere ve Yunan ordusuna karşı silahlı bir direniş örgütleyebileceği yönündeki bilgilere rağmen İstanbul'dan ayrılmasına engel olmadığı ileri sürülmektedir. Mustafa Kemal'in İngilizlere ve Damat Ferit Paşa'ya güven vermeye dayalı yine incelikli ve pragmatist bir siyaset gütmüştür.

Yunan yazar Hristos Angelomati'nin, General Dimitri Vakka'nın "*O Venizelos, Polemikos İğetis"* (Savaş Önderi Venizelos) adlı eserinden aktardığına göre, Mustafa Kemal Paşa'nın İtalyanların da desteğinden yararlanarak Anadolu'da bir direniş hareketi başlatmak amacıyla Samsun'a hareket edeceği Yunan istihbaratı tarafından önceden öğrenilmişti. Bunun üzerine İstanbul'daki Yunan askerî kurulunun başkanı Albay Yeoryios Katethakis, durumu İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'nin dikkatine sunmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasını talep etmişti. Ancak Milne bu öneriyi kabul etmemiş ve Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesinin, gelişmekte olan Türk direnişinin bütünüyle ortaya çıkarılarak daha sonra tasfiye edilmesi bakımından İngilizler açısından daha elverişli olabileceğini değerlendirmişti. Nitekim kendisine atfedilen ifadede Milne'nin, Mustafa Kemal'in gitmesine izin verilmesi hâlinde Türk direnişinin "kökünden temizlenmesi" için daha uygun bir fırsat doğacağını düşündüğü aktarılmaktadır.[135] General Milne, daha sonra 19 Mayıs'ta Harbiye Nezaretine nota verdi. Ancak ilginçtir, bu belge İngiliz Dışişleri dosyaları arasında bulunmamaktadır. Nota ise şöyledir: "Şu hususu Ekselansınıza bildirmekle kesbi şeref eylerim: 9. Ordu teşkilâtından vazgeçildikten sonra 9. Ordu Kıtaatı Müfettişinin ve onun Genel Kurmay Başkanı'nın geniş kurmay heyetiyle Sivas'a nakillerinin sebebi anlaşılamamaktadır. Bu subayların nasıl bir görev alacaklarının, ihdası düşünülen teşkilâtın mahiyetinin lütfen açıklanmasını rica ederim." [136]

İngiliz istihbaratının Türk uzmanı Wyndham Deedes ise General Milne gibi düşünmüyordu. Babıali'ye giderek Sadrazam'ı Mustafa Kemal'i göndermemesi için uyarmak istedi, ancak geç kalmıştı. Mustafa Kemal, Samsun'a doğru yola çıkmıştı ve amacı Wyndham Deedes'in tahmin ettiği gibi Müttefiklerin barış koşulları sert olursa bu koşullara karşı direnmek üzere, Türkiye çapında güç toplamaktı.[137]

[135] Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 30-31; S. Sonyel, *Kaygılı Yıllar: Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası (1918–1923*), Remzi Kitabevi, İstanbul 2012., s. 46.
[136] G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 120.
[137] D. Fromkin, *a.g.e.,* s. 338.

Örneğin Erzurum'un askerî durumuna dair 25 Nisan tarihli raporu 14 Mayıs'ta okuyan İngiliz Dışişlerinden W. S. Edmonds şu derkenarı düşmüştür: Bu Ermenistan'a dair Paris kararına karşı koymak için Genç Türkler tarafından kasten teşkil edilen bir organizasyon gibi görünmektedir."[138]

8 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Müfettişliği'ne atandığı bütün ilgili makamlara bildirildi. Bu görevlendirme ile Mustafa Kemal Paşa, Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleri ile Erzincan ve Canik müstakil livalarına gerekli emirleri verebilecek bir yetkiyle donatılmıştı. Bunun yanında, bu vilayet ve sancaklara komşu olan Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara ve Kastamonu vilayetleri ile bölgedeki kolordu komutanlarının da onun görev sahasına giren konulardaki başvurularını dikkate almaları öngörülmüştü.[139]

Mustafa Kemal Paşa'ya tanınan bu geniş yetkilerin yalnızca Pontus meselesiyle açıklanması pek mümkün görünmemektedir. Zira görevlendirme sahası, Pontus olaylarının yaşandığı bölgenin çok ötesine taşmakta ve Anadolu'nun geniş bir kısmını kapsamaktadır. Bu durum, tayinin arkasında daha geniş çaplı ve daha önemli meselelerin bulunduğunu düşündürmektedir.

Bu derece geniş bir coğrafyada ve bu kadar kapsamlı yetkilerle yapılan bir görevlendirmenin sadece Pontus olaylarıyla sınırlı olduğunu söylemek güçtür. Ayrıca kendisine, memleketi saldırgan unsurların elinden kurtarmak amacıyla asker, memur ve halkla uyum içinde hareket etmesi gerektiğinin bildirilmesi, ondan daha geniş kapsamlı faaliyetler beklendiğini göstermektedir. Bununla birlikte, görevin mahiyeti ve sınırları yine de tam olarak açık ve kesin değildir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişi sıfatıyla olağanüstü yetkilerle donatılarak Anadolu'ya gönderilmesi, askerî kademelerde hiyerarşik rahatsızlıklara yol açmıştır. Bu duruma tepki gösteren II. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa, 29 Mayıs'ta Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya gönderdiği yazıda; vatanın içinde bulunduğu zor koşullarda kendi yetkileri yetersiz kalırken Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine böylesine geniş yetkiler verilmesinin gerekçesini anlayamadığını ifade etmiş ve bu ayrıcalığın nedenlerinin kendisine açıklanmasını talep etmiştir.

[138] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 106.
[139] S. Tansel, *a.g.e.,* C. I, s. 230.

Cemal Paşa'nın bu eleştirisine yanıt veren Sadrazam Damat Ferit Paşa ise, söz konusu tayinin doğrudan Padişah'ın kesin isteği ve nüfuzuyla gerçekleştiğini belirtmiştir. Sadrazam, bu görevlendirmenin Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah ile olan şahsi yakınlığından ve mevcut durumun ağırlığından kaynaklandığını, Saray'ın bu adımı yalnızca çaresizlik içinde başvurulmuş geçici bir umut ve deneme girişimi olarak gördüğünü aktarmıştır. Ayrıca Cemal Paşa'dan, vatanın esenliği adına bu durumu bir süreliğine anlayışla karşılamasını rica etmiştir.[140]

Samsun'a varan Mustafa Kemal Paşa, XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e "Fahri Yaver-i Padişahi" unvanıyla "zata mahsus" telgraf gönderdi. Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa, memleketin içinde bulunduğu ağır durumdan büyük üzüntü duyduğunu, millete karşı vicdani görevini yerine getirmek amacıyla bu görevi kabul ettiğini, en kısa zamanda muhatabıyla görüşmek istediğini; ancak Samsun ve çevresindeki asayiş sorunu nedeniyle bir süre daha burada kalmak zorunda olduğunu belirtmektedir.[141] Karabekir 21 Mayıs 1919 tarihli günlük kaydında ise şunları yazmıştır:

Mustafa Kemal'den ilk şifre: Neden Samsun'a çıkmış. Neden Samsun'da vakit geçiriyor. Memuriyeti kabul ettim diyor. Neden daha evvel etmedi. Bu memuriyet nedir? Padişah ve Ferit Paşa'nın birer nefer gibi hizmet edeceğiz diye gazetelerde beyannameleri vardı. Kemal Paşa'yı mukavemet için mi gönderdiler. "Fahri Yaver-i Padişahi" dediğine nazaran Padişah tarafından bir vazifedar mı idi.[142]

Mustafa Kemal Paşa'dan Sadrazam Damat Ferid Paşa'ya ise İzmir'in işgal edilmesine dair üzüntüsünü ve padişaha olan bağlılığını ifade ettiği telgraf şöyleydi:

> İzmir'in Yunan askeri tarafından işgali olayı, yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu düşünülemeyecek ve tarif edilemeyecek derecede içten yaralamıştır. Yüce Makamlarının 19 Mayıs 1919 tarihli telgraflarında, bütün milletin ve ordunun acılı duygu ve düşüncelerini kısaca anlatan yüce hisleri millete güven ve teselli vermiştir. Ne millet ne de ordu, varlığına karşı yapılan bu haksız tecavüzü sindirmeyecek ve kabul etmeyecektir. Gaye ve düşüncelerini, sadece millet ve devletin kurtuluş selâmetine hasreden Padişah Hazretlerinin kutsal kişiliğine olan tam bağlılık ve yeniden başkanlığını üzerinize aldığınız hükûmetin en kesin teşebbüs ve hareketlerde bulunarak, milletin hukukunu koruyacağına olan tam bir güven ve gönül rahatlığı ile sükûnetin muhafaza edilmekte olduğunu arz ederim.[143]

---

[140] S. Tansel, *a.g.e.,* C. I,, s. 230, dipnot:35.
[141] K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz,* s. 32.
[142] K. Karabekir, *Günlükleri 1906-1948,* C. I, Haz. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 597.
[143] Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri,* Ankara, 1982, s. 25.

Samsun, İngiliz işgal kuvvetlerinin denetiminde ve güvenlik açısından riskli olduğu için Mustafa Kemal Paşa, daha rahat hareket edebilmek adına 25 Mayıs'ta karargahını Havza'ya taşıdı.[144] Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanarak askerî ve mülkî makamlara gönderilen Havza Genelgesi, işgallere karşı millî tepkinin örgütlenmesini ve kamuoyunun harekete geçirilmesini amaçlaması bakımından Millî Mücadele'nin ilk örgütlü direniş çağrılarından biri olarak değerlendirilebilir. Amacı, İzmir'in işgali karşısında sessiz kalan Anadolu halkında ulusal bir refleks ve protesto bilinci uyandırmaktır. Mustafa Kemal Paşa Havza'ya geldiğinde verdiği emirlerle, halkın öncelikle işgaller karşısında uyarılması ve bilinçlendirilmesi düşüncesiyle Anadolu'nun her tarafından mitingler tertip edilmesini istemiştir. İşgaller karşısında Mustafa Kemal Paşa, 28 Mayıs 1919 tarihinde valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum'da 15'inci Kolordu, Ankara'da 20'nci Kolordu ve Diyarbakır'da 13'üncü Kolordu Komutanlıkları ile Konya'da İkinci Ordu (Yıldırım) Kıt'aları Müfettişliğine gönderdiği genelgede, İzmir'in ve ardından Manisa ile Aydın'ın işgale uğramasının gelecekteki tehlikeyi daha açık olarak ortaya çıkardığını, buna karşı sürekli ve canlı tepkilerin gösterilmesi için mitingler yapılmasını, İstanbul Hükûmeti başta olmak üzere yabancılara ve diğer gerekli yerlere telgraflar çekilmesini, birlik ve beraberlik içinde hareket edilmesini tavsiye etmiştir.[145]

Mustafa Kemal'in 3 Haziran'da Havza'dan Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgraf, İtilaf Devletleri temsilcileri istekleri doğrultusunda hareket etmek durumunda kalan hükumete bir başkaldırı niteliğindeydi. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında; "[...] İtilaf Devletleri milletimizin hukuk ve istiklaline riâyetkar (bağlı) kalmadıkça ve millet ve devletin tamami-i masuniyetinden emin bulunmadıkça [...] tezahürat-ı milliyeyi men' ve tevkif için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi, bu yüzden çıkacak olay ve gelişmeler karşısında sorumluluk

[144] Emekli Süvari Albayı Hüsameddin Ertürk'e göre Havza'da Rus Miralay'ı Budiyeni başkanlığındaki Sovyet heyeti ile görüşmüştü. Albay Budiyeni görüşmelerin başlangıcında Mustafa Kemal Paşa'ya Sovyet Rusya'dan silah, cephane ve para yardımı vadetmekte, karşılığında yalnızca Türkiye ve Rusya'nın ortak düşmanları olan İtilaf Devletleri ile mücadele etmesini istemektedir. Görüşmelerin sonuna doğru ise Albay Budiyeni: "Rusya'nın bütün ihtiyaçlarınızı tamamlamağa hazır bulunduğunu size arz etmek görevini üzerime almış bulunuyorum. Yeter ki, siz de bizim arzularımızı yapınız. Padişahlığı, halifeliği lağvediniz, komünistliği ilan ediniz" demiştir. Samih Nafiz Tansu, Haz.. *İki Devrin Perde Arkası: Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk,* İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 377-378. Ancak Kamuran Gürün bu bilginin sağlıklı olabileceğini düşünmemektedir Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri* (1920-1953), TTK Yayınları, Ankara, 1991, s.9; İngiliz The Times gazetesi muhabiri: İzmir'in işgalinden beri İttihat ve Terakki Cemiyeti canlandı; Hindistan, Mısır ve Afganistan'daki olaylar İslâmcılığı güçlendirdi; İttihat ve Terakki'nin denizden ya da Odesa'dan, mültecilerle gelen Bolşevik ajanlarıyla muhakkak temasta olduğunu Londra'ya bildiriyordu. S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri,* C. 1 , s. 374.

[145] Z. Türkmen, *a.g.e.,* s. 179-181.

kabul edecek ne kumandan ne mülkiye memuru ve ne de hükumet tasavvur edemiyorum"[146] diyordu.

Mustafa Kemal'in eylemlerini yakından izleyen Samsun'daki İngiliz subaylarından Yüzbaşı L.H. Hurst, bunları sürekle İstanbul'daki İngiliz yetkililerine duyuruyor; onun Anadolu'da bir akım örgütlemekle uğraştığını vurguluyordu.[147] Bunun üzerine General Milne, Bab-ı Ali'den şu talepte bulundu: "Mümtaz bir general ile kurmay heyetinin memleket içinde yer yer dolaşmaları umumi efkarı tedirgin etmektedir. Askerlik bakımından bunların faaliyetlerini lüzumsuz görmekteyim. Kemal Paşa ile heyetinin derhal İstanbul'a dönmeleri için emir vermenizi dilerim"[148] İki gün sonra 8 Haziran'da bizzat Yüksek Komiser Amiral Calthorpe da bu talebi yineliyordu. Aynı gün, Osmanlı Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a dönmeye çağırıyor; Mustafa Kemal, yönetimi oyalıyor ve bir ay kadar sonra, 8 Temmuz'da Padişah Vahdettin kararıyla görevine son verilirken askerlikten istifa etmiştir.[149]

Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, İngiliz Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne'ye gönderdiği 8 Haziran tarihli notada, Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayin edilmesinin önemli sebeplerinden birinin, İngiliz temsilcisinin Babıâli'ye verdiği nota olduğunu belirtmiştir. Bu nota üzerine Sadrazam Paşa'nın ilgili siyasi temsilciyle görüştüğünü, bölgeye bir müfettiş gönderileceğini söylediğini ve buna karşı herhangi bir itirazla karşılaşmadığını ifade etmiştir. Ayrıca o sıralarda İngiliz karargâhının da silahların toplanmadığı veya başka yerlere nakledilmediği yönünde birçok şikâyeti bulunduğunu hatırlatmıştır.

Bu sebeple, hem bütün bu şikâyetlerin önüne geçmek hem de hükümetin mütareke hükümleri gereğince sorumlu olduğu asayiş ve düzeni sağlamak amacıyla, Bakanlar Kurulu'nda yapılan değerlendirme sonucunda memleketin üç asayiş bölgesine ayrıldığını ve her bölgeye bir müfettiş tayin edildiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın da bu müfettişlerden biri olduğunu söylemiştir. Ancak barış dönemi teşkilatı gereği kendisine "ordu kumandanı" değil, "ordu müfettişi" unvanı verilmiştir.

---

[146] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1953, Sayı 5, Vesika No. 95; Z. Türkmen, *a.g.e.,* s. 188.
[147] S. Sonyel, *İngiliz İstihbarat Eylemleri,* s. 18.
[148] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 17; G. Jaeschke, *İngiliz Belgeleri,* s. 123-124.
[149] S. Sonyel, *İngiliz İstihbaratının Eylemleri,* s. 18.

Şevket Turgut Paşa, böyle bir müfettişin vilayetleri dolaşmasının kamuoyunu rahatsız mı edeceği, yoksa aksine yatıştırıcı bir etki mi yapacağı hususundaki takdirin, memleketi tanıyan tecrübeli bir asker ve bu işten sorumlu bir nazır olarak kendisine bırakılmasını saygıyla rica etmiştir. Son olarak, sekiz aydır devam eden mütarekeden sonra artık Türklerin ve Müslümanların da güvene layık görülmesini özellikle istemiştir.[150] Özetle Osmanlı Hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine atanmasının keyfî bir karar olmadığını; İngiliz şikâyetleri, mütareke hükümleri, asayiş ihtiyacı ve silahların kontrolü gibi gerekçelerle yapıldığını savunmaktadır.

M. Kemal Paşanın İngilizlerin muhtelif vesile ve bahanelerle Samsun'a kuvvet çıkarmaya devam etmek istemelerine karşı böyle bir teşebbüsün tekrarı halinde mukavemet edileceğinin İngilizlere katî surette bildirildiğine dair Harbiye Nezaretine 8 Haziran'da telgraf çekmiştir.[151]

Harbiye Nâzırı Şevket Turgut, Meclis-i Vükelâ kararı doğrultusunda Mustafa Kemal'e 8 Haziran'da dönüş talimatı gönderdi: "Maiyet-i âliyelerindeki istimbotlardan birile buraya tearifiniz rica olunur."[152]

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa tarafından 11 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen gizli kayıtlı telgrafta, İstanbul'a çağrılma meselesinin gerçek sebebi şöyle açıklanmıştı: "Sizin gibi kıymetli bir generalin Anadolu illerinde dolaşması kamuoyunda iyi bir etki uyandıracağından bahisle İstanbul'a çağrılmanızı İngilizler istedi."[153] Öte yandan Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ise, Mustafa Kemal'e aynı tarihte 11 Haziran gönderdiği telgrafında; "İstanbul'a davetiniz hükumetin kararı sonucudur" diye açıklamada bulunmuştur.[154]

Bu esnada 1 Haziran'da İngiliz istihbaratı İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan silah kaçakçılığı hakkında bilgi veriyordu;

> Aşağıda adları verilen örgüt ve kişilerin bu denli kaçakçılığı örgütledikleri, içeride çeteler kurdukları ve başkentte olay çıkarmak için hazırlık yaptıkları bildiriliyordu. Anadolu'ya silah kaçıranlar şöyle saptanıyordu: 'Milli Mensucat Şirketi, Sovyet örgütçüsü Kasım'ın yönettiği Milli Mahsurat Şirketi, Trabzon Cemiyeti. Aşağıda adları verilen kişiler en tehlikeli

[150] G. Jeaschke, *İngiliz Belgeleri,* s. 125.
[151] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), Eylül 1953, Sayı 5, Vesika No. 98
[152] HTVD, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 19; Nutuk, s. 49.
[153] Z. Türkmen, *a.g.e.,* s. 1919.
[154] HTVD, S. 1, Vesika No: 20.

kışkırtmacalarıdır: Beyoğlu'ndaki Müslüman Kadınlar Enstitüsü'yle ilişiği olan İsmail Hakkı, Tulcalı Süleyman Efendi, eskiden Levazım Şubesi'ne mensup Binbaşı Rıza Bey, Kurmay Yarbay Çolak Kemal Bey, Enver'in kayın biraderi Kazım Bey, eskiden İtfaiye Tugayı'na mensup olan Yarbay Şerif Bey, Kurmay Binbaşı Vasıf Bey, eski topçu subayı Binbaşı Davut Bey, Dr. Rıza, Demokrat Parti'nin sekreteri Dr. Hasan Rıza, Bergama eski kaymakamı Sabih, Selanikli Dr. Emin Bey, Dr. Akil Muhtar, Dr. Esat Paşa, Celal Muhtar, Celalettin Arif ve şimdi Anadolu'ya geçtiği bildirilen eski Deniz Bakanı Rauf Bey. Kesin suçlama yokluğunda, bu adları sunmak, onların tutuklanmaları gerektiği anlamına gelmez; ama, Türk ve öteki "Dostlar", tüm olayları bu kişilerin başlattığına ve onların tutuklanmasıyla bu denli olayların daha da önlenmiş olacağına inanıyorlar'.[155]

Mustafa Kemal askerî ve mülkî amirliklere 10 Haziran'da tamim (genelge) gönderdi:

Milletin hukuku ve istiklâlini müdafaa gayesiyle vicdanı millîden doğan tezahürattan bahisle âcizlerinin de ifayı teşebbüsatta bulunmaklığım için bazı vilâyat ve elviye ile kazaların birçok Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin aleddevam telgraflarını almaktayım. Geçirdiğimiz şu hayat ve memat günlerinde umum milletçe her taraftaki emel ve tezahürat ile teminine azmedilen istiklâl-i millîmiz uğrunda bütün mevcudiyetimle çalıştığımı temin ederim. Bu emel-i mukaddes uğrunda milletle beraber nihayete kadar çalışacağım ve mukaddesatım namına söz veririm.[156]

Londra'daki Yunan Büyükelçi Kaklamanos, 20 Haziran'da İstanbul muhabirinden aldığı bir haberi Times'ın o gün yayınladığını Yunan Dışişleri Bakanı Politis'e bildiriyor: "Herkesçe kabul edildiğine göre, Türk yedek subayları, Yunan işgaline karşı koyma hareketini düzenlemek üzere İstanbul'dan ayrılmaktadırlar." Politis, Kaklamanos'a cevaben telgraf gönderdi: "Bahis konusu olan dağınık ayaklanma hareketleri değil, gerçek bir harp plânıdır. Plan Türk makamlarınca yapılmış, uygulanmasına geçilmektedir. Başbakan Venizelos, Müttefikler yüksek konseyine ikinci defa başvurmuş bulunuyor."[157]

22 Haziran'da İstanbul'da görevli İngiliz Yüksek Komiserliği yetkilileri General Deedes ile Andrew Ryan, Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey tarafından davet edilmişlerdir. Ryan bu görüşmeye dair Londra'ya gönderilen çok gizli bir raporunda bilgiler verilmiştir. Bu raporda, Ali Kemal Bey'in İngiliz yetkililere, Anadolu'daki Millî Müdafaa hareketinin giderek güçlenmesinden ve özellikle Harbiye Nezareti içindeki bazı askerî çevrelerce desteklenmesinden duyduğu endişeyi aktardığı

[155] S. Sonyel, *İngiliz İstihbaratının Eylemleri,* s. 16.
[156] G. Jaeschke, *İngiliz Belgeleri,* s. 133.
[157] D. Kitsikis, *a.g.e.,* s. 210-211.

görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan gönderdiği telgraftan bahsediliyor. Ali Kemal, Paşa'nın, İstanbul Hükümeti'nin "telgrafları sansürleyin" emrine direnen telgraf memurlarını koruması ve aksi davrananları "Divan-ı Harp ile tehdit etmesi", İngilizler tarafından "sivil otoriteye karşı kesin bir savaş açılması" ve "başkomutan yetkisi gaspı" olarak nitelendirmiştir. Belgede Cevad Paşa gibi askerî isimlerin Yunan ilerleyişine karşı hükümetin pasif kalmasını eleştirdiği, gençlerin Anadolu'ya gönderilerek halkın yönlendirilmek istendiği ve İstanbul hükümeti içinde Ferid Paşa'nın uzlaşmacı çizgisini sürdürenlerle milliyetçi/askerî kanat arasında ciddi bir çatışma doğduğu belirtilmektedir. İngiliz yetkililer ise Ali Kemal'i milliyetçilere boyun eğmemesi konusunda teşvik etmekte, Yunanların bazı taşkınlıklarını geçici ve yerel olaylar olarak göstermeye çalışmakta, ayrıca yapılması düşünülen seçimleri anlamsız bulmaktadır; çünkü onlara göre barış şartları Türklerin kabul veya reddedebileceği bir antlaşma değil, dayatılmış bir barış olacaktır. Metnin sonunda İngiliz bakış açısıyla temel tehlike açıkça ortaya konur: Eğer İstanbul'daki ılımlı hükümet desteklenmez ve gelişmeler kendi hâline bırakılırsa, kısa süre içinde İngiltere'ye büyük sorun çıkarabilecek güçlü bir milliyetçi hükümetin iktidara gelmesi mümkündür.[158]

Haziran ayının ikinci yarısında Mustafa Kemal, aralarında kolordu komutanlarının da bulunduğu en güvendiği yakın çalışma arkadaşlarını Amasya'da gizli bir toplantıya davet etti. 18-22 Haziran tarihleri arasında yapılan bu görüşmelerde, millî mücadele açısından son derece önemli kararlar ele alındı. Düşmana karşı direnişin örgütlenmesi ve gerekirse Anadolu'da geçici bir yönetim kurulması gibi konular üzerinde duruldu.

Rauf Orbay, daha sonra Feridun Kandemir'e anlattığına göre, Amasya'daki bu görüşmeler sırasında Sovyet Rusya'dan yardım sağlanması meselesi de gündeme gelmişti. Rauf Bey, İstanbul'da bulunduğu sırada yakın temas içinde olduğu Karakol Cemiyeti kurucularından Kara Vasıf ve arkadaşlarının, Ruslardan yararlanma imkânlarını araştırdıklarını ve bu doğrultuda gizli bazı girişimlerde bulunduklarını belirtmişti.

Mustafa Kemal de 23 Haziran'da Karabekir'e gönderdiği şifreli telgrafta, Bolşeviklerle temas kurma imkânlarının araştırılmasını teklif ediyordu. Onun

[158] *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* C. I, s. 24.

amacı, Bolşevizm'i benimsemekten ziyade, Batı'ya karşı yürütülecek mücadelede Sovyet Rusya'yı bir destek unsuru veya siyasi araç olarak değerlendirmekti.[159]

23 Haziran 1919'da Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi başkanlığında toplanan kabine, III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'nin İstanbul'a dönmesi yönündeki emrine uymadığı ve halkı hükûmete karşı kışkırttığı gerekçesiyle görevden alınmasını gündeme getirdi. Uzun tartışmaların ardından sadrazam vekilinin bu teklifi kabul edilerek imzalandı.

Bu karara imza atanlar arasında, Mustafa Kemal Paşa'nın tayininden itibaren onu gizlice de olsa destekleyen, ancak son gelişmeler üzerine bu desteğinden vazgeçen Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da bulunuyordu.

Hükûmeti bu kararı almaya zorlayan bazı gelişmeler vardı. Aynı günlerde Mustafa Kemal Paşa da Millî Mücadele açısından ülke çapında ilk büyük kararını almış bulunuyordu. 19 Haziran 1919'da Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa Amasya'ya gelmiş, XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa da gelişmelerden haberdar edilmişti. Refet Bey ise 21 Haziran'da Amasya'ya ulaşabilmişti.

21-22 Haziran 1919'da yapılan ve tarihe "bağımsızlık bildirisi", "mukaddes ittifak" ve "kumandanlar toplantısı" gibi adlarla da geçen bu görüşmelerde, Millî Mücadele tarihi bakımından son derece önemli olan Amasya Tamimi kabul edildi. Bu tamim, bir bakıma Millî Mücadele'nin temel plan ve programını ortaya koyuyordu. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Bey ve Rauf Bey tarafından memleketin tamamını ilgilendiren önemli kararlar alınmıştı.

Amasya Tamimi, Millî Mücadele açısından bir dönüm noktasıdır. Türk milletinin kötü gidişatının değiştirilmesi gerektiğine inanan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, ilk defa millî direnişin esaslarını yazılı bir protokol hâline getirmişlerdir. Böylece Türk yurdunun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla birlikte hareket etme konusunda kararlı bir irade ortaya koymuşlardır.[160]

30 Haziran'da İngiliz işgal kuvvetleri Başkomutanı General F. Milne, Mustafa Kemal ve Mehmet Cemal Paşaların İstanbul'a çağrılması ve Anadolu'da gelişmekte olan millî hareketin bastırılması konusunda İstanbul hükümeti

[159] Sonyel, *İngiliz İstihbaratının Eylemleri,* s. 21.
[160] Z. Türkmen, *a.g.e.,* s. 201-202.

üzerindeki baskılarını artırmaktaydı. İngilizlerin bu ısrarlı talepleri ve Mustafa Kemal'in Anadolu'daki faaliyetleri karşısında endişeye kapılan Padişah, 1 Temmuz'da özel mabeyincisi Ali Fuat (Türkgeldi) aracılığıyla Mustafa Kemal'e şahsi bir mektup göndermişti. Bu mektupta, kendisine karşı kişisel bir husumet beslemediğini belirtmiş; Osmanlı delegelerinin Paris Barış Konferansı'nda tatmin edici bir barış antlaşması yapabilmelerine imkân tanınması amacıyla Mustafa Kemal'in iki ay süreyle Türkiye dışında bulunmasını istemişti. Padişah, bu sürenin ardından Mustafa Kemal'in yurda dönerek dilerse barış ve bağımsızlık mücadelesine devam edebileceğini de bildirmişti. Ancak Mustafa Kemal bu mektuba cevap vermemiştir. Diğer taraftan, Londra'da yayımlanan *The Times* gazetesinin muhabiri, 2 Temmuz tarihli haberinde ilk kez Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmeyi reddettiğini, Padişah'a saygısız bir telgraf gönderdiğini ve yerel bir parlamento toplamayı amaçladığını ileri sürmüştür.[161]

Kabinedeki üyeler arasındaki telgraf yazışmalarına bakılırsa, Mustafa Kemal Paşa meselesinde hep İngiliz baskısından söz edildiği göze çarpar. Bu gelişmeler sırasında Hariciye Nazın Vekili Safvet Bey tarafından sadarete çekilen 3 Temmuz 1919 tarihli gizli telgrafta; Mustafa Kemal Paşa'nın Müslüman halkı yani Türkleri azınlıklara karşı kışkırttığı gerekçesiyle İngilizler tarafından İstanbul'a çağrıldığı açıklanmakta idi..[162]

Bu sırada Anadolu'da Yunan birliklerinin yol açtığı şiddet ve taşkınlıklar devam etmekteydi. Amiral Calthorpe, 8 Temmuz'da İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği gizli telgrafta, Padişah Vahdettin'in kendisine özel bir mesaj ilettiğini bildirmişti. Bu mesaja göre Padişah, Aydın vilayetinin âdeta bir mezbahaya dönüştüğünü, Yunanların aşırılıklarını durduracak tedbirler alınmadığı takdirde Anadolu halkını sakinleştirmenin artık tamamen imkânsız hâle geleceğini belirtmekteydi. Osmanlı ordusunun terhis edilmiş olması nedeniyle düzeni sağlamak üzere bölgeye gönderebileceği bir askerî kuvvet bulunmadığını, Müttefiklerin de bölgede yeterli askerî varlığa sahip olmadığını ifade eden Vahdettin, durumun son derece vahim ve tehlikeli olduğunu, yaklaşan felaketlerin önlenmesi için İngiliz müdahalesinden başka bir çare görmediğini dile getirmişti. Aynı gün Padişah, Sadrazam ile Hariciye Nazırını kendi adına Calthorpe'a

[161] S. Sonyel, *Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı,* s. 50.
[162] Z. Türkmen, *a.g.e.,* s. 214.

göndererek Ege'deki gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı aktarmış; Yunan işgalinin belirli sınırlar içinde tutulmasını ve Yunan birliklerinin İngiliz subaylar tarafından denetlenmesini istemişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden C. E. S. Palmer, bu konuda hazırladığı notta, Padişah'ın düzensizlikleri yalnızca İngiltere'nin durdurabileceğini düşündüğünü kaydetmiş; Yunanların serbest bırakılmaları hâlinde Türk meselesini kökünden çözebilecek bir güç gibi göründüklerini belirtmişti. Buna karşılık N. D. Peterson adlı bir başka yetkili, Yunanların istedikleri gibi hareket etmelerine izin verilirse bütün Anadolu'yu işgal edebileceklerini, fakat bu ülkeyi hiçbir zaman idare edemeyeceklerini ifade etmişti.[163]

8 Temmuz tarihli Padişah iradesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben bir telgraf gönderilmiş ve Paşa'nın memuriyeti nedeniyle İngilizlerle İstanbul hükümeti arasındaki ilişkilerin bozulma noktasına geldiği bildirilmişti. Nitekim kabine üyeleri, yaptıkları toplantı sonrasında hazırladıkları bir tutanakla, Mustafa Kemal'in görevden alınması konusunda Harbiye Nezareti'ne gerekli işlemlerin yaptırılmasına karar vermişlerdi. Mustafa Kemal Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa arasında 8 Temmuz gecesi gerçekleşen uzun telgraf görüşmelerinde, Mustafa Kemal'in görevine son verilmesi meselesi açıkça gündeme getirilmişti. Ali Ferit Paşa bu görüşmede, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerini vatan müdafaası kapsamında herkesin doğal olarak yapabileceği girişimler olarak değerlendirmekle birlikte, İtilaf Devletleri'nin hükümet üzerinde ağır baskılar kurduğunu da hatırlatıyordu.

Bu sırada III. Ordu Müfettişi'nin, Padişah emriyle birkaç kez İstanbul'a çağrıldığı da ifade edilmekteydi. Bu görüşmenin ardından, Saray Başkâtibi Ali Fuat Bey'in 8 Temmuz gecesi saat 22.30'da gönderdiği telgraf, Mustafa Kemal'in resmî görevinin sona erdiğini bildiriyordu. Bütün bu gelişmelerin temelinde İngiliz baskısının bulunduğu açıkça anlaşılmaktaydı.[164] İngiliz Albay Rawlinson'un[165] görüşüne göre Erzurum'da bulunan Kemal Paşa, Sultan tarafından İstanbul'a geri çağrılmıştır. Bu çağrının Müttefiklerin talebi doğrultusunda yapıldığı

[163] S. Sonyel, *Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı,* s. 51.

[164] Z. Türkmen, *a.g.e.,* s. 215.

[165] Rawlinson'un ağabeyi Sir Henry Rawlinson İngiliz Hindistan Genel Valiliği görevine kadar yükselmiş bürokratlardan biridir. Rawlinson ayrıca Lord Curzon'un yeğeniyle evlenmiştir. Bkz. Rahmi Doğanay, "İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü." *Atatürk Yolu Dergisi*, C.8, S.29, s. 58, dipnot 3.

değerlendirilmektedir. Ancak Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmeyi reddetmesi üzerine askerî rütbesi ve resmî yetkileri elinden alınmış; bu durum, onun faaliyetlerini bütünüyle siyasî alana yöneltmesine imkân sağlamıştır.[166]

Nitekim daha sonra Padişah, Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ve Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa'nın imzalarıyla yayımlanan fermanda Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alındığı resmen ilan edilmiştir. Söz konusu fermanda, III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesine son verildiği belirtilmiş ve bu padişah iradesinin uygulanmasından Harbiye Nazırı sorumlu tutulmuştur. Fermanın tarihi ise 8 Temmuz 1919 olarak kaydedilmiştir.[167] Mustafa Kemal bu meseleyi Nutuk'ta anlatmış ve askerlikten istifa etmesini buna bağlamıştır: "İstanbul hükümeti, o anda benim resmî görevime son vermiş bulunuyordu. Ben de aynı gece, 8/9 Temmuz'da saat 22.50'de Harbiye Nezareti'ne, saat 23.00'te ise Padişah'a gönderdiğim telgraflarla, yalnızca memuriyet görevimden değil, askerlik mesleğinden de istifa ettiğimi bildirdim."[168] Aynı gün Hüseyin Rauf da yayımladığı bildiride, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yürüttüğü "millî cihada" katılmak amacıyla İstanbul'dan geldiğini duyurmuştu. Bildirisinde, vatanın ve milletin kurtuluşu ile bağımsızlığı sağlanıncaya, ayrıca Saltanat ve Hilafet makamının güvenliği fiilen teminat altına alınıncaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışmaya kutsal değerleri adına kesin olarak söz verdiğini ilan etmişti.[169]

Padişah Vahdettin ise 15 Temmuz'da İngiltere'de yayımlanan *Morning Post* gazetesinin muhabiriyle yaptığı görüşmede, Türkiye'nin savaşa katılmasının büyük bir yanlış olduğunu kabul etmişti. Bununla birlikte, savaş kararında hiçbir payı bulunmayan binlerce insanın cezalandırılmasının haksızlık olduğunu vurgulamıştı. Ona göre, yöneticilerin hatalarının bedelini Anadolu'nun barışçıl halkları ödememeliydi. Yunan askerleri ve çetelerinin Anadolu'da katliam, yağma ve tecavüz olaylarına girişmesini sert biçimde eleştiriyor; asıl sorumluluğun İttihat ve Terakki çevresine ait olduğunu belirtiyordu. Yunanların eski çağların kanlı barbarları gibi davrandığını ve bu tutumlarını sürdürdüklerini söyleyerek, bu taşkınlıklara mutlaka bir sınır konulması gerektiğini dile getirmişti. Yunan birliklerinin istedikleri yerlere girmesine, halkını mezbahaya götürülür gibi

[166] Alfred Rawlinson*, Adventures in the Near East (1918-1922)*, London,1923, s.156.
[167] Z. Türkmen, *a.g.e.,* s. 215.
[168] Nutuk, s. 60.
[169] S. Sonyel, *Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı,* s. 52.

yakmasına, yağmalamasına ve öldürmesine izin verilmemesi gerektiğini ifade etmişti. Büyük Devletler bu saldırıları durdurmak için harekete geçmezse, kaçınılmaz olarak olayların patlak vereceğini belirtmişti. Gelişmeleri son derece korkunç olarak nitelendiren Padişah, halkını korumak zorunda olduğunu, çünkü kendisini halkının babası olarak gördüğünü ve halkın da kendisine güvendiğini söylemişti. Ayrıca Yunanların, Türkleri Avrupalıların gözünde küçük düşürmek için her yola başvurduklarını; bu süreçte Rus diplomasisi tarafından teşvik edilip desteklendiklerini, şimdi ise adeta birer kasaba dönüştüklerini ileri sürmüştü. Paris'te Venizelos'un etkisi altında kalan pek çok kişi bulunduğunu kabul etmekle birlikte, İngiltere'nin adaletine inandığını belirtmiş; İngiltere'nin "durun" demesi hâlinde Yunanların durmak zorunda kalacağını ifade etmişti.[170]

1.2.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Meşruiyet Kazanma Adımları ve İngiliz Tavrı

a) Erzurum ve Sivas Kongreleri ve İngiltere'nin Milliyetçi Harekete Bakışı

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ile 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelmiştir. 10 Temmuz'da Erzurum Kongresi'nin toplanmasına karar verilmiştir.[171] 9 Temmuz'da ise Mustafa Kemal Paşa, İngiliz Albayı Alfred Rawlinson ile görüşmüştür.[172] İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden A. R. Tilley, 16 Ekim'de Yarbay Alfred Rawlinson'un görevi hakkında kaleme aldığı raporda, Rawlinson'un karşı karşıya bulunduğu şartların son derece hassas olduğuna dikkat çekiyordu. Tilley'e göre İngiliz makamlarının temel beklentisi, Mustafa Kemal Paşa'nın Araplarla herhangi bir siyasî girişimde bulunmaması, Ermenilere yönelik şiddet hareketlerine yönelmemesi ve Anadolu'da yeni hadiselerin ortaya çıkmasına yol açmamasıydı. Mustafa Kemal'in bu tür faaliyetlerden ne ölçüde uzak durursa gelecekteki konumunun da o ölçüde lehine olacağı düşünülüyordu. Bununla birlikte Tilley, Rawlinson'un Mustafa Kemal'le temaslarında aşırı derecede dostane bir tutum sergilemesinin İtalyanları, Yunanlıları ve muhtemelen Fransızları endişelendirebileceğini belirterek, mevcut şartlar altında Rawlinson'un Mustafa Kemal'den belirli bir mesafeyi korumasını uygun buluyordu. Dışişleri Bakanlığında "H." rumuzunu kullanan bir başka yetkili ise Tilley'in bu değerlendirmesine katılmakla birlikte daha ileriye dönük farklı bir ihtimale işaret

[170] S. Sonyel, *Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı,* s. 52-53.
[171] Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, İş Bankası Yay., Ankara, s. 93.
[172] Utkan Kocatürk, *a.g.e.,* s. 94.

etmekteydi. Ona göre, ilerleyen dönemde Mustafa Kemal'in Asya Türkiye'sindeki "yegâne canlı kuvvet" hâline gelmesi durumunda İngiltere'nin onunla bir anlaşmaya varması kaçınılmaz olabilirdi. Bu değerlendirmeler, İngiliz makamlarının 1919 sonbaharında Mustafa Kemal'e karşı henüz doğrudan bir uzlaşma siyaseti benimsememekle birlikte, Anadolu'daki güç dengelerinin değişmesi hâlinde kendisini muhatap almak zorunda kalabileceklerini dikkate almaya başladıklarını göstermektedir. Bu sırada Rawlinson ise General Milne'nin istihbarat görevlisi sıfatıyla Erzurum'a gönderilmekteydi.[173] Rawlinson da anılarında, "Bu dönemde onunla sık sık görüştüm ve uzun konuşmalar yaptım; siyasi hedeflerinin, bunları yürütürken karşılaştığı zorlukların ve o sırada temmuz ayında Erzurum'da düzenlemek için hazırlıklarını yaptığı Kongre'nin amaçlarının gayet farkındaydım"[174] demektedir.

Bu ilk temasların ardından Rawlinson 28 Ağustos'ta Londra'ya döndükten sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliği hakkında, Lord Curzon'a bilgileri vermiş ve "Müstakbel büyük bir İslâm Cumhuriyeti" kurulması ihtimalini belirtmiş fakat İngiltere Hükümeti tarafından ciddiye alınmamıştır. Rawlinson, Lord Curzon'u makamında ziyaret etti ve aralarında Türk milli hareketi ve Mustafa Kemal Paşa alakalı konuşma olmuştur. Lord Curzon, Türk Milliyetçilerinin asgari hangi şartlan kabul edebileceklerini ögrenmek istemiştir. Rawlinson Anadolu'ya gelince Mustafa Kemal ile resmi sıfatı olmayarak görüşecek ve bu hususları öğrenecekti.[175]

Rawlinson ile yürütülen görüşmelerin bir başka yansıması olarak Mustafa Kemal, Konya'daki XII. Kolordu Kumandanı Miralay Fahreddin'e (Altay) mektup gönderdi. Mektuba göre, Rawlinson, İstanbul Hükümetini "muzır" gördüğünü Mustafa Kemal'e ifade etmiştir: İngilizlerin Erzurum ve Kars çevresindeki temsilcisi olan ve Türk heyetinin yakından tanıdığı Yarbay Alfred Rawlinson'ın, Londra'da Harbiye Nazırları ile yaptığı görüşmelerin ardından İstanbul'a dönmesi ve ardından Sivas'taki Millî Mücadele liderliği ile görüşme talebi, bu durumun en somut örneklerinden biridir. Rawlinson, Sivas'a gelme isteğini Trabzon'daki millî temsilciler vasıtasıyla ulaştırmıştır. Tarihsel sürece bakıldığında Rawlinson, Londra'ya hareket etmek üzere Erzurum'dan ayrılacağı sırada Türk yetkililere veda

[173] Selâhi R. Sonyel, "1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet -II", Türk Kültürü, (1970), Cilt: VIII, Sayı: 89, s. 319-320.
[174] A. Rawlinson, *a.g.e.,* s. 156.
[175] A. Rawlinson, *a.g.e.,* s. 200-201; S. Sonyel, *Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet,* s. 319.

etmiş ve geri döndüğünde çok daha uygun, elverişli şartlar altında görüşebilmeyi ümit ettiğini dile getirmiştir. İngiliz subayın asıl dikkat çekici ve öz eleştiri içeren tespiti ise İngiltere'nin genel dış politikasına yöneliktir. Rawlinson, İstanbul'da ve genel olarak Doğu coğrafyasında görev yapan İngiliz siyasi memurlarının Türk milletini tanıma konusunda büyük bir yanılgı içinde olduklarını açıkça ifade etmiştir. Rawlinson'a göre, Londra'nın Türkiye hakkında izlediği politikalarda tamamen yanlış bir yolda ilerlemesinin asıl sebebi; İstanbul'daki işgali yönlendiren çevrelerin ve Osmanlı merkezi hükümetinin İngiliz diplomatları yanlış yönlendiren, onlara zarar veren, olumsuz ve engelleyici birer etken teşkil etmeleridir.[176]

Öte yandan İngilizler, Osmanlı Hükümeti'ne genel olarak "meşru otoriteyi destekleyeceğiz" demişlerdir; fakat bunun, İttihatçı/Kemalist unsurlara karşı doğrudan askerî güç kullanmak anlamına gelmediğini de özellikle belirtmişlerdir. Sadrazam ise bu durumu çelişkili bulmaktadır: Kendi otoritesine karşı bir isyan bulunduğunu, fakat İngilizlerin ne Osmanlı kuvvetlerinin bu isyanı bastırmasına izin verdiğini ne de kendilerinin müdahale ettiğini söylemektedir.[177]

Bu tutumun İstanbul Hükümeti üzerindeki etkisi ise diplomatik yazışmalara da yansımıştır. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, İngiltere Dışişleri Bakan Vekili Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta, Sadrazam Damat Ferit Paşa ile yaptığı görüşmenin detaylarını aktarmıştır. Calthorpe'un verdiği bilgilere göre Sadrazam Damat Ferit Paşa, Anadolu'da filizlenen millî hareketin İstanbul'daki merkezi yönetimle olan tüm bağlarını tamamen koparmasından ve bölgenin kendi bağımsızlığını ilan etme ihtimalinden büyük bir endişe ve korku duymaktadır.[178]

İstanbul ile Anadolu arasındaki görüş ayrılıkları sürerken, Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Komutanı Albay Refet Bele'ye gönderdiği telgrafta, Meclis-i Mebusan'ın vakit kaybetmeden bir araya gelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak bu meclisin işgal altındaki İstanbul'da toplanmasının tehlikeli olduğunu, bu yüzden toplantının mutlaka güvenli bir yer olan Anadolu topraklarında yapılması gerektiğini belirtmiş ve konunun yakında düzenlenecek kongrede kapsamlı bir şekilde masaya yatırılacağını ifade etmiştir.[179]

[176] Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası,* TTK, Ankara, 1970, s. 197-200.
[177] *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* C. I, no. 46, s. 113.
[178] S. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* c. 1, s. 106.
[179] Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, 2004, c. 2, s. 60-61.

Bu siyasi gelişmelerin yanı sıra, Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-yı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Başkanı Mehmet Raif Dinç'in, en yaşlı delege sıfatıyla Erzurum Kongresi'nin açılışını yapmasının ardından kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa, önemli bir konuşma gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal bu nutkunda, Sultan Vahdettin ve sadaret makamı ile arasında geçen bazı gizli görüşmeler ile yazışmalar olduğunu ifade etmiştir. Bu gizliliğin nedenini ve içeriğini ise vatan ile milletin tamamen kurtuluşa ermesinden sonra açıklayabileceğini belirterek şu sözleri aktarmıştır:

> Anadolu'daki Ordu Müfettişliği görevimin, özellikle İngilizler tarafından hiçbir şekilde kabul edilmeyeceğini ve sindirilemeyeceğini; bunun yanı sıra içeriden de birçok fitne, fesat ve kara propagandanın bu sürece karıştırılacağını daha o günlerde öngörmüştüm. Bu durumu hem Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya hem de devletin önde gelen tanınmış yöneticilerine açıkça ifade etmiştim. Özellikle de Padişah Sultan Vahdettin Hazretleri'ne bizzat ve uygun bir dille durumun vahametini arz etmiştim. Bu konudaki gizli görüşmelerin, yazışmaların ve Padişah ile aramızda geçen fikir alışverişlerinin şu aşamada yayımlanması doğru değildir. İnşallah mübarek vatanımız ve milletimiz fiilen kurtuluşa erdiğinde, tüm bu yaşananlar bir kitap halinde yayımlanacak ve o gün geldiğinde, bugünkü saygıdeğer Kongre Heyetini oluşturan siz kıymetli delegelere birer millî hatıra olarak sunulacaktır.[180]

Konuşmasının sonunda ise Mustafa Kemal Paşa kongredeki konuşmasını şu dua ile bitirmiştir: "En son olarak niyâzım şudur ki, Cenâbi Vâhibülâmâl Hazretleri'nin Habîbi Ekremi hurmetine, bu Mübârek Vatan'ın sâhib ve müdâfi'i ve Diyâneti Celîlei Ahmedî'nin, ilâ Yevmilkıyâm hârisi asdakı olan Milleti Necîbemiz'i ve Makaamı Saltanat ve Hilâfeti Kübrâ'yı masûn; ve Mukaddesâtımızı düşünmekle mükellef olan Hey'etimiz'i,muvaffak buyursun! Âmîn."[181]

Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı bu konuşmayı dua ile bitirmesine oldukça şaşıran Mazhar Müfit Kansu, o gece aralarında geçen dikkat çekici diyaloğu şu şekilde aktarmaktadır: "Mustafa Kemal'e, konuşmasının son bölümünün adeta bir müftünün duasına benzediğini söyledim. Bu yaklaşımımı anlayışla karşıladığı için sadece tebessüm etti ve bana dönerek, ne demek istediğimi gayet iyi anladığını, fakat şu anki asıl sorumluluklarının halkı; vatanı, milleti ve esaret altındaki Padişahı kurtaracaklarına dair ikna etmek ve bu amaca inandırmak olduğunu ifade etti."[182]

---

[180] Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi,* C. 2, Ankara, 1993, s. 20-21.
[181] F. Kırzıoğlu, *a.g.e.,* s. 21.
[182] Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, TTK, Ankara, 1997, c. 1, s. 85.

Kongrenin İngiliz makamlarınca nasıl değerlendirildiğine bakıldığında, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığından Osmanlı Harbiye Nezaretine iletilen gizli raporda, Yunan ordusunun İzmir'e ayak basmasından itibaren Doğu Anadolu bölgesinde büyük bir siyasi hareketliliğin baş gösterdiği ifade edilmiştir. Raporda; 7 Ağustos'ta Erzurum'da millî bir kongrenin toplandığı, bu kongrenin liderliğini Mustafa Kemal Paşa'nın üstlendiği ve kendisinin artık ulusal direnişin odak noktası haline geldiği vurgulanmıştır. İngiliz istihbarat subayı Rawlinson imzasını taşıyan bu belgede, Mustafa Kemal gibi kararlı bir figürün önderliğindeki bu oluşumun çok tehlikeli ve ciddi bir boyuta ulaşabileceği uyarısı yapılmıştır. Rawlinson'un hazırladığı istihbarat raporunda şu çarpıcı ayrıntılara yer verilmiştir:

Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar, İzmir'in işgaline sessiz kalarak İtilaf Devletleri'nin güdümüne giren İstanbul Hükümeti'nin ne kadar zayıf ve çaresiz olduğunu açıkça göstermiştir. Kongre delegeleri, Saltanat ve Hilafet makamına bağlılıklarını bildirmekle birlikte, mevcut hükümetin teslimiyetçi kararlarını tanımayacaklarını ilan etmişlerdir. Bölgedeki Rum ve Ermeni yapılanmalarının bağımsızlık veya toprak taleplerine karşı ise gerekirse silahla karşı koyulacağı kesin bir dille belirtilmiştir.

Doğu Anadolu'daki halkı harekete geçiren temel unsur; Ermenilerin Erzurum'u, Rumların ise Trabzon'u işgal etme planları ve İtilaf Devletleri'nin bu planları desteklemesidir. Bu tehdit karşısında hız kazanan millî hareket, Türk vatanının bütünlüğünü koruma amacı etrafında kenetlenmiştir.

Bölgede konuşlu bulunan düzenli ordu birliklerinin, silahlanmış yerel halkın ve direnişe destek veren yaklaşık 30 bin kişilik Kürt aşiret kuvvetlerinin, Mustafa Kemal gibi ateşli ve organize bir liderin komutasında birleşmesi, mevcut durumu işgal güçleri açısından oldukça kritik bir safhaya taşımıştır.

Her ne kadar yakın vadede Ermenilere karşı büyük bir taarruzun yapılması ya da Kars'ın geri alınması düşük bir ihtimal olarak görülse de Türk direnişçilerin bu yönde bir hamle yapma riskinin her an masada olduğu ve göz ardı edilmemesi gerektiği aktarılmıştır.[183]

[183] *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* C. I, no. 31, s. 86-87; Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 198,

Buna karşılık, Erzurum'daki Heyet-i Temsiliye'den Sivas Valisi Mustafa Reşid'e şifreli telgraf gönderildi. Bu telgrafa göre İngilizler, Erzurum Kongresi'nden memnuniyet duymuştur:

> "[..] milletin azmü iradesi bilûtfihi tealâ Kongrenin akdini müyesser kıldığından beyannamenin neşri üzerine Düveli İtilâfiye, milletin istiklâl ve mevcudiyetini kurtarmak meşru emeliyle toplandığını, hiçbir fikri tecavüz beslemediğini görerek İngilizler bile izharı memnuniyet eylediler. Hatta bu bapta tafsilât ve malûmat vermek üzere Erzurum Mümessili Kaymakam Rawlinson Londra'ya hareket eyledi ve yazdığı mektubunda aynen şu suretle idare-i kelâm eylemektedir. "Bilâhare tekrar gelmekliğim mümkündür. Bu halde daha mes'ut şerait tahtında görüşmek mahzuziyetine nail olacağım."[184]

Benzer biçimde, Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kadısı Hasbi Efendi'ye teslim edilmesi üzere Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye Riyasetine şifreli telgraf göndererek, İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserlerinden özellikle İngilizlerin ve Amerikalıların Erzurum Kongresinden memnun olduklarını bildirdi:

> "[..] İstanbul'daki ecnebilerin milletin bu gibi tezahüratını pek tabii ve meşru bulduğu istihbar kılındığı gibi, Erzurum Kongresinin İngiliz ve Amerikalılara pek iyi tesir yaptığı ve hattâ Amerika heyetinden iki murahhası mes'ulün Sivas'a gönderilmek üzere bulunduğu da ayrıca şayanı kayıttır. Sivas halkının beyhude yere endişeye düşürülmesine sebebiyet vermek şayanı esef bir hata olur. Milleti dalâlette bırakmamak lâzımdır. Bu sebeple zatı fazılanelerince Sivaslıları irşat ve tenvir ile Sivas Kongresinin millet ve vatan hakkında yapacağı hayırlı tesiri izah ve bu suretle halkın beyhude yere tevehhüme duçar olmamalarının temin buyurulmasını hassaten rica eyler ve arzı hürmet ederiz."[185]

Anadolu'daki gelişmelere ilişkin farklı değerlendirmeler de söz konusuydu. Samsun'daki İngiliz İrtibat Subayı Yüzbaşı Perring, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Kontramiral Richard Webb'e rapor gönderdi. Türklerin en büyük umudunun İngiliz güdümü olduğunu, bu olmazsa Amerikan güdümünü gönüllü olarak kabul edeceklerini bildiriyordu.[186]

Bu değerlendirmelerin arka planında, Yüzbaşı J. S. Perring ile Vali Kapancızade Hamit Bey arasında dikkat çekici bir gizli görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmede Hamit Bey, Türkiye'nin geleceğine dair öngörülerini paylaşırken, Amerika'nın Türkiye'nin mandasını ve yönetimini üstlenmeye niyetli olmadığını savunmuştur. Buradan hareketle, Türk halkının ancak ve ancak bir İngiliz

[184] Nutuk: Vesikalar, s. 934-935.
[185] Nutuk: Vesikalar, s. 935-936.
[186] S. Sonyel, *Dış Politika,* C. 1, s. 131.

yönetimini kabullenmeye hazır olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa ile iletişim halinde olduğunu öne süren Hamit Bey, Yüzbaşı Perring ile Mustafa Kemal arasında bir görüşme ayarlayabileceğini belirtmiştir. Perring'in aktardığına göre Hamit Bey, İngiltere'nin Türkiye'yi resmen denetimi altına aldığı gün Anadolu'daki tüm ulusal direniş hareketinin kendiliğinden sona ereceğine dair İngiliz subayına güvence vermiştir. Hamit Bey'in bu işbirlikçi ve tavizkar tutumu, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki bazı yetkililer arasında şaşkınlık yaratmıştır. Bakanlık görevlilerinden W. S. Edmonds, 21 Eylül tarihinde Perring'in raporuna düştüğü derkenarda, Hamit Bey'in İttihatçı bir geçmişi olmasa da Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın güvenini kazanmış biri olduğunu tahmin ettiğini yazmıştır. Edmonds, Hamit Bey gibi birinin Mustafa Kemal'le temas kurmaya çalışmasını ise şu gerçekçi sözlerle açıklamıştır:

"Buna şaşmamak gerekir; çünkü Ferit Paşa'nın izlediği teslimiyetçi politika ancak Türkiye'nin parçalanmasıyla sonuçlanabilir. Oysa Mustafa Kemal'in yürüttüğü mücadele, doğrudan Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumayı hedeflemektedir."[187]

Söz konusu temasın Londra'daki yansımaları ise farklı olmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası Şefi George Kidston, Hamit Bey'in bu girişimini, Mustafa Kemal ile İngiliz makamları arasında köprü kurma çabalarının ilk somut işareti olarak değerlendirmiş ve şu çarpıcı yorumu yapmıştır:

"İşin garip tarafı, bugün bana sunulan teklife bakılırsa en mantıklı çözüm, bizim doğrudan milliyetçi liderle (Mustafa Kemal) temasa geçmemiz, hatta şartları masaya yatırmak üzere onu Londra'ya davet etmemiz olabilir. Gelecekte dönüp dolaşıp bu yola başvurmak zorunda kalmayacağımızdan hiç emin değilim. Üstelik Anadolu'dan İstanbul'a uzanan demiryolunun kontrolünü ona bırakırsak, İstanbul tamamen onun insafına kalacaktır; böylece mevcut İstanbul yönetimini açlık tehdidiyle karşı karşıya bırakarak iktidardan düşürebilir."

Ancak bu öneriye karşı çıkanlar da bulunmaktaydı. İngiliz Dışişleri Müsteşarı Lord Hardinge bu radikal fikre sıcak bakmamış ve karşı görüşünü şu sözlerle dile getirmiştir:

[187] S. Sonyel, *Dış Politika,* C. 1, s. 127.

"Eğer İngiltere olarak Anadolu üzerinde resmen bir manda ya da güdüm yönetimi üstlenmeye niyetimiz yoksa, Mustafa Kemal'i buraya davet etmek tamamen gereksiz bir hamle olacaktır."

Son noktayı koyan Dışişleri Bakan Vekili Lord Curzon ise İngiltere'nin Anadolu'da böylesine büyük bir idari sorumluluk ve güdüm rolü üstlenmekten kesinlikle uzak durması gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur.[188]

İngiliz makamları arasındaki görüş ayrılıkları, Amerikan diplomatik yazışmalarına da yansımıştır. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliğinin Amerikan Dışişlerine Türkiye'de yaşanan gelişmelere ilişkin Ağustos 1919'da gönderdiği telgraflar vardır. Gönderilen telgrafların ilkinde, İngilizlerin Mustafa Kemal'i destekleyebileceğine dair iddialar yer almaktadır. Bunun temel sebebi, İstanbul Hükümeti'nin basiretsiz ve yetersiz kalması, buna karşın Mustafa Kemal'in Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan itibaren sergilediği kararlı duruşla Türkiye'de gerçek bir siyasi güç haline gelmesidir. İstanbul Hükümeti'nden tamamen umudunu kesen İngilizlerin, arkasında 20 bin kişilik bir ordu ve çok geniş bir halk desteği bulunan Mustafa Kemal ile temas kurma yollarını aradığı belirtilmiştir.

Ancak hemen bir gün sonra çekilen farklı bir telgrafta tam tersi bir hava hâkimdir. Bu belgede, İstanbul'daki İngiliz makamlarının Kemalist harekete karşı net ve sert bir cephe alacağı, bu durumun da bölgede çok ağır sonuçlar doğuracağı ifade edilmiştir. İngilizlerin Mustafa Kemal'e yaklaştığı iddiaları ise kamuoyunda farklı bir boyuta taşınmış; İngilizlerin dışarıya karşı sergiledikleri bu düşmanca tavrın aslında bir aldatmaca olduğu ve el altından millî hareketi destekledikleri söylentisi yayılmıştır.

Kısa süre sonra gönderilen bir başka telgrafta ise İstanbul'daki diplomatik kulislerde konuşulan en kuvvetli senaryo şu şekilde aktarılmıştır: İngiltere, Türkiye'deki duruma çok daha agresif müdahale etme niyetindedir. Planlarına göre, Türk tarafını bir İngiliz mandasını kabul etmeye zorlamak amacıyla öncelikle milliyetçi liderleri Malta'ya sürgün edecekler, ardından bu isimleri serbest bırakarak Türkiye'ye dönmelerine izin vereceklerdir. Nihayetinde Kemalist kadrolara baskı uygulayarak, Türkiye ile İngiltere arasında tıpkı İran ile yapılan ve

[188] S. Sonyel, *Dış Politika,* C. 1, s. 127-128.

o ülkeyi İngiliz güdümüne sokan anlaşmaya benzer bağımlılık içeren bir antlaşma imzalatmak isteyeceklerdir.[189]

Bu dönemde yerel düzeydeki İngiliz raporları da dikkat çekmektedir. Samsun'da görev yapan İngiliz Subay Yüzbaşı Perring'in, Komutanı General George Milne'e gönderdiği bir rapor, Milli Mücadele dönemi başında Anadolu'daki bazı yerel güç odaklarının içine düştüğü çaresizliği ve teslimiyetçi bakış açısını çok net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Rapor, bu yerel grupların bağımsızlık fikrine inanmak yerine, İngiliz sömürge yönetimini bile kabul etmeye hazır olduklarını göstermektedir.

Raporda öne çıkan temel noktalar şu şekildedir:

Samsun'un önde gelen isimlerinden oluşan küçük bir Türk heyeti, İngiliz subay Perring ile görüşerek gelecekte kendilerini nelerin beklediğini bilmemenin yarattığı büyük bir huzursuzluk içinde olduklarını söylemiştir. Bu belirsizliğin ve karmaşanın bitmesi için İngiliz Hükümeti'nin ne zaman yönetimi doğrudan eline alacağını açıkça sormuşlardır. Heyet üyeleri, kendi hükümetlerinin (İstanbul yönetiminin) artık ülkeyi idare edecek gücü ve yeteneği kalmadığını itiraf etmiş; gelecekten tek umutlarının Büyük Britanya'nın koruması altına girmek olduğunu belirtmişlerdir. Hatta İngiltere'nin bu koruma karşılığında isteyeceği her türlü şartı ve talebi yerine getirmeye hazır olduklarına dair güvence vermişlerdir.

Görüşmenin en dikkat çekici kısmı ise bu kişilerin, İngiliz sömürgesi altındaki Mısır'daki adalet ve yönetim sistemini övmeleridir. İçlerinden bazılarının Mısır'ı bizzat ziyaret ettiğini belirten heyet, eğer sorun paraysa, iyi bir yönetim altında Anadolu topraklarının kendi masraflarını rahatlıkla karşılayabileceğini savunmuştur. Bununla da kalmayıp, bölgede düzeni sağlamak için Londra'dan gönderilecek İngiliz memurların, bürokratların ve askerî birliklerin tüm masraflarını da seve seve ödeyeceklerini taahhüt etmişlerdir.[190]

Bir önceki raporun devamı niteliğindeki değerlendirmede ise İngiliz Subay Yüzbaşı Perring, bir önceki görüşmeye ek olarak gönderdiği bu yeni raporda, Samsun ve çevresindeki teslimiyetçi grupların düşüncelerine dair çok daha çarpıcı

[189] Laurence Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924),* Milliyet, İstanbul, 1972, s. 184-185.
[190] FO 371/4159. No.215. 17 August 1919.

detaylar paylaşıyor. Rapor, bölgedeki bazı çevrelerin tam bağımsızlık inancını tamamen yitirdiğini ve kurtuluşu neden illaki İngiltere'de aradıklarını netleştiriyor.

Raporda öne çıkan temel noktalar şu şekildedir:

Perring, İngiltere'nin Türkiye yönetimini ele alması ve manda idaresini kabul etmesi yönündeki fikrin, Samsun bölgesinde her geçen gün daha da güçlendiğini belirtiyor. İngiliz subaya göre, buradaki Türklerin geleceğe dair tek ve en büyük umudu artık tamamen İngiliz sömürge yönetimi haline gelmiştir.

Rapordaki en çarpıcı itiraflardan biri de Perring'in haksızca el koydukları malları sahiplerine iade etmeye zorladığı Türklerin bile bu fikri savunmasıdır. İngiliz subay; cezalandırdığı, zorluk çıkardığı bu kişilerin dahi kendi kendilerini yönetmelerinin artık imkânsız olduğunu açıkça kabul ettiklerini ve kendisinden manda talep ettiklerini aktarıyor.

Görüşülen kişilerin Amerikan mandasına karşı çok ciddi bir korku ve şüphe besledikleri de raporda açıkça görülüyor. Heyet üyeleri, Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası ilişkilerde ve büyük devlet yönetiminde tecrübesiz olduğunu iddia ediyorlar. Eğer Amerikan mandası kabul edilirse, Türkiye'nin sonu belirsiz bir "Amerikan deneyine" dönüşeceğinden ve ülkedeki kargaşanın, huzursuzluğun daha da büyüyeceğinden endişe ettiklerini dile getiriyorlar.

Son olarak bu gruplar, daha önceki tekliflerini ısrarla yineleyerek, ülkede kontrolü ele alması karşılığında Büyük Britanya'nın öne süreceği her türlü şartı, kuralı ve talebi eksiksiz yerine getireceklerine dair İngilizlere bir kez daha kesin güvence veriyorlar.[191]

Bu diplomatik temaslar sürerken Millî Mücadele'nin örgütlenme sürecinde yeni bir aşamaya geçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi sonrası 29 Ağustos'ta buradan ayrılarak 2 Eylül'de Sivas'a varmıştır. Millî Mücadele'nin en önemli adımlarından Sivas Kongresi'nin açılışı 4 Eylül'de yapılmıştır.[192] 11 Eylül'de sona eren Sivas Kongresi, Türk Kurtuluş Savaşı'nın seyrinde belirleyici bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Kongre, Türk ulusunun tam bağımsızlığa kavuşturulmasına yönelik temel ilkeleri ortaya koymuş ve ulusal dış politikanın ana çerçevesini belirlemiştir. Bunun yanında, din, kültür ve ırk birliği bakımından

[191] FO 371/4159. No.228. 23 August 1919.
[192] G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,* s. 60-61.

Müslüman Türk çoğunluğun yaşadığı bölgelerde kurulması öngörülen yeni Türk devletinin sınırlarına ilişkin esasları da şekillendirmiştir. Bir kısmı daha önce Erzurum Kongresi'nde ifade edilen ve Milliyetçilerin ulusal direniş sürecindeki hedef ve emellerinin sınırlarını belirleyen bu ilkeler, daha sonra Misak-ı Millî olarak adlandırılacak ulusal andın ilk esaslarını meydana getirmiştir.[193]

Sivas Kongresi'nin etkileri İngiliz basınında da karşılık bulmuştur. İngiliz yarı resmî yayın organı The Times gazetesinin İstanbul muhabiri, Londra'daki merkezine geçtiği haberde Anadolu'daki durumla ilgili birbirini tutmayan iki farklı istihbaratı rapor etmiştir: Osmanlı Matbuat Müdürü, İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın toplanacak olmasının Anadolu'daki Kuva-yı Milliye hareketini sona erdirmeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Aksine, bu millî hareketin Sivas Kongresi'nde kararlaştırılan ve ülkenin doğu sınırlarını korumayı hedefleyen kırmızı çizgilerinden kesinlikle taviz vermeyeceğini vurgulamıştır. Buna tezat olarak, o günlerde hareketin merkezi olan Sivas'tan İstanbul'a dönen bir gözlemci ise bambaşka bir tablo çizmiştir. Bu gözlemcinin iddiasına göre, Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı ve güçlü duruşu büyük ölçüde bir "blöf"ten ibarettir. Hareketin elinde sadece birkaç bin silahlı adam bulunduğunu, bu güçlerin hem teçhizat hem de mühimmat bakımından son derece zayıf olduğunu ve ordunun elindeki topçu bataryalarının yok denecek kadar az olduğunu ileri sürmüştür.[194]

İngilizlerin Anadolu'ya yönelik tutumunun arka planını anlamak için daha önceki değerlendirmelere de bakmak gerekir. Lord Curzon 22 Nisan 1919'da hazırladığı muhtırasında dikkat çekici yeni uyarılarda bulunmuştur. Onun pencerelerinden bakıldığında Orta Doğu'daki genel manzara şu şekildeydi: Büyük devletler arasında derin görüş ve çıkar çatışmaları baş göstermişti; bölgede huzursuzluk her geçen gün tırmanıyor, askeri bir güvensizlik ortamı hâkim oluyor, kan dökülme ihtimali ve kaos giderek büyüyordu. Böyle bir gidişat, İtilaf Devletleri'ni elde ettikleri zaferin meyvelerinden mahrum bırakabileceği gibi hem Avrupa'nın genel barışı hem de İngiltere için hayati öneme sahip Hindistan'ın güvenliği açısından sürekli bir tehdit oluşturabilirdi.

Curzon'un stratejisine göre Türkler; Avrupa'dan tamamen uzaklaştırıldıktan, ayrıca Irak, Arabistan, Suriye, Filistin, Kilikya ve Ermenistan

[193] S. Sonyel, *Dış Politika,* C. 1, s. 135-136.
[194] S. Akşin, *Milli Mücadele,* C. II, s. 354.

üzerindeki topraklarını kaybettikten sonra, Anadolu'da ellerinde kalan topraklarda bir devlet kurmalarına müsaade edilmeliydi. Ancak kurulacak bu devlet; Paris Barış Konferansı'nın kararı ne olursa olsun, yeni bir çatışmaya ve kan dökülmesine meydan vermeden kararların uygulanabilmesi için, büyük devletlerin zorunlu göreceği askeri, mali ve idari şartlara ve denetimlere tabi olarak yapılandırılmalıydı.[195]

Benzer kaygılar askerî çevrelerde de dile getirilmiştir. Lord Curzon'un bu temkinli yaklaşımları, İngiliz Savunma Bakanlığı tarafından da güçlü bir şekilde desteklenmekteydi. Bu bakanlık bünyesinde görev yapan kurmay subayların 4 Nisan 1919 tarihinde hazırladığı gizli bir raporda şu çarpıcı itiraflara ve tespitlere yer verilmişti:

> Türklere karşı muhtemelen gereğinden çok daha sert ve acımasız davranıldığı kabul edilmelidir. Anadolu meselesinde Yunanistan, kendi sınırlarını ve askeri gücünü aşan toprak taleplerini gerçekleştirmesi yönünde beyhude bir şekilde teşvik edilmektedir; bu durum Yunanistan'ı hem Trakya'da hem de Anadolu'da stratejik açıdan oldukça zayıf ve riskli bir pozisyona itmektedir. Genel olarak bakıldığında, İtilaf Devletleri'nin bölgedeki askeri kuvvetleri darmadağınık bir haldedir. Ortak bir stratejiden mahrum olan bu işgal güçleri, kendi aralarında birbirlerini kıskanmakta ve rekabet etmektedirler. Bu uyumsuzluk nedeniyle, her geçen gün İngiliz-Fransız ittifakı ve dayanışması daha da zayıflamaktadır.[196]

Bu değerlendirmelerin istihbarat boyutunda ise İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral John de Robeck, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gizli bir muhtıra iletmiştir. Bu muhtıranın ekinde yer alan, tarihsiz ve İngiliz Karadeniz Orduları Komutanlığı Kurmay Başkanlığına gönderilmiş istihbarat raporunda çok önemli detaylara yer verilmiştir:

Erzurum Kongresi ve Ordu Desteği: Doğu Anadolu topraklarında bağımsız bir Ermenistan Devleti kurulması planlarına karşı direniş göstermek amacıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da genel bir kongre organize ettiği belirtilmiştir. Raporda dikkat çeken en kritik unsur, bu kongreye ve harekete bölgedeki 3., 13., 15. ve 20. kolordu komutanlarının da destek vererek katılmış olmasıdır.

Genişleyen Teşkilatlanma ve Batı Cephesi: Mustafa Kemal'in Anadolu'da yeni ve çok kapsamlı bir organizasyon kurma hazırlığında olduğu, ayrıca Türk milliyetçilerinin Batı Anadolu'da, özellikle de Aydın vilayeti çevresinde direniş

[195] Mss Eur F112/278, Papers written by Curzon on the Near and Middle East. 22 April 1919.
[196] S. Sonyel, *Dış Politika,* C. I, s. 58.

faaliyetlerini hızla artıracakları aktarılmıştır. İstanbul Hükümeti'nin de bu oluşumları el altından destekleyeceği öngörülmüştür.

Erzurum Kongresi'nin Etnik Yapısı: Raporda, Erzurum Kongresi'ne sadece Türklerin değil, bölgedeki Kürt ve Arap kanaat önderleri ile aşiret reislerinin de iştirak ettiği bilgisi verilmiştir.

"Kuvâ-yı İslâmiye" Planı ve Çok Kültürlü Ordu Yapısı: Mustafa Kemal Paşa'nın sivil ve askerî tabanı genişletmek adına, Kürt ve Arap kabilelerinin de katılımıyla "Kuvâ-yı İslâmiye" (İslam Kuvvetleri) adı altında ortak bir dinî/millî çatı güç oluşturmayı hedeflediği iddia edilmiştir. Bu plana göre, kurulacak ortak orduda her topluluk kendi müfrezesini oluşturacaktır: Kürt birliklerinin başında kendi aşiret reisleri, Mardin civarındaki Arap kabilelerinin başında kendi bölge şeyhleri, Türk birliklerinin başında ise Türk subaylar bulunacak; Mustafa Kemal ise tüm bu birleşik kuvvetlerin başkomutanlığını üstlenecektir.[197]

İngiliz yönetimi içindeki farklı yaklaşımın bir başka örneği olarak İngiliz Bakanlar Kurulu toplantısında söz alan Savaş Bakanı Winston Churchill, İngiltere'nin Türk ulusal lideri Mustafa Kemal'in bir vakıa olduğu gerçeğiyle yüzleşmesi ve Türkiye ile iyi bir barış yapmasını önermiştir. Bu, İngiltere'nin sadece, Türkiye'nin İngiliz karşıtı duyguları harekete geçirebilecek bir konumda bulunduğu Ortadoğu'daki pozisyonunu rahatlatmakla kalmayacak, "Türklerin, bizim için daima önemli olan "Ruslara karşı bariyer rolünü de canlandıracak"tı.[198] Türklerin güç merkezi artık kesinlikle Ankara'ydı. Curzon artık, yapılacak en iyi şeyin yeni bir Türkiye'nin oluşmasına izin vermek olduğu kanısına varıyordu. Bu Türkiye'nin başında da Mustafa Kemal Paşa olması öngörülüyordu. Ancak, Başbakan Lloyd George'u bir türlü buna ikna edememiştir.[199]

Bununla birlikte İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği Baş tercümanı Andrew Ryan'ın Dışişleri için hazırladığı raporda Türkleri kontrol etmek için izlenmesi gereken bilgileri vermekteydi:

> Milliyetçiler şimdi iki yol kullanıyor: Milliyetçi ol çünkü İslam'ı kurtaracak yegâne yol odur. İslam'a sadık ol çünkü senin millî varlığını kurtaracak yegâne yol odur. Bazı kuvvetler ezilebilirse de Bolşeviklik ezilemez. Bu fikirlerin her ikisi de İslâm dünyasındaki İngiliz hâkimiyetini mahvedebilir. Biz, gerçek ideali dinmiş gibi davranacak menfaatçi bir grubu

[197] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, no. 104, Ek. 2, s. 292-293; T.Başak, *a.g.e.,* s. 200.
[198] Martin Gilbert., *Churchill*, (çev. S. Sertabiboğlu,)., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 507.
[199] Margaret MacMillan, *Barış Yapanlar,* (çev. B. Çorakçı), Alfa Yayınları, İstanbul

idareci olarak taktime çalışacağız. Panislamizm'i ezemeyiz bu tıpkı Batı'daki milliyetçilik gibidir. Bizim şimdiki gayemiz bölmek, arkadaş gibi davranıp kazanmak ve sonra hükmetmek olmalıdır.[200]

Bu görüş ayrılıkları İstanbul Hükümeti ile ilişkilerde de belirginleşmiştir İstanbul'undaki İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından 24 Eylül'de Londra'ya gönderilen rapor, Anadolu'da yükselen Millî Mücadele karşısında İstanbul Hükümeti'nin içine düştüğü çaresizliği ve işgal güçlerinin yaşadığı stratejik kararsızlığı açıkça ortaya koymaktadır.

Raporda belirtildiğine göre, Anadolu'daki krizi dindirmek amacıyla Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın bizzat Eskişehir'e giderek Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile bir görüşme yapması fikri yeniden gündeme gelmiştir. İngiliz askerî makamları bu diyaloğa engel olmak bir yana, süreci kolaylaştırmaya hazır olduklarını bildirmişlerdir.[201] Ancak sonradan yapılan plan değişikliğiyle, Sadrazam yerine General Hadi Paşa başkanlığındaki bir heyetin görüşmeci olarak gönderilmesi ihtimali üzerinde durulmaya başlanmıştır. İngiliz yetkililer Mustafa Kemal'in nihai hedefleri konusunda tam bir karara varamasalar da onun mevcut hükümeti devirmek ve Anadolu'nun parçalanmasını önlemek istediğini rapor etmişlerdir. Mustafa Kemal, hareketinin İttihat ve Terakki ile bir ilgisi olmadığını savunurken, Sadrazam ise tam tersi bir iddiayı sürdürmektedir. Öte yandan Mustafa Kemal'in İtilaf Devletleri'ne karşı doğrudan bir düşmanlık gütmediği beyanı, İngiliz General Milne tarafından da dikkate değer bir sakinlikle karşılanmıştır. Sadrazam Damat Ferit Paşa, İngilizlere dert yanarak kendi otoritesine karşı bir isyan hareketi başladığını ancak İngilizlerin Osmanlı ordusunun bu hareketi bastırmasına izin vermediğinden şikâyet etmiştir. İngilizler ise asayişi koruma sözü verdiklerini kabul etmekle birlikte, bu sözün Anadolu'daki milliyetçi gruplara karşı doğrudan savaşmak anlamına gelmediğini hatırlatmışlardır. Sadrazam, Ali Fuat Paşa komutasındaki milliyetçi birliklerin Eskişehir'e ilerlemesi durumunda oradaki İngiliz birliğinin ne yapacağını endişeyle sormaktadır.[202]

---

[200] Erol Ulubelen. *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Ayraç Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 220

[201] Ferid Paşa'nın, Milli Hareketi ortadan kaldırabilmek amacıyla kuvvet gönderme teklifini iç savaş çıkarabileceği ve söz konusu kuvvetlerin karşı tarafa geçebileceği gerekçesiyle geri çeviren İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın ikna edilmesi için aracı gönderilmesini önermiştir. E. Ulubelen, *a.g.e.,* s. 208; A. Bokzurt, *İngiliz Perspektifinden Milli Mücadele,* s. 56.

[202] FO 371/4159/133251.

Bu belirsizlik ortamında, 28 Eylül'de Sadrazam Damat Ferit Paşa, Amiral de Robeck'ten düzeni yeniden sağlamak bakımından yeterli gördüğü 2.000 askerin derhâl Eskişehir'e gönderilmesini gerekli gördüğü için onay istemiştir. Robeck ise General Milne'e durumu iletmiştir. 29 Eylül'de Robeck, Sadrazam'a İngiltere Hükümeti'nin "ancak her türlü düzensizliği ve kan dökülmesini önlemeyi amaçladığını ve Mütareke süresince herhangi bir tarafın yanında yer almamamız gerektiğini" ifade ederek talebini reddetmiştir. Sadrazam buna itiraz ederek İngilizlerin, hükümetinin birliklerinin hareket ettirmesini engellediğini, buna karşılık Milliyetçilerin hiçbir engelle karşılaşmadan hareket edebildiğini söyledi.[203]

Sadrazamın talebinin reddedilmesine rağmen General Milne Anadolu Demiryolunu koruyan birlikleri takviye etme kararı almıştır. Anadolu Demiryolu boyunca, Milliyetçi hareketin etkisi, çıkabilecek karışıklıkları önleme ihtiyacı nedeni bu kararı almasına etkili olmuştur. Bu nedenle iki Hint taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve bir topçu bataryasını Eskişehir ve Afyonkarahisar kesimine göndermiştir. Eldeki bilgiler göre bu bölgede önemli miktarda Türk mühimmat depoları bulunmaktadır ve milliyetçiler bunları ele geçirmek istemektedirler.[204]

Askerî tedbirlere ilişkin Londra'nın yaklaşımı ise farklılaşmıştır. Savaş Bakanlığı ise gönderdiği emirde farklı bir planı olduğu görülmektedir. Verilen emir şuydu; "Anadolu Demiryolu boyunca sivil idareyi desteklemek için kuvvet kullanmayacaksınız. Eğer bütün müfrezelerinizin muhafazası, milliyetçilerle açık çatışmaya girme tehlikesi yaratacaksa, bunlar geri çekilmelidir."[205] Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Amiral de Robeck'e Savaş Bakanlığı'ndan verilen bu emri zikredip kendisinin de bu görüşte olduğunu ifade ederek Milne Kuvayı Milliyeye müsamahadan sakınmalıdır talimatını vermiştir.[206]

Demiryolu hattındaki askerî varlığın geleceği konusunda ise Anadolu demiryolu hattı üzerinde konuşlandırılmış olan İngiliz işgal birliklerinin geleceği konusunda Savaş Bakanı Winston Churchill'e resmi bir not yazdığını belirten Genelkurmay Başkanı Henry Wilson, askerî rasyonalizm gereği bu birliklerin derhal geriye çekilmesi gerektiğini savunmaktadır. İngiliz ordusunun Anadolu içlerinde tehlikeli bir maceraya atılmamasını isteyerek, Türk milliyetçileriyle

[203] *DBFP,* IV, no. 529, Robeck to Curzon, 30 September 1919.
[204] FO 371/4159/134160.
[205] FO 371/4159.
[206] FO 371/4159/134310. Curzon to Robeck. 26 October 1919.

doğrudan bir çatışmayı ya da yeni bir anlaşmazlığı tetikleyecek her türlü kışkırtıcı hamleden kesinlikle uzak durulması gerektiği yönünde uyarılarda bulunmaktadır. Henry Wilson'ın metindeki en kritik stratejik tespiti ise geleceğe yönelik jeopolitik bir kalkan kurgusudur; buna göre, eğer Londra doğru adımlar atarak dost bir Türkiye kazanabilir ve onu İngiliz çıkarlarına uygun bir biçimde idare edebilirse, bu Türkiye, Batı dünyası ile Doğu arasında İngiltere adına mükemmel bir tampon bölge vazifesi görecektir.

Sonuç olarak bu tarihi vesika, Millî Mücadele döneminde İngiltere'nin tek bir blok halinde hareket etmediğini, Başbakan Lloyd George'un körü körüne yürüttüğü Yunan yanlısı politikalara karşı, Genelkurmay Başkanı Henry Wilson ve Savaş Bakanı Winston Churchill gibi askeri kanat liderlerinin Türk direnişinin gücünü çok erken fark ettiğini göstermektedir. İngiliz askeri kurmayları, imparatorluğun çıkarlarını korumanın yolunun Yunanistan'ı maşa olarak kullanmaktan değil, Anadolu'da yükselen yeni güçle yani Ankara ile uzlaşmaktan geçtiğini rasyonel bir biçimde savunmuşlardır.[207]

Ancak geri çekilme önerisi bütün İngiliz yetkililer tarafından aynı şekilde karşılanmamıştır. İngiliz Savaş Bakanlığı, Anadolu demiryolu hattındaki İngiliz personelini ve birliklerini çekme önerisi, İngiliz diplomatik temsilcileri arasında büyük bir endişeyle karşılanmıştır. İngiliz Dışişlerinin önemli diplomatlarından Eyre Crowe bazı endişelerini belirttiği bir yazı göndermiştir. Crowe ile Dışişleri Bakanı Lord Curzon arasında geçen bu yazışma, Anadolu'daki Millî Mücadele'nin stratejik önemi ve İngilizlerin bu hareketi nasıl bir tehdit olarak algıladığı konusunda son derece çarpıcı bilgiler içermektedir.

Amiral Sir John de Robeck ve Crowe, böyle bir geri çekilmenin gelecekte Türkiye'ye barış şartlarını zorla kabul ettirme görevini çok daha güçleştireceğini savunmaktadır.

Özellikle Afyonkarahisar gibi hayati bir kavşak noktasının İngiliz kontrolünden çıkarılarak Mustafa Kemal ve destekçilerine bırakılması, büyük bir stratejik hata olarak görülmektedir. Yazıda, bu durumun İzmir-Kasaba demiryolu hattını tamamen Türk kuvvetlerinin denetimine açacağı ve Yunan işgal bölgesine karşı yürütülen direnişi insan ve mühimmat açısından besleyeceği

[207] Henry Wilson, *a.g.e.,* s. 126.

vurgulanmaktadır. İngiliz yetkililer, Mustafa Kemal'in ne söz verirse versin, böyle bir fırsatı Yunan bölgesine yönelik saldırıları artırmak için kullanacağına kesin gözüyle bakmaktadır.

Mustafa Kemal'in liderliğindeki hareket, bu belgede "özünde İttihatçı ve yayılmacı" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamanın temel sebebi, hareketin Türkiye'yi her türlü yabancı kontrolden uzak tutma kararlılığı ile Rum, Ermeni veya Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgeleri İmparatorluk sınırları içerisinde tutma amacıdır. İngilizler, bu hareketin sadece Yunan işgaline karşı değil, aslında İtilaf Devletleri'nin Türkiye'nin geleceğine dair tüm genel politikalarına ve Barış Konferansı'nın amaçlarına kökten düşman bir yapı olduğunu düşünmektedir.[208]

Özetle Crowe, Mustafa Kemal'e bu aşamada bir "güven gösterisinde" bulunmanın veya ona taviz vermenin çok riskli olduğunu savunmaktadır. İngiliz diplomatik kanadına göre, geri çekilme yoluyla elde edilecek küçük avantajlar, Mustafa Kemal'in barış antlaşmasının nihai şartlarına direnme gücünü artırmanın yaratacağı büyük tehlikenin yanında oldukça sönük kalmaktadır. İngilizlerin Millî Mücadele'yi sadece yerel bir direniş değil, büyük devletlerin planlarını bozabilecek merkezi bir tehdit olarak gördüğünü kanıtlamaktadır.

Bu tartışmaların ilerleyen dönemdeki somut sonucu olarak, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaline tepki olarak Eskişehir'i kuşatan Kuvay-ı Milliye güçlerine karşı İngiliz birlikleri aldıkları üç günlük mühlet sonunda 23 Mart'ta Arifiye-Haydarpaşa dışında kalan hatlardan geri çekilmişlerdir.[209]

Bu gelişme, İngilizlerin çatışmadan kaçınma eğilimi çerçevesinde değerlendirilebilir. İngilizler, Milliyetçi hareketi sorun olarak görmüşlerdi; fakat doğrudan saldırarak bastırma niyetinde değillerdi. Daha çok bekleme, izleme, diplomatik baskı kurma ve barış antlaşmasını hızlandırma çizgisindeler. Yukarıda yer verilen Robeck'ten Curzon'a gönderilen bir belgeden anlaşılan eğer Milliyetçiler doğrudan İngiliz birliklerinin bulunduğu Eskişehir gibi bir yere ilerlerse, İngiliz birliklerinin ne yapacağı belirsizdir. Sadrazamın "Ali Fuat komutasındaki Milliyetçiler Eskişehir'e ilerlerse İngiliz birliklerinin tavrı ne

[208] *DBFP,* IV, no. 610, Crowe to Curzon, 29 November 1919.
[209] Ziya Gürel, *Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk,* TTK, Ankara, 2011, s. 4.

olacak?" diye sorması bu belirsizliği gösterir. Milliyetçi güçler Eskişehir'i kuşattığında İngiliz planlı bir şekilde çatışmak yerine geri çekilmeyi tercih etmiştir.

Benzer bir tutum Karadeniz bölgesinde de görülmüştür. Dönemin şartları göz önüne alındığında, İstanbul Hükümeti'nin ve Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın arkasında durup ona askeri destek sağlamanın anlamsızlığını fark eden İngilizler, Anadolu'daki Millî Hareket ile sıcak bir çatışmaya girmekten kesinlikle kaçınmışlardır. İngiliz askeri liderliği bu strateji doğrultusunda, stratejik açıdan kritik bir noktada bulunan Samsun'daki topçu bataryalarını bile bölgeden tahliye ederek geri çekmiştir. İngiliz Yüksek Komiserliği bünyesinde görev yapan tecrübeli diplomat Thomas Hohler, bu geri çekilme hamlesini raporunda oldukça çarpıcı ve öz eleştiri içeren şu sözlerle değerlendirmiştir:

"Bu tahliye, dışarıdan bakıldığında sanki Mustafa Kemal'in önünden kaçıyormuşuz gibi bir hava yarattı. Bir Doğu insanının gözünden ise bu tür bir zayıflık işareti asla kaçmaz."[210]

Bu geri çekilmenin İngiliz raporlarındaki karşılığı da dikkat çekicidir. 1920 tarihli İngiliz yıllık raporunda ise bu konuda Rumbold şöyle söylemektedir; "Milli Mücadele güçleri ilerleyişlerine devam ederken, biz Anadolu'nun kuzeydoğusunda hiçbir karşılık veremeden hareketsiz kaldık" ayrıca "İngiliz kuvvetlerinin Samsun'dan çekilişi, Milli Mücadele hareketinin bir zafer nişanesi olarak, Erzurum'da fener alayı geçidiyle kutlandı."[211]

Aynı dönemde diplomatik değerlendirmeler de millî hareketin güçlendiğine işaret etmektedir. Robeck, Curzon'a verdiği raporda; gelen tüm bilgilere göre, Anadolu'daki milli hareketin adım adım bağımsız bir Cumhuriyet kurulması yönünde ilerlenmektedir. İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilecek bir barış antlaşması gerçek bir barış olmayacaktır; çünkü Milliyetçiler bunu asla kabul etmeyecektir ve bu barışın onlara silah zoruyla dayatılması gerekecektir. İstanbul Hükümeti'nin otoritesi hızla geçerliliğini yitirmektedir. Milliyetçi hareket ile bir çatışma olasılığından kaçınmak amacıyla General Milne, birliklerini Samsun

[210] B. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* C. I, no. 53, s. 127.. Letter from Mr. Hohler (Constantinople) to Mr. Kidston 4 October 1919; A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Milli Mücadele,* s. 57.
[211] *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, Der. Ali Satan, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010, s. 39.

bölgesinden zaten geri çekmektedir. İç kesimlerde asker bulundurduğu tek yer Anadolu demiryolu hattıdır.[212]

Robeck bu durumla ilgili Curzon'a yazdığı yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın, Damat Ferit'in İngilizlerin Türk toprağına çıkmasını engelleyemediğini, kendisinin ise işleri yetkin bir şekilde yöneterek, hiç savaşmadan onların Samsun'dan çekilmesini sağlamayı başardığını söylediğini belirtmektedir.[213] Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a "Aksamı memalik-i Osmaniye'nin işgali tehlikesine gelince teşkilâtı milliye izharı mevcudiyet eylediği günden beri hiçbir işgal vaki olmadığı gibi bilâkis Ferit Paşa Kabinesinin müsamaha ve seyyiatı neticesi olmak üzere ahkâmı mütarekeye mugayir olarak işgal edilen Merzifon ve Samsun gibi yerlerimiz tahliye edilmiştir" diyerek zaferini duyurmuştur.[214]

Öte yandan, geri çekilmenin yerel güvenlik üzerindeki etkisi de tartışılmıştır. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'den Lord Curzon'a Samsun'dan bu geri çekilme öncesi gönderilen 27 Eylül tarihli yazıda, Samsun'daki Hristiyanlar Patrikhane aracılığıyla İngilizlerin Samsun'dan çekileceği söylentilerden endişe duyduklarını iletmiştir. Ancak Samsun'daki İngiliz subay Perring'ten gelen bilgiye göre; "Yüzbaşı Salter (Samsun'daki Askerî Kontrol Subayı), Amasya ve Merzifon'dan döndü. Güvenliğin iyi olduğunu bildiriyor. Hristiyanlar gereksiz yere telaşlı. Mustafa, onların güvenliğini teminat altına alıyor. Bu yönde kesin emirler vermiştir. Şimdiki hedef mevcut kabinenin görevden uzaklaştırılmasıdır. Nihai amaç Türkiye'nin paylaşılmasını önlemektir."[215]

Bu noktada, Türk tarafının aynı gelişmeleri nasıl yorumladığına da değinmek gerekir. Burada göze çarpan bir durum ile karşı kalınmaktadır. Bunun nedeni Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta yazdıklarında görülmektedir. 25 Eylül 1919 tarihinde General Solly-Flood, Ali Fuat Paşa'nın karargâhına resmi bir askeri heyet göndermek mecburiyetinde kalmıştır. Bir kurmay binbaşı ile Eskişehir İngiliz Kontrol Subayı'ndan müteşekkil olan bu heyet, Büyük Britanya'nın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine ve Anadolu'da meşru zeminde yürütülen ulusal hareketin operasyonlarına kat'iyen müdahale etmeyeceğine dair resmi taahhütte bulunmuştur.

[212] DBFP, IV, no. 513. Robeck to Curzon. 17 September 1919.
[213] DBFP, IV, no. 542. Robeck to Curzon. 10 October 1919.
[214] Nutuk: Vesikalar, s. 1067.
[215] FO 371/4159/140437.

Bu diplomatik geri adımla eş zamanlı olarak İngiliz makamları, Merzifon'da konuşlanan askeri birliklerini bölgeden tahliye etmeleri durumunda milliyetçi kanadın buna yönelik yaklaşımını nabız yoklama yoluyla öğrenmek istemişlerdir. Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından bu tahliyenin memnuniyetle karşılanacağının bildirilmesi üzerine İngiliz ordusu, Merzifon'daki kuvvetlerini tüm lojistik ağırlıklarıyla birlikte önce Samsun'a, ardından da deniz yoluyla İstanbul'a naklederek bölgeden tamamen çekilmiştir. Anadolu demiryolu ve Eskişehir hattında mutlak askerî kontrolün tesis edilmesini müteakip, Ali Fuat Paşa komutasındaki birliklerin stratejik bir hamleyle Bilecik ve Bursa havalisine sevk edilerek Batı Anadolu direniş cephesinin tahkim edilmesi planlanmıştır.[216] Karabekir de hatıratında İngilizlerin bu geri çekilmesini anlatmaktadır: "Bizimle görüşmek üzere Amasya'ya kadar gelen İngiliz mümessili Zolter Merzifon'daki İngiliz askerini çektikleri takdirde memnun olup olmayacağımızı sormuş. Bittabi cevaben pek memnun olacağımız bildirilmiştir."[217]

Söz konusu temasların yazışmalara yansıyan bir başka örneği ise şöyledir. İngiliz belgelerinden anlaşılan General Milne'in Eskişehir'e gönderdiği Tuğgeneral Solly Flood Mustafa Kemal'den İstanbul'daki İngiliz Yüksek Fevkalade Komiseri'ne iletilmek üzere 25 Eylül 1919 tarihli mektup almıştır. Mustafa Kemal Paşa; "Milletin bugünkü talebi, ülkeye ihanetleri sabit görülen Ferid Paşa Kabinesi'nin yerine, millî arzulara uygun, meşru ve güvenilir bir kabinenin iktidara gelmesidir" diyerek beklentiyi ortaya koymuştur.[218]

İstanbul Hükümeti'ne ilişkin tartışmalar sonraki aylarda da devam etmiştir. İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'un yerine atanan Amiral Sir John de Robeck'in, 3 Şubat 1920 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği İstanbul mahreçli gizli yazı, Damat Ferit Paşa hükümetinin düşmesi için yapılan propagandanın en somut örneklerinden birini teşkil etmektedir. Amiral de Robeck, raporuna gizli bir kaynaktan elde ettiği 28 Ocak 1920 tarihli bir belgenin suretini de ekleyerek, bu evrakın kamuoyunda dolaşıma sokulan "sözde Türk-İngiliz gizli antlaşması" ile doğrudan ilişkili olduğunu kaydetmiştir.

[216] Nutuk, s. 169-170.
[217] K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz,* s. 265.
[218] FO 371/4160/ 146648. Robeck to Curzon. 18 October 1919.

Yüksek Komiserliğin raporuna göre, "T.20" kod adıyla bilinen bir istihbarat ajanı, saray çevrelerine dayandırdığı duyumunda, 12 Eylül 1919 tarihinde İstanbul'da Osmanlı Hükümeti adına Sadrazam Damat Ferit Paşa ile Büyük Britanya Hükümeti'ni temsil eden M.S. Francer, H. Morlan ve G. Churchill adındaki yetkililer arasında gizli bir ittifak antlaşması imzalandığını iddia etmiştir. Amiral de Robeck, söz konusu sözde antlaşmanın ana hatlarını Londra'ya aktarırken, istihbarat ajanının çok çarpıcı bir iddiasına daha yer vermiştir. Rapora göre, bu gizli belgenin bir kopyasını ele geçirmek isteyen yabancı bir hükümet, metni elinde bulunduran bir gazeteciye 300 Türk lirası gibi dönemin şartlarına göre yüksek bir meblağ teklif etmiştir. Ancak Amiral de Robeck, belgenin gerçekliğine şüpheyle yaklaşarak durumun siyasi bir komplo olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

"Bu belgenin, Damat Ferit Paşa'yı iktidardan indirmek amacıyla ona karşı yürütülen yıpratma kampanyasında bir koz olarak kullanılmak üzere muhalifler tarafından kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir."

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilileri de önlerine gelen bu istihbarat raporunu titizlikle analiz etmişlerdir. Bakanlık bürokratlarından W. S. Edmonds, 21 Şubat 1920 tarihli değerlendirme notunda, Amiral de Robeck'in iç siyasi komplo teorisine hak vermekle birlikte, madalyonun diğer yüzüne de şu sözlerle dikkat çekmiştir: "Bu iddia [Damat Ferit'i devirme planı] mümkündür, fakat bu sahte belgeyi kaleme alan odakların, aynı zamanda bu yolla Büyük Britanya ile Fransa'nın arasını açmayı ve müttefikler arasında bir güvensizlik krizi yaratmayı ümit ettikleri de aşikârdır."

Aynı dairede görev yapan ve "H.32" rumuzunu kullanan bir diğer tecrübeli hariciyeci ise raporun altına düştüğü kısa ve net notta, metnin içeriğindeki tutarsızlıklara ve diplomatik teamüllere aykırılığına işaret ederek, "Bunun tamamen uydurma ve sahte bir belge olduğu zaten bellidir" diyerek tartışmaya son noktayı koymuştur.[219]

1919 sonbaharında ise siyasi gelişmeler yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Bu yaşananlar sonrası Damat Ferit Paşa, 30 Eylül'de istifa etmek zorunda kalmıştır. İngilizler bunun sebebini şöyle açıklamıştır: Damat Ferid Paşa hükûmeti, ülkenin kontrolünü yavaş yavaş kaybederek tamamen felç hâline gelmiş ve sonunda

[219] S. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması", *Belleten,* C. 34, S. 135 (Temmuz 1970), s. 447.

düşmüştür. Damat Ferid kabinesinin çöküşü, Türk birliklerinin Eskişehir'e gönderilerek Milliyetçi hareketi yatıştırma girişimine izin verilmemesi ve İngiliz birliklerinin iç siyaset konusunda benimsemek zorunda kaldığı tarafsız tutumla hızlanmıştır. Eski rejim, İngilizlerin Milliyetçilere karşı hiçbir destek vermeyeceğini anlar anlamaz, düşüşü kaçınılmaz hâle gelmiştir.[220] İngiliz Yıllık Raporlarında da bu yorum yer almaktadır. Sadrazam Ferid Paşa İstanbul'dan Eskişehir'e destek kuvvet gönderilmesi hazırlıklarına başladı. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı'nın iznini gerektiren bu girişim kısa süreliğine Paşa'yı umutlandırmış olsa da reddedildi ve bu da Ferit Paşa'yı iktidardan ettiği yazılmıştır.[221]

İstifanın İngiliz diplomatik çevrelerindeki yorumu da bu çerçevede önem taşımaktadır. İngiliz Fevkalâde Komiserliği memuru Hohler Dışişleri memuru Kidston'a yazdığı mektupta istifayı şöyle yorumlayacaktır: "Ferit Paşa tam zamanında istifa etti, yoksa İzmit Körfezine dayanmış olan Milliyetçilerle çatışma kaçınılmaz hale gelmişti." Hohler bir itirafta da bulunmaktadır. Sadrazam Damat Ferit Paşa, görev süresinin son evresine kadar Anadolu'daki direnişi bastırmak amacıyla ya bizzat bir askerî harekâtın başına geçmek ya da bölgeye kapsamlı bir cezalandırma kuvveti sevk etmek konusunda yüksek bir kararlılık sergilemiştir. Ancak müttefik blokunun askerî ve siyasi karar alıcıları, İstanbul Hükümeti'nin bu yöndeki operasyonel girişimlerini kesin bir dille engellemişlerdir. Bu durum dolaylı olarak Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki ulusal hareketin lehine sonuçlanmıştır. Müttefik kuvvetleri sahada Mustafa Kemal'in operasyonel hareket serbestliğini ve lojistik yayılımını engelleyecek fiilî bir güç gösterisinde bulunamazken; yasal statüye sahip İstanbul Hükümeti'nin yani meşru otoritenin askerî manevra kabiliyetini doğrudan kontrol altında tutmuş ve sınırlandırmışlardır.

Buna karşın Hohler, Damat Ferit Paşa'nın engellenmesi politikasını stratejik açıdan rasyonel ve doğru bir hamle olarak değerlendirmektedir. Zira Mustafa Kemal'in kontrolündeki milliyetçi kuvvetlere karşı İstanbul'dan nizamî bir ordu sevk edilmiş olsaydı, iki kritik senaryonun gerçekleşmesi kaçınılmaz olacaktı: Askerî Saf Değiştirme Riski ve İç Savaş ve Azınlıkların Güvenliği Sorunu.[222]

---

[220] FO 371/4160/150655

[221] *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, s. 38.

[222] B. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* C. I, no. 53, s. 127. Letter from Mr. Hohler (Constantinople) to Mr. Kidston 4 October 1919.

Bu değerlendirmeler resmî askerî raporlara da yansımıştır. İstanbul'daki İngiliz İşgal Komutanlığı, Savaş Bakanlığına yazdığı 7 Ekim 1919 tarihli raporunda, Ferit Paşa'nın istifasını olumlu karşılamıştır. Ferit Paşa kabinesinin düşmesinden sonra Anadolu'daki durum düzelmiş ve Kuvay-ı Milliye ile herhangi bir çatışma tehlikesi azalmıştır. Bununla birlikte, durumun yeniden kötüleşmesinin mümkün olması nedeniyle, Savaş Bakanlığından 2 Ekim'de gelen yazıya istinaden olarak İngiliz birliklerinin Anadolu Demiryolundan çekilmesini istemenin uygun olacağı ifade edilmiştir.[223]

Konunun tarih yazımındaki değerlendirmelerine bakıldığında, Ömer Kürkçüoğlu, İngiltere'nin İstanbul Hükümeti ile Anadolu arasındaki çatışmaya dair tutumunu şöyle değerlendirmektedir: İngilizler, bu çatışmada "kötünün iyisi" gördüğü İstanbul Hükümetini sınırlı biçimde desteklemiştir. Fakat bu destek kesin bir anlamı olmamıştır. Hatta, İstanbul Hükümetine karşı birtakım çekinceleri bulunmaktaydı. Millî Mücadele boyunca, İngilizler ilk safhada "bir avuç asi çeteci" olarak nitelediği Anadolu hareketinin gerçeğini görüp tanıdıkça, zaten gevşek bağları olan İstanbul Hükümetini bir yana bırakacaktır.[224]

Bu genel tabloya paralel olarak O günlerde Ankara'daki İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Whittall'dan Mustafa Kemal Paşa'ya İngiltere'nin Anadolu Milliyetçi harekata karşı olmadığını söylemiştir. Damat Ferit hükümetinin istifasının hemen ardından Ankara'daki İngiliz kontrol zabitinin kendilerinin ulusal akıma karşı olmadıkları ifadesiyle, İngilizlerin Samsun'u boşaltması, Heyet-i Temsiliyenin birer genelgesine de konu olmuşlardı.[225]

İngiliz stratejisinin bütününe ilişkin daha kapsamlı bir değerlendirme ise Amiral De Robeck'in Lord Curzon'a Türkiye'deki siyasi durumunu özetleyen raporu bölgedeki İngiliz stratejisinin ve bunun sonuçlarını ortaya koymaktadır. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen savaşta belirleyici rol oynamış olduğundan, ülkedeki siyasî aktörlerin dikkatleri en çok bu devlete yönelmiş durumdaydı. Bu çerçevede, İngiltere'nin tutumunun yalnızca Hristiyan unsurlar ve mutedil Müslüman çevreler tarafından değil, Millî Mücadele'nin önderleri tarafından da nasıl algılandığı önem taşımaktaydı. Anadolu'nun merkezinde

[223] FO 371/4159/139602.
[224] Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.,* s. 71.
[225] Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları,* TTK, Ankara, 1974, s. 12-13.

faaliyet gösteren bu kadrolar, genel siyasî ve askerî tabloyu diğer birçok kesime göre daha isabetli biçimde değerlendirmekteydi. Onların gözünde Britanya, kuzeyde Samsun'dan çekilmekte; kuzeydoğuda Kafkasya'yı boşaltarak Ağrı ile Hazar arasını Pan-İslamcı ve Pan-Türkist propaganda için elverişli bir alana dönüştürmekte; güneydoğuda Güneydoğu Kürdistan'daki mevzilerini tedricen geri çekmekteydi. Batıda ise İngiltere'nin Kilikya ve Suriye meselelerine ilgisini kaybetmeye hazırlandığı düşünülmekteydi. Güneybatıda İzmir bölgesindeki gelişmeler görece daha umut verici görülmekteyse de, bunun nedeni söz konusu işgalin sorumluluğunun diğer Müttefiklerden ziyade İngiltere'ye yüklenmesiydi. Kuzeybatıda ise Britanya kuvvetlerinin Milliyetçi ilerleyiş karşısında pasif kaldığı ve İngiliz subayların Milliyetçilerle müzakereye açık bir tavır sergilediği kanaati hâkimdi. Bu değerlendirmeler, mevcut gidişatın kolaylıkla tersine çevrilebileceği varsayımına değil; aksine, Müttefiklerin artık yeni yöntemler gerektiren farklı bir siyasî ortamla karşı karşıya bulunduğu düşüncesine dayanmaktaydı. Özellikle barış şartlarının ilanındaki gecikme, Türk milliyetçiliğini ve şovenizmini besleyen başlıca etkenlerden biri hâline gelmişti. Bu nedenle, Türkiye'ye ağır bir barış antlaşmasını yeni bir kuvvet kullanımına başvurmaksızın kabul ettirmek, birkaç ay öncesine kıyasla çok daha güç bir hâl almıştı

Ulusal direniş odakları, özünde Büyük Britanya'ya karşı konumlandıklarının ve bu güce meydan okuduklarının bütünüyle bilincindedirler; zira tarihsel süreçte kendilerini askeri ve siyasi bir yenilgiye uğratan asli aktörün Britanya İmparatorluğu olduğunun farkındadırlar. Bu doğrultuda, geleceğe matuf bağımsızlık ve bölgesel nüfuz hedeflerinin, İngiltere'nin en baskın küresel egemen olarak tasvir edildiği ve bu sebeple en büyük kolonyal baskıcı güç şeklinde nitelendirildiği İslam coğrafyasına yönelik yapılacak Pan-İslamist bir çağrıda saklı olduğuna inanmaktadırlar.

Yukarıda zikredilen stratejik ve coğrafi geri çekilme olguları muvacehesinde, Britanya'nın devlet aklında veya karar alma iradesinde sıra dışı bir zafiyetin ve liyakat kaybının baş gösterdiği kanaatindedirler. Bu algısal durum neticesinde, Türk milliyetçileri tarafından sahada sergilenecek en ufak bir askeri veya siyasi kararlılık hamlesinin, Britanya cephesinde yeni bir geri adım atma

refleksini ve dolayısıyla Londra'nın mevcut güçsüzlüğünün yeni tezahürlerini doğuracağını rasyonel bir biçimde öngörmektedirler.[226]

Bu tespitleri askerî politika açısından tamamlayan bir diğer belge Savaş Bakanı W. Churchill, 9 Ekim'de hazırladığı "Anadolu'daki Askeri Politika" başlıklı muhtırasında Anadolu'da yükselen Türk Milliyetçi Hareketi'nin askeri ve siyasi gücünü ortaya koymaktadır. İstanbul'da görev yapan İngiliz Başkomutanı, Kuva-yı Milliye'nin etki alanını hızla batıya doğru genişlettiğini rapor etmiştir. Bu ilerleyiş neticesinde, stratejik öneme sahip Anadolu Demiryolu hattını korumaya çalışan Türk milliyetçi kuvvetleri ile bölgedeki İngiliz askeri birliklerinin karşı karşıya gelme ve sıcak bir çatışmaya girme riskinin her geçen gün tırmandığı vurgulanmıştır. Churchill, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yürütülen bu hareketin niteliğine dair tespitte bulunmuştur. Belgede, bu oluşumun haklı olarak tam anlamıyla vatansever bir organizasyon şeklinde vasıflandırılabileceği açıkça ifade edilmiştir. Hareketin temel ve birincil amacının, Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının parçalanıp yok edilmesine karşı güçlü bir direnç göstermek olduğu belirtilmiştir. Mustafa Kemal önderliğindeki hareketin doğrudan padişahlık makamına veya Sultan'a karşı bir isyan niteliği taşımadığını düşünmektedir. Buna karşılık direnişçilerin, İstanbul'daki Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne kesin olarak cephe aldığı vurgulanmıştır. Milliyetçilerin hükümete karşı çıkma gerekçesi ise İstanbul yönetiminin teslimiyetçi politikalar izlemesi ve artık Türk halkının iradesini, haklarını ve bağımsızlık arzusunu temsil etme yeteneğini tamamen kaybetmiş olmasıdır. Anadolu'da yükselen bu millî uyanışın doğrudan İngiliz İmparatorluğu'nu hedef alan körü körüne bir düşmanlık gütmediği savunulmuştur. Hareketin asıl, somut ve hayati gayesi; saf Türk topraklarının haksız ve adaletsiz bir biçimde Yunanlar, İtalyanlar ve Ermeniler arasında paylaştırılmasına, bu devletler tarafından işgal edilmesine ne pahasına olursa olsun engel olmaktır. Churchill, özetle Anadolu'daki vatansever Milliyetçileri İngiltere'ye düşman etmemek ve onlarla savaşmaktan kaçınmak İngiliz menfaatlerine uygun olacağını ifade etmektedir. [227]

[226] FO 371/4159/144283. Robeck to Curzon. 22 October 1919.
[227] FO 371/4159. "Military Policy on Asia Minor". Memorandum by Winston Churchill. 9 October 1919.

Benzer değerlendirmeler yalnızca İstanbul ve Londra ile sınırlı kalmamıştır. Anadolu'da yükselen Türk Milliyetçi Hareketi'ne dair yapılan değerlendirmelere, İngiltere'nin Kahire'deki diplomatik temsilcisi Albay Richard Meinertzhagen de dahil olmuştur. Albay Meinertzhagen, 7 Ekim tarihinde Kahire'den İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği gizli telgrafta, Mustafa Kemal Paşa ve başlattığı hareket hakkında detaylı bilgiler aktardıktan sonra şu çarpıcı ifadeleri kullanmıştır:

"Öğrendiğime göre, İngiliz subayları Mustafa Kemal'i Sivas'taki karargâhında ziyaret etmekte hiçbir güçlük çekmeyeceklerdir. Kendisinin tutumu İngiliz karşıtı değildir. Bizim ajanlarımız yerel halkı bu millî hareket aleyhine kışkırtıp tahrik etmediği müddetçe, İngiliz personeline ve subaylarına hiçbir şekilde müdahale edilmeyecektir." İngiliz Dışişleri Bakanlığında görevli bürokrat W. S. Edwards, 9 Ekim'de bu gizli raporu masaya yatırmış ve şu olumlu yorumu yapmıştır: "Albay Meinertzhagen, bu sözleriyle Mustafa Kemal ile doğrudan temasa geçerek bizim için son derece faydalı ve avantajlı müzakerelerde bulunabileceğimizi kastetmektedir." Buna karşılık Dışişleri yetkililerinden George Kidston ise 10 Ekim'de meseleye daha çok müttefikler arası rekabet açısından yaklaşmış ve şu uyarıda bulunmuştur:

"Görünüşe bakılırsa Fransızlar ile İtalyanlar, Mustafa Kemal'in desteğini ve sempatisini kazanmak için şimdiden büyük bir rekabete giriştiler. Özellikle Fransızlar Kilikya (Adana ve çevresi) bölgesine tamamen yerleştikten sonra Mustafa Kemal ile siyasi bir anlaşmaya varabilirler. Eğer bu gerçekleşirse, Fransızlar bütün Anadolu tren hatlarının kontrolünü kendi ellerine alabilirler."[228]

İtilaf Devletleri arasındaki yaklaşım farklılıkları İtalyan raporlarında da görülmektedir. Rodos'daki İtalyan Doğu Akdeniz Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Vittorio Elia, Roma'ya gönderdiği 4 Kasım tarihli raporunda çarpıcı bilgiler vermiştir: "Milliyetçi yöneticilerin öncekilerin yerini alması sarsıntısız, çatışmasız gerçekleşti. Bizimkiler tarafından korunan silah ve cephane depoları, İngiliz yetkililerin emri üzerine, milliyetçi birliklerin korumasına verildi."[229]

Müttefikler arasındaki bu farklılaşmanın askerî sonuçlarına ilişkin olarak General Milne'den sonra İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkomutanlığı görevini üstlenen General Charles Harington'ın hatıratında yer alan açıklamalar, İngiltere'nin

[228] S. Sonyel, *Milli Mukavemet ve Mustafa Kemal,* s. 317.
[229] Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923),* YKY, İstanbul, 2003, s. 79.

Anadolu'daki işgal politikalarının Fransız ve İtalyan müttefikleri arasında yarattığı rahatsızlığı ve bu devletlerin zamanla Türk tarafına yakınlaşmasını ortaya koymaktadır. Harington, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Türk ordusu terhis edilip silahsızlandırıldığında, Türklere ait tüm silah ve mühimmatın İngiliz, Fransız ve İtalyan birliklerinin sorumluluğundaki ortak depolara teslim edildiğini belirtmektedir. Ancak aradan geçen yılların ardından saklanmasına gerek kalmayan büyük bir gerçeği dürüstçe dile getiren İngiliz general, işgal sürecinde İngiltere'nin izlediği politikalardan rahatsız olan hem Fransızların hem de İtalyanların bütünüyle Türklerin yanına geçtiğini ifade etmektedir. Müttefiklerin kontrolüne ve emanetine bırakılan bu gizli mühimmat zulaları ile silah depoları, Fransız ve İtalyan askeri yetkililer tarafından el altından Türk direnişçilerine devredilmiş; Harington'ın deyimiyle bu silahlar, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da sıfırdan kurduğu düzenli ordunun asıl askeri çekirdeğini ve temel gücünü oluşturmuştur. İtilaf blokundaki bu muazzam kopuş, Batı Anadolu'yu işgale girişen Yunan ordusunu da çaresiz bırakmış, hatta dönemin Yunan Komutanı, müttefikleri olan Fransa ve İtalya'nın Anadolu'daki Türklere silahları adeta toptan ve toplu halde hibe ettiğini belirterek İngiliz mevkidaşlarına isyan etmiştir.[230]

Bu gelişmelerin ardından İngilizlerin doğrudan temas arayışları yeniden gündeme gelmiştir. Anadolu'daki Milliyetçi harekatın iyice güçlenmesiyle İstanbul'daki İngiliz Başkumandan General Milne, Yarbay Alfred Rawlinson'u makamına kabul etti ve Mustafa Kemal ile temas kurmak üzere tekrar görevlendirildi.[231]

Bu sırada millî hareketin merkezî örgütlenmesinde önemli bir gelişme yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa Erzurum ve Sivas Kongrelerin sonucunda teşkil edilen Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye üyeleriyle birlikte 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ulaştı.[232] Bu arada İngiliz Yarbay Alfred

[230] Charles Harington, *İngiliz Komutan Anlatıyor*, Kronik, İstanbul, 2023, ss. 118, 120, 230.
[231] A. Rawlinson, *a.g.e.,* s. 298.
[232] Utkan Kocatürk, *a.g.e.*s. 124; Jaeschke, *Savaş Kronolojisi,* s. 82; Ankara mebusu Yahya Galip Atatürk'ün vefatından sonra 30 Kasım'da dönemin resmi gazetesi konumundaki Cumhuriyet gazetesine verdiği beyanatta, Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayanlar arasında İngiliz Yüzbaşı Whittall komutasındaki iki tabur İskoç-İngiliz askeri de yer almaktaydı. Cumhuriyet, 30 İkinciteşrin 1938, s. 5. Bununla birlikte XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Erkan-ı Harbiye Nezaretine, Ankara'da bulunan İngiliz yüzbaşının kendisine "Ankara'da bulunan İngiliz bölüğünün çekileceğini" söylediği bilgisini vermiştir. Münir Aktepe, Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Samsun, İstanbul, 1973, s. 15-16.

Rawlinson ise Erzurum'a geldi. Mustafa Kemal'in "Millî İhtilâl Hükümeti'nin baş karargâhını Ankara'da tesis ettiğini" bilgisini aldı.[233]

Ankara'nın merkez hâline gelmesi İngiliz askerî raporlarına da yansımıştır. İstanbul'daki İngiliz Genel Komutanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na gönderilen raporda milliyetçi teşkilatın gücü hakkında bilgi verilmektedir: "Erzurum'da başlayan milliyetçi hareket, Sivas bölgesinden batıya, Anadolu Demiryoluna kadar olan sahada kayda değer bir güç kazanmaktadır. Samsun ve Amasya'daki birliklerin İstanbul'dan bağımsızlıklarını ilan ettikleri bildirilmektedir. Benzer bir haber Ankara'dan da alınmıştır; orada askerî makamlar durumun tam kontrolünü ele geçirmiştir."[234]

Bu çerçevede Rawlinson'ın Karabekir ile görüşmeleri ayrı bir önem kazanmıştır. Erzurum'da bulunan İngiliz Yarbay Alfred Rawlinson, XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile yaptığı görüşmeye dair çok çarpıcı izlenimler aktarıyor. Rawlinson, Kazım Paşa'nın kendisini çok sıcak karşıladığını ve o sırada Mustafa Kemal ile görüşme talebini ilettiğini belirtiyor. Kazım Paşa ise Mustafa Kemal'in Erzurum'dan sonra Sivas'taki kongreye başkanlık ettiğini, ardından da milliyetçi hareketin yeni merkezi haline gelen Ankara'ya geçerek orada devrim hükümetinin karargâhını kurmakla meşgul olduğunu söylüyor. Bu görüşme isteğini ilk fırsatta Mustafa Kemal'e ileteceğine söz verse de o dönemin çetin kış şartlarında Erzurum'dan Ankara'ya gitmenin neredeyse imkânsız olduğu konusunda Rawlinson ile fikir birliğine varıyorlar.

Rawlinson, Kazım Karabekir'in zekasından, hoşsohbetinden ve uluslararası meselelere olan olağanüstü hakimiyetinden çok etkilendiğini gizlemiyor. Paşa'nın Türkiye'nin geleceği ve bu millî uyanışın tüm Doğu dünyasında yaratacağı etkiler hakkındaki analizlerini o kadar başarılı buluyor ki, bu öngörülerin daha sonra kendisinin Londra'ya gönderdiği resmi raporların temelini oluşturduğunu itiraf ediyor. Kazım Paşa'nın Avrupa'daki siyasi gelişmeleri ve netleşmeyen barış şartlarının nereye varacağını bu kadar isabetli tahmin etmesi İngiliz yarbayı hayrete düşürüyor. Ancak Kazım Paşa'nın büyük bir endişesi var: Türkiye'ye dayatılacak barış şartlarının, Türk halkına tamamen yabancı olan, Anadolu'nun attığı bu devasa adımlardan ve İstanbul Hükümeti'ne karşı başlatılan topyekûn direnişten habersiz

[233] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,*, s. 148; Jaeschke, *Savaş Kronolojisi,* s. 82.
[234] FO 371/4159.

ya da habersiz görünmek isteyen kişilerce masa başında dikte edilmesi. Rawlinson, o an Paşa'ya açıkça söyleyemese de içten içe bu endişelere tamamen katıldığını belirtiyor. Görüşmenin bir diğer önemli başlığı ise Rusya'nın geleceği oluyor. Kazım Karabekir, eğer Avrupa ile bir uzlaşma yolu bulunamazsa Türk devrimcilerinin stratejik bir mecburiyetle Bolşeviklerin kollarına itileceğini açıkça ifade ediyor. Buna rağmen, millî hareketin Müttefik Devletlerle, özellikle de Britanya İmparatorluğu ile dostluk kurmayı çok daha fazla tercih ettiğini sözlerine ekliyor. Çünkü Kazım Paşa'ya göre, Rusya'nın başındaki rejim ne olursa olsun, tarihsel gerçekler ve karakter farklılıkları yüzünden bir Türk ile bir Rus arasında kalıcı ve samimi bir barışın sağlanması geçmişte olduğu gibi gelecekte de imkânsızdır.[235]

Söz konusu görüşmenin ayrıntıları Türk tarafının yazışmalarında da yer almıştır. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın, Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanlığı vasıtasıyla doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği "şahsa özel" ve "yüksek derecede gizli" telgraf, İngilizlerin Millî Mücadele'ye ve Türkiye'nin geleceğine bakışını açığa çıkaran tarihi bir vesikadır. Yarbay Alfred Rawlinson ile yaptığı kritik görüşmeyi aktaran Kazım Karabekir, İngilizlerin asıl niyetlerini, cumhuriyet ve hilafet tartışmalarını ve İstanbul'un başkentlikten çıkarılması planlarını aktarmıştır.

Kazım Karabekir, Rawlinson'ın görünürdeki görevinin ateşkes şartlarının uygulanıp uygulanmadığını denetlemek olduğunu, ancak asıl amacının gizlice kendisiyle ve ardından Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek olduğunu belirtir. Rawlinson, İngiltere Dışişleri Bakan Vekili Lord Curzon'un şu sözlerini aktarmıştır:

"Türkiye'de şimdiye kadar güçlü bir hükümet göremediğimiz için barış bir türlü mümkün olmadı. Mevcut İstanbul hükümetinde de bir güç göremiyoruz. Halkın güvenini kazanan Mustafa Kemal Paşa'nın Barış Konferansı'nda yer almasını veya alınacak barış kararlarına sadık kalmasını şart görüyoruz."

Kazım Karabekir ise bu talebe karşılık, milletin son sözünü Sivas Kongresi'nde söylediğini, Mustafa Kemal Paşa'nın bile bu kararları değiştiremeyeceğini ifade etmiştir. Barış antlaşmasını ancak milletin güvenini

[235] Alfred Rawlinson, *Ortadoğu Hatıraları*, TK Yayınları, İstanbul, 2016, s. 330-331

kazanmış bir hükümetin ve meclisin imzalayabileceğini, bunun dışındaki şahsi imzaların halk nezdinde hiçbir değeri olmayacağını vurgulamıştır. Yakın zamanda toplanacak olan Meclis-i Mebusan ile İngilizlerin karşılarında meşru bir muhatap bulacağını eklemiştir.

Rawlinson, İngiltere'deki güçlü partilerin Türkiye'nin bağımsızlığından yana olduğunu, Asya'daki İngiliz sömürgelerinin huzuru için bunun şart kabul edildiğini savunmuştur. Diğer devletlerin paylaşma arzusuna rağmen İngiltere'nin Türkiye'nin varlığını koruyup ekonomik gelişimini destekleyeceğini iddia etmiştir. Ancak İngilizlerin en büyük korkusu, onca fedakarlıktan sonra Türkiye'nin ileride yeniden İngiltere düşmanlarının safına geçmesidir. Bu yüzden İstanbul'daki etkisiz bürokratlar yerine, Anadolu'da halk üzerinde gerçek nüfuzu olan güçlü figürlerle (Mustafa Kemal ve ekibiyle) kalıcı bir dostluk anlaşması yapmak istediklerini itiraf etmiştir. Karabekir bu endişeye karşı, eski Alman dostluğunun sadece birkaç kişinin etkisiyle olduğunu, bugün Türk halkının İngiliz dostluğuna sıcak baktığını dile getirmiştir. Hatta İngilizlerin binlerce askerle huzur sağlayamadığı coğrafyalarda, Türk ordusunun birkaç subay ve din adamıyla sükuneti sağlayabileceğini belirterek Türk gücünün önemini hatırlatmıştır.

Görüşmenin en çarpıcı anlarından biri Rawlinson'ın doğrudan yönetim şeklini sormasıyla yaşanmıştır. Rawlinson kendisinin bir cumhuriyet taraftarı olduğunu belirterek, "Krallık ve imparatorluk modası artık geçti. Devasa masraflar yerine millet kendi işini kendi görsün. Sizce cumhuriyet mi daha iyidir yoksa padişahlık mı?" sorusunu yöneltmiştir. Rawlinson, İstanbul'un bir Türk şehri olarak kalacağını ancak Çanakkale ve İstanbul çevresinin İtilaf askerlerince işgal altında tutulacağını hatırlatmıştır. Askeri baskı ve siyasi entrikaların göbeğindeki bir İstanbul'dan ülkenin yönetilemeyeceğini savunan Rawlinson, Türkiye'nin artık bir Asya devleti olduğunu ve Anadolu'nun buradan idare edilmesinin imkânsız olduğunu söyleyerek hükümet merkezinin Bursa gibi bir şehre taşınmasını önermiştir. Kazım Karabekir ise İstanbul'un geleneksel ve vazgeçilmez başkent olduğunu, ulaşım imkânsızlıkları (demiryolu azlığı) nedeniyle şu an Erzurum'dan İstanbul'a gitmenin Sivas'a gitmekten bile daha kolay olduğunu belirterek pratik gerekçelerle bu fikre karşı çıkmıştır. Ayrıca İstanbul'da Türk hükümetine rahat vermeyecek olanların, Bursa'yı da uzak görmeyeceğini eklemiştir. Bunun üzerine Rawlinson, "Demek padişahın halife olarak kalıp siyasete karışmamasını ve

hükümetin eski düzeninde devam etmesini düşünüyorsunuz" diyerek konuyu kapatmıştır. Kazım Karabekir, telgrafın son bölümlerinde Mustafa Kemal Paşa'ya kendi izlenimlerini aktarır:

İngilizlerin asıl amacının Kuva-yı Milliye'nin gücünü tartmak, muhaliflerin ne kadar etkili olduğunu anlamak ve yapılacak barış öncesinde ekonomik imtiyazları kapmak için zemin hazırlamak olduğunu düşünmekteydi. Rawlinson'ın yeni bir emir gelene kadar Erzurum'da bekleyeceğini ve Ankara'dan (Mustafa Kemal'den) gelecek cevabı gözleyeceğini bildirmiştir. Karabekir, sonraki görüşmelerinde de İngilizlere hilafet ile saltanatın ayrılamayacağını, Türkiye'de cumhuriyetin kurulamayacağını ve başkentin İstanbul'dan başka bir yere taşınmasının Türk milletince asla kabul edilmeyeceğini net bir dille anlatmaya devam edeceğini belirterek telgrafı sonlandırmıştır.[236] Karabekir'in asla kabul edilemeyeceği dediği Rawlinson'un bu öneri ve talepleri Lozan sonrası oluşan yeni düzende tatbik edilecektir.

Rawlinson'ın temaslarından bağımsız olarak İngiliz Yüksek Komiserliği de hareketin geleceğini değerlendirmiştir. Amiral Sir John de Robeck'in Curzon'a gönderdiği yazıdaki değerlendirmesi İngiliz işgal makamlarının Anadolu'da yükselen Millî Mücadele'nin nihai hedefini ne kadar erken ve isabetli bir şekilde kavradığını göstermesi açısından tarihi bir öneme sahiptir.

İngiliz Yüksek Komiseri, İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgal edilmesiyle birlikte Erzurum, Kastamonu, Ankara, Sivas ve Harput gibi geniş bir coğrafi hattı kapsayacak şekilde örgütlenen bu hareketin, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde adım adım Anadolu'da bağımsız ve hür bir Cumhuriyet kurma yolunda ilerlediğini öngörmüştü. De Robeck'in raporunda dikkat çektiği bir diğer kritik unsur ise Anadolu'daki milliyetçilerin İstanbul'daki Harbiye Nezareti ile tam bir eşgüdüm ve gizli bağlar içinde hareket ediyor oluşuydu. İngiliz amirale göre, halkın ve ordunun desteğini arkasına alan bu Milliyetçi hareket, Sadrazam Damat Ferit Paşa ya da onun yerine gelecek başka bir İstanbul hükümeti tarafından imzalanacak hiçbir teslimiyetçi barış antlaşmasını asla tanımayacak ve meşru kabul etmeyecekti.[237]

[236] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 414-417.
[237] E. Ulubelen, *a.g.e.,* s. 208.

Bu öngörülerin basındaki yansımalarından biri de İngiliz yarı resmî yayın organı *The Times* gazetesinin 22 Eylül 1919 tarihli nüshasında yayımlanan "Bir Anadolu Cumhuriyeti" başlıklı haber, Batı medyasının ve işgal cephesinin Türk direnişine bakışını özetleyen tarihi bir belgedir. Haberde, İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgal edilmesinin Türk milleti nezdinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın açık ve ağır bir ihlali olarak görüldüğü net bir şekilde vurgulanmıştır. Gazete, Sivas Kongresi'nde (Milli Kongre) alınan kararları ve Anadolu'daki topyekûn teşkilatlanmayı analiz ederek, bu hareketin artık İstanbul'daki merkezi hükümetten tamamen bağımsız bir şekilde kendi yolunu çizmeye başladığının güçlü bir kanıtı olarak yorumlamıştır. Amiral de Robeck'in gizli raporlarından hemen birkaç gün sonra basına yansıyan bu ifadeler, Anadolu'da yükselen iradenin yeni bir devlet ve yönetim şekli kurma potansiyelinin İngiliz kamuoyu tarafından da açıkça gözlendiği göstermektedir.[238]

İngiliz girişimlerine Türk komuta kademesinin yaklaşımı ise farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Kâzım Karabekir İngilizlerin bu süreçte İstanbul'u ve Ankara'yı birbirine düşüren bir politika izlediğini düşünüyordu:

"Asıl dikkat edilecek nokta şudur: Ferit Paşa Hükümeti padişahla birlikte İngiliz himayesini kabul ve muahede imzalıyorlar, Rawlinson ise tehalükle bize cumhuriyet idareden, hilâfetin ayrılmasından, merkezi hükümetin İstanbul'dan çıkmasından bahsediyor ve evvelâ M. Kemâl Paşa ile de görüşmeye haheşkâr iken son günlerde işi tavsatıyor."[239]

Buna karşılık, İngiliz askerî makamlarında uzlaşmayı savunan görüşler de etkisini korumuştur. Savaş Bakanlığı çevrelerinde, Türk Millî Mücadelesi'nin ortaya çıkış gerekçeleri ve temel nedenleri belirli ölçüde anlaşılmış; bu nedenle Anadolu'daki direnişe karşı belli bir düzeyde sempati ve anlayış gösterilmiştir. Hatta askeri yetkililer, Türk milliyetçilerinin lideri Mustafa Kemal ile resmi bir uzlaşmaya varılması gerektiği fikrini savunuyor, bu doğrultuda İngiliz siyasi makamları üzerinde nüfuz kurmaya ve baskı yapmaya çalışıyorlardı. Ancak dış politikasını tamamen büyük bir Yunanistan krallığı kurma stratejisine dayandırmış olan Başbakan Lloyd George, askeri kanattan gelen bu mantıklı uyarılara ve uzlaşma çağrılarına görünürde hiç kulak asmıyordu.

[238] A. Hacıhanifoğlu, *a.g.t.*, s. 45.
[239] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 424.

Bu süreçte Savaş Bakanı Winston Churchill, İngiliz Genelkurmay Başkanlığı tarafından titizlikle hazırlanan "Küçük Asya'da Askerî Politika" başlıklı çok gizli bir raporu 9 Ekim tarihinde kabine üyelerine ve ilgili devlet adamlarına gönderdi. Söz konusu gizli yazıda, Anadolu'da yükselen millî hareket hakkında şu çarpıcı ve itiraf niteliğindeki değerlendirmelere yer verilmişti:

> Mustafa Kemal'in önderliğinde yürütülen millî hareketin asıl ve yegâne amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen parçalanıp yok edilmesine karşı koymaktır; bu doğrultuda askeri ve siyasi açıdan bakıldığında bu oluşum, tam anlamıyla yurtsever bir organizasyon olarak nitelendirilebilir. Bu hareket doğrudan İngilizlere karşı cephe almış bir düşmanlık gütmemektedir; asıl ve gerçek gayesi, saf Türk topraklarının Yunanlılar, İtalyanlar ve Ermeniler arasında adaletsizce paylaştırılmasına ve işgal edilmesine engel olmaktan ibarettir.[240]

Ne var ki sahadan gelen raporlar arasında belirgin görüş ayrılıkları bulunmaktaydı. Samsun'daki İstihbarat subayı Yüzbaşı Perring 11 Kasım 1919 tarihli raporunda, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya bizzat Padişah tarafından gizli bir görevle gönderildiği yönündeki iddiaların asılsız olduğunun halk tarafından anlaşıldığını, bu sebeple ulusal hareketin artık yerel bazda hiçbir destek görmediğini iddia etmektedir. İngiliz subaya göre milliyetçiler, ihtiyaç duydukları mali desteği halktan gönüllü olarak değil, ancak açık tehdit ve baskı mekanizmalarıyla elde edebilmektedirler. Perring, hareketin geleceğine dair son derece iddialı bir kehanette bulunarak, Yunan ordusu Anadolu içlerine doğru istilayı genişletmediği ya da doğuda büyük ve bağımsız bir Ermenistan Devleti kurulmadığı müddetçe, Mustafa Kemal'in başlattığı bu oluşumun hiçbir istikbali olmadığını savunmaktadır. Bir başka ifadeyle İngiliz subay, Padişah'ı kandırarak Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal'in yok olmaya yüz tutmuş bu cuntacı hareketinin büyüyüp bir devlete dönüşebilmesinin yegâne yolunun, Yunan işgalinin kontrollü bir şekilde genişletilmesine bağlı olduğunu ileri sürmektedir.[241]

Aynı dönemde, Bu raporlarla paralel olarak İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral John de Robeck de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a resmi bir muhtıra göndererek durumun ciddiyetini aktarmıştır. Amiral de Robeck, Paris Barış Konferansı'nda Türklerle yapılacak nihai barış antlaşmasının gecikmesinin

[240] S. Sonyel, *Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet,* s. 318.
[241] FO 371/4160, 159178; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c. 2, s. 254, dipnot 574.

Anadolu'daki keşmekeşliği ve otorite boşluğunu tırmandırdığını, bu kaos ortamının ise en çok Mustafa Kemal'in işine yaradığını vurgulamaktadır.[242]

1920 yılına girilirken bu tartışmalar yeni bir boyut kazanmıştır. Dışişleri Bakanı olarak Lord Curzon, 4 Ocak 1920'de "İstanbul'un Geleceği" başlıklı muhtırasında İstanbul, Boğazlar ve hilafetin geleceği ile ilgili beklentilerini ifade etmiştir. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa ile tehdit haline gelen Türk ulusal hareketi hakkında ise "Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğindeki bir Milliyetçi Parti, diş geçirilmesi çok zor bir ceviz olabilir. Ancak egemenliği İstanbul'da olan bir Milliyetçi Parti kaleleri ve savaş gemileri yok edilmiş olsa bile çok daha endişe verici bir sorun teşkil edecektir" diyordu.[243]

Söz konusu muhtıra ekinde, Bolşeviklerin Doğu'daki Müslüman kamuoyunu Büyük Britanya İmparatorluğu'na karşı kışkırtma ve cephe aldırma çabalarını içeren çok önemli istihbarat bilgileri yer almaktadır. Rapora göre Bolşevikler son dönemde bu stratejilerinde büyük bir ilerleme kaydetmiş; Türkiye, Transkafkasya, İran, Türkistan, Afganistan, Hindistan, Suriye, Arabistan ve Mısır gibi çok geniş bir coğrafyada yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmeye başlamışlardır. Sovyet yönetiminin buradaki yegâne amacı, İslam dünyasını tamamen İngiltere'nin karşısına dikmektir. Bu politikalarda da gözle görülür bir başarı elde etmişlerdir; öyle ki, Orta ve Yakın Doğu'daki Müslüman halkların büyük bir kısmı, İngiltere'nin doğrudan İslamiyet'in baş düşmanı olduğuna inanmaya başlamıştır.

Bolşeviklerin bu propagandayı yürütürken ellerindeki en güçlü ve etkili koz ise Yunan ordusunun bir Müslüman toprağı olan Aydın vilayetini işgal etmesi ve bu işgalin ardından bölgede yaşanan katliam ve zulümler olmuştur. Sovyetler, müttefiklerin Türkiye ile imzalayacağı barış antlaşmasını sürekli ertelemesini fırsat bilmiş ve bu gecikme sayesinde Anadolu'da doğup büyüyen Türk Milliyetçi Hareketi'ni kendi çıkarları için adeta bir anahtar ve stratejik müttefik olarak kullanmayı başarmıştır.

İstihbarat raporunda ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta organize ettiği ve İran, Hindistan ile Afganistan gibi ülkelerden de temsilcilerin katıldığı

[242] B. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* C. I , no. 71. Robeck to Curzon. 11 Kasım 1919.
[243] *DBFP*, vol IV, no. 646. Memorandum by Earl Curzon on the future of Constantinople. Curzon müttefiki Fransızlardan şikâyet etmektedir; "Suriye'den yaptığı son dönüş yolculuğunda, Fransız Yüksek Komiseri ve asla dostumuz olmayan M. Picot, sırf Mustafa Kemal'i Sivas'ta ziyaret edebilmek için yolunu değiştirmiştir."

iddia edilen Panislam Konferansı'nın temel amacının da tamamen İngiliz karşıtı bir kamuoyu ve propaganda oluşturmak olduğu ileri sürülmüştür.

Raporda son olarak şu kritik uyarıya yer verilmiştir: İslam dünyasının İngiltere'ye yönelik düşmanca tavrını yumuşatmak ve Müslümanların sempatisini yeniden kazanabilmek için, Türklerle yapılacak barış antlaşmasında hiçbir Türk toprağının Yunan egemenliğine bırakılmayacağına dair acilen resmi ve yatıştırıcı açıklamaların yapılması İngiliz çıkarları açısından hayati bir zorunluluktur.[244]

Bu gelişmelerin yanı sıra Yunan makamlarının talepleri de İngiliz politikasını etkilemiştir. Yunan Yüksek Komiseri Canellopoulos'un, Türk kaynaklarının İzmir'in işgali sırasında Yunan birlikleri tarafından öldürülen Türklerin sayısına ilişkin çarpıtılmış bilgiler yaydığından şikâyet ettiğini bildirmekteydi. Bu nedenle Yunan Yüksek Komiseri, "tarafsız tanıklıkları sayesinde gerçeğin ortaya konulması ve iftira niteliğindeki suçlamaların oluşmasının önlenmesi mümkün olsun diye, İngiliz subaylarının Anadolu'daki Yunan işgal ordusunun karargâhına bağlanmasını" talep etmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Arthur Balfour, (Curzon Ekim 1919'da bu görevi devralacak) İngiliz subaylarına ilişkin teklifin kabul edilemeyeceğini üzülerek bildirmiş; zira bu teklif, Yunan işgalinin Müttefiklerin ortak kararı değil, İngiliz kararı sonucu gerçekleştiği yönündeki hatalı, fakat görünüşe göre yaygın kanaati güçlendirme eğiliminde olacağını öne sürmüştür.[245]

Yılın sonuna gelindiğinde İngiliz devlet arşivlerinde yer alan Savaş ve Dışişleri Bakanlığı belgeleri, Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde yükselen direnişi durdurmak amacıyla Londra ve İstanbul hattında yapılan stratejik planlamaları ve tartışmaları gözler önüne sermektedir. 26 Aralık 1919 tarihinde İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinden Karadeniz Orduları Başkomutanlığına gönderilen bir yazıda, Millî Mücadele'nin faaliyetlerine misilleme olarak Çanakkale Boğazı'ndaki savunma istihkâmlarının havaya uçurulması fikri tartışmaya açılmıştır. Ancak Amiral Sir J. de Robeck bu hamleye karşı çıkarak, böyle bir cezalandırmanın Anadolu'daki milliyetçi hareketi zayıflatmak yerine halk gözünde daha da güçlendireceğini, ayrıca İstanbul Hükümeti'nin otoritesini sarsarak İtilaf devletlerinin bölgedeki genel politikalarına

[244] T. Başak, *a.g.e.,* s. 221 dipnot 664.
[245] *DBFP,* IV, no. 433 ve no.449.

zarar vereceğini belirtmiştir. Aynı yazışmada, Mustafa Kemal hareketini tamamen ortadan kaldırmak amacıyla Anadolu'nun bazı stratejik şehirlerinin işgal edilmesi ihtimali de masaya yatırılmıştır. Buna karşılık İngiliz Yüksek Komiseri, Türk milliyetçilerini baskı altına alıp sindirebilmek için çok büyük ölçekli askeri kuvvetlere ihtiyaç duyulacağını vurgulayarak, bu tür kapsamlı işgallerin getireceği askeri zorluklara dikkat çekmiştir.[246]

b) İstanbul'un İşgali ve Meclis'in Ankara'ya Taşınması

1919 yılında ortaya çıkan bu siyasi birikim, 1920'de yeni bir kurumsal aşamaya taşınmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın ve milliyetçi hareketin 1919 yılında kongreler ile elde ettiği meşruiyet 1920 senesinde Misak-ı Milli'nin ilanı ve sonrasında İstanbul'un işgali ile meclisin Ankara'ya taşınarak 23 Nisan'da orada açılmasıyla siyasi meşruiyeti de elde etmesi takip etmiştir.

İngiliz yarı resmî gazetesi *The Times*, "Türk İmparatorluğu'nun Geleceği" başlıklı değerlendirmesinde şu görüşlere yer vermiştir: "[..] Şu anda hiçbir Türk devlet adamı, Sultan'ın, Suriye, Filistin, Mezopotamya, Arabistan veya Türkiye Ermenistan'ı üzerindeki hâkimiyetinin tekrar tesis edilmesini beklemiyor. [..] tek güvenilir çözüm, Türk Hükümeti'nin Anadolu'ya naklidir."[247]

Meclisin nerede toplanacağı meselesi İngiliz basınında da tartışılmıştır. *The Times* gazetesinde yayımlanan "İstanbul'da Melodrama: Parlamentonun Anadolu'ya Taşınması Teklifi" başlıklı makale, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılış arifesinde İstanbul ve Anadolu odakları arasında yaşanan siyasi güç savaşlarını analiz etmektedir. Makalede aktarılan bilgilere göre, başlangıçta parlamentoyu toplama noktasında isteksiz bir tutum sergileyen Saltanat makamı, İstanbul'da faaliyet gösteren milliyetçi delege Kara Vasıf Bey'in uyguladığı siyasi baskı neticesinde stratejik bir geri adım atmıştır. Sultan, 10 Ocak Cumartesi günü ani bir İrade-i Seniyye yayımlayarak, seçimleri kazanan 132 mebusun henüz yarısından fazlası başkente ulaşamamış olmasına rağmen meclisin 12 Ocak Pazartesi günü resmen açılacağını ilan etmiştir. İngiliz basın organı, bu aceleci yasama hamlesini meşruiyet zemininden yoksun, siyasi bir kriz yönetimi olarak nitelemektedir.

[246] T. Başak, *a.g.e.,* s. 202. Dipnot. 637.
[247] T. Başak, *a.g.e.,* s. 224-225.

The Times gazetesinin İstanbul muhabirinin aktardığı istihbarat notlarında, meclisin açılışıyla birlikte Türk siyasi elitleri arasında baş gösteren jeopolitik fikir ayrılıklarına da geniş yer verilmiştir. Başkente intikal eden radikal milliyetçi kanat, parlamentonun işgal tehdidinden uzak bir bölgeye, yani Anadolu'ya nakledilmesi yönünde resmi bir oylama yapılması hususunda ısrarcı olmuştur. Buna karşılık, şehrin politik geleceğinin tayin edileceği bu kritik eşikte meclisi Anadolu'ya taşımanın İstanbul üzerindeki egemenlik haklarından fiilen vazgeçmek ve payitahtı düşmana terk etmek anlamına geleceğini savunan ılımlı milliyetçiler ise bu radikal teklife sert bir şekilde muhalefet etmişlerdir.

Dönemin konjonktürel şartları altında, mebusların çoğunluğunun bulunmadığı bir ortamda meclisin faaliyetlerine başlaması İngiliz gözlemciler tarafından rasyonel bir kurumsal işleyişten ziyade "düpedüz bir komedi" olarak nitelendirilmiştir. İngiliz kamuoyuna servis edilen bu analizde, milliyetçi liderlerin kontrolü altındaki Anadolu topraklarına meclisin taşınmasını bir baskı unsuru olarak kullanmak isteyen çok sayıda milletvekilinin, bu stratejik amaç doğrultusunda parlamento oturumlarını boykot edeceği öngörülmüştür.[248]

Oysa bu tartışmanın geçmişi daha önceki aylara uzanmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa henüz 2 Kasım 1919'da Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta akla gelebilecek tüm olumsuzluklara ve risklere rağmen, meclisin İstanbul dışında, hükümetin de uygun göreceği güvenli bir mahalde toplanmasının kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu vurgulayarak bu açık zaruret karşısında İstanbul hükümetinden beklenen şey, millî teşkilat ile hükümet arasında sağlanan tam birliği kesinlikle bozmamak adına bu durumu takdir etmesi ve gereğini devlet eliyle planlayıp güvence altına alması gerekliliğini talep etmiştir.[249] Harbiye Nazırı Cemal Paşa cevabında, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında toplanmasının payitahtın ebediyen kaybedilmesine yol açacağını savunmaktadır. Ona göre, Batı dünyasında İstanbul'u Türk idaresinden çıkarıp uluslararası bir yönetime devretme eğilimi zaten mevcuttur. Osmanlı'nın bu iddialara karşı en güçlü kozu, devletin idari ve yasama organlarının halen bu şehirde işler halde bulunmasıdır. Eğer meclis İstanbul dışına taşınırsa bu hukuki kanıt kendi eliyle yok edilmiş olacak ve İstanbul'dan çıkacak bir hükümet bir daha oraya dönemeyecektir.

[248] T. Başak, *a.g.e.,* s. 235.
[249] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,* Ekim 1982, Sayı 82, Belge no:1788, s. 65

Ayrıca Padişah ve hükümet merkezinden uzakta açılacak bir parlamento, denetim görevini yapamayacak, meşruiyet krizi doğuracak ve yurtta ikiliğe yani ihtilale sebep olacaktır. Ancak bu konuda iki taraf arasında inatlaşma sürerse, devlet için çok daha büyük ve korkulu tehlikeler baş gösterecektir.[250]

Konuya ilişkin Fransız diplomatik gözlemleri de bulunmaktadır. İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey, Fransız Savaş Bakanlığına bu mesele dair telgraf gönderdi. Ulusçuların baskısı altında ve üç gün önce gizli olarak Mustafa Kemal'in temsilcisi Kara Vasıf'ı kabul ettikten sonra Padişah Meclis'in açılmasını emretmiştir.[251] İki dereceli olarak 15 Ekim 1919'da İstanbul'da seçimler yapıldı ve yaklaşık üç aylık süre içinde tamamlandı. 28 Aralık'ta 115 mebusun belirlenmesiyle seçimler nihayete ermiştir.[252]

12 Ocak'ta Meclis-i Mebusan'ın açılışı dolayısıyla okunan konuşmasında Sultan Vahdeddin, savaştan yenik çıkmış olsa da bir milletin siyasi haklarının gasp edilemeyeceğini belirtmiş; devletin menfaatlerini ve hukukunu korumak adına meclis ile hükümeti ortak çalışmaya davet etmiştir.[253] Bu gelişmenin ardından 22 Ocak'ta, Hamdullah Suphi'nin ifadelerine göre gizli bir oturum düzenlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın kaleme aldığı Misak-ı Milli taslağının Hüsrev Gerede tarafından okunduğu bu toplantının sonunda; Rauf Bey, Yusuf Kemal ve Rıza Nur gibi isimlerin de yer aldığı on kişilik bir komisyon oluşturulmuştur.[254]

Komisyondaki tartışmaların ardından millî hareketin siyasi hedefleri somut bir metinde ifadesini bulmuştur. 28 Ocak 1920 tarihinde Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen ve 17 Şubat'ta ilan edilen Misak-ı Millî kararları, Türk ulusal hareketinin temel stratejik ve hukuki belgesi olmuştur. Bu tarihi vesika, dış dünyada ve yabancı uzmanlar arasında imparatorluk rüyasından arınmış, bir bağımsızlık manifestosu olarak okunmuştur.

Misak-ı Millî'nin tarihsel anlamı farklı araştırmacılar tarafından da değerlendirilmiştir. Yunan tarihçi Haralambos Psomiadis'in analizine göre, yeni Türk dış politikasının omurgasını oluşturan Misak-ı Millî, her türlü emperyalist,

[250] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,* Ekim 1982, Sayı 82, Belge no:1789, s. 77-78.
[251] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c. 2, s. 270.
[252] M. Budak, *a.g.e.,* s. 129.
[253] M. Budak, *a.g.e.,* s. 146.
[254] M. Budak, *a.g.e.,* s. 148.

Panislamist veya Pantürkist hayalin kesin olarak reddedilmesi anlamına gelmektedir. Çöken bir imparatorluğun ardından sınırları net olarak çizilmiş, kendi toprağında egemen ve bağımsız bir ulus-devlet kurma iradesini dünyaya ilan etmiştir.[255] Benzer şekilde İngiliz tarihçi ve yazar Arnold Joseph Toynbee, 1922 yılında kaleme aldığı *The Western Question in Greece and Turkey* (Yunanistan ve Türkiye'de Batı Sorunu) adlı ünlü eserinde Misak-ı Millî'nin Fransızca metnine yer vermiştir. Toynbee, bu metnin hemen altına eklediği alt başlıkta, Anadolu'da yaşanan bu köklü zihniyet ve yapı değişimini şu çarpıcı cümleyle özetlemiştir: "Osmanlı İmparatorluğu Öldü! Yaşasın Türkiye!" Bu ifade, müttefik devletlerin ve batılı entelektüellerin, Ankara merkezli hareketin artık ölü bir imparatorluğu canlandırma çabası değil, yepyeni ve modern bir devletin doğum sancısı olduğunu anladıklarının somut bir kanıtıdır.[256]

Bununla birlikte, barış görüşmeleri devam ederken İstanbul'un statüsü giderek daha tartışmalı hâle gelmiştir. Sevr Antlaşması'nın taslak metinleri Müttefikler arasında müzakere edilirken İtilaf Devletleri, İstanbul'un Türk egemenliğinde kalması yönünde bir eğilim gösterseler de eş zamanlı olarak rıhtımda askerî güç dengelerini tamamen değiştirecek hayati bir kararın altyapısını hazırlamışlardır. Bu radikal karar, İstanbul'un resmen işgaliyle sonuçlanacak çok boyutlu bir sürecin ürünüydü. İşgal kararına giden kronolojik güzergâhta, hem uluslararası kamuoyunu yönlendiren propaganda faaliyetleri hem de sahada müttefiklerin prestijini sarsan askerî hamleler etkili olmuştur.

Süreci tetikleyen ilk önemli gelişme, Anadolu'daki ulusal hareket unsurlarının Antep, Maraş ve Urfa hatlarında Ermenilere yönelik katliamlar gerçekleştirdiği yönündeki iddiaların Avrupa basınında süratle yayılmasıdır. Britanya Parlamentosu üyesi Aneurin Williams, bu iddiaları Avam Kamarası'na taşıyarak bölgedeki Hristiyan tebaayı korumak adına İngiliz Hükümeti'nin operasyonel bir hamle yapıp yapmayacağını sormuştur. Eş zamanlı olarak Dışişleri Bakanlığından Greenwood, İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine de benzer içerikte şayiaların ulaştığını dile getirmiştir. Suriye ve çevresinde Fransız işgaline karşı başlayan yerel ayaklanmalar, İngiltere'nin müttefiki olan Fransa'yı güney cephesinde oldukça zor bir durumda bırakmış; yaşanan bu silahlı çatışmalar Batı

[255] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı*, 2010, s. 532
[256] Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi,* Yeditepe Yayınevi, 2007, İstanbul, 245.

kamuoyuna tek taraflı olarak "Ermeni katliamı" propagandasıyla servis edilmiştir.[257] Dönemin Hükûmet Sözcüsü Bonar Law, Fransız makamları ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral John de Robeck ile kesintisiz iletişim halinde olduklarını belirtmekle birlikte, ilk etapta bu iddiaları kesin bir dille doğrulayacak ya da yalanlayacak veriye sahip olmadıklarını açıklamıştır.[258] Kısa bir süre sonra Başbakan David Lloyd George, Fransa'nın bölgedeki askeri pozisyonunu tahkim etmek ve Kilikya'daki Ermenilere yönelik yeni hamleleri engellemek amacıyla, Fransız General Henri Gouraud'nun komutasındaki birliklere takviye kuvvet gönderildiğini ve Fransız savaş gemilerinin Mersin Limanı'na sevk edildiğini duyurmuştur.[259]

Bu gelişmeler diplomatik ve askerî karar alma süreçlerine de yansımıştır. İstanbul'da konuşlu Müttefik Yüksek Komiserleri, 1920 senesinin şubat ayı sonundan itibaren kendi hükûmetlerine gönderdikleri diplomatik raporlarda, Kilikya'daki hadiselere doğrudan atıfta bulunmaksızın, payitahttaki hassas dengeler nedeniyle acil ve kararlı bir askerî müdahalede bulunulmasını tavsiye etmişlerdir. Anadolu'daki milliyetçi liderlerin muhtemel ağır barış şartlarına karşı tavizsiz ve direnişçi bir tutum sergilemesi, Yüksek Komiserleri İstanbul'un resmen işgali yoluyla caydırıcı bir eylem planı hazırlamaya sevk etmiştir. Komiserler; barış antlaşması resmen yürürlüğe girene kadar İstanbul'un kontrol altına alınmasını, Mustafa Kemal Paşa'nın görevlerinden azledilmesini ve bölgedeki direnişin sürmesi halinde barış koşullarının daha da ağırlaştırılarak dikte edilmesini önermişlerdir. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, öncelikli olarak Osmanlı Harbiye Nezareti'nin işgal edilmesini ve haberleşme ağlarına sansür konulmasını savunurken, şehirde yeni bir müttefik sivil idaresi kurulmasına sıcak bakmamıştır. Bu doğrultuda, bazı stratejik hükûmet binalarının ele geçirilmesi ve direnişten sorumlu görülen Sadrazam ile Harbiye Nazırı gibi siyasi figürler hakkında cezai kovuşturma yürütülmesi gibi sert önlemler de masaya yatırılmıştır.

Buna karşın İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, geniş çaplı bir şiddet politikasından olabildiğince kaçınılması gerektiği düşüncesindeydi. Robeck'e göre, İstanbul'a karşı mutedil ve dengeli davranıldığı takdirde, Sultan'ın etrafında toplanabilecek ve Anadolu'daki radikal milliyetçilere karşı müttefiklerle

[257] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 68.
[258] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/17/armenians-alleged-massacre.
[259] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/mar/08/statement-by-prime-minister.

iş birliği yapabilecek ılımlı unsurlardan müteşekkil bir siyasi blok oluşturulabilirdi. Ayrıca Robeck, milliyetçi harekete karşı yapılacak askerî hamlelerin doğrudan Kilikya olaylarına değil, Türk tarafının Barış Konferansı kararlarına göstereceği olası direniş ve meydan okumalara dayandırılması gerektiğini savunmuştur.[260] Bununla birlikte De Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği 23 Şubat tarihli telgrafında, güneydeki çatışmaları Mustafa Kemal Paşa'nın bir süre önce bilinçli olarak dile getirdiği tehditlerin fiiliyata dökülmesi olarak yorumlamış ve bu olayların milliyetçi liderliğin himayesinde gerçekleştiğini iddia etmiştir.[261]

Bu süreçte işgal kararını etkileyen gelişmeler arasında iki unsur öne çıkmaktadır. İşgal kararını kesinleştiren iki ana unsur ise Türk tarafının diplomatik ve askerî meydan okumaları olmuştur. İlki, Anadolu'daki ulusal hareketin siyasi manifestosu olan ve 28 Ocak 1920'de İstanbul Meclis-i Mebusanı'nda ilan edilen Misak-ı Millî'dir.[262] Bu metin, müttefikler tarafından İtilaf devletlerinin planlarına karşı doğrudan bir meydan okuma olarak telakki edilmiş ve büyük bir tedirginlik yaratmıştır. İtilaf Devletleri'ni nihai olarak teyakkuza geçiren ve işgal kararını kaçınılmaz kılan son vaka ise Akbaş Cephaneliği Baskını olmuştur. Gelibolu Yarımadası'ndaki Akbaş mevkisinde bulunan, Mondros sonrası el konulmuş ve Fransız askerlerinin muhafazasına verilmiş stratejik bir mühimmat deposu mevcuttu. Kazım Paşa'nın (Özalp) sevk ve idaresinde hazırlanan kusursuz bir planla Kuva-yı Milliye müfrezeleri, 26/27 Ocak 1920 gecesi Akbaş cephaneliğine baskın düzenlemiş; depodaki çok sayıda nitelikli silah ve mühimmatı Fransız hatlarını yararak Anadolu'ya nakletmeyi başarmıştır.[263]

Nihayet bu tartışmalar Londra'daki müttefik görüşmelerinde ele alınmıştır. İstanbul'un resmen işgal edilmesine yönelik stratejik tasarılar, Londra Konferansı'nın 5 Mart 1920 tarihli oturumunda kapsamlı bir şekilde masaya yatırılmıştır. Oturumun açılışında dikkate değer bir özeleştiri yapan İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Türklere dikte edilecek barış şartlarının son derece ağır olduğunu kabul etmiştir. Ancak Lloyd George, Anadolu'daki direnişin lideri

[260] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden…,* s. 72-73.
[261] *DBFP,* "Robeck'ten Curzon'a telgraf 26 Şubat 1920", C. XIII, s. 4-5.
[262] 1920 tarihli İngiliz yıllık raporunda bu konuda şu ifadeler yer almaktadır; "Misak-ı Milli O dönem pek dikkat çekmemiş olsa da, 1921 başarında yaşanan olayların ışığında değerlendirildiğinde çok da önemsiz olmadığı anlaşılacaktı. 28 Ocak 1920'de kaleme alınan ve adına Misak-ı Milli denilen bu bildiri, farklı bir ifade kullanılmış olsa da aşağı yukarı Erzurum Kongresi'nde kabul edilen kararların teyidi niteliğindeydi." A. Satan, *1920 Yılık Raporları,* s. 43.
[263] Fahir Armaoğlu, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali", *Belleten*, C. LXII – S: 234 – Yıl: 1998, s. 473

Mustafa Kemal Paşa'nın sıradan bir çete reisi veya haydut olarak nitelendirilemeyeceğini, aksine kendisine açıkça sempati besleyen Osmanlı hükümeti tarafından Anadolu'ya atanmış resmi bir devlet memuru olduğunu vurgulamıştır. Bu resmi görevlinin müttefik unsurlara saldırdığını ve İstanbul hükümetinin buna karşı hiçbir önlem almadığını belirten Lloyd George, derhal en gerçekçi tedbirlerin devreye sokulmasını istemiştir. İngiliz Başbakanı'nın sunduğu operasyonel plan; öncelikle Türk hükümetinden Mustafa Kemal'in görevden alınmasının talep edilmesini, ardından da müttefik kuvvetlerin katılımıyla İstanbul'un resmen işgal edilmesini öngörmektedir.

Toplantıda söz alan Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Albert Defrance'dan aldığı telkinler doğrultusunda Türklere karşı sert önlemler alınması fikrine, yani İstanbul'un işgal edilmesine onay vermiştir. Cambon, Mustafa Kemal'in azledilmesi için Osmanlı hükümetine çok güçlü bir siyasi tazyik uygulanması gerektiği hususunda Lloyd George ile mutabık kalmıştır.

Toplantıdaki görüş ayrılıkları Curzon'un açıklamalarıyla daha da belirginleşmiştir. Ardından söz alan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise İstanbul'daki Yüksek Komiserlerin sunduğu raporlara değinmiştir. Komiserlerin, Sultan'ın makul ve iş birliğine yatkın bir aktör olarak koruma altına alınmasını, hoşgörü politikası gereği Türklerin İstanbul ve Trakya'da bırakılmasını, hatta Yunan ordusunun İzmir'den tahliye edilmesini önerdiklerini aktarmıştır. Ancak Curzon, İzmir ve Trakya'nın Türklere bırakılması yönündeki bu tekliflerin resmi İngiliz dış politikasına tamamen aykırı olduğunu savunarak sert tedbirlerin uygulanmasından yana tavır koymuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kâğıt üzerinde görevden alınmasını kolay bir bürokratik işlem olarak gören Curzon, sahadaki gerçekler göz önüne alındığında paşanın fiilen yakalanmasının neredeyse imkânsız olduğunu da itiraf etmiştir.

Buna karşılık İtalyan temsilcisi farklı bir değerlendirme yapmıştır. İtalya temsilcisi Vittorio Scialoja ise müttefiklerin bugüne kadar Sultan Vahdettin'i desteklemeye yönelik izledikleri politikaların hiçbir somut netice vermediğini açıkça dile getirmiştir. Scialoja'ye göre, Anadolu'da muhatap alınabilecek yegâne gerçek aktör artık Milliyetçi Hareket'tir ve onların da şu an masada bulunan ağır barış şartlarına rıza göstermesi mümkün değildir.

İtalyan delegenin bu gerçekçi çıkışının ardından yeniden söz alan Fransız Temsilci Cambon, Fransa'nın işgal kararına ilkesel olarak karşı çıkmadığını belirtmekle birlikte bazı siyasi endişelerini paylaşmıştır. Lloyd George'un ifadelerinden Türklere karşı topyekûn "büyük bir savaş" başlatılacağı izlenimini edindiğini belirten Cambon, böyle bir askeri maceraya girişebilmek için Fransız Parlamentosu'ndan resmi onay alınması gerekeceğini ihtar etmiştir. Bu çıkış karşısında şaşıran Lloyd George, eğer Yüksek Konsey İstanbul'un işgali konusunda ortak bir uzlaşıya varamazsa, daha önce İngiliz Avam Kamarası'nda Ermeni tebaayı korumak adına verdiği garantileri hatırlatarak İngiltere'nin tek başına hareket edeceğini rest çekerek ilan etmiştir. Yine de amacının Türklere karşı yeni bir büyük savaş başlatmak olmadığını da sözlerine eklemiştir.[264]

Londra Konferansı'nın 5 Mart 1920 tarihli oturumunda, İstanbul'un işgali ve milliyetçi harekete karşı alınacak önlemler tartışılırken söz alan Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos, müttefiklerin işini kolaylaştıracağını iddia ettiği bazı radikal tekliflerde bulunmuştur. Venizelos, İtilaf Devletleri'nin sadece Harbiye Nezareti'ni işgal etmekle kalmamasını, Osmanlı ordusunun yönetimini de tamamen ele geçirmesini önermiştir. Bu plana göre, Harbiye Nezareti'nden müttefik subayların onayı ve imzası olmadan hiçbir askeri karar, genelge ya da emir çıkarılmamalıydı.

Yunan Başbakanı'nın yaptığı en dikkat çekici ve radikal teklif ise İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın kapatılması olmuştur. İstanbul'da toplanan meclis üyelerinin usulüne uygun ve meşru bir şekilde seçilmediğini savunan Venizelos, milletvekillerinin büyük bir kısmının halk tarafından seçilmediğini, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından atandığını iddia etmiştir. Bu iddiaya dayanarak, milliyetçilerin kontrolündeki parlamentonun ya müttefiklerce zorla kapatılması ya da resmen feshedilmesi gerektiğini savunmuştur.

Venizelos'un parlamentoyu dağıtma yönündeki bu kışkırtıcı teklifine en çarpıcı ve tarihi itiraz ise İtalyan delegesi Marquis Imperiali'den gelmiştir. Imperiali, rasyonel bir siyasi öngörüde bulunarak, eğer Venizelos'un önerdiği gibi İstanbul'daki meclis zorla kapatılırsa, Türk milletvekillerinin işgal altındaki başkentte kalmayacağını dile getirmiştir. İtalyan delegeye göre, mebuslar derhal

[264] *DBFP,* "Notes of an Allied Conferences held at 10 Downing Street, 5 March 1920", Vol. VII, no. 50, s. 411-418.

Anadolu'da güvenli başka bir yerde yeniden toplanarak direnişi meşru bir zeminde yönetmeye devam edeceklerdi.[265]

Birkaç gün sonra ise uzlaşma yanlısı yaklaşım yeniden dile getirilmiştir. İngiltere Savaş Bakanı, Winston Churchill, 10 Mart tarihli Müttefik Konferansının oturumunda Mustafa Kemal'le temas aranmasını önermiştir.[266] Churchill, Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos'un kendi işgal emellerini haklı çıkarmak adına ortaya attığı iddialara sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Venizelos'un iddiasının aksine, Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği Türk birliklerinin asıl ve en güçlü kısmının Batı Anadolu'da değil, Doğu Anadolu'da konuşlu olduğunu açıkça belirtmiştir. Churchill, Mustafa Kemal Paşa'nın askeri ve siyasi dehasını şu sözlerle teslim ederek onun konumunu net bir şekilde ortaya koymuştur: "Mustafa Kemal, çökmekte olan Türk İmparatorluğu'nda Yüksek Konsey'in aldığı kararlara direnebilecek, bu planları bozabilecek veya tamamen engelleyebilecek tek gerçek güçtür." Bu askeri tespitten hareketle Churchill, Londra hükümetinin izlediği politikaları değiştirmesi gerektiğini savunmuştur. İngiliz Bakan, işgal altındaki işlevsiz İstanbul hükümetine boş yere baskı uygulamakla vakit kaybedilmemesini, bunun yerine Anadolu'daki direnişin "gerçek şefi" olan Mustafa Kemal ile doğrudan temas kurulmasını ve bir uzlaşı zemini aranmasını önermiştir. Churchill'e göre, Anadolu'da her geçen gün büyüyen bu ulusal uyanışı ve onun liderini görmezden gelmek, İngiliz imparatorluk çıkarları açısından artık hiçbir şekilde mümkün değildir.[267]

Görüşmelerin sonucunda, İtilaf Devletleri'nin en üst karar organı olan Yüksek Konsey, 5-10 Mart 1920 tarihleri arasında Londra'da peş peşe düzenlediği kritik toplantılarda Anadolu'daki millî uyanışı ve Misak-ı Millî ilanını kendilerine bir meydan okuma olarak kabul etmiştir. Türkiye'de yaşanan bu son gelişmeler üzerine konsey, Osmanlı başkenti İstanbul'un resmen işgal edilmesine karar vermiş ve bu gizli talimatı İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserlerine iletmiştir. İngilizlerin başı çektiği müttefik komiserler ve askeri yetkililer, resmî işgal planlarını büyük bir gizlilik içinde yürüterek 16 Mart 1920 sabahı operasyon için düğmeye basmışlardır.

---

[265] *DBFP,* "Notes of an Allied Conferences held at 10 Downing Street, 5 March 1920", Vol. VII, no. 50, s. 420.
[266] Osman Olcay, Sevres Andlaşmasına Doğru, s. 235.
[267] Şimşir*, İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C. I, no:149. Birinci Londra Konferansı Tutanakları. 10.03.1 920 s. 444-449.

Alınan karar 16 Mart sabahı uygulamaya konulmuştur. İşgalin ilk ve en kanlı perdesi, 16 Mart 1920 sabahı saat 05.45'te açılmıştır. İngiliz kuvvetleri, Anadolu'daki Millî Mücadele'yi destekleyen Sami Bey'i tutuklamak bahanesiyle Şehzadebaşı'nda bulunan Mızıka Karakolu'na haince bir baskın düzenlemiştir. Uykudaki silahsız Türk askerlerine ateş açan İngiliz birlikleri, beş Türk askerini şehit ederken on askeri de ağır yaralamıştır. Bu kanlı baskınla eş zamanlı olarak başkentte, Millî Mücadele'nin fikirsel ve lojistik altyapısını oluşturan ileri gelen vatanseverlerin tutuklanması için geniş çaplı bir operasyon başlatılmıştır. Aralarında eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, Albay Galatalı Şevket Bey, eski Erzurum ve Şam Valisi Hasan Tahsin Bey, Meclis-i Ayan üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa ve Hilal-i Ahmer (Kızılay) Başkanı Dr. Esat Paşa gibi devlet adamlarının yanı sıra Velid Ebüzziya, Celal Nuri ve Süleyman Nazif gibi dönemin etkili gazeteci ve aydınları da müttefikler tarafından gözaltına alınarak tutuklanmıştır.

Sivil ve askeri kanada yönelik operasyonlarını derinleştiren İngiliz askerleri, bu kez millî iradenin kalbi olan Fındıklı'daki Meclis-i Mebusan binasının kapısına dayanmıştır. Meclis zırhlılarla ve askerlerle kuşatılırken İngiliz subayları içeri girerek millî hareketin meclisteki lider isimleri olan Rauf Bey (Orbay), Kara Vasıf, Numan Usta, Faik Bey ve Şeref Bey'i tutuklayacaklarını bildirmişlerdir. Türk mebuslar, millî iradenin çiğnendiğini tarihe not düşmek adına İngiliz makamlarından bu hukuksuz karara dair resmi bir tutanak talep etmiş, ardından teslim olarak yargılanmak ve sürgün edilmek üzere Malta Adası'na gönderilmişlerdir.[268] Yasama dokunulmazlığının ve Meclis egemenliğinin tamamen yok edildiği, mebuslarının zorla tutuklandığı bu ağır baskı şartları altında Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı, daha fazla çalışma imkânı kalmadığı gerekçesiyle 18 Mart 1920 tarihinde son kez toplanarak faaliyetlerini süresiz olarak tatil etmiştir.[269]

[268] ABD'nin İstanbul Yülsek Komiseri Tuğamiral Mark Bristol, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi. İşgal günü başlatılan büyük tutuklama dalgasında gözaltına alınan şahısların önemli bir kısmı ilerleyen günlerde serbest bırakılmıştır. Ancak tutuklanmaktan korkan pek çok Milliyetçi, İtalyanların sağladığı güvenli koridoru kullanarak Anadolu'daki milliyetçi güçlere katılabileceklerdi. Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021, s. 58-61.

[269] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 78-79. İstanbul'un işgali öncesi Rauf Bey, 11 Mart günü Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, güvenilir İtalyan kaynaklarından Millî Mücadele yanlısı isimlerin tutuklanacağını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya dönme çağrısına rağmen Rauf Bey: "Evvelce kararlaştırdığımız gibi, namus borcumuzu yapacağız. Meclisi bastırmak için orada kalacağız. Aksi takdirde bize güvenerek burada kalanlar kendilerine haber verilmeden aralarından ayrılışımıza muğber [dargın] olurlar da içtima devam ederlerse, o zaman

Bu gelişmelerin önceden öngörüldüğünü gösteren yazışmalar da bulunmaktadır. M. Kemal Paşa henüz 22 Ocak 1920 tarihinde, şifreli bir telgrafla Konya'daki XII., Sivas'taki III. ve Erzurum'daki XV. Kolordu Kumandanlarına, İngilizlerin İstanbul'a saldırı ve baskısını arttırarak bazı nazırları ve mebusları bilhassa Rauf Beyi tevkif edeceği hususunda bilgilendirmişti.[270]

İngiliz askerî çevreleri de işgalin muhtemel sonuçlarını değerlendirmiştir. Genelkurmay Başkanı Wilson, Türkiye'deki duruma dair hazırladığı muhtırada İngiliz Yüksek Komiserliğinin; Türklere dayatılacak ağır barış şartlarının Sultan'ın tahttan çekilmesini veya sürgün edilmesini, Meclis'in Anadolu'ya kaçmasını, yeni bir Sultan'ın tahta çıkarılmasını ve Anadolu'da yeni bir hükümet kurulmasını beraberinde getirecek genel bir ayaklanma; buna hem Anadolu'da hem de Trakya'da Hristiyanlara yönelik yaygın katliamların eşlik edeceği uyarasında bulunmuştur.[271]

İşgalin millî hareket üzerindeki sonuçlarına bakıldığında, İtilaf Devletleri'nin 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ederek Meclis-i Mebusan'ı dağıtması, Türk siyasi tarihinde geri dönülemez bir kırılma noktası yaratmıştır. Bu agresif hamle, İngilizlerin beklediğinin aksine Anadolu'daki direnişi kırmak bir yana, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk milliyetçi hareketinin mutlak lideri olarak öne çıkmasını ve bağımsızlık mücadelesinin sonraki stratejik adımını atmasını kolaylaştırmıştır. İstanbul'daki meşru yasama organının fiilen yok edilmesi, Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'da yeni ve ulusal bir meclis toplamak için ihtiyaç duyduğu hukuki ve ahlaki meşruiyet zeminini altın tepside sunmuştur. Ömer Kürkçüoğlu nazarında İstanbul'un işgali, İngiltere'nin İzmir'e Yunanistan'ı çıkardıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın milliyetçi hareketine farkında olmadan yaptığı ikinci büyük hizmet olmuştur.[272] İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgali, Mustafa Kemal'in Türk milliyetçi hareketinin liderliğine geçmesini ve bir sonraki

meclisin Ankara'da toplanması meselesi ciddî şekilde tehlikeye girer" cevabını vermiştir. Bkz. Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım, C. II, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.27-31.
Kazım Karabekir'in hatıralarında Rauf Bey'in almış olduğu karara yer verilir: "Rauf Bey sordu: 'Acaba İngilizler dediğini yapacak mı? Yoksa birçok müessirat altında İstanbul Meclisi de felaketli bir sulh esasatını kabul edecek mi?'. 'Bence muhakkak. Hele Heyeti Temsiliye'den bir iki sima da görünürse daha katidir.' Rauf Bey 'Öyle ise ben Mecliste bulunmaya razıyım. Her ne tarzda olursa olsun İngilizlerin taarruzuna ilk evvel göğsümü ben gereceğim. Ta ki sizler milli birliği temine ve milli hükümeti tesise muvaffak olun,' dedi. Rauf hayatıyla bunu temin edecekse iş pek kolaydır. 'Rauf Bey' dedim, 'belki seni kaybederiz. Fakat muvaffakiyetimiz kat'î olur." Bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz,* s. 380.
[270] Nutuk: Vesikalar, no:226, s. 1194.
[271] *DBFP,* no. 23, "General Staff Memorandum on te sitiuation in Turkey", 15 March 1920.
[272] Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.,* s. 129.

adımı atmasını sağladı. Tam yetkili bir alternatif hükümet kurmadan önce atılacak adım Ankara'da bir ulusal meclisin toplanmasıydı.[273]

Ancak İngiliz makamlarının ilk değerlendirmeleri bu sonuçlardan farklı olmuştur. İşgalden dokuz gün sonra, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, Curzon'a gönderdiği telgrafta, İstanbul'un işgalinin sanılanın üstünde büyük bir başarı olduğunu; Türk ulusal akımını ortadan kaldırmamakla birlikte bu akıma büyük bir darbe indirdiğini övünerek anlatmıştır. Salahi Sonyel, Robeck'in "böylece işgalin, ulusal akıma büyük bir darbe indirmekten çok, bu akıma yeniden hayat ve güç verdiğini ve daha sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi yönetiminin kuruluşunda büyük rol oynayacağını tahmin edecek kadar ileri görüşlü olmadığını" ileri sürmektedir.[274] Fakat Amiral De Robeck, 10 Mart'ta Londra'ya gönderdiği telgrafta, Sultan'ın istifası veya istifa ettirilmesi, yeni padişah atanması, Anadolu'da yeni hükümet kurulması, parlamentonun Anadolu'ya kaçması, Anadolu ve Trakya'da Hıristiyanlara karşı katliamları başlatabileceğini bunun dışında yakın zamanda Asya'da Bolşevikler, Araplar ve Türklerin müşterek hareket etme ihtimaline dair endişelerini dile getirmiştir.[275]

İşgal kararı müttefikler arasında da aynı ölçüde destek görmemiştir. İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u resmen işgal etme girişimi, müttefik blokunun önemli bir parçası olan Fransa'da ciddi bir memnuniyetsizlikle karşılanmış ve Fransız kamuoyu bu işgal kararına hiçbir şekilde taraftar olmamıştır. Dönemin Fransız kamuoyu İstanbul'un Türklerin elinden alınması veya statüsünün değiştirilmesi ihtimali, dünya genelindeki İslam nüfusu üzerinde muazzam bir kargaşa ve infial dalgası yaratabilirdi. Ayrıca Fransız askeri ve siyasi yetkilileri tarafından kaleme alınan resmi raporlarda da İngilizlerin İstanbul'u silahlı güçlerle işgal etmesinin rasyonel bir hata olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Bu raporlara göre, başkentin işgal edilerek Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması, Türk milletinin bağımsızlık azmini kırmak bir yana, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen millî

[273] T. G. Fraser, A. Mango, R. McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, çev. Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 223-224.
[274] Sonyel*, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c. 1, s. 2099
[275] *DBFP,* "Paraphrase of a Telegram from the British High Commissioner, 10 March 1920", Vol. VII, Appendix 3 to No. 60, s. 500.

direnç hareketinin halk nezdinde daha da yasallık kazanmasına ve askerî açıdan büyük bir hızla güçlenmesine doğrudan zemin hazırlamıştır.[276]

İstanbul'daki gelişmelere karşı Anadolu'da hızla harekete geçilmiştir. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa 17 Mart günü tarihi bir genelge yayımlayarak Ankara'da yeni bir meclisin toplanması için harekete geçmiştir.[277] Bu esnada aynı gün İngilizler, kontrol kıtalarını Afyon ve Eskişehir'den çekmişlerdi.[278]

Ankara'da meclis toplanması hazırlıkları İngiliz makamlarınca da izlenmiştir. Bu kapsamda, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Koramiral Sir John de Robeck, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gizli bir telgraf göndererek sahada elde ettikleri çok kritik bir istihbaratı Londra'ya rapor etmiştir.

Amiral de Robeck'in gönderdiği bu mahrem raporda, Anadolu'daki direniş odaklarının İstanbul'un işgaline misilleme olarak ve millî iradeyi yeniden işler kılmak amacıyla Ankara'da yeni bir "Millî Meclis" toplama kararı aldıkları kesin bir dille bildirilmektedir. Telgrafta öne çıkan en stratejik detay ise bu kurulacak meclis için Anadolu genelinde yürütülecek milletvekili seçimlerinin, tamamen Türk milliyetçi hareketinin yönetim organı olan Müdafaa-i Hukuk komitelerinin sıkı gözetimi ve kontrolü altında gerçekleştirileceği bilgisidir.[279] İstanbul'un işgalinin ardından Anadolu'ya kaçan mebusların Ankara'da kurulacak yeni meclise katılacaklarına dair istihbarat raporu, İngiliz diplomasisinde tavizsiz, sert ve askeri güce dayalı yaklaşım aksine, Anadolu hareketiyle bir uzlaşı zemini aranabileceğine dair ılımlı bir yaklaşımı tetiklemiştir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Şark Dairesi yetkilisi W. S. Edmonds'ın belgenin kenarına düştüğü Mustafa Kemal Anadolu'da yeni bir Parlamento kurarsa, bundan hiç üzüntü duymamalıyız" şeklindeki tarihi not, İngilizlerin Millî Mücadele'ye peşinen bir düşmanlık beslemediğini, aksine bu gelişmeyi diplomatik bir fırsat olarak gördüklerini ortaya koymaktadır.[280]

Bu gelişmeler sürerken Rawlinson'ın temas girişimleri de devam etmiştir. Bu karmaşık günlerde Rawlinson, Kazım Karabekir'e yazdığı 22 Mart tarihli son mektubunda daha önce yapmış olduğu Ankara'ya gitme teklifini daha güçlü bir dille tekrarlamaktaydı. Kendi kişisel gözlemlerine dayanarak, Erzurum'da daha

[276] Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken: Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri: 1918-1923,* İdeal Kültür Yay., İstanbul, 2022, s. 178 ve dipnot 448.
[277] Z. Sarıhan, *a.g.e.,* C.II, s. 382.
[278] Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,* c. I, s. 94
[279] Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. I, no:160, s. 468. Robeck'ten Curzon'a telgraf. 29 Mart 1920.
[280] S. Sonyel, *Dış Politika,* c. II, s. 241 dipnot 189.

fazla kalmasının sadece zaman kaybı olacağını ileri süren İngiliz subayı, kendisini Londra için vazgeçilmez bir uzman olarak pazarlamaya çalışmaktadır. Rawlinson; Doğu Anadolu'nun mevcut hassas durumu ve özellikle Türk milletinin bağımsızlık yolundaki ortak, birleşmiş hissiyatı (hissiyât-ı müttehidesi) hakkında İngiliz devletine en doğru ve sağlıklı bilgileri aktarabilecek "yegâne İngiliz" olduğunu iddia etmektedir. Türk müttefikliğinin veya uzlaşısının hararetle tartışıldığı ve çok önemli kararların alınacağı bu kritik aylarda hem İngiliz hem de Türk menfaatlerine hizmet edecek şekilde çalışabileceğini savunmaktadır.[281]

Öte yandan İstanbul'daki siyasi yapı da yeniden şekillenmiştir. Damat Ferit Paşa yeniden göreve çağırıldı. Anadolu'da milliyetçiler, işgalden beş gün sonra büyük bir hamle yaptılar. İstanbul'daki Parlamentonun, bazı üyelerinin İngilizler tarafından tutuklanması nedeniyle, geçici olarak durdurulduğunu açıkladılar. Ankara'da kurulacak olağanüstü millet meclisi için seçim yapılmasını emrettiler. Faaliyeti durdurulan İstanbul Parlamentosu, dört ay içinde yeni seçimlerin yapılması şartıyla, 11 Nisan günü resmen feshedildi. Bu, geçersiz bir yasa olarak kaldı ve bundan sonra, Türkiye'deki tek millet meclisi, Kemalistler tarafından toplanan ve kısa sürede Büyük Millet Meclisi adını alan meclis oldu.[282]

Bu dönemin İngiliz hatıratına yansıyan yönü de dikkat çekicidir. İngiliz İşgal Kuvvetleri Askerî İstihbaratında görev yapan Yüzbaşı Harold C. Armstrong'un hatıratında bu sürece ilişkin aktardıklarına bakıldığında, şu hususlar öne çıkmaktadır:

İngilizler, Padişah Vahdettin ve sadarete yeniden getirilen Damat Ferit Paşa arasında çaresizlik ve zorunluluktan doğan bir ittifak kurulmuştur. İngiliz askeri yetkilisi, aslında nihai niyetleri Osmanlı'yı tasfiye etmek olsa bile, Anadolu'dan yükselen ve her iki tarafın da varlığını tehdit eden milliyetçi Kemalist hareket karşısında Sultan ile iş birliği yapmak zorunda kaldıklarını açıkça ifade etmektedir. Hatta İstanbul'da yürütülen tutuklama ve Malta sürgünü dalgasının bir boyutunun, Damat Ferit Paşa'nın kendi iç siyasi rakiplerini tasfiye etmek amacıyla bizzat ilettiği listeler doğrultusunda yapıldığı belirtilmektedir.

[281] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920*), 2023, s. 453-454.
[282] A. Ryan, *a.g.e.,* s. 127-129.

Anadolu'daki milliyetçi uyanışın İngiliz çıkarlarını tehdit etmesi üzerine İngiliz İşgal Ordusu Komutanı General Sir George Milne, askeri tazyiki artırma kararı alarak Harbiye Nazırı ile koordineli çalışması için kurmaylarından Albay Shuttleworth'u görevlendirmiştir. Bu plan doğrultusunda, Osmanlı ordusundan Zeki ve Hamdi Paşalar ile İngiliz subaylarının komuta edeceği iki özel askeri birliğin kurulması hedeflenmiştir. Bu birliklerin temel stratejik görevi, hazır olur olmaz deniz yoluyla Anadolu'nun kuzey kıyılarına yani Karadeniz hattına çıkarılmak ve güneye inerek milliyetçi kuvvetleri arkadan ve her iki yandan kuşatıp imha etmekti. İngilizlerin askeri hazırlıklarına paralel olarak Sultan Vahdettin de topyekûn bir karşı taarruz başlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve kurmaylarını kanun kaçağı ilan eden meşhur Şeyhülislam fetvası bu dönemde yayımlanmış, hemen ardından ulusal harekete daha ılımlı yaklaşan kabine dağıtılarak Ankara'nın can düşmanı olan Damat Ferit Paşa yeniden sadaret makamına getirilmiştir. Ayrıca içeride milliyetçilerin gücünü bölmek adına Kürt aşiretleri arasında isyan teşvikleri yürütülmüştür.

Müttefik komutanlığı bu iç savaş planını onaylamış ve Damat Ferit hükümetinin kontrolündeki depolarda bulunan silah ve mühimmatı, doğrudan Ankara'ya karşı savaşan Ahmet Anzavur emrindeki Çerkez birliklerine yani Kuva-yı İnzibatiye unsurlarına sevk etmiştir. Aynı zamanda İzmit ve Yalova gibi stratejik geçiş koridorlarına askeri tahkimatlar yapılmıştır. Ancak müttefikler arasında tam bir uyum ve yüzde yüz destek olmadığı için bu operasyon lojistik açıdan topallamıştır. Fransız ve İtalyanların ya da İngilizlerin içindeki bazı yerel idarelerin çekinceleri nedeniyle gönderilen silahların çoğuna el konulmuş, Anzavur'a giden mühimmat yetersiz kalmıştır. Süreci değerlendiren İngiliz askeri yetkilisi ne Sultan'ın ne Damat Ferit'in ne de dönemin aktörlerinin, iki tarafın da hayatta kalması için ortak düşman olan Mustafa Kemal'e karşı neden kusursuz ve tam bir koordinasyonla iş birliği yapamadıklarını bir türlü kavrayamadıklarını sitemkâr bir dille belirtmektedir.[283]

Bütün bu gelişmelerin ardından, İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasının ardından Ankara'da yeni bir meclis toplamak için seçimleri tamamlayan Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına tarihi bir beyanname genelgesi yayımlayarak

[283] Riccardo Mandelli, *Son Sultan,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 58-59.

meclisin 23 Nisan günü resmen açılacağını ilan etmiştir. Mustafa Kemal Paşa genelgede, kurulacak olan Büyük Millet Meclisi'nin vatanın bağımsızlığı ile hilafet makamı ve saltanatın kurtarılması gibi en mühim ve hayati vazifeleri ifa edeceğini açıkça belirtmiştir. Meclisin üzerine aldığı en büyük görevlerin ilk üçü sıralanırken, ikinci sırada doğrudan doğruya işgal altındaki halifenin ve padişahın kurtarılmasının yer aldığı tüm kamuoyuna ilan edilmiştir. Tamimin devamında ise dinî ve millî duyguları harekete geçirecek çok güçlü bir manevi adımla, mukaddes vatanın her köşesinde meclisin açılacağı cuma günü okunacak hutbelerde halife ve padişahın isminin zikredilmesi, ayrıca hem padişahın hem de vatanın bir an evvel kurtuluşa ermesi için halktan dua edilmesi istenmiştir.[284]

İşgalin uzun vadeli sonuçları İngiliz siyasetçiler tarafından da eleştirilmiştir. İngilizler 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ederek Türklerin direniş azmini kıracağını, Mebusan Meclisi'ni dağıtarak da millî hareketi başsız bırakacağını varsaymıştı. General Townshend, Avam Kamarası'nda 30 Mayıs 1922 tarihli oturumunda yaptığı konuşmasında bu hamlenin delice bir adım olduğunu vurgulayarak İngiliz hükümetinin büyük bir hata yaptığını belirtmektedir. İşgal, dağınık haldeki yerel direniş odaklarını kamçılamış ve onları tek bir potada birleştirerek Ankara merkezli Türk Milliyetçi hareketinin kurulmasını tetiklemiştir. Diğer taraftan Başbakan Lloyd George'un küçümseyici ve hırçın bir dille "Asi General" olarak nitelendirip idama mahkûm ettirdiği Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin bu stratejik hatası sayesinde Türk milletinin gözünde mutlak ve meşru tek lider konumuna yükselmiştir.[285]

Yeni meclisin açılmasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa sürecin geçmişini de değerlendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan 1920 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada, Anadolu'ya geçişinin resmî bir görevlendirmeye dayandığını belirtmiş ve ordu müfettişliğine atanmasını din ve millete hizmet etmek için önemli bir fırsat olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte millî bağımsızlığın sağlanmasını milletin birlik ve iradesine bağlayarak Anadolu'ya geçişine yüklediği siyasi anlamı da ortaya koymuştur:

> Ecnebi kuvvetlerinin işgali altında inliyen Payitahtımızda kan ağlıyan bilûmum erbabı hamiyet, münevveranı millet ve din ve Devlete hizmetleri mesbuk zevatı âliye Makamı

[284] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s. 107.
[285] Taner Baytok*, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1970, s. 143.

> Hilâfet ve Saltanatın, İstiklâli Millînin bu baternâk vaziyetten kurtarılması ancak vicdanı millîden doğan birliğin azim ve iradesine müftekar bulunduğuna iman getirdiler. Fakat İstanbul'un tahtı tazyik ve muhasarada bulunan muhitinde icabatı hamiyyeti ifaya maddeten imkân kalmamıştır. İşte bu sırada idi ki, Anadolu'ya mülki ve askerî hususatla muvazzaf olmak üzere ordu müfettişliğine tâyin edildim, bu teveccühü din ve millete hizmet etmek için en büyük bir mazhariyeti ilâhiye addeyledim. Vicdanı millînin iradei aliyesine tâbi olarak milleti, müstakil vatanımızı mâsun görünceye kadar çalışmak ahdiyle 16 Mayıs 1335 günü Dersaadet'i terk eyledim. Samsun'da işe başladım. [286]

Bu değerlendirmelerde İngiliz temsilcilerle yürütülen temaslar da önemli yer tutmuştur. Mustafa Kemal Paşa, İngiliz Hükümeti adına bölgede tam yetkili bir temsilci olarak bulunan Yarbay Alfred Rawlinson ile Erzurum ve Anadolu genelinde gerçekleştirdiği gizli ve açık diplomatik temasların perde arkasını Meclis'te anlatmıştır. Bu tarihi beyanat, Millî Mücadele'nin ilk döneminde İtilaf Devletleri ile yürütülen ilişkilerin niteliğini ve Ankara'nın tam bağımsızlık ile millî sınırlar konusundaki tavizsiz duruşunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Batı dünyasının Türk varlığına son vermek istediğinin bilincinde olduğunu, ancak buna rağmen baştan itibaren onlara karşı körü körüne dünyayı fethe çıkmış savaşçı bir düşmanlık gütmediğini belirtmektedir.

İngilizlerle yapılan ilk temaslarda, İngiliz heyeti Türk halkının kendilerine karşı derin bir aleyhtarlık beslediğini söylemiş ve bu algının düzeltilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa bu iddiaya tarihi bir tespitle cevap vermiştir. Türk milleti Mondros Mütarekesi öncesinde İngiliz halkını dünyanın en adil, en medeni ve insani milleti olarak görür ve saygı duyardı. Ancak mütarekenin ardından İngiliz askerlerinin payitaht İstanbul'u işgal etmesi, sergiledikleri kırıcı tavırlar ve en önemlisi İzmir vilayetinin İngilizlerin gözetimi ve himayesi altında Yunanlılara işgal ettirilmesi, Türk milletinin İngilizler hakkındaki tüm hüsnü niyetini yok etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Rawlinson'a eğer bu durumun yanlış olduğunu düşünüyor ve eski saygınlığınızı kazanmak istiyorsanız, bunu düzeltecek somut bir eylem gösteriniz, millet size yine yönelir demiştir.

Bu rasyonel duruş karşısında Londra'da geniş yetkileri bulunan Yarbay Rawlinson, İngiltere'nin Türk hareketine mevcudiyet yani siyasi tanınma hakkı verebileceğini beyan etmiştir. Ancak İngilizlerin bu dostluk teklifinin arkasında

[286] TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Nisan 1920, Cilt 1, s. 8-9.

talepleri gizlidir. Rawlinson; Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçilmesini, Ege sahili ve adalarında Yunanlılara imtiyazlar tanınmasını, güneyde Fransızlara imtiyazlar verilmesini ve Anadolu'nun diğer stratejik noktalarında yabancı kontrollere izin verilmesini talep etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin hem dost olmak istediklerini hem de bu dostluğu tamamen kendi ihtiras ve menfaatleri için bir sömürü aracı olarak kullanmaya çalıştıklarını vurgulayarak, bu gayriinsani tekliflerin Türk milleti tarafından kabul edilmesinin kesinlikle imkânsız olduğunu Rawlinson'a ifade etmiştir.

Görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki işgalci İngiliz yetkililerin memleketi hiç tanımadıklarını, Damat Ferit Paşa hükümetinin milliyetçileri asi ve haydut gibi gösteren yalan raporlarıyla manipüle edildiklerini ve Londra'nın bu yanlış raporlara dayanarak hatalı kararlar aldığını Rawlinson'a anlatmıştır. Bu tepkiyi haklı bulan Rawlinson, Londra'ya giderek durumu düzelteceğini söylemiş ve nitekim onun gidişinden sonra İstanbul'daki katı İngiliz siyasi ve askeri memurları görevden alınarak yerlerine yeni kadrolar atanmıştır. Londra dönüşü İstanbul'a ayak basar basmaz Mustafa Kemal Paşa ile yeniden temas kurmak isteyen Rawlinson'ın bu arzusu, İstanbul'daki iş birlikçi çevreler ve hainler tarafından etrafının sarılması neticesinde akamete uğratılmıştır.

Daha sonra tekrar Trabzon ve Erzurum'a gelen Rawlinson ile son bir görüşme yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu son temasta Anadolu hareketinin kırmızı çizgilerini, yani Misak-ı Millî esaslarını net bir şekilde tekrarlamıştır. Bu esaslar, devletin kayıtsız şartsız bağımsızlığı ve vatanın belirlenmiş sınırlar dahilinde toprak bütünlüğünün sağlanmasıdır. İngiliz yarbay, Türk tarafının bu konuda tavizsiz ve kesin olduğunu anladıktan sonra müzakereler derinleşememiştir.[287]

1.3. Sevr'in Çıkılmaz Durumu: 1920 Yılında İngiliz Siyasetinde Türkiye Çatlağı

12 Şubat 1920 tarihinde Fransız-İngiliz görüşmeleri II. Londra Konferansı adıyla yeniden başlamıştı. Londra Konferansı, İstanbul, Boğazlar, kapitülasyonlar ve mali denetim konularında çalışmalarını bitirerek bir karara varmıştır. İtilaf Devletleri, San Remo Konferansı'nda Sevr'e son şeklini vermek amacıyla 24 Nisan 1920'de bir anlaşma imzalamıştır. San Remo'daki antlaşmanın özeti: (1) Sultan'ın İstanbul'da kalması; (2) Müttefiklerin Avrupa Türkiye'sini ve Boğazları işgal etme

[287] TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 5.

hakkı; (3) Trabzon veya Erzurum'u kapsamayan, ancak denize çıkışı olan bir Ermenistan devletinin kurulması; (4) Türkiye'nin Suriye, Filistin, Mezopotamya, Arabistan ve Ege adalarını terk etmesi.[288]

İtilaf Devletleri'nin en üst karar organı olan Yüksek Konsey, Birinci Dünya Savaşı'nı Osmanlı Devleti açısından resmen bitirecek olan ağır barış şartlarına nihai bir biçim vermek amacıyla 19 Nisan 1920 tarihinde İtalya'nın San Remo kentinde toplanmıştır. Yaklaşık beş gün süren yoğun diplomatik pazarlıklar ve oturumlar neticesinde müttefikler, ilerleyen süreçte Sevr'de Türk tarafına zorla dikte ettirilecek ve kabul ettirilecek olan barış antlaşması taslağının ana hatlarını kaleme alarak metni karara bağlamışlardır.

Bu diplomatik gelişmenin ardından, İstanbul'da konuşlu bulunan İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri süratle harekete geçmiştir. Komiserler, 20 Nisan 1920'de Bâb-ı Âlî'ye resmi ve ortak bir nota vererek, San Remo'da hazırlanan bu barış koşullarını teslim almak üzere Paris'e acilen bir delege heyeti gönderilmesini talep etmişlerdir. İtilaf Devletleri'nin bu çağrısı üzerine hazırlıklarını tamamlayan Osmanlı barış kurulu, 30 Nisan 1920 tarihinde Fransa'nın başkenti Paris'e doğru hareket etmiştir. Paris'e ulaşan Osmanlı heyetine, Türk milletinin egemenliğini ve vatan bütünlüğünü yok sayan bu ağır barış koşulları, 11 Mayıs 1920 günü öğleden sonra düzenlenen resmi bir oturumla İtilaf Devletleri tarafından tebliğ edilmiştir.[289]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, İtilaf Devletleri'nin San Remo'da son şeklini verdiği ve Osmanlı Devleti'ne dikte etmeye hazırlandığı barış şartlarını, yani Sevr taslağını, kendi hükümetinin resmi politikalarına ters düşecek derecede rasyonel ve gerçekçi bir dille eleştirmiştir. De Robeck, müttefiklerin özellikle Anadolu coğrafyasında attığı adımların çok büyük bir bölgesel felakete yol açacağını savunmuştur. İngiliz Yüksek Komiseri, nüfusunun ezici çoğunluğu Türk ve Müslüman olan toprakların, Wilson İlkeleri'nin en temel maddesi olan "kendi kaderini çizme" (*self-determination*) hakkına açıktan açığa karşı çıkılarak işgal edildiğini belirtmiştir. Bu toprakların, Türklerin geleneksel ve tarihi düşmanı olan Yunanlılara bırakılmasını büyük bir hata olarak

[288].Harry N. Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History,* , s. 243; https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/apr/29/prime-ministers-statement.
[289] S. Sonyel, *İngiliz İstihbaratının Eylemleri,* s. 75-76.

gören de Robeck, Yunan yönetimi altında hiçbir Müslümanın can, mal ve varlık güvenliğini sürdüremeyeceği gerçeğini açıkça itiraf etmiştir.

Yüksek Komiser, Türklere sunulacak bu ağır barış koşullarını, içerideki siyasi görüşü ne olursa olsun, ister milliyetçi İttihatçılar isterse İngiliz ve İtilaf yanlısı iş birlikçiler olsun, hiçbir Türk'ün asla ve kat'iyen kabullenemeyeceğini vurgulamıştır. Bu planların, Yakın Doğu'da bitmek bilmeyen sürekli bir kan dökülmesi pahasına, ancak çok büyük askeri güçler ve zor kullanılarak Türklere dikte ettirilebileceğini ileri sürmüştür. De Robeck'in İngiliz çıkarları açısından yaptığı en stratejik uyarı ise jeopolitik dengelerle ilgilidir. Bu adaletsiz barış şartlarının, çaresiz kalan Türkleri Sovyet Rusya'nın yani Bolşeviklerin kucağına iteceğini; bu ittifakın ise Yakın Doğu ile Orta Asya'yı tamamen alevler içinde bırakacağını savunmuştur. Bu durum, İngiliz İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşayan diğer İslam ülkelerindeki, özellikle Hindistan sömürgesindeki Müslüman tebaayı da kışkırtacak ve buralarda İngiliz karşıtı Bolşevizm tehlikesini tahmin edilemeyecek derecede artıracaktır.[290]

İngiliz devlet mekanizmasının içindeki askeri ve siyasi uzmanlar, Başbakan David Lloyd George'un agresif Türkiye politikasına karşı rasyonel uyarılarda bulunmaya devam etmişlerdir. Bu isimlerden biri olan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği askeri danışmanlarından Deniz Yarbayı Harry Luke, Kemalistlerin yani Türk milliyetçilerinin sergileyeceği direnç konusunda net bir öngörüde bulunmuştur. Yarbay Luke, Wilson İlkeleri'nin en temel esası olan "kendi kaderini çizme" (*self-determination*) hakkını açıkça çiğneyen, Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu toprakları parçalayan hiçbir barış antlaşmasını Anadolu hareketinin asla kabullenmeyeceğini ve sonuna kadar direnişte bulunacağını vurgulamıştır.

Benzer ve çok daha kapsamlı bir jeopolitik uyarı da 24 Mart 1920'de İngiltere Savaş Bakanı Winston Churchill'den gelmiştir. Churchill, Başbakan David Lloyd George'a gönderdiği resmi yazıda, İtilaf Devletleri'nin Türklere zorla dikte etmek istediği bu ağır barış koşullarının sahada uygulanabilmesi için "büyük ve güçlü ordulara" ihtiyaç duyulacağını açıkça belirtmiştir. Bu durumun İngiltere'ye son derece pahalıya mal olacak uzun askeri harekatlar ve bitmek bilmeyen işgaller anlamına geleceğini ihtar etmiştir. Churchill ayrıca, müttefiklerin

[290] *DBFP,* XIII, Robeck to Curzon, 9.3.1920.

bu haritayı hayata geçirebilmek için sahada doğrudan Yunan ordusuna hareket etme yetkisi vermek zorunda kalacağını, bunun da bölgesel krizi derinleştireceğini savunmuştur.

Savaş Bakanı Churchill, Başbakan Lloyd George'a maceracı politikaları bir kenara bırakarak daha tutarlı, gerçekçi ve yatıştırıcı bir diplomasi izlemesini tavsiye etmiş ve şu rasyonel öneride bulunmuştur:

"Anadolu'da gerçekten temsilci niteliği taşıyan ve gücü elinde bulunduran yönetimle, Mustafa Kemal önderliğindeki hareketle ortak bir anlaşmaya varma yollarını arayınız. Şimdiki teslimiyetçi ve dayatmacı biçimiyle Türk barış antlaşması, Yakın Doğu'da ancak süresiz kargaşalıklara ve anarşiye yol açacaktır."[291]

1920 yılı mayıs ayı sonlarına gelindiğinde, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve Anadolu'daki millî direnişin düzenli bir idareye kavuşması, İstanbul'daki İngiliz işgal mekanizmasında çok ciddi bir panik ve görüş ayrılığı yaratmıştır. İngiliz devletinin askeri kanadı ile diplomatik kanadı, Türkiye politikası konusunda tam bir kutuplaşma içine girmiştir.

Bu dönemde yapılan kabine toplantılarında İngiliz Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson, tamamen rasyonel ve askeri gerçeklere dayanan bir harita analizi sunmuştur. Wilson, Anadolu'da güçlenen millî hareket karşısında İngiliz ordusunun insan ve lojistik kaynaklarının sınırlı olduğunu belirterek, yakın zamanda İstanbul'daki askeri pozisyonlarının tehlikeye gireceğini ve Boğazları elde tutmalarının imkânsız hale geleceğini açıkça dile getirmiştir. İngiliz Genelkurmay Başkanı, büyük bir askeri hezimet yaşamamak adına Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı'ndan askerlerin tamamen çekilmesini önermiştir.

Ancak askeri kanadın bu geri çekilme teklifine, İngiliz Dışişleri sert bir biçimde karşı çıkmıştır. Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Boğazlar bölgesinden çekilmelerinin İngiliz İmparatorluğu'nun prestiji açısından tam bir "felaket" olacağını savunmuştur. Benzer şekilde, Dışişleri Bakanlığı'nın güçlü bürokratlarından Eyre Crowe da müttefiklerin yeniden teşkilatlanan ve hızla güçlenen Türklerin önünden kaçması halinde, Birinci Dünya Savaşı'nda elde edilen büyük zaferin tüm meyvelerinin heba olacağını ileri sürmüştür. İngiliz sömürge

[291] S. Sonyel, *Dış Politika,* C. II, s. 75.

çıkarlarını korumak adına Crowe, İstanbul'da işgal güdümünde kalacak ve otoritesini yeniden kuracak olan Sultan Vahdettin'i desteklemeyi sürdürmelerini önermiştir. Ayrıca Batı kamuoyunu manipüle etmek amacıyla, Doğu ve Batı Trakya'da Türk hakimiyetinin yeniden kurulması halinde bölgedeki Hristiyan nüfusun baskı altına alınacağını ve katledileceğini iddia eden klasik propaganda argümanlarına sığınmıştır.

İngiliz devlet kademeleri masa başında bu tartışmaları yürütürken, sahadaki askeri gerçekler Genelkurmay Başkanı Wilson'ı haklı çıkarır nitelikte gelişmekteydi. İngilizler artık resmen işgal ettikleri başkent İstanbul'da dahi kendilerini güvende hissetmiyorlardı. Bunun en somut ve çarpıcı örneği, 21 Haziran 1920 gecesi yaşanmıştır. Yaklaşık 150 kişiden oluşan Kuvayı Milliye müfrezesi, İstanbul'un göbeğinde, Çamlıca Tepesi'nde bulunan İngiliz askeri tahkimatlarına ve siperlerine çok cesur bir baskın düzenlemiştir. İngiliz birlikleri bu ani baskına ancak makineli tüfeklerle yoğun bir mukabelede bulunarak karşılık verebilmiş ve Türk direnişçiler stratejik hedeflerini gerçekleştirdikten sonra geri çekilmişlerdir.

Bu baskınla eş zamanlı olarak, İstanbul'un Karadeniz ve Anadolu yakası girişlerini (Beykoz-Şile hattını) tamamen kontrol altına almayı hedefleyen Millî Kuvvetler, 22 Haziran 1920 tarihinde Ömerli kazasına girerek bölgeye yerleşmiştir. Millî Kuvvetlerin İstanbul çeperindeki bu hızlı etkinliği ve ilerleyişi karşısında büyük bir korkuya kapılan İngiliz askeri komutanlığı, acil güvenlik önlemleri almak zorunda kalmıştır. İngilizler, Türk direnişçilerin eline geçmesini engellemek amacıyla Başıbüyük cephaneliğindeki tüm mühimmat ve askeri malzemeleri apar topar Bostancı İstasyonu'na nakletmişlerdir. Aynı zamanda, Anadolu'daki harekete silah ve subay sızdırılmasını önlemek amacıyla Maltepe Endaht (Atış) Mektebi'nde görevli olan Türk subaylarını tutuklayarak kontrol altına almaya çalışmışlardır.[292]

Başbakan Lloyd George bu durum hakkında; "Türkiye'de son birkaç günlük gelişmeler çok tehlikeli olmaya başladı, son zamanlara kadar bu hareket İstanbul'u tehdit etmiyordu. Şimdi İzmit'te önemli sayıda Mustafa Kemal kuvveti var (…) İstanbul'daki kumandanlarımızdan Mustafa Kemal'in ilerlemesinden duyulan telaşı bildiren telgraflar almaktayız. Belki Yunanlıların çarpışma yeteneğini büyüttük ve Türklerinkini de küçülttük, durum tehlikeli olabilir"[293] diyordu. Lord

[292] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 88.
[293] E. Ulubelen, *a.g.e.,* s. 223.

Curzon ise "Mustafa Kemal gibi bir haydudun önünde İstanbul'dan çekilmek, Doğudaki saygınlığımıza büyük bir darbe indirecek"[294] uyarısını yapmaktaydı.

1920 yılı haziran ayı ortalarında, Millî Kuvvetlerin İstanbul hattına yani Kocaeli Yarımadası'na kadar ilerlemesi ve İngiliz tahkimatlarına baskınlar düzenlemesi, işgalci güçler arasındaki siyasi ve askeri dayanışmayı tamamen çökertmiştir. İstanbul'daki İngiliz yetkililer, sahada karşı karşıya kaldıkları bu ağır baskı üzerine Londra'daki merkeze gönderdikleri raporlarda, müttefikleri Fransa ve İtalya'nın kendilerini yalnız bıraktığını derin bir endişeyle bildirmişlerdir. İngiliz diplomatlar, Kocaeli Yarımadası'nda millî güçler karşısında tek başlarına terk edildiklerini vurgularken, Fransa'nın kendi işgal bölgesi olan Kilikya yani Adana ve çevresi özelinde Ankara hükümetiyle tek taraflı bir uzlaşma zemini aradığını rapor etmişlerdir. Aslında 17 Haziran 1920 tarihinde Türk milliyetçileri ile Fransızlar arasında Kilikya'da varılan geçici ateşkes bozulmuş ve çatışmalar yeniden başlamıştı. Buna rağmen İngiliz istihbaratı, Fransızların Ankara ile yeniden masaya oturma ve kalıcı bir anlaşma sağlama ihtimalini çok yakın ve güçlü bir olasılık olarak görmekteydi.

İstanbul'daki İtilaf Devletleri yüksek komiserlerine göre, Anadolu hareketinin askeri zaferleri ve İtilaf blokunun bölünmesi karşısında artık müttefiklerin önünde net iki seçenek kalmıştı. Bunlardan birincisi, müttefik ordularına çok büyük askeri takviyeler sağlanması ve Millî Kuvvetlere karşı topyekûn, maliyeti yüksek yeni bir imha savaşının başlatılmasıydı. İkinci seçenek ise henüz resmi olarak imzalanmamış olan Sevr Antlaşması taslağında Türklerin lehine birtakım köklü değişiklikler yapılması, yani tavizler verilerek Türk milliyetçileriyle diplomatik bir uzlaşma yolunun aranmasıydı. Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanlığı bürokratlarından W. G. Osborne da üst makamlara ilettiği resmi kayıtlara son derece çarpıcı bir bilgi notu eklemiştir. Osborne, gerçekçi bir askeri analizle, tek seçeneğin Milliyetçilerle uzlaşmak ve tıpkı İtalyanlar ile Fransızların öteden beri savunduğu gibi Barış Antlaşması'nda yani Sevr'de köklü bir revizyona gitmektir diyerek İngiltere'nin katı politikasının iflas ettiğini kabul etmiştir.

Diplomatik raporlarda tek yol uzlaşma olarak gösterilse de, Millî Kuvvetlerin İzmit ve Kocaeli hattındaki hızlı ilerleyişi İngiliz Hükümeti'nde ve

[294] S. Sonyel, *Dış Politika,* C. II, s. 97.

Başbakan David Lloyd George'da çok ciddi bir siyasi paniğe yol açmıştır. Kendi askerini Anadolu bataklığına saplamak istemeyen, Fransız ve İtalyanlardan da askeri destek alamayan İngiliz Hükümeti, uzlaşma seçeneğini reddederek tehlikeli bir ara formülü devreye sokmuştur. Bu formül, Türk ordusunun önüne bir set çekmek ve İngiliz birliklerini korumak amacıyla Yunan kuvvetlerini doğrudan ateş hattına yerleştirmek olmuştur. Zaten Anadolu'da yeni topraklar işgal etmek için sabırsızlanan Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos bu fırsatı kolladığından, İngilizlerin onu ikna etmesine gerek kalmamış ve Yunan ordusu İngiliz çıkarları adına Anadolu'nun içlerine doğru büyük bir taarruza teşvik edilmiştir.[295]

Sevr sürecine kadar Anadolu'da Yunan işgal sahasının genişletilmesine Fransızlar karşı çıktılar. 27 Mart 1920 tarihinde Mareşal Foch'un riyasetinde düzenlenen Müttefik Askeri Konseyi'nde Anadolu' da Yunan ilerleyişinin beraberinde getireceği riskler masaya yatırıldı. Yunan askeri harekatının sınırları ve geleceği hakkında çarpıcı bir kanaate varmıştı. Kurmay subaylar ve askeri uzmanlar, Yunan ordusunun Batı Anadolu cephesinde Türk milliyetçilerine karşı sahada geçici başarılar kazanması veya onları düzenli savaş meydanlarında yenilgiye uğratması halinde dahi, bu durumun Anadolu'daki köklü direniş sorununu kökten çözmeye yetmeyeceğini net bir biçimde öngörmüşlerdi. Ancak San Remo Konferansı sonrası Fransızların fikirleri Yunan harekâtı için olumlu tarafa evrilmişti. [296]

Başbakan Lloyd George, 25 Mart 1920'de Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmasında hükümetin tutumunu görmek mümkündür. Başbakan, Anadolu'da ve Kilikya'da 200 binden Hristiyan'ı korumanın zorluğuna dikkat çekerek şunları söylemiştir: "Anadolu'ya askeri kuvvetler gönderebileceğimiz anlamına gelecek bir vaatte bulunmaya hiçbir Başbakanın hakkı yoktur."[297]

26 Mayıs 1920 tarihinde Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck'e yaptığı ziyaret, İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki Millî Mücadele'yi yok etmek için yürüttüğü politikaları ve Sevr Antlaşması taslağını kabul etmeye niyetli olmadığını belgelemektedir.

[295] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 91.
[296] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 102.
[297] Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.,* s. 67.

Damat Ferit Paşa'nın de Robeck ile gerçekleştirdiği mülakatın temel öne çıkan noktaları şunlardı:

İktidara geliş sürecini hatırlatan Damat Ferit Paşa, kendisinden önceki Salih Paşa Hükümeti'nin işgal yönetiminin çağrılarına rağmen Anadolu'daki Millî Hareketi tanımayı reddetmediği için istifaya zorlandığını vurgulamıştır. Bu istifanın ardından iktidara gelen kendisinin ise İtilaf Devletleri'nin bütün taleplerini harfiyen karşıladığını belirtmiştir. Ülkedeki tüm sivil ve askeri örgütlerin Millî Hareket'ten yani Ankara'dan yana saf tutmasına rağmen, İstanbul Hükümeti olarak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını suçlayan fetvalar, beyannameler ve Padişah fermanları yayımlayarak işgalciler adına iyi bir başlangıç yaptıklarını savunmuştur.

Anadolu'daki ulusal direnişi kırmak için Ahmet Anzavur komutasında bir iç savaş hareketi başlattıklarını doğrulayan Damat Ferit, Anzavur'un cahil bir adam ve köylü savaşı yürütmesine rağmen bu düzensiz isyan dalgasını müttefiklerin çıkarları doğrultusunda düzenli bir ordu haline getirmeye çalıştığını izah etmiştir.

Görüşmenin en dikkat çeken kısmı, San Remo'da şekillenen barış antlaşması şartlarının İstanbul'a tebliğ edilmesiyle yaşanmıştır. Damat Ferit Paşa, sunulan metnin mevcut haliyle imzalanması durumunda Padişah'ın ve hükümetin halk nezdinde tamamen utandırıcı ve meşruiyetsiz bir duruma düşeceğini belirterek İngiltere'den şartların yumuşatılmasını talep etmiştir. Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmekle büyük bir hata yaptığını ve topraklarının neredeyse dörtte üçünü kaybederek zaten yeterince cezalandırıldığını savunan Sadrazam, bu antlaşmanın Türkiye'nin el ve kollarını kestiğini, geriye sadece savunmasız bir baş ve gövde bıraktığını vurgulamıştır. Vatanı İzmir ve Trakya'dan mahrum bırakacak bir kararın bu baş ve gövdeye de ölümcül bir darbe vuracağını, bunun doğrudan Türkiye'nin imhası anlamına geleceğini belirterek, hiç değilse "Türkçe konuşulan yerlerin" Türklere bırakılmasını istemiştir.[298]

Ankara'yı ortadan kaldırmak için İngilizlerden askeri taviz isteyen Damat Ferit Paşa, İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi'nin kendisine 10.000 kişilik düzenli ve modern donanımlı bir ordu toplama izni vermesi halinde Millî Hareketi tamamen bastırabileceğini ileri sürmüştür. İstanbul, İzmir, Trakya, Çanakkale ve Karadeniz kıyılarını Türklerden koparan bu adaletsiz koşulların hafifletilmesi halinde barışın

[298] Sultan Vahdeddin, İngiliz Kralı Beşinci George'ye mektup göndererek aynı taleplerde bulunmuştur.

ülkede kabul ettirilebileceğini; aksi takdirde Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin hiçbir gücünün kalmayacağını ve Millî Hareket'in tüm ülkede mutlak kontrolü ele geçireceğini açıkça ihtar etmiştir. Hatta bu şartların yumuşatılması için Padişah Vahdettin'in İngiltere Kralı'na şahsi bir mektup göndermek istediğini iletmiş ancak Amiral de Robeck bu talebi geçiştirerek konuyu Fransız ve İtalyan meslektaşlarına danışacağını ifade etmiştir.

Bu sırada antlaşma taslağının tam metninin henüz İstanbul'a ulaşmadığını bahane eden Damat Ferit Paşa, rasyonel bir zaman kazanma taktiği uygulayarak 11 Haziran 1920 tarihinden önce görüşmelere başlamalarının imkânsız olduğunu bildirmiş ve İtilaf devletlerinden fazladan bir ay süre talep etmiştir. Aynı erteleme talebini Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerine de ileterek Ankara'nın askeri ilerleyişi karşısında diplomatik bir nefes alma alanı yaratmaya çalışmıştır.[299]

Haziran 1920'de İngiliz hükümetinin desteğini arkasına alan Yunan ordusu, Sevr şartlarını Türklere zorla dikte etmek amacıyla Anadolu'nun içlerine doğru geniş çaplı bir genel taarruz başlattı. İngilizlerin çizdiği Milne Hattı[300] sınırını aşan bu harekât, Batı Anadolu'daki Türk direnişini çökertmeyi hedefliyordu. Yunan işgal kuvvetleri, 3.443 subay ve 98.182 tam teçhizatlı erden oluşan devasa bir askeri güçle ileri harekata geçti. Yunan komutanlığı bu orduyu altı tümen halinde üç ana kola ayırdı: Üç tümen iki kol halinde Akhisar-Soma yönünden, iki tümen Salihli doğrultusundan, bir tümen ise Aydın Cephesi üzerinden eş zamanlı olarak saldırıya geçti.[301] Türk kuvvetlerinin önemli bir kısmı Ankara çevresindeki iç isyanları bastırmak için harcandığından, Batı Cephesi savunmasız kalmıştı. Bu asimetrik güç dengesizliği sahada trajik sonuçlar doğurdu; Salihli doğrultusunda harekete geçen Yunan birlikleri, koordinasyon ve cephane eksikliği çeken Türk direniş hatlarını kırarak Akhisar'ı çok kolay bir şekilde işgal etti.[302] Yunan Başkumandan Paraskevopulos yayımladığı beyannamede, Yunan askeri harekatının kesinlikle bir "fetih" amacı gütmediğini iddia etmiştir. Yunan ordusunun Anadolu'daki varlığının tek gayesinin, bölgedeki asayişi bozduğunu ileri sürdüğü "Mustafa Kemal Paşa

[299] A. Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, s. 402-403.
[300] 1919'ta toplanan Paris Barış Konferansı'nda Anadolu'da bir sınır çizilmesi teklif edilmiş, teklifin kabul edilmesi üzerine 2 Ağustos 1919'da Türk ve Yunan tarafları arasında bir sınır çizilmesine karar verilmiştir. General Milne de sınırın çizilmesi amacıyla görevlendirilmiştir. Çizilen sınır bundan dolayı "Milne Hattı" olarak adlandırılmıştır. 8 Ağustos 1919'da Yunan birliklerine bu sınırı aşmama talimatı gönderilmiştir. İtilaf Devletleri 7 Ekim 1919'da Milne Hattı üzerinde mutabakata varmışlardır. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/General-Milne.
[301] N. Erdem, *a.g.e.*, s. 242
[302] S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. 3, s. 158

teşkilatını" (Ankara hükümetini ve Kuva-yı Milliye'yi) tamamen dağıtmak ve sivil güvenliği yeniden tesis etmek olduğunu savunmuştur.[303]

Yunan ordusunun İngiliz desteğiyle Anadolu içlerine doğru başlattığı genel taarruz ve Sevr Antlaşması taslağının ağır şartları, o güne kadar İtilaf Devletleri ile uyumlu bir politika izleyen İstanbul Hükümeti'ni diplomatik bir reaksiyon göstermek zorunda bırakmıştır. Bu doğrultuda Sadrazam Damat Ferit Paşa, Spa Konferansı Başkanı ve Fransa Başbakanı Alexandre Millerand'a resmi bir mektup göndererek Sevr projesinin bu haliyle kabul edilemeyeceğini gerekçelendiren bir savunma metni sunmuştur. Sadrazamın Fransız muhatabına ilettiği mektupta öne çıkan jeopolitik ve askeri argümanlar şu şekildedir:

Damat Ferit Paşa, Yunan ileri harekatının Anadolu'da iddia edildiği gibi asayişi sağlamayacağını, aksine mevcut kargaşayı ve millî mukavemeti büsbütün artıracağını vurgulamıştır. Bölgede kalıcı bir sükûnetin tesis edilebilmesi için yegâne rasyonel çözümün, Yunan kuvvetlerinin Anadolu topraklarından tamamen çekilmesi olduğunu savunmuştur. Sevr taslağında müttefikler tarafından dayatılan sınır haritasına itiraz eden Sadrazam, Wilson İlkeleri'ne de atıfta bulunarak Türkçe konuşulan coğrafyalarda Türkiye devletinin egemenlik hakkının tanınmasını talep etmiştir. Bu hamleyle, en azından İstanbul, Trakya ve Batı Anadolu'daki Türk nüfus yoğunluğuna dayanarak devletin toprak bütünlüğünün korunması amaçlanmıştır.[304]

1920 baharında Londra'ya dönen Venizelos, Yunan istekleri ile bağlantılı hükümlerin ayrıntıları üzerinde çalışıyordu ve Churchill, General Wilson ve Curzon ile tanışma fırsatı buldu. Üçü de Anadolu'daki Yunan varlığına ilişkin taban tabana zıt görüşlerini Yunanistan Başbakanı'na dile getirdi. Venizelos, Mart ayında Downing Caddesi 10'da Churchill ile yaptığı görüşmede Kemalist güçlerin tehlikesini anlattı ve saldırı için izin istedi. Saldırının ardından Venizelos, Yunan birliklerinin tekrar mevzilerine çekilebileceğini öne sürdü. Mustafa Kemal Paşa'nın artık Türkiye'deki gerçek direniş gücü olduğuna inanan Churchill, Venizelos'un önerisine Yunanistan Başbakanı'nın Milliyetçi güçlerle ilgili sunduğu rakamları

[303] S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, , c. 3, s. 158, dipnot 204
[304] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* c. 3, s. 101.

hiçe sayarak itiraz etti.[305] Wilson, 19 Mart 1920'de Churchill ve Venizelos ile yaptığı görüşmeyi günlüğüne şu şekilde kaydetmişti:

> Ona, Yunanlara ne asker ne de para bakımından yardım edebileceğimizi; bunu ne Trakya'da ne de İzmir'de yapabileceğimizi açıkça belirttik. Zira zaten küçük ordumuzun üstlenebileceğinden daha fazlasını yüklenmiş durumdaydık. Ona, ülkesini felakete sürükleyeceğini; Türkiye ve Bulgaristan ile yıllarca savaş hâlinde kalacağını; bunun insan gücü ve para bakımından Yunanistan için fazlasıyla ağır bir yük olacağını söyledim. O ise söylediklerimin tek bir kelimesine bile katılmadığını ifade etti.[306]

Churchill ise Venizelos'a İngiltere'nin "ne Trakya'da ne de Anadolu'da askerî birliklerle yardım edemeyeceğini" tamamen açık biçimde belirtmişti; ancak İngiltere'nin, silah ve mühimmat bakımından elinden geldiği ölçüde yardım sağlamaya istekli olacağını söylemiştir.[307] Hatta 24 Şubat 1920 tarihinde Dışişleri Bakanı Lord Curzon da Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos'a resmi bir mektup göndererek kritik bir diplomatik uyarıda bulunmuştur. Yetki verilmeden yapılacak bir saldırının Yunan emellerine zarar verebilirdi.[308]

Lloyd George, Sevr'in Türkiye'ye zorla kabul ettirilmesi ve sahada uygulanabilmesi için yeni askeri takviyelere ihtiyaç duyulduğunu ancak müttefiklerin bu yükü taşımak istemediğini belirtmiştir. Başbakan, Fransa ve İtalya hükümetlerinin Anadolu'ya ek kuvvet göndermekten kesin olarak kaçındıklarından dert yanmıştır. Ardından bizzat kendi hükümeti içindeki derin çatlağı da ifşa eden Lloyd George; İngiliz askeri kanadın ve Dışişleri Bakanlığı'ndaki (bazı bürokratların Türkiye yanlısı ve ılımlı bir tutum içinde olmaları sebebiyle, Londra'nın da cepheye yeni askeri tugaylar sevk edemeyeceğini vurgulamıştır.[309]

1919 yazının ortalarında, Yunanistan'ın içinde bulunduğu duruma ilişkin dikkat çekici bir erken değerlendirme, İzmir'deki Amerikan Konsolosu George Horton tarafından ortaya konulmuştu:

> Anadolu'nun bu bölümünün işgali, Yunanistan ile Türkiye arasında bir savaşa dönüşecektir. Yunanistan, burada yıllarca büyük bir daimî ordu bulundurmak zorunda kalacak; yangın ve kanın hüküm sürdüğü bir ortam ortaya çıkacak ve Yunanistan sonunda mali bakımdan

[305] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 118.
[306] C. E. Callwell, *Field-Marshall Sir Henry Wilson*, London, 1927, Vol. II, p. 230.
[307] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 119.
[308] M. L. Smith, *a.g.e.,* s. 195, sonnot 54.
[309] M. Smith, *a.g.e.*, s. 180-182

çökecektir. Anadolu, Yunanistan'ın mezarı olacaktır. Atina, İzmir'de, etkilerinden bir daha asla kurtulamayacağı ikinci bir Siraküza Seferi ile karşılaşacaktır.[310]

Andrew Ryan, Türk milliyetçileri tarafından yönlendirilen ve Bolşevikler tarafından körüklenen Orta Doğu'daki fanatizm tehdidiyle başa çıkmanın acil gerekliliğinin altını çizmişti. Ryan, "Müttefikler Bolşevizm ile bütün yürekleriyle savaşmadılar ve Türk milli hareketiyle hiç savaşmadılar." dedi. İngiliz yetkiliye göre çare, sorunu incelemek ve Türk milliyetçiliğinin patlamasına neden olan nedenleri ortadan kaldırmaya çalışmaktı; bunun nedenleri şunlardı: İstanbul'un başkent olarak tutulması, Rumların İzmir'den sürülmesi ve Ermenistan ve doğu sınırı tarafında Türk topraklarının çok büyük bir daraltılmasından kaçınmaktı.[311]

Amiral de Robeck, Türkiye'nin dostluğunun İngiltere açısından Yunanistan'ın dostluğundan daha değerli olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca, Türklerin Britanya İmparatorluğu'na karşı etkin bir düşmanlık içine girmesinin doğurabileceği tehlikeler yeniden vurgulanmış; özellikle Bolşeviklerle ittifak kurmaları ihtimali başlıca endişe kaynağı olarak öne çıkmıştır.

"Türkler gibi sağlam ve muhafazakâr bir halkın, Orta Doğu'daki Bolşevik cereyanına karşı değerli bir tampon oluşturması beklenebilir," sonucuna varıyordu. Bununla birlikte, Müttefiklerin savunduğu antlaşmaya yönelik en büyük itiraz gerek sahadaki gerekse merkezdeki bütün askerî yetkililerin, antlaşma hükümlerinin ancak zor kullanılarak kabul ettirilebileceği yönündeki kanaatinde toplanıyordu. Gerçek şuydu ki ne İngiltere ne de müttefikleri Fransa, İtalya veya Amerika Birleşik Devletleri kendilerini yeni bir savaşa sürüklemeye istekliydi.[312]

İngiltere, Haziran 1920'de Yunan ilerleyişini onaylamış olmakla birlikte, bu karar Yunan kuvvetlerine daha sonraki askerî harekâtlar için açık bir yetki verildiği anlamına gelmiyordu. Nitekim yeni operasyonların gerçekleştirilmesi ihtimali Britanya Kabinesi'nde hiçbir zaman ayrıca ele alınmamıştı. Buna karşılık Yunan Genelkurmayı, Anadolu'daki Yunan mevzilerinin güçlendirilmesi için ilave askerî harekâtların gerekli olduğu kanaatindeydi. Türkiye ile imzalanacak barış antlaşmasının şartları kesinleştiğinde Venizelos, bu hükümlerin uygulanabilmesi için Britanya'dan askerî malzeme ve fiilî destek sağlamayı umuyordu. Ancak bu beklentisi karşılık bulmadı. Yunan kuvvetlerinin başarılı müdahalesi sonucunda

[310] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 121.
[311] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 124.
[312] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 124-125.

kriz geçici olarak ortadan kalkınca, Britanya'daki askerî çevreler kısa sürede önceki görüşlerine geri döndüler: Britanya'nın doğrudan yardımına ihtiyaç bulunmadığı gibi, Yunanistan'a daha fazla destek verilmesi de gerekli görülmüyordu.

Sevr sürecinin en kritik virajlarından biri olan 21 Haziran 1920 tarihli Boulogne Konferansı'nda, İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi Anadolu'daki Yunan askerî harekâtına resmi olarak yeşil ışık yakmıştır. Ancak bu kararın perde arkasındaki esas yürütücü gücün İngiliz Hükümeti ve Başbakan David Lloyd George olduğu algısı,[313] Londra'da siyasi bir krizi tetiklemiştir. Yunan ordusunun Anadolu içlerine sürülmesinin doğrudan İngiltere tarafından planlanıp yönlendirildiği algısı, Londra'daki Avam Kamarası'nda çok ciddi jeopolitik ve askeri tehlikelerin habercisi olarak masaya yatırılmıştır. Yunan askeri harekatının başlamasından yaklaşık on gün sonra, İngiliz yetkililerden J. D. Rees, Yunanların Türklere karşı yürüttüğü operasyonların İngiliz İmparatorluğu'na yönelik çok ciddi bir jeopolitik risk barındırdığı uyarısında bulunmuştur. Rees, Britanya Krallığı sınırları içerisindeki Müslüman nüfusun Hristiyanlardan çok daha fazla olduğunu hatırlatarak, bu harekatın İngiltere'nin İslam dünyası nezdindeki prestijine ve sömürge topraklarındaki menfaatlerine büyük zarar verebileceğini ileri sürmüştür.[314]

İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos'un yaklaşık 65.000 kişilik bir Yunan ordusuyla Anadolu içlerine ilerleyerek Türk milliyetçilerini (Kuva-yı Milliye ve Ankara iradesini) ezme yönündeki askeri önerisini hararetle savunmuştur. Lloyd George, bu hamleyle hem Sevr şartlarını Türklere silah zoruyla dikte etmeyi hem de müttefiklerin üzerindeki askeri yükü Yunanistan'a devretmeyi amaçlıyordu.

Ancak karar, İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi'nin askeri uzmanları ve kurmay heyeti arasında büyük bir endişeyle karşılanmıştır. Toplantıda söz alan gerek General Henry Wilson gerekse Fransız Komutanı Mareşal Ferdinand Foch, coğrafyanın gerçeklerini göz önünde bulunduran rasyonel uyarılarda bulunmuşlardır. Askeri şahıslar, kendi topraklarında savaşan ve Anadolu'nun derinliklerinde çok güçlü lojistik ile iletişim hatlarına sahip olan Türk

[313] Alexander Anastasius Pallis, *Yunanların Anadolu Macerası (1915-1922)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 54.
[314] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/jul/01/greek-operations.

milliyetçilerine karşı girişilecek ucu açık bir kara harekatının, Yunan ordusu için tam bir "felaketle" sonuçlanabileceğini açıkça ilan etmişlerdir. Tüm bu teknik ve stratejik raporlara rağmen, Lloyd George kararından geri adım atmamıştır.

Başbakanın bu dayatması karşısında, kendi kabinesinin Savaş Bakanı Winston Churchill de devreye girerek tarihi bir uyarıda bulunmuştur. Churchill, rasyonel askeri öngörüsünü şu çarpıcı sözlerle dile getirmiştir: "Çekişmeyle parçalanmış bu dünyaya (Anadolu'ya) Yunan ordularını salıverdiğinizi görmekten korkuyorum."[315]

İngiliz askeri kurmaylarının, Harbiye Bakanı Churchill'in ve müttefik generallerinin tüm rasyonel uyarılarına rağmen Başbakan David Lloyd George, Yunan ordusunu Anadolu'nun üzerine salma kararından kesinlikle geri adım atmaya yanaşmıyordu. Kendisine yöneltilen sert eleştirilere karşı ideolojik ve öznel bir savunma mekanizması geliştiren Lloyd George, kabinedeki ve parlamentodaki muhaliflerine şu çarpıcı sözlerle meydan okumuştur: "Yunanlar ise bizim dostumuz ve yükselen bir halktır... Elbette ordu Yunanlara karşıdır... Ordu Tory'leri (Muhafazakarları) onaylamaktadır. Türkleri desteklemek Tory'nin politikasıdır. Onlar Yunanlardan nefret ederler."[316]

Lloyd George haklıydı çünkü İngiliz askeri kanadının en tepesindeki isim olan Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson, Başbakan David Lloyd George'un rasyonaliteden uzak, ideolojik Yunan politikasını çok sert sözlerle eleştirmiştir. Wilson, Lloyd George'un Anadolu stratejisini kumar terimleriyle nitelendirerek, başbakanın "parasını yanlış ata oynadığını" açıkça ifade etmiştir. Henry Wilson, İngiliz İmparatorluğu'nun en hayati sömürge ve mandaterlik alanları olan Hindistan, Mısır, Mezopotamya ve Filistin'de kalıcı huzurun sağlanabilmesinin tek yolunun Türklerle iyi geçinmekten geçtiğini savunmuştur. Wilson, Türkleri sevmedikçe bu topraklarda hiçbir zaman barışı sağlayamayacaklarını, bu durumun ahlaksızca gelebilirse de gelmeyebilirse de çıplak bir hakikat olduğunu belirterek, askeri rasyonalitenin sömürge çıkarları için Türk varlığına saygı duymayı zorunlu kıldığını vurgulamıştır. Başbakanın Yunanistan'a neden bu denli pervasızca kol kanat gerdiğini anlamakta zorlandığını belirten Wilson, bu kararın arkasında İngiliz

[315] Joseph Winton Hind, *Lloyd George and the Turkish Question: an Examination of Lloyd George' s Turkish Policy, 1918-1922*, Simon Fraser University, Master of Arts, The Faculty of Graduate Studies ln The Department of History, Unpublished Master Thesis, 1974, s. 59-61.
[316] L. Riddell, *a.g.e.,* s. 308.

hariciyesinin ve bürokrasisinin usta isimlerinin olmadığını ifşa etmiştir. Bu şahin politikanın Hindistan Genel Valisi Lord Reading, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi ya da Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un tavsiyelerinden kaynaklanmadığını kesin olarak bildiğini söyleyen Wilson, Lloyd George'un neden onlara arka çıktığını sorgulamıştır. Kararın, dünyaca ünlü gizemli silah tüccarı Basil Zaharoff'u memnun etmek için mi yoksa Venizelos'un, Yunanların iki-üç yıl içinde Yakın Doğu'yu müttefikler adına yeniden inşa edebilecek kadar güçlü ve üretken olduğuna dair vaatlerinden mi kaynaklandığı sorusunu açıkça sormuştur. Wilson, Lloyd George'un İzmir'i Yunanlılara teslim etme kararını Paris Barış Konferansı sürecinde Fransız Dışişleri Bakanlığı binasındayken, adeta bir emrivaki olarak öğrendiğini de itiraf etmiştir. Kendi genelkurmay başkanı ve askeri uzmanları sahada harekât planlamaya çalışırsan, başbakanın kapalı kapılar ardında bu tehlikeli işgal kararını tek başına aldığını hayretle karşıladığını belirtmiştir.[317]

Wilson, Curzon'a, "Eğer Dışişleri Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı desteklemeyi sürdürürse, bütün Yakındoğu'da başımız derde girecek," dediğini günlüğüne yazmıştır.[318]

Anadolu'daki işgali yönlendirdiği yönündeki bu eleştirilere karşı yeni bir siyasi savunma mekanizması geliştiren İngiliz Hükümeti ise sorumluluğu tek başına üstlenmekten kaçınan bir söylem üretmiştir. Londra yönetimi, bu askeri harekatın İngiltere'nin şahsi bir tercihi olmadığını, aksine Müttefik Devletlerin sadece Ankara merkezli Millî Kuvvetlerin saldırılarını engellemek ve cephe güvenliğini sağlamak amacıyla ortaklaşa aldıkları bir karar olduğunu iddia etmiştir. İngiliz Hükümeti, Yunan ordusunun Anadolu içlerindeki ileri harekâtını da bu çerçeveye oturtarak, söz konusu kuvvetlerin doğrudan Türk milletini hedef almadığını, yalnızca İtilaf Devletleri adına Türk milliyetçiliğinin bastırılması ve asayişin tesisiyle yükümlü kılındıklarını savunmuştur.[319]

Batı Anadolu'ya ayak bastıkları andan itibaren Yunan kuvvetleri, teorik olarak İngiliz komutanların yetki ve sorumluluk alanı içerisinde görev yapıyor görünseler de pratikte tamamen kendi stratejileri doğrultusunda serbest hareket ediyorlardı. İngiliz Parlamentosu'nda Milletvekili Kenworthy'nin yönelttiği

[317] Harold Nicolson, *a.g.e.*, s. 343-345.
[318] Callwell, *a.g.e.,* s. 214.
[319] https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1920/jul/07/turkey-greek-forces.

eleştirel sorular karşısında Başbakan David Lloyd George'un yaptığı açıklamalar, İngiliz Hükümeti'nin Anadolu'daki Türk milliyetçilerine karşı net bir pozisyon alma noktasında derin bir kararsızlık yaşadığını açıkça ortaya koymaktaydı. Türk milliyetçilerini uluslararası savaş yasaları kapsamında resmi muharip bir güç olarak tanıdıklarını vurgulayan Lloyd George, Ankara merkezli bu direniş kuvvetlerine karşı yürütülen askeri operasyonlarda Yunan Hükümeti'ne lojistik ya da askeri yardım etme noktasında İngiltere'nin herhangi bir resmi yükümlülüğe sahip olmadığını açıklayarak sorumluluktan kaçınmaya çalışmıştı.[320]

7 Temmuz 1920 tarihinde Spa'da gerçekleştirilen müttefikler arası zirvede söz alan Yunanistan Başbakanı Venizelos, Yunan ordusunun Anadolu'daki misyonuna dair pragmatik bir savunma yapmıştır. Venizelos konuşmasında, eğer Türkleri dize getirecek başka bir yöntem bulunabilirse Yunanistan'ın askeri bir araç veya piyon olarak kullanılmak istemediğini ileri sürmüştür. Ancak hemen ardından Türklerin diplomatik müzakerelerden değil, sadece kuvvetten ve askeri güçten anladıklarını iddia ederek, İtilaf Devletleri adına Anadolu içlerine doğru ilerleme görevine hazır olduklarını ilan etmiştir.

Madalyonun diğer yüzünde ise hem Başbakan Venizelos hem de Yunan Başkomutanı Paraskevopulos, kıyı şeridinden çıkıp Anadolu'nun içlerine, iç kesimlerdeki dağlık ve geniş coğrafyaya doğru ilerledikçe lojistik açıdan meydana gelecek büyük sıkıntıların, uzayan ikmal hatlarının ve Türk direnişinin yaratacağı askeri risklerin gayet farkındaydılar. Buna rağmen Yunan liderliğini bu tehlikeli serüvene iten rasyonel bir genişleme arzusu söz konusuydu. Her iki lider de Batı Trakya'nın ardından, Osmanlı'nın Avrupa'daki son kalelerinden biri olan Doğu Trakya'yı da ele geçirme ve Megali İdea doğrultusunda sınırlarını İstanbul'un kapılarına kadar dayandırma fırsatını kesinlikle kaçırmak istemiyordu. Bu jeopolitik hırs, Yunanistan'ı Anadolu'nun derinliklerinde ucu açık ve geri dönülemez bir askeri maceraya sürüklemiştir.[321]

İngiliz kuvvetlerinin bölgedeki komutanı General George Milne, Barış Antlaşması taslağıyla sınırları belirlenmiş ve silahsızlandırılmış olan tampon bölgenin dışına çıkılarak yapılacak büyük askeri operasyonlara kesinlikle sıcak bakmıyordu. General Milne, askerî açıdan bu kararı doğru bulmasa da Londra'daki

[320] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/jun/28/turkey-greek-operations.
[321] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 100.

Lloyd George hükümetinin ve İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi'nin siyasi baskıları karşısında Yunan harekâtına boyun eğmek ve razı olmaktan başka bir çare bulamamıştı.[322]

Anadolu içlerinde Yunan ilerleyişi devam ederken İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasını çabuklaştırmak amacıyla İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti üzerindeki siyasi ve askeri baskılarını iyice artırdılar. Bu baskıların bir parçası olarak 4 Temmuz 1920 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, General George Milne ve Balıkesir'deki Yunan karargahından gelen General Tom Bridges'in katılımıyla kritik bir zirve düzenlendi. Yapılan bu en üst düzey toplantıda, stratejik bir hamle olarak Yunan ordusunun Bursa'ya doğru ilerlemesi resmen kararlaştırıldı. Ancak müttefikler arası varılan mutabakata göre, bu ileri kara operasyonuna İngiliz ya da diğer Müttefik devletlerin piyade birlikleri doğrudan katılmayacaktı. Buna karşılık operasyonun lojistik ve stratejik yükünü hafifletmek adına güçlü bir İngiliz askeri desteği planlandı. İngiliz donanması, Marmara Denizi'ndeki hakimiyetini kullanarak Mudanya ve Gemlik limanlarını işgal altına alacak ve Yunan ordusunun sahil şeridindeki güvenliğini denizden sağlayacaktı. General Milne'e bağlı İngiliz kuvvetleri ise İzmit üzerinden ileri karakollara baskı yapmak suretiyle Türk direniş odaklarının dikkatini bu yöne çekecek ve Yunan harekâtını dolaylı olarak destekleyecekti.[323]

22 Haziran 1920'deki Yunan taarruzu neticesinde iki hafta içinde Balıkesir ve Bursa Yunan ordusu kontrolü altına girdi. Daha sonra temmuz sonundaki Yunan saldırısı Doğu Trakya'yı işgal altına aldı. Fransız makamlarının Yunan Yüksek Komiserliği'nin yarı resmi ve gayri resmî yayın organı olarak kabul ettiği *Bosfor* gazetesi, dönemin askeri operasyonlarına dair çarpıcı ve rasyonel bir iddiayı gündeme getirmiştir. Gazetede yayımlanan analizlere göre, Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos'un askeri harekatın Eskişehir-Afyonkarahisar hattına doğru genişlemesini bizzat engellediği öne sürülmüştür. [324]

Anadolu'da askerî harekât tüm hızıyla sürerken, Sevr Antlaşması'nın ne zaman resmiyet kazanacağı ve hazırlanan bu ağır taslağın ne ölçüde hayata geçirilebileceği uluslararası diplomasi arenasında büyük bir belirsizlik konusuydu.

[322] S. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 93.
[323] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 105.
[324] S. Akşin, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm,* s. 287-288.

Bu süreçte İtilaf Devletleri kendi aralarındaki diplomatik pürüzleri gidermeye öncelik vermiş ve özellikle Yunanistan ile İtalya arasındaki antlaşma maddelerinde yaşanan görüş ayrılıkları nihayet çözüme kavuşturulmuştu. Müttefiklerin bu ortak zeminde buluşması, İstanbul üzerindeki baskıyı daha da artırdı. Buna karşılık, masaya konulan Sevr Antlaşması taslağına karşı muhalif tezler ileri süren ve antlaşma şartlarını Türkiye'nin geleceği açısından aşırı ağır bulan Sadrazam Damat Ferit Paşa, tam manasıyla büyük bir siyasi açmazın içine düşmüştü. Bu açmazı Macfie şu şekilde değerlendirmektedir;

> Ancak, tez ileri sürmek, Müttefikleri yön değiştirmeye ikna etmeye yetmezdi. Damat Ferid Paşa ve arkadaşlarının ellerinde kullanabilecekleri başka bir ikna aracı da yoktu; İstanbul ve çevresinde kalan az bir iktidarını kullanabilmek için bile işgal kuvvetlerine bağlıydılar; iç bölgelerde ise denetimi çoktan milliyetçilere kaptırmışlardı. Sonuçta, başlangıçta kararlaştırdıkları taviz politikasına devam etmekten başka çıkar yol olmadığına karar verip, 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nı imzaladılar.[325]

Sevr Antlaşması'nın diplomatik olarak şekillendirildiği ve masaya yatırıldığı süreçte, İtilaf Devletleri adına öne çıkan ve politikalara yön veren en belirgin aktörlerden biri İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'du. Katıldığı tüm uluslararası konferanslarda kendine has özel öneriler, pürüzleri giderici pratik çözümler ve stratejik tezler ileri süren Curzon, sömürge aklını iyi kullanan son derece realist bir diplomatik kimliğe sahipti.

Lord Curzon, Başbakan Lloyd George'un aksine sahadaki askeri gerçeklerin farkındaydı. Ona göre, Anadolu coğrafyasında hem askeri hem de siyasi olarak Türkiye'ye müdahale etmek, orayı kontrol altına almak İngiltere'nin tek başına üstlenebileceği ya da başarabileceği bir iş değildi. Bu nedenle müttefiklerin ortak hareket etmesi gerektiğini savunuyordu. İngiltere'nin küresel çıkarlarını saldırgan ve net bir üslupla savunan Curzon, hilafet ve saltanat merkezi olan İstanbul'un müttefiklerin sıkı denetimi altında Avrupa topraklarında kalması koşuluyla, Türklerin Avrupa'dan tamamen atılmasını talep ediyordu. Buna karşılık, İzmir'in Yunanistan'a verilmesinin büyük bir hata olduğunu, şehrin ekonomik ve jeopolitik olarak Türkiye sınırları içinde kalması gerektiğini ısrarla vurguluyordu.

[325] A. L. Macfie, Osmanlının Son Yıllan 1908-1923, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 201. Sevr Antlaşması'nın aceleyle onaylanmasına itiraz eden Vahdettin, İtilaf Devletleri meclislerinin büyük bir kısmının onaylaması durumunda kendilerinin de Sevr Antlaşması'nı onaylayabileceklerini bildirmekteydi. A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 117.

Lord Curzon, Anadolu'da yükselen millî direnişin analizini de rasyonel bir biçimde yapmıştı. Türkiye'de Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Kemalist Hareket'in bu denli hızlı gelişmesine ve kitleselleşmesine, bizzat müttefiklerin eliyle yürütülen Yunan işgalinin neden olduğunu ileri sürüyordu. Curzon, geleceğe yönelik çok net bir öngörüde bulunarak, çok yakın bir zamanda Anadolu'da yegâne güç olarak sadece Mustafa Kemal Paşa'nın sözünün geçeceğini erkenden tahmin etmişti. İngiliz sömürge imparatorluğunun bekasını her şeyin üstünde tutan Curzon, Anadolu'daki iç dengeler ne olursa olsun, İngiltere'nin askeri ve siyasi olarak Doğu Akdeniz'e, Boğazlar hattına ve Yakın Doğu'ya mutlaka mutlak surette hâkim olması gerektiği gerçeği üzerinde duruyordu.

Sonuçta Venizelos, Yunanistan adına elde ettiklerinden memnun olabilirdi. "İki kıtaya ve beş denize yayılan" bir Yunanistan artık gerçekleşmeye çok yakın görünüyordu. Ancak Yunanlar, Ermeniler ve Lloyd George dışında hiç kimse antlaşmayı ciddiye almıyordu. Mustafa Kemal ve Ankara'daki Büyük Millet Meclisi Antlaşmayı kesin bir dille reddetti. Fransa ile İtalya, ganimetten kendilerine düşen paydan memnun değildi ve Kemal'e yakınlaşmaya başladılar. Kısacası Sevr Antlaşması'nın hayata geçirilmesi ancak Kemal'in mağlup edilmesiyle mümkündü; fakat bu, yeni bir savaş anlamına gelecekti ve Venizelos dışında hiç kimse buna hazır değildi. Fransızlar, Britanya'nın kendi çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla Yunanları araç olarak kullandığından şüpheleniyorlardı. İtalyanlar da benzer bir kuşku taşıyordu: Lloyd George, Türklerin dikkatini Britanya'nın planlarından uzaklaştırmak amacıyla Yunanların Anadolu'ya geçmesine izin vermişti.[326]

Venizelos'un yakın çevresinden gelen bir düşmanı olan Metaksas, durumu özlü biçimde şöyle ifade etmişti:

> Sevr Antlaşması, Müttefiklerin İstanbul'daki Türkiye ile yürüttüğü savaşı sona erdirmiş ve Yunanistan'ı, Kemal'in Türkiye'sine karşı tek başına savaşmak zorunda bırakmıştır. Amaç, İstanbul Türkleri tarafından teorik olarak Yunanistan'a ait olduğu kabul edilen toprakları, Yunanistan'ın Kemal'den kendi gücüyle almasıydı. Böylece Yunanistan, Kemal tarafından temsil edilen Türk milletiyle savaş hâlindeyken, Müttefikler aynı Türk milletinin İstanbul Hükümeti tarafından temsil edilen kesimiyle barış içinde bulunuyorlardı. Üstelik İstanbul'u bir teminat olarak ellerinde tutuyor ve onu herhangi bir Yunan harekâtından zarar görmemiş hâlde Türk milletine teslim edebilmek için muhafaza ediyorlardı.[327]

[326] H Richter, *a.g.e.,* s. 86.
[327] H. Richter, *a.g.e.,* s. 86.

Diğer yandan 27 Eylül 1920 tarihli görüşme ise İstanbul ile İngilizler arasındaki ilişkilerin vaziyetini değiştirmeye yol açmıştır. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck ile Sadrazam Damat Ferit Paşa arasındaki iş birliğinin fiilen sonuna gelindiğini gösteren tarihi bir kırılma noktasıdır. Bu gizli mülakatın ardından Amiral de Robeck, Anadolu'daki millî direniş karşısında artık İstanbul Hükümeti ve Damat Ferit Paşa ile süreci birlikte yönetemeyeceklerini, net bir yol ayrımına geldiklerini rasyonel bir biçimde idrak etmiştir.

Sadrazam Damat Ferit Paşa, İtilaf Devletleri müttefik temsilcilerinin de yer alacağı resmi bir heyetin Anadolu'ya yapacağı ikna ziyaretini tamamen yetersiz bulduğunu beyan etmiştir. Damat Ferit, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Ankara iradesine karşı somut ve ağır askeri baskı araçları kullanılmadığı sürece Anadolu ile hiçbir şekilde uzlaşma ve kalıcı bir barış sağlanamayacağını ısrarla tekrarlamıştır. Sadrazam, kendi halkına karşı müttefiklerin silah zoruyla müdahale etmesini talep eden katı tutumunu sürdürmüştür.

Amiral de Robeck ise Damat Ferit'in bu fevri taleplerine karşılık sahada görev yapan müttefik askeri kurmaylarıyla yaptığı istişarelerin rasyonel sonuçlarını masaya koymuştur. Askeri uzmanlar, Anadolu'daki Millî Hareketi zorla ve silah gücüyle bastırmaya yönelik büyük bir askeri organizasyonun kurulmasının aylar süreceğini rapor etmişlerdir. Üstelik bu denli büyük ve maliyetli bir harekatın başarıya ulaşacağına dair hiçbir garanti de yoktu. İngiliz Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson ise askeri durum hakkında çok daha net ve karamsar bir tablo çizmiştir. Wilson, müttefiklerin mevcut lojistik ve insan gücü şartları altında Anadolu üzerinde etkili bir askeri baskı kurmasının imkânsız olduğunu hararetle savunarak Damat Ferit'in taleplerinin sahadaki gerçeklerle bağdaşmadığını ortaya koymuştur. Diplomatik kanatta ise Fransız Yüksek Komiseri, Anadolu'ya heyet gönderilmesi konusunda Damat Ferit Paşa ile benzer düşüncelere sahip olsa da çok kritik bir siyasi tespitte bulunmuştur. Fransız diplomat, Türk halkı nezdinde tamamen meşruiyetini yitirmiş olan Damat Ferit Paşa iktidarda kaldığı müddetçe, Ankara ile yürütülecek uzlaşma ve sulh çabalarının en başından başarısızlıkla neticelenmeye mahkûm olduğunu açıkça ifade etmiştir.[328]

[328] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 112.

İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Sevr Antlaşması'nın ne zaman onaylanacağına dair parlamentodan gelen sorulara yanıt verirken, bu süreçten önce antlaşmanın yürürlüğe koyulabilmesini sağlamak amacıyla hukuki bir kanun tasarısı hazırladıklarını ve bunu Avam Kamarası'na sunduklarını açıklamıştır. Ancak bu kuramsal hazırlıklara rağmen Lloyd George, sahada işlerin planlandığı gibi gitmediğini çarpıcı saptamalarla kabul etmek zorunda kalmıştır.

Başbakan, "Sözde Ankara Milliyetçi Hükümeti" olarak nitelendirdiği Mustafa Kemal Paşa yönetiminin Kuzey, Orta ve Doğu Anadolu üzerinde çok güçlü bir otorite kurmaya çalıştığını dile getirmiştir. Daha da önemlisi, Ankara'nın Sovyet Hükümeti ile sürekli iletişim halinde bulunduğunu, hatta iki güç arasında diplomatik ve askeri bir ittifak yapıldığını ileri sürmüştür. Lloyd George bu beyanlarıyla, Bolşevik-Türk yakınlaşmasının Sevr'in onay ve uygulanma sürecinde müttefiklerin hesap edemediği çok tehlikeli, yeni jeopolitik değişkenler ortaya çıkardığını üstü kapalı bir şekilde itiraf etmiştir.[329]

Bir diğer önemli açıklama ise 8 Kasım 1920 tarihinde İngiliz devlet adamı Bonar Law'dan gelmiştir. Law, Sevr Antlaşması müttefik devletlerin parlamentolarında onaylansa dahi bunun yalnızca hukukî ve biçimsel bir anlam taşıyacağını, Anadolu'daki savaşın basit bir imza veya parlamento onayıyla sona ermeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Bu değerlendirme, İngiliz devlet mekanizmasının üst kademelerinde, Ankara ile Moskova arasında gelişen stratejik iş birliği karşısında Sevr Antlaşması'nın Anadolu'da uygulanabilirliğinin giderek zayıfladığının fark edilmeye başlandığını göstermektedir.[330]

İngiliz yetkililer, Samsun ve Merzifon gibi stratejik noktalara sembolik denebilecek küçük askeri kuvvetler çıkararak bölgedeki ayrılıkçı Rum örgütleriyle doğrudan irtibata geçmişlerdir. Ancak zaman içerisinde, Karadeniz Bölgesi'nde bağımsız bir Pontus Devleti veya Cumhuriyeti kurma planlarının, Yakın Doğu'da hızla değişen jeopolitik dengeler ve bölgenin nüfus ile askeri realiteleriyle hiçbir şekilde bağdaşmadığını rasyonel bir biçimde fark etmişlerdir.

İngiliz Hükümeti, Anadolu'daki Türk milliyetçilerine karşı Rumların ve Ermenilerin silahlanıp teşkilatlanmasına perde arkasından lojistik katkı sağlasa da 1920 yılı sonlarından itibaren bu desteği ileriye götürememiş ve geri adım atmak

[329] TURKEY, 25 Ekim 1920. https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/oct/25/turkey.
[330] TURKEY, 8 Kasım 1920. https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/nov/08/turkey.

zorunda kalmıştır. Bu dönemden itibaren Londra yönetimi, Pontus devleti kurma fikrini tamamen bir kenara bıraktığı gibi, Batı Anadolu'da askeri olarak sıkışan Yunan kuvvetleri ile olan bağlarını da mümkün mertebe azaltma çabası içerisine girmiştir. İngiliz devlet mekanizmasındaki bu somut geri çekilme, Savaş Bakanı Winston Churchill tarafından Avam Kamarası'nda resmen ilan edilmiştir. Churchill, Avam Kamarası'nda yaptığı açıklamada, İzmir'de bulunan İngiliz askeri karargâh personelinin 15 Ekim 1920 tarihi itibarıyla şehirden tamamen geri çekildiğini doğrulamıştır. Bu kararla birlikte İngilizler, Anadolu'daki Yunan ordusuyla olan organik bağlarını koparmış ve saha operasyonlarında yalnızca gelişmeleri takip etmek üzere sınırlı sayıda irtibat subayı bulundurmakla yetinecekleri yeni bir kontrollü pasiflik evresine geçmişlerdir.[331]

Lord Curzon, 21 Aralık 1920'de İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği yazıda, Sevr Antlaşması'nı onaylatmak için yeni girişimlerde bulunulmamasını bildirmiştir.[332]

1920'nin sonlarına gelindiğinde Fransızlar artık Antlaşma konusunda fazla istekli görünmüyorlardı. Yakın Doğu'daki İngiliz politikasına verdikleri desteği sürdürmeleri karşılığında, Avrupa'daki Fransız politikasına Britanya'nın desteğini sağlamaya kararlı oldukları anlaşılıyordu. Yunan Ordusu Müttefikler adına yürütülen savaşın büyük bölümünü üstleniyor ve beklenmedik derecede başarılı oluyordu. Bu nedenle Lloyd George'un Yunanistan yanlısı politikası 1920'nin sonlarında gerçek dışı görünmemişti. Bununla birlikte, Ocak ve Şubat 1921 boyunca Kabine içindeki görüşler Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi lehine daha belirgin biçimde yön değiştirdi. Montagu ile Hindistan Genel Valisi, Hindistan'daki Müslüman kamuoyunu gözeterek Türkiye'ye karşı daha yumuşak davranılması yönündeki taleplerle Lloyd George üzerinde baskı kurmayı sürdürdüler. Curzon, 18 Şubat'taki Kabine toplantısında Antlaşma'nın bazı bölümlerinin artık geçerliliğini yitirdiğini ve gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etti. Curzon'un değişiklik önerdiği alanlardan biri İzmir'deki Yunan bölgesiydi. İzmir üzerindeki Yunan taleplerinin tanınmaması gerektiğini ileri sürecek kadar ileri gitmemekle birlikte, Türk bakış açısından daha adil olacak bir çözüm önerdi. Ancak Lloyd George, Antlaşma'nın İzmir'e ilişkin hükümlerinin değiştirilmesi gerektiğine ikna

[331] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 201.
[332] Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* II, Belge No: 208, s. XV; 482-484.

olmamıştı ve meslektaşlarına Yunanların Kemalist orduyu mağlup ettiklerini hatırlattı. De Robeck gibi kıdemli danışmanlar, Yunanların Türklere karşı elde ettiği askerî başarıların er ya da geç büyük bir felaketle sona ereceğini düşünmeyi sürdürseler de Lloyd George, Yunan davasını savunmakta kararlılığını korudu.[333]

İngiltere, Sevr Antlaşması'nın Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Ankara Hükümeti tarafından kesinlikle kabul edilmeyeceğini ve bu ağır barış şartlarının ancak silah zoruyla uygulanabileceğini kısa sürede fark etmiştir. Ancak bu zorlama stratejisinin önündeki en büyük engel bizzat İngiliz askeri kanadı olmuştur.

İngiliz Genelkurmayı, Mustafa Kemal Paşa Hareketi'ne karşı geniş çaplı bir askeri harekâta girişilmesini rasyonel bulmuyor ve bu fikre kesinlikle onay vermiyordu. Kurmay subaylar, İngiltere'nin elindeki askeri gücün Anadolu'nun içlerine doğru uzanacak bir operasyon için son derece yetersiz olduğunu öne sürmüşlerdir. Askeri aklın Londra'daki siyasilere yönelik en büyük uyarısı ise bu hamlenin Türkiye ile ucu açık, maliyetli ve yeni bir topyekûn savaşa girmek anlamına geleceği yönündeydi. Bunun da ötesinde Genelkurmay, kurulacak askeri baskının başta Hindistan ve Mısır olmak üzere İngiliz İmparatorluğu sınırları altında yaşayan milyonlarca Müslüman halkla olan ilişkilere ve hilafet hassasiyetine çok büyük bir darbe vuracağı, sömürgelerde ciddi ayaklanmalara yol açabileceği uyarısında bulunmuştur.[334]

Hariciye Nazırı İzzet Paşa ise Temmuz 1921'de kendi görüşleri çerçevesinde Türkiye'deki iki farklı hükümete son verecek ve ülkedeki milliyetçi unsurları harekete geçirecek bir genelge hazırlamıştır. Bu genelgedeki şartlarda öne çıkan, doğal sınırlar ve Türk-Kürt çoğunluk dikkate alınarak tüm Anadolu'nun Türkiye'ye bırakılmasında ibaretti. Ayrıca genelge, Türkiye'nin Avrupa'daki sınırını Edirne dahil Meriç Nehri olarak saptarken İstanbul'un güvenliğinin sağlanması şartıyla Boğazlardan serbest geçişi kabul etmekteydi. Kapitülasyonların ise uygulamadan kaldırılması hedeflenmiştir.[335]

Bu dönemde sahada görev yapan Yunan generalleri Miliotes ve Paraskevopoulos, Anadolu içlerine doğru yeni bir ileri yürüyüş başlatmak amacıyla müttefik komutanlığından resmen müsaade talep etmekteydiler. Ancak İngiliz

[333] Bennett, *a.g.e.,* s. 82.
[334] Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, s.86-87.
[335] *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921,* Der. Ali Satan, Tarihçi Kitabevi, 2011, s. 61.

kuvvetleri komutanı General George Milne, müttefiklerin rızası ve resmi bir yetki belgesi olmadan girişilecek fevri bir askeri harekatın, Paris Barış Konferansı'nda masaya yatırılan ve Yunanistan'ın lehine şekillendirilmeye çalışılan barış şartlarına büyük bir zarar vereceğini öne sürmüştür. General Milne'in sahadaki bu ihtiyatlı ve rasyonel askeri yaklaşımını hararetle destekleyen Lord Curzon, Atina yönetimine İngiliz hariciyesinin kırmızı çizgisini şu şekilde dikte etmiştir: Anadolu'da yeni bir askerî harekât müsaadesine, ancak Türk tarafının doğrudan bir taarruza geçmesi veya sahada mutlak bir savunma zorunluluğunun doğması halinde "evet" denilecektir.[336]

1.4. İngiliz Geleneksel Politikasına Dönüş: 1921-1922

1921 yılının ocak ve şubat aylarında, Sevr Antlaşması'nın revizyonuna yönelik İngiliz Kabinesi'nde esen rüzgarlar rasyonel bir çizgide sertleşmeye başlamıştır. Gelinen noktada, Londra'nın Anadolu'da yürüttüğü anti-Milliyetçi ve Mustafa Kemal Paşa karşıtı şahin politikaların müttefiklere istenilen neticeyi vermediği ve hiçbir zaman da vermeyeceği artık tamamen anlaşılır hale gelmişti. İtilaf Devletleri, 1921 yılının ilk ayı boyunca Sevr'in revizyonuna ilişkin diplomatik tartışmalar yapmaya devam ettiler. Bu resmi görüşmelerde, Sevr'in mevcut ağır şartlarının sahada uygulanmasının imkansızlığı sebebiyle derhal düzeltilmesi ve Türk tarafının rızasını alabilmek adına revize edilen yeni bir barış metninin acilen onaylanması gerektiğine vurgu yapılıyordu. Aynı dönemde Paris'te yürütülen müttefikler arası temaslarda, tıkanıklığı aşmak amacıyla hem Türklerin Ankara ve İstanbul yönetimlerinin hem de Yunanların barış konusunda Londra'da düzenlenecek uluslararası bir konferansa (Londra Konferansı) davet edilmeleri gerektiği hususu ön plana çıktı. Müttefikler masa başında bu formülleri ararken, Anadolu sahasında askeri dengeler radikal bir biçimde değişmişti. Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki millî hareket, düzensiz ordudan çıkarak kurmay aklıyla düzenli orduyu tesis etmiş ve Yunanlılar karşısında Birinci İnönü Zaferi'ni kazanmıştı. Bu ilk askeri başarının Londra'da sarsıcı ve şok edici etkileri olmuş, diplomatik olayların seyrini tamamen değiştirerek yepyeni gelişmelere kapı aralamıştı.

Başbakan Lloyd George, Birinci Dünya Savaşı esnasında ana kıtada pek yıpranmamış ve lojistik olarak desteklenmiş olan Yunan ordusuna sonsuz bir güven

[336] G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 89.

beslemişti. Ancak Anadolu'nun derinliklerinde karşılarında dağınık çeteler yerine, disiplinli ve düzenli bir Türk ordusu bulan Yunan kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğradı. Bu mağlubiyet İngiliz Hükümeti'ni derin bir hayal kırıklığına uğratırken, Batı dünyasında ve müttefikler nezdinde Lloyd George'un dikte ettiği İngiliz Barışına olan güveni ciddi şekilde sarsmaya başlamıştı.

İngiliz Genelkurmayı, I. İnönü Savaşı'nda Türk kuvvetlerinin elde ettiği başarının ardından, Yunan ordusunun Anadolu'daki askerî hedeflerine ulaşmakta ciddi güçlüklerle karşılaştığını ve bu koşullar altında Müttefiklerin çıkarlarını yeterince koruyamayabileceğini değerlendirmiştir. Ayrıca, İngiltere'nin mevcut askerî kaynaklarının yetersizliği nedeniyle İstanbul'a ilave birlik gönderilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir.

İngiliz askeri yönetimi, içine düşülen bu çaresizlikten kurtulmak ve sömürgelerindeki isyanları bastırmak için tek çarenin Sevr Antlaşması'nı yırtıp atmak olduğunu savunmuştur. Raporda; İzmir, Kars ve Trakya'nın derhal Türklere geri verilmesi gerektiği hükümete ihtar edilmiştir. Bu tavizler sayesinde Ankara Hükümeti'nin Sovyet Rusya ile olan ittifakının bozulacağı, Türkiye'nin yeniden Batı ile Rusya arasında bir tampon devlet haline getirileceği ve böylece Mısır, Irak ve Hindistan gibi İngiliz sömürgelerindeki büyük Müslüman huzursuzluğunun yatıştırılabileceği belirtilmiştir.[337]

1921 yılının ocak ayı ortalarında toplanan İngiliz Kabinesi, Sevr Antlaşması'nın sahada uygulanamamasından doğan yapısal sorunları rasyonel bir yaklaşımla yeniden masaya yatırmıştır. Bu kritik toplantıda, İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin komutanı General Harington[338] tarafından detaylandırılan askeri istihbarat raporları kabine üyelerine sunulmuştur. Harington'ın raporunda, küçümsenen Anadolu hareketinin ulaştığı askeri boyut gözler önüne serilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye genelinde 50.000 ila 80.000 kişilik, küçümsenemeyecek düzenli bir ordu gücüne sahip olduğu resmen kayda geçirilmiştir. Bu somut askeri tehdit karşısında İngiliz Kabinesi'nde Doğu Akdeniz ve Yakın Doğu haritası üzerinde yeni sınır senaryoları tartışılmıştır. Toplantıda;

[337] CAB 24/120, "Military Situation in Russia, Caucasia, Turkey and Greece" 19 Februray 1921, s. 54.

[338] General Charles Harington, Millî Mücadele'nin en kritik evresine denk gelen 1920-1923 yılları arasında, işgal altındaki İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri müttefik ordularının başkomutanlığı görevini yürütmüştür. Harington, bu stratejik ve hassas makama, selefi General Sir George Milne'nin 1920 yılının Ekim ayında Londra'ya geri çağrılmasının hemen ardından tayin edilerek sahadaki askeri operasyonların ve diplomatik krizlerin yönetimini devralmıştır.

Doğu Trakya'nın durumu, İstanbul'un güvenliği açısından kritik olan Çatalca hattı, Ortadoğu'daki kutsal topraklar ve Fransız işgalindeki Kilikya (Adana) bölgesi kapsamlı bir biçimde değerlendirilmiştir. İngiliz siyasiler, masada yapılacak bu yeni diplomatik ayarlamaların ve esnetmelerin, uzun vadede Yunanistan lehine bile bir gelişme gösterebileceğine, Atina'yı Anadolu bataklığında koruyabileceğine inanıyorlardı. Maddeler arasında en radikal değişimlerden biri İzmir özelinde düşünülmüştü; stratejik bir ara formül olarak İzmir'in, Hristiyan bir valinin idaresi altında bulunması şartıyla Milletler Cemiyeti'nin mandasına ve denetimine devredilmesi planlanıyordu.[339]

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, sömürgeci ve emperyalist kimliğiyle katı bir İngiliz milliyetçisi olmasına rağmen, Türk Kurtuluş Savaşı döneminde İtilaf blokunun içine düştüğü askeri ve mali buhranı en gerçekçi analiz eden liderlerden biri olmuştur. Londra'daki Savaş Bakanlığı ve müttefik bürokratlar sadece kâğıt üzerinde sert bir barış antlaşması dikte etmeye odaklanırken, Curzon sahada neyin mümkün, neyin imkânsız olduğunu soğukkanlılıkla ayırt edebilmiştir. Onun geliştirdiği strateji, sertlik yanlısı politikaların doğuracağı devasa askeri maliyetlerden kaçınarak, İngiliz çıkarlarını asgari çabayla güvence altına almayı hedefleyen pragmatik bir revizyon planıdır.

Lord Curzon, Anadolu'daki millî direnişin ve Kemalist hareketin bu denli hızlı büyümesinin ana motivasyon kaynağının Yunan işgali olduğunu fark etmiştir. Bu nedenle, İzmir'in doğrudan Türklere geri verilmesini savunmuştur. Bu hamleyle, Türk milletinin direniş azmini kıran ve müttefikleri sonu gelmez bir askeri batağa sürükleyen Yunan piyonu faktörünü kesip atmayı amaçlamıştır. İzmir'i Türklere bırakarak Anadolu'daki milli hislerin uysallaşmasını planlayan Curzon, buna karşılık İstanbul'u ve Doğu ile Batı Trakya'yı kurulacak yeni Türk devletinden tamamen ayırmayı önermiştir. Böylece Türk devletinin Akdeniz ve Avrupa ile olan jeopolitik bağı kesilecek, müttefikler Boğazlar ve Marmara çevresinde mutlak denetim sağlayabilecekti. Savaş Bakanlığı'nın planları Anadolu'nun içlerine kadar büyük ordular sevk etmeyi gerektirirken, Curzon'un şeması müttefiklerin askeri güçlerini sadece Boğazlar ve İstanbul gibi kıyı ile stratejik hatlarda tutmasını öngörüyordu. Eğer antlaşmanın Anadolu'nun iç kısımlarında uygulanması imkânsız hale gelirse, müttefikler büyük bir prestij kaybı

[339] CAB 23/24. 20 January 1921.

yaşamadan oralardan çekilebilecek ancak İstanbul ve Boğazlar'daki kontrolü ellerinde tutmaya devam edeceklerdi. Curzon'un rasyonel hesabı, Mustafa Kemal'in gelecekte Anadolu'da tam bir hakimiyet kursa bile, İstanbul ve Boğazlar'daki müttefik denetimini aşamayacağı varsayımına dayanıyordu. Bu sayede İngiltere, askerî açıdan güçlenen Ankara hareketi karşısında masaya oturup haklarından taviz verdiği, koşulları kendi aleyhine olan yepyeni bir antlaşma yapmak zorunda kalmayacaktı.[340]

20 Ocak 1921 tarihine gelindiğinde, Kasım 1920'de Amiral De Robeck'in yerine İngiliz Yüksek Komiserliği yapan Sir Horace Rumbold, Londra'ya Milliyetçi gücün tam resmini verdi. Horace Rumbold, Londra'ya gönderdiği resmi raporla İngiliz dış politikasının Anadolu gerçeğini kabul etmek zorunda kaldığını gösteren rasyonel bir kırılma noktasını tescil etmiştir. Rumbold, Mustafa Kemal Paşa'ya artık basit bir "çete reisi" nazarıyla bakmanın tamamen yararsız ve zaman kaybı olduğunu vurgulayarak merkezi hükümete çok net tespitler iletmiştir. Rumbold'un raporunda öne çıkan analizler ve İngiliz dış politikasına yönelik stratejik önerileri şu şekildedir:

Sir Horace Rumbold, Ankara Hükümeti'nin sadece yabancı işgali altında bulunmayan serbest sahalarda değil, Güneydoğu Anadolu'da Kürt nüfusun yaşadığı bölgelerde dahi son derece sıkı bir merkezi kontrol kurduğunu belirtmiştir. Ankara'nın bu bölgelerde vergi toplama, asayişi sağlama ve yargı gibi tüm idari işlevleri eksiksiz bir biçimde yerine getirdiğini aktaran Yüksek Komiser, coğrafyadaki Müslüman unsurların çok büyük bir çoğunluğunun Mustafa Kemal Paşa yönetiminin otoritesini gönüllü olarak benimsediğinin altını çizmiştir.

Raporda Türk milliyetçilerini "yerli Hristiyanların boğazını sıkmakla" itham eden klasik sömürgeci refleks korunsa da rasyonel bir siyasi ayrım yapılmıştır. Rumbold, Ankara'daki unsurların "ılımlılar" ve "uzlaşılamayacak derecede radikaller" olmak üzere iki kanada ayrıldığını savunmuştur. İngiliz diplomat, Sevr'in tamamen reddedilmesini engellemek için rasyonel bir böl-yönet taktiği önermiş; Ankara'ya yönelik bazı diplomatik ve toprak tavizlerinde bulunularak "ılımlı" grupla uzlaşılabileceğini ve bu sayede millî hareketin içeriden bölünebileceğini düşünmüştür. Rumbold, bu taviz politikasının arkasında

[340] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, s. 248

müttefiklerin gerekirse askeri güç kullanabileceklerini de hissettirmeleri gerektiğini belirtmiştir. Ancak en gerçekçi uyarısını Sevr Antlaşması'nın geleceği üzerine yapmıştır: Mevcut şartlar altında Sevr'i Türklere zorla kabul ettirebilmek için müttefiklerin ucu açık, çok büyük maliyetli ve geniş çaplı yeni bir topyekûn savaş başlatması gerektiğini, bunun ise mevcut Avrupa konjonktüründe imkânsız olduğunu açıkça vurgulamıştır.[341]

Yunanistan tarafında ise 1920 yılının Ekim ayında Yunanistan Kralı Alexander'ın sürpriz ölümü, Yakın Doğu'daki tüm jeopolitik dengeleri altüst eden zincirleme bir siyasi krize yol açmıştır. Eski Kral Konstantin'in ülkeye geri dönmesi amacıyla 14 Kasım'da gerçekleştirilen referandum, İngiltere'nin en büyük müttefiki ve kralın geri dönüşüne kesin bir dille muhalif olan Başbakan Elefterios Venizelos'un ağır bir seçim yenilgisi almasıyla sonuçlanmıştır. Atina'da yaşanan bu radikal yönetim değişikliği, Fransa ve İtalya'nın Ankara Hükümeti'ne yönelik yürüttükleri dış politikalarda köklü stratejik değişimleri beraberinde getirmiştir.

Fransız hükümeti, Birinci Dünya Savaşı esnasında açıkça Alman yanlısı bir politika izleyen ve İtilaf Devletleri'ni zor durumda bırakan Kral Konstantin'in yeniden tahta oturması üzerine sert bir diplomatik refleks göstermiştir. Paris yönetimi, bu dakikadan sonra Anadolu maceralarında Yunanları artık hiçbir şekilde desteklemeyeceklerini ve arkalarında durmayacaklarını resmen ilan etmiştir. Benzer bir jeopolitik yaklaşıma sahip olan İtalyanlar da Fransa ile ortak bir tepki sergileyerek Yunanistan ile aralarındaki mesafeyi iyice açmışlardır. Bu durum, Sevr'i zorla uygulatmak isteyen sömürgeci blokta çok ciddi bir çatırdamaya yol açmıştır. Müttefiklerinin bu net geri çekilme kararlarına ve kendi iç kamuoyundan yükselen tüm yoğun tepkilere rağmen, David Lloyd George liderliğindeki İngiliz Hükümeti ise Yunan yanlısı tutumunu sürdürmüştür. Londra yönetimi, Atina'daki rejim değişikliğine rağmen Akdeniz ve Anadolu'daki taşeronu olarak gördüğü Yunanistan'a verdikleri siyasi ve diplomatik desteği aynen devam ettireceklerini bildirerek, Ankara karşısındaki yalnızlaşma sürecini kendi eliyle hızlandırmıştır.[342]

25 Ocak'ta Paris'te Müttefik Konferansı'nda Türkiye ve Yunanistan'ın durumu masaya yatırılmıştı. Fransız M. Briand, kendi görüşüne göre sorunun olası

[341] *DBFP,* XVII, no. 14, s. 21-24. "Rumbold to Curzon" 21 January 1921.
[342] Mustafa Çufalı "İstiklâl Harbi Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri", *Türkler,* C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 266.

çözümlerinin sayıca az olduğunu ve belki de "bekle ve gör" tutumunun benimsenmesinin uygun olabileceğini belirtti. Müttefiklerin iradelerini Yunanistan'a kabul ettirmek için alabilecekleri tedbirler bakımından durum, ona göre Londra Konferansı'nda ortaya çıkan durumdan esaslı biçimde farklı değildi. Fransa'nın elindekinden daha güncel bilgi sunabilecek durumda olduğunu söyledi. Ayrıca, Fransa'daki kamuoyunun Kral Konstantin yönetimindeki Yunan Hükümetini reddetme ve ona güvenmeme konusunda görüş birliği içinde olduğunu, Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi yönünde de eğilim gösterdiğini ekledi. Durumu dikkatle değerlendirdikten sonra kendisi, Müttefiklerin şu anda aşırı tedbirleri dayandırabilecekleri çok sağlam bir zemine sahip olmadıklarını düşünmeye meyilliydi. Kont Sforza, İtalya'daki kamuoyunun Yakın Doğu'da süratle bir çözüme ulaşılmasından yana olduğunu söyledi. Ona göre Bolşeviklerin faaliyetleri, İstanbul'daki siyasi, mali ve ekonomik durumla birleştiğinde, buradaki genel vaziyeti son derece tehlikeli hâle getiriyordu. İtalya'daki kamuoyu, Müttefiklerin hakları ve talepleri bundan zarar görmemek şartıyla, bir uzlaşmayı desteklemeye eğilimliydi. Kont Sforza daha sonra konferansa, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden bazı Türk siyasetçilerin yakın zamanda bir araya gelerek Mustafa Kemal yönetimindeki Milliyetçi Türklerin Müttefiklerle barış yapmaya hazır olacakları şartları içeren bir metin hazırladıklarını bildirdi. Ona göre Türk meselesinde kalıcı bir çözüme ancak Milliyetçi Türklerin düzenlemeye dâhil edilmesiyle ulaşılabilirdi. Kont Sforza, talep edilen şartları konferansa sundu. Ayrıca Konferansa, belgenin yazarlarının Mustafa Kemal ile temas hâlinde oldukları ve Türk Milliyetçileri adına konuşabilecekleri bildirildi. Kont Sforza sözlerine devam ederek, bu belge hakkındaki kişisel izleniminin, tatmin edici herhangi bir politikanın buna dayandırılmasının güç olacağı yönünde olduğunu söyledi. Bununla birlikte Rus-Türk durumu o kadar tehlikeliydi ki Müttefiklerin oyalayıcı bir politika benimsemeleri mümkün olmayabilir ve bu nedenle bütün durumu yeniden değerlendirme fikrinden bütünüyle vazgeçmemeleri gerekebilirdi. Bu bağlamda Türkler mizaçları itibarıyla Bolşevizm'e kuvvetle karşıydılar.

Sforza sonrası söz alan Curzon'un görüşüne göre; Yunan ve Türk meseleleri birbirleriyle son derece yakından bağlantılıydı. İstanbul'daki Türk Hükümeti aşırı derecede zayıftı. Türkiye'nin her yerinde itibarını kaybetmişti. Hem mali bakımdan hem de saygınlık bakımından iflas etmiş durumdaydı. İstanbul dışında ülkenin

gerçek yöneticisi Mustafa Kemal'di ve Sultan'dan çok daha büyük kaynaklara ve otoriteye sahipti. Müttefiklerin amacı bütün Orta Doğu'daki durumu açıklığa kavuşturmaktı. Bunun en iyi yolu Sevr Antlaşması'nın onaylanmasını sağlamak ve Türklere bazı tavizler verilip verilemeyeceğini görmek amacıyla antlaşma hükümlerindeki muhtemel değişiklikleri araştırmaktı. Lord Curzon, Türk Milliyetçilerinin önerilerinin bütünüyle kabul edilemez olduğu konusunda Kont Sforza'ya katıldı; zira bu öneriler antlaşmanın yırtılıp atılmasını ve antlaşmanın çözmeyi amaçladığı hemen hemen bütün büyük meselelerin yeniden açılmasını gerektiriyordu. Müttefikler, antlaşmanın ana hatlarına bağlı kalmaya ve yalnızca ayrıntı niteliğindeki meselelerde değişiklikleri kabul etmeye kararlı olmalıydılar. Antlaşmanın mümkünse yalnızca Yunanlarca değil, bütün siyasi eğilimlerden Türklerce de onaylanmasını sağlamak açıkça son derece önemliydi.

Lloyd George ise Mustafa Kemal'in kendisinin barış istediği varsayılırsa aşılmaz hiçbir güçlük bulunmadığını söylemiştir. Ancak Mustafa Kemal barış istemiyorsa, işler mevcut şekilde devam etmek zorunda kalacaktı. Lloyd George, eski Türk İmparatorluğu'nu yeniden diriltme ve kendisini yeni bir sultanlar hanedanının ilki yapma gibi boş bir ihtirasla dolu olmadığı sürece Mustafa Kemal'in barışçı bir çözüme karşı olabileceğini düşünemiyordu. Mustafa Kemal'in İzmir'le yetineceğini varsaymak saçmaydı. Gerçekte istediği şey Edirne dâhil Doğu Trakya, mali denetimin kaldırılması ve Boğazları kapatma yetkisiydi. Kısacası Mustafa Kemal savaş öncesi duruma dönmek için plan yapıyordu; Müttefiklerin böyle bir öneriyi kabul etmeleri, Türkiye bakımından savaşın ezici bir zafer değil, utanç verici bir yenilgi olduğu anlamına gelirdi.

Bu toplantıda alınan karar doğrultusunda, Müttefikler ile Yunan ve Türk (İstanbul ve Ankara) hükümetlerinin temsilcileri arasında düzenlenmesi öngörülen konferansın Londra'da toplanması ve mümkün olması hâlinde 21 Şubat Pazartesi günü başlaması kararlaştırılmıştır.[343]

Konferansın toplanması öncesinde, Osmanlı Devleti'nin yurt dışındaki diplomatik temsilcileri, Avrupa başkentlerinde yaşanan gelişmeleri ve konferansa ilişkin değerlendirmelerini İstanbul Hükümetine aktarmaktaydı. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin Paris temsilcisi Mehmet Nabi Bey, 1 Şubat 1921 tarihinde

[343] *DBFP,* XV, no. 4 "British Secretary 's Notes of an Allied Conference" 25 January 1921. s. 28-37.

İstanbul Hükümetinin Hariciye Nazırı Sefa Bey'e gönderdiği "Paris Konferansı Hakkında Haberler" başlıklı çok gizli raporunda, konferansa ilişkin önemli bilgiler sunmuştur. Raporda, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un tazminat meselesi ve Sevr Antlaşması'nın hükümleri üzerinde değişiklik yapılmasına sıcak bakmadığı belirtilmiştir. Buna karşılık Fransa Başbakanı Aristide Briand'ın, Fransız Parlamentosunun antlaşmayı onaylamama yönünde karar aldığını ifade ettiği aktarılmıştır. Ayrıca İngiltere'nin içinde bulunduğu siyasi güçlükler nedeniyle desteğe ihtiyaç duyan Lloyd George'un taviz vermeye zorlandığı ileri sürülmüştür. Raporda dikkat çekilen bir diğer husus ise İngilizlerin Türklere karşı diplomatik alanda yaşadıkları başarısızlıkların ardından bu durumu telafi etme arayışında oldukları yönündeki değerlendirmedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin dostu olarak nitelendirilen çevrelerin, sorumluluğu Türk tarafına yükleyebilecek kararlara yeniden dönülmesini önlemek amacıyla İngiltere'ye herhangi bir gerekçe sunulmaması yönünde tavsiyelerde bulundukları belirtilmiştir.[344]

Osmanlı hariciyesi, Ankara Hükümeti temsilcilerinin Londra Konferansı'na katılımını sağlamak amacıyla diplomatik girişimlerde bulunmaktaydı. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin Roma Büyükelçisi Osman Nizami Paşa, 3 Şubat 1921 tarihinde İtalya Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Sforza, Ankara Hükümeti temsilcilerinin de konferansa katılması hâlinde Türkiye'nin önemli kazanımlar elde edebileceğini, aksi takdirde Lloyd George'un bu durumdan duyacağı rahatsızlık nedeniyle Yunanistan'a verdiği desteği artırabileceğini belirtmiştir. Yunanistan'ın ise İngiltere'den alacağı bu destekle Anadolu halkı yıpranana kadar askerî harekâtını sürdürebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Sforza, Sovyet Rusya'dan sağlanabilecek yardımın Türkiye açısından ciddi tehlikeler barındırdığını ileri sürmüştür.Osman Nizami Paşa ise İtilaf Devletleri'nin Türk ve Yunan taraflarını karşı karşıya getirerek aralarında bir uzlaşma sağlamayı amaçladıklarına dikkat çekmiştir. Ancak böyle bir yaklaşımın Sevr Antlaşması'nın diğer hükümlerini müzakere kapsamı dışında bırakacağını ve meselenin yalnızca Türk-Yunan anlaşmazlığına indirgenmesi sonucunu doğuracağını belirtmiştir. Osman Nizami Paşa, bu durumun

[344] Adnan Sofuoğlu, Seyfi Yıldırım, *Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı Tutanaklar-Belgeler,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s. 133.

Türk milletinin içinde bulunduğu koşullar ve millî varlığının korunması bakımından kabul edilebilir olmadığını vurgulamıştır. [345]

Londra Konferansı'na katılım meselesi, İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında siyasi ve diplomatik temsil yetkisi bakımından önemli bir mücadeleye sahne olmuştur. Her iki hükümet de konferansta kendi siyasi konumunu güçlendirmeyi ve temsil yetkisini ön plana çıkarmayı amaçlamıştır. İstanbul Hükümeti, Ankara temsilcilerini kendi heyetine dâhil ederek konferansa katılmayı hedeflerken Ankara Hükümeti, İstanbul heyetinin bir parçası olarak temsil edilmeyi kesin bir biçimde reddetmiş ve Türk milletinin meşru temsilcisi olarak bağımsız bir heyetle konferansa katılma konusunda ısrarcı olmuştur. Nitekim bu mesele, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 4 Şubat 1921 tarihli gizli oturumunda ele alınarak ayrıntılı biçimde müzakere edilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda mebusların büyük çoğunluğu, Ankara Hükümetinin konferansa İstanbul heyetinden bağımsız ve ayrı bir temsil heyetiyle katılması yönündeki görüşü benimsemiştir.[346]

1921 yılının şubat ve mart aylarında toplanan Londra Konferansı, taraflar arasında rasyonel bir uzlaşı sağlayamayarak Doğu Sorunu'na tüm tarafların kabul edeceği ortak bir çözüm formülü üretememiştir. İtilaf Devletleri'nin konferans süresince masaya getirdikleri ve Sevr üzerinden revize ettikleri yeni barış şartları, bağımsızlık mücadelesi veren Ankara Hükümeti'nin Mîsâk-ı Millî beklentilerini karşılamaktan tamamen uzaktı. Türk milliyetçilerinin bu tavizsiz ve kararlı duruşu, en başından beri rasyonel bir diplomasiden ziyade askeri bir Türk-Yunan çatışmasından yana olan İngiltere Başbakanı David Lloyd George'u şaşırtmamıştır. Lloyd George, diplomatik tıkanıklığı kendi sömürgeci emelleri doğrultusunda bir fırsat olarak görmüş; konferansta bir uzlaşmaya varılamamasının, uzun vadede Yunanistan Krallığı için çok daha büyük avantajlar getireceğini düşünmüştür. Bu doğrultuda Atina yönetimini el altından cesaretlendiren Başbakan, Yunanların özellikle İzmir ve çevresinde daha baskıcı, dayatmacı ve saldırgan bir askeri tutum almalarını isteyerek, Anadolu'yu geri dönülmez yeni bir kanlı taarruz dalgasına İkinci İnönü Savaşı sürecine doğru sürüklemiştir.[347]

[345] A. Sofuoğlu, S. Yıldırım, *a.g.e.,* s. 151.
[346] A. Sofuoğlu, S. Yıldırım, *a.g.e.,* s. 154-164.
[347] T. Başak, *a.g.e.,* s. 119.

1921 yılının başlarında Londra Konferansı sürecinde, İngiliz Genelkurmayı'nın İngiliz Hükümeti'ne sunduğu askeri rapor önemlidir. Antlaşmanın doğal olmayan ölçüdeki ağır şartlarının, bir kez duyulması ve hatta bundan şüphelenilmesi durumunda bile, dünya genelindeki tüm Müslümanların İngiltere'ye karşı düşmanlığını ve komplolarını tetikleyeceğini ve bu durumun, Bolşeviklerin Büyük Britanya'ya karşı yürüttüğü mücadelede elini muazzam ölçüde güçlendirecek bir ortam yaratacağını derinden hissettiler. İngiltere Başbakanı'nın Gladstone'un meşhur 'Türkler Avrupa'dan kapı dışarı edilmelidir' sözüne öykünerek erkenden yaptığı açıklama ve 1919'un başlarında gazetelerde Yunanların İzmir'i işgal edeceğine dair çıkan tartışmalar, Barış Antlaşması'nın hangi hatlar üzerinde çizileceğine dair İslam dünyasına erkenden çok açık bir ipucu vermişti. Tüm bu örnekler önündeyken Genelkurmay, askerî açıdan hiçbir avantaj görmediği ve gelecekte bitmek tükenmek bilmeyen karmaşalara yol açacağını öngördüğü bu antlaşma şartlarına karşı bir protesto kaydı düşmeyi zorunlu görmektedir; ellerindeki askeri birliklerin yetersizliği göz önüne alındığında, bu şartları derin bir endişe ve kuşkuyla karşılamaktadırlar.[348]

Genelkurmay, bu bağlamda, tamamen hemfikir olduğu Hindistan Genel Valisi'nden gelen 28 Ocak 1921 tarihli telgraf ise şöyleydi:

> Bu şartlar altında, özellikle de İngiltere'nin tek başına [Türkiye'nin] önünü tıkadığı yönündeki genel ve kökleşmiş inanç nedeniyle, Türk barış şartlarında (Sevr'de) köklü bir değişikliğe gidilmesinin reddedilmesinin, bu ülkenin (Hindistan'ın) barış ve huzuru üzerinde son derece vahim sonuçlar doğurmasından korkuyoruz. Majestelerinin Hükümeti'ne, Parlamento'ya ve Hindistan halkına karşı sorumluluğumuz gereği, bu konudaki derin endişelerimizi en açık dille resmi kayıtlara geçirmeyi bir borç biliriz.[349]

Londra Konferansı sürecinde Ankara Hükümeti'ni temsil eden Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, İngiliz delegasyonu ile yürüttüğü diplomatik temaslarda tam bağımsızlık esasına aykırı pek çok ikili antlaşmaya imza atmış, ancak bunlardan yalnızca esir değişimine dair olanı kısmen hayat bulabilmiştir. 16 Mart 1921 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Robert Vansittart ile imzalanan bu özel antlaşma, müttefiklerin sömürgeci mantığını ve Türk ulusal hareketini içeriden bölme arzusunu rasyonel bir biçimde ortaya koymaktadır. Antlaşma metnine göre, Kemalistlerin elinde bulunan tüm İngiliz savaş tutsakları ve sivil

[348] CAB 24/119. "General Staff Views on Modifcation of Terms", 16 February 1921., s. 583-586.
[349] CAB 24/119. "General Staff Views on Modifcation of Terms", 16 February 1921., s. 585-586.

tutuklular kayıtsız şartsız serbest bırakılacaktı. Buna karşılık, İngilizlerin elinde tutulan Türk savaş tutsakları ve enterne edilmiş sivil aydınlar ile bürokratlar da salıverilecekti. Ancak İngilizler buraya çok kritik bir şerh koymuşlardı; savaş töre ve usullerine aykırı davranmakla suçlanan, yani savaş suçları sanığı olarak yargılanacak olan Türkler bu değişimin dışında tutulacaktı. Üstelik İngiltere, serbest kalan Türklerin barış ilan edilene kadar İstanbul'a dönmesini engelleme hakkını da kendi elinde tutuyordu.[350]

Londra Konferansı'nın dağılmasından sadece birkaç gün sonra, 16 Mart 1921 tarihinde İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Yunanistan'ın yeni Başbakanı Dimitrios Gounaris'e çok kritik bir diplomatik mesaj iletmiştir. Lloyd George, müttefiklerin Londra'da topladığı konferansın Yunanların uygun olduğunu gördükleri herhangi bir askeri operasyonu engellemeye çalışmadığını resmi olarak bildirmiştir. Başbakan bu hamlesiyle, Sevr'i silah zoruyla uygulatmak adına Yunanistan'ın Anadolu sahasında tam bir hareket serbestisine sahip olduğunu açıkça ima etmiş ve yeni bir taarruz için Atina'ya el altından yeşil ışık yakmıştır.

Bu diplomatik destekten ve İngiliz hariciyesinin esnekliğinden istifade etmek isteyen Gounaris, Londra'dan acilen yeni bir finansal borç talebinde bulunmuşsa da İngiliz maliye bürokrasisini aşamayarak bu amacına ulaşamamıştır. İngiliz devlet mekanizması Atina'ya sıcak para ve doğrudan askeri malzeme yardımı sağlamaktan kaçınsa da Başbakan Lloyd George'un kişisel inat ve yönlendirmesiyle Yunanistan'a yönelik en üst düzey siyasi ve diplomatik hamiliğini sürdürmeye devam etmiştir. İlkbaharda saldırı için hazırlıklar yapan Yunanistan bu motivasyonla harekete geçti ve II. İnönü Savaşı başladı. Ne var ki, cepheden İngilizlerin beklediği haberler değil Yunanistan'ın mağlubiyetine dair bilgiler geldi.[351]

Türk Hükümeti Barış Antlaşması'nın onaylanmasını geciktirdi ve bu süreçte üç önemli olay meydana geldi: Ermenistan'ın yenilgiye uğratılması, Wrangel'in tasfiye edilmesi ve Venizelos'un siyasi olarak devrilmesi. Ankara hâlâ Rus parası, silahı ve mühimmatını güvence altına almak ve aynı zamanda İtalya ile gizli ilişkiler yürüterek onlardan yardım almak konusunda hırslı olsalar da, Ermenistan'ı geri almak için Rus kuvvetlerini kullanmanın iki ucu keskin bir bıçak (silah)

[350] S. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c. II, s. 135.
[351] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 229.

olduğunu fark etmişlerdir. Kâzım Karabekir'in Kasım 1920'de Ermenistan'a doğru gerçekleştirdiği hızlı ilerleyişin ardından, Milliyetçiler ile Azerbaycanlıların birleşmesinden korkan Ruslar, misilleme olarak Ermenistan'dan geriye ne kaldıysa orayı Bolşevikleştirmiştir. Milliyetçilerin, Anadolu'ya yönelik kademeli Bolşevik sızmasından duyduğu huzursuzluk giderek artıyor gibi görünmektedir; öte yandan Bolşeviklerin Milliyetçiler üzerindeki baskısı da daha güçlü görünmektedir.[352]

Ankara Hükümeti bünyesinde yaşanan radikal bir kabine değişimi, Yakın Doğu'daki diplomatik dengeleri yeniden sarsmıştır. Londra Konferansı'nda müttefiklerle imzaladığı tam bağımsızlık esasına aykırı ikili anlaşmalar nedeniyle tepki çeken Bekir Sami Bey'in istifasının ardından, Hariciye Vekilliği makamına Yusuf Kemal Bey atanmıştır. Yusuf Kemal Bey, bu kritik görevden hemen önce, 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile imzalanan ve Ankara'nın uluslararası alandaki en büyük diplomatik dayanağı olan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nı bizzat imzalayan isimlerden biriydi.

Bu atama, sınırın her iki tarafında taban tabana zıt diplomatik reaksiyonlara yol açmıştır. Moskova Antlaşması'nın mimarının dışişlerinin başına getirilmesi Sovyet Rusya yönetiminde büyük bir sevinç yaratmıştır. Ruslar, Ankara'nın kendilerini memnun etmek, ittifakı pekiştirmek ve sadakatini göstermek amacıyla rasyonel bir jest yaptığını düşünerek bu adımı memnuniyetle karşılamışlardır. Moskova hattındaki bu yakınlaşmayı Ankara'nın uzlaşmaz tutumunun yeni bir kanıtı ve tam bağımsızlık direnişinin sertleşmesi olarak okuyan İngiliz devlet mekanizması ise bu gelişmeden son derece rahatsız olmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, diplomatik kozların Türk tarafına geçmesini engellemek adına Kemalistleri gerçekten sarsacak bazı radikal askeri tedbirlerin acilen devreye sokulmasını önermiştir.

Lord Curzon'un bu süreçte geliştirdiği en stratejik ve tehlikeli hamle, müttefiklerin o güne kadar resmiyette uyguladığı Yunanistan'a savaş gereci ve mühimmat ihracatı kısıtlamasının derhal kaldırılması önerisi olmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanı bu geniş kapsamlı tedbiri savunurken güttüğü sömürge mantığı, Anadolu'daki askeri dengeleri masa başında sabitlemeye dayanıyordu. Curzon, Birinci ve İkinci İnönü zaferleriyle sahada ve masada eli ciddi ölçüde güçlenen Türk

[352] CAB 24/120, "Military Situation in Russia, Caucasia, Turkey and Greece" 19 Februray 1921, s. 54.

ordusunun karşısına, ambargosu kaldırılmış ve lojistik olarak takviye edilmiş güçlü bir Yunan ordusu çıkarmayı hedefliyordu. Londra'nın buradaki asıl jeopolitik amacı, taraflardan birinin kesin zafer kazanmasını önlemek, askeri güç dengesini yapay olarak sürdürmek ve o sıralarda İtilaf siyasetinin Anadolu'daki en büyük güvencesi sayılan savaşan taraflar arasında ucu açık askeri bir çıkmaz yaratmaktı. Lord Curzon, Ankara'nın Sovyetler ile kurduğu güçlü bağlardan ötürü en az kendisi kadar endişeli olduğuna inandığı Fransızların da İngiliz çıkarlarına hizmet eden bu geniş kapsamlı ambargoyu kaldırma planına destek vereceğine inanıyordu.[353]

İkinci İnönü Savaşı'nın Türk ordusunun kesin zaferiyle sonuçlanması, Sevr'i silah zoruyla dayatmak isteyen İngiliz emperyalizminin sahadaki en büyük taşeronu olan Yunanistan'ı askeri bir çöküşün eşiğine getirmiştir. Bu somut askeri hezimet, İngiliz kamuoyunda, basınında ve parlamentosunda çok ciddi bir dönüşü ve jeopolitik paradigma değişimini zorunlu kılmıştır.

Yunan ordusunun rasyonel Türk kurmay aklı karşısında aldığı mağlubiyet, o güne kadar manipülasyonla ayakta tutulan İngiliz basınında adeta bir şok dalgası yaratmıştır. Gazetelerin neredeyse tamamı, Yunan kuvvetlerinin büyük bir bozguna uğradığını, tam bir hüsranla geri çekilerek mahvolduklarını manşetlerine taşımıştır. Basındaki en büyük jeopolitik panik ise bu zaferin ardından Ankara merkezli milliyetçilere, işgal altındaki başkent İstanbul'un yollarının ardına kadar açıldığı yönündeki değerlendirmeler olmuştur. İngiliz medyası, Anadolu bataklığında alınan bu yenilginin doğrudan İngiltere'nin prestijini tehdit ettiğini erkenden fark etmiştir.[354]

Başbakan David Lloyd George, sahadaki bu ağır yenilgiyi parlamentoda örtbas edemez hale gelmiştir. Lloyd George, Avam Kamarası'nda yaptığı resmi konuşmada, henüz tüm askeri detaylar doğrulanmamış olsa da Anadolu'nun hem kuzey hem de güney cephelerinde Yunan ordusunun o güne kadar ilerlediği tüm hatlardan geri çekilmek zorunda kaldığını açıklayarak mağlubiyeti zımnen itiraf etmiştir.[355]

13 Nisan 1921 tarihine gelindiğinde, parlamentodaki muhalif isimlerden Charles Townshend, hükümete İngiltere'nin Türk milliyetçileri ile resmen savaşta

[353] S. Sonyel, Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c. II, s. 150-151.
[354] A. Hacıhanifoğlu, *a.g.t.,* s. 133-137.
[355] ASIA MINOR OPERATIONS. https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1921/apr/14/asia-minor-operations. 14 April 1921.

olup olmadığına dair net bir soru yöneltmiştir. Hükümet adına söz alan Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Cecil Harmsworth'un verdiği yanıt, İngiliz dış politikasının içine düştüğü rasyonel sıkışmışlığı ve yeni dönem stratejisini deşifre etmiştir. Harmsworth, barış antlaşması onaylanıncaya kadar Türkiye ile teknik ve hukuki açıdan savaş halinin süreceğini kabul etmiştir. Ancak hemen ardından hayati bir ekleme yaparak, sahadaki Türk-Yunan Savaşı'nda Britanya İmparatorluğu'nun izleyeceği yeni politikanın kesin bir tarafsızlık olacağını beyan etmiştir.[356]

Başbakan David Lloyd George da bu çıkışı destekleyerek, Türk-Yunan çatışmasında tarafsız kalınması hususunda Fransa ve İtalya gibi diğer müttefik devletlerle tam bir uzlaşmaya vardıklarını açıklamak zorunda kalmıştır.[357] Avam Kamarasında yaptığı konuşmada Başbakan şunları söylemiştir:

> Majestelerinin Hükümeti, mevcut çatışmalar süresince tarafsız bir tutum benimsemek konusunda Müttefikleriyle mutabık kalmıştır. Bu tarafsızlık, Müttefik işgali altında bulunan İstanbul'u da kapsayacaktır. Boğazlar meselesine gelince, saygıdeğer dostuma hatırlatmak isterim ki, bunlara ilişkin uluslararası düzenlemeler, Türk Hükümetinin 1914'te "Goeben"in geçişine izin vererek söz konusu düzenlemeleri ihlal etmesinden bu yana askıda bulunmaktadır. Türkiye ile yapılacak Barış Antlaşması'nda öngörülen yeni düzenlemeler ise ancak bu Antlaşma'nın yürürlüğe girmesiyle imzacı devletler bakımından bağlayıcı hâle gelecektir.[358]

Londra'nın bu ani ve zorunlu tarafsızlık ilanı, aslında rasyonel bir geri adım senaryosudur. İnönü savaşlarında Yunan ordusunun ağır bir darbe yediğini gören, kendi kamuoyunun ve sömürgelerinin tepkisinden korkan İngiliz hükümeti; askeri olarak arkasında duramadığı Yunanistan'ı sahada yalnız bırakmaya başlayacağının ilk diplomatik sinyalini bu tarafsızlık maskesiyle vermiştir.

21 Nisan 1921 tarihinde Yunanistan Dışişleri Bakanı Georgios Baltazzis ile Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Earl Granville arasında, Anadolu'daki askeri dengeleri yakından ilgilendiren kritik bir görüşme gerçekleşmiştir. Baltazzis, İtilaf bloku içindeki derin çatlağı ve adaletsizliği açıkça masaya yatırarak; müttefik devletlerden Fransa ve İtalya'nın el altından Türk milliyetçilerine (Ankara Hükümeti'ne) silah ve mühimmat satışı yapmasına izin verilirken, İngiliz Hükümeti'nin Yunanistan'a askeri malzeme satışını resmen yasaklayan ambargo

[356] TURKEY https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1921/apr/13/turkey. 13 April 1921.
[357] Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletlerinin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVI, S. 76, (Mart 2010), s. 27-53.
[358] GREECE (OPERATIONS AGAINST TURKEY) https://api.parliament.uk/historichansard/commons/1921/apr/18/greece-operations-against-turks. 18 April 1921.

kararını sert bir dille eleştirmiştir. İngiliz Büyükelçisi Granville, Londra'daki merkeze gönderdiği resmi telgrafında Yunan Dışişleri Bakanı'nın serzenişlerine hak verdiğini belirtse de İngiliz devlet mekanizması Atina'dan gelen bu siteme karşı son derece net ve rasyonel bir emperyalist duruş sergilemiştir. Londra yönetimi, büyükelçi kanalıyla Yunan tarafına şu kesin mukabelede bulunmuştur:

Britanya İmparatorluğu olarak Türk-Yunan çatışmasında resmi tarafsızlık ilan edilmiş durumdadır ve bu karar gereğince Yunanlara da Türklere de hiçbir şekilde resmi askeri malzeme gönderilmesine izin verilmeyecektir. İngiliz Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın ve Ankara temsilcilerinin askeri teçhizat satın almak amacıyla İngiliz savunma şirketleriyle ticari temaslar kurmasına ve görüşmeler yapmasına nasıl kesin olarak müsaade etmiyorsa, Yunanistan'a karşı da bundan farklı bir ayrıcalıklı tavır sergileyemez.[359]

İlk bakışta Yunanlıların lehine gibi görünen bu karar, taşıdığı diğer olası sonuçları fark eden Lord Curzon tarafından daha sonra 'teessüf edilecek vahim bir hata' olarak tanımlanmıştır.[360]. Yine de Lord Curzon, Mr. Lloyd George ile birlikte, M. Briand'ın Yunanlıları İstanbul'daki deniz üslerinden mahrum bırakma girişimini boşa çıkardı. Ardından önem taşıyan iki karar alındı: Her bir Müttefik devlet gayriresmî yollarla savaşan tarafların gerçek niyetlerini tespit etmeye çalışacaktı; askeri uzmanlar Boğazlar'ın özgürlüğünü garanti altına almak için gerekli kuvvetler konusunu değerlendirecekti. Lord Curzon'un gördüğü gibi, özel şirketlerin savaşan taraflara ikmal yapmasına izin verme kararı, Yunanlıların arama ve el koyma hakları konusunu daha vahim bir boyuta taşıdı. Fransız ve İtalyan Hükümetleri bu hakları tanımayı reddetti.[361]

Yunan makamları, 1920 yılının ortalarından itibaren Türk milliyetçilerinin bir yandan Sovyet Rusya'dan, diğer yandan ise İtilaf bloku üyesi İtalya'dan yoğun askeri malzeme tedarik ettiğini ileri sürmüşlerdir. Batı Anadolu işgalinde istedikleri askeri başarıya ulaşamayan Yunanlar, başarısızlıklarını perdelemek adına İtalyan ve Bolşevik yardımlarını uluslararası kamuoyunda sürekli ön plana çıkarmışlardır. Birinci İnönü Savaşı'nın ardından İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri, İtalyan gemilerinin Karadeniz rotasını kullanarak İnebolu üzerinden Ankara'ya açıkça

[359] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 238.
[360] *DBFP,* C. XVII, No. 738.
[361] *DBFP,* C. XVII, bkz. No. 376–8, 385, 391, 403, 409, 463, 474, 497.

silah ve mühimmat taşıdığını iddia etmiş, bu durum İngiliz basınında da geniş yankı bulmuştur.

İtalyan Hükümeti bu iddiaları resmi düzeyde kesin bir dille yalanlasa da İngiliz istihbarat servisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile İtalya arasındaki gizli silah ticaretine dair telgrafları deşifre ederek gerçeği ortaya çıkarmıştır. Ancak İngiliz devlet mekanizması, müttefikler arası zaten kırılgan olan diplomatik dengeleri daha da bozmamak adına, elindeki bu kesin delilleri ifşa etmekten kaçınmıştır.

Bu süreçte Yunan istihbaratı, *Aldo* adlı İtalyan bandıralı bir geminin Zonguldak'taki Türk kuvvetlerine askeri malzeme götüreceği ihbarında bulunmuştur. Müttefik deniz polisi tarafından gemide yapılan aramada 47 balya askeri üniforma ve 32 kutu fişek ele geçirilmiştir. Yakalanan somut delillere rağmen İtalyan Hükümeti resmi bir sorumluluk kabul etmeyerek, bu sevkiyatın şahıslar tarafından kaçak olarak yapıldığını savunmuştur. İngiliz yönetimi ise İtalya ile doğrudan bir kriz yaşamamak adına bu kritik olayın üzerine gitmemiş ve konuyu kapatmıştır.[362]

Churchill için ise Venizelos'un yenilgisi, İngiltere'nin politikasını yeniden gözden geçirmek için bir fırsattı. Churchill, Kasım ayında kaleme aldığı bir muhtırada şu sonuca varmıştı: "Bolşevikler, Mustafa Kemal idaresindeki Türk Milliyetçileriyle doğrudan bir bağlantı ve iş birliği düzeni kurmuşlardır; bu nedenle İstanbul'daki konumumuz ciddi biçimde etkilenmiştir." Churchill, "zayıf ve değişken Yunanlara dayanma politikasının" tersine çevrilmesini ısrarla savundu. Ona göre, Rus emellerine karşı İngiliz çıkarlarını savunmak için desteklenmesi gereken taraf, geçmişte her zaman olduğu gibi, Türkiye idi. Mevcut İngiliz politikasının, yani Yunanistan'ı destekleme siyasetinin, Türkiye ile Rusya'yı birbirine yaklaştırdığı gerçeğine bir kez daha dikkat çekiliyordu; bu, "birbirine zıt bu güçler arasında olağanüstü derecede doğal olmayan bir birliktelik"ti. Çözüm ise "Türkiye'deki gerçek önderlerle adil ve kalıcı bir barış tesis etmek" olmuştur.[363]

Benzer şekilde Wilson ile Askerî İstihbarat Direktörü General Thwaites da Kemal'le doğrudan müzakerelere başlanması fikrini savunuyorlardı. Büyük ihtimalle, Mustafa Kemal'in kendileri gibi bir savaş adamı olması nedeniyle onunla

[362] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 234-235.
[363] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 185.

eşit şartlarda görüşebileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak bu fikir Dışişleri Bakanlığı tarafından reddedildi. Daha sonra görüleceği üzere Mustafa Kemal, artık siyasi bir lidere dönüşmüş ve buna uygun biçimde hareket etmeye başlamıştı. Dışişleri Bakanlığı, Kemal'le müzakerelere başlanmasına ancak Haziran 1921'de onay verdi; bu da son derece ihtiyatlı bir şekilde yapıldı.[364]

1.4.1. İnebolu Görüşmeleri ve İngiliz Yardımı

Londra Konferansı sırasında tarafların Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi konusunda anlaşamaması, Türk-Yunan çatışmasının yeniden başlamasına yol açmıştır. Bu başarısızlık, resmî konferans diplomasisinin sınırlarını ortaya çıkarmış ve tarafları dolaylı temas kanalları aramaya yöneltmiştir. İnebolu girişimi, Londra Konferansı'nın sonuçsuz kalmasından sonra oluşan bu diplomatik boşluk içinde ortaya çıkmıştır.

İnebolu, Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti'nin Karadeniz'e açılan önemli bağlantı noktalarından biriydi. Bununla birlikte İngiliz belgesinde İnebolu'nun askerî lojistik merkezi olarak taşıdığı bütün işlevlerden ziyade, Ankara ile temas kurulabilecek bir kıyı noktası olması öne çıkmaktadır. Deniz yoluyla İstanbul'dan ulaşılabilmesi ve Ankara Hükümeti adına hareket eden yetkililerle burada görüşme yapılabilmesi, İnebolu'yu gayriresmî temas bakımından elverişli hâle getirmiştir.

20 Haziran 1921 tarihli belgede, İnebolu'da gerçekleştirilen temasın ayrıntıları İngiliz Yüksek Komiser Vekili Rattigan tarafından Lord Curzon'a aktarılmıştır. Belgenin mahiyeti, görüşmede söylenenlerin doğrudan ve karşılıklı imzalanmış bir konferans tutanağı şeklinde değil, İngiliz makamlarına ulaştırılmış bir rapor üzerinden bilindiğini göstermektedir. Bu nedenle belgedeki açıklamaların değerlendirilmesinde kaynak tenkidi yapılması gerekmektedir. Belgede aktarılan öneriler, İngiliz Hükümeti tarafından onaylanmış resmî teklifler olarak değil, İnebolu temasında dile getirilen düşünceler olarak okunmalıdır.[365]

Anadolu sahasında askerî ve diplomatik gerilim tırmanırken, beklenmedik bir gelişme Ankara ile Londra arasında kısa süreli de olsa yeni bir temas ve uzlaşma zemini oluşturmuştur. Ancak bu gelişme, İstanbul'daki İtilaf Devletleri

[364] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 185.
[365] *DBFP*, C. XVII, Belge No. 247, s. 261–262.

Başkomutanı General Charles Harington ile İngiliz Genelkurmayında ciddi stratejik kaygılara yol açmıştır. Sahadaki askeri yetersizliklerin ve ucu açık bir topyekûn savaş riskinin farkında olan General Harington, bu kritik süreçten yaklaşık yirmi gün önce şahsen Londra'ya giderek İngiliz Savaş Kabinesi toplantısına katılmıştır. Harington bu en üst düzey devlet zirvesinde, sorunların düğüm noktasının İstanbul'da değil, Ankara'da olduğuna inananlardandı.[366]

İnebolu'da Ankara Hükümeti adına öne çıkan kişi Refet Paşa'dır. İngiliz temsilcilerle yapılan görüşmeler, Ankara Hükümeti'nin İngiltere ile doğrudan iletişim kurulmasına ilke olarak kapalı olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte Ankara'nın görüşme isteği, İngiltere'nin mevcut politikasını koşulsuz biçimde kabul ettiği anlamına gelmemektedir.

Refet Paşa ile yapılan temaslarda Türk-Yunan çatışmasının sona erdirilmesi, Ankara Hükümeti ile İngiltere arasındaki ilişkilerin geleceği ve daha üst düzey bir görüşmenin mümkün olup olmadığı tartışılmıştır. Görüşmenin İngiliz makamlarına aktarılma biçimi, tarafların henüz resmî müzakere safhasına geçmediklerini ortaya koymaktadır. Temel amaç, karşı tarafın niyetini anlamak ve doğrudan iletişimin siyasî sonuç doğurup doğuramayacağını araştırmaktır.

Bu bakımdan İnebolu teması, diplomasi teorisinde "ön müzakere" veya "nabız yoklama" olarak tanımlanabilecek bir nitelik taşımaktadır. Taraflar henüz ortak bir gündem, açık yetki belgeleri ve bağlayıcı müzakere usulleri üzerinde anlaşmamışlardır. Buna rağmen görüşme, Ankara Hükümeti ile İngiliz makamları arasında doğrudan temas kurulmasının artık düşünülebilir hâle geldiğini göstermektedir.

İngiliz belgesinde temasın daha ileri bir aşamaya taşınması ve Mustafa Kemal Paşa ile General Harington arasında görüşme yapılması düşüncesinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu öneri, İnebolu görüşmelerinin en önemli boyutudur. Çünkü mesele, yerel yetkililer arasındaki bilgi alışverişinden çıkarak Ankara Hükümeti'nin lideri ile İstanbul'daki Müttefik askerî komutanlığı arasında doğrudan temas kurulması ihtimaline dönüşmüştür.[367]

[366] B. Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e,* s. 74.
[367] *DBFP*, C. XVII, Belge No. 247, s. 261–262.

İngiliz ordusundan terhis edilmiş olan Binbaşı Henry, 10 Haziran'da gizlice Anadolu'ya geçmiştir. Binbaşı Henry'nin bu seyahatinin arkasında iki temel amaç bulunuyordu; birincisi, Ankara Hükümeti'nden bir İngiliz ticari firması adına imtiyaz hakları koparmak, ikincisi ise İstanbul'daki İngiliz İşgal Gücü Başkomutanı Charles Harington'ın doğrudan buyruğuyla, Anadolu'daki İngiliz savaş tutsaklarının durumu ve Mustafa Kemal Paşa'nın nihai hedefleri hakkında istihbarat toplamaktı.

Anadolu'ya ayak basan Binbaşı Henry'yi, onu İngiliz devletinin resmi olmayan gizli bir elçisi sanan Milliyetçi komutanlardan Refet Paşa (Bele) karşılamıştır. Binbaşı Henry, Mustafa Kemal Paşa ile Charles Harington'ı aynı konferans masasına oturtabilmek için tüm diplomatik ustalıklarını devreye sokmuştur. Her iki lidere de ayrı ayrı başvuruda bulunan Binbaşı Henry, görüşme talebinin ilk olarak karşı taraftan geldiği izlenimini yaratmaya çalışarak kurnazca bir algı yönetimi yürütmüştür. Binbaşı Henry'nin başlattığı bu planlı mekik diplomasisi, müttefik devletler arasında yoğun bir yazışma trafiğine ve önemli gelişmelere yol açmıştır. Sonunda İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Yakın Doğu'daki bu kritik masada mutlaka yer almak ve temsil edilmek isteyen müttefikleri Fransa ve İtalya'nın da rızasını alarak, Charles Harington'a Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan görüşme yapma yetkisi vermiştir. Alınan karara göre, siyasal ve diplomatik sorunları askeri bir komutana kıyasla çok daha iyi bildiği düşünülen İngiliz Yüksek Komiser Vekili Frank Rattigan da Harington'a bu yolculukta eşlik etmiştir. Londra'nın çizdiği resmi çerçeve uyarınca, her iki İngiliz temsilci Mustafa Kemal Paşa'nın söyleyeceklerini ve taleplerini sonuna kadar dinleyecekler, ancak Ankara Hükümeti'ni resmen tanımış olmamak adına onunla bağlayıcı resmi müzakerelerde bulunmayacaklardı.[368]

Görüşmede bundan başka İngiliz heyeti, Ankara Hükümeti'nin güvenini kazanmak amacıyla rasyonel bir diplomatik hamle yapmış ve bir miktar cephane getirmişlerdir.[369] TBMM Hükümeti İcra Vekilleri Heyeti Reisi, Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlüğüne "İngiliz Henry sekiz bin küsur topçu mermisiyle İnebolu'ya

[368] *DBFP,* XVII, no. 247, "Rattigan to Curzon" 20 June 1921, s.261-262; S. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II,* s. 155

[369] 13 Haziran 1921 tarihinde İnebolu'ya gelen 50 sandık kasatura ile 8880 atım seri sahra mermisi Ankara'ya gönderilmiştir. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE) İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), Karton: 1118, Gömlek: 74; Aktaran: Hüsnü Özlü, "İstiklal Savaşı'nda Bir Yol: İstiklal Yolu ve Kastamonu Bölgesindeki Lojistik Faaliyetlerin Değerlendirmesi*", Savunma Bilimleri Dergisi*, C. 18/2, S.36, (2019), s. 164.

gelerek bizimle anlaşmak istiyor" diye not etmiştir.[370] 27 Haziran 1921 tarihindeki meclis gizli oturumundaki bilgiye göre 7880 artım sahra obüs cephanesi İngilizler tarafından getirilmiştir.[371] Refet Paşa'nın ifadesine göre bir obüs mermisi 50 lira değerindedir. Buna göre İngiliz yardımı, yaklaşık 394.000 liraya tekabül etmektedir.[372]

Getirdikleri bu mühimmatın, İstanbul'daki İtilaf Güçleri Başkomutanı Sir Charles Harington'ın Türk tarafına yönelik iyi niyetinin somut bir işareti olarak kabul edilmesini rica etmişler ve ayrıca devamının geleceğini belirtmişlerdir. Görüşme sırasında müttefik subayları, General Harington'ın şahsen Türkiye yanlısı bir tutuma sahip olduğunu, hatta İngiltere kamuoyunun da genel olarak Türklere karşı yoğun bir sempati beslediğini ileri sürmüşlerdir. İngiliz heyeti, ulaştıkları bu olumlu havayı kalıcı bir neticeye bağlamak amacıyla Mustafa Kemal Paşa'ya stratejik öneme sahip, gizli nitelikte bir görüşme teklifinde bulunmuştur. Yapılan öneriye göre; Mustafa Kemal Paşa'nın İnebolu'dan gizlice bir torpido ile İstanbul'a geçmesi ve Boğaziçi'nde bulunan General Harington'ın şahsi yalısında bir araya gelinmesi planlanıyordu. Bu gizli yalı buluşmasında taraflar, ucu açık savaşı bitirecek barış esasları üzerinde mutabakat arayacaklardı. İngiliz subayları, devlet mekanizmalarının bu hamlesini, Yakın Doğu'daki kan dökülmesini sonlandırmayı amaçlayan tamamen insani bir girişim olarak nitelendirmişlerdir. Görüşmede İngiliz subaylarının aktardığı en çarpıcı jeopolitik iddia ise müttefiklerin Anadolu haritasına bakışının değiştiği yönündedir. Subayların ifadelerine göre, Anadolu'da sıkışan Yunan ordusunun İngiliz diplomatik/askeri müdahalesiyle topraklardan tamamen çıkarılması fikri, İtilaf Devletleri tarafından esas olarak kabul görmüştü. Buna karşılık müttefiklerin yeni planı; İstanbul'da İngiliz, Fransız, İtalyan ve Türk temsilcilerden oluşacak ortak bir kontrol komisyonunun kurulması ve Türkiye'ye iktisadi/idari yardım sağlanması üzerine kuruluydu. Londra'da alınan bu yeni kararlar resmiyet kazanıp yürürlüğe konulmadan önce, Ankara iradesiyle masa başında esaslı ve kalıcı bir uzlaşma sağlanmak isteniyordu. Bu diplomatik paketin son maddesi ise yine esirler meselesine dayanıyordu. İngiliz tarafı, Ankara'nın masaya elini güçlendirerek oturması ve bir iyi niyet gösterisi sunması amacıyla, Türklerin elinde tutulan İngiliz esirlerin derhal serbest bırakılmasını talep etmiştir.

[370] Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C. II, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2002, s. 800.
[371] TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27 Haziran 1337-1921, Cilt 2, s. 94.
[372] TBMM Gizli Celse Zabıtları, 26 Aralık 1337-1921, Cilt 2, s. 534.

Bu yapıldığı takdirde, müttefiklerin de eş zamanlı olarak Malta'da enterne edilen Türk devlet adamları ve aydınlarını kayıtsız şartsız salıvereceğini açıklamışlardır. Bu yoğun temasların ardından Binbaşı Henry, General Harington'a İnebolu'daki görüşmenin tüm detaylarını içeren resmi bir mektup kaleme almış ve Ankara Hükümeti'ne olan şeffaflığını kanıtlamak adına mektubun imzalı bir suretini Refet Paşa'ya bırakarak diplomatik süreç üzerinde belirgin bir etki yaratmıştır. [373]

İstanbul'daki işgal ordularının komutanı General Charles Harington, Mustafa Kemal Paşa ile yüz yüze görüşme fikrini büyük bir istekle kabul etmiştir. Bu konuyu Londra'ya bildiren telgrafında, İngiliz Hükümeti'ne şu öneride bulunmuştur: İngiliz Hükümeti uygun bulursa, bir savaş gemisiyle bizzat İnebolu'ya gidip Mustafa Kemal'in fikirlerini doğrudan kendi ağzından dinlemeye hazır olduğunu belirtmiştir. Görüşmede konuşulanları bir rapor halinde hükümete sunacağını, ancak Mustafa Kemal'in toplantıya bizzat katılarak kendi davasını anlatması gerektiği konusunda ısrarcı olacağını vurgulamıştır. Bu görüşmede sadece Türk tarafının anlattıklarını dinleyeceğini ve İngiltere adına bağlayıcı hiçbir söz vermeyeceğini dile getirmiştir. Kendi üzerine vazife olmayan işlere karışmaktan hoşlanmadığını, fakat İstanbul'daki durumun çok zor ve olağanüstü olduğunu ifade etmiştir. Eğer Mustafa Kemal davasını kendisine anlatmayı gerçekten istiyorsa, gidip onu dinlemesi gerektiğine inandığını aktarmıştır. Bu adımın bir zararı olmayacağını, aksine fayda sağlayabileceğini savunmuştur. Toplantıda konuşulacak siyasi konuların ise sadece İngiliz Yüksek Komiser Vekili Frank Rattigan'ın kendisine vereceği başlıklarla sınırlı kalacağını kaydetmiştir. Sonuç olarak bu buluşmanın resmi bir şekilde yapılmasını isteyeceğini hem kendi izlenimlerini hem de Mustafa Kemal'in imzalayacağı toplantı tutanağını İngiliz Hükümeti'ne sunacağını bildirmiştir.[374]

Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Haziran 1921 tarihindeki meclis gizli oturumundaki beyanatına göre, mevcut istihbarat ve diplomatik temaslar doğrultusunda, İngiliz tarafının kabul ettiği hususların Misak-ı Millî sınırları ve ilkeleriyle örtüştüğü ve bu çerçevede, General Harington ve müttefik amiral ile

[373] Rahmi Doğanay, "Kurtuluş Savaşının Diplomatik Bir Cephesi İnebolu Mustafa Kemal Harington Görüşmesi Meselesi", *Atatürk Yolu Dergisi,* C.6, S. 21 (1998), s. 51; Y. Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyasası, Ankara 1973, s. 95.
[374] B. Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e,* s. 74-75.

diğer muhtelif hususlar üzerine görüşmeler gerçekleştirilmiş, bahse konu temaslar İngiltere makamlarına iletilmiş ancak henüz resmî bir geri dönüş alınamamıştır.[375]

İngiliz makamları arasındaki yoğun yazışmaların ardından, General Harington'ın Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik resmi mesajı özel bir kuryeye teslim edilmiştir. İngilizlere ait *Speedy* adlı gemi, kuryeyi ulaştırmak üzere 4 Temmuz gecesi İstanbul'dan hareket etmiştir. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Frank Rattigan, aynı gün Lord Curzon'a gönderdiği raporda, mektubun Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmesi amacıyla Osmanlı Hariciye Nazırı'na verildiğini belirtmiştir. Rattigan, Osmanlı Hariciye Nazırı'nı aracı kılarak İstanbul Hükümeti'nin süreçte devre dışı bırakılmadığı imajını vermeyi amaçlamış ve bu konuda Padişah Vahdettin'e de güvence verileceğini ifade etmiştir.

General Harington gönderdiği mektupta, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisiyle görüşmek istediğini Binbaşı Henry vasıtasıyla öğrendiğini ileri sürmüştür. Buluşma için İnebolu veya İzmir'e gelebileceğini belirten Harington; Türk tarafını dinleyip durumu İngiliz Hükümeti'ne rapor etmeye yetkili olduğunu, fakat İngiltere adına bağlayıcı bir müzakere yürütme yetkisinin bulunmadığını kaydetmiştir. Görüşmenin bir İngiliz savaş gemisinde yapılacağını şart koşan General, bu teklifin kabul edilmesi halinde uygun gün ve saatin kendisine telgrafla bildirilmesini istemiştir.

Mektubun 6 Temmuz'da Ankara'ya ulaşmasıyla birlikte, taraflar arasında "görüşme talebinin ilk kimden geldiği" tartışması patlak vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, aynı gün General Harington'a gönderdiği telgrafta şu net uyarılarda bulunmuştur:

Görüşme öncesinde herhangi bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek amacıyla, sürecin başlangıcını netleştirmek gerekmektedir. 13 Haziran günü Binbaşı Henry ve yanındakiler İnebolu'ya gelerek Refet Paşa'ya, bizzat General Harington'ın Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediğini iletmişlerdir. Bu durum, Binbaşı Henry'nin General'e gönderdiği ve imzalı bir kopyasını Türk tarafına bıraktığı mektupta da açıkça yer almaktadır. Dolayısıyla, aradaki doğrudan yazışmanın çıkış noktası İngiliz tarafının bu talebidir. Türk tarafı, tam bağımsızlığı kabul edildiği takdirde görüşmelere başlamaya hazırdır. Ancak bu müzakerelerin

[375] TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27 Haziran 1337-1921, Cilt 2, s. 94.

İngiliz gemisinde değil, İnebolu'da karada yapılması şarttır. Türk tarafı sadece bir görüş alışverişi yapılacaksa, General'in karşısına bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın değil, görevlendirilecek bir başka yetkilinin çıkarılacağını bildirmiştir.[376]

Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararlı tutumunun ardından yaşanan gelişmeleri kendisi *Nutuk*'ta şöyle aktarmaktadır: İngiliz generali ve yetkilileri bu mektuba resmi bir yanıt vermek yerine, Yüksek Komiser Vekili Rattigan aracılığıyla İstanbul'daki Hamit Bey ile Hariciye Nazırı İzzet Paşa'nın makamında bir görüşme gerçekleştirmiştir. İngilizler bu görüşmede, Binbaşı Henry'nin İnebolu'ya sadece bir tüccar olarak gittiğini, hiçbir resmi yetkisinin bulunmadığını ve kendisinden yalnızca Anadolu'daki esirler hakkında bilgi toplamasının istendiğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Henry'ye verilen asıl görevin, Millî Kuvvetlerin İstanbul'a yürüyüp yürümeyeceğini öğrenmekten ibaret olduğunu savunmuşlardır. Hamit Bey'in bu görüşmede konuşulanları Ankara'ya telgrafla bildirmesinin ardından, taraflar arasındaki tüm diplomatik ilişkiler ve temaslar tamamen kesilmiştir.[377]

7 Temmuz'da General Harington ve Yüksek Komiser Vekili Frank Rattigan, İngiliz Savunma ve Dışişleri Bakanlıklarına gönderdikleri telgraflarda, Mustafa Kemal Paşa'dan resmi cevabın geldiğini bildirmişlerdir. Telgrafta, Ankara'nın masaya oturmak için kendi şartlarını dikte ettiği ve Binbaşı Henry'nin İnebolu'da kendi yetkilerini fazlasıyla aştığının anlaşıldığı rapor edilmiştir. İngiliz yetkililer, Mustafa Kemal Paşa'nın kesin ifadeler içeren mektubu karşısında, İngiltere'nin Ankara'ya yalvarıyormuş ya da taviz istiyormuş gibi bir izlenim vermesinden bu algıdan duyduğu ciddi endişeyi dile getirerek söz konusu kanaatin giderilmesi gerektiğini merkeze iletmişlerdir.

8 Temmuz'da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Rattigan'a gönderdiği cevapta konuya dair devletin resmî tutumunu açık biçimde ortaya koymuştur. Curzon, bu meselenin kişisel girişimleri aşan bir hükümet işi olduğunu vurgulayarak, İstanbul'daki İngiliz temsilcilerin Londra'yı bağlayacak her türlü fevri davranıştan kesinlikle sakınması talimatını vermiştir. Ayrıca, Londra'dan yeni ve resmi bir direktif alınmadan Mustafa Kemal Paşa'ya kesinlikle hiçbir cevap verilmemesini emretmiştir.

[376] R. Doğanay, *a.g.m.,* s. 56.
[377] Nutuk, s. 645.

Rattigan aynı gün Lord Curzon'a gönderdiği yeni raporda, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele hakkındaki olumsuz görüşlerini tekrarlamış ve İngiltere'nin Ankara ile resmi bir görüşme yapmaya niyetli olmadığının Türk tarafına zaten ihsas ettirildiğini yazmıştır. Ancak aynı tarihte, sahadaki gelişmeleri daha yakından izleyen General Harington'ın Savunma Bakanlığına çektiği telgrafta belirgin bir diplomatik görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Harington, diplomat Rattigan'ın izlenimlerinin tamamen yanlış olduğunu ileri sürmüş ve Mustafa Kemal Paşa'nın kendi şartları dahilinde de olsa hâlâ İngiliz tarafıyla bir görüşme arayışı ve isteği içinde olduğunu savunarak askeri kanat ile sivil hariciye arasındaki derin görüş ayrılığını ortaya koymuştur.

Ankara ile Londra arasındaki gizli temaslar ve görüşme teklifi, Rahmi Doğanay'a göre; İngiliz diplomatlar açısından samimiyetten uzak, belirli çıkarlara ulaşmak için kurgulanmış bir oyundur. İngiliz devlet mekanizmasının bu diplomatik hamleyle hedeflediği gizli amaçlar şunlardır:

10 Temmuz'da başlayacak büyük Yunan saldırısı öncesinde Ankara'nın dikkatini barış umutlarına çekerek Türk ordusunu hazırlıksız yakalamak istemiştir. Görüşmenin ısrarla İngiliz savaş gemisinde yapılmak istenmesinin arkasında, gemiye gelecek olan Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklayarak İstanbul'daki Padişah hükümetine teslim etmek ya da orada alıkoymak fikri yatmaktadır. Ayrıca, yeni kurulan Türk-Sovyet ilişkilerini baltalayarak Türkiye'yi yalnız ve güçsüz bırakmak, Anadolu'nun Sovyetleşmesini engellemek ve Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki liderlik rekabetinden yararlanarak ulusal hareketi içeriden bölmek amaçlanmıştır.[378]

1921 yılı sonunda ise İngilizler ile Ankara arasında mühimmat ticareti olmuştur. Sakarya Muharebesi esnasında yaklaşık 30.000 personelin firar etmesi ordu bünyesinde ciddi bir mühimmat ve zayiat krizine yol açmıştır. Birliklerin muharebe gücünü ve teçhizat dengesini yeniden tesis etmek amacıyla Millî Mücadele komutanlarından Refet (Bele) Paşa İngilizlere müracaat ederek 30.000 adet tüfek satın aldığını ifade etmiştir:

> Beyfendiler, bu sene zarfında Ordumuzun haleti ruhiyesini nazarı dikkatinize arzetmek isterim. Lütfen kapıyı kapar mısınız? Ordumuz yalnız şu iki ay zarfında iki muazzam harp yapmıştır. Bir tanesi Eskişehir - İnönü, diğeri Kütahyadır. Sakarya muharebesindeki vekayi

[378] R. Doğanay, *a.g.m.,* s. 56-63.

ayrıdır. Yani mart ayından beri dört muhabere geçirdi. Beyfendiler, sağlam olmıyan, terbiyesi yerleşmiyen bir ordu bugün galip gelse de yine firar eder ve Sakarya harbinde de hiç olmazsa otuz bin kişi firar etti ve Refet Paşa otuz bin tüfeği buldu, yerine koydu. Oradan aldı, buradan aldı. İngilizlere müracaat etti, casusluk etti ve Ordu tekrar muharebeye hazır bir hale geldi. Bu, fevkalâde bir surette temin edildi ve bu Ordu tekrar yerine geldi.[379]

İşgal Kuvvetleri Başkomutanı Korgeneral Charles Harington, Ekim 1923 tarihli resmî raporunda İngiltere'nin Türk-Yunan Savaşı boyunca kesin bir tarafsızlık politikası izlediğini savunmuştur. Harington, Türk ordusunun ihtiyaç duyduğu harp levazımatını çeşitli örtülü kanallar ve kaçakçılık yöntemleriyle tedarik ettiğini kabul etmekle birlikte, İngiliz makamlarının taraflardan hiçbirine askerî malzeme sağlamadığını iddia etmiştir.[380]

İngiliz Dışişleri Bakanlığı kayıtlarına giren ve 1 Mayıs 1921 – 25 Mayıs 1922 tarihleri arasında Müttefik kontrolündeki depolardan örtülü yollarla Anadolu limanlarına sevk edilen askerî malzeme dökümü şu şekildedir:

Söz konusu dönemde Türk ordusuna toplam 36 adet top (18 sahra, 10 dağ, 7 obüs ve 1 uçaksavar topu) ile markası belirtilmeyen 304 adet makineli tüfek ulaştırılmıştır. Piyade tüfeği kanalında ise ağırlıklı bölümünü Alman ve karışık menşeli teçhizatın oluşturduğu 39.195 adet tüfek (17.879 Alman, 21.144 karışık, 107 Türk ve 65 Rus tüfeği) Anadolu'ya sevk edilmiştir.

Topçu ve havan birliklerini desteklemek amacıyla 73.952'si sahra, 20.432'si dağ ve 780'i obüs mermisi ile 102.000'i karışık tipte olmak üzere toplam 197.164 adet top mermisi (ayrıca 4 sandık uçak mermisi) aktarılmıştır. Bu mühimmatı işler kılacak 76.448 adet top mermisi fünyesi ve 2.950 adet çarpmalı tapa/kapsül de sevkiyata dâhil edilmiştir.

Hafif silah ikmalinin en kritik kalemini oluşturan mermi/fişek grubunda; 4,5 milyondan fazla Türk, 5,1 milyondan fazla Alman ve 5,8 milyondan fazla karışık menşeli olmak üzere toplam 15.595.440 adet fişek (313 çuval ve 81 torba hariç) sevk edilmiştir.

Hava kuvvetleri ve el bombası ihtiyacı için 9.400 adet bomba, 54.288 adet bomba fünyesi ve 1.500 adet uçak bombası teslim edilmiş; sayılan bu mühimmatın

[379] TBMM Gizli Celse Zabıtları, 29 Ekim 1337-1921, c. 2, s. 398.
[380] Serpil Sürmeli, "General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler", *Atatürk Dergisi*, vol. 5, no. 4, 2015, s. 34.

yanı sıra miktarı belirtilmeyen sayıda uçak, toplara, tüfeklere, makineli tüfeklere ve uçaklara ait muhtelif yedek parça ve aksesuarlar Anadolu harekât alanına ulaştırılmıştır.[381]

1.4.2. Bolşevik Faktörü: Türk-Sovyet Yakınlaşması Karşısında İngiltere'nin "Tampon Türkiye" Arayışı

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte İngiltere'nin Yakın Doğu politikasını şekillendiren meselelerden biri, savaş sırasında ortadan kalktığı düşünülen Rus tehdidinin Bolşevik bir karakter altında yeniden ortaya çıkmasıydı. Çarlık Rusya'sının yıkılması, başlangıçta İngiliz karar vericiler tarafından Rusya'nın askerî ve siyasi bakımdan uzun süre etkisiz kalacağı şeklinde değerlendirilmişti. Ancak Bolşeviklerin iç savaştan galip çıkmaları, Kafkasya'ya inmeleri, İran ve Afganistan üzerinde nüfuz kurmaya çalışmaları ve sömürge halklarına yönelik anti-emperyalist propagandaları, Londra'nın bu iyimser beklentisini kısa sürede geçersiz kıldı. Üstelik yeni Rus tehdidi, Çarlık döneminden farklı olarak yalnızca askerî ve coğrafi bir genişleme ihtimalinden ibaret değildi. Moskova, İngiliz hâkimiyetindeki veya nüfuz sahasındaki Müslüman toplulukları milliyetçi ve sömürge karşıtı hareketlerle buluşturabilecek ideolojik bir dil geliştirmişti. İngiliz yönetimi bakımından asıl tehlike, Bolşevizmin tek başına yayılması değil, Doğu'daki milliyetçi hareketlerle birleşerek Britanya İmparatorluğu'nun siyasal meşruiyetini aşındırmasıydı.

Bu kaygının tarihsel bir arka planı bulunmaktaydı. İngiliz dış politikası, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Rusya'nın Akdeniz'e, İran'a ve Hindistan sınırlarına doğru ilerlemesini önlemek amacıyla tampon bölgeler ve ara devletler oluşturma düşüncesine dayanmıştı. Afganistan ve İran'ın belirli ölçülerde üstlendiği bu rolün Avrupa ve Yakın Doğu'daki karşılığı Osmanlı Devleti idi. Osmanlı Devleti'nin korunması, İngiliz yöneticileri açısından her zaman Türk yanlısı bir tercihin sonucu olmayıp Rusya'nın Boğazlara ve Doğu Akdeniz'e inmesini engelleyen stratejik bir zorunluluk olarak görülmüştü. 1907 İngiliz-Rus Antlaşması bu rekabeti geçici olarak yumuşatmış, Almanya tehdidi karşısında Rusya'yı İngiltere'nin ortağı hâline getirmişti. Bununla birlikte 1917 Devrimi, iki ülke arasındaki eski jeopolitik rekabeti ideolojik bir çatışmayla birleştirerek yeniden canlandırdı. Middleton'ın belirttiği üzere 1907 uzlaşması, iki devlet arasındaki temel rekabet dinamiğini

[381] *DBFP,* C. XVII, No. 684, s. 883-884.

ortadan kaldırmamış, yalnızca geçici biçimde düzenlemişti.[382] Ullman da savaş öncesinde Rusya'yı sınırlamak için kullanılan tampon devlet anlayışının Bolşevik Devrimi sonrasında farklı araçlarla yeniden kurulmaya çalışıldığına dikkat çekmektedir.[383] Dolayısıyla Millî Mücadele döneminde Anadolu'nun İngiliz siyasetindeki önemi, yalnızca Osmanlı mirasının paylaşılmasıyla ilgili değildi; Anadolu aynı zamanda Sovyet Rusya ile İngiltere'nin Irak, İran, Boğazlar ve Doğu Akdeniz'deki hâkimiyet alanları arasında yer alan stratejik bir kuşaktı.

İngiltere'nin Bolşevik Rusya'yı çevreleme siyasetinin ilk aşamasını Kafkasya'da bağımsız veya İngiliz nüfuzuna açık devletlerin yaşatılması oluşturdu. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın Sovyet Rusya ile Anadolu arasında bir set meydana getirmesi düşünülüyordu. Özellikle Ermenistan'ın Doğu Anadolu'ya doğru genişletilmesi, yalnızca Ermeni taleplerinin karşılanması değil, Türklerle Bolşevikler arasındaki kara bağlantısının kesilmesi bakımından da değer taşıyordu. Yerasimos, İtilaf Devletlerinin Kafkasya ve Doğu Anadolu'da oluşturmayı tasarladıkları Hristiyan kuşağın, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiyi engelleme işlevine dikkat çekmektedir.[384] Rahmi Doğanay'ın "Kafkas Seddi" olarak nitelendirdiği bu yapı, İngiltere açısından Türkiye ve Sovyet Rusya'yı birbirinden ayıracak, aynı zamanda Bakü petrolleriyle İran ve Mezopotamya yollarını İngiliz nüfuzuna açık tutacaktı.[385]

Ankara ise aynı projeyi Millî Mücadele'nin dışarıdan yardım alma imkânlarını ortadan kaldıracak bir kuşatma teşebbüsü olarak değerlendirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın 1920 başlarında yaptığı değerlendirmelerde, Kafkas devletlerinin İngiliz nüfuzu altına girmesi hâlinde Türkiye'nin Sovyetlerle irtibatının kesileceği ve Millî Mücadele'nin askerî bakımdan yalnızlaştırılacağı düşüncesi açık biçimde görülmektedir. Ersoy McMeekin'in aktardığı üzere Ankara, Kafkasya'daki İngiliz destekli düzeni yalnızca bölgesel bir tehdit değil, Anadolu'nun tamamen işgalini kolaylaştırabilecek stratejik bir abluka olarak algılamaktaydı.[386] Bu sebeple

[382] K. W. B. Middleton, *Britain and Russia: An Historical Essay*, New York, Kennikat Press, 1971, s. 79
[383] Richard H. Ullman, *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921, Vol. III: The Anglo-Soviet Accord*, Princeton, Princeton University Press, 1973, s. 321-324.

[384] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri, 1917-1923*, İstanbul, Boyut Yayınları, 2000, s. 13-14.
[385] Rahmi Doğanay, "Millî Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 2, 2009, s. 285-287.
[386] Nesrin Ersoy McMeekin, *Turkey's Relations with the Bolsheviks, 1919-1922*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2007, s. 42-43.

Ankara'nın Moskova'ya yönelmesi, ideolojik yakınlıktan önce askerî ve diplomatik yalnızlığı aşma ihtiyacından doğdu.

İngiliz birliklerinin Kafkasya'dan çekilmesi, ardından Kızıl Ordu'nun Azerbaycan ve Ermenistan'a yerleşmesi, İngiltere'nin ilk çevreleme hattını çökertti. Kâzım Karabekir'in Ermenistan'a karşı kazandığı başarı ve Gümrü Antlaşması'yla Türkiye-Sovyet Rusya kara yolunun açılması, Ankara ile Moskova arasındaki temasları somut bir askerî ve lojistik zemine oturttu. Bundan sonra silah, cephane ve altın yardımının Anadolu'ya ulaştırılması mümkün hâle geldi. Bu gelişme, İngilizlerin gözünde Anadolu'daki mücadeleyi yalnızca bir Türk-Yunan savaşı olmaktan çıkararak Karadeniz, Kafkasya ve Mezopotamya'yı birbirine bağlayan daha geniş bir güvenlik sorununa dönüştürdü.

Türk-Sovyet yakınlaşması her iki taraf açısından da zorunlulukların meydana getirdiği sınırlı bir ortaklıktı. Sovyet yöneticileri, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki hareketin komünist olmadığını biliyorlardı. Lenin'in ve diğer Bolşevik liderlerin açıklamalarında Millî Mücadele, sosyalist bir devrimden ziyade emperyalizme karşı savaşan milliyetçi bir hareket olarak tanımlanmaktaydı. Ankara da Sovyet yardımını kabul ederken Bolşevik ideolojinin Anadolu'da örgütlenmesine karşı tedbir almış; Türkiye Komünist Partisi, Yeşil Ordu ve Sovyet görevlilerinin faaliyetlerini denetim altında tutmaya çalışmıştı. Ersoy McMeekin'in vurguladığı gibi iki tarafı bir araya getiren temel unsur ideolojik birlik değil, ortak İtilaf baskısıydı.[387] Gözde Somel'in çalışması da Sovyetlerin Türkiye politikasının tek yönlü ve değişmez bir devrim ihracı programına indirgenemeyeceğini; Moskova'nın dış baskılar, İngiltere ile yürütülen görüşmeler ve Ankara'nın Batı ile uzlaşma ihtimali arasında sürekli taktik değişiklikler yaptığını göstermektedir.[388]

İngiliz makamları Türk-Sovyet ilişkilerinin mahiyetini başlangıçta doğru biçimde değerlendiremediler. İstanbul'daki askerî ve siyasi istihbarat birimleri, Millî Hareketi uzun süre İttihatçı, Enverci ve Bolşevik unsurların meydana getirdiği uluslararası bir komplo şeklinde yorumladılar. Mustafa Kemal Paşa'nın Enver Paşa tarafından yönlendirildiği, Büyük Millet Meclisi'nin komünistlerin kontrolüne geçmek üzere olduğu ve Anadolu'da Bolşevik bir yönetim kurulacağı yönünde çok

[387] Ersoy McMeekin, *Turkey's Relations with the Bolsheviks*, s. 64-70, 102-104.
[388] Gözde Somel, *Soviet Policy Towards Turkey, 1920-1923*, Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2016, s. 161-165, 196-218.

sayıda rapor hazırlandı. Bu değerlendirmelerin önemli bir bölümü, kimliği ve güvenilirliği tartışmalı aracılara, Rum ve Ermeni muhbirlere veya İstanbul Hükümeti çevrelerine dayanıyordu.

Macfie'nin İngiliz istihbarat kayıtlarına dayanarak gösterdiği üzere, İngiliz görevlileri 1919 sonlarından itibaren Sovyet temsilcileriyle Mustafa Kemal Paşa arasında temas kurulup kurulmadığını yakından takip etmekteydi. İngiliz istihbaratı Bandırma, Balıkesir ve Karadeniz çevresindeki Bolşevik propaganda faaliyetlerini kaydetmiş, Sovyet görevlilerinin milliyetçi ve İslami söylemi kullanmaya çalıştıklarını tespit etmişti. Bununla birlikte aynı raporlarda Türk halkının komünist propagandaya kolayca bağlanmayacağı, Ankara'nın esas amacının Sovyet yardımını millî hedefleri için kullanmak olduğu da belirtiliyordu.[389] Bu bakımdan İngiliz istihbaratında iki farklı değerlendirme yan yana bulunmaktaydı: Bir tarafta Anadolu'nun kısa sürede Bolşevikleşeceğini ileri süren abartılı raporlar, diğer tarafta Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyetlerle iş birliği yapmakla birlikte Bolşevik ideolojiye mesafeli olduğunu kabul eden daha gerçekçi tespitler vardı.

General Harington'ın değerlendirmesi ikinci yaklaşımın en açık örneklerinden biriydi. Harington, Ankara'nın Bolşevizme teslim olduğuna dair kesin bir kanıt bulunmadığını; Türklerin Ruslardan öncelikle Yunan ordusuna karşı kullanabilecekleri silah ve cephaneyi temin etmeye çalıştıklarını düşünüyordu. Ona göre Sovyet Rusya Türkiye üzerinde nüfuz kurmak istese de Türk milliyetçilerinin önemli bir bölümü ideolojik bakımdan Bolşevizme uzak duruyordu.[390] Şimşir'in yayımladığı İngiliz belgeleri, Londra'nın Ankara-Moskova ilişkisini tek parça ve geri döndürülemez bir ittifak olarak görmediğini göstermektedir. İngiliz yöneticilerini harekete geçiren düşünce, Türkiye'nin zaten Bolşevikleşmiş olması değil, sert barış şartları ve Yunan ilerleyişi devam ettiği takdirde Ankara'nın başka seçeneği kalmayarak Moskova'ya bağımlı hâle gelmesiydi.

İngiliz istihbaratındaki bu dönüşüm son derece önemliydi. Çünkü Ankara'nın ideolojik bakımdan Sovyet sistemine bağlı olmadığı kabul edildiğinde, Türk-Sovyet yakınlaşmasını bozmanın askerî güçten başka yolları bulunduğu sonucuna varılabiliyordu. Türkiye'ye kabul edilebilir bir barış sunulması,

[389] A. L. Macfie, "British Intelligence and the Turkish National Movement, 1919-22", *Middle Eastern Studies*, C. 37, S. 1, 2001, s. 5, 9-10.
[390] Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* s. 145-147.

Anadolu'da yaşayabilir bir millî devlet bırakılması ve Türklerin Yunanistan karşısındaki temel taleplerinin kısmen karşılanması, Ankara'yı Moskova'dan uzaklaştırabilecek araçlar hâline geldi. Böylece Bolşevik faktörü, yalnızca İngilizlerin duyduğu korkuyu büyüten bir unsur olmadı; aynı zamanda Sevr politikasını sorgulayan askerî ve diplomatik çevrelere güçlü bir gerekçe sağladı.

a) İngiliz Yönetimindeki Görüş Ayrılığı ve "Türk Kartı"nın Yeniden Keşfi

İngiltere'nin Türk-Sovyet yakınlaşması karşısında geliştirdiği politika, başından itibaren bütünlüklü ve tartışmasız değildi. Başbakan Lloyd George, Yunanistan'ın Batı Anadolu ve Trakya'da güçlendirilmesini İngiliz çıkarlarının korunması için uygun bir araç olarak görüyordu. Yunan ordusunun İngiliz askeri kullanılmadan Türk Millî Hareketi'ni bastırabileceğine inanıyor; Sevr düzeninin esaslarını korumakta ısrar ediyordu. Dışişleri Bakanlığındaki bazı görevliler de Boğazların uluslararası denetim altında tutulmasını ve İzmir'deki Yunan varlığının sürdürülmesini savunmaktaydı. Buna karşılık Harbiye Nezareti, Genelkurmay, Hindistan Bakanlığı ve bazı muhafazakâr siyasetçiler, Yunanistan'ın Anadolu'da genişlemesinin Türkleri Sovyet Rusya'ya yaklaştıracağını düşünüyordu.

Churchill, daha 1919 yazından itibaren Yunanistan'ın Anadolu'da kalıcı bir askerî düzen kuramayacağını, Türklerin aşağılanmasının Bolşeviklerle iş birliğini kaçınılmaz hâle getireceğini ileri sürmekteydi. Ona göre İstanbul ve Boğazları Rusya'ya karşı savunabilecek yerel kuvvet Yunanistan değil, Türkiye idi. Türklerin İstanbul'dan çıkarılması hâlinde "Türk Müslümanlarla Rus Bolşeviklerin ortak dava etmesini" engelleyecek bir sebep kalmayacaktı. Bu nedenle Churchill'in önerisi Türklerin yalnızca yatıştırılması değil, Rusya'nın güneye inmesini önleyecek yerel bir güç olarak muhafaza edilmesiydi. Daleziou'nun ortaya koyduğu üzere Churchill, Yunanistan'ın desteklenmesini hem askerî bakımdan sürdürülemez hem de Türkleri doğrudan Bolşeviklerin kollarına iten bir politika olarak görüyordu.[391]

Genelkurmay Başkanı Henry Wilson ve General Radcliffe de Yunanistan'ın desteklenmesine itiraz ettiler. Wilson, Dışişleri Bakanlığının Türkiye'ye karşı Yunanistan'ı desteklemeye devam etmesi hâlinde İngiltere'nin "bütün Doğu'da" güçlükle karşılaşacağını düşünüyordu. Radcliffe ise Türklerin kalan topraklarının

[391] Eleftheria Daleziou, *a.g.t.,* s. 146-148.

Yunanlılar tarafından ellerinden alınmasına yardım ediyormuş görüntüsü verilmemesini istiyordu. Bu yaklaşım, Türklere duyulan sempatiden çok, savaş sonrası İngiltere'nin askerî ve mali kapasitesinin sınırlarını dikkate alan bir gerçekçilikten kaynaklanmaktaydı. Mezopotamya, Filistin, Mısır, İstanbul ve Boğazlarda tutulan birliklerin maliyeti Londra üzerinde ağır bir yük oluşturuyordu. Türkiye'nin bütünüyle düşmanlaştırılması hâlinde İngiltere, Sovyet Rusya'dan Anadolu'ya ve Irak'a kadar uzanan geniş bir bölgede aynı anda güvenlik sorunu yaşayabilirdi.

Daleziou'nun değerlendirmesiyle Bolşevik faktörü, Harbiye Nezaretinin geleneksel Türk yanlısı denge siyasetine dönme talebini güçlendiren bir "koz" hâline geldi.[392] Bununla birlikte bu görüş, 1919 ve 1920'nin ilk aylarında Lloyd George'un Yunan politikasını değiştirmeye yetmedi. Lloyd George'un kişisel diplomasi yöntemleri ve Dışişleri Bakanlığı üzerindeki etkisi, karar alma sürecinde askerî itirazların önüne geçebiliyordu. Alan Sharp'ın "Dışişleri Bakanlığının gölgede kalması" şeklinde tanımladığı kurumsal durum, Yakın Doğu politikasında Başbakanlık, Dışişleri, Harbiye, Hindistan ve Sömürgeler Bakanlıkları arasında birbirinden farklı önceliklerin ortaya çıkmasına yol açtı.[393] Curzon ile Lloyd George arasında da yöntem ve öncelik ayrılıkları bulunmasına rağmen her ikisi başlangıçta Sevr düzeninin temel kazanımlarını korumak istiyordu. Curzon'un Sovyet rejimine yönelik derin güvensizliği ise Türk meselesini giderek daha fazla Rusya'nın çevrelenmesi bağlamında ele almasına neden oldu. Ronaldshay'in aktardığı ifadeler, Curzon'un Sovyet yönetimini Avrupa ve Asya üzerinde belirsiz fakat karanlık bir tehdit olarak gördüğünü göstermektedir.[394]

Bu nedenle İngiliz politikasındaki değişimi basit biçimde "Türk düşmanlığından Türk dostluğuna geçiş" şeklinde açıklamak mümkün değildir. Değişen, İngiltere'nin bölgesel hedeflerinden çok bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak araçlardı. Lloyd George'un yaklaşımında Yunanistan, Anadolu'da İngiliz çıkarlarını koruyacak vekil güçtü. Churchill, Wilson ve askerî çevrelerin yaklaşımında ise aynı işlevi, sınırları savunulabilir ve Sovyet Rusya'ya bağımlı olmayan bir Türkiye yerine getirebilirdi. Her iki yaklaşımın ortak amacı Boğazların

[392] Daleziou, *a.g.t.*, s. 149-151, 186-187.
[393] Alan Sharp, "The Foreign Office in Eclipse, 1919-1922", *History*, C. 61, 1976, s. 198-218.
[394] Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, C. III, s. 286-295. Curzon'un Sovyet yönetimine ilişkin değerlendirmeleri için özellikle aynı aralık; Lozan dönemi için s. 323-331.

güvenliği, Mezopotamya'nın korunması, Hindistan yolunun emniyeti ve Rus nüfuzunun güneye yayılmasının engellenmesiydi.

b) Birinci İnönü'den Sonra Tampon Türkiye Formülünün Belirginleşmesi

1920 sonu ile 1921 başındaki gelişmeler İngiliz değerlendirmelerinde önemli bir kırılma meydana getirdi. Yunanistan'da Venizelos'un iktidardan düşmesi, Kral Konstantin'in dönüşü, Türk ordusunun Ermenistan karşısındaki başarısı ve Birinci İnönü Muharebesi, Ankara'nın askerî bir gerçeklik olduğunu ortaya koydu. Horace Rumbold, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'nun gerçek hâkimi hâline geldiğini, Millî Hareketin ekonomik güçlükler yüzünden kendiliğinden çökmeyeceğini ve Sovyetlerin Ankara'ya yardım etmekle birlikte onu yönetmediğini bildiriyordu. Rumbold'a göre Sevr Antlaşması esas alınmaya devam edildiği takdirde meselenin çözümü ancak İtilaf Devletlerinin yeni ve büyük bir savaşı göze almalarıyla mümkün olabilirdi. Sir Horace Rumbold'un 6 Ocak 1921 tarihli telgrafı bu ihtiyatlı yaklaşımın erken örneklerinden biridir. Rumbold, bir İtalyan subayın aktardığı bilgilere dayanarak Ankara Hükümeti Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in Türk milliyetçilerinin Müttefiklerle müzakere etmek istediklerini ve Bolşeviklerle kesin bir antlaşma imzalamadıklarını söylediğini bildirmiştir. Aynı telgrafta Afganistan'a gitmekte olan bir Kemalist temsilcinin, Milliyetçilerin 1914 sınırları, Anadolu'daki yabancı toprak imtiyazlarının kaldırılması ve Suriye için özel bir rejim gibi esaslar üzerinden barış istediklerinin aktarıldığı görülmektedir.[395]

Bu kayıt, Ankara-Moskova ilişkilerinin gerçek durumunu kesin biçimde kanıtlayan tarafsız bir istihbarat raporu olarak değerlendirilmemelidir. Belge, esas olarak İngiliz makamlarına ulaşan bir diplomatik duyumu yansıtmaktadır. Bununla birlikte İngilizlerin önünde, Ankara'nın Sovyet Rusya ile ilişki kurmasına rağmen Müttefiklerle anlaşma seçeneğini açık tuttuğuna ilişkin bilgiler bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Başka bir ifadeyle Ankara, İngiliz belgelerinde başlangıçtan itibaren yalnızca Moskova'nın Anadolu'daki uzantısı olarak görülmemiştir.

Rumbold'un 21 Ocak 1921 tarihli kapsamlı değerlendirmesi de İngilizlerin Anadolu'daki yeni siyasî gerçekliği giderek kabul ettiklerini göstermektedir.

[395] DBFP, First Series, Vol. XVII, No. 4, s. 3

Raporda Mustafa Kemal Paşa'nın hareketinin geçici bir eşkıyalık veya yerel isyan şeklinde değerlendirilmesinin yetersizliği ortaya konulmuş; Ankara'nın Anadolu'da idarî ve siyasî otorite kurduğu dikkate alınmıştır. Rumbold, Sevr Antlaşması'nın mevcut şartlarla zorla kabul ettirilmesinin çok büyük bir askerî harekât gerektireceğini değerlendirirken, Millî Hareket içindeki daha uzlaşmacı unsurlarla temas kurulması ihtimalini de göz önünde bulundurmuştur.[396]

Bu şartlar altında İngiliz Genelkurmayı, Sevr hükümlerinin değiştirilmesini yalnızca Türk direnişini sona erdirecek bir taviz olarak değil, Ankara ile Moskova arasındaki bağı koparacak stratejik bir araç olarak ele aldı. 16 ve 19 Şubat 1921 tarihli Genelkurmay değerlendirmelerinde, Türkiye'ye İzmir, Trakya, Kars ve Doğu Anadolu konusunda daha elverişli şartlar verilmesi; böylece milliyetçilerin Sovyet desteğine duyduğu ihtiyacın ortadan kaldırılması öneriliyordu. Salahi Sonyel'in İngiliz arşiv belgelerine dayanarak aktardığı üzere, Genelkurmayın amacı Türk-Sovyet ittifakında bir kopuş meydana getirmek ve Türkiye'yi yeniden Rusya'ya karşı bir tampon devlet durumuna getirmekti.[397]

Bu yaklaşım, İngiliz politikasında "tampon Türkiye" düşüncesinin en açık ifadelerinden birini oluşturmaktadır. Burada tasarlanan Türkiye'nin İngiliz mandası altında bir yapı olması gerekmiyordu. Aksine Ankara'nın bağımsızlık talebinin belirli ölçüde tanınması, tampon işlevin yerine getirilebilmesi için gerekli görülüyordu. Sınırları aşırı derecede daraltılmış, İzmir ve Trakya'yı kaybetmiş, ekonomik bakımdan yaşayamayacak bir Türkiye Sovyet yardımına muhtaç kalacaktı. Buna karşılık millî bakımdan tatmin edilmiş, kendi güvenliğini sağlayabilecek ve Batılı devletlerle ekonomik ilişki kurabilecek bir Türkiye'nin Moskova'dan uzaklaşması bekleniyordu. Bu bakımdan İngiliz askerî çevrelerinin önerdiği model, doğrudan işgal edilen veya yönetilen bir Anadolu değil; İngiliz çıkarlarıyla çatışmayan, Sovyet Rusya'nın güneybatıya yayılmasını sınırlandıran bağımsız fakat Batı sistemine bağlı bir ara devletti.

Rahmi Doğanay, Kafkas Seddi'nin çökmesinden sonra İngiltere'nin aynı stratejik amacı bu defa Türkiye üzerinden gerçekleştirmeye yöneldiğini belirtmektedir. Buna göre önce Ankara ile Moskova'nın arasına Kafkas devletleri

[396] DBFP, First Series, Vol. XVII, No. 14, s. 21–24.
[397] Salahi R. Sonyel, *The Foreign Policy of the Turkish Nationalists, 1919 to 1923*, Doktora Tezi, University of London, 1971, s. 138-140

sokulmak istenmiş; bu mümkün olmayınca Sevr'in yumuşatılması, Mustafa Kemal Paşa ile temas kurulması ve Türkiye'nin İngiltere ile Rusya arasında tarafsız veya Batı'ya yakın bir bölge hâline getirilmesi gündeme gelmişti.[398] Bilal Şimşir'in yayımladığı belgelerde de İngiliz askerî makamlarının Ankara'nın Bolşevik olmadığını vurgulamaları, bu ayırma siyasetinin uygulanabilir görüldüğünü göstermektedir.[399]

Burada "İngiliz blokuna katılma" ifadesi, mutlaka yazılı bir askerî ittifak veya Türkiye'nin İngiliz nüfuzu altına girmesi anlamında değerlendirilmemelidir. İngiltere'nin öncelikli hedefi, Ankara'nın Moskova ile ortak bir anti-İngiliz cephe meydana getirmesini engellemekti. Türkiye'nin Sovyet askerî ve mali yardımına bağımlılığının sona ermesi, Boğazlar meselesinde İngiltere'nin karşısında Sovyetlerle birlikte hareket etmemesi, Irak ve İran'daki İngiliz varlığına yönelik faaliyetlerden kaçınması ve Avrupa devletler sistemi içinde yer alması yeterli görülebilirdi. Başka bir ifadeyle amaç, Türkiye'yi doğrudan İngiliz denetimine almak değil, Sovyet stratejik alanından çıkararak İngiltere'nin kurmaya çalıştığı bölgesel dengenin bir unsuru hâline getirmekti.

c) Londra ve Moskova Antlaşmalarının Gölgesinde Diplomatik Rekabet

1921 yılının ilk aylarında Ankara'nın hem Londra hem Moskova ile eş zamanlı temas kurması, İngiliz ve Sovyet yöneticilerinin birbirlerinden duydukları kuşkuyu artırdı. Ankara Hükümeti Londra Konferansı'na davet edilirken Moskova ile antlaşma görüşmelerini sürdürüyordu. Sovyet yöneticileri, İtilaf Devletlerinin Sevr şartlarını değiştirerek Türkiye'yi kendi yanlarına çekebileceğinden endişe ettiler. Sonyel'in belirttiği üzere Tevfik Paşa Hükümetinin kurulması ve Ankara'nın Londra Konferansı'na çağrılması, Moskova'da İngilizlerin milliyetçilerle anlaşmaya hazırlandığı düşüncesini doğurdu.[400] Bu endişe, Sovyetlerin Ermenistan ve sınır meselelerinde daha uzlaşmacı davranmalarında etkili oldu.

Londra Konferansı öncesinde yapılan 21 Şubat 1921 tarihli İngiliz-Fransız görüşmesi, Sovyet faktörünün Türk meselesindeki askerî hesaplara doğrudan dâhil edildiğini göstermesi bakımından özellikle önemlidir. Lloyd George, Aristide Briand ve Philippe Berthelot arasındaki görüşmede Mustafa Kemal kuvvetlerinin

[398] R. Doğanay, "Millî Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları", s. 286-288.
[399] Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e*, s. 145-147.
[400] Salahi R. Sonyel, *The Foreign Policy of the Turkish Nationalists*, s. 95-96.

gücü tartışılmış; Türk birliklerine karşı gerçekleştirilecek bir saldırının Sovyet Rusya üzerindeki muhtemel etkisi ayrıca ele alınmıştır.[401]

Bu görüşmede Sovyet Rusya'nın gündeme gelmesi tesadüf değildir. Müttefiklerin Ankara'ya karşı kapsamlı bir askerî harekâta girişmesi, Sovyet yönetimine Türkiye'yi destekleme, İngiliz ve Fransız emperyalizmine karşı propaganda yürütme ve Kafkasya'dan Anadolu'ya yardım gönderme imkânı sağlayabilirdi. Bunun yanında, Türk milliyetçilerinin yenilgi tehlikesiyle karşılaşması, Ankara'nın Moskova'ya karşı sahip olduğu hareket serbestisini azaltarak daha sıkı bir Türk-Sovyet iş birliğine yol açabilirdi. Bu nedenle Türk kuvvetlerine karşı alınacak askerî kararlar yalnızca Anadolu cephesindeki sonuçları bakımından değil, Sovyet Rusya'nın vereceği tepki bakımından da değerlendiriliyordu.

Londra Konferansı'nın bir diğer önemi, Ankara Hükümeti'ne diplomatik bir çıkış yolu sunmasıydı. Türk delegeleri 23 Şubat'ta Müttefik temsilcilerinin karşısına çıkarak Sevr Antlaşması'na ilişkin itirazlarını dile getirdiler. İstanbul ve Ankara delegasyonlarının sunduğu açıklamalar, Müttefiklerin yalnızca İstanbul Hükümeti üzerinden bir barış düzeni kuramayacaklarını ortaya koydu.[402]

İngiltere açısından Ankara'nın konferans sistemine çekilmesi, Millî Hareket'in Sovyet Rusya dışında da diplomatik seçeneklere sahip olmasını sağlama potansiyeli taşıyordu.

Bu bağlamda İngilizlerin amacı, Ankara'ya bütün taleplerini kabul ettirmek değildi. Daha ziyade Ankara'nın Moskova ile ilişkisini zorunlu kılan diplomatik yalnızlığı hafifletmek, fakat aynı zamanda Boğazlar, İstanbul, Trakya ve Mezopotamya gibi temel İngiliz çıkarlarını güvence altında tutmaktı. Bu politika, Ankara'nın Müttefik sistemine koşullu biçimde dâhil edilmesi şeklinde tanımlanabilir.

İngiltere'nin Anadolu politikasında Yunanistan önemli bir askerî araç olarak görülüyordu. Lloyd George, Yunan ordusunun Türk milliyetçilerini yenilgiye uğratabileceğine ve Sevr Antlaşması'nın temel hükümlerini uygulatabileceğine uzun süre inandı. Ancak bu yaklaşımın ciddi bir stratejik açmazı vardı. Yunan

[401] DBFP, First Series, Vol. XV, No. 14, s. 127
[402] DBFP, First Series, Vol. XV, No. 19 ve ekleri, s. 168–173

ilerleyişi, Türk milliyetçiliğini zayıflatmak yerine Ankara çevresinde birleştiriyor ve Millî Hareket'in Sovyet Rusya'dan yardım istemesini meşrulaştırıyordu.

İngiliz makamlarının kaygısı, Sovyet yardımının yalnızca ideolojik propaganda biçiminde kalmamasıydı. Sovyet parası, silahı ve mühimmatı Türk ordusunun direniş kapasitesini artırabilirdi. Böylece Yunanistan'ın İngiltere adına üstlendiği dolaylı askerî işlev başarısız olacak; İngiltere ya Anadolu'daki kayıpları kabul etmek ya da doğrudan yeni bir savaşa girmek zorunda kalacaktı. Savaş yorgunluğu, mali sıkıntılar ve Mezopotamya dâhil geniş bir coğrafyada devam eden askerî yükümlülükler dikkate alındığında, ikinci seçenek İngiliz karar alıcılarının önemli bir bölümü tarafından uygulanabilir görülmüyordu.

Londra Konferansı sırasında bu çıkmazı aşmaya yönelik daha esnek öneriler gündeme geldi. 9 Mart 1921 tarihli Müttefik görüşmelerinde Lloyd George, Türklerin sürekli olarak gerçek bağımsızlığa sahip olmadıklarından şikâyet ettiklerini belirterek Müttefik denetimlerinin gevşetilebileceğini savundu. İstanbul ve İzmit'ten çekilme, Çanakkale'deki stratejik konumları koruma ve Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da somut kazanımlar elde ettiğini söyleyebilmesini sağlayacak bir paket oluşturma düşüncesi tartışıldı.[403]

16 Mart 1921'de Ankara ile Moskova arasında Moskova Antlaşması imzalanırken aynı gün İngiltere ile Sovyet Rusya arasında Ticaret Antlaşması'nın imzalanması dikkat çekicidir. Gökay'ın işaret ettiği bu eş zamanlılık, Türkiye meselesinin daha geniş İngiliz-Sovyet rekabetinden ayrı düşünülemeyeceğini ortaya koymaktadır.[404] İngiltere bir taraftan Moskova ile ticari ilişkiler kurarak Sovyet rejimini belirli davranış kurallarına bağlamaya çalışıyor, diğer taraftan Türkiye'nin Sovyet nüfuzuna bütünüyle girmesini önlemeye uğraşıyordu. Ticaret Antlaşması'nın anti-İngiliz propaganda ve faaliyetlerin durdurulmasına ilişkin hükümleri özellikle Asya'yı hedeflemekteydi. Lloyd George, Sovyet temsilcileriyle görüşmelerinde Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan sınırlarında yürütülen Bolşevik faaliyetleri İngiltere'ye karşı düşmanca hareketler olarak nitelendirmişti.[405]

[403] DBFP, First Series, Vol. XV, No. 51, ss. 361–363.
[404] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye, 1918-1923*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 127-129.
[405] Ullman, *The Anglo-Soviet Accord*, s. 99-100.

Stephen White'a göre İngiliz-Sovyet Ticaret Antlaşması yalnızca ekonomik ihtiyaçlardan kaynaklanmamış, Sovyetlerin Asya'daki devrimci faaliyetlerini sınırlama amacı taşımıştı. Antlaşmadaki propaganda yasağı, İngiltere bakımından Hindistan, Afganistan, İran ve Anadolu'yu içine alan geniş bir güvenlik kuşağının korunmasına hizmet ediyordu.[406] Ullman da söz konusu hükümlerin klasik bir ticaret antlaşmasının ötesine geçtiğini ve İngiliz İmparatorluğu'nun doğu bölgelerini Sovyet müdahalesinden koruma arayışını yansıttığını belirtmektedir.[407]

Bu durum İngiltere'nin Bolşevik faktörüne karşı iki yönlü bir siyaset izlediğini göstermektedir. Birinci yön, Moskova'yı ticaret, diplomatik temas ve karşılıklı yükümlülükler aracılığıyla sınırlamaktı. İkinci yön ise Sovyet Rusya'nın bölgedeki en önemli potansiyel ortağı hâline gelen Türkiye'yi askerî ve siyasi tavizlerle Moskova'dan uzaklaştırmaktı. Böylelikle Rus tehdidi doğrudan savaş yoluyla değil, Sovyetlerin propaganda alanının daraltılması ve çevresindeki milliyetçi hareketlerin Moskova'dan koparılması suretiyle denetim altına alınacaktı.

Lord Curzon ise hemen her Kabine toplantısında Büyük Britanya'nın durumunun giderek kötüleştiğini dile getirmeye başladı:

"Türklerle olan ilişkilerimiz bakımından durum daha da kötüleşmiştir. Türkler, İngiliz savaş esirlerini teslim etme konusunda başarısız olmuşlardır. İtalyanlarla ilgili olarak ise varılan anlaşma çökmüş ve İtalyanlar Antalya'dan çekilmişlerdir. Ayrıca Bolşevikler ile Kemalistler arasındaki ilişkiler daha da yakınlaşmıştı."[408]

Sakarya Zaferi, Türk-Sovyet ilişkilerinin İngilizler açısından taşıdığı önemi daha da artırdı. Türk ordusunun Yunan ilerleyişini durdurması, Sovyet yardımlarının etkili bir askerî güce dönüştüğünü gösteriyordu. Ankara artık yalnızca Moskova'nın desteklediği zayıf bir direniş merkezi değil, Anadolu'nun geleceğini belirleyebilecek bağımsız bir hükümetti. Bu aşamada İngilizlerin kaygısı, Sovyet Rusya'nın Ankara'yı ideolojik bakımdan yönetmesinden çok iki devletin İngiliz çıkarlarına karşı eş zamanlı hareket edebilme ihtimaliydi.

---

[406] Stephen White, *Anglo-Soviet Relations, 1917-1924: A Study in the Politics of Diplomacy*, Doktora Tezi, University of Glasgow, 1972, s. 274-276.
[407] Ullman, *The Anglo-Soviet Accord*, s. 423-424, 447-449.
[408] F. B. Yıldızeli, *a.g.e.,* s. 66.

Frunze başkanlığındaki Sovyet heyetinin Ankara'ya gelişi, İngiliz makamlarınca yakından takip edildi. İngiliz raporları, Ankara'nın Frunze misyonunu Sovyetlerden daha fazla askerî yardım sağlamak için kullandığını; Türk ve Sovyet orduları arasında Yunanistan'a ve muhtemel bölgesel gelişmelere karşı iş birliği imkânlarının görüşüldüğünü ileri sürüyordu. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet dostluğunu vurgulaması, Ankara'nın Batı ile görüşme kapısını kapattığı anlamına gelmiyordu. Sonyel'in yayımladığı belgeler, İngilizlerin bu ilişkide hem gerçek bir askerî iş birliği ihtimalini hem de Ankara'nın pazarlık gücünü yükseltmek amacıyla Moskova'yı kullandığını değerlendirdiklerini göstermektedir.[409]

Sovyet yardımının Karadeniz üzerinden Anadolu'ya ulaştırılması da İngiltere ve Yunanistan'ın dikkatini çekti. Bozkurt'un belirttiği üzere Yunan savaş gemileri, Bolşevik yardımının Anadolu kıyılarına ulaşmasını engellemek amacıyla Karadeniz'de faaliyet göstermekteydi.[410] Bu durum Türk-Yunan Savaşı'nın lojistik cephesinin aynı zamanda İngiliz-Sovyet rekabetinin bir parçasına dönüştüğünü göstermektedir. İngiltere resmen tarafsız görünmeye çalışsa da Sovyet yardımının kesilmesi Yunan ordusunun durumunu güçlendirecek, Ankara'nın Moskova ile kurduğu askerî bağlantıyı zayıflatacaktı.

Türk-Sovyet yakınlaşmasının İngilizler açısından bir diğer tehlikeli yönü İslam dünyasında meydana getirebileceği etkilerdi. Millî Mücadele'nin başarısı, Hindistan'dan Mısır'a, Suriye'den Afganistan'a kadar geniş bir bölgede İngiliz karşıtı çevreler tarafından dikkatle takip ediliyordu. Türk milliyetçiliğinin Sovyet anti-emperyalizmiyle yan yana görünmesi, İngiltere'nin Müslüman sömürgelerinde milliyetçi hareketlere moral destek sağlayabilirdi. Sakarya Zaferi'nin ardından Mustafa Kemal Paşa'nın Avrupa'ya karşı başarı kazanan bir Doğulu lider olarak öne çıkması, Hindistan Müslümanlarının Ankara'ya yönelik ilgisini artırdı. Sonyel'in gösterdiği üzere Hindistan Genel Valiliği ve Hindistan Bakanlığı, Müslüman kamuoyundaki tepkiyi yatıştırmak amacıyla Türkiye'ye daha cömert şartlar verilmesi için Dışişleri Bakanlığı üzerinde baskı kurmaktaydı.[411]

[409] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 119-121.
[410] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket,* s. 336-337.
[411] Sonyel, *The Foreign Policy of the Turkish Nationalists*, s. 259-260.

Churchill ve İngiliz askerî makamları, Türk milliyetçiliği, Bolşevizm, Arap huzursuzluğu ve Hindistan'daki gelişmelerin aynı anda İngiliz çıkarlarına yönelmesi ihtimalini ciddi bir güvenlik sorunu olarak görüyorlardı. Özellikle Mezopotamya'daki İngiliz birliklerinin Türk-Sovyet iş birliğiyle desteklenen bölgesel bir ayaklanma karşısında zor durumda kalabileceği düşünülüyordu. Daleziou'nun aktardığı belgelerde, 1921 sonu ve 1922 başında Sovyet-Türk ilişkilerinin yoğunlaşmasının İngiliz politikasını doğrudan etkilediği görülmektedir.[412] Bilal Şimşir'in yayımladığı İngiliz belgelerinde ise Sakarya sonrasında Londra'daki kaygının yalnızca Yunan ordusunun durumu değil, Türkiye'deki zaferin Irak ve diğer Müslüman bölgelerde yaratabileceği sonuçlar üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.[413]

İngiltere'nin Türkiye'yi Sovyet Rusya'dan uzaklaştırmak için başvurabileceği temel araç barış şartlarının değiştirilmesiydi. Sevr Antlaşması'nın aynen uygulanması Ankara'nın Moskova'ya duyduğu ihtiyacı sürekli hâle getiriyordu. Buna karşılık Türk millî taleplerinin belirli ölçüde kabul edilmesi, Sovyet yardımının Ankara açısından vazgeçilmezliğini azaltabilirdi. Bu düşünce Londra Konferansı'ndan itibaren giderek güçlendi; ancak Lloyd George'un Yunanistan'a verdiği destek nedeniyle tutarlı bir hükûmet politikasına dönüşmesi zaman aldı.

İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan veya dolaylı temas arayışları da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Harington aracılığıyla yürütülmek istenen görüşmeler, Ankara'nın taleplerinin ve Batı ile anlaşmaya ne ölçüde açık olduğunun belirlenmesine yönelikti. Rahmi Doğanay'ın aktardığı bilgilere göre İngiliz çevrelerinde Türkiye'ye Misak-ı Millî'ye yaklaşan bir coğrafya bırakılması ve buna karşılık Ankara'nın Sovyetlerden uzaklaştırılması ihtimali tartışılmaktaydı.[414] Laurence Evans'ın yayımladığı Amerikan diplomatik yazışmalarında ise İstanbul'daki çevrelerde İngiltere'nin Mustafa Kemal ile ilişki kurmak ve Türkiye'yi İran'a benzer bir anlaşma düzeni içine çekmek istediğine dair söylentilerin bulunduğu görülmektedir. Bu iddiaların bütünü doğrulanabilir bir İngiliz programı niteliğinde olmasa da İstanbul'daki siyasi çevrelerin İngiliz

[412] Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish War*, s. 244-250.
[413] Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e*, s. 183-190.
[414] Doğanay, "Millî Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları", s. 286-288.

niyetini Türkiye'yi kendi nüfuz alanına çekmek şeklinde algıladığını göstermesi bakımından önemlidir.[415]

İngilizlerin aradığı sonuç, Ankara'nın Sovyet Rusya ile düşman olması değildi. Böyle bir beklenti hem gerçekçi değildi hem de Türkiye'yi yeniden Rus askerî baskısına açık hâle getirebilirdi. Daha uygulanabilir hedef, Türkiye'nin Moskova'dan bağımsız hareket etmesi ve Batılı devletlerle normal ilişkiler kurmasıydı. Ankara'nın Fransa ile 1921 Ankara Antlaşması'nı imzalaması ve İtalya ile ilişkilerini geliştirmesi, Türk dış politikasının yalnızca Sovyet ekseninde ilerlemediğini göstermişti. Millî Mücadele yönetimi Doğu ve Batı politikalarını birbirinin alternatifi olarak değil, birbirine karşı kullanılabilecek diplomatik araçlar şeklinde yürütüyordu. Sonyel'in belirttiği üzere Ankara, Sovyet desteğini korurken Fransa ve İtalya'yı İngiltere-Yunanistan cephesinden ayırmayı başarmıştı.[416]

Bu denge politikası İngilizler için hem bir tehdit hem de fırsattı. Tehditti; çünkü Ankara büyük devletler arasındaki rekabetten yararlanarak Sevr düzenini aşındırıyordu. Fırsattı; çünkü Ankara'nın Sovyet Rusya'ya ideolojik veya kurumsal biçimde bağlanmadığını, uygun bir barış karşılığında Batı devletler sistemi içinde yer alabileceğini kanıtlıyordu. İngilizlerin "Türkleri Rusların yanından çekme" siyaseti tam da bu noktada gerçekçi bir zemine kavuştu.

d) Lozan'a Doğru Tampon Devlet Düşüncesinin Son Biçimi

1922'de Yunan ordusunun yenilmesi, İngiltere'nin Anadolu'da Yunanistan üzerinden kurmaya çalıştığı vekâlet düzenini sona erdirdi. Çanak Krizi sırasında İngiltere, Fransa ve İtalya'nın desteğini alamadığı gibi Dominyonlardan da beklediği ölçüde askerî yardım göremedi. Bu şartlarda Ankara'yı askerî kuvvetle Sevr'e veya değiştirilmiş bir Sevr düzenine zorlamanın mümkün olmadığı ortaya çıktı. İngiltere açısından bundan sonraki mesele, Türk zaferini bütünüyle reddetmek değil, kurulacak yeni Türkiye'nin Sovyet Rusya ile birlikte İngiliz çıkarlarına karşı hareket etmesini önleyecek bir barış düzeni oluşturmaktı.

Gökay'a göre Lozan sürecinde İngiliz politikasının temel hedeflerinden biri, ortaya çıkan Türk devletinin Sovyet denetimindeki sahalarla İngiliz nüfuz alanları

[415] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması, 1914-1924*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1972, s. 127-129.
[416] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 9-12; Salahi R. Sonyel, *The Foreign Policy of the Turkish Nationalists*, s. 394-396.

arasında etkili bir tampon oluşturmasıydı. Curzon, Türkiye ile sürdürülebilir bir uzlaşmaya varılması hâlinde Ankara-Moskova ortak cephesinin parçalanabileceğini düşünüyordu.[417] Türkiye'nin Sovyetlere karşı doğrudan bir İngiliz müttefiki olması beklenmese bile Boğazlar, Kafkasya ve Ortadoğu meselelerinde Moskova'nın uzantısı gibi hareket etmemesi yeterliydi.

Lozan Konferansı'nda Sovyetlerin özellikle Boğazlar meselesine müdahil olması, Türk-Sovyet ilişkilerinin sınırlarını da ortaya çıkardı. Ankara ile Moskova, Boğazların yabancı savaş gemilerine kapatılması konusunda ortak görüşlere sahip olmakla birlikte Türkiye kendi egemenliği ile Sovyet güvenlik talepleri arasında tam bir özdeşlik kurmadı. Somel'in belirttiği üzere Sovyetlerin Türkiye'ye yüklediği devrimci ve Doğulu öncü rol, Millî Mücadele'nin sonuna gelindiğinde yerini daha ihtiyatlı bir devletler arası ilişkiye bırakmaktaydı.[418] Türkiye, Lozan'da Sovyet Rusya'nın temsilcisi olarak değil, kendi millî hedefleri doğrultusunda hareket etti.

Curzon'un Lozan'daki siyaseti de bu açıdan değerlendirilmelidir. İngiltere kapitülasyonlar, Musul, Boğazlar ve mali meselelerde kendi çıkarlarını korumaya çalışırken Türk devletinin bütünüyle Sovyet nüfuzuna itilmesini istemiyordu. Ronaldshay'in Curzon biyografisinde görüldüğü üzere Curzon, Sovyet rejimine karşı derin bir güvensizlik taşımakla birlikte Türkiye ile bir barış düzeni kurulmasını İngiltere'nin Yakın Doğu'daki konumunu istikrara kavuşturacak araçlardan biri olarak görmüştü.[419] İngiliz Deniz Bakanı Leo Amery13 Aralık 1922 tarihli Curzon'a hitaben kaleme aldığı mektubunda, Lozan Konferansı'nda İngiliz diplomasisinin Fransızlar ve Türklerle yürütülen müzakerelerde önemli bir başarı sağladığını belirtmiş, özellikle Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan uzaklaştırılması yönündeki gelişmelerin Curzon'un etkisi altında hız kazandığını ifade etmiştir.[420] Bu değerlendirme, İngiliz karar alıcıların Lozan sürecini yalnızca barış antlaşmasının şartları bakımından değil, Türkiye'nin Sovyet nüfuzundan çıkarılması ve Doğu Akdeniz'deki güç dengesinin yeniden şekillendirilmesi açısından da ele aldıklarını göstermektedir. Yeni Türkiye'nin Sovyet Rusya ile dostane ilişkilerini sürdürmesi engellenememişti; fakat Ankara'nın komünist bir

[417] Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, s. 169-171.
[418] Somel, *Soviet Policy Towards Turkey*, s. 218-220, 247-249.
[419] Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, C. III, s. 323-331.
[420] IOR/L/PS/11/222, P 4930/1922 / MSS Eur F112/282 / MSS Eur F112/283.

rejime dönüşmesi, Sovyet blokuna dâhil olması veya İngiliz İmparatorluğu'na karşı sürekli bir ileri karakol hâline gelmesi de önlenmişti

Bu sonuç, İngilizlerin başlangıçta tasarladığı Anadolu düzeninden oldukça farklıydı. Sevr'de parçalanmış, askerî gücü sınırlandırılmış ve iktisadi bakımdan denetlenen bir Türkiye öngörülmüştü. Lozan'da ise egemenliği tanınan, geniş ölçüde Misak-ı Millî sınırlarına sahip ve kendi dış politikasını belirleyebilen bir Türkiye ortaya çıktı. Bununla birlikte yeni devletin Sovyet Rusya ile İngiltere arasında bağımsız bir coğrafi ve siyasi alan oluşturması, İngiliz askerî çevrelerinin 1920-1921'den itibaren savundukları tampon devlet düşüncesiyle belirli ölçüde örtüşmekteydi. İngiltere Türkiye'yi kendi blokuna resmen dâhil edemedi; ancak Anadolu'nun Sovyet siyasi alanının bir parçasına dönüşmesini de engelleyen bir uluslararası düzenin kurulmasına razı oldu.

Bolşevik faktörü, İngiltere'nin Millî Mücadele'ye yönelik politikasında tali bir propaganda unsuru değil, Sevr siyasetinin uygulanabilirliğini sorgulatan temel stratejik değişkenlerden biriydi. İngilizler bakımından Türk-Sovyet yakınlaşmasının yarattığı tehdit üç düzeyde ortaya çıkmaktaydı. İlk olarak Sovyet silah, cephane ve mali yardımı Türk ordusunun Yunanistan karşısındaki direncini artırıyor ve Sevr'in askerî yoldan uygulanmasını güçleştiriyordu. İkinci olarak Ankara ile Moskova arasındaki iş birliği Kafkasya, Karadeniz, Boğazlar ve Mezopotamya'yı birbirine bağlayan bir güvenlik tehdidi oluşturuyordu. Üçüncü olarak Türk milliyetçiliği ile Sovyet anti-emperyalizminin yan yana görünmesi, Hindistan ve diğer Müslüman bölgelerde İngiliz hâkimiyetine karşı psikolojik ve siyasi bir etki yaratıyordu.

Bununla birlikte İngiliz karar vericiler zamanla Ankara'nın Bolşevik bir hareket olmadığını ve Türk-Sovyet ilişkisinin büyük ölçüde İtilaf baskısından kaynaklandığını fark ettiler. Bu tespit, Türkiye'nin Moskova'dan koparılabileceği düşüncesini doğurdu. Genelkurmay, Harbiye Nezareti ve Churchill gibi siyasetçiler, Yunanistan'ın desteklenmesi ve Sevr'in ağır hükümlerinde ısrar edilmesinin Türkleri Sovyetlerin yanına ittiğini savundular. Önerdikleri çözüm, Türkiye'nin tamamen ezilmesi değil, yaşayabilir bir Anadolu devletinin bırakılmasıydı. Bu devlet, İngiliz mandası altında bulunmasa dahi Sovyet Rusya'nın Boğazlara, Doğu Akdeniz'e ve Mezopotamya'ya doğru genişlemesini

sınırlayabilecek; İngiltere'nin doğu savunma sisteminde tampon işlevi görebilecekti.

Dolayısıyla İngiltere'nin Türkiye'yi Sovyet Rusya'dan uzaklaştırma siyaseti, Türklerle kurulacak dostluğun kendinde bir amaç olarak benimsenmesinden kaynaklanmıyordu. Asıl hedef, Ankara'nın İngiliz çıkarlarına karşı Moskova ile birleşmesini engellemek ve Türkiye'yi İngiliz öncülüğündeki uluslararası düzenin dışında kalan devrimci bir güç olmaktan çıkarmaktı. Bu amaç doğrultusunda Sevr'in değiştirilmesi, Londra Konferansı, doğrudan temas arayışları ve nihayet Lozan barışı birbirini tamamlayan araçlar hâline geldi. İngiltere'nin Anadolu'da kurmak istediği tampon, doğrudan yönetilen edilgen bir ülke değil; Sovyetlere bağımlı olmayacak kadar güçlü, fakat İngiliz Ortadoğu düzenini tehdit etmeyecek kadar sınırlandırılmış bir Türkiye idi. Millî Mücadele'nin askerî başarısı bu tasarımın denetim boyutunu boşa çıkarmış olsa da Türkiye'nin Sovyet blokuna katılmayan bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması, İngiltere'nin Bolşevik tehdidine karşı ulaşmak istediği jeopolitik sonucun önemli bir bölümünü meydana getirdi.

1.4.3. Sakarya Meydan Muharebesi'nden Mudanya Mütarekesi'ne İngiltere'nin Türk-Yunan Savaşı ve Türkiye Politikası

1921 yazında İnebolu görüşmeleriyle beraber İngilizlerin Ankara Hükümeti'ni artık yalnızca askerî bir direniş hareketi olarak değil, müzakere edilebilir bir siyasal aktör olarak değerlendirmeye başladığını gösterir. 1921'de Londra Konferansı'na TBMM'yi temsilen giden Ankara Hükümeti'nin heyetine müşavir sıfatıyla katılmış olan Rauf Ahmet aracılığıyla Toynbee'ye iletildiği belirtilen şartlarda Ankara'nın sınırlar, Boğazlar, kapitülasyonlar, azınlıklar, mali denetim, ordu ve Musul/Mezopotamya gibi meselelerde hangi tavizlere açık olabileceği tartışılmıştır.

Rauf Ahmet aracılığıyla Toynbee'ye iletildiği anlaşılan notlar, Ankara'nın 1921 yazında İngiltere ile muhtemel bir uzlaşmada esas alabileceği barış şartlarını göstermesi bakımından önemlidir. Bu şartların merkezinde, Türkiye'nin yenilmiş bir devlet olarak özel denetim rejimlerine tabi tutulması değil, diğer bağımsız devletlerle aynı millî esaslar çerçevesinde muamele görmesi talebi yer almaktaydı. Dolayısıyla Ankara'nın yaklaşımı yalnızca belirli toprakların geri alınmasına yönelik dar bir sınır revizyonundan ibaret değildi. Talepler, siyasal egemenlik, mali

bağımsızlık, kapitülasyonların tasfiyesi, askerî serbestlik ve Boğazlar rejimi gibi başlıkları birlikte ele alan bütüncül bir barış programı niteliği taşımaktaydı.

Sınırlar meselesinde Ankara'nın temel beklentisi, Sevr Antlaşması ile Yunanistan'a bırakılan veya Yunan işgali altında bulunan Anadolu topraklarının tamamen iadesi ve bu bölgelerde tam Türk egemenliğinin tanınmasıydı. Belgede açık biçimde herhangi bir yerel özerklik ya da özel idare rejiminin kabul edilmeyeceği vurgulanmaktaydı. Avrupa sınırı bakımından Meriç hattı esas alınmakla birlikte, 1913 sınırına dönük daha geniş bir beklentinin de mevcut olduğu görülmektedir. Doğu sınırında ise Ankara'nın Batum üzerindeki iddiadan vazgeçebileceği, buna karşılık Kars ve Ardahan'ın muhafazasında ısrarcı olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Ankara, Sevr'in doğuda ve batıda öngördüğü parçalanmış Anadolu tasarımını reddetmekte, fakat bazı sınır meselelerinde müzakereye açık bir tutum sergileyebileceğinin de işaretlerini vermekteydi.

Mezopotamya ve Musul meselesi, Ankara'nın taleplerindeki dikkat çekici esneklik alanlarından birini oluşturmaktaydı. Belgede Misak-ı Millî formülünün, Arap olmayan Osmanlı Müslüman çoğunluklarının yaşadığı bölgeleri kapsayacak şekilde yorumlandığı belirtilmekle birlikte, Ankara'nın petrol sahalarının doğrudan kendisini talep etmekten ziyade sınır üzerinde pazarlık yapabileceği ve petrol gelirinden pay isteyebileceği ifade edilmektedir. Bu yaklaşım, Ankara'nın Musul ve Güney Kürdistan meselesini bütünüyle terk etmediğini, fakat bu başlığı İngiltere ile yürütülecek daha geniş bir pazarlığın parçası olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Boğazlar konusunda Ankara'nın tutumu, mutlak kapalılık ya da eski Osmanlı egemenlik anlayışına dönüş şeklinde değildi. Belgelerde Boğazların serbestliği ilkesi kabul edilmekte, barış ve savaş zamanında ticaret gemileri ile savaş gemilerine açıklık öngörülmekteydi. Bununla birlikte Ankara, İstanbul ve Boğaziçi'nde yabancı garnizon bulundurulmasına karşı çıkıyor, Türk katılımının bulunduğu bir uluslararası komisyon fikrine ise belirli sınırlar içinde açık görünüyordu. Bu durum, Ankara'nın Boğazlar konusunda uluslararası güvence fikrini bütünüyle reddetmediğini, fakat bu rejimin Türk egemenliğini ortadan kaldıracak bir işgal veya vesayet düzenine dönüşmesini kabul etmediğini göstermektedir.

Kapitülasyonlar ve yabancıların statüsü bakımından Ankara'nın temel ilkesi, ayrıcalık değil eşit muameleydi. Türkiye'de yerleşik yabancılara Osmanlı/Türk tebaasından farklı ekonomik imtiyazlar tanınmaması, vergi muafiyeti gibi uygulamalara son verilmesi ve yabancıların haksız ekonomik avantajlar elde etmesinin önlenmesi istenmekteydi. Adlî ayrıcalıklar konusunda ise belgede daha geçici ve tedricî bir yaklaşım dikkat çekmektedir. Konsolosluk mahkemelerinin ve konsolosluk yargısının Türkiye'nin adalet teşkilatını yeniden düzenlemesine imkân verecek sınırlı bir süre için devam edebileceği, ancak nihai hedefin bu ayrıcalıkların kaldırılması olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Ankara'nın kapitülasyonlara bakışı, egemen devlet ilkesine dayanmakta, fakat müzakere sürecinde bazı geçiş formüllerine kapıyı tamamen kapatmamaktaydı.

Mali ve iktisadi alanda Ankara'nın talebi, bütçe ve gümrük tarifeleri üzerinde Türk Meclisi'nin denetiminin tanınmasıydı. Müttefik devletlerin bütçe üzerinde doğrudan kontrol kurması reddedilmekte, Düyûn-ı Umûmiye'nin varlığı ise Türkiye'nin yaşamsal ihtiyaçları öncelikli olmak kaydıyla sınırlı biçimde kabul edilebilir görülmekteydi. Gümrük tarifelerinde de yabancı devletlerin oran belirleme yetkisinin sona ermesi isteniyor, ancak belirli bir süre için ayrımcı uygulamalardan kaçınılması ve en çok kayrılan ülke esasının sürdürülmesi mümkün görülüyordu. Böylece Ankara, tam mali bağımsızlığı hedeflerken, dış borçlar ve ticari ilişkiler konusunda uluslararası sistemi tümüyle dışlayan değil, fakat yabancı denetimini sona erdiren bir çözüm aramaktaydı.

Askerî başlıkta ise Sevr'in Türkiye'ye dayattığı ağır sınırlamaların kabul edilemez olduğu açıktır. Ankara, asker sayısının Sevr'de öngörülen 50.000 kişilik sınırın üzerine çıkarılmasını, Müttefik denetiminin kaldırılmasını ve ordunun teşkilatlanmasında Türkiye'nin serbest bırakılmasını istemekteydi. Aynı şekilde belirli bölgelerde yabancılar tarafından eğitilmiş özel jandarma birlikleri kurulması fikrine de karşı çıkılmaktaydı. Bu talepler, Ankara'nın yalnızca diplomatik tanınma değil, devletin güvenlik araçları üzerinde fiilî egemenlik istediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Rauf Ahmet aracılığıyla aktarılan bu şartlar, Ankara'nın 1921 yazındaki barış anlayışının üç temel ilkeye dayandığını göstermektedir: Sevr'in tasfiye edilmesi, Türkiye'nin egemen ve eşit bir devlet olarak tanınması ve bütün meselelerin birbirinden koparılmadan genel bir barış paketi içinde ele alınması.

Ankara, İzmir, Trakya ve Anadolu'da tam egemenlikten taviz vermemekte, azınlıklar için siyasi veya toprak esaslı özerkliği reddetmekte, kapitülasyonların ve yabancı mali denetiminin kaldırılmasını istemekteydi. Buna karşılık Boğazlar, Mezopotamya, dış borçlar ve bazı geçici hukukî düzenlemeler gibi konularda, Türk egemenliğini ortadan kaldırmayan sınırlı uzlaşma formüllerine açık bir tutum sergilemekteydi. Bu nedenle söz konusu belge, Ankara'nın barış programını yalnızca maksimalist bir Misak-ı Millî söylemiyle değil, aynı zamanda İngiltere ile müzakere edilebilir bir devlet aklı ve diplomatik esneklik içinde şekillendirdiğini göstermektedir.[421]

Yunan Ordusu 8 Temmuz'da ilerleyişini başlatmış, 20 Temmuz'da Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir Yunanlıların eline geçmişti. Millî Mücadele kuvvetleri buna karşı koymak istese de bozguna uğrayarak Ankara'nın batısına, Sakarya'ya doğru çekilmek zaruriyetinde kalmışlardı. Bu gelişmeler neticesinde milliyetçi hareketin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey, İngiliz hükümetinin tavrını takip etmiştir. İngiliz raporunda, Türklerin kafalarının bir köşesinde İngiltere'nin devreye gireceği ve Milli Mücadele için savaşan orduyu yok olmaktan kurtaracağı ve Ankara'nın ele geçirilmesini önleyeceği umudu olduğu yorumu yapılmıştır.[422]

Sakarya Meydan Muharebesi ile Mudanya Mütarekesi arasındaki dönem, İngiltere'nin Türkiye politikasında basit bir yön değişikliğinin değil, savaş sonrasında kurmaya çalıştığı bölgesel düzenin çözülüşünün hikâyesidir. İngiliz hükûmeti 1919'dan itibaren Yunanistan'ı Batı Anadolu'da ve kısmen Boğazlar çevresinde İngiliz çıkarlarını koruyabilecek bölgesel bir araç olarak kullanmıştı. Bu siyasetin temelinde, İngiliz kara kuvvetlerinin doğrudan ve geniş çaplı bir Anadolu savaşına sokulmadan Türk milliyetçi hareketinin sınırlandırılması düşüncesi bulunuyordu. Erik Goldstein'ın İngiliz politikasını dönemlere ayıran değerlendirmesinde, Yunanistan'ın önce bölgesel "vekil güç" olarak kullanıldığı, ardından Yunan ordusunun yenilgisiyle bu aracın çöktüğü, Çanakkale Krizi sırasında İngiltere'nin kendi askerî gücüyle boşluğu doldurmaya çalıştığı ve nihayet Lozan'da diplomatik bir uzlaşmaya yöneldiği belirtilmektedir.[423]

---

[421] FO 371/3561.
[422] *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921,* s. 64.
[423] Erik Goldstein, "The British Official Mind and the Lausanne Conference, 1922–23", *Power and Stability in British Foreign Policy, 1865–1965*, s. 179–180).

1921 başında İngiliz karar alıcılar Sevr Antlaşması'ndan resmen vazgeçmiş değillerdi. Bununla birlikte antlaşmanın uygulanmasının 1920 yazında düşünüldüğünden çok daha güç olduğu ortaya çıkmıştı. İstanbul Hükümeti antlaşmayı Anadolu'ya kabul ettirebilecek siyasî veya askerî güce sahip değildi. Ankara Hükümeti ise yalnızca varlığını korumakla kalmamış, Anadolu'nun önemli bölümünde düzenli bir idarî ve askerî yapı kurmuştu.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un 21 Ocak 1921 tarihli değerlendirmesi, sahadaki İngiliz görevlilerinin Sevr'in uygulanabilirliği konusunda ulaştığı ihtiyatlı sonucu göstermektedir. Rumbold, Mustafa Kemal Paşa'nın hareketinin geçici bir isyan veya dağınık bir çete hareketi olarak görülmesinin gerçekçi olmadığını değerlendiriyor; Ankara'nın Anadolu'da etkili bir otorite kurduğunu kabul ediyordu. Mevcut Sevr hükümlerinin zorla kabul ettirilmesi ise geniş kapsamlı ve uzun süreli bir askerî harekât gerektirecekti. Rumbold bu nedenle, Millî Hareket içindeki daha uzlaşmacı unsurların ayrıştırılması ve Türk tarafına belirli tavizler verilmesi ihtimalini gündeme getirmiştir.[424]

Ancak Lloyd George'un yaklaşımı, Sevr'in hiçbir maddesinin değiştirilemeyeceği biçiminde katı değildi. 18 Şubat 1921'de Yunan siyasetçisi Nikolaos Kalogeropoulos ile yaptığı görüşmede Yunan tarafı Sevr'in korunmasını isterken Lloyd George, özellikle İzmir konusunda belirli tavizlerin Yunanistan bakımından sağlayabileceği yararlara dikkat çekmiştir. Bu görüşme, Lloyd George'un taktik değişiklikleri kabul edebileceğini, fakat Yunanistan'ın Anadolu'daki genel konumunu korumaya çalıştığını göstermektedir.[425]

21 Şubat 1921 tarihli İngiliz-Fransız görüşmesinde Mustafa Kemal kuvvetlerinin gücü, Yunan ordusunun imkânları ve Türk kuvvetlerine karşı yürütülecek askerî harekâtın geniş bölgesel sonuçları ele alınmıştır. Lloyd George, Ankara'nın askerî gücünü küçümsememekle birlikte, Yunan ordusunun bir sonuç elde edebileceği düşüncesini korumuştur.[426] Aynı gün Yunan delegelerle yapılan toplantıda Yunan ordusunun Anadolu'daki kuvveti ve Sevr Antlaşması'nı uygulatmak amacıyla planlanan askerî hareket görüşülmüştür. Yunan delegasyonu,

[424] *DBFP,* C. XVII, No. 14, s. 21–24.
[425] *DBFP,* C. XV, Belge No. 13, s. 125–127.
[426] *DBFP*, C. XV, Belge No. 14, s. 127–130.

ordunun Türk milliyetçilerini yenebilecek durumda olduğunu göstermeye çalışıyordu. İngiliz Başbakanı bakımından bu iddia önem taşıyordu; çünkü Sevr'in geleceği, büyük ölçüde İngiltere'nin doğrudan savaşa girmeden Yunan ordusunun askerî başarı sağlamasına bağlıydı.[427]

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un 1921 yılı ortalarındaki Türkiye politikası; Ankara Hükümeti'nin Fransızlarla anlaşmayı reddetmesi, Sovyetler Birliği ile yakınlaşması ve İtalyanların çekilmesi karşısında İşgal Kuvvetleri ve Yunanistan lehine bozulan askerî dengeleri diplomasi ile yeniden tesis etme amacına dayanmaktadır. Yunan ordusunun Müttefik desteği olmaksızın Millî Mücadele'yi kesin bir yenilgiye uğratamayacağını ve muhtemel bir Türk zaferinin Boğazlar, İstanbul ve İngilizlerin Orta Doğu'daki mandaları için felaket niteliğinde sonuçlar doğuracağını öngören Curzon; Yunanistan'a finansal ve askeri (silah, mühimmat, gönüllü) kolaylıklar sağlama ile Karadeniz ikmal hatlarına abluka uygulama tehdidini masada tutmuştur. Bu baskı politikasının gölgesinde, Sevr Antlaşması'nda bazı revizyonlar yaparak (İzmir'de özerk bir Türk vilayeti ve jandarma gücü oluşturulması, ancak Türk egemenliğinin kısıtlı tutulması) Ankara'yı uzlaşmaya zorlamayı, kabul edilmediği takdirde ise Müttefikler arası tam iş birliğiyle Yunanistan'a açık maddi ve askerî destek vererek Türk tarafını askerî yoldan bastırmayı hedefleyen pragmatik ve baskıcı bir strateji izlemiştir.[428]

Bununla birlikte "İngiliz politikası" ifadesi, tek merkezden çıkan ve bütün karar alıcıların üzerinde uzlaştığı yekpare bir programı çağrıştırmamalıdır. Başbakan David Lloyd George, Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Genelkurmay Başkanı Henry Wilson, Savaş Bakanlığı, Hindistan Bakanlığı, İstanbul'daki Yüksek Komiser Horace Rumbold ve İşgal Kuvvetleri Başkomutanı Charles Harington aynı gelişmeleri farklı öncelikler üzerinden değerlendirmişlerdir. Lloyd George için Yunanistan, Türk milliyetçiliğini ve İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki rakiplerini sınırlayabilecek siyasî bir araçtı. Curzon açısından temel mesele, İngiliz nüfuzunun korunması kadar Fransa ve İtalya ile ortak hareket edebilmekti. Genelkurmay, mevcut askerî kuvvetlerin genişleyen siyasî yükümlülükleri karşılayamayacağından kaygılanıyordu. Hindistan Bakanlığı ise Türkiye'ye

[427] *DBFP*, C. XV, Belge No. 17, s. 147–159.
[428] *DBFP,* C. XVII, Belge no. 229, s. 244-248.

yönelik sertliğin Hint Müslümanları ve imparatorluğun diğer Müslüman toplulukları üzerindeki sonuçlarını öne çıkarıyordu.

Bu kurumsal ayrılıklar, savaş sonrası İngiliz dış politika mekanizmasının işleyişiyle de bağlantılıydı. Lloyd George'un Dışişleri Bakanlığını aşarak özel sekreterleri ve gayri resmî temsilcileri aracılığıyla dış politika yürütmesi, resmî diplomasi ile Başbakanlık diplomasisi arasında paralel karar kanalları oluşturmuştu. Curzon zaman zaman bu müdahalelerden rahatsızlık duymuş, Dışişleri Bakanlığı görevlileri ise onun makamda kalmasını Başbakan'ın kişisel diplomasisini sınırlayan bir denge unsuru olarak görmüşlerdi.[429]

Dolayısıyla Sakarya'dan Mudanya'ya uzanan İngiliz siyaseti, bir taraftan Yunan ordusunun çöken askerî kapasitesine, diğer taraftan İngiltere'nin Boğazlar, İstanbul, Irak, Hindistan, Sovyet Rusya ve Müttefik dayanışması arasında kurmaya çalıştığı kırılgan dengeye göre şekillenmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin İngiltere açısından önemi, Yunan ordusunun geri çekilmesinden daha genişti. Muharebe, Yunanistan'ın Sevr Antlaşması'nı Ankara'ya zorla kabul ettirebilecek bir askerî araç olmadığını göstermişti. Yunan ordusu bütünüyle imha edilmemişti; fakat Ankara'ya ulaşamamış, genişleyen ikmal hatlarını koruyamamış ve Türk ordusunu siyasî teslimiyete zorlayamamıştı. Böylece Yunanistan'ın İngiltere adına yürüttüğü fiilî baskı siyaseti askerî sınırına ulaşmış oldu.

İngiliz istihbaratı Sakarya öncesinde ve savaş sırasında Türk askerî hareketlerini yakından takip etmişti. Türk komutanlarının şifreli emirleri ele geçiriliyor ve İngiliz makamlarına düzenli olarak bildiriliyordu. Buna rağmen toplanan bilgilerin çokluğu, doğru bir siyasî sonuca ulaşılmasını garanti etmemişti. İstihbarat, Ankara'nın boşaltılması ihtimalinden Türk ordusundaki kayıplara kadar ayrıntılı bilgiler sağlıyor; fakat Yunan ordusunun Türk direnişini kırıp kıramayacağı konusunda karar alıcılar farklı sonuçlara varıyordu.[430]

Sakarya'dan sonra hazırlanan İngiliz istihbarat değerlendirmeleri, Türk ordusunun ağır kayıplara rağmen moral üstünlük kazandığını, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinden silah temin etmeye yöneldiğini ve zamanla Sovyet yardımına

[429] Brian J. C. McKercher, "Old Diplomacy and New: The Foreign Office and Foreign Policy, 1919–1939", *Diplomacy and World Power: Studies in British Foreign Policy, 1890–1950*, s. 92–93
[430] Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 198–199.

daha az bağımlı hâle gelebileceğini bildiriyordu. Raporda özellikle zaferin Mustafa Kemal'e bağlılığı zayıf çevrelerde bile Ankara lehine bir coşku yarattığı vurgulanmıştı.[431]

1921 yazındaki Yunan ilerleyişi, İngiliz karar alıcıların savaşın sonucuna ilişkin umutlarını geçici olarak güçlendirmişti. Yunan ordusu Ankara yönünde ilerlemiş, fakat Sakarya Nehri çevresindeki muharebelerde kesin sonuç elde edememiştir. Ağustos-Eylül 1921'deki başarısızlığın ardından Yunan kuvvetleri Eskişehir-Afyonkarahisar hattına çekilmiştir.

Sakarya Muharebesi'nin İngiliz siyaseti üzerindeki en önemli etkisi, Ankara'nın Yunan ordusu tarafından kısa sürede ortadan kaldırılabileceği varsayımını zayıflatmasıdır. Bundan sonra temel mesele, Yunanistan'ın nasıl zafer kazanacağı değil, Yunan ordusunun mevcut konumunu ne kadar süre koruyabileceği ve bir barış düzeninin hangi koşullarda kurulabileceği hâline gelmiştir.

Curzon'un 7 Ekim 1921 tarihli "Yunanistan ile Türkiye Arasında Müdahale" muhtırası bu dönüşümün açık göstergesidir. Curzon, yeni askerî durum karşısında Müttefik arabuluculuğunun yeniden gündeme alınması gerektiğini düşünüyordu. Yunanistan'ın Anadolu'daki konumunun sürekli korunamayabileceğini kabul etmekle birlikte, Ankara'nın bütün milliyetçi taleplerinin de doğrudan kabul edilmesine karşıydı.[432]

İngiliz Genelkurmayı bu askerî tabloyu hükûmetten daha karamsar yorumladı. Genelkurmay raporlarında Yunan ordusunun Türk milliyetçilerine herhangi bir siyasî düzenlemeyi zorla kabul ettiremeyeceği, zamanın Ankara lehine işlediği ve Yunanistan'ın Anadolu'daki mevkiinin giderek savunulamaz hâle geldiği belirtiliyordu. Türk ordusunun Fransa ve İtalya üzerinden silah ve malzeme elde etmesi de gelecekteki kuvvet dengesinin Ankara lehine değişeceğinin göstergesi kabul ediliyordu. Genelkurmay bu nedenle, işgal edilen bölgelerin müzakere kozu olarak kullanılması ve Mustafa Kemal yönetimiyle gecikmeden anlaşmaya varılması gerektiğini savunuyordu.[433]

---

[431] Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 210.
[432] *DBFP*, C. XVII, Belge No. 405, s. 428.
[433] M. Kıbıl, *a.g.m.*, s. 748–749

Genelkurmay Başkanı Henry Wilson'ın yaklaşımı, Lloyd George'un siyasetinden belirgin biçimde ayrılıyordu. Wilson'a göre Türklerle dostluk kurulmadıkça ve İngiltere İstanbul'daki geniş yükümlülüklerini azaltmadıkça Yakın Doğu'da sürdürülebilir bir düzen kurulamazdı. Hindistan Bakanı Edwin Montagu da Lloyd George'u bu doğrultuda etkilemeye çalışmış, ancak Başbakan'ın askerî çevreleri "Türk yanlısı" sayması nedeniyle sonuç alamamıştı. Wilson'ın karar alma sürecinden dışlanması, hükûmet ile askerî uzmanlık arasındaki gerilimi açıkça ortaya koymaktadır.[434]

Winston Churchill de Sakarya sonrasında Yunan ordusunun İngiltere adına sonuç alabilecek bir araç olmaktan çıktığını kabul ediyordu. Ona göre Yunanların Anadolu'da tutulması artık bir zafer stratejisinden çok, diplomatik çözüm bulununcaya kadar zaman kazanma tedbiriydi. Yunan ordusunun işgal ettiği toprakları koruyabilmesi, İngiltere'nin açık askerî ve mali desteği olmaksızın giderek zorlaşıyordu. [435] Churchill, Türk-Yunan Savaşı'nı yalnızca Anadolu'daki askerî dengenin değişmesi bağlamında değil, İngiltere'nin Mezopotamya ve özellikle Musul'daki çıkarları açısından da değerlendirmiştir. 26 Eylül 1921 tarihli kabine notunda Churchill, Yunan ordusunun Ankara'yı ele geçirme teşebbüsünde uğradığı başarısızlığı, Doğu'da genel bir barış düzenlemesi yapılması için yeni bir fırsat olarak görmüştür. Ona göre savaşın uzaması hem Anadolu'da yıkımı derinleştirmekte hem de Yunanistan'ı mali ve siyasi bakımdan tüketerek bölgede daha geniş bir istikrarsızlık üretmekteydi. Bu nedenle İngiltere'nin gelişmeleri yalnızca izlemekle yetinmesi doğru değildi.

Churchill'in asıl kaygısı, Yunan ordusunun Anadolu içlerinde kalıcı bir başarı elde edememesi hâlinde Mustafa Kemal'in dikkatini Musul'a çevirmesi ihtimaliydi. Ona göre Türk kuvvetleri Batı Cephesi'nde büyük bir taarruz geliştiremese bile, Musul Vilayeti'ne yöneltilecek sınırlı bir askerî hareket İngiltere açısından ciddi sonuçlar doğurabilirdi. Çünkü İngiliz birlikleri Mezopotamya'dan çekilmekteydi ve bölgenin dış saldırıya karşı savunulmasını sağlayacak yerel askerî yapı henüz yeterli değildi. Churchill, Musul'a gönderilecek birkaç bin Türk askerinin bile İngiltere'yi ya bölgeden çekilmeyi durdurup pahalı bir askerî harekâta girişmeye ya da Musul'dan vazgeçmeye zorlayabileceğini düşünüyordu.

[434] M. Kıbıl, *a.g.m.,* s. 750–751
[435] Winston S. Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, s. 412–413.

Nitekim Musul Vilayeti'ni Misak-ı Millî sınırları içinde tutmak ve İngiliz himayesinde bir Kürt devleti kurulmasını önlemek amacıyla TBMM tarafından bölgeye stratejik bir askerî harekât düzenlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla görevlendirilen Özdemir Bey, bölgedeki Kürt aşiretlerinin de desteğini alarak İngilizlere karşı başarılı bir gayrinizami harp (çete savaşı) yürütmüş ve 31 Ağustos 1922'deki Derbent Muharebesi'nde İngiliz kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bu askerî başarının ardından bölgeye Türk idareciler atanmış, Musul, Kerkük ve Süleymaniye halkı yönünü yeniden Ankara'ya dönerek TBMM Hükümeti'ne vergi göndermeye başlamıştır. Özetle bu operasyon, İngilizlerin bölgedeki nüfuzunu büyük ölçüde kırmış ve Millî Mücadele'nin yöre halkı üzerindeki askerî, siyasi ve psikolojik otoritesini güçlü bir şekilde tesis etmiştir.[436]

Bu değerlendirme, Churchill'in Yunanistan'a verilen desteği İngiltere'nin daha geniş imparatorluk çıkarlarıyla birlikte ele aldığını göstermektedir. Ona göre Yunan ordusunun Anadolu içlerine ilerlemesini desteklemek ile Musul'un elde tutulmasını istemek arasında ciddi bir stratejik gerilim vardı. Bu nedenle bir yandan Musul'un korunmasını savunan, diğer yandan Yunanistan'ın ileri harekât politikasını destekleyenlerin, bu iki hedefin nasıl bağdaştırılabileceğini açıklamaları gerekiyordu. Churchill açısından Anadolu'daki savaşın uzaması, İngiltere'ye doğrudan yeni bir askerî ve mali yük getirme potansiyeli taşıyordu.

Bu bağlamda Churchill, İngiltere'nin pasif bekleyiş yerine kararlı bir diplomatik müdahalede bulunması gerektiğini savunmuştur. Ona göre hem Yunanistan'ın iflasa ve iç karışıklığa yaklaşması hem de Mustafa Kemal'in önceki müzakere dönemlerine kıyasla daha makul bir çizgiye gelebilecek olması, barış için uygun bir zemin oluşturabilirdi. Ancak teklif edilecek şartların yeniden

---

[436] Davut Hut, "Millî Mücadele Döneminde Musul Vilayeti." *Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi 1918-1923 (Cilt 9): Erzurum, Van, Kars, Ardahan, Bitlis, Erzincan, Bayburt, Muş, Bingöl, Hakkâri, Iğdır, Ağrı*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2026, s. 490-491. Kış aylarının yaklaşması, Anadolu'da savaş yorgunluğunun derinden hissedilmesi, bazı askerî kuvvetlerin Batı Cephesi'ne kaydırılması ve 20 Kasım 1922'de Lozan Konferansı'nın başlamasıyla oluşan yeni konjonktürde, Musul Vilayeti için askerî harekâttan vazgeçilerek diplomatik mücadele yürütülmesi daha uygun bulunmuştur .Öte yandan, Musul konusundaki endişeleri devam eden İngilizlerin Lozan Konferansı'nda bölge ve petrolleri üzerinde ısrarcı olacağı aşikârdı. Dolayısıyla Musul'u zor kullanarak almak, İngiltere ile yeni bir savaşı göze almak anlamına geliyordu. Nitekim askerî harekâtın tek çıkar yol olduğunun savunulduğu bir dönemde, Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin 27 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda akılcı ve gerçekçi bir politika izlenmesi gerektiğini şu sözlerle vurgulamıştır: *"Musul meselesini bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız. Şüphesiz orada bir harp cephesi açmış olacağız."* D. Hut, *a.g.e.,* s. 493-494.

düzenlenmesi ve İngiltere'nin her iki tarafa da baskı uygulaması gerekiyordu. Churchill, Yunanistan'ın uzlaşmaz davranması hâlinde Pire'nin ablukaya alınmasını, Türkiye'nin uzlaşmaz davranması hâlinde ise Yunanistan'a para ve malzeme yardımı yapılmasını ihtimal dâhilinde görmüştür.[437]

Sir Horace Rumbold'un İstanbul'dan gönderdiği 8 Ekim 1921 tarihli gizli telgrafa göre, Japon Yüksek Komiseri Kemalist temsilciyle yeniden görüşmüş ve Ankara Hükümeti'nin muhtemel bir konferans için hazırlık yapması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Japon Yüksek Komiseri, Ankara'nın konferansa katılmadan önce İngiltere ile bir ön mutabakata varmasının uygun olacağını da belirtmiştir. Kemalist temsilcinin cevabı, Ankara Hükümeti'nin de esasen bu yolu izlemek istediğini, ancak meselenin hangi usul ve kanallar üzerinden yürütüleceği konusunda henüz net bir yöntem belirleyemediğini ortaya koymaktadır.

Rumbold'un değerlendirmesinde dikkat çeken husus, Milliyetçilerin arabuluculuk veya dış müdahale talep etmeyecekleri, buna karşılık uygun şartlar oluştuğunda bir konferansa delege göndermeye hazır olacakları yönündeki kanaatidir. Bu durum, Ankara'nın kendisini yardım veya himaye arayan bir taraf olarak değil, barış şartlarını doğrudan müzakere edebilecek bağımsız bir siyasal aktör olarak konumlandırdığını göstermektedir. Dolayısıyla belge, Sakarya Muharebesi sonrasında Ankara'nın diplomatik özgüveninin arttığını ve İngiltere ile temas kurma arzusunu, Müttefiklerin aracılığına tabi olmadan, kendi siyasi programını kabul ettirebileceği bir konferans zemini üzerinden geliştirmek istediğini göstermesi bakımından önemlidir.[438]

Salahi Sonyel de Sakarya zaferinin Ankara'nın yalnız askerî değil, diplomatik gücünü artırdığını belirtmektedir. Mustafa Kemal yönetimi, zaferin sağladığı prestiji Yunanistan'ı yalnızlaştırmak ve ayrı ayrı devletlerle anlaşmalar imzalamak için kullandı. Ankara'nın Sovyet Rusya, Kafkas cumhuriyetleri, Fransa ve İtalya ile ilişkilerini farklı kanallardan yürütmesi, İngiltere ile Yunanistan'ın giderek daha yalnız bir blok hâline gelmesine yol açtı.[439]

Bu nedenle Sakarya, İngiliz politikasında ani bir kopuş yaratmasa da temel varsayımı geçersiz kıldı. Yunanistan artık Türk milliyetçiliğini askerî yoldan

[437] TNA, CAB 24, C.P. 3328, "Greece and Turkey", Colonial Office, 26 September 1921.
[438] FO 371/6531, Eastern Turkey, E 11139/143/44, Sir H. Rumbold'dan telgraf, İstanbul, No. 660, 8 Ekim 1921.
[439] Salahi R. Sonyel, *The Foreign Policy of the Turkish Nationalists, 1919 to 1923*, s. 211–212.

ezebilecek bir vekil değildi. Bununla birlikte İngiliz yöneticileri Yunan ordusundan hemen vazgeçmediler; çünkü ordunun Anadolu'daki mevcudiyeti, yaklaşan barış görüşmelerinde Ankara'ya karşı kullanılabilecek son baskı araçlarından biri olarak görülüyordu.

Sakarya'dan sonra Lord Curzon, Yunanistan'ın Anadolu'da kalıcı egemenlik kurabileceğine ilişkin beklentisini büyük ölçüde terk etmişti. Curzon, zamanın Türkler lehine işlediğini ve İngiltere'nin Yunanistan'a Ankara'yı yenebilecek ölçüde yardım sağlayamayacağını kabul ediyordu. İngiltere'de ve özellikle Hindistan'da Türkiye ile barış yapılmasını isteyen güçlü bir kamuoyu bulunduğunun da farkındaydı. Bununla birlikte Yunan ordusunun plansız ve itibarsız bir geri çekilişini istemiyor; tahliyeyi İngiliz çıkarlarının korunduğu diplomatik bir düzenlemeye bağlamaya çalışıyordu.[440]

Curzon'un 1921 sonbaharındaki önerisi, İzmir'in doğrudan Yunanistan'a bırakılması yerine Hristiyan bir vali ve uluslararası bir jandarma idaresi altında özerkleştirilmesini öngörüyordu. Bu formül, Sevr düzenini bütünüyle korumuyor fakat İzmir'in Ankara'ya koşulsuz teslimini de kabul etmiyordu. Curzon böylece, askerî bakımdan uygulanamaz hâle gelen Yunan işgalini uluslararası denetim yoluyla siyasî bir pazarlık aracına dönüştürmeye çalışıyordu.

Yunan Başbakanı Gounaris'in 1922 başında Curzon'a sunduğu değerlendirmeler, Yunan ordusunun içinde bulunduğu mali ve askerî çıkmazı açıkça gösteriyordu. Gounaris, ordunun bakımı için gerekli mali kaynağın bulunamadığını, Türk kuvvetlerine Fransa, İtalya ve Sovyet Rusya'dan malzeme ulaştığını ve yardım sağlanmadığı takdirde Yunan ordusunun ciddi bir tehlikeyle karşılaşacağını bildiriyordu. Curzon'un buna cevabı, askerî yardımdan ziyade diplomatik çözümün hızlandırılması yönünde oldu.[441]

İngiltere'de savaş malzemelerinin ihracatı, devletin ve yetkilendirilmiş özel şirketlerin belirli koşullar çerçevesinde faaliyet göstermesine imkân tanıyan bir ruhsat sistemine dayanmaktaydı. İhraç edilebilecek savaş malzemeleri, İngiliz Ticaret Kurulu tarafından hazırlanan ve hükümetin onayına sunulan listeler aracılığıyla belirlenmekteydi. Bu kapsamda İngiliz Ticaret Kurulu, 24 Mart 1921 tarihinde mevcut listeyi yürürlükten kaldırarak savaş malzemelerinin ihracatına

[440] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 224–225
[441] Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, C. III, s. 283–284

önemli sınırlamalar getiren yeni bir düzenleme hazırlamıştır. İngiliz Hükümeti tarafından onaylanan bu düzenlemeyle bomba, patlayıcı, mayın, top, mühimmat, dinamit, makineli tüfek ve torpido gibi çeşitli savaş araç ve gereçleri ile bunların parçalarının ihracı yasaklanmıştır. Ayrıca at arabaları, binek hayvanları ve bunlara ilişkin malzemeler de yasak kapsamına alınmıştır. Önceki düzenleme çerçevesinde verilen genel ihracat ruhsatları iptal edilirken ihracat yapmak isteyenlerin Ticaret Kurulunun ilgili birimlerinden yeni ruhsat almaları zorunlu hâle getirilmiştir. Bununla birlikte uçak, tank, kamyon, çeşitli ulaşım araçları, seyyar mutfaklar ve haberleşme malzemeleri gibi askerî amaçlarla kullanılabilecek bazı araç ve gereçler yasak kapsamı dışında bırakılmıştır. İngiliz ticaret çevrelerinin ekonomik kayıplarını önleme düşüncesinin bu tercihte etkili olduğu ileri sürülmüştür. Öte yandan ihracatına izin verilen malzemelerin Türk tarafına satışını açıkça engelleyen herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Dolayısıyla söz konusu düzenleme, İngiltere'nin Türk-Yunan Savaşı karşısında tarafsızlık politikasına yönelmesi bakımından önemli bir adım olmakla birlikte, ticari çıkarların gözetilmesi ve bazı askerî malzemelerin yasak kapsamı dışında tutulması nedeniyle tartışmaya açık bir nitelik taşımaktaydı.[442]

İngiltere'nin savaş malzemelerinin ihracatına yönelik bu politikasının Türk-Yunan Savaşı sırasında ortaya çıkardığı tartışmaları değerlendirmek bakımından 1922 yazında Mersin Limanı'nda yaşanan bir gelişme dikkat çekicidir. Türk ordusunun Büyük Taarruz hazırlıklarını sürdürdüğü dönemde, Yunan kuvvetleri tarafından Mersin Limanı'nda bulunan İngiliz bayraklı *Arthur Serena* adlı gemiye müdahale edilerek gemiye el konulduğu bildirilmiştir. Konuya ilişkin bir Amerikan diplomatik belgesinde, geminin Kemalist orduya teslim edilmek üzere olduğu belirtilen önemli miktarda savaş malzemesini boşaltmaya hazırlandığı yönündeki bilgilere yer verilmiştir.[443] Bu olay bir İspanyol gazetesine de haber olmuştur.[444]

Bu olay, İngiltere'nin savaş malzemelerinin ihracatına yönelik sınırlamalarına rağmen, İngiliz bayrağı taşıyan gemiler aracılığıyla Anadolu'ya askerî malzeme sevkiyatı yapıldığına ilişkin iddiaların gündeme geldiğini ortaya

[442] A. Bozkurt, *a.g.m.,* s. 38.
[443] Central File: Decimal File 767.68112, Political Relations Of States, Relations; Bi-Lateral Treaties., Political., War. Peace. Friendship. Alliance. Non-Aggression., Turkey And Greece, Neutral Commerce., May 6, 1921 July 17, 1922. May 6, 1921 - July 17, 1922. MS Turkey: Records of the U. S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Political Relations Between Turkey and Other States, 1910-1929. National Archives (United States). Archives Unbound.
[444] *La Liberetad,* 1 Eylül 1922, s. 1.

koymaktadır. Bununla birlikte, geminin İngiliz bayrağı taşıması ve Türk ordusuna ulaştırılması öngörülen savaş malzemelerini naklettiğinin ileri sürülmesi, söz konusu sevkiyatın doğrudan İngiliz Hükümetinin bilgisi veya desteğiyle gerçekleştirildiği anlamına gelmemektedir. Ancak bu gelişme, İngiltere'nin resmî tarafsızlık politikası ile savaş koşullarında devam eden ticari faaliyetler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

İngiliz Hükümeti ve Lord Curzon, bir yandan Atina'nın askerî yardım taleplerini diplomatik çözüm gerekçesiyle geri çevirirken, diğer yandan Ankara'ya ulaşacak finansal kanallar üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır

Millî Mücadele sürecinde Hint Hilafet Hareketi tarafından toplanan nakdî yardımların Anadolu'ya aktarılması, savaş ortamının getirdiği diplomatik ve hukuki riskler nedeniyle uluslararası bankacılık ağının resmî onay mekanizmalarına tabi kılınmıştır. Bombay'da toplanan ianeler; sırasıyla *Netherlands Trading Company* (Bombay ve Amsterdam şubeleri), Osmanlı Bankası (*Imperial Ottoman Bank*, Londra, İstanbul ve Ankara şubeleri) ve ilerleyen süreçte *Imperial Bank of Persia* kanalıyla doğrudan Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yönlendirilmiştir. Ancak söz konusu finans kuruluşları, fiilen savaş halinde olunan Ankara Hükümeti'ne yüksek meblağlı transferler gerçekleştirmenin hukuki sorumluluğundan çekinmiş ve kurumsal risk almamak adına İngiliz bürokrasisinden (Whitehall) açık bir onay talep etmişlerdir. Nitekim ilk olarak gönderilen 10.000 Sterlinlik dilim ve ardından gelen ödemeler için Osmanlı Bankası Londra Merkezi, İngiliz Dışişleri Bakanlığı (*Foreign Office*) nezdinde yazılı ve şifahi girişimlerde bulunarak paranın aktarımına izin verilip verilmeyeceğini ısrarla sorgulamıştır. Transfer sürecindeki bu tıkanıklık, Birleşik Krallık'ın Türk-Yunan savaşı karşısındaki resmî politik tutumuyla aşılmıştır. 15 Ağustos 1921'de Avam Kamarası'nda milletvekili Joseph Kenworthy'nin soru önergesini yanıtlayan Başbakan David Lloyd George, İngiltere'nin taraflar arasında kesin bir "tarafsızlık" ilkesi benimsediğini resmen deklare etmiştir.[445] Bu ilan doğrultusunda Dışişleri Bakanı Lord Curzon idaresindeki İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı Bankası'nın sorgulamalarına işleme müdahale etmeyeceklerini ("*will take no action / express no objection*") bildirerek zımni cevaz vermiştir.

[445] Y. Doğan, Çetinkaya, "Hint Hilafet Hareketinin Para Yardımı ve İngiliz İzni", *Toplumsal Tarih,* No.341, Mayıs 2022, s. 46-48.

İngiltere'nin çizdiği yasal ve diplomatik sınırlar dâhilinde gerçekleşen bu onay mekanizması sayesinde, ilk etapta 20.000 Sterlinlik karşılık (14.440.000 kuruş) 26 Aralık 1921'de 305484 sayılı makbuzla Ankara'ya ulaşmış; takip eden 1922 ve 1923 yıllarındaki yeni transferlerde de bankalar her defasında İngiliz makamlarından tutum değişikliği olup olmadığını teyit ederek parayı aktarmışlardır.[446]

Bu yaklaşım Curzon'u "Türk yanlısı" yapmıyordu. Dışişleri Bakanı'nın amacı, Ankara'nın Misak-ı Millî taleplerini eksiksiz kabul etmek değil; Türk askerî başarısını İngiliz çıkarlarını koruyacak uluslararası bir düzen içinde sınırlamaktı. Boğazların serbestliği, İstanbul'daki İngiliz nüfuzu, azınlıkların korunması ve Müttefik dayanışması Curzon'un vazgeçmek istemediği başlıklardı.

Dorothy Boyd Rush'ın değerlendirmesine göre Curzon, savaş sonrasında Doğu'da ortaya çıkan milliyetçi dönüşümü teorik olarak kabul etmesine rağmen, bu değişimin İngiltere'nin eski nüfuz araçlarını ne ölçüde geçersiz kıldığını kavramakta gecikmişti. Mustafa Kemal hareketi, Curzon'un alışık olduğu Osmanlı diplomasisinden farklı olarak bağımsızlık ve millî egemenlik iddiasını pazarlık konusu yapmıyordu.[447]

Bununla birlikte Curzon ile Lloyd George arasındaki ayrılığın mutlak ve sürekli bir çatışma olduğu da ileri sürülemez. Gaynor Johnson, iki devlet adamının özellikle Fransa ve İtalya'nın Ankara ile bağımsız ilişkiler kurmasına karşı ortak bir tepki gösterdiklerini ve aralarındaki Türkiye anlaşmazlığının ancak 1922 sonbaharında hükûmetin işleyişini ciddi biçimde bozacak seviyeye ulaştığını belirtmektedir. Curzon ile Lloyd George, Yunanistan'ın geleceği konusunda farklı düşünseler bile İngiliz nüfuzunun Fransız ve İtalyan girişimleriyle sınırlandırılmasına birlikte karşı çıkmışlardı.[448]

Dolayısıyla temel ayrılık, İngiliz çıkarlarının korunup korunmaması konusunda değil, hangi araçla korunacağı üzerindeydi. Lloyd George, Yunanistan'ın siyasî ve askerî direncinin desteklenmesini savunurken Curzon,

[446] B. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* C. IV, no. 23-24, s.68 ve no. 28-29, s. 70 ve no. 33, s. 76.; D. Çetinkaya, *a.g.m.,* s. 49.
[447] Dorothy Boyd Rush, "Lord Curzon and Kemalism: The Old World and the New East", s. 77–79.
[448] Gaynor Johnson, "Curzon, Lloyd George and the Control of British Foreign Policy, 1919–22: A Reassessment", s. 57–58.

Yunan ordusunun kontrollü tahliyesini ve Ankara'nın uluslararası konferans yoluyla sınırlandırılmasını tercih ediyordu.

20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması, Sakarya'dan sonra İngiliz politikasını en fazla etkileyen diplomatik gelişmeydi. Fransa'nın Ankara Hükûmeti'ni fiilen muhatap alması, Kilikya'dan çekilmeyi kabul etmesi ve Türk milliyetçileriyle doğrudan anlaşması, Sevr'i uygulamak üzere kurulan Müttefik cephesinin parçalandığını gösterdi. Antlaşma aynı zamanda Ankara'nın güney cephesindeki askerî yükünü azaltıyor ve Türk ordusunun kuvvetlerini Batı Cephesi'nde toplamasına imkân sağlıyordu.[449]

Ankara Antlaşması'nın İngiliz karar alıcılarında yarattığı kaygı, yalnız Fransa'nın ayrı hareket etmesi değildi. Fransız birliklerinin çekilmesiyle Ankara'nın silah, mühimmat, ulaşım ve ticaret kanallarına daha kolay ulaşması, Yunan ordusunun gelecekteki durumunu daha da ağırlaştırıyordu. İngiliz istihbaratı Fransa'nın Ankara ile temaslarını, Franklin-Bouillon'un faaliyetlerini ve Türk-Fransız yakınlaşmasının askerî sonuçlarını ayrıntılı biçimde takip etmişti.[450]

Sonyel'in Türk dış politikası üzerine çalışması, Sakarya sonrasında Ankara'nın Doğu ve Batı siyasetlerini aynı anda kullandığını göstermektedir. Türk yönetimi bir taraftan Sovyet Rusya ve Kafkas devletleriyle ilişkilerini güvence altına alırken diğer taraftan Fransa ve İtalya'yı İngiltere ile Yunanistan'dan uzaklaştırmıştı. Bu politika, Müttefikler arasındaki rekabeti Ankara lehine işleyen bir diplomatik araca dönüştürdü.[451]

İngiltere'nin kaygısı imparatorluk ölçeğindeydi. Ankara'nın zaferi ve Fransa ile anlaşması, yalnız Anadolu'daki güç dengesini değiştirmiyor; Irak, Suriye, Mısır ve Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetini etkileyebilecek bir örnek oluşturuyordu. Erol Ulubelen'in yayımladığı İngiliz belgelerinde, Türk milliyetçiliği ile Bolşevizmin birleşmesinin İslam dünyasında İngiltere'yi başlıca düşman konumuna getirebileceği, bu nedenle Ankara ile Moskova'nın arasının açılması gerektiği yönündeki değerlendirmeler yer almaktadır.[452]

---

[449] Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 1921–1923*, s. 212–213.
[450] Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 210–211.
[451] Salahi R. Sonyel, *Turkish Diplomacy, 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement*, Sage Publications Limited, London 1975, s. 233–234
[452] Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, 1819–1939*, s. 271–272.

Bu endişe, İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik politikasındaki temel çelişkilerden birini oluşturuyordu. Ankara'ya sert davranmak kısa vadede İngiliz prestijini koruyabilirdi; ancak bu sertlik Mustafa Kemal yönetimini Sovyet Rusya'ya daha fazla yaklaştırabilir ve Hindistan'daki Müslüman muhalefetini güçlendirebilirdi. Ankara'ya taviz vermek ise Yunanistan'ın çöküşünü hızlandırabilir ve İngiltere'nin savaş sonrası antlaşmalarla kurduğu düzenin yenilgiye uğradığı izlenimini yaratabilirdi.

İngiliz istihbaratının Frunze Heyeti'nin Aralık 1921'de Ankara'ya gelişini yakından izlemesi de bu Sovyet kaygısıyla bağlantılıydı. İngiliz raporları, Ankara'nın Sovyet yardımını artırmaya ve Yunanistan'a karşı yeni bir taarruza hazırlanırken Moskova ile askerî eşgüdüm sağlamaya çalıştığını değerlendiriyordu.[453]

Hindistan boyutu da İngiliz politikasında belirleyiciydi. Türklerin İstanbul ve Doğu Trakya'dan çıkarılması, Hilafet hareketini ve Hint milliyetçiliğini besleyebilirdi. Hindistan Bakanlığı, Türkiye ile uzlaşmanın imparatorluğun Müslüman tebaası açısından gerekli olduğunu savunuyordu. Curzon ise Hindistan Hükûmeti'nin İngiliz dış politikasına doğrudan yön vermesine karşı çıkmakla birlikte, bu tepkinin varlığını tümüyle göz ardı edemiyordu.

İngiltere'nin Irak ve Musul'daki çıkarları da Türkiye meselesiyle bağlantılıydı. Ankara'nın Boğazlar ve İstanbul üzerinde kazandığı başarı, Irak sınırı ve Musul konusunda daha kararlı davranmasına yol açabilirdi. Bu sebeple İngiliz karar alıcıları Anadolu'daki her tavizi yalnız o bölgenin şartlarıyla değil, İngiltere'nin Mezopotamya'daki konumuna yapacağı etkiyle birlikte değerlendiriyordu. Bilal Şimşir'in aktardığı belgeler, Sakarya sonrasında Londra'daki kaygıların kısa sürede Irak ve Musul'un güvenliği üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir.[454]

Sir Horace Rumbold'un 6 Aralık 1921'de Curzon'a gönderdiği değerlendirme, İngiliz çıkarlarına uygun olası bir Türk barışının temel unsurlarını açık biçimde ortaya koymaktadır. Rumbold'a göre kurulacak düzen dört şartı sağlamalıydı:

---

[453] Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 228.
[454] Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 1921–1923*, s. 183–185.

1. Türkiye, Mısır, Arabistan ve İngiltere'nin Müslüman sömürgelerinde huzursuzluk yaratacak İslamî propagandanın merkezi olmamalıydı.

2. Türkiye, Mezopotamya'ya karşı askerî saldırı yapabilecek güçte bırakılmamalıydı.

3. Boğazlar açık tutulmalıydı.

4. Türkiye, yaşayabilir bir devlet hâline getirilmeliydi.[455]

Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki askerî-diplomatik dengeler Ankara Hükümeti lehine köklü bir değişim geçirmiştir. İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un 6 Aralık 1921 tarihinde Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a ilettiği gizli mektup ile Bağdat'taki İngiltere Mezopotamya Yüksek Komiseri Sir Percy Cox'ın değerlendirmeleri, İngiliz hariciyesi ile askerî kademeleri arasındaki stratejik görüş ayrılıklarını net bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Sakarya Zaferi sonrasında İngiliz diplomasisinde iki farklı yaklaşım belirginleşmiştir. Bağdat Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, Fransız ve İtalyanların Anadolu'dan çekilme süreçlerini dikkate alarak Ankara ile vakit kaybetmeksizin dostane bir barış yapılmasını savunmuştur. Cox'a göre, Türk tarafı ile kurulacak erken bir temas, Mezopotamya ve Orta Doğu'daki İngiliz manda yönetimlerinin güvenliği açısından hayati bir zorunluluktur. Buna karşılık Horace Rumbold ise Ankara ile yapılacağı varsayılan doğrudan bir anlaşmanın İngiliz İmparatorluğu'nun Doğu'daki saygınlığına ve nüfuzuna zarar vereceğini ileri sürmüştür. Rumbold, İngiliz kamuoyu, ticari çevreler ve bazı askerî yetkililer arasında beliren Yunanistan'ı tamamen gözden çıkararak Ankara ile Misak-ı Millî temelinde anlaşma fikrini tehlikeli bir teslimiyet olarak nitelendirmiştir.

Rumbold yazışmasında İngiltere'nin Doğu politikasındaki temel önceliklerini ve kırmızı çizgilerini dört ana eksende toplamıştır. Bunlar; Ankara merkezli bir nüfuzun Mısır, Hindistan ve Arabistan coğrafyasındaki Müslüman nüfusu İngiliz yönetimine karşı kışkırtmasının önüne geçilmesi, Türkiye'nin İngiliz kontrolündeki Irak topraklarına askerî harekât düzenleme imkânının ortadan kaldırılması, Boğazlar'ın uluslararası seyrüsefere açık tutularak İngiliz deniz

[455] *DBFP*, v. XVII, no. 472. s. 511, "Letter from Rumbold to Curzon", 6 December 1921.

denetiminin sürdürülmesi ve İngiliz tebaasının Türkiye topraklarında güvenle yaşayabileceği ticari ve hukuki ortamın korunmasıdır.

Diplomatik telgraflara yansıyan bilgilere göre Ankara Hükümeti; Sakarya Zaferi, Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması ve Kafkas Cumhuriyetleri ile yapılan Kars Antlaşması ile diplomatik ve askerî bakımdan mevzi kazanmıştır. Ankara, İngiltere ile yapılacak olası bir anlaşmada Misak-ı Millî ilkelerini şart koşmaktadır. İngiliz istihbarat raporlarına yansıyan değerlendirmelerde, Yunan ordusunun Anadolu'dan tamamen çıkarılmasından önce İngiltere ile bir barış yapılması halinde Ankara'nın Musul üzerindeki taleplerini esnetebileceği; ancak askerî zaferin tamamlanması durumunda Musul, Kerkük ve Süleymaniye üzerindeki haklarından kesinlikle taviz vermeyeceği ifade edilmiştir.

Sonuç olarak Sir Horace Rumbold'un raporu, Sakarya Meydan Muharebesi'nin İngiliz Dışişleri üzerindeki sarsıcı etkisini belgelemektedir. Müttefiklerin Kemalist hareketi askerî yoldan bastırma imkânının kalmadığı itiraf edilirken, İngiliz diplomasisinin temel hedefi Ankara'yı doğrudan tek meşru muhatap olarak tanımak yerine, İstanbul Hükümeti'ni ve Müttefik konferanslarını sürece dâhil ederek zafer kazanmış Türk tarafını diplomasi masasında dengelemek olmuştur.[456]

1922'nin ilk aylarında İngiliz makamları, Yunan ordusunun Anadolu'daki durumunun giderek ağırlaştığını biliyordu. Yunan cephesi yüzlerce kilometreye yayılmış, ordunun morali düşmüş, firarlar artmış, mali kaynaklar tükenme noktasına gelmişti. Buna karşılık Türk ordusu kış aylarında yeniden teşkilatlanmış, İstanbul'dan Anadolu'ya geçen subaylarla kadrolarını güçlendirmiş ve Fransızlarla İtalyanların kontrolündeki limanlar üzerinden malzeme sağlamıştı. İngiliz ve Yunan askerî istihbaratı Türk kuvvetlerini yaklaşık 120.000 kişi olarak tahmin ediyordu.[457]

Bu şartlar altında Curzon'un önceliği bir ateşkes yapılması ve Yunan ordusunun Anadolu'dan düzenli biçimde çekilmesiydi. Yunanistan'ın plansız tahliyesi, Hristiyan nüfusun güvenliği, İzmir'deki İngiliz ticari çıkarları ve Boğazlara yönelmesi muhtemel Türk ordusu bakımından tehlikeli görülüyordu. Batı Anadolu'da uzun süredir faaliyet gösteren İngiliz Levantenlerinin demiryolu,

[456] *DBFP,* v. XVII, no. 472, s. 510-513.
[457] E. Daleziou, *a.g.t.*, s. 243–244

maden, sanayi ve ticaret alanlarındaki yatırımları da İngiliz makamlarının bölgedeki güvenlik gelişmelerini dikkatle izlemesine yol açıyordu.[458]

Mart 1922'de gündeme gelen Müttefik barış önerileri, Yunan ordusunun Anadolu'yu aşamalı olarak boşaltmasını, İzmir'in statüsünün değiştirilmesini, Doğu Trakya'da yeni bir sınır kurulmasını ve Boğazların silahsızlandırılmış uluslararası bir rejim altında tutulmasını öngörüyordu. Bu teklifler, Sevr'in aynen uygulanmasından vazgeçildiğinin açık göstergesiydi; ancak Ankara'nın Misak-ı Millî programını bütünüyle karşılamıyordu.

Curzon'un biyografisinde, Gounaris'in yardım taleplerinden sonra Dışişleri Bakanı'nın zihninde baskın hâle gelen düşüncenin ateşkes ve barışçı tahliye olduğu belirtilmektedir. Curzon Yunan ordusuna yeni bir saldırı gücü kazandırmaktan ziyade, bir askerî felaket gerçekleşmeden diplomatik müdahalede bulunmak istiyordu.[459]

Bununla birlikte Lloyd George, Yunanistan'a siyasî desteğini sürdürdü. Başbakan, Yunan ordusuna doğrudan İngiliz birlikleri göndermeye veya açık devlet kredisi sağlamaya hazır değildi; fakat Atina'nın Anadolu'dan koşulsuz çekilmesini de İngiltere'nin bölgesel yenilgisi olarak görüyordu. Bu nedenle resmî tarafsızlık ile örtülü Yunan desteği arasında gidip gelen bir politika ortaya çıktı.

Daniel-Joseph MacArthur-Seal'ın ele geçirilen Yunan diplomatik yazışmalarına dayanan çalışması, Lloyd George ve yakın çevresinin resmî Dışişleri kanallarının dışında Yunan temsilcileriyle temas kurduğunu ortaya koymaktadır. Bu temaslar, İngiltere resmen tarafsızlığını ilan etmişken Yunan hükûmetine İngiliz desteğinin devam edebileceği izlenimini verdi.[460]

Lloyd George'un gayriresmî diplomasisi yalnız Yunan moralini desteklemekle kalmadı; Dışişleri Bakanlığının Atina'yı uzlaşmaya zorlama çabalarını da zayıflattı. Yunan yöneticileri resmî İngiliz önerilerindeki ihtiyatlı dil ile Başbakanlık çevresinden aldıkları cesaret arasında kaldılar. Bu durum, Yunanistan'ın gerçek askerî ve mali kapasitesiyle yüzleşmesini geciktirdi.[461]

---

[458] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket, 1918–1922*, s. 293–294
[459] Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, C. III, s. 283–284.
[460] Daniel-Joseph MacArthur-Seal, "Intelligence and Lloyd George's Secret Diplomacy in the Near East, 1920–1922", s. 708–709.
[461] D. MacArthur-Seal, *a.g.m.,* s. 710–711.

Yunanistan'ın kredi talepleri de aynı ikiliği yansıtıyordu. İngiliz hükûmeti doğrudan mali destek sağlamadığı hâlde, Başbakanlık çevresi özel piyasalardan kredi bulunması için siyasî teşviklerde bulunuyordu. Curzon ve Dışişleri Bakanlığı ise bu yardımın İngiltere'nin tarafsızlık iddiasını ortadan kaldıracağından ve Fransa ile İtalya'yı Ankara'ya daha fazla yaklaştıracağından endişe ediyordu.[462]

İngiltere bu dönemde Yunan ordusunu ne zafer kazanacak ölçüde destekledi ne de düzenli biçimde geri çekilmeye zorladı. Böylece Anadolu'da askerî bakımdan sürdürülemez, fakat diplomatik açıdan dondurulmuş bir cephe oluştu. Bu çıkmazdan İngiltere veya Yunanistan değil, hazırlık için zaman kazanan Ankara yararlandı.

Büyük Taarruz'dan önce savaşsız çözüm arayışları yalnız resmî Müttefik konferanslarıyla sınırlı değildi. İngiliz Generali ve Milletvekili Charles Townshend'ın Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal Paşa ile görüşme girişimi, İngiliz hükûmeti içinde Türkiye politikasına yönelik muhalefetin gayriresmî bir yansımasıydı.

Townshend, Türklerle İngilizlerin iki tarafın da itibarını koruyacak bir barış yapabileceğine inanıyordu. İngiliz hükûmeti kendisine Türkiye için pasaport vermemiş, buna rağmen Townshend Fransızların sağladığı diplomatik imkânlardan yararlanarak Temmuz 1922'de Anadolu'ya ulaşmıştı. Aynı dönemde Ankara Hükûmeti de Fethi Bey'i Avrupa başkentlerinde gayriresmî barış temasları yürütmek üzere görevlendirmişti.[463]

Townshend'ın Anadolu ziyareti ile Fethi Bey'in Avrupa misyonunun aynı dönemde ve Fransız desteğiyle yürütülmesi, Fransa'nın İngiltere'den bağımsız bir çözüm kanalı oluşturma çabasını da göstermektedir. Townshend'ın Mustafa Kemal'le ulaştığı düşünülen prensip mutabakatı Lloyd George hükûmeti tarafından dikkate alınmamış; Fethi Bey de Londra'da resmî bir görüşme zemini bulamamıştır. Böylece askerî harekâttan önceki son uzlaşma girişimleri sonuçsuz kalmıştır.[464]

Bu gelişme İngiliz politikasındaki başka bir ayrılığı ortaya çıkarır. Parlamento, askerî çevreler ve eski görevliler arasında Ankara ile doğrudan

[462] D. MacArthur-Seal, *a.g.m.,* s. 723–724
[463] Kadir Kon ve Ebubekir Ceylan, "Vatana İhanetle Ulusal Kahramanlık Arasında: İngiliz Generali Charles Townshend'ın 'Türkiye Meselesi'nin Çözümü Sürecindeki Faaliyetleri ve İlginç İlişkiler Ağı, 1922–23", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Siyaset, Toplum ve İTÜ*, Ed. Ebubekir Ceylan, İTÜ Yayınevi, İstanbul,2023, s. 228–229.
[464] Kadir Kon ve Ebubekir Ceylan, "Vatana İhanetle Ulusal Kahramanlık Arasında", s. 216–217.

anlaşmayı savunan isimler bulunmasına rağmen, Lloyd George hükûmeti bu kişileri yetkili arabulucu olarak tanımamıştı. Başbakanlık, diplomatik girişimin denetimini kaybetmekten ve Fransa'nın Ankara üzerindeki nüfuzunu artırmasından çekiniyordu.

Salahi Sonyel'in değerlendirmesine göre Ankara, 1922 yazında diplomasi yoluyla barış ihtimalini tamamen reddetmemiş; fakat önerilerin Misak-ı Millî'nin temel taleplerini karşılamaması nedeniyle askerî hazırlıklarını da kesintiye uğratmamıştı. Fethi Bey'in görevi sonuçsuz kaldığında Türk yönetimi, diplomatik yolların İngiltere tarafından kapatıldığı sonucuna vardı.[465]

Townshend'ın 1922'de üstlendiği rol, Mudanya sonrasında da devam edecek Türkiye-Batı uzlaşması tartışmalarının erken bir örneğiydi. Kadir Kon'un çalışmasında bu girişim, yeni Türkiye'nin bir Asya gücü olarak mı hareket edeceği, yoksa İngiltere ve Batı sistemiyle yeniden mi bütünleşeceği yönündeki daha geniş tartışmanın başlangıç noktalarından biri olarak ele alınmaktadır.[466]

Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından Türk ordusu, Büyük Taarruz'a yönelik hazırlıklarını yoğun ve sistemli bir eğitim programı çerçevesinde sürdürmüştür. Sakarya Muharebesi sonrasında gerçekleştirilen takip harekâtı ve çatışmaların 10 Ekim 1921 tarihinde sona ermesinden Ağustos 1922'ye kadar geçen yaklaşık on buçuk aylık süre, ordunun eğitim ve muharebe kabiliyetlerinin geliştirilmesi açısından önemli bir fırsat sağlamıştır. Bu süreçte birliklerin her kademesinde çeşitli kurslar ve talimgâhlar açılmış, düzenli tatbikat ve manevralarla personelin askerî bilgi ve becerileri geliştirilmiştir. Önceki muharebelerde önemli tecrübeler kazanan subay ve komutanlar, bu birikimlerinden yararlanarak hem kendi hazırlıklarını tamamlamış hem de emrindeki birlikleri taarruz harekâtının gerekliliklerine uygun şekilde eğitmiştir. Böylece Türk ordusunun muharebe gücü, sevk ve idare kabiliyeti ile harekât hazırlık düzeyi artırılarak Büyük Taarruz öncesinde askerî bakımdan önemli bir ilerleme sağlanmıştır.[467]

Mustafa Kemal Paşa, 20 Temmuz tarihli yazısında, düşman ordusunun geri çekilme hareketlerinin tespitinde karşılaşılan güçlükleri kabul etmekle birlikte,

[465] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 262–264.
[466] Kadir Kon, "1923'te Kurulan Yeni Türkiye Bir Asya Gücü mü Olmalıydı, Yoksa Avrupa'da mı Kalmalıydı?", s. *100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti. Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan*, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2024, 503–505.
[467] Necdet Tuna, "Sakarya Meydan Muharebesi Sonrası Stratejik Dönüşüm Ve Büyük Taarruz'a Giden Süreç". *Urban 21 Journal* 4/1 (June 1, 2026), s. 139.

Yunan kuvvetlerinin herhangi bir muharebeye girilmeksizin geri çekilmelerine izin verilmesinin askerî, manevi ve siyasi bakımdan ciddi kayıplara yol açacağını vurgulamıştır. Bu doğrultuda ilgili komutanlardan düşmanın günlük hareketlerini yakından takip etmelerini, gerekli bütün tedbirleri almalarını ve taarruz fırsatlarının kaçırılmaması için azami dikkat ve özen göstermelerini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu değerlendirmesi, düşman kuvvetlerinin yalnızca geri çekilmeye zorlanmasının yeterli görülmediğini, aynı zamanda uygun fırsatlardan yararlanılarak muharebeye zorlanmasının da önemsendiğini ortaya koymaktadır.[468]

Büyük Taarruz öncesinde yürütülen askerî hazırlıkları yakından takip eden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Afyonkarahisar ve Konya başta olmak üzere çeşitli cephe bölgelerini ziyaret ederek birliklerin durumunu yerinde incelemiş ve gerekli talimatları vermiştir. Bu hazırlıklar kapsamında gerçekleştirilen Ilgın Süvari Kolordusu Manevrası da birliklerin taarruz öncesindeki eğitim ve harekât kabiliyetlerinin geliştirilmesi bakımından önem taşımıştır. Büyük Taarruz sırasında Türk ordusunun sevk ve idaresi, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yönetiminde oluşturulan komuta kademesi tarafından yürütülmüştür. Genelkurmay Başkanlığı görevini Fevzi (Çakmak) Paşa, Batı Cephesi Komutanlığını İsmet (İnönü) Paşa üstlenirken 1. Ordu'ya Nurettin Paşa, 2. Ordu'ya Yakup Şevki (Subaşı) Paşa ve Süvari Kolordusu'na Fahrettin (Altay) Paşa komuta etmiştir. Taarruz hazırlıklarının son aşamasında, 27-28 Temmuz 1922 gecesi Akşehir'de Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa arasında yapılan görüşmelerde harekât planı değerlendirilerek hazırlıkların tamamlanmasına ilişkin kararlar alınmıştır. Ardından Akşehir'e davet edilen ordu ve kolordu komutanlarıyla gerçekleştirilen toplantılarda planın ayrıntıları ele alınmış ve komutanların görüşleri değerlendirilmiştir. Bu görüşmelerin ardından Batı Cephesi Komutanlığı tarafından 6 Ağustos 1922 tarihinde ordulara gizli olarak taarruza hazırlık emri verilmiştir. Böylece uzun süredir sürdürülen askerî hazırlıklar, belirlenen harekât planı doğrultusunda son aşamasına ulaşmıştır.[469]

Büyük Taarruz öncesinde Türk ve Yunan ordularının askerî mevcutları ve teçhizat bakımından sahip oldukları imkânlar karşılaştırıldığında, iki taraf arasında önemli farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Taarruz öncesinde Türk Batı Cephesi,

[468] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/1-1-2.
[469] Zekeriya Türkmen, Türk İstiklal Savaşında Büyük Taarruz. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 2018, (380), s. 19.

8.658 subay ve 199.283 er olmak üzere toplam 207.941 kişilik askerî mevcuda sahipti. Ordunun envanterinde 100.352 tüfek, 2.025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5.282 kılıç ve 10 uçak bulunmaktaydı. Ayrıca lojistik ve ulaştırma faaliyetlerinde kullanılmak üzere 67.974 hayvan, 3.141 at arabası, 1.970 öküz arabası, 2.318 kağnı, 86 otomobil, 198 kamyon ve 33 ambulans mevcuttu.

Buna karşılık Yunan Küçük Asya Ordusu, 6.418 subay ve 218.205 er olmak üzere toplam 224.623 kişilik askerî kuvvete sahipti. Yunan ordusunun silah ve teçhizat envanterinde 90.000 tüfek, 3.139 hafif makineli tüfek, 1.280 ağır makineli tüfek, 450 top ve 50 uçak yer almaktaydı. Ulaştırma ve lojistik imkânları bakımından ise 63.721 hayvan, 4.036 kamyon ve 1.776 otomobile sahipti.[470]

25 Ağustos 1922 tarihinde Anadolu'nun dış dünya ile haberleşmesi kesilmiş ve Türk ordusunun 26 Ağustos sabahı genel taarruza başlayacağı birliklere bildirilmiştir. Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığı karargâhları Kocatepe yakınlarındaki Çakırözü bölgesine taşınmıştır. Türk birlikleri gece boyunca Yunan mevzilerine yaklaşarak taarruz için uygun konumlara yerleşmiştir. 26 Ağustos 1922 sabahı başlayan Büyük Taarruz, Türk ordusunun Yunan savunma hatlarına yönelik yoğun ve kararlı harekâtıyla kısa sürede önemli başarılar sağlamıştır. Taarruzun ilk iki gününde Yunan ordusunun birçok müstahkem mevzisi ele geçirilmiş, Türk birliklerinin beklenmedik bir noktadan gerçekleştirdiği hızlı ilerleyiş karşısında Yunan kuvvetleri geri çekilmeye başlamıştır. 27 Ağustos 1922 tarihinde Afyonkarahisar'ın Türk ordusu tarafından geri alınmasıyla Yunan savunma hattı önemli ölçüde çözülmüş ve Yunan birlikleri Dumlupınar istikametine çekilmek zorunda kalmıştır. Türk ordusu, 28 ve 29 Ağustos tarihlerinde sürdürdüğü taarruz ve takip harekâtıyla Yunan kuvvetlerinin geri çekilme yollarını kesmeye ve birliklerini kuşatma altına almaya yönelmiştir. Bu harekât sonucunda Yunan ordusunun önemli bir bölümü 30 Ağustos günü Dumlupınar bölgesinde kuşatılmıştır. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan sevk ve idare ettiği ve tarihe Başkomutanlık Meydan Muharebesi olarak geçen çarpışmalarda Yunan ordusunun ana kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Muharebeden kurtulabilen Yunan birlikleri Uşak istikametine doğru çekilirken 30 Ağustos 1922 tarihinde kazanılan kesin zafer, Büyük Taarruz'un

[470] *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1. Kitap, Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Büyük Taarruz,* Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967, s. 16.

askerî hedeflerine ulaşılmasında ve Anadolu'daki Yunan işgalinin sona erdirilmesinde belirleyici bir dönüm noktası olmuştur.[471]

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz, İngiliz hükûmetinin uzun süredir ertelediği kararı birkaç gün içinde zorunlu hâle getirdi. Yunan cephesinin süratle çökmesi ve Türk ordusunun İzmir'e ulaşması, yalnız Yunanistan'ın Anadolu politikasını sona erdirmedi; İngiltere'nin bölgedeki vekil güç stratejisini de ortadan kaldırdı.

İngiliz karar alıcıları, Türk ordusunun taarruz hazırlığı yaptığını biliyorlardı; ancak taarruzun zamanı, gücü ve Yunan cephesinin ne kadar hızlı çözüleceği konusunda yeterli bir ortak değerlendirmeye sahip değillerdi. John Ferris'in belirttiği üzere İngiliz makamları 1922 yazında Türk ve Yunan ordularından hiçbirinin diğerini kesin olarak yenemeyeceği düşüncesine eğilimliydi. Türk zaferi ihtimali raporlarda yer alsa da bunun süratle gerçekleşeceği ve İngiliz politikasını bütünüyle değiştireceği öngörülmemişti.[472]

Buradaki mesele istihbarat eksikliğinden çok, mevcut bilgilerin siyasî kabullere göre yorumlanmasıydı. Başbakanlık Yunan ordusunun direnme kapasitesini olduğundan yüksek değerlendirirken askerî çevreler çok daha kötümserdi. Farklı birimlerden gelen raporlar ortak bir değerlendirme merkezinde birleştirilemediği için, aynı bilgiler Curzon, Lloyd George, Genelkurmay ve İstanbul'daki temsilciler tarafından farklı biçimlerde okundu.[473]

Bilal Şimşir'in yayımladığı İngiliz belgeleri, Büyük Taarruz öncesinde Londra'nın Yunan ordusunun savunma gücü hakkında yanlış hesaplara dayandığını göstermektedir. İngilizler, Yunan cephesinin belirli bir süre direnebileceğini ve bu sürenin yeni bir diplomatik müdahaleye imkân vereceğini düşünmüşlerdi. Cephe birkaç gün içinde çöktüğünde İngiltere artık İzmir veya Batı Anadolu'nun statüsünü değil, Türk ordusunun Boğazlara ve İstanbul'a yönelmesini tartışıyordu.[474]

Lloyd George'un 4 Ağustos 1922'de Avam Kamarası'nda yaptığı ve Yunanistan'a haksızlık edildiğini öne süren konuşması, Yunan kamuoyunda İngiliz desteğinin süreceği beklentisini güçlendirmişti. Douglas Dakin, bu konuşmanın

---

[471] Z. Türkmen, Türk İstiklal Savaşında Büyük Taarruz, s. 20; N. Tuna, *a.g.m.,* s. 143.
[472] John R. Ferris, "'Far Too Dangerous a Gamble?' British Intelligence and Policy during the Chanak Crisis", *Power and Stability in British Foreign Policy, 1865–1965*, s. 136–137.
[473] John R. Ferris, "Far Too Dangerous a Gamble?", s. 151–152.
[474] Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 1921–1923*, s. 335–337.

Yunan ordusunun moralini geçici olarak yükselttiğini, fakat maddi veya askerî bir taahhüt içermediğini belirtmektedir.[475]

Böylece İngiliz siyaseti, Yunanistan'a mücadeleyi sürdürme cesareti vermiş fakat bunu başarabilecek kaynakları sağlamamıştı. Büyük Taarruz, siyasî teşvik ile askerî kapasite arasındaki bu boşluğu görünür hâle getirdi.

Türk ordusunun İzmir'e ulaşmasıyla İngiliz politikasının coğrafi merkezi Batı Anadolu'dan Boğazlara kaydı. Artık temel sorun Yunan ordusunun Anadolu'daki mevcudiyetini korumak değil, Türk ordusunun Çanakkale, İzmit, İstanbul ve Doğu Trakya'ya ilerlemesini önlemekti.

Doğu Trakya'daki Yunan ordusu, İngiltere bakımından bir süre daha askerî değer taşıyordu. Bu birlikler Türk ordusunun Boğazların Avrupa yakasına geçmesini önleyebilir ve İngiliz kuvvetleri için tampon işlevi görebilirdi. Bu nedenle Londra, Yunan birliklerinin derhâl Trakya'dan çekilmesini istemedi. Ancak Fransa ve İtalya'nın Türklerle savaşmayı reddetmesi, Yunan ordusunun Trakya'da İngiliz siyasetine hizmet eden bağımsız bir araç olarak kullanılmasını imkânsızlaştırdı.

Yunanistan, Türklere karşı savaşı kaybetti. Bunun nedeni yalnızca Lloyd George'un Yunanistan'a verdiği desteği çekmesi miydi? Yunan birliklerinin Anadolu'dan çekilmesinin ardından tartışmalar, artık Türk kuvvetlerine karşı vekâlet savaşı yürütülmesi değil, aracılar olmaksızın doğrudan bir savaşın nasıl sürdürüleceği üzerinde yoğunlaştı. Mustafa Kemal, Amiral Brook'a gönderdiği özel mektupta Büyük Britanya ile barış ihtimaline değinerek şu ifadeleri kullandı: "İki hükümet, olağan usuller çerçevesinde siyasi ilişkiler kurabilir."[476]

İngiltere'nin başlıca endişesi Boğazların serbestliği ve İngiliz imparatorluk prestijiydi. Türk ordusunun Çanakkale'de İngiliz birliklerini geri çekilmeye zorlaması, Hindistan'dan Mısır'a kadar İngiliz gücünün yenilebilir olduğu düşüncesini yayabilirdi. Bu nedenle prestij, yalnız sembolik bir mesele değil, İngiltere'nin geniş imparatorluk alanlarını sınırlı askerî kuvvetle yönetmesini sağlayan caydırıcılığın temel unsuruydu.

[475] Douglas Dakin, "Lord Curzon's Policy Towards Greece, 1920–1923", s. 547–548.
[476] F. B. Yıldızeli, *a.g.e.,* s. 66.

Briton Cooper Busch, Çanakkale görüşmelerinde İngiliz karar alıcılarının Boğazların iki yakasının güvenliği, İstanbul'un savunulması, Irak ve Hindistan'daki sonuçlar üzerinde farklılaştıklarını göstermektedir. Austen Chamberlain ve Hindistan Bakanı Lord Peel, Çanakkale'de savaşa girip yenilmenin geri çekilmekten daha ağır sonuçlar doğuracağını düşünürken Lloyd George, İngiltere'nin Mustafa Kemal karşısında geri adım atamayacağını savunuyordu. Başbakan Balkan devletlerinden ve dominyonlardan yardım alınabileceğine inanıyor, Curzon ise bu beklentileri gerçekçi bulmuyordu.[477]

İngiliz Kabinesi'nin sertlik yanlısı kanadı, Çanakkale'nin boşaltılmasını İngiliz İmparatorluğu'nun ağır bir prestij kaybı olarak değerlendiriyordu. Lloyd George, Lord Birkenhead, Austen Chamberlain, Worthington-Evans, Balfour ve Churchill bu kanadın önde gelen isimleriydi. Churchill'in bu gruba katılması ilk bakışta çelişkili görünmektedir; çünkü Churchill daha önce Yunanistan'ın Anadolu macerasına mesafeli yaklaşmıştı. Ancak Çanakkale'de söz konusu olan artık Yunanistan'ın genişlemesi değil, İngiltere'nin Boğazlardaki doğrudan stratejik mevkiiydi.

Churchill daha sonra kendisi ile Lloyd George çevresindeki isimleri "kararlı küçük bir grup" olarak tanımlamış ve amaçlarının Türk ordusunu Avrupa'ya geçmeden müzakereye zorlamak olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte hükûmetin elindeki kara kuvvetleri bu iddialı hedefle karşılaştırıldığında son derece sınırlıydı.[478]

Çanak Krizi sırasında Curzon ile Lloyd George arasındaki ayrılık açık bir kabine çatışmasına dönüştü. Curzon, Türk ordusunun Müttefik kuvvetlerine doğrudan saldıracağı iddiasının abartıldığını ve savaş tehdidinin aylardır sürdürdüğü diplomatik çözüm arayışını tehlikeye attığını düşünüyordu. Ona göre öncelik, Fransa ile İtalya'yı yeniden ortak bir çizgiye çekmek ve Ankara'yı bir barış konferansına razı etmekti.[479]

Curzon'un Fransa Başbakanı Poincaré ile yaptığı görüşmeler son derece gergin geçti. Poincaré, tek bir Fransız askerinin dahi Türklerle savaşta tehlikeye atılmayacağını açıkça ifade etti. Fransız ve İtalyan birliklerinin Çanakkale'den

[477] Briton Cooper Busch, *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918–1923*, s. 250–251.
[478] W. Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, s. 447–449.
[479] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 265-266.

çekilmesi İngiltere'yi sahada yalnız bıraktı. Curzon başlangıçta İngiltere'nin gerekirse tek başına hareket edeceğini söylemişse de Balkan devletlerinden veya dominyonlardan beklenen desteğin gelmeyeceği anlaşılınca Doğu Trakya ile Edirne'nin Türklere verilmesini içeren uzlaşma formülünü kabul etti.[480]

Curzon'un asıl kaygılarından biri, İngiltere'nin Fransa ve İtalya olmadan savaşa girmesiydi. Müttefik birliğinin bozulması, İngiltere'nin Boğazları savunmak için gerekli kara gücünden yoksun kalması anlamına geliyordu. Ayrıca tek taraflı bir İngiliz savaşı, Türkiye meselesini Avrupa'daki daha geniş İngiliz-Fransız rekabetinin parçası hâline getirebilirdi.

Curzon'un biyografisinde, 29 Eylül'de Kabinenin Türk kuvvetlerine ültimatom verilmesi kararına Dışişleri Bakanı'nın karşı çıktığı açıkça belirtilmektedir. Curzon, diplomasinin henüz sonuç verebileceğine inanıyor ve ültimatomun en az yirmi dört saat ertelenmesini istiyordu. Kabinenin askerî uzmanlık iddiasıyla hareket eden çoğunluğu ise bu talebi reddetmişti.[481]

Bu ayrılık, Curzon'un Lloyd George karşısında sürekli güçsüz kaldığı anlamına gelmemektedir. Dışişleri Bakanı Paris'te Fransa ve İtalya ile yeniden temas kurmuş, Doğu Trakya konusunda taviz karşılığında Boğazların geçici güvenliğini sağlayan formülün hazırlanmasında belirleyici olmuştu. Ancak Curzon'un başarısı, İngiliz hükûmetinin askerî tehditlerinden ziyade Fransa'nın Ankara üzerindeki nüfuzuna ve Mustafa Kemal'in doğrudan çatışmadan kaçınmasına dayanıyordu.

Çanakkale Krizi'ndeki en önemli görüş ayrılıklarından biri, Londra'daki Kabine ile İstanbul'daki İngiliz temsilcileri arasında yaşandı. Yüksek Komiser Horace Rumbold ve General Charles Harington, Türk ordusunun gerçek gücünü, İngiliz kuvvetlerinin yetersizliğini ve yerel bir çatışmanın kısa sürede genel savaşa dönüşebileceğini Londra'daki siyasetçilerden daha yakından görüyordu.

Rumbold'a göre İngiliz kamuoyu Doğu Trakya veya Edirne'nin Yunanistan'da kalması için savaşmaya razı değildi. İngiliz halkı ancak Boğazların serbestliği açıkça tehdit edilirse askerî harekâtı destekleyebilirdi. Bu sebeple

[480] Douglas Dakin, "Lord Curzon's Policy Towards Greece, 1920–1923", s. 549–550.
[481] Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, C. III, s. 296.

Rumbold, İngiltere'nin savunamayacağı talepler ileri sürmesini ve Türkleri ültimatomla köşeye sıkıştırmasını tehlikeli buluyordu.[482]

Kabine 29 Eylül'de Harington'a, Türk kuvvetlerinin tarafsız bölgeden çekilmemesi hâlinde kara, deniz ve hava kuvvetlerinin ateş açacağını bildiren bir ültimatom gönderdi. Harington ise bu emri derhâl uygulamadı. Ankara'nın mütareke görüşmelerine katılma ihtimalinin bulunduğunu, Türk kuvvetlerinin henüz saldırgan bir harekete girişmediğini ve birkaç gün içinde İzmit bölgesinde çok sayıda Türk tümeninin toplanabileceğini bildirerek müzakereyi sürdürdü.

Harington, tam görüşme ihtimali doğmuşken ateş açmanın "her yerdeki mayına kibrit çakmak" anlamına geleceğini ifade etmişti. Bu değerlendirme yalnız askerî ihtiyat değil, Londra'nın prestij söylemi ile sahadaki kuvvet dengesi arasındaki uçurumun teşhisiydi.[483]

Harington'ın emri uygulamaması Kabinede büyük öfke yarattı; ancak Mustafa Kemal'in Mudanya'da görüşmeyi kabul etmesi, General'in ihtiyatlı tutumunu haklı çıkardı. Böylece İngiltere ile Türkiye arasındaki savaş, merkezden verilen emrin sahadaki komutan tarafından geciktirilmesi sayesinde önlenmiş oldu.

Abdurrahman Bozkurt'un aktardığı belgeler, krizin yalnız Çanakkale'de yaşanmadığını, Kocaeli Yarımadası'nda da Türk ve İngiliz kuvvetlerinin birbirlerine baskı yaptığını göstermektedir. Mudanya görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada Türk birlikleri İzmit ve İstanbul yönünde hareketlenmiş, İngilizler yeni savunma mevzileri hazırlamıştı. Bununla birlikte İngiliz Amiralliği, yeni bir talimat verilmedikçe İzmit'te tarafsız bölgeye giren Türklere karşı düşmanca harekette bulunulmamasını ve Yunan askerî vasıtalarının Marmara'ya sokulmamasını emretmişti.[484]

Bu emirler, İngiltere'nin bir taraftan prestij ve tarafsız bölge söylemini korurken diğer taraftan sahada çatışmayı önlemeye çalıştığını göstermektedir. İngiliz politikası bu noktada tek bir çizgiden değil, Londra'nın sert açıklamalarıyla İstanbul'daki askerî ihtiyatın eşzamanlı uygulanmasından oluşuyordu.

Lloyd George'un sert politikası İngiltere içinde ve imparatorluğun dominyonlarında yeterli destek bulmadı. Kanada ve Güney Afrika asker

[482] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 269-270.
[483] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 270-271.
[484] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket, 1918–1922*, s. 445–446.

göndermeye yanaşmadı; Avustralya kesin bir taahhütten kaçındı; yalnız Yeni Zelanda sınırlı yardım teklif etti. İngiliz basını ve kamuoyu da Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye ile yeni bir savaşa girilmesine karşıydı.

Bu durum, İngiltere'nin imparatorluk gücünün 1918'de göründüğü kadar sınırsız olmadığını ortaya çıkardı. İngiliz donanması Boğazlarda üstünlüğünü koruyabilirdi; fakat Anadolu ve Trakya'da geniş çaplı kara savaşı yürütmek için yeterli askerî ve siyasî destek bulunmuyordu. Lloyd George'un Balkan devletleri ile dominyonlardan kuvvet sağlama beklentisi gerçekleşmedi.

Daleziou'nun değerlendirmesine göre Çanakkale'deki savaş tehdidi, İngiltere'nin hâkim güç olduğunu göstermek bakımından belirli bir işlev görmüş olsa da Başbakan'ın politikası basın, kamuoyu, dominyonlar ve hatta Kral tarafından desteklenmemişti. İngiltere'nin deniz gücü Boğazlarda üstünlüğünü sürdürürken kara kuvvetlerinin sınırlılığı, askerî tehdidin güvenilirliğini azaltıyordu.[485]

Çanakkale Krizi Lloyd George hükûmetinin düşüşünün tek sebebi değildi; ancak Başbakan'ın kişisel dış politika yöntemine, Yunanistan'a verdiği desteğe ve İngiltere'yi Müttefiklerinden bağımsız biçimde savaşa sürükleme ihtimaline yönelik eleştirileri yoğunlaştırdı. Muhafazakâr çevreler, İngiltere'nin tek başına "dünyanın polisi" gibi hareket edemeyeceğini savunmaya başladılar.

Curzon ile Churchill arasında hükûmetin düşüşünden sonra yaşanan tartışmalar da kriz sırasında bilgi paylaşımının ne kadar sorunlu olduğunu göstermektedir. Curzon, dominyonlara askerî yardım çağrısı yapan bildiriden önceden haberdar olmadığını ileri sürmüş; Churchill ise Dışişleri Bakanı'nın bilgilendirildiğini savunmuştu. Bu tartışma, kararların dar bir Başbakanlık çevresi içinde alınmasının Kabine dayanışmasını zayıflattığını ortaya koymaktadır.

Mudanya Konferansı, İngiltere açısından Türk askerî zaferini geri çevirecek bir toplantı değildi. Konferansın amacı, Türk ordusunun Boğazlara ve Doğu Trakya'ya denetimsiz biçimde ilerlemesini önlemek, Yunan ordusunun çekilmesini düzenlemek ve nihai barış konferansına kadar İngiliz askerî varlığını güvenceye almaktı.

[485] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 270-271.

General Harington 2 Ekim'de Mudanya'ya hareket etti. İngiltere'yi Harington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Mombelli temsil ederken Ankara Hükûmeti adına İsmet Paşa görüşmelere katıldı. Yunan temsilcileri Mudanya'da bulunmalarına rağmen doğrudan toplantılara alınmadılar; gelişmeler hakkında Müttefik generaller tarafından bilgilendirildiler.[486]

İngiltere görüşmeleri yalnız askerî ateşkes şartlarıyla sınırlamak istiyordu. Ankara ise Doğu Trakya'nın Yunan ordusundan boşaltılmasını, Türk sivil yönetiminin gecikmeden kurulmasını ve bölgenin tesliminin belirsiz bir tarihe bırakılmamasını talep ediyordu. Karaağaç'ın statüsü, Türk jandarmasının sayısı, Müttefik birliklerinin bölgede ne kadar kalacağı ve tarafsız bölgelerin sınırları başlıca anlaşmazlık konularıydı.

Curzon başlangıçta Doğu Trakya'nın barış antlaşmasından önce Ankara'ya teslim edilmesine karşıydı. Ona göre bu mesele siyasî nitelikteydi ve Mudanya'daki generallerin yetkisini aşıyordu. Ancak Poincaré'nin Türk taleplerine verdiği destek ve Fransa ile İtalya'nın savaşmayı kesin biçimde reddetmesi, İngiltere'nin direnme imkânını sınırladı. Curzon sonunda Türklerin Doğu Trakya ve Edirne'ye dönüşünü kabul etmek zorunda kaldı.[487]

Mudanya görüşmeleri 5 Ekim'de geçici bir çıkmaza girdi. İsmet Paşa, Doğu Trakya'nın otuz gün içinde Türk yönetimine devredilmesini isterken Müttefik generaller Paris'te hazırlanan ve teslim sürecini uzatan tasarıda ısrar ediyordu. Ankara, teslim edilen her bölgeden Müttefik kuvvetlerinin çekilmesini ve Yunan ordusunun götürdüğü sivil tutuklularla Türk savaş esirlerinin iadesini talep etti.[488]

Mustafa Kemal, İsmet Paşa'ya temel talepler için sonuna kadar mücadele etmesini, fakat çözülemeyen ayrıntılar yüzünden savaşa yol açmamasını bildirdi. İngiliz tarafı da Boğazlar çevresindeki mevcut askerî çizgilerin korunması ve Türk ordusunun Doğu Trakya'ya düzenli birlik göndermemesi karşılığında bölgenin Türk sivil idaresine bırakılmasını kabul etti.

10 Ekim'i 11 Ekim'e bağlayan gece yapılan son toplantının ardından mütareke imzalandı. Yunan ordusunun Meriç'in batısına çekilmesi, Doğu Trakya'nın önce Müttefik makamlarına, ardından Türk sivil yönetimine

[486] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 276-277.
[487] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 280–281.
[488] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 281–282.

devredilmesi, Türk jandarmasının sınırlı sayıda bölgeye girmesi ve barış konferansına kadar Türk düzenli ordusunun Doğu Trakya'ya geçirilmemesi kararlaştırıldı. Çanakkale ve İzmit çevresinde tarafların kuvvetlerini artırmaması ve yeni tahkimat yapmaması da kabul edildi.[489]

Harington'ın Mudanya'daki görevi, Curzon'un biyografisinde İngiliz diplomasisinin savaşı önleyen başlıca adımlarından biri olarak sunulmaktadır. General'in sahadaki ölçülü tutumu ile Curzon'un Paris'te yürüttüğü diplomasi, Kabinenin ültimatom siyasetinin doğurabileceği çatışmayı engellemiştir.[490]

Mudanya Mütarekesi, Ankara açısından büyük bir diplomatik başarıydı. Türk ordusu Doğu Trakya'da Yunan kuvvetleriyle savaşmadan bölgenin geri verilmesini sağladı. Daha önemlisi, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın askerî temsilcileri Ankara Hükûmeti'ni Türkiye'nin fiilî ve meşru muhatabı olarak kabul ederek onun temsilcisiyle resmî bir antlaşma imzaladılar.

Sonyel'in ifadesiyle Mütareke, Ankara'nın taleplerinin önemli bölümünü karşılamış ve Batılı devletleri Türk milliyetçi yönetimiyle eşit düzeyde müzakereye zorlamıştı. Lloyd George'un daha sonra Mudanya'yı Sevr'den bir "geri çekilme" olarak tanımlaması bu bakımdan anlamlıdır.[491]

İngiltere açısından Mudanya bütünüyle yenilgi değildi. Londra, Doğu Trakya'daki Yunan egemenliğinden vazgeçmişti; fakat Türk düzenli ordusunun barış antlaşmasından önce bölgeye girmesini engellemiş, Boğazlar çevresindeki Müttefik askerî mevcudiyetini korumuş ve nihai düzenlemeyi uluslararası konferansa taşımıştı. Başka bir ifadeyle İngiltere, Yunanistan aracılığıyla gerçekleştiremediği azami hedeflerinden vazgeçerek asgari stratejik çıkarlarını kurtarmaya yöneldi.

Briton Cooper Busch, Çanakkale ve Mudanya'nın İngiltere'ye savaş sonrası güç ile yükümlülükleri arasındaki farkı gösterdiğini belirtmektedir. İngiltere, Türk milliyetçiliğini tanıyan son büyük Müttefiklerden biri olmuş; ancak askerî ve diplomatik gerçeklik sonunda Londra'yı yeni Türkiye ile doğrudan anlaşmaya zorlamıştı.[492]

---

[489] Salahi R. Sonyel, *Turkish Diplomacy, 1918–1923*, s. 181–182.
[490] Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, C. III, s. 304.
[491] Salahi R. Sonyel, *Turkish Diplomacy, 1918–1923*, s. 182–183
[492] Briton Cooper Busch, *a.g.e.*, s. 258–259

Bilal Şimşir'in değerlendirmesinde Mudanya, Türklerin Avrupa'ya dönüşü ve İngilizlerin artık Sevr yerine Misak-ı Millî ile karşı karşıya olduklarını kabul etmeleri anlamına gelmektedir. İngiliz siyasetinin merkezinde bundan sonra Yunanistan'ın Anadolu'daki geleceği değil, Boğazlar, İstanbul, Musul ve yeni Türkiye ile kurulacak ilişkinin şartları bulunacaktı.[493]

Sakarya Meydan Muharebesi'nden Mudanya Mütarekesi'ne kadar İngiliz politikasını "Yunan yanlılığından Türk yanlılığına geçiş" şeklinde tanımlamak yanıltıcıdır. İngiltere'nin yaptığı, Yunanistan'dan bir anda vazgeçmek değil, Yunan ordusunun İngiliz çıkarlarını koruyabilecek bir vekil güç olma kapasitesini kaybettiğini aşamalı biçimde kabul etmekti. Sakarya'dan sonra Yunan ordusu bir zafer aracı olmaktan çıkmış, bir süre diplomatik pazarlık unsuru olarak tutulmuş, Büyük Taarruz'dan sonra ise tamamen çökmüştür.

Lloyd George, Yunanistan'a siyasî desteği en uzun süre sürdüren karar alıcıydı. Başbakan, Yunan ordusunun başarısızlığını kabul etmekte gecikmiş; resmî tarafsızlık açıklamalarına rağmen gayriresmî kanallardan Atina'yı cesaretlendirmişti. Büyük Taarruz'dan sonra ise mücadeleyi Yunanistan'ın Anadolu'daki geleceğinden Boğazların ve İngiliz prestijinin korunmasına taşımıştı.

Curzon daha ihtiyatlı ve diplomatik bir çizgi izliyordu. Yunan ordusunun Ankara'yı yenemeyeceğini Sakarya sonrasında kabul etmiş; ancak tahliyenin İngiltere'nin nüfuzunu, Boğazların serbestliğini ve Müttefik dayanışmasını koruyan bir konferans yoluyla gerçekleştirilmesini istemişti. Çanakkale'de askerî tehditten çok Fransa ve İtalya ile uzlaşmayı, Mudanya'da ise Doğu Trakya tavizi karşılığında Türk ordusunun Boğazlardan uzak tutulmasını savundu.

Genelkurmay ve Henry Wilson, Yunanistan'a en erken güven kaybeden kesimdi. Askerî çevreler, Yunan ordusunun lojistik yetersizliğini, Türk direnişinin gücünü ve İngiltere'nin yeni bir kara savaşına girecek kuvvetten yoksun olduğunu vurgulamışlardı. Onlara göre İngiliz çıkarlarının uzun vadeli korunması, Yunanistan'ın desteklenmesinden çok Türkiye ile dostluk kurulmasına bağlıydı.

Hindistan Bakanlığı Türkiye politikasına imparatorluğun Müslüman nüfusu açısından yaklaşıyordu. Türklerin İstanbul ve Trakya'dan çıkarılması, Hilafet hareketini ve Hint milliyetçiliğini güçlendirebilirdi. Bu yüzden Montagu ve

[493] Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 1921–1923*, s. 448–450.

Hindistan'daki yöneticiler Ankara'ya daha fazla taviz verilmesini savundular. Curzon ise bu kaygıyı kabul etmekle birlikte Hindistan'ın İngiliz dış politikasını belirlemesine karşı çıktı.

Rumbold ve Harington, Londra'daki prestij siyasetinin sahadaki askerî gerçeklikle uyuşmadığını gördüler. Türk ordusuna ültimatom verilmesine karşı çıkmaları ve müzakere kanalını açık tutmaları, Çanakkale'de savaşın önlenmesinde belirleyici oldu. Böylece İngiliz politikasının nihai biçimini yalnız Kabine değil, merkezî emri uygulamayı geciktiren saha görevlileri de şekillendirdi.

İngilizlerin başlıca endişeleri birbirleriyle bağlantılı olmakla birlikte her zaman uyumlu değildi. Londra bir yandan Türk ordusunun Boğazlara ulaşmasından, İstanbul'daki İngiliz varlığının tehlikeye girmesinden ve imparatorluk prestijinin zedelenmesinden korkuyordu. Diğer yandan Türkiye'ye karşı yeni bir savaşın Hindistan'da tepki yaratmasından, Ankara'yı Sovyet Rusya'ya yaklaştırmasından, Irak ve Musul'daki İngiliz çıkarlarını tehlikeye atmasından ve Fransa ile İtalya'yla ilişkileri koparmasından endişe ediyordu.

Mudanya bu karşıt kaygıların geçici uzlaşma noktası oldu. İngiltere, Yunanistan'ın Anadolu ve Doğu Trakya üzerindeki iddialarından vazgeçti; Ankara'yı Türkiye'nin gerçek hükûmeti olarak kabul etti ve Türk zaferinin siyasî sonuçlarını tanıdı. Buna karşılık Boğazlar çevresindeki askerî mevcudiyetini korudu, Türk düzenli ordusunun Doğu Trakya'ya girişini erteledi ve nihai hesaplaşmayı Lozan Konferansı'na taşıdı.

Bu bakımdan Mudanya, yalnız Türk-Yunan savaşının ateşkesi değil, İngiltere'nin Yunanistan merkezli Yakın Doğu politikasının sona erdiği tarihsel eşikti. Sakarya'da askerî bakımdan sarsılan Yunan vekâlet stratejisi, Büyük Taarruz'da çökmüş; Çanakkale'de İngiltere'yi doğrudan savaş tehlikesiyle karşı karşıya bırakmış ve Mudanya'da yerini yeni Türkiye ile zorunlu diplomatik müzakereye bırakmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE'NİN HİLAFET POLİTİKASI (1919-1922)

"Eğer sineklere dönüşseydiniz, vızıltılarınız Büyük Britanya'nın kulaklarını sağır ederdi (...) Ve Tanrı her birinizi bir kaplumbağaya dönüştürseydi, bu denizden geçip Büyük Britanya'yı çevreleyip adalarını suyun derinliklerine batırıp Hindistan'a özgür olarak dönebilirdiniz." Cemaleddin Afgani [494]

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, sadece bir imparatorluğun askeri yenilgisini değil, aynı zamanda asırlardır İslam dünyasının kalbi sayılan Hilafet makamının da tarihin en sancılı beş yılına girişini simgeliyordu. 1918 ile 1923 yılları arasındaki bu kısa ama yoğun dönem, İngiliz İmparatorluğu için bir "zafer sarhoşluğu" ile "sömürge kaygısı" arasında gidip gelen, paradokslarla dolu bir diplomasi sınavına dönüşmüştür. Londra, bir yandan "Müslümanların hamisi" olduğu yönündeki Viktoryen dönemden kalma o eski iddiayı sürdürmeye çalışıyor, diğer yandan ise Ankara'da filizlenen ve tüm planlarını altüst eden o yeni, anti-emperyalist dirençle baş etmeye çalışıyordu.

Bu bölümün çalışmada yer almasının nedeni, İngiltere'nin Hilafet siyasetinin sanıldığı gibi tek bir merkezden ve pürüzsüz bir planla yürütülmediği gerçeğidir. Aksine, Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'nın (Foreign Office) aristokratik bakış açısıyla, Delhi'deki Hindistan Ofisi'nin (India Office) sömürge isyanlarından çekinen pragmatizmi arasında derin bir uçurum mevcuttu. Bir yanda Başbakan Lloyd George'un ideolojik ve zaman zaman romantik Helenizmi, diğer yanda Lord Curzon'un Realpolitik odaklı, soğuk ve hesapçı diplomasisi, İngiltere'nin Hilafet politikasını bir "belirsizlikler yumağı" haline getirmiştir.

1918 ve 1923 yılları arası, Britanya İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki asırlık "Türk hâkimiyeti"ne son verirken, İslam dünyasının en stratejik kurumu olan Hilafet makamını da tasfiye etme ya da tamamen kontrol edilebilir bir alana hapsetme niyetinin en açık görüldüğü dönemdir. Bu beş yıllık süreç, Londra için sadece bir savaş sonrası düzenleme değil; kökleri 19. yüzyılın sonuna kadar uzanan "Hilafeti İstanbul'un tekelinden çıkarma" projesinin uygulama sahasıdır. İngiltere'nin bu dönemdeki siyaseti, bir yandan Halife'yi işgal altındaki İstanbul'da

[494] Cemil Aydın, *İslam Dünyası Fikri,* Çev. Hasan Aksakal, Alfa Yayınları, İstanbul 2022, s. 123.

diplomatik bir rehin olarak tutmak, diğer yandan ise bu makamın siyasal gücünü adım adım aşındırarak tarih sahnesinden silmektir.

2.1. İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Hilafet Siyaseti

2.1.1. İngiltere'nin Arap Hilafeti Planı ve Şerif Hüseyin

1870'li yıllarda İngiliz karar vericiler, hilâfet kurumunun Müslümanlar nezdinde var olduğu kabul edilen dinî-siyasî ağırlığının, şartların değişmesi hâlinde İngiltere aleyhine de seferber edilebileceği ihtimalinden kaygı duymaya başladılar. Bu kaygı, özellikle Britanya idaresi altındaki sömürgelerde yaşayan Müslümanlar arasında Osmanlı hilâfetinin nüfuzunu sınırlandırmaya ve etkisizleştirmeye dönük tedbir arayışlarını hızlandırdı. Böylece, İngiltere'de çok boyutlu bir "hilâfet politikası"na ihtiyaç bulunduğu düşüncesi belirginleşti; gelişmelerin seyrine göre uygulanabilecek esnek bir strateji oluşturmak amacıyla arayışlar başladı. Osmanlı–İngiliz ilişkilerindeki geleneksel çerçevenin çözülmeye ve giderek soğumaya yöneldiği bu dönemde, hilâfet meselesinin iki devlet arasındaki ilişkilerde siyasal bir pazarlık unsuruna dönüşmesi de muhtemel hâle geldi.

Konuyu devlet katında ilk kez sistemli biçimde gündeme taşıyan isimler arasında, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda danışman olarak görev yapan ve Arap dili ile kültürü üzerine uzmanlığıyla maruf George Percy Badger dikkat çekmektedir. Badger, Ocak 1873'te, söz konusu ihtimallerin neler olabileceğini, bunlara karşı izlenebilecek farklı politika seçeneklerini ve Osmanlı hilâfetiyle ilgili değerlendirmelerini içeren bir raporu Dışişleri Bakanlığı'na sundu. Raporda, Peygamber'in Arap olması nedeniyle hilâfetin köken itibarıyla Arap bir kurum olduğu, en meşhur halifelerin de Araplar arasından çıktığı belirtilmekle birlikte; Osmanlı sultanlarının Asya'daki Müslümanlar nezdinde fiilen "gerçek halife" olarak tanındığına da işaret ediliyordu.

Badger'e göre, Arapların da Osmanlı sultanını aynı şekilde halife olarak kabul etmesi durumunda, onun İslâm dünyasındaki itibarı ve nüfuzu olağanüstü ölçüde artacak; bunun doğuracağı sonuçlar İngiltere'nin çıkarlarıyla çelişebilecekti. Bu nedenle İngiltere, Araplar üzerinde Osmanlı otoritesinin genişlemesini önlemeye çalışmalıydı. Badger'in raporunu izleyen birkaç ay içinde (Ağustos 1873), İngiliz Dışişleri Bakanlığı İslâm dünyasındaki tüm temsilciliklerine bir

genelge göndererek görev yaptıkları bölgelerdeki dinî-siyasî ortamı incelemelerini ve bulgularını merkeze bildirmelerini istedi. Dışişleri Bakanı imzalı bu yazı, İngiltere'nin söz konusu gelişmeleri artık görmezden gelmeyeceğini açık biçimde ortaya koyuyordu: Doğu'da Müslüman topluluklar arasında gözlenen, bir yönüyle dinî nitelik taşısa da siyasal bir uyanışı andıran hareketliliklerin dikkat çektiği; bu tür gözlemler mevcutsa gecikmeksizin raporlanması gerektiği vurgulanıyordu.[495]

Eski bir Hindistan bürokratı olan George M. Birdwood, The Times gazetesinde Campbell'i desteklemiş ve Osmanlı hilâfetinin uydurma bir temele dayandığını iddia etmiştir. Birdwood'a göre "Sultanın halifeliği gerçek değildir; bu hâliyle Hindistan'daki İngiliz çıkarları açısından bir tehdit doğurabilir. Bunu önlemek için oradaki Müslümanlara bu iddianın gayrimeşru ve zındıklık olduğunu özellikle vurgulamamız gerekir." Her ne kadar Birdwood'un metni, Osmanlı hilâfetinin İslâmî açıdan meşru olmadığını ispat amacıyla yazılmış olarak sunulsa da metnin devamı asıl kaygının ağırlıkla siyasî nitelikte olduğunu göstermektedir. Zira burada merkezî mesele, İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarıdır; bu çıkarların güvence altına alınması için önerilen adım ise Mekke Şerifi'nin hilâfet makamına çıkarılmasıdır. Birdwood, Şerif'in halifeliği üstlenmek için gerekli şartlara sahip olmasının örneğin, Kureyş soyundan gelmesi ve Mekke'nin emiri olması ötesinde, Hicaz'ın Hindistan yoluna yakınlığı nedeniyle Mekke Şerifi'nin kontrol altına alınmasının daha kolay olacağını vurgular. Başka bir ifadeyle, eğer Şerif halife olursa, onu "tehdit etmek" güç olmayacaktır. Ayrıca Birdwood, İslâm dünyasının geri kalmışlığından sorumlu tuttuğu bu hanedanın yıkılmasıyla Müslümanlar arasında bir canlanma ve düzelmenin başlayacağını da ileri sürer. Birdwood, birkaç ay boyunca gazete ve dergilerde dile getirdiği bu düşüncelerini 10 Ekim 1877 tarihli The Times'da yeniden özetlemiştir. Buna göre Osmanlı hilâfeti gayrimeşrudur ve İslâmî bir temele dayanmamaktadır; buna rağmen dünya Müslümanları arasında kabul görmesi, İslâm dünyasına hâkim olan cehaletin bir sonucudur. Osmanlı sultanı bu iddiadan vazgeçerek unvanı Mekke Şerifi'ne iade ederse, Şark Meselesi'nin çözümü de bir yoluna girecektir. 1870'lerin sonlarına doğru Osmanlı hilâfetinin meşruiyetine yönelik olarak ileri sürülen bu tür reddiyeler, başlangıçta çoğu kez arka plandaki siyasî çıkarların etkisiyle şekillenmiş olsa da Müslüman kamuoyunu etkileyebilmek amacıyla argümanların meşru esaslara

[495] A. Özcan, *Hilafet Tartışmaları,* s. 50-51.

dayandırılmasına özen gösterilmiştir. Bu çerçevede, Osmanlıların hilâfet iddiasının tarihsel bakımdan yeni bir olgu olduğu, söz konusu iddianın dünya Müslümanlarının tamamı tarafından tasdik edilmiş bir mahiyet taşımadığı, yaygın kabulün hadis referans gösterilerek hilâfetin Kureyş'e ait bir hak olduğu yönünde bulunduğu ve Osmanlıların Kureyş soyundan gelmediği, nihayet Osmanlıların hilâfeti sahiplenmelerinin İslâm hukukunda vurgulanan seçim ve biat esaslarına dayanmayıp zor yoluyla ele geçirme veya tevarüs gibi usuller üzerinden gerçekleştiği ileri sürülmüştür.[496]

Buna karşılılık İngiltere'de Osmanlı hilâfetini destekleyen isimler de ortaya çıkmıştır. Yukarıda özetlenen aleyhte iddiaların geçersiz olduğunu ve esasen siyasî saiklerle gündeme getirildiğini gazete ve dergilerde savunan kişilerden biri, tanınmış Türkolog ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne ilişkin konularda danışmanı olarak da bilinen James W. Redhouse'dur. Diğer dikkat çekici isim ise, Osmanlı hilâfeti aleyhine İngiliz basınında ilk yazıları kaleme alan George Percy Badger'dir. Badger, yaklaşık beş yıl sonra görüşünü değiştirerek Osmanlı hilâfetini müdafaa eden bir tutuma yönelmiştir.[497]

1877–1878 Osmanlı–Rus Harbi'nin sonuçlarını değerlendiren Londra'daki karar alıcılar, kendi güvenliği bakımından Arap unsurlarla yakınlaşmayı isabetli bir seçenek olarak görmüş; bu çerçevede İstanbul'dan gizli biçimde Mekke Şerifi Hüseyin ile temas kurmaya yönelmiştir. Nitekim 1879 yılında İngiltere'nin Cidde konsolosu James Zohrab aracılığıyla Şerif ile irtibata geçilmiş; Şerif Hüseyin'in de İngilizlere belirli bir yakınlık duyduğu anlaşıldığından, Osmanlı halifesine ilişkin kanaatlerini Zohrab ile paylaşmaktan imtina etmemiştir. Şerif'in değerlendirmesine göre; "Osmanlı Sultanı artık bir halife olarak gereken saygı ve bağlılığa sahip değildir; insanlar, kendisine bağlı bir memurun yani şeyhülislamın fetvasıyla hal'edilebilen birisine neden saygı duyup itaat edeceklerini sormaktadırlar. Keza aynı gerekçe ile onun Peygamberin temsilcisi olduğuna da inanmak istememektedirler." Cidde konsolosu, Mekke Şerifi ile ilişkilerini derinleştirirken Londra'nın politikalarını büyük ölçüde Şerif Hüseyin üzerinden kurgulamasını sağlamak üzere çaba göstermekteydi. Buna karşılık İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Layard, Şerif Hüseyin ile tesis edilen temasların son derece ihtiyatlı ve

[496] A. Özcan, *Hilafet Tartışmaları,* s. 54.
[497] A. Özcan, *Hilafet Tartışmaları,* s. 54.

gizlilik içinde yürütülmesi gerektiği kanaatindeydi. Layard'a göre, bu tür ilişkilerin sürdürülmesi fiilen Osmanlı Devleti ve padişahına dayalı siyasetten vazgeçme anlamına gelebileceğinden, söz konusu adımların bu bilincin gerektirdiği dikkat ve ölçülülükle ele alınması gerekiyordu.[498]

İngiltere'de gözlemlenen alternatif yönelimler içinde, Arap hilâfeti ya da daha genel anlamıyla Şerif merkezli bir siyasetin ısrarlı savunucuları arasına 1880'lerden itibaren dikkat çekici bir isim daha dâhil olmuştur: Wilfrid Scawen Blunt. Varlıklı ve aristokrat bir çevreden gelen Blunt, 1859'dan itibaren İngiltere Dışişleri Bakanlığı bünyesinde diplomat olarak göreve başlamış; 1868'de istifasının ardından Ortadoğu ve Arap siyasetine yoğun ilgi göstermiş, bölgeye yaptığı seyahatlerle bu ilgisini derinleştirmiş ve kısa süre içinde Arap bağımsızlık hareketinin en kararlı destekçilerinden biri hâline gelmiştir. Daha önce İngiliz siyasî çevrelerinde Osmanlı yanlısı bir çizgiyle tanınmasına karşın, 1878'den itibaren Osmanlı Devleti'nden ümidini kestiği ve Arapları Osmanlı idaresinden ayırmaya dönük planlar geliştirmeye yöneldiği görülmektedir. Blunt'ın bu doğrultudaki ilk girişimi, Suriye ve Mısır'ın bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve Osmanlı Devleti'ne karşı ortak bir siyasal hat üzerinde birleşmeleri fikrine dayanmıştır. Bu tasarısını söz konusu tarihte görüştüğü Dışişleri Bakanı Salisbury'ye aktarmış; ancak öneri makul bulunmamıştır. Blunt, 1879'da bu kez İngiltere himayesinde bir Arap devleti kurulması düşüncesiyle ortaya çıkmış; kurulacak devletin Hindistan hükümetine bağlanmasını teklif etmiş ve Hindistan Genel Valisi Lytton'un desteğini de elde etmiştir. Ne var ki bir süre sonra Lytton'un görevden ayrılmasıyla bu girişim de sonuçsuz kalmıştır. 1880'de Gladstone hükümetinin iktidara gelmesini yeni bir fırsat olarak değerlendiren Blunt, Gladstone'dan randevu alarak görüşlerini doğrudan kendisine sunma imkânı bulmuş; ayrıca dergilerde yayımladığı makaleler aracılığıyla önerileri için kamuoyu desteği oluşturmayı hedeflemiştir. Bu süreçte Blunt'ın Arap bağımsızlığı tasarılarına eklediği yeni ve güçlü unsur ise hilâfet olmuştur. Kendi ifadesiyle, Osmanlı yönetimine karşı konumlandığı için hilâfet meselesinin tarihî ve modern cephesini öğrendikten sonra, bu kurumun öngördüğü Arap reformu bakımından taşıdığı önemi kavradığını belirtmiştir. Böylece dikkatini hilâfet meselesine yönelten Blunt, kısa süre içinde bir araştırma yürüterek Temmuz 1880'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor sunmuştur. *The Position of The*

[498] A. Özcan, *a.g.m.,* s. 56-57.

Ottoman Sultans Towards Islam başlıklı bu rapora göre, Osmanlı Devleti'nin çökmesi ihtimali karşısında hilâfetin akıbetine dair Asya ve Arabistan Müslümanları arasında yoğun bir endişe ve tartışma bulunmaktadır. Blunt, Osmanlı hilâfetine duyulan güvenin ciddi biçimde sarsıldığını; bu nedenle Osmanlıların hilâfet iddialarının artık daha açık şekilde sorgulanmaya başlandığını ileri sürer. Raporun temel argümanı, Osmanlı hilâfetinin gerçekte Osmanlı sultanlarının siyasal gücüne dayandığıdır; dolayısıyla, teorik olarak Napolyon gibi ihtiraslı bir Avrupalının dahi Müslüman olduğunu iddia ederek Hicaz'ı ele geçirip halifeliğini ilan edebilmesi ihtimal dâhilindedir. Bununla birlikte Blunt, daha muhtemel ve gerçekçi seçeneğin o dönemde de gündemde olduğu ifade edildiği üzere hilâfetin Kureyş kabilesine intikali olduğu kanaatindedir. Raporun sonuç kısmında Blunt, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni desteklemekten vazgeçmesi ve dolayısıyla Osmanlı hilâfetini güçlendirecek bir siyaseti sürdürmemesi gerektiğini savunur; zira ona göre İngiltere'nin asıl menfaati, bir Arap halifenin ortaya çıkmasını mümkün kılacak bir zemin oluşturmaktadır. Bu sayede İngiltere Arap halifenin hamisi konumuna gelebilecek ve böylelikle Hindistan'ın güvenliğini de kesin biçimde teminat altına alabilecektir.

Blunt'ın raporu kabine üyelerine dağıtılmış olsa da beklentilerine uygun somut bir adımın atılmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yerine, ileri sürülen fikirleri değerlendirmek amacıyla çeşitli kaynaklardan bilgi derlenmesine devam edilmiştir. Nitekim İstanbul'daki Büyükelçiliğin konuya ilişkin kanaati, genel olarak İngiltere'nin resmî tutumuyla uyumlu bir çizgide şekillenmiştir. Büyükelçilik, Arap meselesinin hükümet tarafından sürekli göz önünde tutulmasının önemine işaret ederek, Osmanlı hükümeti ve sultanına bu konuda İngiltere'nin ne derece güçlü bir konumda bulunduğunun hissettirilmesinin faydalı olabileceğini belirtmekte; Arapların birçok bakımdan Türk idaresinden memnun olmadıklarının açık olduğunu vurgulayarak, gerektiğinde kullanılabilecek bir aracın elde bulunduğuna dikkat çekmektedir.[499]

İngiltere'de uzun süre gündemde kalan Osmanlı hilâfetine karşı Arap hilâfeti fikri, zamanla Arap dünyasında da yankı bulmuş ve belirli çevrelerde taraftar edinmiştir. Özellikle Mısır'da teşekkül eden modernist ve reformcu aydınlar arasında Cemâleddîn Afgânî, Muhammed Abduh, Reşîd Rızâ,

[499] A. Özcan, *Hilafet Tartışmaları,* s. 58-60.

Abdurrahman el-Kevâkibî ile daha sonraki dönemde Ali Abdurrâzık çizgisinin, Osmanlı hilâfetine eleştirel bir perspektiften yaklaşarak Arap hilâfeti düşüncesini savunmaya yöneldiği ifade edilmektedir.[500]

İngiltere'nin Arap hilafeti fikri 19. Yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkmış lakin bu dönemde etkili bir sonuç vermemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Arap milliyetçiliği ile Arap hilafeti yeniden gündem olmuştur.

Tam adı "Şerif Hüseyin bin Ali bin Muhammed el-Hasenî bin Abdül Muîn bin Avn el-Hâşimî" olarak kaydedilen Şerif Hüseyin, bazı anlatı ve değerlendirmelerde güvenilmez ve ihtiraslı bir karaktere sahip olmakla nitelendirilmiş; bu tür özellikleri nedeniyle Hicaz'da emirlik makamına ilişkin entrikalar üzerinden karışıklık çıkarma ihtimalini bertaraf etmek amacıyla II. Abdülhamid tarafından İstanbul'da ikamete mecbur bırakıldığı ileri sürülmüştür. Bu mecburî ikametin 1908 yılına kadar sürdüğü belirtilmektedir. Şerif Hüseyin'in siyasal konumu ve imkânları, İttihat ve Terakki'nin (İTC) 1908'deki iktidar değişimi ile birlikte yeni bir safhaya girmiştir.[501] Şerif Hüseyin'in Hicaz'a atanmasıyla alakalı 1 Temmuz 1919 tarihli İngiliz arşiv belgesinde Emirliğe tayin şu şekilde kaydedilmiştir:

> Şerif Hüseyin İbni Ali'nin [Hicaz Emirliği' ne] ataması Babıali tarafından 1908 yılında İngiliz Elçiliği'nin görüşü alındıktan sonra yapıldı. Kendisine [Şerif Hüseyin' e] atamanın, bu dönemde Sadrazam olan Kâmil Paşa tarafından İngiliz Hükumeti ile iyi ilişkileri korumak amacıyla yapıldığı söylenmiştir. Hüseyin ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerle ilgili olarak anlaşma, yasal belge ya da benzeri vesika henüz elimizde yoktur.[502]

Şerif Hüseyin oğlu Abdullah'ı Birinci Dünya Savaşı henüz başlamadan önce Lord Kitchener ile görüşmek için Kahire'ye yollamış ve burada babasının isyan niyetini açıklayarak destek talep etmiştir. Şerif Hüseyin ve oğullarının Britanya'nın vaatlerine güvenerek Osmanlı ordularına karşı isyana yönelmesi, literatürde sıklıkla Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına imkân tanıyan

---

[500] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s. 41.

[501] İsmail Köse, *Büyük Oyunun Küçük Aktörü Şerif Hüseyin,* Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 33.

[502] İ. Köse, *a.g.e.,* s. 55. Arşiv vesikası, Şerif Hüseyin'in emirliğe tayin sürecinde Sadrazam Kâmil Paşa'nın belirleyici bir aracılık rolü üstlendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Hatta bazı kaynaklar, II. Abdülhamid'in Kâmil Paşa'yı bizzat uyararak bu tayini engellemeye çalıştığını ileri sürmektedir. The Daily Telegraph yazarı gazeteci H. St. John Philby, Şerif Hüseyin'in emirliğe atanması üzerine II. Abdülhamid'in "Eyvah, Hicaz elden gitti!" dediğini kaydetmektedir.Arap milliyetçiliğinin gelişimini ele alan George Anconius da, Abdülhamid'in Şerif Hüseyin'in Hicaz Emiri olarak atanmasına karşı çıktığını; buna karşın İttihat ve Terakki'nin, Abdülhamid ile ilişkileri iyi olmayan Şerif Hüseyin'in emarete atanması konusunda ısrarcı davrandığını belirtmektedir.[12] Bu veriler bir arada değerlendirildiğinde, Şerif Hüseyin'in emirliğe atanmasının II. Abdülhamid'in tercihinden ziyade, İttihat ve Terakki'nin yönlendirici iradesiyle gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bkz. İ. Köse, *a.g.e.,* s. 56.

süreçlerin önünü açan ve bu sürece dolaylı ya da doğrudan katkı sağlayan bir kırılma noktası olarak değerlendirilmiştir. Bu tercih, aynı zamanda Arap coğrafyasında ve Kuzey Afrika'da sömürgeleştirme dinamiklerinin derinleşmesi, siyasal istikrarsızlığın kronikleşmesi, yoksulluğun yaygınlaşması ve mezhepsel gerilimlerin süreklilik kazanması gibi uzun vadeli sonuçlara uzanan bir gelişmeler silsilesinin başlangıcı şeklinde yorumlanmaktadır. Bu çerçevede, "ilk görüşme"nin Londra'ya intikal eden Kitchener'in 6 Şubat 1914 tarihli raporu aşağıda yer almaktadır:

> Efendim, Sir E.[dward] Grey Bart, K.G., M.P. [Dışişleri Bakanı]
>
> Şerif Abdullah, Mekke Şerifinin oğlu şu anda kısa bir ziyaret için Kahire'de bulunmaktadır ve dün benimle görüşme talebinde bulundu. Kendisi benden babasının övgülerini size iletmemi istedi ve Hicaz'daki işlerin istendiği gibi gitmediğini, son atanan Türk valinin [Miralay (Albay) Vehip Bey] sivil ve askeri yetkileri kendisinde topladığını, halk tarafından sevilmediğini, babası Şerifin uzun süredir sorumlu olduğu dünyanın her tarafından gelen hacıların rahat ve güvenliğinin sağlanması için ve kutsal yerlerin iç işlerinin idaresinde onun babası [Şerif Hüseyin] ile uyumlu çalışmadığını söyledi. Kendisi benden, [Türkler ile yaşanan] bu anlaşmazlığın şiddetli hale gelmesi ve Türklerin, babasını bu mirasla devredilen kutsal yerler görevinden azletmeye teşebbüs etmesi durumunda Babıali nezdindeki ilişkileriniz vasıtasıyla girişimde bulunarak böyle bir kararı engelleyip engellemeyeceğimizi sormamı istedi. Buna ek olarak, babasının daima, aralarında çok sayıda dostu bulunan Hindistanlı Müslümanlara çok iyi davrandığını sözlerine ekledi. Türk Hükumeti babasını azlederse, Hicaz'daki Arap kabilelerinin şerifleri için savaşacaklarını ve Türk askerlerine karşı bir savaş durumu yaşanacağını kararlı bir şekilde söyledi. Bu durumda, İngiliz Hükümeti'nin, [Türkler tarafından] deniz yoluyla takviye güç göndererek Arapların kendi ülkelerinde, kutsal yerler etrafında yaşatmakta oldukları haklarının ellerinden alınmasına izin vermeyeceğini umduğunu belirtti. Sözlerinin çok gizli tutulmasını ve hiçbir şekilde İstanbul tarafından bilinmemesinin önemli olduğunu ve sizin babasına bir mesaj gönderip göndermeyeceğinizi sordu. Sizin böyle bir şey yapmanızın uygun olmayacağı cevabını verdim.[503]

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ve ardından yaşanan ağır toprak kayıpları, Osmanlıcılık idealinin çöküşünü hızlandırarak Arap milliyetçiliğinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. İttihat ve Terakki yönetiminin II. Abdülhamid'in yerel eşrafı gözeten geleneksel siyaseti yerine modern devlet mekanizmalarıyla sıkı bir merkeziyetçilik uygulaması ve kamusal alanda Türkçeyi zorunlu kılarak "Türkleştirme" politikalarına yönelmesi, ayrıcalıklarını kaybetmekten korkan Arap

[503] İsmail Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı,* Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 68-70.

aşiret reisleri, tarikat şeyhleri ve aydınlarında büyük bir tepkiye yol açmıştır. Türklerin kendilerini gözden çıkardığını düşünen ve Arapçanın da resmi dil olmasını talep eden Arapların bu tepkisel hareketi, 1913 yılında Paris'te toplanan Arap Kongresi ile siyasi bir nitelik kazanmış ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir.[504] Başlangıçta Osmanlı'dan tam kopuşu ve bağımsızlığı dillendirmeyen bu milli uyanış, kısa süre sonra İngiltere'nin Osmanlı'nın dini nüfuzunu kırmak ve kendi sömürge çıkarlarını güvence altına almak amacıyla yürüttüğü "Arap Hilafeti" vizyonu ve Hüseyin-McMahon Yazışmaları ile birleşerek ayrılıkçı bir jeopolitik harekete dönüşmüştür.

Eylül 1914'e gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin mevcut savaşta Almanya ile ittifak kurmasının kaçınılmaz göründüğü ve Türklere karşı bir tür Arap hareketini destekleme fikrinin Kahire ve İstanbul'da görev yapan İngiliz bürokrat ve askerler arasında hızla ortak kanaat hâline geldiği anlaşılmaktaydı. Ne var ki, desteklenecek tarafın tam olarak kim olacağı ve desteğin hangi biçimde verileceği konusunda bir görüş birliği yoktu. Örneğin Türkofil çevrelerin başlıca isimlerinden Sir Louis Mallet, İbn Suud ve Kuveyt Şeyhi üzerinden yönlendirilecek bir isyanı tercih ediyordu. Kahire'de hâkim olan yaklaşım ise, Yarbay İstihbarat Müdürü Gilbert Clayton'ın 6 Eylül tarihli ve *"Arabistan'daki Durumun Değerlendirilmesi (Appreciation of Situation in Arabia)"* başlıklı bir istihbarat raporunda ifadesini buldu. Bu rapor, Arap reislerinin Türkiye'ye karşı yakın tarihli bir "ittifakına" ve buna mukabil Türklerin onların tarafsızlığını sağlama yönündeki karşı çabalarına işaret ediyor; bu çabaların, Mekke Şerifi örneğinde görünürde başarılı olduğunu belirterek Şerif'in "artık kesin biçimde Türkiye ile kader birliği yaptığı"nı kaydediyordu. İngiliz emperyal İslamofobisini yeniden üretecek bir üslupla rapor, ayrıca "bu eylemin, İstanbul'dan kurgulanan genel bir Pan-İslam hareketinin parçası gibi göründüğünü" ekliyordu. Clayton, raporun bir kopyasını Kitchener'a, Şerif'le temas kurulmasını ve kendisiyle, Osmanlı sultanının halife sıfatıyla yerine, dost bir Arap liderin geçirilmesi ihtimalinin gündeme getirilmesini salık veren bir üst yazıyla doğrudan gönderdi; aynı yazıda Şerif'i bariz aday olarak da öneriyordu. Clayton'ın, Arap reislerinin Hüseyin'in arkasında birleştiğine samimiyetle inandığı anlaşılmaktadır.

[504] Davut Hut, "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği". *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* C. 1, (01 Ekim 2016), s. 132-140.

Bunu, Orta Doğu'dan sorumlu İngiliz görevliler arasında hilafet meselesine dair, 1879–80 krizinden beri görülmemiş bir yoğunlukta görüş alışverişi izledi. İfade edilen her görüşün zorunlu olarak Londra'ya iletildiğini veya diğer konsolosluklar ve ajanslarla paylaşıldığını varsaymak yanlış olur. Kendi konumlarını güçlendiren ya da benimsedikleri argüman hattını destekleyen raporları merkeze iletme ve kimi durumlarda bunları aktif biçimde yayma yönünde belirgin bir eğilim vardı. Nitekim Sir Louis Mallet, Türkiye'deki son günlerinde, İstanbul'daki Vekil Baş Tercüman Andrew Ryan'ın bir muhtırasını iletti; bu muhtıra Osmanlı Devleti'nin Suriye ve Musul'a kadar yıkıma uğrayacağını ve bir "Hilafetler Savaşı" ihtimalini öngörüyordu. Bununla birlikte Ryan, İngiltere'nin hilafet meselesine müdahil olmasına karşı uyarıda bulunuyor ve Türkiye'nin Mukaddes Şehirler üzerindeki bir tür "nominal" egemenliğini sürdürmesine izin verilmesini tavsiye ediyordu. Bu muhtıra, böylesi bir girişimin içerdiği tehlikeleri ilk kez açıkça tespit etmiş; Hicaz'a yönelik gizli Britanya müdahalesine dahi karşı ihtiyat çağrısı yapmıştı.[505]

Milne Cheetham,[506] Foreign Office ve India Office'e bir rapor ileterek savaş boyunca büyük ölçüde çözümsüz kalacak bir dizi sorunu gündeme taşıdı. Mallet'in maiyetindeki Baş Tercüman Gerald Fitzmaurice tarafından kaleme alınan bu muhtıranın temel iddiası şuydu: Panislamın bizzat dayanağı olan İslam hilafetinin birleştirdiği manevî ve dünyevî yetkilerin ayrıştırılması, İngiltere'nin yararınaydı. Daha da önemlisi, İngiltere'nin bu meseleye ilişkin tutumundan bağımsız olarak böyle bir ayrışmanın zaten muhtemel olduğu savunuluyordu; çünkü "Türk karşıtı bir Arap hareketi, Arapların ve diğer Müslümanların hukuken Arap hilafetine fiilen Türk olanın aksine, geri dönme girişimine yol açabilirdi. Cheetham, üst yazısında, Fitzmaurice ile hilafetin saltanattan ayrılması fikrinde ve bunun Müslümanların bizzat kendilerince gerçekleştirilmesinin gerekliliğinde hemfikir olduğunu ifade etti. Tercümanın muhtırasının Grey tarafından, özellikle hilafetin saltanattan ayrılması önerisi bakımından olumlu karşılandığı anlaşılmaktadır. Ne var ki Grey, bu değişimin Müslümanlar tarafından yapılması gerektiğini kabul etmekle birlikte, Yemen ve Hicaz'ın Britanya faaliyet alanı dışında bırakılmasının mümkün olmayabileceği kanaatindeydi. Türklerin oralarda Britanya Mısır'ına karşı Arapları

[505] Stephen Thomas Cox, *The Idea of an Arap Caliphate in British Middle Eastern Policy in the Era of the Great War*, University of Durham, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Durham, 2003, s. 86-87.
[506] Cheetham'ın Orta Doğu'daki diplomatik kariyeri, 1911'den itibaren Kahire'deki Büyükelçilikte Müsteşar olarak görev yaptığı ve I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bölgede neredeyse on yıllık deneyim biriktirdiği Mısır'da yoğunlaştı.

kışkırttığını, bu nedenle Britanya'nın "meşru müdafaa" için harekete geçmesi gerektiğini savundu. Buna karşılık Hindistan Devlet Sekreteri Lord Crewe, hilafetin saltanattan ayrılmasına itiraz ederek "Arabistan'da güçlü bir siyasî-dinî varlığın yaratılmasını ciddi endişelerle karşıladığını" belirtti ve "kendi adına, bunu dolaylı biçimde dahi teşvik etmeyeceğini" ifade etti. Erken dönem hilafet tartışmalarının önemi, tartışmanın temel unsurlarının, esasında savaş boyunca öne çıkmaya devam edecek unsurlar olmasıdır.[507]

Savaşın başlamasından yaklaşık iki ay sonra (başka bir ifadeyle Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasından yaklaşık iki ay önce) 6 Eylül tarihinde, Mısır'daki görevinden Savaş Bakanı Lord Kitchener Kahire'ye bir telgraf göndererek şu talimatı iletmiştir: Hüseyin'in niyetinin gizlice tespit edilebilmesi amacıyla, "özel olarak seçilmiş" bir ulak aracılığıyla oğlu Abdullah ile temas kurulacak; Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye karşı savaşa katılması hâlinde Şerif Hüseyin'in İngilizlerin yanında yer alıp almayacağı hususu öğrenilecektir. Kitchener'in talimatı doğrultusunda Ali Efendi adlı ulak 5 Ekim'de Kahire'den yola çıkmıştır. 30 Ekim'de İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan ettiği gün, Abdullah'ın iş birliğini memnuniyetle kabul ettiğini bildiren cevap mektubu Kahire'ye ulaştırılmıştır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne savaş ilanının ardından benimsediği öncelikli siyaset ise iki eksende özetlenebilir: (1) Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz üzerindeki denetimini muhafaza ederek Akdeniz ile doğudaki sömürgeleri arasındaki stratejik bağlantıyı güvence altına almak; (2) Osmanlı Devleti'nin cihat ilanı ihtimalinde, Hicaz üzerinden bu çağrıya verilebilecek desteği sınırlamak ve mümkünse engellemek. Hüseyin'den gelen olumlu mesajın ardından Lord Kitchener, aynı gün Şerif'in oğlu Abdullah'a gönderdiği mektupta, Osmanlı Devleti'nin "Alman altınlarıyla satın alındığını" ileri sürmüş; Osmanlılar tarafsız kalsaydı İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Osmanlı toprak bütünlüğünü garanti edeceğini belirtmiştir. Ayrıca Türk birliklerinin Almanlarla birlikte Akabe üzerinden ilerleyerek Mısır'ı işgal etmeyi hedeflediği iddiasını da dile getirmiştir. Kitchener, mektubunun devamında Şerif'e yardım edileceğini, Hicaz'ın güvenliğinin teminat altına alınacağını ve halifeliğin Araplara dönmesi için çalışılacağını vaat ederek, Abdullah'ın talep ettiği güvencelerin ötesine geçen

[507] British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/L/PS/10/558, File 3086/1915 Pt 1 'German War: Red Sea and Arabia (1914)' [126v] (267/378); S.T., Cox, *a.g.e.,* s. 89-90.

taahhütlerde bulunmuştur.[508] Kitchener'ın Abdullah'a mektubunun bu tez bakımından önemi açıktır: Britanya'nın bir Arap halifesi ümidini açıkça beyan etmektedir. İngiltere-Şerif Hüseyin ilişkisinin temelinde, İngilizlerin özellikle Kahire ve Hartum ofislerinin Osmanlı-Alman ittifakının ilan edeceği cihada karşı bir ideolojik kalkan oluşturma arzusu yatıyordu.

Osmanlı Devleti'nin cihan harbine girdikten sonra Alman Kayzeri II. Wilhelm'in arzusuyla 11 Kasım 1914'te cihat ilan ederek İngiltere'yi korkuttu. İstanbul tarafından cihat ilanına Şerif Hüseyin'in de destek vermesi istenince, Hüseyin daha önce İngilizlere verdiği söz kapsamında ilana destek vermesi için kabul edilemeyecek şartlar talep etti.[509]

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısına karşı hamle olarak 4 Aralık 1914'te "Büyük Britanya Hükümeti'nin Arabistan ve Arap Eyaletlerinin Yerlilerine Yönelik Resmi Bildirisi"ni sunmuştur;

> Büyük Britanya, Müslümanlar kadar iyi bilir ki, İslam Hilafeti Kureyş'e, yani İslam'ın Yüce Peygamberi'nin kabilesine ait bir haktır; ayrıca Araplar, hükûmet idaresinde Türklerden daha güçlüdür ve ilerleme ile medeniyetin unsurlarını muhafaza etmeye daha iyi hazırlanmıştır. Keza Arapların İngiltere'nin iyi niyeti ve yardımını hak etme bakımından daha güçlü bir talebi vardır. Bu nedenle Büyük Britanya Hükûmeti, siz kendi kendinize yardım eder ve hilafetin, geniş ülkelerinizi yönetmek üzere idaresine bırakılacak bir imparatorluk tesis etmek için adımlar atarsanız, size yardım etmeyi vaat eder; karşılığında sizden, Türklerle ya da başkalarıyla savaşırken kendisine yardım etmenizi talep etmez; ancak sizin kendiniz için çalışmanızı ve davanıza ve çıkarlarınıza hizmet etmek üzere birleşmenizi ister.[510]

Birinci Dünya Savaşı için Hicaz'daki dönüm noktalarından birisi 1915 senesi Ocak ayıdır. Çünkü İngilizler Hicaz'daki Arap kabileleri arasında bir isyan örgütlemeye çalışırken, Osmanlı Devleti de Süveyş'in batısına geçerek Mısır'da varlık gösterebilmek maksadıyla 1. Kanal Harekâtı için hazırlanmaktaydı. Kanal Harekâtı'nın başarılı olması hâlinde, Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasal kapasitesinin tükenmediği ortaya konulmuş olacaktı. Böyle bir sonuç, Boğazlar üzerindeki baskıyı nispeten hafifletebileceği gibi, Arap Yarımadası'nda İngiliz etkinliğinin genişlemesine de bir ölçüde set çekebilecekti. Bununla birlikte, Yarımada'daki beklentilerini Kanal Harekâtı'nın akıbetine bağlayan aktör yalnızca Osmanlı Devleti değildi. İsyan ihtimalini değerlendiren hem İbn Suûd hem de Şerif

[508] S.T. Cox, *a.g.e.,* s. 92-93.; İ. Köse, *Arap İsyanı,* s. 78-80.
[509] İ. Köse, *Arap İsyanı,* s. 81-83.
[510] S.T. Cox, *a.g.t.,* s. 104.

Hüseyin, harekâtın sonucunu beklemekte; hatta bu iki aktörün, harekâtın başarısızlığa uğraması yönünde pozisyon aldıkları ileri sürülmektedir. Benzer biçimde, Arap milliyetçisi subaylar ile bazı Arap ileri gelenleri de Kanal Harekâtı'nın sonucunu görmeyi tercih ederek, bu süreçte faaliyetlerini asgari düzeyde tutmak durumunda kalmışlardır. Bu çerçevede, I. Kanal Harekâtı'nda yaşanan fiyasko ve başarısızlığın, Arap İsyanı'nın önündeki en büyük engeli ortadan kaldıracağı; aynı zamanda Hicaz'daki Osmanlı varlığı açısından "sonun başlangıcı" niteliği taşıyacağı değerlendirilmiştir. Bu durumun farkında olan İstanbul hükümeti, bir yandan Kanal Harekâtı'nı sevk ve idare etmek, diğer yandan Arap Yarımadası'ndaki milliteyçi hareketleri ve İngiliz müdahalelerini sınırlayabilmek amacıyla, İttihat ve Terakki'nin "üç paşası"ndan biri olan Cemal Paşa'nın güney cephesine gönderilmesine karar vermiştir.

Cemal Paşa, Arap liderlerini "Halife ordularına" destek vermeye ikna etmeye çalışırken, İngiltere ise halifeliğin Türklerden alınarak Araplara intikal ettirilmesi fikrini Arap emirleri arasında yaygınlaştırmaya dönük yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmekteydi. İngiliz istihbaratının gözetiminde sürdürülen bu faaliyetlerin belirli bir başarı düzeyine ulaştığı, 1915 yılı mayıs ayında Kahire'den Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e gönderilen bir telgrafta açık biçimde izlenebilmektedir. Nitekim Lord Kitchener'in yerine 1915 yılı ocak ayı başında Hindistan Sömürge İdaresi Dışişleri Bakanlığı görevinden Mısır Müstemleke İdaresi Yüksek Komiserliği'ne atanan Henry McMahon imzalı ve "gizli" ibareli söz konusu telgrafta, "halifelik için en uygun adayın Mekke Şerifi Hüseyin olduğu ve diğer Arap liderlerinin de Hüseyin'in halifeliğini destekleyeceği; bu durumun İngiliz çıkarları bakımından da son derece elverişli olduğu" yönünde bir değerlendirme iletilmiştir.[511]

Ancak McMahon'un Şerif Hüseyin için farklı ve çelişkili görüşlere sahipti. Şerif Hüseyin için McMahon; "Şerif mühim bir kişidir. Arapları davalarında birleştiren tek kişidir. Arap hareketi millidir ve Panislamist kimlikte değildir, hatta buna karşı katiyen sempatisi yoktur."[512]

14 Nisan 1915 tarihli Edward Grey'den Mc Mahon'a gönderilen yazıda; "Majestelerinin hükümeti, halifelik meselesinin de hiçbir Müslüman olmayan

[511] İ. Köse, *a.g.e.,* s. 93-941
[512] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s. 51.

devletin müdahalesi olmaksızın, bizzat Müslümanlarca kararlaştırılması gerektiği görüşündedir. Müslümanlar, Arap halifeliği için de karar verebilirler. İngiltere, buna da saygı duyacaktır." diyerek görüşünü ifade etmekteydi.[513]

Arap kaynaklı bir rapor İngiliz istihbaratına sunulmuş ve bu da Londra'ya gönderilmiştir. Raporda Şerif Hüseyin özetle şu şekilde tanımlanmıştır:

> Şerifin Halifeliği ele geçirmek isteyip istemediği konusu kesin olarak bilinmemektedir. Fakat Şerif Türk karşıtıdır. Acil olarak para, silah, cephane ve mühimmat talep etmektedir. Hicaz halkının büyük oranda Suriye'ye bağımlı olduğu hususbat tedariki diğer bir sorundur. Şerif Abdalla [Abdullah] Hicaz'ın bağımsızlığını elde etmek için kararlıdır ve İbni Reşit'in desteğini alacağı sözünü elde etmiştir. Hicaz'daki Türk birliklerinin yenilmesi durumunda diğer Arap kabilelerinin de [isyana] destek vereceği düşünülmektedir. Bu destek sadece para ile sağlanabilecektir ve Şerif Abdullah Majestelerinin Hükümeti'ne ne kadar paraya ihtiyaç duyulduğunu bildirecektir. Şerif [Hüseyin] oğullarının Hicaz'ın bağımsızlık istekleri ile tamamen aynı fikirdedir fakat harekete geçmek ve Halifelik için istekte bulunmak için ya da açıktan adım atmak için geçici Türk idaresinin tamamen sona ermesinin gerektiğini düşünmektedir. Şunu da eklemek gerekir ki, Mekke Şerifi Hüseyin ile Arap Yarımadası'ndaki diğer kabile şefleri arasındaki gizli görüşmelerde, [bu şefler] Arap Müslümanlarının desteğini Hristiyan karşıtlığı ile elde etmeye alışan Osmanlı Halifeliği'ne olan bağlılıklarını reddetmeye başlamışlardır.[514]

İngiltere'nin 'Arap hilafeti' tasavvuru, genel olarak 'Hüseyin-McMahon Yazışmaları' olarak bilinen diplomatik temaslar dizisiyle doğrudan ilişkilidir. Şu husus önem taşır: Şerif Hüseyin'in McMahon'a yazdığı ilk mektup istisna tutulursa, hilafete bundan sonra hiçbir yerde yeniden değinilmemiştir. McMahon, Şerif'in halife olarak görülmesinin Britanya çıkarlarına uygun olacağını ekliyor; fakat Müslüman kamuoyunu etkilemeye dönük bir teşebbüsün ters tepeceğini söylüyordu. Bu bağlamda şu ifadeyi kullanıyordu: "Şerif'in şansını artırmak için faydalı olarak yapabileceğimiz tek şey, Hicaz'ın refahını, bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruma kararlılığımıza yönelik kamusal güveni artırmaktır."[515]

Şerif Hüseyin'in 14 Temmuz 1915'te Yüksek Komiser McMahon'a yazdığı mektup, oğlu Abdullah'ın Ronald Storrs'a hitaben kaleme aldığı bir üst yazı eşliğinde gönderilmiş; ancak Kahire'ye ancak 18 Ağustos'ta ulaşmıştır. "İngiltere, İslam'ın Arap hilafetinin ilanını kabul edecektir." talebi yer almaktadır. Dikkat çekici biçimde tasavvur edilen rejim, "Şerifî Arap Hükûmeti" olarak

[513] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,,* s. 51.
[514] İ. Köse, *Arap İsyanı,* s. 85.
[515] S.T. Cox, *a.g.t.,* s. 172-173

tanımlanmakta; bu hükûmetin yetki alanı Arap Yarımadası'nı ve 37. paralelin güneyindeki bütün Arapça konuşulan bölgeleri kapsayacak şekilde belirlenmekteydi. Elie Kedourie ile David Fromkin'in bu mektubu "talep" olarak nitelemesi, mektubun sonunda yer alan ve pek de gizlenmeyen tehdit nedeniyle yerinde sayılabilir: Hüseyin, mektubun Kahire'ye ulaşmasını izleyen otuz gün içinde olumlu bir cevap almazsa, Arap milletinin tamamının daha önce kararlaştırılmış olan her şeyden azade biçimde serbestçe hareket etme hakkını saklı tuttuğunu bildiriyordu. Bu ifade, Abdullah ile Kahire'deki Britanya Ajansı arasında Kasım ve Aralık 1914'te varılan mutabakatlara atıfta bulunmaktaydı. Kedourie, Şerif'in mektubunu cüretkâr olarak nitelerken; Fromkin, muhatapların mektubun "ani" gelişine ve içeriğinin "beklenmedik" oluşuna "şaşırdıklarını" söyler ancak içeriğin makul olmadığını da iddia etmez. Hüseyin'in işaret ettiği toprak alanı ile tasarladığı Arap yönetimi biçimi, Kahire'nin 4 Aralık 1914'te Araplara yayımladığı beyanla uyumluydu.[516]

İngilizler, "Arap ulusunun bağımsızlığı" kelimelerinden, "Arapların Türklerin idaresinden kurtarılması" anlamını çıkartıyordu. Aslında bu zorlama bir yorumdu. Çünkü Bakanlık arşivlerindeki İngilizce metinlerde, "independency" ifadesi yer alır ve bu ifade tartışmasız bağımsızlık anlamına gelir. Eğer Mısır Ofisi'nin iddia ettiği gibi amaç Türklerden bağımsızlığını kazanmak anlamını ifade etmek olsaydı "liberation" kelimesinin tercih edilmiş olması gerekirdi. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan değerlendirme raporuna "Şerif ile Sir McMahon arasında yapılan bu ve diğer tüm muhabere İngiltere'nin ön onayı alınarak gerçekleştirilmiştir" derkenarı düşülmüştür.[517]

Şerif Hüseyin, isyana girişmeden önce 5 Kasım 1915 tarihinde McMahon'a gönderdiği üçüncü mektubunda, isyanın başarıya ulaşması hâlinde kurulması tasarlanan Arap Krallığı'nın idaresinin kendisine tevdi edilmesi beklentisini muhatabına örtük biçimde iletmiştir. Bununla da yetinmeyen Hüseyin, halifeliğin kalıtsal biçimde gerçek Arap soyunu temsil eden Haşimoğulları'na başka bir deyişle kendisine ve oğullarına intikal ettirilmesini arzuladığını da ortaya koymuştur. Ne var ki isyan belirli ölçüde başarılar elde etmiş olmasına rağmen İngiliz hükümetinin Hüseyin'in krallık ya da halifelik yönündeki talepleri hakkında

[516] S.T. Cox, *a.g.t.,* s. 179-180.
[517] İ. Köse, *Arap İsyanı.,* s. 107

somut bir adım atmaması üzerine, Hüseyin de facto bir durum yaratma yoluna gitmeye karar vermiştir. Nitekim isyanın başlamasından yaklaşık beş ay sonra, 29 Ekim'de Mekke'de ulema, eşraf ve farklı toplumsal kesimlerin temsilcilerinin bir araya getirildiği bir kurul, oy birliğiyle Şerif Hüseyin'i "Arap ulusunun kralı ve dinî lideri" olarak seçmiştir.[518]

Şerif halifelik ilanına yönelmeden önce İngiliz hükümetinin onayını temin etmenin hayati önemde olduğunun bilincindeydi. Bu nedenle, krallığını ilan ederken halifelik iddiasını şimdilik ertelemeyi tercih etmiş; yabancı temsilciliklere gönderdiği bilgilendirme notunda halifelik ya da dinî liderlik unvanlarına atıf yapmamıştır. Nitekim Mekke'deki camilerde hutbe, bu aşamada hâlâ Sultan V. Mehmed Reşad adına okunmaya devam etmekteydi. Bununla birlikte Hüseyin'in "halifelik" iddiasından vazgeçmeye niyetli olmadığı anlaşılmaktadır. Abdullah'ın 8 Kasım'da McMahon'a gönderdiği mektupta, "İngiliz hükümetinin bir keresinde babasını 'Halife' olarak adlandırdığını" ileri sürmesi bu ısrarın bir göstergesidir. Ancak önceki yazışmalar dikkate alındığında McMahon'un Hüseyin ile yapılan herhangi bir yazışmada "halife" ifadesini kullandığı görülmektedir. Hüseyin'in bu yöndeki ısrarı karşısında İngiliz Dışişleri Bakanlığı, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Hüseyin'i Hicaz'ın yasal ve fiilî hükümdarı olarak tanımaya hazır olmalarına rağmen, Hüseyin'in bunun ötesinde bir unvan kullanmasının Arap ulusu içinde ayrışma yaratacağı gerekçesiyle kabul edilemeyeceğinin kendisine bildirilmesi yönünde talimat vermiştir. Bu çerçevede Londra, halifelik meselesinin ele alınmasını savaş sonrasına erteleme yönünde bir tercih benimsemiştir.[519]

Arap İsyanındaki İngiliz aklının önemli isimlerinden Ronald Storrs, gizli ibareli 2 Mayıs 1915 tarihli ve hilafet kavgasının İngiltere'ye olan yararından da bahsettiğini raporunda şunları yazmıştır:

> Dinî çevrelerle en yakın temas hâlinde olanlardan edindiğim bilgiye göre, İstanbul ele geçirilmedikçe bu mesele tartışılmak istenmemektedir. Bununla birlikte genel kanaat şudur ki, Büyük Britanya için tek mümkün politika, nihayetinde başarılı olacak adaya yönelik iyi niyet güvenceleriyle yumuşatılmış mutlak bir tarafsızlıktır. Zira İslam dünyasında hilafet için iki ya da daha fazla iddiacının ortaya çıkmasının doğuracağı ayrışmadan Büyük Britanya'nın elde edeceği çok şey vardır. Şu da hatırda tutulmalıdır ki, Fas Arapları ile Suriye ve Hindistan'daki İsmailîler, Osmanlı Sultanı'na ne dünyevî ne de ruhani sıfatıyla hiçbir zaman

[518] İ. Köse, *Arap İsyanı,* s. 338.
[519] İ. Köse, *a.g.e.,* s. 340.

bağlılık beyan etmiş değillerdir. Mısır'da kamuoyu, son beş yıldır, dinî çevrelerde Jön Türklerin yöntemleri ve karakterinin doğurduğu tiksinti nedeniyle, Arap hilafeti fikrine doğru yönelmekteydi; bu düşüncenin daha yüksek sesle dile getirilmesini engelleyen ise yalnızca Türklerin fiilî üstünlüğü ve İstanbul'a sahip olmalarıydı

Yarbay İstihbarat Müdürü Gilbert Clayton, 24 Temmuz 1915 tarihli raporunda, barış şartının Türklerin hilafetten feragat etmesine, Şerif Hüseyin'in halifeliğine ve hilafetin sadece dini bir müesses olmadığına dair şu raporu hazırlamıştır:

Mekke Şerifi, Britanya bakış açısına göre her bakımdan Hilafet için en uygun adaydır; ayrıca Müslüman kamuoyu tarafından elzem görülen niteliklerin çoğuna sahip olma avantajına da sahiptir. Kendisi Kureyş ailesinin bir mensubudur ve İslam'ın Mukaddes Yerlerinin (Haremeyn) fiili koruyucusudur. Bununla birlikte, seçilme yolunda zorluklar ve tuzaklar bulunmaktadır; hatalı bir adım atmaktan kaçınmak için azami dikkat gösterilmelidir.

Birincisi; Büyük Britanya'nın, Şerif'in iddialarını desteklediğine dair kamuoyuna hiçbir belirti vermemesi hayati önem taşımaktadır. Haşmetli Kraliyet Hükümeti, bir Halife seçiminin Hristiyan Güçlerin herhangi bir müdahalesi olmaksızın, yalnızca Müslümanları ilgilendiren bir mesele olduğunu beyan etmiştir; dolayısıyla bu beyana aykırı olarak yorumlanabilecek hiçbir eylemde bulunulmamalıdır.

İkincisi; Halife'nin sadece dini bir lider değil, aynı zamanda İslam'daki en büyük dünyevi (siyasi) güç olduğu fikri, dünyada bir kez daha liderliği ele geçirecek güçlü bir İslam İmparatorluğu hayal eden geniş bir Müslüman kesime güçlü bir şekilde hitap etmektedir.

Bu tür adamlar kalplerinde böyle bir şeyin asla gerçekleşemeyeceğini fark edebilirler ama fikir oradadır. Sonuç olarak, Hilafetin gerçek bağımsızlığından daha azı onları tatmin edecektir ve bir Hristiyan Gücü tarafından uygulanacak herhangi bir himaye gölgesi ölümcül olacaktır. Bu nedenle, Büyük Britanya tarafında yapılacak hiçbir eylemin, bir himaye iması dahi barındırmaması esastır.

Arabistan'ın bağımsızlığının erkenden ilan edilmesi, özellikle Büyük Britanya ile dost olan diğer Müslüman liderler nezdinde Britanya nüfuzu Şerif lehine kullanılırsa, Şerif'in Hilafet üzerindeki iddialarını artırmada büyük yol kat edecektir. Onun arzularına saygı duyulması, hac ile ilgili tüm meselelerde kendisine danışılması, Britanya yönetimi altındaki devletlerden gelen tüm dini vergilerin ödenmesinin kolaylaştırılması gibi tüm bu eylemler, yolu hazırlamaya yardımcı olacaktır. Ancak maddi yardım, özellikle askeri yardım şeklinde olanlar veya Şerif ile Haşmetli Kraliyet Hükümeti arasındaki kesin bir ittifak, düşmanlarımız tarafından titizlikle beslenecek olan 'onun Britanya himayesi altında olduğu' fikrinin doğmasına neden olma eğilimi gösterecektir.

Bir diğer birincil öneme sahip nokta daha vardır. Türkiye ile yapılacak barışın şartlarından biri, Sultan'ın Hilafet 'ten feragat etmesi olmalıdır (el yazısı not: eğer mümkünse / eğer bu

gönüllü olarak gerçekleştirilebilirse birçok zorluktan kaçınılmış olur). Bu durum gelecekteki sorunları önleyecektir; zira başlangıçta Sultan Selim Hilafeti üstlendiği için, Sultan Mehmed Reşad ondan feragat edecek ve böylece makamı Müslüman dünyası tarafından doldurulmaya en layık görülen kişi için boş bırakacaktır. Böylelikle Mekke Şerifi, makam boşalana kadar Hilafeti üstlenmeyecek ve aynı anda iki Halife olamayacağına dair Kur'an ilkesine de uyulmuş olacaktır.[520]

Clayton'a göre Şerif Hüseyin'in pek çok bölgede nüfuz sahibi olmamasını, "planımızın avantajlı yanlarından biri ve manevî bir hilafetin içinde bulunulan kaostan üretmeyi umduğumuz hilafetin aksine gerçekten güçlü bir dünyevî hilafete karşı en büyük güvencelerimizden biri" olarak değerlendirmiştir.[521]

İngiliz İstihbarat Dairesi, aynı zamanda Arap İsyanı'nda rol alan eski bir Osmanlı Subayı olan Muhammed Şerif el-Farukî ile temas halindeydi. Farukî isyan sonrası hilafetin geleceğini ve düzenin nasıl olması gerektiğini şu şekilde anlatmıştır:

a) Mümkünse, karşılıklı çıkar değişimine dayanan İngilizlerle dostane bir antlaşma yapılması.
b) Arap ülkelerinin yerinden yönetim ilkelerine göre idare edilmesi; her ülkenin kendisine en uygun yönetim biçimine sahip olması, ancak merkezî hükûmet tarafından, yani Hilafet merkezinden yönetilmesi.
c) Mekke Şerifi Hüseyin'in, daha önce kendisine biat ettiğimiz ve Türk Sultana olan bağlılığımızdan vazgeçtiğimiz yeni imparatorluğun Halifesi ve Sultanı olması.
d) Kurmak istediğimiz yeni imparatorluğun başında bir Halife bulunacak olmakla birlikte, temeli dinî değil millî olacaktır. Bu, Müslüman bir imparatorluk değil; Arap bir imparatorluk olacaktır.[522]

Ayaklanma başladıktan sonra 1916 yılı Ekim ayı sonu itibarıyla Şerif Hüseyin kendisini "Arap milletinin kralı" olarak ilan etmiş; ancak İngiltere bu unvanı tanımayarak onu yalnızca "Hicaz Kralı" sıfatıyla kabul etmiştir. Şerif'in kamuoyuna yansıyan tutumu her ne kadar mesafeli görünse de halifelik fikrini bütünüyle dışlamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Yüzbaşı T. E. Lawrence, 29 Temmuz 1917 tarihli raporunda, halifelik kurumunun Türkiye'yi savaşa sürüklemesinin ve Şerif Hüseyin isyanını tetiklemesinin somut bir tecrübe olarak ortada bulunduğunu vurgulamış; bu koşullarda ve Britanya ile dostluğun gereği olarak Şerif'in ne başka bir otoritenin halifeliğini tanımasının ne de halifeliği bizzat üstlenmesinin mümkün veya uygun olacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte Şerif

[520] FO 882 vol. 12, KH 15/2 Intelligence Department, War Office, Cairo, 24 July 1915.
[521] FO 882 vol. 8, IND/16/1, "Telegram from Clayton to the Governor General", Khartoum, 28 January 1916.
[522] FO 882/13 "Memorandum by Clayton" 11 October 1915.

Hüseyin, İslâm dünyasının bir öndere sahip olması fikrine tamamen karşı değildi; ancak bu otoritenin klasik anlamda halifelik yerine, farklı bir meşruiyet zeminine dayanmasını tercih etmekteydi. Bu çerçevede, mukaddes beldeleri fiilen elinde bulunduran kişinin Mekke Şerifi ve Emîri sıfatıyla Müslümanların başı sayılabileceği yönünde bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Lawrence'ın Şerif ile yaptığı görüşmeler sonrasında ulaştığı değerlendirme ise, "Emîrü'l-Mü'minîn" unvanının doğrudan Şerif tarafından talep edilmesi yerine, taraftarlarının biati ve ısrarı sonucu kendiliğinden gündeme gelmesi hâlinde, bu unvanın İngiltere Kralı'nın bütünüyle sevimsiz görünmeyebileceği yönündedir.[523]

Ronald Storrs, Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve bu teması raporlaştırmıştır. Abdullah, Majestelerinin Hükûmeti'nin özel ve açık beyanlarında Şerif'ten alenen Emîrü'l-Mü'minîn diye söz etmesi hâlinde bunun Araplar üzerinde ne kadar olumlu bir etki yaratacağını anlatmaya başladı; hatta Kral'dan bu doğrultuda bir mesaj gelmesini bile umut ettiklerini söyledi. Storrs Şerif Hüseyin'in halife olarak görülmesine karşı çıkarak cevaben şunu söylemiştir:

> Eğer bununla Halife unvanını kastediyorsa, İngiliz Hükûmeti en az beş ayrı vesileyle kamuya açık şekilde, hilafetin yalnızca Müslüman dünyayı ilgilendiren bir mesele olduğunu ve bu konuda herhangi bir görüş beyan etmeyi ya da herhangi bir biçimde işin içine karışmayı kesinlikle reddettiğini ilan etmiştir. Öyleyse, İslam'ın herhangi bir kesimi tarafından—hatta duyduğumuz kadarıyla kendi Hicaz halkı tarafından bile bu sıfatla kabul edilmeden önce, müttefikimiz olan Şerif'i nasıl olur da biz "Halife" olarak ilan edebilirdik?[524]

İngiliz makamlarının; yalnızca imparatorluğun yönetim kademelerinden değil, bürokrasi dışındaki çok çeşitli kaynaklardan da görüş topladığı açıkça görülmektedir. Şubat 1916'da, Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Yarbay McMahon; Mart 1915 ile Aralık 1917 tarihleri arasında Hindistan Genel Valiliği ofisinde Abdülaziz İbn Suud, Şeyh Salim I ve bir dizi İngiliz yetkili arasında gerçekleşen gizli bir toplantının ayrıntılarını Sir Edward Grey'e iletmiştir. Toplantı tutanaklarından, Doğu Akdeniz Müslümanları ile Doğu Arabistan ve Hindistan'dakiler arasında hilafetin mahiyeti ve konumu konusunda keskin görüş ayrılıkları olduğu açıkça anlaşılmaktadır. İbn Suud'un kendisi de Şeyh Salim gibi Mekke Şerifi'nin adaylığını desteklemiyordu. Bu nedenle, bu toplantıdan itibaren

[523] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması.,* s. 51-52.
[524] FO 882, vol. 5, HRB/16/63. "Mr Storrs' report of his conversation with Abdullah." 17 October 1916.

İngiliz hükümetinin Mekke Şerifi'nin hilafet adaylığına verdiği iç desteğin zaten hiçbir zaman kamuoyuna açıklanmamış olsa da hızla soğumaya başlaması ilgi çekicidir.

Ronald Storrs'un Arab Bürosu'nun Kahire İstihbarat Şefi Yüzbaşı Clayton'a (1875–1929) gönderdiği bir mektuba göre, Britanya hükûmeti Şerif Hüseyin'i halife olarak ciddiyetle düşünmemişti. Bu apaçık bir yalan olsa da Osmanlı hilafetini destekleyen ve bu yönde Britanyalı yetkililere dilekçelerle başvuran Arap Müslümanlar arasında istikrarlı ve yaygın bir eğilim vardı. Bu dilekçelerden biri, Osmanlıların en uygun halife olacağı yönünde görüş beyan eden, isimsiz bir Adanalı Arap'tan gelmişti. Bu kişi, görüşünü temellendirmek için İbn Haldun'un tarihinden bir alıntı bile sunmuştu. Ayrıca Hindistan'daki Müslümanların önemli bir kısmı, "Türk İmparatorluğu'nun yok oluşunun, İslam'ın yok oluşu" anlamına geldiğine inanıyordu. Hilafetin doğasına ve geleceğine dair bu türden geniş çaplı ve tutarlı fikir alışverişi, Britanya hükûmetinin Şerif Hüseyin'e olan desteğini soğutmuştu. Ancak bu, onların daha geniş bir stratejiden, yani Osmanlı halifesinden "manevî otorite"yi koparma planından vazgeçmelerine yol açmadı. Her ne kadar hilafet makamını devralmak üzere ciddi bir aday ortaya çıkmamış olsa da çeşitli Arap ileri gelenlerinin Şerif Hüseyin'i halife ilan etme yönünde önerilerini sürdürdükleri belgelerden anlaşılmaktadır. Bunlar arasında Hüseyin'in dört oğlundan biri olan Abdullah bin el-Hüseyin de vardı (daha sonra 1921'de Transürdün'ün emiri olacaktır). Türkiye'de Halifeliğin kaldırıldığı Mart 1924'e gelindiğinde, Şerif Hüseyin, Kral Fârûk'a gidip onun halifeliği kabul etmesini bile istemişti. Ancak Kral Fârûk, hem Fransızların hem de İtalyanların Pan-İslâmcılıktan duyduğu endişeleri gerekçe göstererek bu teklifi reddetmiştir. Yukarıda tartışılan yazışmalardan anlaşıldığı üzere, savaşın sonlarına doğru Osmanlı halifesinin "manevi otoritesine" ilişkin İngiliz politikası, büyük ölçüde kendi yarattıkları bir çıkmaza girmişti.[525]

[525] Sean Oliver- Dee, "The Spiritual Authority of the Caliph, Unpacking British Policymaker's Perceptions of Caliphal Authority and Its Implications for British Imperial Goals", *The Abolition of the Ottoman Caliphate, 1924,* Ed. Elisa Giunchi, Nicola Melis, Routledge, London 2024, s. 157-158.

2.1.2. De Bunsen Komitesi- İstanbul ve Sykes-Picot Gizli Anlaşmalarında Hilafet

a) De Bunsen Komitesi

Birinci Dünya Savaşının ortasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına yönelik İngiliz stratejisini belirlemek amacıyla 1915 yılında kurulan üst düzey bir hükümetler arası komitedir. Sir Maurice de Bunsen başkanlığında toplanan komite, Britanya'nın Orta Doğu'daki emperyal çıkarlarını sistematik bir şekilde analiz eden ilk resmi organ olup; Sykes-Picot Antlaşması gibi daha sonraki gizli paylaşım planlarının entelektüel ve jeopolitik temelini atmıştır.

Orta Doğu ve Birinci Dünya Savaşı üzerine yazan birçok tarihçi de Bunsen Komitesi'nden hiç söz etmez; bunun yerine, birazdan ele alınacak olan Sykes–Picot Anlaşması'na odaklanır. De Bunsen Komitesi'nin çalışmalarını betimleyen az sayıda tarihçiden biri Kristian Coates Ulrichsen'dir. Ulrichsen'e göre, Dışişleri Bakanlığı'nda Müsteşar Yardımcısı (Assistant Undersecretary of State) olan Maurice de Bunsen, Bakanlıklar arası bir hükümet soruşturma komitesinin başkanlığına atanmış; komite üyeleri ise Sömürgeler Bakanlığı (Colonial Office), Hindistan Ofisi (India Office), Amirallik (Admiralty) ve Harbiye Nezareti'nden (War Office) seçilmiştir. Komite meseleleri üç ay boyunca değerlendirmiş ve nihai rapor 30 Haziran 1915'te yayımlanmıştır. Ulrichsen, komitenin bulgularının "başlangıçta ihtiyatlı ve genel olarak ilhak karşıtı" olduğunu; ancak sonraki gelişmeler ışığında bu tutumun "kaçınılmaz biçimde daha iddialı ve geniş ölçekte emperyalist vizyonlara" evrildiğini ileri sürer.[526]

Komitenin "Britanya'nın arzu edilen hedefleri"ni nihai biçimde sıraladığı bölümde toplam dokuz madde yer alırken hilafetle ilgili şu husus da yer alıyordu: Arabistan'ın ve Müslümanların Kutsal Yerleri'nin bağımsız bir Müslüman idare altında kalmasını temin etmek. Buna bağlı olarak, Hint Müslümanlarının hassasiyetlerine hitap edecek ya da en azından onları tahrik etmeyecek ve hilafet meselesine tatmin edici bir çözüm sağlayacak bir uzlaşma aramalıyız.[527]

Komite, 12 Nisan ile 28 Mayıs 1915 tarihleri arasında toplam on üç kez toplanmış; bu toplantıların dördünde hilafet meselesi kayda değer ölçüde ele

[526] Robert Johnson, "The de Bunsen Committe and Revision of the 'Conspiracy' of Sykes-Picot", *Middle Eastern Studies,* vol. 54, no. 4 (July 2018), s. 614.
[527] S.T. Cox, *a.g.t.,* s. 129.

alınmış, geri kalanlarında ise konuya hiç girilmemiştir. Hilafetin tartışıldığı oturumlarda öne çıkan katkı Sykes'a aittir. 17 Nisan'da yapılan dördüncü toplantıda Sykes, savaş sonrası geleceği iki seçeneğe indirgemiştir: (a) Türk olmayan kısımların paylaşılmasıyla küçültülmüş bir Osmanlı Devleti; (b) Türkiye'nin Asya'daki imparatorluğunun, çeşitli "çıkar düzenekleri" halinde bölüşülerek sürdürülmesi. Sykes'a göre birinci seçenek benimsenirse hilafet Mekke Şerifi'ne devredilecek; Filistin Mısır'a bağlanacak; Irak ayrı bir devlet hâline getirilecek; Arap reisleri ise tam bağımsızlık elde edecekti. Sykes bu planın temel avantajını, hilafetin Britanya himayesine alınması ve böylece İslâm'ın İttihat ve Terakki ile ilişkisinin kesilmesi olarak savunmuştur. Dikkat çekici biçimde, bu planın başlıca güçlüğü olarak, Mekke Şerifi'nin halife olması Hindistan'da mevcut konumunun sağladığı prestij nedeniyle kabul görebilecek olsa da Irak'a aynı ölçüde sıcak karşılanmayabileceği düşünülmüştür. Arabistan'da ise, anlaşılan, Şerif yalnızca "diğer bir Arap reisi" olarak görülmekteydi.[528]

Hilafet meselesi, Komitenin sekizinci toplantısında yeniden gündeme gelmiştir. Toplantı, de Bunsen'in Sykes'ın hilafet hakkında bazı mülahazalar ileri sürmek istediğini bildirmesiyle açıldı. Sykes, daha önce dile getirdiği görüşü yeniden vurgulayarak şöyle başladı: Eğer büyük devletler nüfuz alanları seçeneğinde karar kılacak ve Müslümanlar genel olarak hilafette bir değişiklik talep etmeyecekse, hilafetin Anadolu'dan ve İttihat ve Terakki'nin muhtemel etkilerinden uzaklaştırılması zorunluydu. Bu vesileyle de Bunsen'in bizzat kendisi, Britanya'nın Sultan'ın başkentinin yerini seçme hususunda ne ölçüde yetkili olduğu sorusunu gündeme getirdi. Bu müdahale, Sykes'ın daha da ısrarcı biçimde, nüfuz alanları düzenlemesinin beraberinde getirdiği güçlüğün tam da burada yattığını savunmasına yol açtı; Sykes'a göre, eğer Komite hilafetin Şam'a naklini talep etmeye karar veremeyecekse, o takdirde Komite'nin taksimi tavsiye etmesi gerekecekti.

Ardından Sykes ile Clerk arasında bir müzakere yaşandı. Clerk, dünyevî yetkilerden arındırılmış bir hilafet ihtimali karşısında belli ölçüde kaygı duyduğunu ifade ederken, Sykes "hilafetin, dünyevî yetkiler olmaksızın da en az onların varlığında olduğu kadar güçlü olabileceğini" ileri sürdü. Clerk'in, hilafette hem dünyevî hem ruhânî yetkiler birleşmedikçe Müslümanların İslâm'ı mahkûm

[528] S.T. Cox, *a.g.t.,* s. 130.

görmeye başlayacağını öne sürmesine karşılık Sykes, tarihten bir argüman getirerek "salt ruhânî" bir hilafetin, halifelerin gücünün Bağdat'la sınırlı kaldığı geç Abbâsî dönemini andıracağını belirtti. Nihayetinde Sykes, kendi açısından, hilafetin Anadolu'da bırakılması hâlinde kaçınılmaz biçimde bir tehdit unsuru olacağı gerekçesiyle, aynı anda hilafetin bu etkilerden uzaklaştırılmasını şart koşmadan Asya Türkiyesi'nin nüfuz alanlarına bölünmesini tavsiye etme sorumluluğunu üstlenemeyeceğini yineledi.

Komiteye hem yarı-uzman hem de amatör katılımcılar nezdinde hilafet meselesi Britanya'nın Ortadoğu siyasetinin şekillenmesinde belirleyici bir unsur hâline gelmiş; daha özelde hilafetin Anadolu'dan çıkarılarak Arap bölgesine taşınması, Britanya'nın Asya'daki Türkiye'ye yönelik politikasının vazgeçilmez şartı olarak belirmiştir.[529]

Sykes'ın hilafete ilişkin değerlendirmeleri, İngiltere açısından meselenin yalnızca dinî değil, aynı zamanda siyasi ve stratejik bir önem taşıdığını göstermektedir. Hilafet makamının öneminin ne abartılması ne de küçümsenmesi gerektiğini belirten Sykes, herhangi bir Hristiyan devletin bu makam üzerinde doğrudan denetim kurmasının Müslümanlar arasında ciddi tepkilere yol açabileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte savaş sonrasında Osmanlı hanedanının varlığını sürdürmesi ve Mekke Şerifi'nin bağımsızlığının tanınması durumunda, Sünni Müslümanların hilafetin geleceği konusunda bir tercih imkânına sahip olacağını ileri sürmüştür. Sykes'a göre bu durum, İngiltere açısından önemli bir siyasi avantaj oluşturabilirdi. Öte yandan Hindistan Bakanlığı tarafından hazırlanan bir başka raporda, hilafet ve Panislamizm meseleleri özellikle Hint Müslümanları üzerindeki etkileri bakımından değerlendirilmiştir. Raporda, Hint Müslümanlarının Mekke Şerifi'ne yönelik tutumlarının yeterince bilinmediği ve Şerif'in belirgin bir dinî otoriteye sahip olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca Panislamizmin Hint Müslümanları açısından millî varlıklarını koruma düşüncesiyle ilişkili olduğu, İttihat ve Terakki tarafından ise diğer Müslüman topluluklar üzerinde siyasi nüfuz kurmanın bir aracı olarak görüldüğü ileri sürülmüştür. Bu

[529] S.T. Cox, *a.g.t.,* s. 132-133.

değerlendirmeler, İngiliz bürokrasisinin hilafet ve Panislamizm meselelerine farklı açılardan yaklaştığını göstermektedir.[530]

Bütün bu tartışmalar, hilafetin geleceğinin İngiltere'nin savaş sonrası Osmanlı topraklarına yönelik politikalarının belirlenmesinde önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Özellikle hilafetin Anadolu'dan uzaklaştırılması ve İttihat ve Terakki'nin etkisinden çıkarılması düşüncesi, Sykes'ın önerilerinde dikkat çeken bir unsur olmuştur. Bununla birlikte İngiliz bürokrasisinin temel kaygılarından biri, hilafet ve Panislamizm etrafında gelişebilecek siyasi ve dinî dayanışmanın Britanya İmparatorluğu'nun sömürge çıkarları üzerinde oluşturabileceği muhtemel etkilerdi. Dolayısıyla İngiltere açısından hilafet meselesi, yalnızca bu makamın kim tarafından temsil edileceğiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda İslam dünyasındaki siyasi nüfuzun geleceğiyle doğrudan ilişkili bir mesele olarak değerlendirilmiştir.

İstanbul Anlaşması, literatürde, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı tesis edilen ilk gizli mutabakat olarak anılmaktadır. Süreç, 4 Mart–10 Nisan 1915 tarihleri arasındaki yaklaşık beş haftalık dönemde, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında tekil ve bütüncül bir metne bağlanmaktan ziyade, karşılıklı nota ve taahhütlerden oluşan bir mutabakatlar dizisi biçiminde gelişmiştir.[531] Nitekim 12 Mart 1915'te İngiliz hükümeti, Rus taleplerini kabul ettiğini bildiren notasına aynı tarihte bir ek nota ilave etmiş; bu ek notada, İstanbul ve Boğazların Rusya'ya bırakılması karşılığında İngiltere'nin bazı şart ve talepler ileri sürdüğü belirtilmiştir. Söz konusu şartlar arasında yer alan dördüncü madde ise, "Müslümanların kutsal yerleri ve Arabistan, Müslüman bir yönetim altında kalmalıdır" hükmünü içermektedir. Rusya, İngiltere'nin 12 Mart 1915 tarihli ek notasına 20 Mart 1915'te verdiği cevapta, Müslümanların kutsal yerlerinin bir Müslüman devletin elinde bulunması ilkesini kabul edebileceklerini belirtmiştir. Bununla birlikte Rus tarafı, söz konusu yerlerin halifelik makamını elinde bulunduran Osmanlı padişahına mı bağlı kalacağı, yoksa başka Müslüman devletlerin kurulmasının mı tasarlandığı hususunu açıkça sormuş; bu bağlamda "Rusya'nın hilâfetin Türkiye'den

[530] Özge Aslanmirza, *Britanya, Orta Doğu ve Mark Sykes Üçgeninde İstihbari Bilgi Üretimi,* Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli, 2023, s. 216.
[531] Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.,* s. 40.

ayrılmasını daha uygun gördüğünü" ifade ederek, ayrıca haccın bütünüyle serbest olması gerektiğini vurgulamıştır. [532]

Feragatdan 19 Mart 1915 tarihli Savaş Komitesi toplantısında İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Alman nüfuzu altına girecek bir Türkiye ihtimaline karşı, İngiliz nüfuzunun belirleyici olacağı bir Arap siyasal yapılanmasına duyulan ihtiyacı dile getirmiş; bu çerçevede Türkiye'nin hilafetten feragat edebileceğini ve hilâfet kurumunun Arabistan'a geri dönebileceğini ileri sürmüştür. Sir Edward Grey, müzakere edilmesi gereken iki temel soruyu ortaya koymuştur: (1) Yeni topraklar edinmek İngiltere'yi zayıflatır mı yoksa güçlendirir mi? (2) İslam'ın yalnızca dinî değil, aynı zamanda siyasî bir varlığa da sahip olması gerektiğine dair Müslüman dünyadaki güçlü hissiyat dikkate alınmalı mıdır? Grey, bizzat kendisi daha fazla toprak genişlemesi fikrinden açıkça hoşlanmıyordu; ancak Alman etkisi altındaki Türkiye'ye karşı bir denge unsuru olarak gerekli görünen Müslüman bir Arap imparatorluğunun kurulmasını destekliyordu. Hindistan Ofisi'nde ise iki farklı yaklaşım vardı: Vali Lord Hardinge ile genel olarak aynı çizgide duran askerî daire, savaş sonrasında Türkiye'nin Asya'da mümkün olduğunca güçlü kılınması gerektiğini düşünürken; siyasî daire, Türkiye'nin feda edilebileceğini ve hilafetin Arabistan'a iade edilebileceğini savunuyordu.[533]

Kitchener, uzun zamandır bir Arap hilafeti ile Britanya himayesi altında bir Arap devleti fikrini beslemekteydi. Bahsi geçen son Savaş Komitesi toplantısından üç gün önce kaleme aldığı bir muhtırada şöyle yazmıştı: "Türkiye'nin taksimi gerçekleşecek olursa, Arabistan'da İngiltere'nin himayesi altında bir Arap Krallığı'nın kurulmasını kendi çıkarlarımıza uygun görürüz."[534]

b) Sykes-Picot'ta Hilafetin Yeri

Diğer bir mevzu bahis antlaşma olan gizli mahiyetteki Sykes-Picot Antlaşması her ne kadar İngiltere, Fransa ve Rusya arasında şekillenen bir antlaşma olsa bile, müzakerelerin bir diğer boyutu da Mekke Şerifi Hüseyin ile McMohan arasında gerçekleşen mektup alışverişidir. Hüseyin ile McMahon arasındaki yazışmalar sürerken, İngiltere ile Fransa da Londra'da Ortadoğu haritasına dair tasarımlarını şekillendirmeye çalışmaktaydı. Bu süreçte Fransız tarafının,

[532] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s. 49.
[533] Jukka Nevakivi, *Britain, France and the Arap Middle East (1914-1920),* London 1969, s. 16
[534] J. Nevakivi, *a.g.e.,* s. 18.

Kahire'deki büyükelçisi Defrance aracılığıyla Hüseyin'le yürütülen temaslardan haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Grey, Cambon'a Britanya'nın Hüseyin ile yaptığı yazışmaların mahiyetini aktardıktan sonra, Fransa'nın Suriye'deki çıkarlarının daha açık biçimde belirlenebilmesi amacıyla Londra'ya bir temsilci göndermesini talep etmiştir. Şerif Hüseyin'in İngilizlerden talep ettiği topraklar, Fransız çıkarlarıyla çatışmaktaydı. Bu durum İngiltere'yi çıkmaza sokmuştu. McMahon Dışişleri Bakanlığından aldığı direktifler doğrultusunda hareket ederek gönderdiği 24 Ekim tarihli mektubunda, Grey'den de aldığı yetkiye dayanmak suretiyle, İran Körfezi çevresi ile Suriye sahili hariç olmak üzere Şerif'in bölgeye ilişkin taleplerinin Britanya tarafından tanınabileceğini bildirmiştir. Ne var ki bu yanıtlar Şerif'i hiçbir zaman tatmin etmemiştir. Söz konusu yazışmaların arka planındaki temel İngiliz yaklaşımı, müzakereleri mümkün olduğunca zamana yayarak Arap taleplerini verilen umutlar üzerinden canlı tutmak; bu hedef bütünüyle gerçekleştirilemese bile, en azından Arapların Britanya'ya karşı doğrudan bir mücadele içine girmelerinin önünü kesmek şeklinde yorumlanabilir. Dışişleri Bakanlığı, McMahon'un Şerif ile temasa geçmesine ve belirsiz nitelikte vaatlerde bulunmasına itiraz etmemiş; ayrıca kendi kanallarından edindiği bilgilere dayanarak Arapların fiilen isyan etmeyeceği kanaatini de büyük ölçüde korumuştur.[535]

Sir Arthur Nicholson, Sykes onun yerine Fransızlarla yapılan müzakerelerde görevlendirilmeden önce bir muhtırada bir Arap Devleti ya da Arap Devletleri Konfederasyonu'nun yaratılmasında Fransız ve Britanya yardımının birlikte sağlanmasına atıfta bulunuyordu. Bu düzenlemedeki öncelik, başka bir Savaş Komitesi toplantısında açık biçimde ifade edildi; toplantıda şu tespit yapıldı: Arapların, İtilaf Devletleri safında savaşa girmelerinin koşulu olarak, kendilerine özgür bir Arap Devleti ya da Devletler Konfederasyonu'nun garanti edilmesini bekledikleri kısa sürede anlaşılmış; bu nedenle, Suriye'deki çıkarları dikkate alındığında, Fransızlarla bu mesele üzerinde bir tür mutabakata varmak zorunlu hâle gelmiştir.[536]

Sykes–Picot Anlaşması ile Hüseyin-McMahon arasındaki ilişki konusunda tarihçiler arasında temel bir görüş ayrılığı vardır. Örneğin John Fisher, McMahon

[535] İsmail Şahin, Cemile Şahin, İsmail Şükür, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması", *The Journal of Academic Social Science Studies,* S. 38 (Bahar 2015), s. 248-251.
[536] S.T. Cox, *a.g.t.,* s. 209,210.

yazışmalarında somutlaşan "Arap" politikası ile Sykes–Picot Anlaşması arasında "uyumsuzluk" bulunduğunu savunurken, Elie Kedourie bu iki düzenlemenin nihayetinde uzlaştırılabilir olduğuna inanır.[537]

Sonuç olarak; 1916 tarihli İngiliz–Fransız anlaşmasının müzakeresinde hilafet meselesinin oynadığı rol, metinlerde hiçbir yerde açık biçimde ifade edilmediğinden, ancak dolaylı biçimde çıkarılabilir. Örneğin "Büyük Suriye"nin akıbeti üzerine yürütülen İngiliz–Fransız müzakereleri sürerken Sykes, şu görüşü dile getirmişti: "Ömer Camii, Mekke'den sonra İslam'ın en mukaddes ve en saygıdeğer mabedini temsil eder; bu nedenle, Ömer Camii'nin bizzat kendisinin yalnızca Müslümanların denetimi altında olması bir şarttır ve Arap konfederasyonunun başı, Filistin'in idaresinde eşit söz hakkına sahip olmalıdır." Nitekim bu dönemde Fransız hükümeti içinde, başta Dışişleri olmak üzere çeşitli bakanlıklar İngiltere'nin Şerif Hüseyin ile yürüttüğü müzakerelere ihtiyatla yaklaşmakla birlikte, genel olarak onun isyanına destek vermeyi stratejik bakımdan gerekli görmüştür. Bu değerlendirme doğrultusunda Hicaz'a özel temsilciler gönderilmiş; söz konusu temsilciler propaganda faaliyetlerinin yanı sıra isyana fiilî destek sağlamak üzere Şerif Hüseyin'e 3 milyon 500 bin frank tutarında bir kredi tahsis etmişlerdir. Bununla birlikte, sağlanan desteğe rağmen Fransızlar, özellikle hilafet makamının geleceği ve Şerif Hüseyin'in Müslüman dünyası içindeki konumunun nasıl tanımlanması gerektiği hususlarında İngilizlerle belirli görüş ayrılıklarına düşmüştür. Nitekim Fransız yetkililer, Şerif Hüseyin'in kendisini bütün Müslümanların halifesi ilan etmesine ya da savaş sonrasında Suriye'yi de içine alacak şekilde geniş kapsamlı bir Arap devletinin kurulması fikrine olumlu yaklaşmayacaklarını ifade etmişlerdir. Ancak savaşın sürdüğü koşullarda Şerif Hüseyin'i gücendirmemek adına, bu meselelerin o aşamada açık biçimde tartışılmasını gerekli görmemişlerdir.

Hilafete açık bir atıf bulunmamakla birlikte, Sykes'ın ısrarı, Şerif Hüseyin'in "İslami" nitelikte bir otoritesinin seküler yetki alanını aşarak ülke dışına da uzanacağı varsayımını ima eder. Ayrıca, yekpare bir Arap devleti ya da konfederasyonu içinde emperyal nüfuz alanlarının bir tür paylaştırma düzeniyle bölüşülmesini öngören İngiliz-Fransız mutabakatının, İngilizler açısından ancak

[537] Resul Yavuz, "Sykes-Picot Antlaşması'ndan Sonra İngiltere ve Fransa'nın Paylaşım Planlarında Şerif Hüseyin'in Rolü ve Önemine Dair Bir Değerlendirme", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi,* S. 22, (Eylül 2024), s. 271; S.T. Cox, *a.g.t.,* s. 209;

Mekke Şerifi'nin İslam içindeki özel konumuna dayalı bir iş birliği varsayımıyla düşünülebileceği ileri sürülebilir. Bu bakımdan, Şerif'in hilafete ehliyeti kabulüne dayanan Hüseyin–McMahon uzlaşısının özgül niteliği, hem Sykes–Picot düzenlemesini gerekli kılmış hem de iki uzlaşının teorik olarak bağdaştırılmasına imkân sağlamıştır.[538]

Bu çıkar çatışmalarının gözetilmesi ve sonrasında Rusya'nın onayının alınmasıyla İngiltere ve Fransa arasında Sykes-Picot Antlaşması imzalandı (16 Mayıs 1916), 9 ve 16 Mayıs'ta mektup teatisiyle tasdik edildi.[539]

2.2. Birinci Dünya Savaşı Sonu ve Hilafet

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru İngiliz karar alıcılarının hem Şerif Hüseyin'in halifelik iddiasına hem de genel olarak hilafet makamının siyasal bir otorite olarak devamına karşı giderek daha mesafeli bir tutum geliştirdikleri görülmektedir. Bu dönemde İngiliz diplomatik ve istihbarat çevrelerinde yapılan değerlendirmeler, hilafetin İslam dünyası üzerindeki etkisinin İngiliz çıkarları açısından potansiyel bir tehdit olarak algılanmaya başlandığını göstermektedir.

Bu yaklaşımın erken örneklerinden biri, Mark Sykes ile yapılan bir görüşmenin ardından Arap Bürosu'na sunulan bir raporda ortaya çıkmaktadır. Görüşmeyi gerçekleştiren İngiliz yetkili, başlangıçta Şerif Hüseyin'i desteklemenin İngiltere açısından önemini bir ölçüde küçümser görünse de konunun ayrıntılı biçimde tartışılması ve ilgili yazışmaların incelenmesi sonrasında fikrinin değişmeye başladığını ifade etmiştir. Bu değerlendirmelerde Sykes, hilafet meselesine kesinlikle dâhil olunmaması gerektiğini savunmaktaydı. Ona göre, "Hilafet sorununa en iyi çözüm, İslam dünyasının farklı kesimlerinin halifenin varlığını Türk sultanının hakimiyetinde somutlaşmasını reddetmesidir." Türk halifeliğinin zaten sarsılmış bulunduğu bu koşullarda onun yerine yeni bir halife koymaya çalışmanın, hatta böyle bir öneriyi teşvik etmenin dahi son derece akılsızca olacağını belirtmiştir. Görüşmeyi gerçekleştiren ve raporu düzenleyen yetkili de bu kanaate katıldığını özellikle ifade etmiştir.[540]

1918 yılının son aylarında İngiliz Kabinesi'ne doğrudan ve sık sık erişimi bulunan Sykes'ın "Arap hilafeti" fikrinden tamamen uzaklaşması ise muhtemelen daha da

[538] S.T. Cox, *a.g.t.,* s. 210-211.
[539] Cevdet Küçük, "Sykes-Picot Antlaşması", *DİA,* C. 38, İstanbul 2010, s. 204.
[540] FO 882, vol. 12. KH 17/16. 28 April 1917.

önemli bir gelişmeydi. Bu aşamada Sykes, Faysal'ın Suriye'de "emîr" ünvanını almasına dahi itiraz etmekteydi; zira bu ünvan, onun "dinsel bir kaynaktan türeyen" bir otoriteyle bir "halifenin emîri" olduğu izlenimini doğurabilecekti. Sykes bununla da yetinmeyerek, Hüseyin için "dünyevi veya ruhani herhangi bir otorite iddiasını" beraberinde taşımayacak bir ünvan bulunmasını önermiştir.[541] Bu yaklaşım, İngiliz karar alıcılarının savaşın son safhasında hilafeti güçlendirebilecek her türlü sembolik veya siyasi düzenlemeden kaçınma eğiliminde olduklarını göstermektedir.

Benzer bir değerlendirme, Yarbay ve İstihbarat Müdürü Gilbert Clayton'ın Kahire'deki Arap Bürosu'na gönderdiği raporda da görülmektedir. Clayton'a göre Mekke Şerifi'nin hedefi doğrudan "halife" ünvanını almak değil; daha ziyade emîrü'l-mü'minîn veya daha genel bir ifadeyle "İslam'ın tanınmış lideri" olarak kabul edilmekti. Bu değerlendirme, özellikle T. E. Lawrence'ın hilafet fikrine mesafeli yaklaşımının da etkisiyle İngiliz yetkililerin Şerif Hüseyin'in siyasi-dinî meşruiyet arayışını farklı unvan ve yetki alanları üzerinden yorumladıklarını göstermektedir.[542]

İngiliz entelektüel ve istihbarat çevrelerinde hilafetin geleceğine ilişkin tartışmalar daha da belirgin hâle gelmiştir. "Arabistanlı Lawrence" olarak bilinen T. Edward Lawrence'ın hatıratında "akıl hocası" olarak söz ettiği David George Hogarth,[543] İngiliz İstihbaratına bağlı Arap Büro'nun gizli yayın organı olan Arap Bülteni'nin 30 Nisan 1917 tarihli sayısındaki "Sıradaki Halife" başlıklı yazısında hilafetin misyonu İslam coğrafyasındaki algısı ve Arap Hilafeti ile Osmanlı Hilafeti kıyaslaması yapılmıştır. Yazıda, zayıflamış şartlar altında bile Osmanlı Sultanı, gelenek ve alışkanlığın gücüyle birçok Müslüman'ın gözünde, özellikle güçlü olmayan ve Hristiyan dünyasına bağımlı olduğundan şüphelenilen yeni bir Halife'den daha itibarlı kalmaya devam edebilir yorumu Türk hilafetinin ağırlığını ortaya koymaktadır. Hilafetin artık genel olarak Müslümanlar üzerinde dünyevi bir hakimiyet ima etmeyen, yalnızca ruhani bir liderlik olduğuna dair İngiliz iddiasının gerçek olmadığı itirafı yapılmaktadır. Yazıya göre gerçek; "Hilafet kurumu ise hem

[541] S.T. Cox, *a.g.t.,* s. 268.
[542] FO 882, vol.12, KH 17/18. 31 July 1917.
[543] Thomas Edward Lawrence, Getrude Bell, Charles Leonardo Woolley ve Reginald Campbell Thompson gibi genç İngilizlerin yetişmesinde rol oynadı. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı Mısır'da Arap bürosunda istihbarat subayı olarak görev aldı ve Şerif Hüseyin isyanının şekillenmesine ve ilerlemesine katkı sağladı. Mübarek İpek, "Oryantalist David George Hogarth'ın Hayatı ve İngiliz İstihbaratı Birimi ve İlişkisi", *Mukaddime,* S. 14(2), 2023, s. 317.

dünyevi hem de ruhani bir nitelikteydi. Sünniler nezdinde Hilafet hâlâ sadece Halife'nin fiilen sahip olduğu dünyevi hakimiyetle değil, aynı zamanda zamanı geldiğinde tüm Müslümanlar üzerinde dünyevi hakimiyet kurma hakkı ve arzusuyla ilişkilendirilmektedir." Arap hilafetinin tesis edilmesini hususunda kararsızlık dikkat çekmektedir: "Önümüze çıkacak sorun, eğer bir Arap Hilafeti kurulursa, egemenliğimizle bağdaşmayan bir iddiayı içeren bu kurumu, o iddiayı kabul etmeksizin nasıl onaylayacağımızdır."[544] Bu belge; İngiltere'nin bir yandan İslam dünyasındaki prestijini korumayı ve Osmanlı'nın dini gücünü kırmayı hedeflerken, diğer yandan kurulacak yeni yapının kendi sömürge çıkarlarına (asıl egemenliğine) zarar vermesine asla müsaade etmeyeceğini ortaya koyan pragmatik bir siyasi yaklaşımdır.

5 Şubat 1917 tarihli bir başka istihbarat belgesi de İngiliz yetkililerin hilafet meselesine karşı ne derece temkinli davrandıklarını ortaya koymaktadır. Bu belgede, Şerif Hüseyin'in hutbede Osmanlı Sultanı'nın adının anılmasını kaldırma tasarrufunun yalnızca kendi hâkimiyet sahasıyla sınırlı tutulmasının istendiği belirtilmiştir. İngiliz yetkililere göre bu uygulamanın tüm Müslümanlara yönelik genel bir emir hâline getirilmesi, "hilafet yetkisi" iddiası olarak algılanabileceği için siyasal açıdan sakıncalıydı. [545]

Hilafet meselesinin İngiliz stratejik çıkarları açısından önemini açıkça ortaya koyan belgelerden biri de Hindistan Bakanlığı Siyasi Departmanı'ndan sorumlu Arthur Hirtzel'in 20 Ocak 1917 tarihinde kaleme aldığı "Arabistan'da İngiliz Menfaatleri" başlıklı muhtıradır. Hirtzel bu metinde, İslam dünyasında hilafetin taşıdığı etkiyi ve Şerif Hüseyin'in isyanının Müslüman kamuoyundaki yansımalarını ayrıntılı biçimde değerlendirmiştir. Muhtırada şu ifadeler yer almaktadır:

> İtalyanlara Yemen'de rıza göstermemiz Şerif ve Araplar tarafından sözde "Arap Devleti"ne yönelik bir ahde vefasızlık olarak karşılanacaktır; muhtemelen bu hoşnutsuzluğu Hindistan dâhil bütün Müslüman dünya paylaşacaktır: Zira onlar, Türk'e ihanet ettikten sonra şimdi de Arap'a ihanet ettiğimizi düşüneceklerdir. Bu, Aden'deki konumumuzu ve İslam'a dost bir güç olarak itibarımızı olumsuz etkileyecektir. Araplar Türklere karşı desteğimizden yararlanmışlardır; fakat bu onları bize daha çok yaklaştırmamıştır. Türk tehlikesi ortadan kalktığında, Arapların hoşnutsuzluğunun her hâlükârda bize yönelmeyeceği kesin değildir;

[544] IOR/L/PS/10/657. File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletın Nos 1 to 65'. No. 49.
[545] FO 882, vol, 12, KH 17/4/.

> hele ki onları Türk'ten (ki en azından Müslümandır) "kurtarıp" Hristiyan uluslar içinde en nefret edilene teslim ettiğimiz düşünülürse, bu hoşnutsuzluk iki kat şiddetle üzerimize binebilir. Mevcut savaş, İslam'ın bize karşı nasıl kullanılabileceğini göstermiştir. Arabistan, İslam dünyasında sadece İslam'ın beşiği ve kutsal yerlerin merkezi olduğu için değil, aynı zamanda coğrafi konumu nedeniyle Afrika İslam'ı ile Hindistan ve çevre ülkelerin İslam'ı arasına bir kama gibi girdiği için büyük önem taşımaktadır. İngiltere Hükümeti'nin Orta Doğu politikasının nihai başarısı, büyük ölçüde hilafetin Türkiye'den Arabistan'a nakledilmesi ihtimaline bağlıdır.[546]

Hilafet meselesinin Osmanlı Devleti'nin askerî prestijiyle bağlantısı ise İngiliz Dışişleri'nden Sir Ronald Graham'ın 1 Ağustos 1917 tarihli tutanağında açıkça ortaya konulmuştur. Graham'a göre Osmanlı Devleti'nin güçlü biçimde ayakta kalması, hilafetin İslam dünyası üzerindeki etkisini sürdürmesine yol açacak ve bu durum özellikle İngiltere'nin Hindistan ve Mısır'daki çıkarlarını tehdit edecekti. Graham'ın bu değerlendirmeleri, Britanya İmparatorluğu'nun stratejik selameti için Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece askeri bir yenilgiye uğratılmasını değil, aynı zamanda manevi ve siyasi prestijinin tamamen yok edilmesini zaruri gören keskin bir sömürgeci perspektifi yansıtmaktadır. Graham'a göre, Rusya'nın zayıflamasıyla birlikte Türkiye'nin geleneksel "tampon devlet" vasfı ortadan kalkmış; dolayısıyla Osmanlı devlet aygıtını ayakta tutmak için rasyonel bir gerekçe kalmamıştır. Aksine, Türkiye'nin prestijini koruyarak savaştan güçlü bir aktör olarak çıkması; Hindistan, Mısır ve Hicaz gibi kritik bölgelerde Pan-İslamcı ve Pan-Türkçü akımların yeniden canlanmasına yol açacaktır. Halifelik makamının bir umut ışığı olarak varlığını sürdürmesi, İngiliz çıkarlarıyla uyumlu hareket eden bölgesel liderlerin meşruiyetini sarsacak ve İslam dünyasında İngiltere aleyhine kalıcı bir direnç odağı yaratacaktır.

Barış müzakereleri konusuna da oldukça pragmatik ve temkinli bir yaklaşımla değinen Graham, Türk tarafının barış yoklamalarının yalnızca "dinleme" düzeyinde tutulmasını ve somut bir taahhüde girilmemesini tavsiye etmektedir. Müzakerelerin ciddiyetini ölçmek için Enver Paşa gibi uzlaşmaz ve Alman yanlısı figürlerin yönetimden tasfiye edilmesini bir ön şart olarak öne sürmektedir. Graham'ın analizindeki en kritik uyarı, nihai barış düzenlemesinin Türklerin Müslüman dünyası nezdinde "galip" gibi algılanmasına asla meydan vermemesi gerektiğidir. Ona göre, Türklerin onurlu bir barış kazanmış gibi

[546] IOR/L/PS/18/B247. "British Interests in Arabia" 20 January 1917.

görünmesi, Britanya İmparatorluğu'nun gelecekte Müslüman tebaasıyla yaşayacağı çatışmaların temelini atacak kronik bir sorun kaynağıdır. Bu yaklaşım, sadece bir askeri zaferin değil, aynı zamanda bölgedeki ideolojik ve sembolik üstünlüğün de tamamen İngiliz kontrolüne geçmesini hedefleyen hegemonik bir vizyonu ortaya koymaktadır.[547]

Bu tür değerlendirmeler yalnızca İngiliz bürokrasisi içinde değil, aynı zamanda müttefik devletlerle ilişkiler bağlamında da dile getirilmiştir. İngiliz yetkililer, Rusya'nın savaştan çekilmesiyle ortaya çıkan yeni jeopolitik durumda Osmanlı hilafetinin bölgede yeniden etkili olabileceği ihtimaline dikkat çekerek şu uyarıda bulunmuşlardır: "Rusya'ya verilmesi planlanan topraklar, savaştan çekildiği için sahipsiz kalmıştır. Bu durumda Osmanlı Hilafeti'nin, bu topraklarda hem bizi hem Fransızları rahatsız edici bir nüfuzu olacaktır."[548]

Benzer şekilde Mısır Yüksek Komiseri Reginald Wingate de 11 Haziran 1917 tarihinde Arthur Balfour'a gönderdiği raporda İngiltere'nin hilafet politikasını açık biçimde tanımlamıştır. Wingate'e göre İngiliz politikasının amacı "Müslüman dünyayı, Türkiye'nin gelecekteki siyasal gerilemesine ve Osmanlı Hilafeti'nin zayıflamasına razı edecek bir zemine kavuşturmak" olmalıydı. Bunun için de "Türk İmparatorluğu'nun dağıtılması ve Türkiye'nin hâkim İslami devlet konumundan ikincil bir mevkiye indirgenmesi" gerekmekteydi.[549]

Savaşın sonuna doğru hazırlanan bir başka değerlendirme ise İngiliz istihbarat çevrelerinin Panislamizm'i doğrudan İngiliz çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak gördüklerini göstermektedir. General Clayton'ın Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına kısa süre kala gönderdiği telgraf üzerine hazırlanan bir muhtırada şu ifadeler yer almaktadır:

> Panislamizm ve Panturanizm aslında aynı şeydir. Arap devletini Arap devleti olarak değil, Müslüman devlet olarak desteklersek, Türkiye'yi dini bir silah olarak kullanmak suretiyle geçmişte yaptığımız hatayı tekrarlamış oluruz... Türkiye'yi Müslüman bir devlet olarak destekleyerek, Panislamizm'in önünü açtık ve pratikte uykuda olan veya resmi halifeliği yeniden canlandırdık. Her ikisi de bize karşı kullanıldı. Türkiye ile düşünebileceğimiz tek ayrı barış, Panislamizm veya Panturanizm'i etkili silahlar olarak kullanabilecek durumda olmayan bir Türkiye ile barış yapmaktır.[550]

[547] FO 800/206, "Minutes by Sir G. Clerk and Sir R. Graham", 1 August 1917.
[548] FO 882, vol. 3/2. "Note on the Anglo-Franco-Russian Agreement about the Near East" 9 July 1917.
[549] IOR/L/MIL/5/770, Minutes of the Mesopotamia Administration Committee.
[550] FO 800/221, Memorandum on General Clayton's Telegram, 18.5.1918.

Bu dönemde İngiliz kamuoyunda etkili olan bazı siyasetçiler de benzer görüşler dile getirmiştir. Liberal ve Türk karşıtı siyasetçi James Bryce, Mark Sykes'a gönderdiği el yazısı mektupta halifeliğin bulunmadığı bir siyasal düzen önererek Türklerin yalnızca Anadolu'da zayıf bir sultanlık ile sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur.[551]

Bu değerlendirmeler, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde İngiliz siyaset ve istihbarat çevrelerinde hilafetin tek merkezli bir otorite olarak varlığını sürdürmesinin istenmediğini; aksine bu makamın siyasal etkisinin zayıflatılması veya parçalanmasının İngiliz çıkarları açısından daha uygun görüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı imparatorluğu bakımından sonu olan Mondros Mütarekesi'ni imzaya giden murahhaslara Sultan Vahideddin iki talimat vermiştir:

> 1. Hilâfet-i celile ve saltanat-ı seniyye ve hanedan-ı Osmanî hukukunun tamami-i mahfuziyyetinin temini.
>
> 2. Bazı eyalâta verilecek muhtariyet idarenin şekil ve mahiyeti temin olunarak muhtariyetin yalnız İdarî olup siyasî olmaması şayet hiçbir çare ve imkân bulunamayıp da siyasî olacak ise istiklâliyetin ehven olacağı ve eğer siyasi muhtariyeti kabul edecek olur isek âlem-ı İslam'a ihanet etmiş olacağı fikrindeyim.[552]

Mütarekenin duyulmasından sonra, aldatıldıklarım anlayan bir kısım Araplar halife ile tekrar ilgilenmeye başladılar. Hicaz, Asir ve Yemen'de halk ve Osmanlı taraftarı aşiretler üzüntü içindeydi. Mısır'da halk İstanbul ile yakından ilgilenmekteydi. Kuzey Afrika Müslümanları. Türkler ve hilâfet lehinde, Fas Yüksek Komiseri Lyautey vasıtasıyla Fransız hükümeti üzerinde baskı yaptılar ve Türkler lehine gösteriler tertiplediler. Müslüman Hintliler, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını, halifenin İstanbul'dan çıkartılmamasını karar altına aldılar ve bu tezi sonuna kadar savundular. Müttefiklerin, İstanbul'u İşgal etmesine ve halifeyi esir almasına rağmen onun nüfuzu devam ediyordu. Halife lehine protestolar Avrupa başkentlerine yağıyor, hac boykot ediliyordu. Mübarek makamlar İngilizlerin elinde olduğu sürece Hint Müslümanları hac ibadetlerini yapmayacaklardı.[553]

---

[551] FO 800/221, 23.2.1918.
[552] Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* Ankara 1948, s. 31.
[553] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması.,* s. 54.

23 Kasım 1919 tarihli Londra merkezli *Muslim Outlook* gazetesi, İslam dünyasının o dönemki dayanışmasını belgeleyen çarpıcı bir haberi sütunlarına taşımıştı. Hindistan'ın Lucknow şehrinde toplanan büyük İslam Konferansı'nda alınan karar gereği, 17 Kasım 1919 tüm dünyada "Halife İçin Dua Günü" olarak kabul edilmişti. Mitingde alınan kararların Londra İslam Cemaati aracılığıyla İngiltere Başbakanı Lloyd George'a ve Halife Mehmed Vahideddin'e bildirilmesi kararlaştırıldı.

> Halife Hazretlerine çekilen telgraf: "Bugün Londra'da muhtelif milletlere mensup Sünnî ve Şii Müslümanlardan müteşekkil İslam Kongresi zat-ı âlinize duada bulunmuştur. Kongre, hilâfetinize sarsılmaz bağlılıklarını arz eder. Mitingde şu kararlar alınmıştır:
>
> 1. Osmanlı padişahları asırlardır İslam dünyasının halifesi, mukaddes beldelerin muhafızı ve İslam'ın şerefinin müdafi olarak tanınmıştır. Bugünkü Osmanlı padişahı İslam dünyasına karşı, seleflerinin sahip olduğu mevkiin aynısına sahip bulunmaktadır.
>
> 2. Miting, İslam halifesinin mutlak surette müstakil olmasının gerekli olduğunu ilan eder. Ayrıca gayri müslim devletler tarafından hilâfetin siyasî istiklâli ve Osmanlı saltanatının varlığı aleyhinde meydana gelen teşebbüsleri protesto eder.
>
> 3. Miting, harp esnasında ortaya çıkan hataları düzeltmeye çalışan, her türlü meşru vasıtayla Avrupalı devletler, Hristiyan milletler ve hatta Yunanlılar ve Ermeniler tarafından İslam diyarına yapılan tecavüzlere karşı koymak için çalışan Osmanlı vatanseverleri aleyhindeki Avrupa basınının seviyesiz neşriyatını ağır bir dille protesto eder.[554]

Stoddard, *The New World of Islam* adlı eserinde Birinci Dünya Savaşı yıllarında hilafetin geleceğinin nasıl olacağına dair görüşleri şöyle özetlemiştir: "Birçok Avrupalı yazar, bu devasa İslam Birliği hareketinin kanatlarını daha kökünden kesmek için; halifeliğin, gücünü kaybetmiş Osmanlı padişahlarında mı kalmasının, yoksa Mekke'ye mi taşınmasının veya tamamen kaldırılmasının mı daha uygun olacağını büyük bir heves ve umutla tartışıyorlar." [555]

2.3. Savaş Sonrası Dönem İngiliz Politikasında Hilafet

Millî Mücadele dönemi, Türk dış politikasının ve toplumsal dinamiklerinin en karmaşık evrelerinden birini teşkil eder. Bu sürecin merkezinde, yalnızca bir dinsel otorite değil, aynı zamanda küresel bir jeopolitik enstrüman olan "Hilafet" makamı ve bu makamı kendi emperyal çıkarları doğrultusunda dizginlemeye çalışan İngiltere'nin stratejik hamleleri yer almaktadır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde

[554] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması.,* s. 54-55.
[555] Lothrop Stoddard (1338). *Yeni Âlem-i İslam* (Çev. Ali Rıza Seyfi), İstanbul, s. 56.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiye süreci, beraberinde İslam dünyasının en yüksek temsil makamı olan Hilafet üzerine küresel bir güç mücadelesini getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu'da filizlenen Millî Mücadele, yalnızca işgalci güçlere karşı bir toprak savunması değil; aynı zamanda Hilafet makamının siyasi meşruiyeti ve bu makamın uluslararası sistemdeki konumu üzerine yürütülen derin bir diplomasi savaşıdır. "Hilafet Hareketi", İngiltere'nin iç siyasetinde ciddi bir çatlak oluşturmuştur. Londra'daki karar vericiler, Anadolu'daki vatanseverlerin mücadelesini "isyancı" olarak yaftalamaya çalışırken; Hint Müslümanları bu mücadeleyi İslam'ın son kalesinin müdafaası olarak görmüş ve Halife'nin siyasi istiklalini bir "kırmızı çizgi" olarak ilan etmiştir. Millî Mücadele kadrosu, özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın stratejisyle, Hilafet makamını Ankara'daki meşruiyeti güçlendirmek ve İslam dünyasının maddi-manevi desteğini stabilize etmek amacıyla bir "diplomatik kalkan" olarak kullanmıştır.

2.3.1. Mondros Mütarekesi Sonrası Hilafet

Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilâf Devletleri, geniş kapsamlı bir donanmayla İstanbul'a gelerek karaya asker çıkarmıştır. Bu adımın ardındaki siyasî gerekçeler arasında, Türklerin kesin bir yenilgiye uğradığını Mısır ve Hindistan'daki İngiliz tabiiyetindeki Müslümanlara göstermek ve İslamcılık ile Turancılığın yanı sıra genel olarak "İslam'ın siyasal amaçlarla araçsallaştırılması"na darbe indirmek de yer almaktadır.[556]

Sultan-halife VI. Mehmed Vahideddin, 24 Kasım 1918'de *Daily Mail* muhabiri G. Ward Price ile yaptığı mülakatta, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik sert ve müsamahasız politikasını, hilafet makamını öne çıkararak yumuşatmaya çalışmış ve Osmanlı–İngiliz dostluğunu hatırlatmıştır. Padişah, Osmanlı Devleti'nin Almanlarla ittifak hâlinde savaşa girmesi konusunda ise "Eğer ben tahtta olsaydım, bu üzücü hadise yaşanmazdı." diyerek cihad ilanını doğru bulmadığını da ima etmiştir.[557]

Damat Ferid Paşa ise İngiltere ile müstakil bir barış antlaşması yapmak arzusundaydı. Bu teşebbüslerinde halifeliği de bir koz olarak kullanmayı tercih etmişti.[558] Galip İngiltere bu günlerde halifelik makamım kendi çıkarları

[556] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s. 22; A. Satan, *a.g.e.,* s. 61.
[557] G. Jaeschke, *a.g.e.,* s. 3.
[558] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması.,* s. 62.

doğrultusunda kullanarak nüfuzu altındaki Müslüman topraklarda daha büyük prestij elde etmek istiyordu. Nitekim İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Amiral Richard Webb, 19 Ocak 1919 tarihinde Dışişleri müsteşar yardımcılarından Sir Ronald Graham'a gönderdiği özel mektupta "Halife elimizin altında bulundukça İslam Dünyası üzerinde ek bir denetleme aracına sahibiz" diyerek bu düşüncelerini ifade etmekteydi.[559]

Richard Webb'in dediği gibi hilafet makamı kuvvetliydi ve İngiltere bu gücü barış tesis edilirken hilafetin geleceğinin belirlenmesinde önemli faktör olarak görülecekti. Bu hassasiyeti "The Supposed Spiritual Authority of the Caliph" yani "Halifenin Sözde Manevi Otoritesi" başlıklı raporda görmek mümkündür. İngiliz oryantalist T.W. Arnold'ın notu yer almakta ve Arnold'un notuna, Hindistan Bakanlığı'ndan Sir Frederic Arthur Hirtzel tarafından 28 Aralık 1918 tarihinde yazılmış bir sonuç yorumu eklenmiştir. Arnold, "bugün de Hint Müslümanları, Sultan Hindistan'da hiçbir yargı yetkisi kullanmadığı ve Şeyhülislamı da orada yetkili olmadığı hâlde, onun için halife olarak dua etmektedir." Sözleriyle hilafetin gücünü ifade etmiştir. Hirtzel ise Türklerle yapılacak barış antlaşmalarında hilafetin saf dışı olmasını önererek ve Arnold'ın yazdıklarıyla ilgili şu notu düşmüştür:

> Dr. Arnold'un yukarıda 3. sayfada anlattığı üzere Avusturyalılar, İtalyanlar, Bulgarlar ve Yunanların yaptıkları hatalar dikkate alındığında, Türklerin geçmişte son derece başarılı biçimde yaydığı hatalı görüşe artık hiçbir surette itibar edilmemesi açıkça yerinde olacaktır. Buna göre, Osmanlı Hükûmeti ile yapılabilecek herhangi bir antlaşmada ve bu antlaşmada Hükûmetin toprak terkiyle yükümlü kılındığı her durumda, Sultan'ın söz konusu topraklar üzerindeki tüm haklarından açıkça feragat ettiği ve Şeyhülislamın bu topraklarda hiçbir yetki kullanmayacağı hükmünün açıkça yer alması önerilir. "Manevî" (spiritual) veya "dinî" (religious) kelimelerinden kaçınılmalıdır; zira her ikisi de gereksiz olduğu gibi yanıltıcıdır.

Hindistan'ndan sorumlu bakan İngiliz E. Montagu da bu durumla ilgilenmiş ve Arnold'ın yazdıklarını değerlendirmiştir. 10 Ocak 1919 tarihli yazıda, Montagu'nun görüşleri şu şekilde izah edilmiştir:

> Bakan Montagu, Dr. Arnold'un şu hükmüne iştirak etmektedir: Mezopotamya'ya (ki işbu yazışmanın çıkış noktası burası olmuştur) dair olarak, Majestelerinin Hükûmeti'nin gayesi, geçmişte Sultan, Şeyhülislam yahut Osmanlı Hükûmeti'nin herhangi bir başka memuru tarafından icra olunmuş olabilecek her türlü yetkinin tam manasıyla ortadan kaldırılmasını

[559] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* C. 1., Türk Tarih Kurumu, Ankara 1973, s. 44.

temin etmek olmalıdır. Bu noktanın, Mezopotamya'nın gelecekteki statüsünü düzenleyecek her türlü vesikada gayet açık bir surette belirtilmesi arzu edilmektedir.[560]

Kahire'den Yüksek Komiser Wingate de aynı günlerde yukarıda bahsedilen halifenin manevi otoritesini ortadan kaldırma hususunda aynı fikre sahipti. Wingate fikrini 17 Aralık 1918 tarihli yazısında şöyle açıklamaktaydı:

> Osmanlı Sultanı'nın bütün manevi yetkiler üzerindeki iddialarından resmen feragat etmesi, hilâfetten de vazgeçmesi anlamına gelecektir ve bunu zorlamak, bizim "dînî işlere karışmamak" ilkemize aykırı addedilebilir. Bununla beraber, kanaatimce biz (belki "teklif" kısmı düşmüş) güçlü bir mukavemet göstermeli ve gerekirse, bu yetkinin her türlü fiilî tezahürüne ister kadıların tayini ve tasdiki yoluyla olsun, ister başka yollarla, Türk olmayan topraklarda karşı koymak ve teminat altına almak için gerekli garantileri elde etmeliyiz.[561]

David George Hogarth, İngiliz İstihbaratına bağlı Arap Büro'nun gizli yayın organı olan Arap Bülteni'nde yayımlanan bir başka makalesinde İslam halifesine en küçük bir manevi yetki verilmesinin dahi Panislamizm'in siyasi programlarını güçlendireceğini savunmuştur. Hogarth ayrıca 11 Kasım 1918 tarihinde kaleme aldığı "Batı Asya'nın Düzenlenmesine İlişkin Bazı Koşullar Hakkında Muhtıra" adlı metinde Şerif Hüseyin'in yetkilerinin son derece sınırlı tutulması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre Şerif Hüseyin en fazla diğer Arap bölgeleri üzerinde temsili bir üst-egemenlik iddiasına sahip olmalı; bunun ötesine geçen hiçbir yetkiye izin verilmemeliydi. Hindistan'da hutbede onun için Emîrü'l-Mü'minîn olarak dua edilmesine dahi izin verilse bile herhangi bir kişinin "Halife" sıfatıyla tam anlamıyla tanınmasına kesinlikle karşı çıkılmalıydı.[562] Hogarth, İngiltere için en gerçekçi hilafet siyasetini ise şu sözlerle ifade etmiştir:

> Herhangi bir diplomatik belgede veya başka bir biçimde "bir halifenin varlığını" asla tanımamalı; Hindistan Müslümanlarını uzlaştırma ümidi de bu kuralı değiştirmemelidir. Ne kadar çok "halife" olursa, Müslüman dünyada aynı anda fiilen tanınan o kadar çok halife bulunması, bizim için o kadar iyidir. Şu anda fiilen üç halife vardır: Osmanlı, Arap ve Faslı.[563]

Savaş Kabinesi'nin Doğu Komitesi 18 Aralık 1918'de tarihli "Mezopotamya" gündemli toplantısını yapmıştı. Alınan kararlar şöyleydi;

> Gelen tüm raporlar, bu toprakların tek bir Arap yönetimi altında birleştirilmesine ve bunun Hicaz Kralı'nın dünyevî egemenliğinin tanınması suretiyle yapılmasına karşı genel bir

[560] Jane Priestland, *Islam Political Impact 1908-1972,* vol. 3, Cambridge Universtiy Press, s. 3.
[561] J. Priestland, *a.g.e.,* s. 12-13.
[562] S.T. Cox, *a.g.t.,* s. 272.
[563] Mss Eur F112.277, Memorandum on Certain Conditions of Settlement of Western Asia, 15.11.1918; J. Priestland, *a.g.e.,* s. 174-175.

> isteksizlik bulunduğuna işaret etmektedir. Hicaz Kralı'nın bu bölgeler üzerinde herhangi bir biçimde bir otorite/üst-egemenlik kurmasının gerekli görülmesi hâlinde, bunun büyük olasılıkla yalnızca onun manevî konumunun tanınması ve adının camilerdeki dualarda anılması ile sınırlı tutulması gerekir. Ancak Komite, bunun Müslümanlara ait bir mesele olduğunu ve Hristiyan ulusların karar vereceği bir konu olmadığını kabul eder.[564]

Bu kararlar alınırken komite üyeleri mesele üzerine fikirleri beyan etmiştir. Balfour, Şerif Hüseyin'in Şiiler üzerinde etkisi olmadığını belirtirken, Lord Robert Cecil, "manevî otorite" yerine "manevî konumunun tanınması" daha güvenli bir ifade olmasını önermiştir. Sir Hamilton ise daha kapsamlı konuşmuştur. Hamilton:

> Hilafetle ilgili her şeyden tamamen uzak durmamız gerektiği ilkesine uygun olarak, Müslüman dünyasında herhangi bir tür manevî otoritenin tanınmasına dair her türlü tutumdan da uzak durmamızın isabetli olacağını düşünüyorum. Şerif, Mezopotamya'daki Şiiler üzerinde dahi belirli bir manevî otorite iddia edebilir; fakat bizim bunu herhangi bir şekilde tanımamız, kanaatimce hem Müslüman dünyanın bütünü açısından hoş karşılanmayacak, hem de hilafetten kendimizi ayrıştırmaya çalışırken kaçınmak istediğimiz türden güçlüklerin içine bizi sürükleyebilecektir.[565]

Anadolu'da ise Millî Mücadele'nin Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde belli prensiplerine bağlandığı Erzurum Kongresi (23 Temmuz- 7 Ağustos 1919) ve Sivas Kongresi (4 Eylül- 11 Eylül 1919) toplanmıştır. Erzurum Kongresi'nin sonunda alınan kararların ikinci maddesine göre; saltanat ve hilâfetin korunması için Kuvayı Milliye'nin güçlendirilmesi ve millî iradenin hâkim kılınması gereği ortaya konmuştur. Dördüncü maddede merkezi hükümetin, diğer devletlerin baskısı karşısında buraları terk etmek zorunda kalması ihtimali göz önünde bulundurularak, hilâfet ve saltanat makamına bağlılıkla millî varlığı ve millî hakları koruyacak tedbir ve kararlar alındığı açıklanmıştır. Böylelikle hilâfetin, hükümetten bağımsız olarak millet tarafından korunacağı karar altına alınmıştır. Sivas Kongresi kararları, Erzurum kararlarına göre küçük değişikliklerle genişletilerek kabul edildi. Buna göre; Sivas Kongresi'nin ikinci maddesinde aldığı karar; "Osmanlı camiasının tamamiyeti, millî istiklâlin temini ve makam-ı mualla-yı hilâfet ve saltanatın masuniyeti için Kuvayı Milliyye'yi amil ve irade-ı milliyye'yi hâkim kılmak, esas-ı kat'idir." deniyordu. Üçüncü maddede; "Osmanlı hükümetinin çökme tehlikesine karşı Hilâfet-i İslamiyye ve Osmaniyye ve saltanat-ı Osmaniyyenin bekası esas maksadı teşkil ettiği cihetle müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul

[564] Mss Eur F112/274. Papers of the War Cabinet's Eastern Committee, 44th Minutes. January 1919.
[565] Mss Eur F112/274. Papers of the War Cabinet's Eastern Committee, 44th Minutes. January 1919.

edilmiştir." Dördüncü maddede, mukaddes hilâfete ve Osmanlı saltanatına bağlı kalarak geçici bir hükümet kurulacağı ve halen mevcut olan Osmanlı anayasası ve kanunlarının geçerli olduğu bilcümle mülkî, askerî idarecilere ve memurlara duyuruluyordu. [566]

İngiliz karar alıcıları iç yazışmalarında ve toplantılarında hilafetin geleceğini tartışırken Paris Barış Konferansı sırasında Türkler ve hilafet aleyhine kamuoyu dikkat çekmiştir. *The Times* gazetesinin 4 Temmuz 1919 tarihli baskısında; "Panislamizm silah olarak kullanılıyor. Türkiye zamanla oynamaktadır. Barış görüşmeleri ne kadar uzun sürerse Panislamizm ipleri çekmek için o kadar zaman kazanılacaktır."[567]

Paris Barış Konferansı esnasında 17 Mayıs'ta Hindistan Bakanı Montagu ve Hint Heyeti, Başbakan Lloyd George ile Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği için görüşmüşlerdir. Heyet, Başbakanı Türkiye'nin parçalanması durumunda sadece Hindistan'da değil, tüm dünyada kargaşa ve nefret tehlikesiyle karşı karşıya kalacakları konusunda uyardı. Montagu, İngiliz Kabinesi'nde bakan olmasına rağmen, eğer parçalanma kararı verilirse barışın gerçek bir tehdit altında olacağını açıkça söylemekten çekinmedi; ayrıca Konferans sırasında Türklere diğer düşmanlardan (İttifak Devletleri'nden) daha az hoşgörülü davranıldığını belirtti. Hint Heyeti'nin bu çıkışından sonra Lloyd George'un [bu görüşlerden] etkilendiği görüldü ve asıl Türkiye topraklarını (Anadolu'yu) bölmenin zor olacağını, Müslüman dünyasında bir kargaşaya yol açma riskiyle karşı karşıya kalacaklarını ifade etti. Ayrıca, en azından görünüşte onu manda altına almadan, Sultan'ın İstanbul'da kalmasını sağlayacak bir yol bulmaya çalışacaklarını söyledi. Montagu, Lloyd George'un Türklerin İstanbul'u başkent olarak tutacaklarına dair söz verdiği konuşmasını hatırlattı ve bu karardaki muhtemel değişikliğin, Hindistan Müslümanlarında Britanya İmparatorluğu'nun sadece Türk karşıtı değil, aynı zamanda Müslüman karşıtı bir kampanya mı başlattığı sorusuna yol açtığını belirtti. Lloyd George, Montagu'ya cevap vererek; Kabine tarafından onaylanan Türkleri başkentlerinden mahrum bırakmama politikasının, Türklerin savaşı durdurması için yapılmış doğrudan bir davet olduğunu, ancak onların Britanya'ya karşı savaşa devam ederek bu teklifi reddettiklerini söyledi. Bu nedenle Lloyd George, artık

[566] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s. 118-121.
[567] Ergün Aybars, "Millî Mücadelede İngiliz Basını", *AAMD,* S. 12, Temmuz 1998, s. 828.

Türklere verdikleri bu teklifle bağlı olmadıklarına inanıyordu. Bay Lloyd George, şahsen İstanbul'un bir mandater güce devredilmesi ve Anadolu'nun da aynı manda altına yerleştirilmesi durumunda; eğer Sultan İstanbul'da kalırsa durumun en iyi şekilde idare edilebileceği görüşünde olduğunu söyledi. Türkiye meselesi henüz 'Dörtler Konseyi' tarafından tartışılmamıştı ancak konu gündeme geldiğinde, Hindistan Müslümanlarının Mihrace ve Lord Sinha tarafından temsil edilmesini önerdi. [Bu önerinin kabul edilmesine karar verildi.][568]

Paris Barış Konferansı'nda İstanbul'un statüsünün tartışılması da hilafetle ilişkiliydi. Çünkü İstanbul halifenin şehriydi ve manevi gücü yüksekti. Lloyd George'un İstanbul'un ve Boğazların uluslararası bir hale getirilmesi, Türk devletinin başkentinin Anadolu'da olacağı ve İstanbul'un dini statüsünde kalacağı şekilde bir teklifte bulunacağı iddiaları gündeme gelmiştir. Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine çektiği telgrafta bu durumun protesto edilmesini istiyordu.[569] Türkiye barışının görüşüleceği Londra Konferansı'na (12 Şubat 1920) değin gündem İstanbul, Boğazlar ve Halife'nin geleceği olmuştur. Bu konferans öncesi Lloyd George kamuoyuna masa başındaki sarf ettiği fikirlerini bir açıklamıştır. İngiliz Başbakan'ın bu konuşması dahili ve harici kamuoyunun ilgisini çekmiş ve eleştiriler almıştır. L. George'un *Pall Mall Gazette'*de 1919 yılı aralık ayında yayımlanan konuşması, 4 Ocak 1920 günü İstanbul gazetelerinin sayfalarında "İstanbul ve Boğazların uluslararası duruma getirilerek İngiltere ve Fransa'nın orada ortaklaşa kuvvetli bir etkiye sahip olacağı, Türk Hükûmeti'nin Anadolu'ya gönderileceği, padişahın bütün İslamların reis-i âlisi telakki edilerek, İstanbul'un dini bir merkez durumunu alacağı" ifadeleriyle yer bulmuştur.[570]

İstanbul'un geleceği hakkında İngiliz askeri ve siyasî kanat içerisinde de Lloyd'un George'un bu görüşlerine itirazlar olmuştur. Savaş Bakanlığı ve Hindistan Hükümeti, Türkleri İstanbul'dan çıkarmaya şiddetle karşı çıktı. Savaş Bakanlığı, böyle bir adımın Türkler arasında ciddi bir muhalefet yaratacağına ve sonraki barış antlaşmasının neredeyse uygulanamaz hale geleceğine inanıyordu. Hindistan Hükümeti ise, böyle bir adımın Hindistan'daki büyük Müslüman nüfus arasında yaratacağı muhalefet nedeniyle karşı çıkıyordu. Yukarıda da ifade edildiği

[568] S. Çilingir, *a.g.t.,* s. 168-169.
[569] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s. 65-66.
[570] İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 83-84.

üzere Ocak 1918'de Lloyd George bu tutumu desteklediğini belirtmişti. Ancak şimdi, Dışişleri Bakanlığı'nın desteğiyle, Türklerin Avrupa'dan tamamen çıkarılması gerektiğini, Lord Curzon tarafından yinelenen Gladstone'un "bag and baggee" politikasının uygulanması gerektiğini ısrarla savunmaya başlamıştır.[571]

Lloyd George'un bu sözlerine Anadolu'da ulusal bir mücadele başlatan Sivas Kongresi'nde Heyeti Temsiliye Başkanı olan ve Türklerin lideri konumuna gelen Mustafa Kemal Paşa sert bir dille tepki göstermiştir. 8 Ocak 1920 tarihli şifreli telgrafta Mustafa Kemal Paşa, tepkisini şöyle dile getirmiştir:

> İngiltere Hükûmeti Başbakanı Lloyd George'un, İstanbul ve Boğazların milletlerarası bir hale sokulmasına, Türk hükûmetinin yeni merkezinin Anadolu'da olacağına ve İstanbul'un yalnız hilafet merkezi ve dini bir payitaht olarak kalacağına dair Barış Konferansı'na tekliflerde bulunacağı gazetelerde görüldü. Millî ananelerimize ve dinimize aykırı olan böyle bir kararın milletimizce asla kabul edilemeyeceği tabiidir. Temsilcilere bu konuda şiddetli protestolarda bulunulması rica olunur.[572]

Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki talebi üzerine ve İstanbul'un geleceği ile ilgili bu haberler dış basında da yer alınca Anadolu'nun muhtelif yerlerinden İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 116 protesto telgrafı çekilmişti.[573] Mustafa Kemal Paşa da şahsen İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir protesto telgrafı çekmişti. 11 Ocak tarihli telgraf şöyleydi:

> Gazetelerde okuduğumuza göre, İngiliz Başbakanı Lloyd George, Barış Konferansı'na İstanbul ve Boğazların uluslararasılaştırılması, bu bölgelerde Fransa ve İngiltere'nin hakimiyeti ve ayrıcalıklı muamelesi, Türk hükümetinin merkezinin Anadolu'ya taşınması ve İstanbul'un sadece halifeliğin merkezi ve dini başkent olarak korunmasını önerecek. Hakkın gücü yeneceğine inanan ulusumuzun, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ve 1919 yılının Eylül ayının 11'inde yayınladığı bildiride, gelecekteki kaderinin temel hatlarını çizdiğini ve nihayetinde bu hatlar üzerinde geleceğini şekillendirme kararını verdiğini beyan ederiz. Bu nedenle, barış ve kamu güvenliği üzerinde şüphesiz kötü bir etki yaratacak olan yukarıda

14 Kasım 1919'da Merkez Hilâfet Komitesi kuruldu. Başkanlığına Seth Çotani getirildi. Üçüncü konferansı aralık ayında Amhitsar'da yaparak burada Hindistan Hilâfet Delegasyonunun Paris Barış Konferansı'na gönderilmesini karar altına aldılar. Hilâfet Delegasyonu, Mayıs 1920'de Paris Konferansında görüşlerini anlatma fırsatı buldu. Güney Asya Müslümanlarının, 'Türk meselesini' 'İslam

[571] Paul C. Helmreich, *a.g.e.,* s. 15.
[572] *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* 6. Cilt, Kaynak Yayınları, Ankara, 2003, s.108
[573] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1919-1938,* Cilt I, Nisan 1919-Mart 1920, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 347-355.

meselesi' olarak kabul ettiklerini, padişahın bütün Müslümanların halifesi olduğunu, İstanbul'un Türklerden alınamayacağını, İslam'ın din ve devlet ayırımı yapmadığı dolayısıyla hilâfet müessesesinin dünyevî gücünün elinden alınmasının yanlış olacağını, hilâfet meselesinin Müslümanların iç meselesi olup yabancıların karışmaması gerektiğini ifade ettiler.[574]

Sultanın ve hükûmetinin muhtemel sürgünü üzerine yapılan müzakerelerde 1919–1920'de İstanbul'da cereyan eden görüşmelerde Lloyd George daima Dışişleri Bakanlığı'nın, Curzon tarafından öne sürülen ve sürgünden yana olan görüşünü destekledi. Buna mukabil Hindistan Dairesi, Harbiye Nezareti ve Amirallik'in görüşü, Sultanın başkentinde kalmasına müsaade edilmesi yönündeydi ve nihayetinde galip gelen de bu görüş oldu.[575]

Millî hareketi örgütleyenlerin umutları şu duygularla güçlenmiştir: Müttefikler arasında gerçek bir birlik yoktur ne Fransa ne de İtalya Türkiye'ye karşı sert davranmak istemektedir; Britanya Hükûmeti de kısmen Hindistan'daki İslam etkisi altında aynı görüşe yaklaşmıştır. Avrupa'ya ve her şeyden önce İngiltere'ye Panislamizm ve Panturancılık silahlarıyla karşı koymak istemektedirler. İmparatorluğun ölüm fermanını değil, yeni bir hayat için kira sözleşmesini imzalamayı arzulamaktadırlar.[576]

Lord Curzon'un 10 Şubat'ta Londra'da yaptığı bir konuşma Panislamizm ve Panturancılık fikirlerinin İngilizler nazarında nasıl tehdit oluşturduğunu kanıtlamaktadır.

> Curzon, Türkiye ile yapılacak düzenlemeye ilişkin çeşitli meseleleri sıraladıktan sonra, dini duygulara dayandığında Panislamizm, kardeşlik duygusuna dayandığında ise Panturanizm şeklini alan o gizemli hareketin geleceğine gözlerimizi dikmemiz gerektiğini söyledi. Bu hareketin Doğu dünyası üzerindeki gelecekteki etkisini tahmin etmek zordu ancak her halükârda derin olmalıydı. Mevcut durumu sadece genel çıkarlar açısından değil, özellikle Akdeniz ile İndus arasındaki ülkelerdeki ölçülemez derecede büyük çıkarlarımız ve Hindistan'ın kendisine karşı omuzladığımız ezici görevler nedeniyle derin bir endişeyle karşıladığını açıkça itiraf etti.[577]

[574] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması.,* s. 66.
[575] A. L. Macfie, "British Foreign Policy in the Near East, 1916-1922: Questions of Responsibility", *Balkan Studies,* Vol. 40/No. 2, January 1999, s. 335-336.
[576] FO 371/4159. Robeck to Earl Curzon, 10 October 1919.
[577] IOR/L/PS/10/889

18 Şubat tarihli istihbarat raporuna göre, son günlerde Anadolu'yu gezen yüksek mevki sahibi "güvenilir bir Türk ajan" şu bilgileri vermiştir:

> Barış koşulları tatmin edici olmadığı takdirde, Ulusçular, Halife'yi katından indirerek yerine Osmanlı hanedanından başka birisini geçireceklerdir. Ankara'da Panislamcı bir kongrenin izine rastlanılmamıştır. Ajanın genel görüşleri: Ulusçuların Bolşevik eğilimleri yoktur; Mustafa Kemal'in Nuri ile yaptığı yazışmadan, Ulusçularla Nuri'nin eylemleri arasında bir bağ olduğu söylenemez Mustafa Kemal, İttihatçı değildir, ama İttihatçıların kesin etkisi altındadır. Bağlaşıkları en iyi biçimde tehdit etme politikası olarak Panislamcı bir siyaset izlenmesini önerebilir.[578]

16 Mart 1920 tarihinde hilafetin başkenti İstanbul'un işgali İslam dünyasında büyük tepki görmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisini gösterdiği yazı İngilizler tarafından ilgi görmüş İngilizce çevirip Lord Curzon'a sunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli bu bildirisi, İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesini sadece bir toprak kaybı değil, tüm İslam dünyasının bağımsızlık dayanağı olan Hilafet makamına ve "Muhammedî hürriyete" yapılmış küresel bir saldırı olarak tanımlamaktadır. Paşa; Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasını ve devlet kurumlarına el konulmasını, 1300 yıllık İslami değerlere yönelik ağır bir hakaret ve "modern bir Haçlı seferi" olarak nitelendirerek, bu darbenin etkilerinin Mısır'dan Türkistan'a, Azerbaycan'dan Afganistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyadaki tüm Müslümanların onuruna ve hürriyetine yöneldiğini vurgulamaktadır.

Bildiride, işgalcilerin İslam dünyasının maneviyatını kırma hedefinin aksine, bu baskının büyük bir uyanışa ve "mucizelere" vesile olacağı inancı hakimdir. Türk Millî Kuvvetleri'nin bu saldırılara karşı sarsılmaz bir metanet ve kararlılıkla direndiğini belirten Mustafa Kemal, mücadelenin sadece Anadolu'nun değil, tüm İslam âleminin ortak davası olduğunu ve bu kutsal direnişin ilahî inayet ve Peygamber'in manevi yardımıyla zafere ulaşacağını ifade etmektedir. Bu metin, Millî Mücadele'nin meşruiyetini geniş bir İslam dayanışması zeminine oturturken, işgale karşı her bir Müslüman'ın gönlünde "isyan vazifesi" şuuru uyandırmayı hedefleyen sarsıcı bir siyasi ve manevi manifesto niteliği taşımaktadır.[579]

---

[578] S. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri,* TTK, Ankara 1995, s. 67.

[579] J. Priestland, *Islam Impact,* v. 4, s. 174-176.

Mustafa Kemal Paşa başka bir bildiride, İngilizlerce satın alınan, din ve ülke düşmanı kimi hainlerin, Halife-Padişah'a karşı isyan başlatıldığı yolunda çevreye söylentiler yaydıkları; bundan amacın, İzmir, Adana, Maraş, Urfa, Antep ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm bölgelerini ordularıyla işgal etmiş bulunan din düşmanlarını ülkeden kovmakla Halife-Padişah'ın yetki ve saygınlığını iade etmek için silaha sarılan ve kanını döken ulus arasında ölümcül bir mücadele başlatmak olduğu bildiriliyor, şöyle deniyordu: Ulusun temsilcileri olarak, Tanrı ve Peygamber adına ant içer ve deriz ki, Halife-Padişah'a karşı isyan yoktur. Casusların, hainlerin sözlerine inanmayınız. Halifelik ve Padişahlık katlarının kutsal başkentini, yetki ve saygınlığını iade etmek; düşmanı ülkeden kovmak için cihat açmış bulunuyoruz.[580]

Mustafa Kemal Paşa diplomatik bir tepki olarak İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve diğer İtilaf Devletleri ile tarafsız devletlerin Dışişleri Bakanlarına gönderilmek üzere bir nota hazırlamıştır. Fransızca yazılan yazıya Mustafa Kemal Paşa, Halife ve hükümetin esir olarak görüldüğünü ifade ederek başlamıştır. 16 Mart'ta haksız yere İstanbul'un işgaliyle kutsal yer olarak görülen Meclis'in de işgal edildiğini ve yeni seçimlerle Ankara'da Meclis'in açıldığını Curzon'a belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa Meclis'in açılmasıyla 3 maddelik milletin isteklerini Curzon'a sunmuştur. Bu isteklerden hilafet ile ilgili olanı şudur:

> Hilafet-Sultanlığın merkezi olan İstanbul ve İstanbul hükümeti, Osmanlı milleti tarafından Müttefiklerin tutsağı olarak kabul edilir ve dolayısıyla işgal edilen İstanbul'dan gelen emir ve fetvaların hiçbir hukuki ve dini değeri olamaz ve tüm taahhütler Sözde İstanbul hükümeti tarafından imzalanan sözleşmeler, ulus tarafından geçersiz kabul edilir.[581]

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da hükümet teşkili meselesi mecliste müzakere edilirken bulunduğu beyanda; İstanbul'da şartların halife ve padişah ile ne aleni ne de hususi ve mahrem temasa müsait olduğunu söylüyordu. Ona göre aslında temasa gerek de yoktu. Milletin istiklâl ve tamamiyet-i mülkiyenin temini için çalışmakta olduklarını haber vermeğe ihtiyaç yoktu çünkü padişah-halife olan Sultan Vahdettin de bundan başka bir şey düşünmesine imkân yoktu. Mustafa Kemal Paşa; "Bunun aksini ağzından işitsem inanmam, mutlaka bunun zorlama ve baskı altında söyletildiğini kabul ederim." diyordu.[582]

---

[580] S. Sonyel, *İngiliz İstihbaratının Eylemleri,* s. 74.
[581] Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 7 (1920), Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 121.
[582] Atatürk, *a,g.e,* s. 337.

2.4. İngiliz Politikasında Halifeliği Vatikan Modeline Dönüştürme Fikirleri

Batılıların, Halifeliğin Vatikan tarzı bir hale dönüştürülmesinin amacı halifenin siyasi gücünü yok etmekti. Bu maksatla saltanat ile hilafeti ayırma fikri ön plana çıkmıştır. Bu fikrin temelleri savaş yıllarında atılmıştı. Milne Cheetham, üst yazısında, Fitzmaurice ile hilafetin saltanattan ayrılması fikrinde ve bunun Müslümanların bizzat kendilerince gerçekleştirilmesinin gerekliliğinde hemfikir olduğunu ifade etti. Tercümanın muhtırasının Grey tarafından, özellikle hilafetin saltanattan ayrılması önerisi bakımından olumlu karşılandığı anlaşılmaktadır. Ne var ki Grey, bu değişimin Müslümanlar tarafından yapılması gerektiğini düşünüyordu. [583] 5 Temmuz 1915 tarihli bir belgeden, İngiliz yetkili Sir Mark Sykes ve Rusya'nın İstanbul elçiliğinde görevli Boris Serafimow'un İstanbul'un düşmesi durumunda hilâfetin Osmanlı Hanedanı'ndan alınmasını ve İstanbul veya Şam'da Vatikan'daki papalığa benzer bir hilâfet kurumunun oluşturulması konusunu görüştükleri anlaşılmaktadır.[584]

Mondros Mütarekesi'nin ardından İngiliz hükümet çevrelerinde, Osmanlı hilafetinin siyasi ve askeri nüfuzunu tamamen yitirdiği tezi hakimiyet kazanmıştır. Bu süreçte Londra, halifeliği dünyevi otoritesinden arındırarak yalnızca sembolik ve dini bir makama indirgemeyi hedefleyen bir strateji izlemiştir. Halifelik makamının, siyasi gücü olmayan ancak dini temsiliyeti bulunan "Papalık" benzeri bir yapıya dönüştürülmesi için tarihsel emsaller üzerinden meşruiyet arayışına girilmiştir.

İtalyan Profesör Nallino, hilafet üzerine bir eser yazarak İngilizlerin dikkatini çekmişti. Bu eser İngilizceye çevrilerek incelenmiştir. Nallino, Avrupalı devletlerin hilafeti "manevi bir otorite" olarak tanımlamasını, tarihsel miadı dolmuş bir kuruma yapay bir teneffüs yaptırma çabası olarak nitelendirir. Yazara göre, Müslüman tebaaya sahip sömürgeci güçlerin halifeyi tanıması, iddia edildiği gibi dini bir gereklilik değildir. Aksine bu durum, devletlerin kendi egemenlik alanlarına yabancı ve potansiyel olarak tehlikeli bir siyasi odağın müdahalesine kapı aralamaktır. Nallino ayrıca, Müslümanların kendi hükümetlerinden bağımsız bir

[583] IOR/L/PS/10/558, File 3086/1915 Pt 1 'German War: Red Sea and Arabia (1914)' [126v] (267/378); S.T., Cox, *a.g.e.,* s. 89-90.
[584] Hasan Gümüşoğlu, "Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere'nin Hilâfet Politikası (1875-1925)", *Stragetic Public Management Journal,* C. 7, S. 14, 2021, s.19.

otoriteyi halife olarak benimsemelerinin ciddi siyasi istikrarsızlıklara yol açabileceği konusunda uyarıda bulunur.[585]

İngiltere, Hilâfetin Türklerin elinden alınmasını isterdi. Zira nüfusunun 4'te 1'i Müslümandı ve hilâfete bağlılıkları, Britanya İmparatorluğu için tehlike arz ediyordu.[586] İngilizler halifeliği Türklerden alıp bir Arap Halife'ye vermektense, Fransızlar karşı olmasına rağmen Halife'nin dini yetkililerinin ve dünya Müslümanları üzerindeki etkisinin azaltılmasını daha mantıklı buluyorlardı.[587]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın 4 Mayıs 1919 tarihli bir raporu bu konuyu ihtiva etmektedir. Dr. Arnold'un yukarıda verilen notuna da yer verildiği bu rapor metni, İngiliz İmparatorluğu'nun Hilafet makamına ve İslam dünyasına yönelik stratejik, maneviyat karşıtı ve oldukça pragmatik yaklaşımını ortaya koymaktadır. Raporda temel argüman, Müslümanların "manevi liderlik" ile "dünyevi hükümdarlık" arasındaki farkı ayırt edemediği varsayımı üzerine kurulmuştur. İngiliz stratejistlere göre, bir hükümdar dünyevi güce sahip olduğu sürece İslam dünyası ona manevi bir kutsiyet atfedecek, bu durum da İngiltere'nin sömürge idaresi altındaki Müslüman tebaası üzerinde kontrol edilemez bir nüfuz odağı yaratacaktır.

Raporun sunduğu radikal çözüm planı ise iki aşamalıdır: İlk olarak, İstanbul'daki Osmanlı Sultanının tahttan indirilerek bir "Türk Cumhuriyeti" kurulması önerilmektedir. Bu sayede Hilafetin en güçlü siyasi dayanağının yok edilmesi hedeflenmektedir. İkinci aşamada ise, Hicaz Kralı Hüseyin gibi daha zayıf figürlerin Hilafet iddiasında bulunmasına göz yumulması planlanmaktadır. Ancak buradaki asıl hesap, Hüseyin'in askeri ve siyasi zayıflığının, Hilafet kurumunun zamanla prestijini yitirmesine ve "kademeli olarak sona ermesine" yol açacağı beklentisidir. [588]

Sonuç olarak İngiliz aklı, İslam dünyasının tepkisini çekmemek adına dine doğrudan saldırmak yerine, dini makamların yaslandığı siyasi güç odaklarını tasfiye etmeyi bir politika olarak benimsemiştir. Hilafeti "reddettiğimiz bir anomali" olarak gören bu bakış açısı, kurumu desteklemek yerine, onu etkisiz ve birbiriyle çatışan parçalara bölerek tarih sahnesinden silinmesini stratejik bir hedef olarak

[585] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,,* s. 85.
[586] Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.,*s. 82-83
[587] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 153
[588] FO 371/4178, No. 34669, 4 May 1919.

belirlemiştir. Bu belge, sömürgeci aklın bir inanç sistemini içeriden nasıl dönüştürmeye ve etkisizleştirmeye çalıştığını gösteren çarpıcı bir belgedir.

Kısacası 1919 tarihli bu İngiliz Dışişleri Bakanlığı raporu, Birinci Dünya Savaşı sonrası Orta Doğu'da jeopolitik istikrarı sağlamak amacıyla Hilafet makamının stratejik olarak tasfiyesi ve bir Türk Cumhuriyeti kurulması gerekliliğini tartışmaktadır. Belge, İslam dünyasındaki "manevi otorite" kavramının teolojik bir yanılsama olduğunu savunarak, bu makamın siyasi bir araç olarak İngiliz çıkarlarına karşı kullanılmasını engellemek için dünyevi ve manevi yetkilerin birbirinden koparılmasını önermektedir. Sonuç olarak rapor, Osmanlı hanedanının dünyevi gücünün elinden alınarak bir cumhuriyet rejimine geçilmesinin, Hilafetin zamanla kendiliğinden işlevsizleşmesine yol açacak en rasyonel siyasi çözüm olduğunu ileri sürmektedir.

Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon da Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e muhtıra göndererek "Hilâfetin dünyevî ve ruhanî yetkilerinin birbirinden ayrılmasının zorunlu" olduğunu belirtiyordu. Lord Curzon, Churchill'den "hala Müslüman idareciler tarafından halife kabul edilen Osmanlı Sultanı'nın Türkiye'den ayrılması görüşüne katılıp-katılmadığını" sormuştur. TBMM'nin "saltanatın hilâfetten ayrılması" yönünde kararını almadan yaklaşık iki ay önce İngiliz Sömürgeler Bakanlığı, 7 Eylül 1922 tarihinde Osmanlı halifesinin hiçbir hükümranlık hakkını tanımaya yanaşmadığını ve halifenin Türkiye'den ayrılmasının İngiltere'nin çıkarlarına en uygun bir çözüm olduğunu belirtmiştir.[589]

Mustafa Kemal Paşa da Türk milli mücadelesinin lideri olarak Curzon gibi düşünmekteydi. Sivas Kongresi'nin toplandığı dönemde orada bulunan ABD'li gazeteci L.E. Browne'un 16 Ekim 1919 tarihinde *Chicago Daily News* gazetesinde çıkan haberine göre Mustafa Kemal Paşa, ABD'li General Harbord'a hilafet saltanatın birbirinden ayrılması gerektiğini söylemiştir: "Halkın çoğunluğunun rızasıyla demokratik bir yönetim kurmayı arzu ediyoruz, Sultan'ın ise, sadece manevi unvanı olmalı. Bu reformları etkin kılmak için yabancı yardımına ihtiyacımız var."[590]

[589] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s. 79-80; H. Gümüşoğlu, *a.g.m.,* s. 19.
[590] Chicago Daily News, 16 October 1919; Aktaran: Cemal Güven, *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, Eğitim Kitabevi, Konya 2012, s. 89, dipnot 309.

Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos, Britanya Hariciye Nezâreti Doğu Dairesi Şefi George Kidston ile 20 Ekim 1919'deki görüşmesinde hilafetin durumu da gündeme gelmiştir. Venizelos, Türkler İstanbul'dan çıkarılırsa Hindistan'da patlak verecek olaylar konusunda bazı çevrelerde mübalağalı söylentiler yayıldığını iddia ederek İstanbul'daki halifeliğin Vatikanlaştırılmasını önermiş; fakat önerisi reddedilmiştir.[591] Elbette Venizelos'un gayesi İstanbul'un ve Boğazların Türk idaresinden çıkıp uluslararası bir yönetime devredilmesiydi.

Lord Curzon da Venizelos'la görüşürken, Paris'te ve başka yerlerde Hindistan Bakam ve Hindistan sözcüleri tarafından Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasına karşı görüşler ileri sürüldüğünü; Türkler İstanbul'dan çıkarılırsa bunun İslam'a karşı onur kırıcı bir davranış sayılarak, Doğu dünyasının her yanında kargaşalık ve ayaklanmalara yol açacağım, hatta İngiltere'nin Hindistan'daki durumunu güçleştireceğini bildiriyordu. Lord Curzon'a göre bu görüşler göz ardı edilemezdi.[592]

Lord Curzon'un Türklerin geleceğine dair bakış açısı şöyleydi:

> Türklerin İstanbul'dan mahrum bırakılması, savaştaki yenilgilerinin nihai bir kanıtı olarak hem kaçınılmaz hem de arzu edilen bir durumdur; Doğu dünyasının da bunu her ne kadar öfkeli bir isteksizlikle de olsa kabul edeceğine inanıyorum. Ancak, mültecilerin (veya kaçanların) bir yerden bir yere savrulacağı, pratikte bir Türk İmparatorluğu'nun kalmayacağı ve muhtemelen hiçbir şekilde hilafetin olmayacağı anlaşıldığında; Doğu dünyasındaki Müslüman tutkularına en tehlikeli ve en gereksiz uyarıyı vermiş olacağımıza ve içten içe duyulan bu kızgınlığın kolayca vahşi bir çılgınlığa dönüşebileceğine inanıyorum.[593]

Erzurum'daki XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın; Harbiye Nezâretine, Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu XX. Kolordu'ya ve III. Kolordu Komutanlığına gönderdiği 25 Ocak 1920 tarihli telgraf, İngiliz devlet aklının İstanbul, Boğazlar ve Hilâfet makamı üzerindeki gizli planlarını bizzat bir İngiliz subayının ağzından deşifre etmektedir. Kâzım Karabekir Paşa, Yarbay Alfred Rawlinson ile yaptığı mülakatlar neticesinde İngilizlerin asıl niyetinin Boğazlar bölgesine tamamen ve kalıcı olarak yerleşmek olduğunu tespit etmiştir. İngiltere, bu nihai hedefi gerçekleştirebilmek amacıyla yapay sorunlar üretmekte; hilâfetin hükümetten ayrılması ve Osmanlı hükümet merkezinin İstanbul dışına çıkarılması

[591] Sonyel, *Dış Politika I,* s. 185-186.
[592] Sonyel, *a.g.e.,* s. 186.
[593] Earl Ronaldshay, *Life of Lord Curzon,* v. 3, s. 266.

gibi fikirleri tamamen kendi çıkarları doğrultusunda kurgulamaktadır. Hatta işgal altındaki İstanbul'da Türk subaylarına yönelik yapılan baskılar ve resmi İslam geleneklerine getirilen kısıtlamalar, bilinçli bir politikanın ürünü olup, İngilizler bu yolla herkesi İstanbul'dan nefret ettirmeyi ve başkentin tahliyesini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır.

İngiltere Boğazları uluslararası bir statüyle kendi güdümünde tutmak istese de bu politikaya karşı çıkan güçlü müttefikleri ve rakipleri vardır. Kâzım Karabekir'e göre, Türk milletinin Anadolu'da ve İstanbul'da gerçekleştirdiği haklı ve meşru mitingler, Türk tarafının elini güçlendirmekte, hükümetin İstanbul'da kalmasını sağlayarak Hilâfet ile hükümetin birbirinden koparılmasına engel olmaktadır. İngilizler, "Hilâfet ve hükümet ayrılığı" propagandasını yayarak padişah ile Türk milletinin arasını açmaya, böylece iç sahada bir bölünme yaratmaya çalışmaktadır. Karabekir Paşa bu tehlikeye karşı, milletin padişaha olan bağlılık ve sevgisinin doğrudan Sultan'a arz edilmesini; vatanın ve milletin kurtuluşu için padişah ile milletin tam bir cesaretle ortak çalışmasının sağlanmasını hayati bir adım olarak görmektedir.

Görüşmede Yarbay Rawlinson, Boğazların dünya ticaretine daima açık kalması gerekçesiyle İstanbul şehrinin işgalinin şart olmadığını, ancak Boğazlar hattının askeri olarak tutulmasının ve Marmara Denizi'nde küçük bir İngiliz donanması bulunmasının zorunlu olduğunu savunmuştur. Rawlinson bu teze gerekçe olarak, gelecekte Rusya'nın güçlenip Yunanistan ile ittifak kurabileceğini ve bu iki gücün Boğazları işgal ederek kapatabileceği riskini öne sürmüştür. Kâzım Karabekir ise bu bahaneye sert bir şekilde karşı çıkarak, Türk milletinin bu haksız düşünceyi protesto ettiğini belirtmiş ve Boğazları işgal etmek yerine Karadeniz'de büyük donanmaların yapılması engellenirse meselenin çok daha kolay çözüleceğini ifade ederek İngiliz subayın tezini çürütmüştür. Karabekir Paşa telgrafın sonunda, eğer Türk milletinin ve hükümetinin göstereceği direniş zayıf olursa İngilizlerin bu boşluktan yararlanarak Çanakkale veya İstanbul Boğazı'ndan en az birine ya da ikisine birden kesin olarak yerleşeceklerini önemle vurgulamaktadır.[594]

İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiserliği'nden 26 Kasım 1919 tarihinde, Dışişleri Bakanlığı uzmanlarından Forbes Adam'a yazılan mektupta önemli

[594] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* s. 419.

sorunlar açık bir dille tartışılıyordu ve bunlardan biri de halifelik sorunu idi. Mektupta şu hususlar zikrediliyordu: Halifeliğin devam etmesi halinde İngiltere politikasının en önemli prensibi halifeliğin dünyevî gücünün İngiltere dışında herhangi bir başka gücün eline geçmemesini sağlamak olmalıdır. Bunun dost veya düşman olması önemli değildir. Resmî yazılarda, kesin olarak halifeliğin ne olup ne olmadığının söylenmemesi gerekir. Yeni devirde Panislamizm dünyada tek güç olmaya doğru gitmektedir. Bu İngiltere için gerçek tehlikedir. Kitleler kontrollerinden çıkabilir hatta kendi kavrayışlarını dahi aşabilir. Esasen, Müslümanların şikâyet sebebi Avrupalı güçler tarafından yanlış yönetilmiş olmak değil, bilakis problem Müslümanların, Müslümanlarca yönetilme isteğidir. Söz konusu mektupta, Türkiye çözümü için üç alternatiften bahsediliyordu:

- İstanbul ve Boğazları beynelmilel hale gelir ve Anadolu'da ayrı bir Türk devleti kurulur.
- İstanbul geniş bir Vatikan olur ve Sultan-Halife burada kalır. Türk devleti de Anadolu'da ayrıca kurulur ve başşehri yine Anadolu'da olur.
- İstanbul ve Boğazlar Türk idaresinde olur, hükümet merkezi Anadolu'da bulunur.[595]

Savaş yıllarında Arap Büro'da görev alan istihbaratçı William Orbsy-Gore, parlamentoya dönmüş ve Avam Kamarası'nda 26 Şubat 1920'de ki konuşmasında, "Papa'nın Vatikan'da kaldığı gibi Osmanlı Hilafeti'nin de İstanbul'da kalmasına müsaade edilmesini ve hilafetin Vatikanlaştırılmasını" önermiştir.[596] Lloyd George öncesi başbakanlık koltuğunda oturan Asquith de bu tarzda düşünmekteydi. Avam Kamarası'nda 25 Mart 1920 tarihli konuşmasında "İtiraf etmeliyim ki, Sultan'ın "Vatikanlaştırılması" olarak adlandırılan şey olarak görmeye meyilliyim, Sultan'ın bu "Vatikanlaştırılmış" tarafsız konumda kalmasının, Avrupa Türkiye'sinin ya da genel olarak Avrupa'nın barışına ve iyi yönetimine ciddi bir tehdit oluşturacağını düşünmüyorum" demiştir.[597]

Sevr Antlaşması ile Türklerin hilafet ile Müslüman ülkeler üzerinde sahip olduğu siyasi ve manevi otoritenin engellenmesi sağlanmıştır. Böylelikle hilafetin

[595] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması.,* s. 89-90.
[596] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/26/turks-and-constantinople#column_2007.
[597] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/mar/25/foreign-affairs#column_642.

Vatikanlaştırılması yönünde bir hukuki bir metin ortaya çıkıyordu. Antlaşmanın 139. Maddesine göre;

Türkiye; başka herhangi bir Devletin egemenliği, koruması veya mandası (altında bulunan Müslümanlar üzerindeki her türlü üstün egemenlik veya yargı haklarından resmen feragat eder. Türkiye'den ayrılan veya mevcut statüsü işbu Antlaşma ile Türkiye tarafından tanınan hiçbir toprak parçasında, herhangi bir Türk makamı tarafından doğrudan veya dolaylı hiçbir yetki kullanılamaz.[598]

Bu aşamada Hint Hilafet Hareketi, Halife Sultan Vahdettin'e tam desteğini sunduğu bir mektup yazmıştır. 28 Mayıs 1920 tarihli mektupta "Sevr'e Karşı Türk Kardeşlerimize Hilafetin Gerekliliklerinden Ötürü Yardım Edeceğiz" ifadesiyle destek vurgulanmıştır. Devamında ise halife ile saltanatın ayrılmasına da tepki gösterilmiştir:

> Zira Müttefikler, bu taslakla en kutsal taahhütlerine rağmen, Zât-ı Şahaneleri'ni Trakya ve İzmir'deki mülklerinden mahrum etmek, Türk milletini geleneksel haklarından koparmak, İslâm'ın kalbini sarsmak istemektedir. Bu, yalnız Türkleri değil, aynı zamanda bizzat Zât-ı Şahaneleri'ni de Müttefiklerin hâkimiyetine sokacaktır. Böylelikle sizi, askerî, malî, siyasî, deniz ve hava sahasında her türlü kaynağınızı onların hizmetine vermekle yükümlü kılacaklar, kısa süre içinde de bağımsızlığın bütün izleri silinecektir. Hilafet'in varlığı için, Halife bağımsız olmalı, dünyevî kudreti elinde bulundurmalıdır.[599]

Fransız diplomatlar, Hindistan'daki Hilafet Hareketi'ni (1919–1924) dikkatle izlemiş ve bu hareketin, Britanya hâkimiyetinin sonunu getirebilecek bir isyana dönüşebileceğinden endişe etmişti:

"Hindistanlı Müslümanlar, hilâfeti her ne pahasına olursa olsun savunma kararı almışlardı. Eğer anayasal yollar sonuç vermezse, en uç araçlara bile başvurmaya hazırdılar. Eğer Hindularla, yani Brahmanlarla ittifak sağlanırsa ki İngilizler en çok bundan korkuyordu. Britanya'nın Hindistan'daki hâkimiyeti tamamen sarsılabilirdi."[600]

Hindistan Müslümanlarının Ankara'daki milliyetçilere maddi desteği durumu bir ileri noktaya götürmüştür. İngiliz emperyalistlerin desteklediği bir Yunan ordusuna karşı savaşan bağımsız ve egemen bir Türkiye adına ortalığa dökülen Hint Müslümanlarını gören Sovyetler, Türklerin, dünyanın tüm ezilen Müslümanları

[598] Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri,* Cilt: 1, TTK, Ankara 1953, s. 571.
[599] P. C. Bamford, *Histories of the Non-Co-operation and Khilafat Movements,* Government of India Press, Delhi, 1925, s. 244.
[600] Fatima-Ezzahrae Touilila, "Debating the Future of the French Colonial Empire", *The Abolition of the Ottoman Caliphate, 1924,* Ed. Elisa Giunchi, Nicola Melis, Routledge, London 2024, s. 171.

adına yürüttüklerini iddia ettiği İstiklal Savaşını destekledi. 1920'de Bakü'de gerçekleşen ve Enver Paşanın katılarak adeta bir kahraman olarak karşılandığı Doğu Halkları Kongresinde, Sovyetler Birliği temsilcileri dünyanın her yerindeki sömürge Müslümanlarını emperyalistlere karşı isyan etme ve özgürlüklerini kazanma çağrısında bulundu. Bolşevizm ve Panislamizm'in görünüşteki bu ittifakı, Gandhi gibi Hindu milliyetçilerinin desteklediği Hindistan'daki hareketin şiddetlenmesinden ve imparatorluğu Güney Asya'da altüst etmesinden korkan Britanyalıları felce uğrattı. Endişeli İngiliz yetkilileri, Ankara'daki milliyetçi hükümetten ve İstanbul'daki Halifeden, eğer Londra ile bir anlaşmaya varmak istiyorlarsa Güney Asya'daki Müslümanların Britanya İmparatorluğuna sadık kalmasını telkin etmelerini talep etti.[601]

Winston Churchill bu süreçte hilafet için bu makamın uluslararası hukukta hiçbir temeli olmadığını düşünüyordu ve dolayısıyla hilafetin "Vatikan" gibi ruhani bir makama indirgeme çabasının açık kanıtıdır:

> Sömürge Bakanı sıfatıyla muhatap olduğu milyonlarca İngiliz tebaası Müslümanın, Türkiye Sultanı'nın Hilafetine hiçbir önem atfetmediğini bizzat ifade edebilecek durumdadır. İngiliz Hükümeti'nin dini meselelere karışmama yönündeki geleneksel politikasından herhangi bir sapma gösterilmesine şiddetle karşıdır. Hilafeti tamamen dini bir makam olarak görmekte olup, Britanya Hükümeti ile Hicaz Kralı Hüseyin arasında yapılacak bir antlaşmada bu konuya atıfta bulunulmasının yersiz olacağı görüşündedir.[602]

Amiral de Robeck, 22 Mayıs 1920 tarihli telgrafında Curzon'a İstanbul'dan Ankara merkezli Türk ulusal hareketi hakkında rapor göndermiştir. Bu raporda, "Hareketin liderleri, Sultan-Halife'ye bağlılıklarını beyan etmekle birlikte onun baskı altında olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre bir Sultan naibi atamak, asıl amacı Sultanlık ve Hilafet yetkilerini birbirinden ayırmak olan düşmanın ekmeğine yağ sürmek olacaktır" yazmaktaydı.[603]

Amiral de Robeck'in bu raporuna karşın önemli virajlardan biri olan Londra Konferansı öncesi İngiliz istihbarat subayının 22 Şubat 1921 tarihli İstanbul, Milliyetçiler ve Londra Konferansı konulu raporu dikkate değerdir. Öncelikle bu raporda, Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Ocak 1921 tarihli telgrafındaki İstanbul

[601] C. Aydın, *a.g.e.,* s. 185-186.
[602] IOR/L/PS/10/881.
[603] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* C. 2 Nisan-Aralık 1920, TTK, Ankara 2000, s. 99.

Hükümeti'nden yani sadrazam Tevfik Paşa'dan taleplerinin ifşa olduğunu ve bu taleplerin ne olduğu yazılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın talepleri şöyleydi:

1. Sultan, Büyük Millet Meclisi'ni tek ve yasal Türk Hükümeti olarak tanıyan bir Hatt-ı Hümayun (İmparatorluk kararnamesi) çıkaracaktır.
2. Sultan İstanbul'da, Büyük Millet Meclisi ise Ankara'da ikamet etmeye devam edecektir. İstanbul'da herhangi bir kabine veya idari heyet bulunmayacağından, Sultan'ın yanına Büyük Millet Meclisi tarafından yetkilendirilmiş bir irtibat heyeti atanacaktır.
3. İstanbul'un yerel idaresi daha sonra kararlaştırılacaktır.
4. Yukarıdaki şartlar kabul edildiği takdirde; Büyük Millet Meclisi, padişah tahsisatının (maaşının) yanı sıra devlet memurlarının maaşlarının ödenmesini de garanti edecektir.[604]

Bahsedilen İngiliz belgesinde bu taleplere yönelik yorumda Ankara'daki Milliyetçilerin gayesinin "Müttefiklerle olan anlaşmazlığı çözmek değil; Konferans'ın sonucu ne olursa olsun iktidarı elde tutmak ve Bolşeviklerle ya da diğer yabancı güçlerle yapılan taahhütlerin yerine getirilmesini güvence altına almak amacıyla resmi tanınma arzusu" olduğu belirtilmiştir. Bu durum Sadrazam Tevfik Paşa tarafından reddedilmiştir. Raporu kaleme alan istihbarat görevlisi; her ne kadar bunun İstanbul Hükümeti ile Milliyetçilerin birbirine muhalif olduğunu göstermeyi amaçlayan bir blöf olduğu yönünde görüşler bulunsa da kendisinin bu fikre katılmadığını belirtmektedir. Görevli, bu kanaatinin temelini Mustafa Kemal Paşa'nın hilafeti 'Vatikanlaştırma' niyetine dayandırmaktadır:

> Mustafa Kemal Paşa tarafından formüle edilen talepler, Hilafet'i 'Vatikanlaştırma' ve Saltanatın idari ayrıcalıklarını ortadan kaldırarak onu Milliyetçi politikaların pasif bir yankı aracına dönüştürme niyetini ele vermektedir. Müttefiklerin nüfuz alanı içindeki İstanbul'da bulunan ve daha önce sahip olduğu tam yetkilere sahip bir Halife'nin varlığının hem Ankara hem de Moskova'nın büyük önem atfettiği Pan-İslamist ve Bolşevik planların önünde ciddi bir engel olduğunu kavramak önemlidir. Hatırlanacağı üzere, bu engeli ortadan kaldırmak için Halife'nin statüsünün değiştirilmesi, Sovyetlerin Ankara ile yaptığı anlaşmanın şartlarından biriydi.

Alıntılanan metinde yazan Sovyetlerin Ankara ile yaptığı anlaşma bilgisi ve bu anlaşmanın muhteviyatı bir başka İngiliz belgesinde, İngiltere Hükümeti Hindistan Ofisi siyasi istihbarat subayı Binbaşı Norman N. E. Bray tarafından, 18 Kasım 1920 tarihinde Londra'da "Ortadoğu'da Durum" raporunda yazılmıştır.

[604] M. K. Atatürk, *Nutuk,* s. 420.

"Türk Milliyetçilerin kabul etmesi için Bolşevikler tarafından önerilen koşullar" başlığıyla yer almaktadır:

> (1) Türkiye komünist ilkeleri kabul edecek.
>
> (2) Padişahlık hükümet şekli iptal edilecek.
>
> (3) Halifelik, komünist bir Türk Hükümeti'nin başındakine devredilecek. Bu nedenle Komünist Türk Hükümeti Başkanı bir Müslüman olmalıdır.
>
> (4) Devlet, laik bir devlet olacak ve vicdan hürriyeti sağlanacak.
>
> (5) Türk kadınlarının sosyal ve siyasi hayatta esas etkisini güvence altına almak ve onların milli hayatta uygun bir pay almalarını sağlamak için peçe sistemi ve bu sistemin yaptığı iptal edilmelidir.
>
> (6) Erivan Cumhuriyeti'ne karşı yapılan intikal durdurulmalıdır. Çünkü bu devlet, Sovyet Cumhuriyeti'ne dosttur ve Türkiye'deki Ermenilere kötü davranılmamalıdır.
>
> (7) Türkiye, Sovyet Hükümeti'nin imzaladığı önceki ve gelecekte imzalayacağı tüm antlaşmaları kabul edecek.
>
> (8) Türk Sovyet Hükümeti, Rus Sovyet'iyle bir hücum ve savunma ittifakı ile askeri bir sözleşme imzalamalıdır. Bu sözleşmenin, Asya'daki Müslümanları kışkırtmayı ve onların Avrupa'ya saldırısını kolaylaştırmayı hedeflemesi gerekmektedir. Türkiye söz konusu saldırı için coğrafi olarak iyi bir yerdedir.
>
> (Kaynak: 15. Kolordu Sorumlu Subayı Kazım Karabekir'den Mustafa Kemal'e telgraf, 28 Ekim 1920 tarihli İstanbul raporunda aktarıldı.)

İngiltere Savaş Bakanlığı'ndan dışişlerine gönderilen 25 Kasım 1920 tarihli raporda İstanbul'daki karargâhtan alınan ve karargâha da askeri istihbaratın ulaştırdığı bir bilgi aktarılmaktadır. Buna göre Mustafa Kemal Paşa, Babıali'ye 5 şart koşmuştur. Bunların İçinde halifeliği saltanattan ayırma şartı da vardır. Aslında bu konuda yazışmalar 2 Kasım 1920 tarihinde Savaş Bakanlığı'nın İstanbul Yüksek Komiserliğine bir soru sorarak bilgi istemesiyle başlıyor. Bu gizli şifreli telgrafta Savaş Bakanlığı, gazetelerin yazdığına göre Mustafa Kemal'in Babıali'ye baz, şartlar sunduğu bu şartların içinde hilafetin saltanattan ayrılmasının da olduğu belirtilerek bunun sebep ve hedefleri hakkında görüşleri ve muhtemel halife adaylarının kimler olabileceği soruluyor. 10 Kasım 1920'de verilen cevapta, halifeliğe aday olarak Afganistan Emîri, Fas Sultanı, Hicaz Kralı ve bunlardan başka, Şerif Ali Haydar, Şeyh Ahmed El-Senusi sayılmaktadır.[605]

[605] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s. 188.

Londra Konferansı öncesi Mustafa Kemal Paşa, 29 Ocak 1921'de Bolşeviklerin özel tam yetkilisi sıfatıyla gelen ve iki ay kadar kalacak olan Eşba ile görüşür. Görüşmenin başlıca gündem maddesi Londra Konferansı olmakla beraber Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede inkılap programını Ruslara açıklamasıdır; Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet rejimi ve hilafetin kaldırılması. Mustafa Kemal Paşa şöyle konuşmuştur:

> Sultansız yaşamanın mümkün olduğu halka ispatlanmış olup, halkta kendi memleketine sahip olma arzusu uyanmıştır. Meclis'ten geçen son kanunla,[606] Türkiye' de cumhuriyet yönetimi kuruluyor. […] Halkın tasavvurunda, hilafete bağlılık gibi, ne olduğu belirsiz bir hayal yaşamaktadır. Bu hayalin bütün dünya Müslümanlarının bilincinde yer almış olmasından dolayı, İngilizler hep halifenin sarayını kendi ellerine geçirmek peşinde olmuşlardır. Bir zamanlar Mısır Hıdivi'ni, daha sonra ise Türkiye'ye karşı Mekke ve Medine isyanları sırasında, Mekke Şerifi Hüseyin'i halife yapmak istediler. Son zamanlarda ve anlaşıldığı kadarıyla aynı gayeyle, Afgan Emiri'ni kendi taraflarına çekmek peşindeler. Biz bu silahı İngilizlerin elinden almalıyız. Halifenin bizim elimizde olması halinde, onu silah gibi kullanarak bütün Müslüman halkları Batı'ya karşı mücadele için toparlayabiliriz. Bu husus, İslami fikirlerin, inkılabın ve zamanın şartlarına ters düşmeyecek bir şekilde yorumlanması bakımından da mühimdir. Bence, bütün Müslüman devletler, bağımsızlıklarına kavuştuktan ve kendilerini özgürce yönetmenin tadını aldıktan sonra, zaman içinde harici tesirlerden kurtulacaklar ve böylece hilafete bağlılık da ortadan kalkacaktır.[607]

Mustafa Kemal Paşa Meclis'te 25 Eylül 1920 tarihindeki gizli oturumda, "öteden beri garpten hiçbir şey görmedik. Rus Hükümeti Cumhuriyesinden maddeten muavenet görmekteyiz ve birtakım münasebatı siyasiye ve uhuvvetkârane tesisiyle iştigal etmekteyiz"[608] diyerek Bolşeviklerle yakın ilişkileri açıklamaktaydı.

Samsun'dan sonra Havza'ya geçen ve burada kaldığı üç haftalık bir süre içinde ordu, idare ve halkla temaslarını sürdüren Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek amacıyla Havza'ya bir Sovyet Rusya heyeti gelmiştir. Heyete, Albay Budiyeni başkanlık yapmaktadır. Emekli Süvari Albayı Hüsameddin Ertürk'e göre, Albay Budiyeni görüşmelerin başlangıcında Mustafa Kemal Paşa'ya Sovyet Rusya'dan silah, cephane ve para yardımı vadetmekte, karşılığında yalnızca Türkiye ve Rusya'nın ortak düşmanları olan İtilaf Devletleri ile mücadele etmesini istemektedir. Görüşmelerin sonuna doğru ise Albay Budiyeni: "Rusya'nın bütün

[606] 20 Ocak 1921 Anayasası kastedilmektedir.
[607] Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 10, Kaynak Yayınları, s. 358-359.
[608] T.B.M.M., Gizli Celse Zabıtları, C, 1, 72. Birleşim, 25 Eylül 1920, s. 137.

ihtiyaçlarınızı tamamlamağa hazır bulunduğunu size arz etmek görevini üzerime almış bulunuyorum. Yeter ki, siz de bizim arzularımızı yapınız. Padişahlığı, halifeliği lağvediniz, komünistliği ilan ediniz" demiştir.[609]

Mustafa Kemal Paşa bir diğer Bolşevik temsilci olan Büyükelçi Aralov'a: "Halife ve padişah düşüncesini itibardan düşürmek gerekiyordu. Biz bunu yavaş yavaş yapıyorduk. Bu yüzden bize küfürler yağdırıyor, dinsiz, vatansız, hain diyorlardı" sözleriyle süreci ve hilafet politikasındaki gayesini[610] anlatmaktaydı.[611]

1921 yazında Ankara Hükümeti ile İngiltere arasında önemli bir temas kurulur. Bu görüşmenin gerçekleşmesinde hangi tarafın ilk adım attığı soru işareti olmakla birlikte asıl mesele Harington adına İngiliz subayı Binbaşı Douglas J. Henry ve Binbaşı Stuarton ile Refet Paşa (Bele) arasındaki görüşmenin içeriğidir. 13 Haziran 1921'de İnebolu'daki görüşmeye dair Binbaşı Stourton'un bir raporu arşivde yer almaktadır. Binbaşı Stourton, daha çok Refet Paşa'nın konuştuklarını etraflıca anlatmaktadır. Buna göre, İnebolu'da dış politikadan iç politikaya kadar birçok konudan söz edilmişti. Bu başlıklardan biri de hilafet meselesidir. Ankara Hükümeti, Büyük Britanya İmparatorluğu'na karşı Panislamizm propagandasını kullanmak ve özellikle Hindistan işlerine karışmak, oradaki Müslümanları İngiltere'ye karşı kışkırtmak isteğinde de değildi. Son zamanlarda Anadolu'da İngiltere aleyhinde bir propaganda görülmüştü ama buna pek büyük önem vermemek gerekirdi. Çünkü Türk-Yunan cephesindeki duruma göre, askerin moralini yükseltmek için böyle propagandalara ihtiyaç duyuluyordu; ama bunlar gelip geçici şeylerdi.[612]

Bir yandan Türk ulusal hareketinin iletişimdeki gücü olan ve Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolü altındaki Anadolu Ajansı, 24 Aralık 1920'de "Hilafetin saltanattan tefriki (ayrılması) düşünülemez" sözleriyle kamuoyuna seslenmiştir.[613] Anadolu Ajansı'nın bu açıklamalarından önce *The Guardian* Gazetesi'nin "Türk Ulusçularının Şartları" başlıklı haberinde maddelerden biri "Halifeliğin saltanattan

[609] Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları,* Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 1974, s. 522; . Haz. Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası: Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk,* İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 377-378. Ancak Kamuran Gürün bu bilginin sağlıklı olabileceğini düşünmemektedir Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri* (1920-1953), TTK Yayınları, Ankara, 1991, s.9

[610] Mebusların Meclis'te and içmesi: "Makamı hilâfet ve saltanatın ve vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden başka bir gaye takib etmeyeceğime vallahi" G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,* s. 111-112.

[611] Aylin Hacıhanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922),* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 10.

[612] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923,* Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2016, s. 67-68.

[613] G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,* s. 134.

ayrılması" olarak verilmiştir.[614] Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar Bey, Roma'da bulunan Cami ve Galip Kemali beylere gönderdiği yazıda, Mustafa Kemal'in kurmayına mensup bir miralayın İstanbul'a gidip Tevfik Paşa'ya Ankara Hükümeti'nin barış şartlarını bildirdiği yolundaki maksatlı ve asılsız haberin yalanlanmasını istedi. Sözü edilen barış şartları Sevr Anlaşması'ndaki küçük değişikliklerle halifeliğin saltanattan ayrılmasını ihtiva etmektedir. Ertesi günü olan 25 Aralık 1920'de Ankara Hükûmeti, bir tekzip yayımlayarak Mustafa Kemal adına bir subayın Tevfik Paşa'ya barış şartları olarak bazı maddeler önerdiği haberinin aslı olmadığını açıkladı. Sözü edilen maddelerde, İzmir'in Boğazlar bölgesine katılması, Trakya'nın özerkliği, halifeliğin sultanlıktan ayrılması, Boğazlar Komisyonuna üç Türk delegenin daha katılması, Sevr'in yedi maddesinin değiştirilmesi öngörülmekteydi.[615]

Fransız askeri istihbaratına yansımış 28 Aralık 1920 tarihli olan bir durum değerlendirmesi var. İstihbaratın "çok nitelikli" diye tanıttığı bir ajan, Rodos'tan geçerken orada Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Antalya şubesinin eski genel sekreteri Halit Moralı ile bir görüşme yapmış. Halit Moralı, Rodos'ta görüştüğü Fransız ajanına, "Ulusçular Halife deyince kızıyorlarmış. Dinle siyaseti zirvede olduğu gibi tabanda da ayırmak istiyorlarmış. Şeyhülislamlık padişahlıktan ayrı olmalıymış ve her hükümette değişmemeliymiş. Bir çeşit papaya dönüştürmek istiyorlarmış" demiştir.[616]

Sultan Vahdettin hilafet ile saltanatı ayırma iddialarından haberdar olduğu Rumbold ile görüşmesindeki ifadelerinden bellidir. Rumbold'un Curzon'a 23 Mart 1921 tarihindeki raporuna göre Vahdettin, beş maddelik bir muhtıra sunmuştur. Bunlar şöyledir:

1. Hilafet, prensipte "Biat" adı verilen usulle verilirdi. Ankara liderlerinin kendi başlarına bir Halife tayin etmeleri ve halk tarafından kabulün işareti olan resmi biat töreninin bir benzerini zorla yaptırmaları mümkündü.
2. Hanedanındaki veraset kuralı, İmparatorluk Hanedanı'nın tüm erkek torunlarını taht üzerinde hak sahibi kılıyordu. Ankara liderleri bu durumdan yararlanarak hanedanın daha genç bir üyesini Sultan olarak öne çıkarma kapasitesine sahipti.
3. Saltanat ve Hilafet arasındaki bağ, tek bir bütünün birbirini tamamlayan iki parçası gibidir. Hilafet, Papalık gibi değildir. Dünyevi güç, onun eksiksizliği için temel bir

[614] A. Hacıhanifioğlu, *a.g.t.,* s. 106.
[615] Zeki Sarıhan*, Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 3, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986, s. 332-333.
[616] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* C. IV, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s. 78.

eklentidir. Ankara liderlerinin Türkiye'deki tüm dünyevi gücü kendi hükümetlerine devretme iddiasını, muhtemelen Hilafet'in de devri izleyecekti. Bu makam, Sultan olarak öne sürülen bir şehzadeye veya o olmazsa, güç vasfı görünümü altında bir şerife veya benzeri birine verilebilirdi.

4. Hilafetin İstanbul'dan çıkarılması felaketle sonuçlanacak sonuçlara gebe olacaktır. Kendisi burada sadece kendi pozisyonundan değil, Avrupa'nın genel çıkarlarından bahsetmektedir. Eğer Hilafet, kontrol altında olduğu bir yerden doğuya taşınırsa, kontrol edilemez unsurların, yani dumanlı havayı seven kurtların[617] elinde bir araç haline gelecektir.
5. İstanbul Hükümeti'nin mali durumu onu tamamen güçsüz bırakmıştır. Burada bile halkın büyük çoğunluğu korku veya yoksulluğun etkisi altındadır. Memurlar, burada maruz kaldıkları sefaletten dolayı Anadolu'ya kaçmaktadır. Tevfik Paşa, Ekselanslarınızın mali durumla ilgili iyi niyetli bir tutum sergilediğinizi bildirdi; ancak kesin bir sonucun, kendisinin (Sadrazam'ın) Paris'teki diğer görüşmelerine bağlı olduğunu söylediğinizi belirtti.[618]

Sir Horace Rumbold'un 6 Aralık 1921'de Curzon'a gönderdiği değerlendirme, İngiliz çıkarlarına uygun olası bir Türk barışının temel unsurlarını açık biçimde ortaya koymaktadır. Rumbold'a göre kurulacak düzen dört şartı sağlamalıydı:

1. Türkiye, Mısır, Arabistan ve İngiltere'nin Müslüman sömürgelerinde huzursuzluk yaratacak İslamî propagandanın merkezi olmamalıydı.

2. Türkiye, Mezopotamya'ya karşı askerî saldırı yapabilecek güçte bırakılmamalıydı.

3. Boğazlar açık tutulmalıydı.

4. Türkiye, yaşayabilir bir devlet hâline getirilmeliydi.[619]

İslam Dünyası'ndan da bu iddialara tepkiler gelmiştir. Hint-Hilafet Hareketi heyeti 19 Mart 1920 tarihinde "Vatikanlaştırma" politikasına karşı olduklarını şöyle dile getirmişlerdir:

> Hilâfet dünyevî gücüyle korunmalıdır. Muhtelif savaşlardan sonra Türkiye yakınlarda bir anlaşmaya varacaktır. Müslümanların mülahazası; savaştan önceki statükonun tekrar

[617] Vahdettin, kurtlar olarak Ankara'daki liderleri kastettiği belgede anlaşılmaktadır. Rumbold'a göre Vahdettin; "Oradaki liderler kendi hareketlerini sürdürmeyi tercih edeceklerdi. Kurt dumanlı havayı sever" Türk atasözünü alıntıladı.
[618] B. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* C3., s. 265.266.
[619] *DBFP,* v. XVII, no. 472. s. 511, "Letter from Rumbold to Curzon", 6 December 1921.

tanınarak hayat, mülkiyet haklarının garantisi ve cemaatlerin kendilerini geliştirebilecekleri bir otonominin verilmesidir.[620]

2.5. İngiltere'nin Hilafet Açmazı: Panislamizm Korkusu ve Türk Halifeliğinin Sınırlandırılması

İnönü Zaferi'nden sonra 21 Şubat 1921 tarihinde Londra'da Sevr'i tadil etmek amacıyla bir konferans tertip edildi. Konferansa hem İstanbul hem de Ankara davet edildi. Londra Konferansı İçin İstanbul-Ankara arasında yaşanan temsil krizi Londra'da Tevfik Paşa'nın devlet adamlığı sayesinde aşıldı. Londra Konferansı, barışı değil yeni bir Yunan saldırısını getirdi. Bekir Sami Bey'in Londra'da yaptığı gizli görüşmeler konumuz bakımından önemlidir. Bekir Sami Bey, bu diplomatik temaslarında Yunanistan'ı yalnız bırakmaya çalışıyordu. Bu maksatla 4 Mart 192l'de İngiliz Başbakanı Lloyd George ile görüştü. Türkiye'nin İngiltere ile anlaşmak niyetinde olduğunu söyledi. İngiltere, Boğazları, Türkiye'nin güvenlik ve egemenliğini emniyet altına alırsa. Boğazlar sorununun İngiltere'nin hoşlanacağı biçimde çözümlenmesi kabul edilebilirdi. Bekir Sami Bey, Kafkasya'nın Türkiye ile kuzeydeki ülkeler arasında bir barikat biçimine getirilmesi önerisinde de bulundu. Böylece Orta Asya, Buhara, Hive, Türkistan ve Afganistan'ı kapsayan Sovyet yayılması, Türkiye'nin yardımıyla durdurulacaktı. Bekir Sami Bey, Türkiye'nin halifelik makamını İngilizlerin emrine vermeyi de masaya sürüyordu. Lloyd George İzmir konusu çözülmeden diğer tekliflerle ilgilenmediklerini söyledi ve bu görüşmeyi Londra'daki Sovyet temsilcisine bildirdi.[621]

Hindistan Sorumlu Bakan Montagu, 18 Nisan 1921'de Sevr Antlaşması'nın tadili kapsamında öneriler sunmuştur. Montagu'nun önerisine göre;

> Türk Antlaşması'nın 139. maddesi, birinci satırda 'suzerainity' (üstünlük/egemenlik yetkisi) ifadesinden önce 'temporal' (dünyevî) kelimesi; üçüncü satırda ise 'power' (yetki) kelimesinden önce yine 'temporal' kelimesi eklenmek suretiyle değiştirilmelidir veya alternatif olarak, birinci satırdaki 'kind' kelimesinden sonra ve üçüncü satırdaki 'yetki kelimesinden sonra 'ruhani'den başka' ya da 'dini'dan başka' ibareleri eklenmelidir.[622] Türk yargı yetkisi (jurisdiction) teokratik bir temele dayanmaktadır. Türk anlayışında, bizim anladığımız anlamda "ruhanî" (spiritual) ile "dünyevî" (temporal) arasında bir ayrım

[620] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,,* s. 93.
[621] Sonyel, *Dış Politika II,* s. 134; A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması.,* s. 143-144.
[622] Turkey renounces formally all rights of suzerainty or jurisdiction of any kind over Moslems who are subject to the sovereignty or protectorate of any other State. No power shall be exercised directly or indirectly by any Turkish authority whatever in any territory detached from Turkey or of which the existing status under the present Treaty is recognized by Turkey.

bulunmaz. Bu terimler yeterince karşılanabilecek biçimde tercüme dahi edilememektedir. Dolayısıyla Antlaşma hükümlerine böyle bir ayrımı yerleştirmeye çalışmak bizi içinden çıkılması güç zorluklara sürükleyebilir ve nihayetinde hedeflenen amaca ulaşmayabilir. Türk zihniyetinde ve pratikte, bizim "ruhanî yargı yetkisi"nden anladığımız şey, bizim "dünyevî yargı yetkisi" olarak kavradığımız unsurlarla ayrılmaz biçimde iç içe geçecektir.

Nitekim Antlaşma'nın 139. maddesi, esasen Britanya Barış Delegasyonu'nun Orta Doğu Seksiyonu'ndaki Hindistan Ofisi temsilcisinin görüşleri doğrultusunda büyük ölçüde kaleme alınmıştır. Bu maddede yapılacak herhangi bir değişiklik, Lozan Antlaşması'nın ilgili maddelerinin hazırlanmasındaki ihmallerinden (18) ve bunun yol açtığı güçlüklerden sıyrılmak için söz konusu maddeyi memnuniyetle karşılamış olan İtalya tarafından da muhtemelen itirazla karşılanabilir. Elbette bu madde hakkında Müttefiklerle birlikte hareket etmeden bir karara varmamız mümkün değildir; ancak herhangi bir değişiklik yapılacaksa, Bay Montagu'nun hedefi, 139. maddenin "kişiler üzerinde her türden yargı yetkisi" (jurisdiction of any kind over persons) şeklinde yeniden formüle edilmesiyle sağlanabilir.[623]

Montagu'nun bu memorandumundan 24 Mart 1921 tarihinde Başbakan Lloyd George'un Avam Kamarası'nda Hint Müslüman Delegasyon'a İngiltere'nin hilafet meselesine müdahale etmek istemediğini yeniden ifade ettiği de anlaşılmaktadır.[624]

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan D.G. Osborne'un Lord Curzon adına Hindistan Valiliği'ne 17 Ağustos 1921'de yazılan yazıda, Lord Curzon'un ve İngiltere Hükümeti'nin Türk hilafetine olumsuz baktığı net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Sultan'ın Kutsal Yerler üzerindeki dini metbuluğu kabul edilmiş olsa bile, Kral Hüseyin, ibarelerin ima ettiği kısıtlamaları pek de kabul etmeyecektir; zira Hindistan Bakanlığı'nın kendi itirafına göre, 'Hilafetin dini ve dini olmayan vasıfları arasındaki herhangi bir net ayrım' ve Sultan'ın dini vasıflarının Mekke ve Medine üzerindeki tanınması, Hicaz halkı zararına olacak şekilde Türklerin Hicaz işlerine siyasi müdahalesine giden yolu ancak açabilir. Lord Curzon şunu net bir şekilde belirtmek ister ki; Haşmetli Kraliyet Hükümeti'nin Hilafetin "sözde ruhani niteliklerine" herhangi bir müdahalesini reddetme noktasında Hindistan Müslümanlarının görüşlerini gönülsüzce karşılamaya hazır olsa da Müslümanları doğrudan ya da dolaylı olarak Türk Sultanı'nı Halife olarak tanımaya sevk edecek veya ona İslam dünyasının herhangi bir yerinde özel "ruhani" imtiyazlar bahşedecek yönde, onların arzu ettiği daha ileri bir adım atmaya hazır değildir.[625]

[623] *DBFP,* vol. VXII, no. 119, s. 139-140. Memorandum respecting Modifications in the Treaty of Sèvres proposed by Mr. Montagu. 18 April 1921.
[624] Aynı belge.
[625] IOR/L/PS/10/881

4 Ağustos 1921 tarihinde Hindistan Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen gizli yazıda Hicaz Kralının Mekke ve Medine üzerinde halifenin ruhanî hükümranlığını açıkça tanıdığı bildiriliyordu. Bu haberin hem Dışişlerinde hem de Hindistan Bakanlığında derin üzüntüye sebep olduğu belirtiliyordu. Hicaz'ı Osmanlı İmparatorluğu'na kaptırdıkları ve bunda İngiliz hükümetinin sorumluluğunun büyük olduğu söyleniyordu. Hindistan Bakanı Montagu'nun büyük üzüntüler İçinde olduğu kaydedilerek basit ama kararlı yürüyen Hindistanlı Müslümanların başarıya ulaştığı belirtiliyordu. Bu bilgiyi, Beyrut'ta yayınlanan El Belag gazetesinde yer alan haber doğrulamaktadır. 7 Temmuz 1921 tarihli El Belog'ın "El Arab vel Hilafet" başlıklı başyazısında şunları yazılıyordu:

> Emîr Faysal, ailesi ve İslam dünyasının hepsi Türk sultanını İslam'ın halifesi olarak kabul ediyor. Faysal Türkiye ile anlaşma yapmak istiyor. Bu maksatla Bekir Sami Bey'le Londra'da konuştu. Araplar İngilizlere karşı Müslüman kardeşlerinin yanında duruyorlar... Venizelos İstanbul'a girerse ne yaparsınız?' deyince Faysal 'Araplar böyle bir şeye karşı şiddetle karşı çıkarlar. İstanbul Halife'nin kutsal şehridir ve bu amaçla Araplar Yunanlılara karşı savaşır.[626]

Atlantic Monthly'de "A New Movement in Arabia" (Arabistan'da Yeni Bir Hareket) başlıklı yazı yazan Arabistan Misyonu'ndan Dr. Paul W. Harrison, savaşın ardından Arabistan'daki durumu betimlemektedir. İngilizler, Türk Hilafeti yerine Arap Hilafeti için üstün bir gayret göstermesine karşın başarısız olmuştur. Mevcut dengelerin şu an son derece istikrarsız olduğunu göstermektedir:

> İngilizler, Mekke Şerifi'ni mevcut konumuna yerleştirdiler. Onun Türk yönetimine isyanı ile neyi başarmayı umdukları oldukça açıktır. Teorik olarak Halife, Hz. Muhammed'in halefidir; tüm Müslümanların hem dünyevi hem de ruhani hükümdarıdır ve hangi bayrak altında olurlarsa olsunlar, aslında onlar üzerinde muazzam bir nüfuza sahiptir. Hicaz'a hükmetmeyen, dolayısıyla Kutsal Şehirlerin (Mekke ve Medine) koruyuculuğunu yapmayan hiç kimse Halife olamaz; yüzyıllardır Türkiye Sultanı, Müslümanlar tarafından evrensel olarak Halife kabul edilmiştir. Şimdi eğer Mekke Şerifi başarılı bir isyanla desteklenebilir ve bağımsız hale getirilebilirse, Kutsal Şehirler elinde olacağı için Hilafet üzerindeki iddiaları Türk Sultanı'na göre çok daha güçlü olacaktır. Dolayısıyla Sultan'ın yerine Halife olarak dünya çapında alkışlanacaktır. Bu plan bir başarıya ulaşmış olsaydı bile tam olarak ne gibi bir askeri avantaj sağlanmış olacağını görmek kolay değildir. Türk İmparatorluğu'nun enkazını toplama görevi, Hindistan'daki Müslümanların şiddetli protestoları daha az görünür olacağı için bir nebze daha katlanılabilir olabilirdi. Elbette bu [plan] başarılı olmadı. Sadece askeri bir komutanın aptallığı bunun başarılı olabileceğini hayal edebilirdi. Şerif, Hindistan'da neredeyse inanılmaz bir boyutta lanetlenmektedir. Bazı yerlerde Mekke'ye

[626] A. Satan, *a.g.e.,* s. 103.

hacca gitmek bir onur değil, bir utanç kaynağı haline gelmiştir. Tüm Arabistan'da yarı mizahi bir küçümsemeyle karşılanmaktadır. Halife olarak alkışlanma umutlarına, onları yorumlayan kişinin mizacına göre ya gülünmekte ya da küfredilmektedir. Bu kınama korosunda tek bir onay sesi bile duyulmamaktadır.

Bu başarısızlığın nedenlerini ve Şerif'in tahtının güvensizliğini gösterdikten sonra Harrison, Arabistan'daki asıl gücün İhvan'da Bedevilerin veya çöl Araplarının dini kurallara daha titiz uyması için eğitilmesini amaçlayan küçük, fanatik bir Müslüman püritenler (sofu) kardeşliği olduğunu belirtir. Öğretmen olarak nitelendirilenler, görevlerinin bir nişanı olarak beyaz bir başlık takarlardı. Hareket, [Vehhabilik] kurucularının tüm beklentilerini aşarak yayıldı. Temel doktrinlerinden biri, bir 'kardeşe' saldırmanın, yağmalamanın veya başka bir şekilde zarar vermenin en ağır suç olduğudur ve sonuç olarak hareket, iç Arabistan'ın uyumsuz kabilelerini tutarlı ve fanatik bir bütün haline getirerek istikrarlı bir şekilde güçlenen bir bağ olarak işlev görmüştür. Savaş, bütünüyle yeni bir manzarayla sona erdi. Türk ve Alman nüfuzu ortadan kalktı. Arap için dış dünya artık Büyük Britanya'dan ve kısmen de Fransa'dan ibarettir. Bahreyn, Kuveyt ve Umman şeyhlerinin isimleri vardır, fakat isimden öteye geçmez; bugünkü vaziyet dikkate alındığında göz ardı edilebilecek kadar ehemmiyetsizdirler. Bugün Arabistan'da iki adam önemlidir. Bunlardan biri Mekke Şerifidir. Türk idaresine karşı başarıyla sonuçlanan isyanı aslında bir İngiliz askerî manevrasıydı, kamufle edilmiş bir harekât. Şerif'in kendisi kudretli bir önder değildir; kendi tebasının sadakatini bile elde edememiştir, çölün hırçın bedevilerini hiç saymıyorum. Bugünkü başarısı ve mevkii, Arap kanaatine güvenilecekse, esasen İngiliz altınının eseridir ve bundan başka pek bir şeye dayanmaz. Şerif'e ne kadar para harcandığını sıradan bir insanın bilmesi imkânsızdır; fakat abartılara bütün ihtiyat payı verilse bile meblağın pek büyük olduğu aşikârdır.[627]

9 Mayıs 1922 tarihinde Sömürgeler Bakanlığı'ndan Dışişlerine gönderilen yazıda, Bağdat'tan geçilen telgrafa göre Irak'ta Mustafa Kemal taraftarları propaganda yapıyorlardı. Kemalistlerin Irak'ta "İslam Birliği Manifestosu" başlığı ile bir broşür yayınlayarak Faysal'ın krallığının illegal olduğu ve halifenin hâkimiyetine aykırı bulunduğu yayıyorlardı. Telgrafta Irak'ın Osmanlı Sultanını halife olarak tanıdığı, dolayısıyla halifenin izni olmadan Irak'ta böyle bir krallığın kurulamayacağı belirtiliyor ve Faysal'ın Türklerle görüşmesi gereği hatırlatılıyordu. 11 Mayıs 1922 tarihinde yine Sömürgeler Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen yazıda W. Churchill Lord Curzon'a, Sir Percy Cox'un önerisi hakkında görüşünü soruyordu. Cox, Irak'ta Osmanlı Sultanını halife olarak tanımayı teklif ediyor ve bunun yararlı olacağını ileri sürüyordu, Dışişleri Bakanı Curzon 18 Mayıs 1922'de verdiği cevapta, böyle bir durumun İngiltere için en istenmeyen durum

[627] *The Moslem World,* Ed. Samuel M. Zwemer, Vol. XI, New York, s. 309-310.

olacağını, hâlihazırdaki karmaşık probleme başka bir çözüm yolu bulunacağını söylüyordu. Irak'ın Osmanlı halifesini tanıması hususunda Hindistan Bakanlığı 26 Mayıs 1922 tarihinde Sömürgeler Bakanlığı'na görüşünü açıklayan bir mektup gönderdi. Mektupta Osmanlı Sultanı-halifesinin mukaddes beldeler ve Bağdat üzerinde dinî hükümranlığının tanınmasını Hindistan hükümetinin çok önemli bir olay olarak değerlendirdiği belirtiliyordu.[628]

Yazışmalardan anlaşıldığına göre; İtilâf güçleri, sultanı dinî yetkilerinden mahrum bırakmak istiyor, ancak milletlerarası hukuk ve adalet engeline takılıyorlardı. Arap bölgesinde bahşedilen bölgesel bağımsızlıklar, sultanın İslam'ın halifesi pozisyonunu etkilemiyor ve dinî hükümranlığı mukaddes yerlerde devam ediyordu. Bu durum belirsizlik yaratıyordu. Dışişleri Bakanlığı 22 Nisan tarihli Hindistan Genel Valisinin telgrafına 4 Mayıs'ta şu cevabı veriyordu: "Anlaşmada Sultan'dan halife olarak bahsedilemez, İslam dünyasının uzlaşması ile halifeye ayrıcalık verilemez."[629]

Dışişleri Bakanlığı 25 Mayıs'ta Hindistan Genel Valisine bir telgraf daha yollamıştır. Telgraf n kritik tartışma, İngiliz siyaset düşüncesindeki dünyevi-siyasi manevi otorite ayrımı üzerinedir;

> 9 Mayıs tarihli, 571 S. numaralı telgrafınız. Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesine dair acil meseleye gelince, sizin de kabul ettiğiniz üzere, antlaşmaya Sultan'ın dinî hâkimiyetinin korunmasına veya hilafet ile ilgili diğer ayrıntılara dair herhangi bir olumlu hükmün dâhil edilmesi söz konusu değildir. Pratikte dinî hâkimiyetin korunmasından ne kastedildiğini bilmek gereklidir; ancak mesele, (hilafet meselesinin yalnızca Müslümanlara ait olduğu ilkesiyle uyumlu biçimde) kutsal yerlerde ayrıntılı düzenlemeler yapılması için ne tür bir adım atılabileceği sorusudur. 22 Nisan ve 9 Mayıs tarihli telgraflarınızda belirtilen bu hususlar, antlaşma hükümlerinden bağımsız olarak ileride ayrıca değerlendirilecektir. Acil soru ise, Türkiye ile nihai anlaşmada, Başbakan'ın verdiği şu sözü açıkça yerine getirmek meselesidir: Hilafetin manevî yetkisine müdahale etme niyetinin olmadığı hususunu net bir şekilde ortaya koymak. Anladığım kadarıyla siz, benim de anladığım şekliyle, "temporal" (dünyevî) kelimesinin veya benzeri bir ifadenin, 21 Mart tarihli 1226 numaralı telgrafımda ve 98. Maddede (ve sanırım ayrıca 132 ve 139. Maddelerde) geçen önerilen maddeye eklenmesini teklif ediyorsunuz. Bu bağlamda dünyevi ile manevî ayrımına dair itirazı bir kenara bıraksak bile, bu önerinin ciddi bir sorunu olduğunu düşünüyorum: Bu kelimenin benimsenmesi, "Türkiye'nin, bu haliyle, dünyevî olanlar dışında bazı yetkilere veya haklara sahip olduğunu ima edecektir. "Türkiye" ifadesi "Türkiye Sultanı" anlamına gelecek şekilde

[628] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s. 77.
[629] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması.,* s. 78.

> okunursa, bu durum Sultan ile Halife'nin özdeşleştirilmesi ve Halife'nin belirli niteliklerinin kabul edilmesi anlamına gelir. Ayrıca bu, Arap hükümdarlarının görüşlerinden bağımsız olarak, belirli ölçüde manevî yetkinin sürdürülmesini de ima edecektir. Bu nedenlerle, antlaşmaya, mevcut konum veya hilafetin nitelikleri hakkında hiçbir görüş ifade etmeyen ve ima etmeyen, biçim olarak olumsuz genel bir muhafaza maddesi eklenmesinin çok daha uygun olacağı kanaatindeyim. 4 Mayıs tarihli 1747 numaralı telgrafımda önerilen formül de bu amaçla hazırlanmıştır ve sizin bu konudaki itirazınızı belirleyici görmüyorum. Ancak yine de sizi tam olarak anladığımı söyleyemem; çünkü önerdiğiniz formül Halife'ye tanınan ayrıcalıklara atıfta bulunuyor ve hilafetin devri konusunda hiçbir şey söylemiyor. Belki aynı çizgide daha iyi bir formül önerebilirsiniz.[630]

İngilizler, Sultan'ın siyasi gücünü tamamen yok etmek, ancak Müslüman tebaayı özellikle Hindistan'dakileri isyan ettirmemek için ona sembolik bir manevi otorite bırakmak istiyorlardı. Curzon'un önerdiği "biçim olarak olumsuz genel bir muhafaza maddesi" ifadesi, diplomatik kurnazlığın zirvesidir. Anlamı, "Biz Hilafeti tanıyoruz" demek yerine, "Bu antlaşmanın hiçbir hükmü Hilafetin niteliğine müdahale olarak yorumlanamaz" demekti. Oysa amacı, İngiltere'nin Hilafeti hukuken tanımlamaktan kaçınmasını sağlamaktır. Eğer tanımlarsa, ileride Halife'nin yetki alanına dair hukuki bir sorumluluk altına gireceğini bilmektedir.

İngiliz General Charles Townshend, Avam Kamarasında Hilafetin Müslüman ülkelerdeki gücünü hatırlatmış ve vurgulamıştır. Hindistan'daki Müslümanların İngiltere'nin Türklerle barış yapmamış olmamasından dolayı huzursuz olduğunu açıklamıştır. Fransa Ankara Hükümeti ile Ankara Antlaşması ile barış yoluna girmişlerdi. Townshend bunun nedenini Fransa'nın, "büyük bir Müslüman idaresi vardır; aksi takdirde, Kuzey Afrika'da aynı huzursuzlukla yüzleşeceğini biliyordu. Fransız hükümetinin sulh yapması" olarak açıklamıştır.[631] Fransız Dışişleri Bakanı Pioncare 23 Mart 1922'de Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda Anadolu'nun tahliyesi bahsinde, Anadolu'nun tahliyesi için gerekli hazırlıkları inceleme talimatı verdiklerini ve böyle bir tahliyenin programlarının bir parçasını oluşturduğunu bildirmeyi önerdi. Amaç, Türkleri bir mütareke ve barışı kabul etmeye sevk etmekti. Barışı sağlayamazlarsa, üç ülke çok büyük güçlüklerle karşı karşıya kalacaktı; zira mesele, Fas ve Hindistan'daki İslâm meselesini de içine alacaktı. Fas'ta dahi Sultan, İstanbul Sultanı'na karşı gerçek bir saygı ve dinî hürmet beslemekteydi. "Ankara Anlaşması"nın imzalanmış olması bile, en iyi

[630] IOR/L/PS/18/B372. Enclosure No:8. 25 May 1922.
[631] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/feb/14/india-1#column_913.

etkiyi doğurmuştu; Lord Curzon'un da bildiği üzere, kendisi (M. Poincaré) bu anlaşmanın biçiminden memnun değildi, ancak durum buydu. Müslüman nüfusla ilgili çıkarları büyük olan bu üç devletin her biri için, Türkleri barışı kabul etmeye ikna edememek gerçek bir felaket olacağına dikkat çekti.[632]

Bir diğer toplantıda ise önemli kararlar alınmıştır. Fransa, Büyük Britanya ve İtalya'dan oluşan Müttefik Devletlerin Dışişleri Bakanları, Yakın Doğu'daki durumun her yönünü art arda beş gün boyunca müzakere etmiş; bu amaçla Paris'e davet edilen askerî ve malî uzmanlara her aşamada danışmış; ayrıca hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın temsilcileriyle önceden haberleşme imkânından da yararlanmışlardır. Bu kapsamda, Yakın Doğu meselesine ilişkin olarak, sunabilecekleri en hakkaniyetli çözüm olduğu kanaatiyle aşağıdaki sonuçlara oy birliğiyle varmışlardır. Bu ilkelerden hilafet ile alakalı olanlar şunlardır:

- Türk milletini ve Türk hâkimiyetini, meşru olarak kendilerine ait sayılabilecek bölgelerde, tarihî ve meşhur başkent İstanbul'u merkez alacak şekilde yeniden tesis etmek; ayrıca Türklerin canlı ve bağımsız bir millî varoluşu yeniden kurabilmelerini sağlayacak yetkilerle donatılmalarını temin etmek istemektedirler.
- İslâm inancının mensuplarına tam ve adil muamele edilmesini güvence altına almak ve Türkiye Sultanı'nın hem seküler (dünyevî) hem de dinî otoritesini muhafaza etmek istemektedirler.[633]

Mustafa Kemal Paşa ise 6 Mart 1922'de Meclis'te kürsüde alkış bulan konuşmasında hilafet makamının arkasında olduğunu söylüyordu:

> Evet bağlıyız, çünkü hilafet ve saltanat makamı, herhangi bir şahsın değildir. Doğrudan doğruya bütün İslam aleminin yardımıyla beraber Türkiye halkınındır. O makam bizimdir. Muhafaza ettik ve nihayete kadar muhafaza edeceğiz.[634]

Mustafa Kemal Paşa hilafet makamının muhafaza edileceğini ifade etse de makamları halka isnat etmesi Meclis'in üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Eğer bu makam halkınsa, halk bu makam üzerinde dilediği tasarrufu yapma örneğin saltanatı lağvetme hakkına da sahiptir. Saltanatın kaldırılmasıyla siyasi erk Meclis'e geçmiş, Hilafet ise siyasi yetkilerinden arındırılarak sadece manevi bir makam olarak tanımlanmıştır. Padişahı devreden çıkarırken halkı ve İslam

[632] *DBFP,* vol. XVII, no. 561, s. 680. Minutes of the Second Meeting of Foreign Ministers at the Quai d'Orsay at 10.30 a.m., March 23, 1922 (Received at the Foreign Office, March 27)
[633] *DBFP,* vol. XVII, no. 568, s. 749. Minutes of the Ninth Meeting of Foreign Ministers at the Quai d'Orsay at 4 p.m. , March 26, 1922 (Received at the Foreign Office, April 3)
[634] Atatürk Bütün Eserleri, c. 12, s. 324.

dünyasını bu makamın "koruyucusu" ilan ederek, değişimin önündeki psikolojik engelleri kaldırmayı amaçlamıştır.

1 Kasım 1922 tarihi hilafetin geleceği açısından kritik bir dönemeçtir. Lozan Görüşmelere gitmeden önce Ankara Hükümeti, Türk milletinin tek sözcüsü olduğunu savunarak saltanatı kaldırmıştı. Cemil Aydın'a göre, halifeliğin tüm dünyevi, manevi ve siyasi konumlarından ayrıştırılıp ilga edilmesi kararı Türkiye'ye dışarıdan dayatılmamıştı.[635] Elbette dışarıdan dayatılması hususunda bir done olmasa da bu tezde İngilizlerin hilafetin dünyevi ve manevi konumlarının ayrıştırılmasının gerekliliği üzerinde sıklıkla durduğu belirtilmiştir. Dışişleri Bakanlığı yapmış Edward Grey'in hilafetin dünyevi yetkilerinin birbirinden ayrılmasının uygun olacağını ancak bunu Müslümanların kendi iradeleriyle yapması gerektiğini yine burada hatırlatmak gerekir.

3 Kasım 1922 tarihli *The Times* gazetesinde saltanatın kaldırılışından çok halifeliğin sınırları odak noktasıydı. Ankara Hükümetinin hilâfeti saltanattan ayırmasından sonra, hilâfetin dünyevî güçten mahrum edildiği otoritesi ve ruhani fonksiyonlarının sınırlandırıldığı haber veriliyordu. "İngiltere'yi rahatsız etse bile şimdi İslam dünyasının her yerinde pek çok lider becerikli gayri müslim danışmanların teşviki ile din adına ortaya çıkmaya hazır gözüküyor. Fakat sakin bir atmosferde bunların hareketleri mantıksız görülebilir." deniyordu.[636]

Türkiye'de bu kritik gelişmeler yaşanırken, 21 Kasım 1922'de Lozan Konferansı başladı. Türk delegasyonuna İsmet Paşa başkanlık etti. Birkaç uzun oturum ve aylarca süren tartışmaların ardından antlaşma nihayet 24 Temmuz 1923'te imzalandı. Lozan Konferansı boyunca Britanya'nın Türkiye'ye yönelik başlangıçtaki sert tutumu, Hindistan'da huzursuzluk yaratmaya yetmişti. Bu durum, 27 Aralık 1922 tarihli Gaya Hilafet Konferansı'na şu kararla yansıdı:

> Müslümanlar, müttefiklerin Lozan Konferansı'ndaki; Hilafet'in gücünü ve saygınlığını zayıflatan, Halife'nin tam bağımsızlığına herhangi bir şekilde müdahale eden, Kutsal Yerlerin dokunulmazlığını korumayan ve buraları Müslüman olmayanların etkisinden kurtarmayan ya da diğer Müslüman devletlerin Müslüman olmayanların kontrolü altına girmesine yardımcı olan tüm şartlarına karşı çıkacaklardır. [...] Bu toplantı, müttefiklerin, özellikle de

[635] C. Aydın, *a.g.e.,* s.187.
[636] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s. 190.

Britanya'nın adaletsiz tutumu nedeniyle Türkiye ile bir savaş çıkması durumunda, Hindistan Müslümanlarının derhal sivil itaatsizlik başlatacağı konusunda uyarıda bulunur.[637]

Aralık 1922 tarihli İngiliz İstihbarat raporunda, Kemalistlerin hilâfet hakkındaki tavırlarını değerlendirmek için henüz vaktin erken olduğu belirtilir. Rapora göre 21-27 Aralık 1922 tarihinde toplanan Hint Hilâfet Konferansı Abdülmecid'in halifeliğini tasdik ve kabul etti. Ayrıca Hint Müslümanları, 3 Ocak 1923'te Mustafa Kemal Paşa'ya 'münci-i hilâfet' (hilafetin kurtarıcısı) unvanını verdi. Ancak 22-28 Aralık 1922 tarihine ait haftalık raporda Lozan'dan, Hint Hilâfet Komitesi'nin Ankara Hükümetinin halifeye karşı davranışlarım protesto ettiği bildiriliyordu. Hindistan Hilâfet Komitesi, 1919 yılından bu yana hilâfetin dinî ve siyasî güçlerinin birbirinden ayrılamayacağı tezini işlemekteydi. Hilafetin saltanattan ayrılması karşısında tepki vermemelerinin gerekçesi bu raporda ortaya çıkmaktadır; Hilafet Komitesinin üyeleri, Lozan'da Türk delegeleri ile görüştü. TBMM, halifenin siyasî haklarını elinden alan saltanatı ilga eden kanunu iptal etmezse komite, Hindistan Müslümanlarına yeni bir halife bulmalarını tavsiye edecekti.[638]

Doğal olarak, hilafetin sona ermesi resmi olarak sunulduğu gibi sadece bu mektup ve mektubun gazetelerde yayımlanması nedeniyle gerçekleşmedi. Hilafetin kaldırılmasının gerekliliği daha önceden farklı gerekçelerle düşünülmüştü; sadece hayata geçirilmesi için uygun fırsat bekleniyordu. Bu noktada, İngiliz belgelerinin yanı sıra ilk Türk parlamentosunun bazı önde gelen üyelerinin yakın zamanda yayımlanan anıları oldukça aydınlatıcıdır. Türkiye'deki İngiliz temsilciler gelişmeleri günbegün takip edip Londra'ya rapor ediyorlardı. Bu raporların işaret ettiği noktalar şunlardır:

- **Birincisi;** Mustafa Kemal Paşa, halkın hâlâ hürmet ve biat gösterdiği İstanbul'da oturan bir halife ile otoriteyi paylaşmak istemediği için ülkede hilafetin varlığına itiraz ediyordu.
- **İkincisi;** Mustafa Kemal'in politikalarına karşı olanların halife yanlısı olma eğiliminde olmaları nedeniyle, İstanbul'daki halifenin bir siyasi muhalefet merkezi olma ihtimali vardı.

[637] Azmi Özcan, "The Tradition of the Ottoman Caliphate and Its End", *The Abolition of the Ottoman Caliphate, 1924,* Ed. Elisa Giunchi, Nicola Melis, Routledge, London 2024, s. 18.
[638] A. Satan, *Halifeliğin Kaldırılması,* s. 193.

- **Üçüncüsü;** yeni rejimin cumhuriyetçi formu ve öngörülen laik reformlar, hilafetin varlığı ile bağdaşmaz görülüyordu.
- **Dördüncüsü;** Avrupalı devletlerin Panislamist emellere karşı hassasiyetleri göz önüne alındığında, bu kurumun onlar için her zaman bir şüphe kaynağı olduğu ve dolayısıyla Türk milleti için sürekli bir tehlike kaynağı oluşturduğu düşünülüyordu.

Son olarak, Lozan görüşmeleri sırasında İsmet Paşa, hilâfetin kaldırılmasının İngilizleri Türkiye lehine karar vermeye yönlendireceği sonucuna varmış görünüyordu; özellikle Musul meselesinde. Ancak bu konudaki sonuç ne İsmet Paşa'nın ne de Mustafa Kemal'in beklentilerini karşıladı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri R.C. Lindsay, hilafetin sona ermesinden sadece bir hafta önce bu konuda şunları yazmıştı:

> Bağımsız olduğuna inandığım çok gizli bir kaynaktan, Mustafa Kemal Paşa'nın, halife ve birkaç yaşlı hanım dışındaki tüm aile üyelerinin sürgün edilmesine karar verdiğini ve Kemal Paşa'nın İzmir'de gazeteciler ve subaylarla yaptığı konferansın buna zemin hazırlama amacı taşıdığını zaten duymuştum [...] Sonuç olarak belirtmeliyim ki; sözü edilen gizli kaynaklara göre İsmet Paşa, İzmir'de toplanan generallere, hanedan ailesinin sürgün edilmesinin ve eski imparatorluk mülklerinin millileştirilmesinin (ki bunun da planın bir parçası olduğu söyleniyor) İngilizlerin Panislamizm şüphesini yatıştıracağını ve Ekselanslarının Hükümetini Musul konusunda daha az tavizsiz hale getireceğini umduğunu söylemiştir.[639]

Lozan Konferansı'nda İngiltere'yi temsil eden heyetin başında yer alan Lord Curzon'un amacı, Türkiye'yi yayılmacı bir güç ve Panislamcı hissiyatın merkezi olmaktan alıkoymaktı. Bu, İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını güvenceye almak için elzemdi. Türklerin İstanbul'dan çıkarılması da bu siyasî krizin bir parçasıydı. Curzon'un bu arzusu, görev süresi boyunca Türklere karşı önyargılı olan Lloyd George ile ortak duygusuydu.

1922 yılına ait İngiliz raporlarında şu tespit dikkat çekicidir: "Kendi küllerinden tekrar doğan Türkiye, Doğu'da Müslüman tebaanın çoğunluğuna baskı

[639] A. Özcan, "Ottoman Caliphate and Its Ends", s. 21. "Musul müzakereleri özelinde, hilafetin kaldırılmasını, Panislamizmin artık sona erdiğini ve Britanya'nın bundan böyle kendi Müslüman tebaası içindeki huzursuzluklardan korkması için hiçbir gerekçesinin kalmadığını ispatlayan bir unsur olarak kullanmayı hedeflemektedirler." Bu görüş, Lindsay tarafından 8 Mart 1924'te Londra'ya gönderilen 200 numaralı ve 1443/1924 tarihli yazışmada yer almaktadır. Aynı eser 24. Dipnot.

yapan devletlere azametini gösterdikten sonra, bir kez daha Panislamizmin muzaffer baş kahramanı olarak meydana çıkmıştır."[640]

İsmet Paşa ise Lozan'a gitmeden önce Paris'teki son gününde *Muslim Standart* gazetesine röportaj vermiştir. İsmet Paşa hilafetin geleceği için şu sözleri sarfetmiştir: "Hilafetin bütün evsafı mahfuz ve emindir. Biz yaşadıkça kanımızın son damlasına kadar hilafeti tutup yaşatacağız. Fakat, tek bir adamın şahsî olmasına müsaade edemeyiz. Bizim kanaatimiz şudur ki: Hilafet hakkı Türk milletinde mahfuzdur." [641]

Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa Hariciye Vekaletine çektiği 2 Şubat 1923 tarihli telgrafta İtilaf Devletlerinin İslamiyet'i ve hilafet makamını ilgilendiren meselelerinin Türk heyeti tarafından çözülmesini talep etmişseler de bunu kabul etmemişlerdir.[642]

Rauf Orbay İsmet Paşa'nın başlangıçta hilafete taraftar iken neden sonradan hilafete karşı bir tutum sergilediğini şu sözlerle anlatmaktadır:

> İsmet Paşanın, Türk Hükûmetinin ve milletinin hilâfet hakkındaki düşünce ve kanaatini bu şekilde sarahatle dünyaya ilân ve bu arada bana da bilhassa Avrupa'daki temasları ve incelemeleri neticesinde Hilâfetin İslamlar arasında bir kuvvet olarak muhafazası elzem olduğu kanaatinde bulunduğunu tekrar yazmış iken, pek az bir zaman sonra, Lozan'dan Ankara'ya dönüşünde, birdenbire, bambaşka ve tamamıyla aksi bir fikir ve kanaatle, yaman bir hilâfet düşmanı kesilivermiş olduğu hayretle görülmüştü. Birkaç ay içindeki bu yüzde yüz değişikliğinin sebebinin de herhangi bir mütalâa veya gafletten uyanış ve geç de olsa gerçeği kavrayış gibi mülâhazalar olmayıp, sadece bazı düşman telkinlerine kapılışından ileri geldiği anlaşıldı. İsmet Paşa, anlaşıldığına göre, Lozan'da İngilizlerle bir nevi gizli ara buluculuk rolü oynayan, İstanbul'un meşhur Hahambaşısı Hayim Naum efendinin telkinleriyle, 'Hilâfetin artık ne şekilde olursa olsun Türkiye'de devamına müsaade edilmeyip derhâl atılması lüzumu' fikrini tamamıyla benimsemiş bulunuyordu.[643]

Mustafa Kemal Paşanın da hilafet ve saltanat makamına olan olumsuz tavrı Rumbold'un Curzon'a gönderdiği yazıda anlaşılmaktadır. Hilafet ve saltanatın ayrılmasına karşı çıkan mebusun yayınladığı yazı sebebiyle yargılanması için uğraşmıştır. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, 2 Mart'ta Lord Curzon'a bildirdiğine göre, mali yılın başlaması dolayısıyla, Mustafa

---

[640] *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* Der. Ali Satan, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 22.
[641] Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar,* s. 96.
[642] Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları I (922-1923),* TTK, Ankara 1990, s. 481.
[643] Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz Yayınları, Ankara 1965, s. 96.

Kemal, BMM'nin 1 Mart günkü oturumunda uzun bir konuşma yapıyordu. Bu oturum, barış antlaşmasını görüşmek üzere yapılan bir seri gizli oturumu yarıda kesmişti, ama bu oturumlara o gün devam edilecekti. Paşa'nın konuşması ihtiyatlıydı, ama, Rumbold'un nazarında barışçı değildi; hatta kimi pasajlarda tehdit edici bir eda vardı. Rumbold yazısını şöyle devam ettirmiştir:

> Bu konuşmanın iyi karşılandığı söyleniyor; hele, Avrupa hududunda yapılan askeri hazırlıklara değinen kısmı, gürültülü biçimde alkışlanıyordu. Konuşmanın son kısmı, Padişahlığın Halifelikten ayrılması siyasetini açıkça eleştiren Ankara'daki partiyi hedef tutmuştur. Kemal, bu konuda bir risale yazan kişiye karşı o denli hiddetlenmiştir ki, onun yargılanabilmesi için milletvekili dokunulmazlığının kaldırılmasını sağlamaya çalışmıştır. Ama Meclis, buna karşı çıkmış ve muhalefet, kişi ve ikametgâh dokunulmazlığına ilişkin yasa tasarısının kabulünü sağlamıştır. Siyasi durum karışık görünüyor ve Meclis'in ne gibi bir karar alacağını tahmin etmek olanaksızdır.[644]

İstanbul'da "Son Dragoman" unvanını haiz Sir Andrew Ryan, Lozan Görüşmeleri esnasında İngiliz heyeti içerisinde yer alıyordu. O günlerde İstanbul'daki Yüksek Komiser Nevile Henderson'a kişisel mektuplar yazmıştır. 15 Ocak 1923 tarihinde yazdığı mektubunda dikkate değer bilgiler ve yorumlar bulunmaktadır. Türkiye'nin yeni kurucularının İslami ve Müslüman dünyasında söz sahibi güçlü bir ülke kurma gibi "İngiliz çıkarlarına aykırı fikirlere" sahip olduğunu düşünmekteydi. Ryan, "içtenlikle verimli ve iyi yönetilen bir Türkiye arzulayan adamların bu amaca ulaşmaktan aciz oldukları"ndan emin olduğunu yazmaktaydı. Hilafet meselesine değinen Ryan bunu Patrikhane meselesi ile birlikte ele almıştır:

> Şahsen ben, birçok nedenden dolayı Patrikhaneyi bir şekilde sürdürme konusunda istekliydim; bunlardan biri de Türklerin şunu söyleyebilmelerini istememdi: Müttefik Devletler, yani Büyük Britanya, sadece Hilafeti İstanbul'dan kovmakta başarısız olmakla kalmadı, aynı zamanda Doğu'daki en eski ve en büyük Hristiyan merkezinin kaldırılmasına da ortak olmak zorunda kaldı. Bu durum, Müslüman dünyası karşısındaki konumumuz açısından çok zarar verici olurdu. Tüm bu yerel ve geçici mücadelenin arkasında; Hristiyanlıkla özdeşleşmiş, ciddi şekilde sarsılmış bir Batı ile umudunu büyük bir İslami canlanmaya bağlamış, yeniden yükselen bir Doğu arasındaki güç savaşını görüyorum.[645]

Lozan Görüşmeleri esnasında İtilaf Devletleri arasında maddeler hakkında bir dizi toplantılar yapılmış ve 26 Mart 1923'te Dışişlerine raporlanmıştır. 25. Maddenin taraflar arasındaki müzakeresi hilafet ile ilgilidir. Rapora göre, Türk heyeti son paragrafta geçen "spirituelles" (ruhanî) kelimesini "religieuses" (dinî)

[644] S. Sonyel, *İngiliz İstihbaratının Eylemleri,* s. 318.
[645] TNA, FO 800/240. Ryan to Henderson, 15 January 1923.

olarak değiştirmekte ve bunun ardından "exercées en dehors de la Turquie par" ("Türkiye dışında … tarafından icra edilen") ibaresini eklemektedir. İngiliz izlenimine göre; "Dinî (religious)" kelimesinin, kadıların tayini vb. gibi yarı-idarî nitelikte bazı işlevleri de kapsayacak şekilde yorumlanması mümkündür. Ayrıca eklenmek istenen söz konusu ibare, Türkiye dışındaki Hıristiyan kiliselerinin başlarının, Türkiye içindeki cemaatleri üzerindeki ruhânî ilişkilerini sınırlandırır şekilde anlaşılabilir." Dolayısıyla öneri olarak; "Müttefik taslağının korunmasına çalışılmalıdır; ancak hukukçular, paragrafın yeniden kaleme alınıp alınamayacağını değerlendirmelidir. Muhtemelen, "spirituelles" kelimesi ile "des diverses croyances" ("çeşitli inançların…") ibaresi arasına "établis en Turquie" ("Türkiye'de yerleşik") sözleri eklenebilir."[646]

Yukarıda bahsedilen ruhani ve dini kelimelerinin ilgili maddelerde yer alması Dışişleri ve Sömürgeler Ofisi tarafından dikkatlice alınmıştır. Sömürgelerden Sorumlu Devonshire Dükü Victor Cavendish emriyle W. Shuckburgh tarafından 23 Nisan 1923 tarihli hazırlanan raporda ilgili Dışişlerinden gelen bilgilendirmeye atıf yapılarak ruhani ve dini kelimelerinin hangisinin barış metninde yer almasının İngiliz menfaatleri açısından uygun olacağı anlatılmaktadır.

> Sevr Antlaşması'nın 139. maddesinin revizyonu konusunda bu Departmanın 2 Aralık 1922 tarihli ve 56465/1922 sayılı mektubu ile son bulan yazışmalara atıfta bulunmak üzere Devonshire Dükü tarafından görevlendirildim. Ekselansları, Lozan Antlaşması'nın 25. maddesine eklenen istisna kaydının (saving clause), Ankara Hükümeti tarafından "dini" (religious) kelimesi yerine "ruhani" (spiritual) kelimesinin kullanılması ve bu kayda "Türkiye dışında icra edilen" ifadesinin eklenmesi yönünde bir öneriye yol açtığını müşahede etmektedir. Dışişleri Ofisi'nin E3279 1/44 numaralı Müttefikler Arası toplantı kaydından, Müttefik taslağının korunması için çaba gösterileceği, ancak paragrafın yeniden düzenlenip düzenlenemeyeceği sorusunun da değerlendirileceği anlaşılmaktadır.
>
> Ekselansları, Türkiye Sultanı'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan topraklardaki ruhani ve dini haklarını açıkça saklı tutan bir istisna kaydının dahil edilmesine kesin olarak itiraz edildiği yönündeki görüşe sıkı sıkıya bağlıdır. "Ruhani" yerine "dini" kelimesinin önerilen ikamesi, Türk önerisinin amacının Maddenin ilk bölümündeki feragati değiştirmek olduğu açık olduğundan, bu görüşü doğrular niteliktedir. Ekselansları, bu istisna kaydının Maddenin ilk fıkrasını herhangi bir şekilde değiştirmesinin ne Lord Curzon'un niyeti olduğunu ne de bunun Hindistan Hükümeti tarafından arzulandığını düşünmektedir; zira Hindistan Genel

[646] *DBFP,* vol. XVIII, s.620, no. 455. Report of Inter- Allied Committee (General Questions) regarding Turkish Peace Negotiations, 23 March 1923.

Valisi'nin 7 Kasım 1922 tarihli telgrafı "ruhani" yerine "dini" ikamesini önermiş olsa da bu öneri "dini" kelimesinin daha az tehlikeli olacağı varsayımıyla yapılmıştır.

Türk Hükümeti'nin bizzat aynı değişikliği önermiş olması, Ekselansları'nın görüşüne göre, Majestelerinin Hükümeti açısından "dini" kelimesinin "ruhani" kelimesinden daha ciddi itirazlara açık olduğunun açık bir göstergesidir. Bu özel noktada hiçbir taviz verilmemesi yönündeki umudumu ifade etmekle görevlendirildim. Ayrıca, "Türkiye dışında icra edilen" ifadesinin eklenmesine yönelik Müttefikler Arası Komite tarafından görülen itirazlar ışığında, Türklerin istisna kaydını tamamen geri çekme taleplerine direnme fırsatının değerlendirilmesi gerektiğini öneririm.

Sadık Hizmetkarınız,

W. Shuckburgh[647]

Bu iki belge birlikte okunduğunda İngilizler, Türk tarafının "ruhani" kelimesi yerine "dini" kelimesini önermesi, İngilizler tarafından büyük bir şüpheyle karşılanmıştır. İngiliz yetkililer, "dini" kelimesinin "kadı tayini" gibi idari ve siyasi yetkileri kapsayabileceğinden ve bunun Hindistan gibi sömürgelerindeki Müslüman tebaa üzerinde İngiliz egemenliğine zarar verebileceğinden korkmaktadır. Türkiye'nin sınır-aşan dinî otorite iddiasını hukukî metinler üzerinden daraltmak ve tanımsal olarak çerçevelemek olduğu görülür. İngilizler için temel mesele, yeni kurulacak düzende Hilafetin hiçbir şekilde "siyasi/dünyevi" bir güç devşirmemesi ve sadece Türkiye sınırları içine hapsedilmesidir.

Ronald Lindsay'den Sir Lancelot'a gönderilen 7 Şubat 1924 tarihli el yazısıyla kaleme alınmış mektubunun önemi hilafetin kaldırılmasından sadece birkaç hafta önce İngilizlerin bundan haberdar olduğudur. Lindsay, "M.K. (Mustafa Kemal), Halifeyi kapı dışarı etmeye karar vermiş bile" yazmaktaydı. Halife Abdülmecid ile görüşeceğini belirtirken Lindsay, onu "halifelerin sonuncusu" şeklinde tanımlamıştır.[648] İngiliz belgeleri üzerinde araştırma yapan Hakan Özoğlu, Lozan'da halifeliğin kaldırılması için Türk heyetine baskı yapıldığına dair herhangi belgenin olmadığını, aksine İngiliz diplomatların hilâfetin kaldırılmasını "Türkiye'nin iç politika uğruna" yaptığını yazdıklarına dikkat çekmektedir.[649]

Halifelik, özellikle İngiltere İçin bir güvenlik sorunu haline gelmişti. Yeni Türkiye'nin uygar dünyaya kabulü ve onlarla iyi ilişkiler geliştirebilmesi için

[647] J. Priestland, *Islam Impact,* v. 5. 1923-1929, s. 17-18.
[648] TNA, FO 800/254. Lindsay to Oliphant, 7 February 1924.
[649] A. Satan, *a.g.e.,* s. 203. Bkz. Hakan Özoğlu, "İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılışı", *Star Açık Görüş,* 22 Nisan 2012.

yokluğu varlığından daha faydalı olacağı düşüncesiyle, diplomatik bir koz olarak halifeliğin kaldırılmasına karar verildiği söylenebilir. İstanbul'dan gönderilen bir İngiliz raporu çok anlamlı hale gelmektedir: "İzmir'de, generallere ismet Paşa; hilâfeti ilga edip hanedanı sürgüne gönderme ve hanedan arazisine el koymanın İngiltere'nin Panislamizm endişelerine mâni olabileceğini ve böylelikle İngiltere hükümetinin Musul meselesinde Türkiye'ye daha az problem çıkarmaya meyilli olduğunu söyleyebilirim, diyordu."[650]

Hilafet kurumu hem iç hem de dış siyasette potansiyel bir tehlike arz ediyordu. Zira Avrupalılar halifeyi, 'İslam karşıtı ve ırkçı söylemlerinin merkezinde yer alan jeopolitik tehdidin lideri' olarak görüyordu. Bu bağlamda halifeliği geride bırakmak, ayrımcı Avrupa güçlerine karşı ulusal egemenliği güvence altına almak adına önemli bir fırsat olabilirdi. Britanya'nın Anglosakson üstünlüğü tezlerinin en ateşli savunucularından ve tanınmış İslam karşıtı yazarlarından diplomat Valentine Chirol, bu durumun ardındaki mantığı şu sözlerle açıklıyordu: "Yeni Türk devleti bir cumhuriyettir; laik bir devlet olduğunu, yani devlet yönetiminde dini reddettiğini ilan etmiştir. Artık diğer güçlerin Türkiye'ye yönelik tutumu, son yıllarda olduğu gibi, Türklerin kendi lehlerine seferber ettiği Müslüman halkların hassasiyetlerinden doğan siyasi baskılarla şekillenmeyecektir"[651]

Bu sürecin Amerika Birleşik Devletleri tarafından takip edildiği resmi iç yazışmalarda açıkça görülmektedir. Ankara'da ABD'li temsilci İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Mark Bristol'e 9 Mart 1924 tarihli raporunda hilafetin kaldırılması ve Türk Hükümeti tarafından uygulamaya konulan veya planlanan diğer reformlar hakkındaki bazı değerlendirmelerini sunmuştur. Amerikan temsilcinin Ali Fethi Okyar ile yaptığı görüşmede Okyar'ın beyanları dikkat çekicidir. Ona göre İngilizler hilafetin kaldırılmasını memnuniyetle karşılamıştır. Ayrıca hilafetin ilgası sürecini de anlatmıştır:

> Şimdiye kadar Hilafet meselelerini ele alırken Türkler, dış etkilerin sorusunu ve kararlarımızın yabancı güçlerle sürdürdüğümüz ilişkiler üzerindeki etkisini dikkatle tartmak zorundaydı. Şimdi milli egemenliğin gelişiminde öyle bir noktaya ulaştık ki, dış devletlerin arzularına bakmaksızın milletin refahını etkileyen kararlar almakta kendimizi haklı görüyoruz.

[650] A. Satan, *a.g.e.,* s. 257. Ömer Kürkçüoğlu da "hilafetin ilgasının Musul meselesinin çözümünde yardımcı olacağı düşünülmüş olabilir" yorumunu yapmıştır. Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.,* s. 306.
[651] C. Aydın, *a.g.e.,* s. 188.

> Britanya'nın Hilafetin kaldırılması haberini memnuniyetle alması muhtemeldir; çünkü o (Britanya), kurumun veya daha ziyade Hilafet makamının doğal olarak Hüseyin'e (Mekke Şerifi) miras kalacağını ve böylece İngiltere'ye olan bakışlarının aksine, Hindistan Müslümanlarının gözlerinin kendi kontrolü altındaki bir toprağa odaklanacağını umacaktır. Büyük Britanya'daki tepki bizi şu ya da bu şekilde ilgilendirmiyor. Diğer ülkelerin Müslüman popülasyonlarına gelince; onlar zaten uzun zamandır Türk Hilafetine gereken saygıyla bakmayı bıraktılar ve hatta bazı durumlarda kendi dini reformlarını gerçekleştirdiler.
>
> Kendi içimizde ise artık kişisel inancın ifade edilmesi hakkını vurgulayan bir psikoloji hakimdir. Samimi bir insanın, karmaşık dogmalara veya bir aracıya başvurmadan Yaradan'a yaklaşabileceğine inanıyoruz. Hilafet gibi bir kurumun hem bileşimi hem de eylemleriyle kutsal veya dini şeyleri bu kadar az çağrıştırdığı bir durumda; Hilafet onurunun neden Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetinde saklı tutulması gerektiğine dair baskın bir neden görmüyoruz. Dini aşamayı bir kenara bırakırsak; Hilafetin siyasi entrikalar için bir liman olduğunu biliyoruz ve bunda hem ulusal ilerlememiz için sürekli bir engel hem de bazı koşullar altında, ancak büyük maliyetlerle ve ulusal fedakarlıklarla inşa edebildiğimiz bu Hükümetin yıkımına yol açabilecek bir güç görüyoruz. Bu değerlendirmelerin sonucunda Halifeyi görevden aldık, Hilafeti lağvettik ve güvenliğimizi tamamlamak için kraliyet ailesinin tüm üyelerini sınır dışı ettik.[652]

Tarihçi Arnold Toynbee yazdığı makalede, "Dramatik başkalaşma ve Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinin süpürülmesi" yorumunda bulunuyordu. Osmanlı Devleti ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında benzerlik bulan ünlü tarihçi, hilafet için "çok önemli prestij ve İslam toplumunu birleştiren bir müessese ve tarih ile kurulan temel bir bağ'" diyordu. Halifelik makamının ilga haberini "şok" olarak yorumlayan Toynbee, Batı Avrupa'nın bir asır önce Napolyon savaşları ile bu tecrübeyi yaşayıp Kutsal Roma İmparatorluğu'nu tarihe gömdüğünü hatırlatıyor ve Türk milliyetçilerini sabırsızlıkla suçluyordu. Ona göre Ankara halifeliği Vatikanlaştırmak istiyordu ama bu başaramadı. Hilafetin ilgası bundan kaynaklandı. Papa'nın bugünkü pozisyona çekilmesi için İtalyanlar elli sene beklediler, Türk milliyetçileri ise halifeye iki yıl bile tahammül edemediler. Toynbee, ne olursa olsun kararın cesaretle alındığını, bu politikanın amacının Türkiye'yi Avrupa çizgisine getirmek olduğunu dolayısıyla Avrupa devletlerinin yardımcı olmaları gerektiğini belirtiyordu.[653]

---

[652] Office of the Delegate in Angora to Mark L. Bristol, "Turkish Reforms," March 9, 1924, Enclosure No. 1 with Despatch No. 1168, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929, Record Group 59, National Archives and Records Administration (NARA).
[653] A. Satan, *a.g.e.,* s. 254.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLİZ POLİTİKASINDA İSTANBUL VE BOĞAZLARIN GELECEĞİ

"Doğu Sorunu'nun son sözü şudur: İstanbul kimin olacaktır?"

Lord Derby

İstanbul, tarih boyunca hem stratejik konumu hem de sembolik değeri nedeniyle büyük güçlerin ilgi odağı olmuştur. Doğu ile Batı arasında bir köprü işlevi gören bu şehir, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti sayesinde deniz ticareti ve askerî hareketlilik açısından kritik bir noktada yer alır. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak hilafet makamına ve İslam dünyasının merkezî otoritesine ev sahipliği yapmış olması, İstanbul'u sadece coğrafi değil, aynı zamanda dinî ve kültürel anlamda da önemli kılmıştır. Bu sebeple, I. Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'un kontrolü, İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletleri için yalnızca askerî bir üstünlük değil, aynı zamanda Osmanlı'nın mirası üzerindeki siyasal ve ideolojik bir egemenliğin de ifadesi olmuştur.

Boğazlar, tarih boyunca İngiltere için jeopolitik, askerî ve ekonomik açıdan büyük bir önem taşımıştır. Osmanlı topraklarında yer alan İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan stratejik su yolları olarak yalnızca bölgesel değil, küresel güç dengelerinde de belirleyici olmuştur. İngiltere açısından Boğazlar, özellikle Hindistan ve Uzak Doğu'daki sömürgelerine giden deniz yolunun güvenliği ve açık tutulması bakımından hayati bir geçit niteliğindeydi. Aynı zamanda Rusya'nın sıcak denizlere inme hedefiyle tarihsel olarak sürdürdüğü politikaların karşısında, İngiltere Boğazlar üzerindeki kontrolü Osmanlı aracılığıyla dolaylı olarak sağlamak istemiştir.

Özellikle iki önemli gelişme, gelecekte İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na ve Boğazlara yönelik politikalarının şekillenmesinde temel belirleyici unsurlar olmuştur. Bunlardan ilki, Yedi Yıl Savaşları sonunda imzalanan 1763 tarihli Paris Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile İngiltere, kazandığı askerî ve coğrafi üstünlüklerin sonucu olarak hem dünyanın en büyük deniz gücü haline gelmiş hem de küresel bir koloni imparatorluğu kurarak bu konumunu 1870'lere kadar sürdürmüştür. Söz konusu kazanımlar arasında en stratejik olanlardan biri, Hindistan üzerindeki hâkimiyetin Fransa'dan İngiltere'ye geçmesidir. Bu gelişme

ile Fransa, Hindistan'daki yerel yönetimlere dair tüm taleplerinden resmen vazgeçmiştir. Bu tarihten itibaren, 19. yüzyıl boyunca Hindistan'ın güvenliği ve gerektiğinde savunulması, İngiltere'nin dış politikasının temel taşlarından birini oluşturmuştur. Bu bağlamda daha ileri gidilerek denilebilir ki, İngiltere'nin geleneksel stratejisi, Hindistan'a ulaşan kara ve deniz yollarının güvenliğini sağlama esasına dayalı olarak şekillenmiştir. Bu strateji kapsamında Osmanlı toprakları ve özellikle Boğazlar bölgesi, İngiltere için vazgeçilmez bir jeopolitik öneme sahip hale gelmiştir. İngiltere'nin Mezopotamya güzergahını kullanmaya ihtiyacı olmasa bile, başka bir Avrupalı gücün bu güzergahı kontrol etmesine izin vermeyeceğini gösteriyordu.[654]

Özellikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, doğrudan ya da dolaylı nüfuz bölgelerinin oluşturulması ve seyrüsefer serbestisine dayalı yeni bir Boğazlar düzenlemesinin uygulanması konularında net bir tutum sergiliyorlardı. Ancak, İstanbul'un geleceğine dair bir karar verilmeden kapsamlı bir çözüme ulaşmanın mümkün olmadığını da kabul ediyorlardı. Bu nedenle, Versay Konferansı'ndan önceki süreçte ve Konferans sırasında, bu karmaşık ve tartışmalı mesele ayrıntılı biçimde ele alındı. Özellikle İngiltere'de, Padişah ve hükümetinin başkent İstanbul'dan çıkarılıp çıkarılmaması gerektiği yönündeki tartışmalar ciddi görüş ayrılıklarına neden oldu.[655]

Dönemin İngiliz siyasi ve askerî karar alıcıları, 1918-1922 yılları arasında İstanbul ve Boğazlar konusundaki görüşlerini, zaman içinde değişen koşullar ve gelişmelere bağlı olarak farklı şekillerde ifade etmişlerdir.

3.1.Mondros'tan İstanbul'un Resmen İşgaline: İngiltere'nin Stratejik Tahakkümü

Birinci Dünya Savaşı sonuna doğru gelinirken 6 Aralık 1917 tarihinde Muhafazakar Parti Lideri Bonar Law'a ait notta; "Müttefiklerin bağımsız Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını ya da İstanbul'un teslim edilmesini istemedikleri, ancak Boğazların özgürlüğünün güvence altına alınması gerektiği" ifadesiyle Lloyd George'un kişisel görüşleri yer almıştır.[656] İstanbul özelinde ise Lloyd George,

[654] Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası", Belleten 63, sy. 237 (Ağustos 1999), s. 560.
[655] A.L. Macfie, "The British Decision Regarding the Future of Constantinople, November 1918-January 1920", *The Historical Journal,* vol. 18, No.2 Haziran 1975, s. 391.
[656] Sedat Çilingir, *Lloyd George and the Dissolution of Ottoman Empire,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara 2007, s. 75 dipnot 37.

savaşın İtilaf Devletleri tarafından kazanılmasının anlaşılmasından sonra 5 Ocak 1918'de "Britanya'nın Savaş Amaçları" başlıklı açıklamasında 'Türkiye'yi başkenti İstanbul'dan ya da Trakya'nın zengin ve ünlü topraklarından mahrum etmek için savaşmıyoruz' diyerek çarpıcı bir açıklama yapmıştır.[657] 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanır. Bu mütareke müzakerelerinde İtilaf Devletleri adına İngiltere masada yer almıştır. Mütarekenin ilk maddesi boğazlara verilmiştir. Bu maddeye göre; Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e serbestçe geçiş, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesine imkân vermiştir.[658] 13 Kasım 1918 günü ise İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından fiilen işgal edilmiştir.[659] 13 Kasım sabahı sekizde 4 İngiliz torpidosu öncülüğünde ve ardından Amiral Calthorpe'un içinde bulunduğu "Superb Dretnotu'' ile 61 parça savaş gemisinden oluşan İtilaf donanması Mondros Mütarekesi'nin verdiği haklar doğrultusunda Dolmabahçe Sarayı'nın önünden geçerek İstanbul kıyılarına demir atmışlardır. Kabataş, Beşiktaş, Ortaköy, Kadıköy, Haydarpaşa, Fenerbahçe açıkları İtilaf donanmasına ait savaş gemileri çevrilirken bu donanmayı İtilaf Devletlerine ait iki uçak da havadan İstanbul sakinlerinde psikolojik bir etki yapmıştır. Osmanlı Harbiye Nezareti'ne göre İtilaf donanmasında, 15 muharebe gemisi, 11 kruvazör, 29 muhrip ve 6 deniz altı gemisi mevcut iken bazı kaynaklarda bu donanma 22 İngiliz, 18 Fransız, 17 İtalyan, 4 Yunan gemisinden oluşmaktaydı. 15 Kasım gününe dek İtilaf gemilerinin sayısı 167'yi bulurken bu donanma 16 muharebe gemisi, 12 kruvazör, 52 muhrip, 11 denizaltı olmak üzere 91 harp gemisi, 10 gambot, 18 balıkçı gemisi, 25 nakliye, 1 hastane, depo ve 22 mayın arama tarama gemisinden ibaretti.[660]

Türk basınında bu işgal hakkında yorumlar yapılmıştır. Bu gazetelerden Vakit gazetesi "İstanbul İşgal Olunmayacaktır" başlıklı yazıyla durum değerlendirilmiştir Vakit Gazetesi'nde yer alan bu değerlendirmede, İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edileceğine dair halk arasında yayılan ve giderek büyüyen şayialara karşı resmi makamların verdiği güvenceler ele alınmaktadır.

[657] Harold William Temperley,*A History of the Peaace Conference of Paris,*Oxford University Press, London, 1920, s. 189-190. Lloyd George, bu taahhüdünü 26 Şubat 1920 tarihinde Avam Kamarasında tekrarlayacak ve onaylayacaktır. Bkz. https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/26/turks-and-constantinople#column_1961.
[658] Kemal Beydilli, "Boğazlar Meselesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* C. 6, İstanbul, 1992, s. 298.
[659] Bu tarihten sonra, her bir İtilâf Devletinin (İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan ve Japonya) siyasi temsilcileri olarak "Yüksek Komiserlikler" kurulmuştur.
[660] Bahtiyar Dedeoğlu, *Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri Ordularının Faaliyetleri,* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 33.

Gazete, Hariciye Nezareti nezdinde yaptığı araştırmaya dayanarak, şehre karadan veya denizden asker sevkiyatı yapılsa dahi, İstanbul'un bizzat işgal edilmesinin söz konusu olmadığını vurgulamaktadır. Bu durumun gerekçesi olarak hem Mondros Mütarekesi hükümlerinin böyle bir işgale müsaade etmemesi hem de İtilaf amirallerinden alınan şifahi teminatlar gösterilmektedir. Yazıda, kamuoyunu teskin etmek amacıyla, bir sefarethaneye bayrak çekmeye giden müfrezenin hemen geri dönmesi gibi güncel olaylar "işgal niyetinin olmadığına" dair birer delil olarak sunulmaktadır. Stratejik noktalar olan istihkâmların (kalelerin) işgal edilebileceği ve İtilaf kuvvetlerinin şehirden geçiş yapabileceği kabul edilse de bunun kentin genel idari ve sivil yapısına yönelik kalıcı bir işgal anlamına gelmeyeceği iddia edilmektedir.[661]

Minber Gazetesi de Vakit gazetesine benzer bir yorumda bulunmuş ve "İstanbul'daki Kuvvetler- İşgal Mevzubahis Değildir" başlıklı yazısında, İstanbul'daki İngiliz ve Fransız askeri hareketliliğinin bir "işgal" amacı taşımadığı, yalnızca Boğazları kontrol eden birliklerin nöbet değişimi (tebdili) için şehirde bulundukları ifade edilmektedir. Gazete, halkın bu askeri hareketlilik karşısında endişeye kapılmamasını ve kamuoyunun asabiyet göstermesine gerek olmadığını vurgulayarak teskin edici bir dil kullanmaktadır. Haberin temel amacı, İtilaf Devletleri'nin varlığını geçici ve teknik bir zorunluluk olarak sunarak, şehirde oluşabilecek huzursuzlukların önüne geçmektir.[662]

İstanbul ve Boğazlarda nihai bir mutabakat sağlanamamıştı. Savaş Bakanlığı ve Hindistan Hükümeti, Türkleri İstanbul'dan çıkarmaya şiddetle karşı çıktı. Savaş Bakanlığı, böyle bir adımın Türkler arasında ciddi bir muhalefet yaratacağına ve sonraki barış antlaşmasının uygulanmasını neredeyse imkânsız hale getireceğine inanıyordu. Hindistan Hükümeti ise, böyle bir hareketin Hindistan'daki büyük Müslüman nüfus arasında yaratacağı muhalefet nedeniyle karşı çıkıyordu. Ocak 1918'de Lloyd George bu tutumu desteklediğini belirtmişti. Ancak şimdi, Dışişleri Bakanlığı'nın desteğiyle, Türklerin Avrupa'dan tamamen çıkarılması, Lord

[661] *Vakit*, 15 Teşrin-i Sani 1918.
[662] *Minber,* 20 Teşrin-i Sani 1918.

Curzon tarafından kısa süre önce yinelenen Gladstone'un "bag and baggee"[663] politikasının uygulanması konusunda ısrarcıydı.[664]

Dışişleri'nde ise henüz bakan olmamasına karşın burada etkili bir isim olan Lord Curzon, 23 Aralık 1918 tarihinde "Şark Komitesi"[665] adıyla yapılan toplantıda "Future of Constantinople" yani "İstanbul'un Geleceği" raporunda tarihi perspektife ışık tutarak İstanbul'un değerine ve neden Türklerin elinden alınmasına dair cümleler kurmuştur. Lord Curzon, Türklerin İstanbul ve Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini dünya tarihini şekillendiren kritik bir eşik olarak nitelendirirken, bu durumun yaklaşık beş asırdır süregelen bir huzursuzluk ve istikrarsızlık kaynağı olduğunu savunmaktadır. Curzon'a göre Türk varlığı, hem Avrupa hem de Asya'da baskı, zulüm ve sefaletle özdeşleşmiş bir tarih yaratmış; İslamcılık ideallerini körükleyerek bölge siyasetinde yıkıcı bir rol oynamıştır. İngiltere'nin Kırım Savaşı'ndan Ayastefanos Antlaşması'nın feshine kadar uzanan geleneksel Doğu politikasının temelinde bu stratejik konumun yattığını belirten Curzon, Türklerin İstanbul'da bulunmasını Hindistan İmparatorluğu'nun güvenliği ve İngiliz çıkarları önünde tarihsel bir çelişki olarak değerlendirmektedir.

Özellikle I. Dünya Savaşı tecrübesi ışığında, Boğazların Türk kontrolünde olmasının müttefik devletler için Çanakkale'de olduğu gibi telafisi güç stratejik felaketlere yol açtığı ve Rusya'nın deniz yolunu kapatarak savaşın seyrini olumsuz etkilediği vurgulanmaktadır. Curzon, modern savaş şartlarında dahi İstanbul'un bu olağanüstü etkisini koruduğunu ifade ederek, beş yüz yıldır ele geçmeyen bu fırsatın değerlendirilmesi ve Türklerin Avrupa topraklarından tamamen çıkarılarak İstanbul'un geleceğinin bu perspektifle yeniden tayin edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşler, kenti sadece bir yerleşim yeri değil, tasfiye edilmesi gereken bir "sorun odağı" olarak gören radikal bir İngiliz yaklaşımını temsil etmektedir.[666]

---

[663] "Bag and baggee" politikası, İngiltere'nin Türkleri edilgen bir unsur haline getirerek kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettirme stratejisidir. Bu politika, Türklerin kendi kaderini tayin etmesini engellemeyi, onları sadece büyük güçlerin çıkar savaşlarında kullanılacak bir araç haline getirmeyi hedeflemiştir

[664] Paul C. Helmreich, *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919–1920,* Ohio State University Press, Columbus, 1974, s. 14.

[665] Şark Komitesi Üyeleri; Lord Curzon, Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, Hindistan Dışişleri Bakanı Edwin Montagu, Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson, Savaş Komitesi Sekreteri Edgar Abraham, Dışişleri Bakanlığı'ndan Lancelot Oliphant (Persya) ve Mark Sykes (Orta Doğu) sekreterle irtibat görevlisi olarak çalışacak ve kendi bölgeleri tartışılırken toplantıya katılacaklardı. Mss Eur F112/274, "Papers of the War Cabinet's Eastern Committee", s.1

[666] Mss Eur F112/274, "Papers of the War Cabinet's Eastern Committee – Future of Constantinople", s. 500.

Lord Curzon, Başbakan L. George'un 5 Ocak 1918 tarihli konuşmasına atıf yapmayı da ihmal etmemiştir.

> Başbakanımız bu yılın ocak ayında yaptığı bir konuşmada aynı dili kullandı. Şöyle dedi: "Büyük Britanya ve İtilaf Devletleri, Türkiye'nin veya Türklerin başkenti İstanbul olan bir devleti sürdürmesini kabul etmeyeceklerdir. Anadolu Türklerin yurdudur, İstanbul ise değildir." Eğer İstanbul'un Türklerin anayurdu olmadığını söylemek istiyorsa, tarihi ve etnik açıdan tamamen doğruydu. Ancak eğer "başkent anayurdun kalbidir" anlamında söylediyse, o zaman bu tarihsel olarak yanlış olurdu. Sanırım bu sözler Türkleri ödün vermeye ikna etme amacını taşıyordu.[667]

Bu toplantıya Hindistan Dışişleri Bakanı Edwin Montagu, Hindistan Müslümanlarının endişelerini taşıyarak gelmişti. Hilafetin merkezi olan İstanbul halifenin başında olduğu Osmanlı Devleti, Müslüman dünyasının ilgiyle takip ettiği bir konumdaydı. Montagu, Hindistan Müslümanlarının, verilecek aksi bir kararda hoşnut olmayarak ayaklanmasından çekinmiştir. Bu durum İngiliz çıkarlarına mutlaka zarar verecektir. Lord Curzon'un, Başbakanın sözlerine atıf yapmasını fırsat bilerek bir hatırlatmada bulunan Montagu, "Başbakan'ın konuşmasından bir başka alıntı var. Onu da paylaşır mısınız? "Amacımız Türkiye'yi başkentinden mahrum bırakmak değildir." demiştir.[668] Bu çıkışıyla Montagu, ilerleyen süreçteki sürtüşmelerin mesajını vermiş ve Curzon'u sıkıştırmıştır.

Curzon, Montagu'nun bu tepkisine karşı, Türklerin İstanbul'da ve Boğazlardaki varlığına karşı oluşunu "Avrupa yaşamını zehirleyen yıkıcı kanser" olarak ifade etmiştir. İstanbul ve çevresinin bir devlete emanet edilmesi ihtimalini de masaya getirmiştir Lord Curzon'un bu ifadeleri, Türklerin İstanbul'daki varlığını Avrupa medeniyetini zehirleyen bir "kanser" ve temizlenmesi gereken tarihsel bir yük olarak tanımlayan sert bir vizyonu yansıtmaktadır. Curzon, Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan bu konjonktürü, Avrupa'nın bu yükten kurtulması için eşsiz bir fırsat olarak görür ve politik hesaplar uğruna bu fırsatın tepilmemesi gerektiğini savunur. Ona göre, Türklerin şehirdeki geleceği ne olursa olsun, İstanbul ve Boğazlar üzerinde mutlak bir uluslararası garanti kurulması, suların tüm ticaret ve savaş gemilerine açılması ve bölgedeki askeri istihkamların tamamen etkisiz hale getirilmesi tartışmaya kapalı temel şartlardır. Yönetim meselesine gelindiğinde ise Curzon, Türk hükûmetinin yerini alacak bir "emanetçi" arayışında yerel aktörleri

[667] Mss Eur F112/274, "Papers of the War Cabinet's Eastern Committee – Future of Constantinople", s. 501.
[668] Mss Eur F112/274, "Papers of the War Cabinet's Eastern Committee – Future of Constantinople", s. 502.

birer birer devre dışı bırakır. Bulgaristan'ı, savaş sırasındaki tutumu ve geçmişteki dini/siyasi hırsları nedeniyle güvenilmez bulup tamamen elerken; Yunanistan'ın ise henüz kendi sınırlarını bile korumaktan aciz olduğunu ve İstanbul gibi devasa bir stratejik sorumluluğu taşıyacak siyasi-askeri kapasiteye sahip olmadığını vurgular. Curzon'un bu analizi, bölgenin yönetimini küçük devletlere bırakmanın risklerine dikkat çekerek, aslında İstanbul'un ancak büyük güçlerin doğrudan denetiminde bir uluslararası statüyle yönetilebileceği fikrine zemin hazırlar.[669]

Bu sözlerden öne çıkanı Curzon'un Yunanlılar hakkındaki görüşleri olmalıdır. Curzon, Yunanistan'ı bölgede etkili bir güç olarak görmemiştir. Bu tavır ve tutum, Yunanlıların İzmir'e çıkarılması sonrasında da devam edecektir.

Curzon, Bulgaristan veya Yunanistan'ın İstanbul ve Boğazlarda Türklerin atıldıktan sonraki gücü olmamasını ifade ettikten sonra büyük güçlerin olması ihtimalini de konuşmuştur. Rusya'nın artık devler sahnesinden çekildiğini söyleyerek Rus ihtimalini baştan elemiştir. Fransa ve İtalya'nın ne biri diğerini ne de İngilizlerin ikisini birden kabul etmeyeceklerini söyleyerekse bu ihtimalleri de boşa çıkarmıştır. Geriye kalan tek büyük güç kendilerinin olduğunu ifade eden Lord Curzon, İstanbul ahalisinin de yönde taleplerinin olduğunu dair telgraf aldığını belirtmiştir. Ancak, İngiltere için bunun büyük, ağır bir sorumluluk olacağını ve bu sebeple tartışılmasını gerektiğini ifade ederek kendince net bir tavır göstermiştir. Öyleyse İstanbul'un geleceği kime veya kimlere emanet edilmeliydi? Lord Curzon, kendine göre olabilecek en makul iki ihtimali masadakilere sunmuştur. İlki, "kondominyum" yani müşterek yönetim ile İstanbul'da bir uluslararası idare tarzı oluşturulmasıydı. İkincisi, deniz aşırı bir güç olan Amerika Birleşik Devletleri'dir. Amerika uzun yıllardır İstanbul ile ilgilenmekteydi ve İttihat Terakki karşıtları bu ülkenin mandater olmasına sıcak bakmaktaydı. Curzon bu nedenlerle Amerika'nın işin içine çekilmesine yönelik girişimler olduğunu ancak kendisi Amerika'nın bu sorumluluğu almak istemekte arzulu olup olmayacağına dair şüpheleri olduğunu da eklemiştir.[670]

Lord Curzon, İstanbul ve Boğazların Türklerin elinden alınmasının Avrupalılar için anlamını ısrarla yine şu sözlerle ifade etmiştir:

[669] Mss Eur F112/274, "Papers of the War Cabinet's Eastern Committee – Future of Constantinople", s. 502.
[670] Mss Eur F112/274, "Papers of the War Cabinet's Eastern Committee – Future of Constantinople", s. 503.

> Türklerin asırlardır İstanbul'daki varlığı, dünyanın Türkiye'nin büyük bir güç olduğuna dair yanlış bir kanaate kapılmasına sebep olmuştur. Eğer Türkler Boğazlardan çıkarılırsa, bu iddialar tamamen sona erer. Türklerin Avrupa'da bulunması, Pan-İslam inancını da körüklemiştir. Türklerin kovulmasını müdafaa edenlerin bir diğer iddiası da aynı Bizans'ın son günlerinde olduğu gibi, İstanbul'un bugün de yozlaşmanın, entrikanın ve Doğu'nun tüm kötülüklerinin yuvası olduğudur. Türklerin oradaki varlığı, Avrupa'nın bağrında bir çıban gibi durmaktadır. Eğer onları oradan çıkarabilirsek, hem Gladstone'un "bag and baggee" politikasını gerçekleştirmiş oluruz hem de Avrupa'nın havası bu kirlilikten temizlenmiş olur. Bu da Balkan halklarının gelişimini teşvik edecektir. Aksi durumda, Türkler bugünkü biçimde varlıklarını sürdürmeye devam edecek ve ilerlemeyi engelleyeceklerdir. Unutulmamalıdır ki, Türkler sahneden çekilirse, bu hem onlar için hem de kendi halkları için en hayırlı şey olacaktır. Anadolu'nun dağlık bölgelerinde yaşayan Türkler dürüst, basit ve kanaatkâr insanlardır. Onları bilenler her zaman saygıyla bahseder. Ancak merkezdeki yozlaşma ve entrika halkın üzerine çökmüştür. Türkler Avrupa'dan çıkarılırsa, büyük ordular ve donanmalar kurmak için harcadıkları kaynaklardan da kurtulmuş olacaklardır.[671]

Ancak İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin, Akdeniz'de Amerikan varlığı ve donanma bulundurması Avrupa siyasetinde yeni bir deniz gücü olmasının uzun vadede olumsuz etkisi olacağına dair çekincesini Lord Curzon hatırlatmıştır.[672] Bu noktada, Genelkurmay Savaş Ofisi'nin 22 Aralık 1918 tarihinde yani Şark Komitesi 23 Aralık 1918 tarihli oturumundan önce "İstanbul'un Britanya İmparatorluğu için Stratejik Önemi" isimli memorandumuna değinmek gerekmektedir. İngiliz Genelkurmayı tarafından hazırlanan bu memorandumda, İstanbul ve Boğazlar, hem Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan stratejik bir "kara köprüsü" hem de Rusya'nın Akdeniz'e çıkışını sağlayan hayati bir "deniz geçidi" olarak tanımlanmaktadır. Belgede, tarih boyunca bu bölgeye hâkim olan güçlerin dünya siyasetine yön verdiği, özellikle I. Dünya Savaşı'ndaki Çanakkale başarısızlığının İtilaf Devletleri için nasıl bir felakete dönüştüğü vurgulanmaktadır. Bölgedeki yerel halkların kendi başlarına ayakta kalamayacak kadar zayıf olduğu tespitiyle, bu stratejik boşluğun İngiliz çıkarları doğrultusunda doldurulması gerektiği, aksi takdirde Balkanlar'da artan Fransız nüfuzunun İngiltere için ciddi bir tehdit oluşturacağı savunulmaktadır.

Bölgenin yönetimi için sunulan alternatifler ise İngiliz askeri perspektifiyle tek tek elenmiştir: Yunanistan çok küçük ve savunmasız bulunduğu için, ABD ise denizlerde İngiltere'ye rakip olma potansiyeli taşıyan "istenmeyen bir kiracı" olarak görüldüğü için reddedilmiştir. Doğrudan İngiliz yönetiminin uluslararası arenada

[671] Mss Eur F112/274, "Papers of the War Cabinet's Eastern Committee – Future of Constantinople", s. 504.
[672] Mss Eur F112/274, "Papers of the War Cabinet's Eastern Committee – Future of Constantinople", s. 504.

yaratacağı muhalefetten çekinilse de, donanma açısından en güvenli limanın buranın İngiliz kontrolünde olması gerektiği not edilmiştir. Sonuç olarak önerilen strateji; Türklerin İstanbul ve Boğazlarda kalmasına izin verilmesi, ancak Boğazların uluslararası statüye kavuşturularak askeri tahkimatların yıkılmasıdır. Bu sayede Türkiye, İngiltere'nin güdümünde bir "tampon devlet" haline getirilerek hem Rusya'nın yayılması engellenecek hem de Hindistan'a uzanan stratejik yolların güvenliği uzun vadeli olarak garanti altına alınacaktır.[673]

İngiliz Bahriyesi 21 Aralık 1918 tarihli memorandumda İstanbul ve Çanakkale Boğazları hakkında görüşlerini özetlemiştir. Akdeniz ve Karadeniz arasındaki serbest geçiş hem ticaret hem savaş gemileri için garantiye alınmalıydı. Tüm kaleler ve diğer savunma yapıları imha edilmeliydi. İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizi'ndeki su yollarının idaresi Tuna Komisyonu'nun[674] esaslarına göre teşkil edilecek bir komisyonun elinde olmalıydı. Bu şartlar altında İstanbul'un herhangi bir gücün idaresi altında olmasına gerek kalmayacaktı. Nihayetinde, İngiliz Bahriyesi İstanbul'un geleceğiyle doğrudan ilgilenmekten kaçındığını duyurmuştur.[675]

İngiliz Dışişleri'nde uzun yıllar görev yapan 16 Haziran 1913'te İstanbul Büyükelçisi Sir Gerard A. Lowther'in istifası üzerine onun yerine gelen ve 1919 Paris Barış Konferansı'nda İngiliz delegesi olarak masada yer alan Louis Mallet[676] de İstanbul ve Boğazların geleceğine dair gözlemlerini resmi bir yazıyla ifade etmiştir. 25 Aralık 1918 tarihli "İstanbul ve Uluslararasılaştırılması" başlıklı Louis Mallet tarafından kaleme alınan bu değerlendirmelerde; Boğazlar ve İstanbul'un stratejik konumu gereği, tüm ulusların gemilerine barış ve savaş zamanında açık tutulması gerektiği, bu doğrultuda "uluslararasılaştırma" modelinin tek geçerli çözüm olduğu savunulmaktadır. Panama Kanalı örneğinde olduğu gibi hem su yollarının hem de İstanbul şehrinin doğrudan tarafsız devletlerin (ABD, Hollanda, İsviçre) temsil edildiği bir komisyon tarafından yönetilmesi ve geniş bir yargı

[673] IOR/L/PS/10/623, "The Strategic Importance of Constantinople to the British Empire, General Staff memo", 22 December 1918.
[674] Kırım Savaşı'ndan bu yana Tuna, yasal olarak uluslararası bir nehir olarak düzenlemeye tabi tutulmuştur. Paris Antlaşması (1856), tüm ulusların gemilerinin eşitlik temelinde seyrüsefer özgürlüğü ilkesini yeniden teyit etti. Tuna'da (Braila'dan Karadeniz'e) seyrüseferi ve teknik çalışmaları düzenlemek için Avrupa Tuna Komisyonu'nu kurdu. Tüm Büyük Güçlerin üye olduğu bu komisyon, "Avrupa Konseyi"ni temsil ediyordu. Egemen bir devletinkine yaklaşan geniş yetkiler kullandı ve teknik işleri yürütmenin yanı sıra kendi gemilerini, polis gücünü ve mahkemelerini de idare ediyordu. John Campbell. "Diplomacy on the Danube." *Foreign Affairs*, vol. 27, no. 2, 1949, s. 315-316.
[675] IOR/L/PS/10/623, Memorandum by Admiralty, 21 December 1918.
[676] Meral Balcı, "İngiliz Büyükelçisinin Gözünden I. Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlı Devleti'nin İçinde Bulunduğu Durum", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* C. 11, S. 1, Bahar 2015, s. 11-13.

yetkisiyle donatılması önerilmiştir. ABD'nin bu sorumluluğu üstlenmesi konusunda İngiliz çıkarlarıyla çatışma riskine dair çekinceler dile getirilse de küçük bir gücün bu denetimi sağlayamayacağı vurgulanmıştır. Türklerin İstanbul'daki varlığının artık bir istikrarsızlık kaynağı olarak görülmesi nedeniyle başkentin Anadolu'ya taşınması gerektiği, ancak Müslüman dünyasındaki hassasiyetleri gözetmek adına Sultan'ın bazı saraylarını ziyaret etmesine ve camilerin kutsiyetinin korunmasına yönelik sembolik tavizlerin verilebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, Avrupa'da kalan Türk topraklarının Yunanistan ve Bulgaristan arasında paylaştırılmasıyla hem bölgesel barışın tesis edilmesi hem de Anadolu kıyılarındaki Yunan iddialarının dengelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamlı plan, İstanbul'un çok uluslu yapısını ve stratejik önemini temel alarak, şehri bölge devletlerinin ihtiraslarından kurtarmayı hedefleyen radikal bir tasfiye ve yeniden yapılandırma projesi niteliğindedir.[677]

Louis Mallet tarafından idare edilen Politik İstihbarat Dairesi'nin Ortadoğu Bölümü ekibinden ünlü tarihçi Arnold Toynbee, Ekim başından Kasım ortasına kadar Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki raporların temelini oluşturan çalışmaları tamamladı. Toynbee daha sonra bu dönemi şöyle hatırladı: "Bir daha asla bu kadar zamanla yarışarak çalışmak zorunda kalmadım; çünkü ateşkesin tarihini tahmin edemesek de düşmanlıkların artık sona yaklaştığını biliyorduk." Toynbee bölümün en üretken üyelerinden biriydi. 21 Kasım'da en önemli raporu olan "Türkiye ve Arap Yarımadası için Barış Anlaşmasını" sundu.[678] Arnold Toynbee'nin raporundaki temel görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

İstanbul ve Hilafet Meselesi: Toynbee, İstanbul üzerindeki Türk egemenliğinin sona erdirilmesini İngiliz çıkarları açısından iki yönlü değerlendirmiştir. Stratejik ve ekonomik olarak Boğazlar kontrolünün İngiltere için yeterli olduğunu belirtirken, siyasi açıdan Sultan'ın İstanbul'dan çıkarılmasının Hilafet makamının prestijini sarsacağını ve bu makamın Türklerden Araplara geçişini kolaylaştıracağını savunmuştur. Ancak, şehrin geleceği üzerindeki uluslararası rekabetin yaratacağı riskler nedeniyle bu radikal adıma karşı ciddi çekinceler de dile getirmiştir.

Boğazların Kontrolü ve Yönetim Modeli: Toynbee'ye göre, Boğazların bir ulaşım yolu olarak kontrol edilmesi, kıyı şeridindeki toprak egemenliğinden çok daha

[677] IOR/L/PS/10/623, "Constantinople and Internationalisation", by Louis Mallet, 25 December 1918.
[678] Erik Goldstein, "British Peace Aims and the Eastern Question: The Political Intelligence Department and the Eastern Committee, 1918.", *Middle Eastern Studies*, vol. 23, no. 4, 1987, s. 420.

hayati bir öneme sahiptir. İngiltere'nin çıkarlarını korumak için Boğazlar üzerinde etkin bir "uluslararası kontrol" kurulması gerektiğini savunmuş; ideal çözüm olarak bu görevin Amerika Birleşik Devletleri'ne (tek bir manda gücü olarak) verilmesini önermiştir. Eğer bu mümkün olmazsa, Tuna Komisyonu örneğinde olduğu gibi karma bir "Uluslararası Kontrol Kurulu"nun kaçınılmaz olacağını ifade etmiştir.[679]

Paris Barış Konferansı'nın toplandığı Ocak 1919'dan itibaren yıl sonuna dek İngiliz politikalarının hedefi İstanbul ve Boğazların statüsü ve geleceğinin ne olacağı hakkında çözüm üretmek olmuştur. Lord Curzon, 2 Ocak 1919 tarihinde bir memorandum hazırlamıştır. Lord Curzon'un 2 Ocak 1919 tarihli "İstanbul'un Geleceği" başlıklı memorandumu, İstanbul ve Boğazlar meselesini stratejik, siyasi ve dini boyutlarıyla ele alan kapsamlı bir tasfiye planı niteliğindedir. Memorandumda, Boğazların askeri tahkimattan arındırılarak tüm ulusların kullanımına mutlak surette açılması hususunda bir mutabakat vurgulanırken, asıl tartışma Türklerin Avrupa topraklarından tamamen çıkarılıp çıkarılmaması üzerine odaklanmaktadır. Curzon, Türk varlığını yüzyıllardır süregelen bir istikrarsızlık, entrika ve azınlık hakları ihlali kaynağı olarak tanımlayarak, mevcut konjonktürü bu "tarihsel sorundan" sonsuza dek kurtulmak için eşsiz bir fırsat olarak niteler. Her ne kadar Türklerin bir tampon güç olarak kalması veya Hindistan başta olmak üzere Müslüman dünyasının göstereceği olası tepkiler birer risk faktörü olarak not edilse de, memorandumun genel eğilimi, Türk yönetiminin Avrupa'dan menedilmesinin dünya barışı ve Batı çıkarları için zaruri olduğu yönündedir.

Şehrin yönetimi konusunda ise Curzon, bölgesel aktörlerin ve büyük güçlerin çıkarlarını analiz ederek hiçbir devletin tek başına bu sorumluluğu üstlenemeyeceği sonucuna varmaktadır. Fransa ve İtalya arasındaki rekabet, Yunanistan'ın kaynak yetersizliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Akdeniz'de bir deniz gücü haline gelme ihtimaline dair duyulan kaygılar, tek bir mandater devlet yerine Milletler Cemiyeti denetiminde uluslararası bir idare modelini öne çıkarmaktadır. Önerilen bu radikal modelde, Osmanlı başkentinin Anadolu'ya (Bursa veya Konya) taşınması, İstanbul'un ise kozmopolit bir dünya şehri olarak yeniden yapılandırılması öngörülmektedir. Planın sembolik zirvesini ise Ayasofya'nın yeniden Hristiyan ibadetine açılması fikri oluştururken, diğer İslami yapıların korunacağı vaadiyle dini hassasiyetlerin dengelenmesi hedeflenmektedir. Sonuç olarak Curzon, İstanbul'u Türk egemenliğinden

[679] TNA/CAB, 24/72 1918, s. 19.

tamamen koparak uluslararası bir statüyle Batı sistemine entegre etmeyi amaçlayan stratejik bir vizyon sunmaktadır.[680]

Lord Curzon'un "İstanbul'un Geleceği" adlı memorandumuna karşı Hindistan Dışişleri Bakanı E. Montagu bir yazı hazırlamıştır. Edwin Montagu, Lord Curzon'un İstanbul ve Türklerin geleceğine dair radikal önerilerine cevaben yazdığı bu yazıda, meseleyi sadece Avrupa siyaseti üzerinden değil, Britanya İmparatorluğu'nun Müslüman tebaası üzerindeki derin etkileri üzerinden değerlendirmektedir. Montagu'nun en temel uyarısı, savaş boyunca Britanya'ya sadakatle hizmet eden Hindistanlı Müslümanların duygularının ve dini bağlılıklarının asla göz ardı edilmemesi gerektiğidir. Türklerin Avrupa'dan tamamen çıkarılmasının bu kitle üzerinde ağır bir baskı yaratacağını ve bu durumun sonunda sadık Müslüman tebaanın "heyecan göstermediği için aldatıldığı" gibi bir algıya yol açabileceğini savunan Montagu, Türklerle sert ama dürüst bir şekilde muhatap olunması gerektiğini vurgular. Hatta bu kritik süreçte, İslam dünyasını ilgilendiren kararlar alınırken İmparatorluk Konseylerinde Müslüman temsilcilerin de artık söz sahibi olmasının bir zorunluluk haline geldiğini ifade eder.

Diğer yandan Montagu, İstanbul'un geleceğine dair yaşanan stratejik çıkmazda Curzon ile belli noktalarda ortaklaşmaktadır. Türklerin İstanbul'da bırakılmasının yarattığı zorlukları kabul etse de onların yerini dolduracak tatmin edici bir alternatifin –ne ABD ne de başka bir büyük güç– henüz bulunamadığını belirtir. Bu belirsizlik içinde, Boğazların ve Marmara'nın uluslararası bir komisyon denetimine bırakılması fikrine, İslam dünyasını kışkırtmamak kaydıyla destek verir. Özellikle Ayasofya gibi sembolik mekanların Türklerden alınmasının "kasıtlı bir İslam karşıtlığı" olarak okunacağı konusunda ciddi bir uyarıda bulunan Montagu; nihayetinde Curzon'un uluslararasılaştırma çözümüne katılırken, bu sürecin Müslümanların onurunu zedelemeyen ve imparatorluk içindeki hassas dengeleri sarsmayan bir çerçevede yürütülmesi gerektiğini savunmaktadır.[681]

Montagu bu cevap yazısında, Curzon'a kıyasla daha temkinli olduğu görülmektedir. Sömürgelerdeki (bilhassa Hindistan'daki) Müslüman tebaanın hesaba katılmasını imparatorluk iç dengelerin gözetilmesini önermektedir. Ona göre, İstanbul'dan ziyade Boğazların güvenceye alınarak İngiltere'nin Akdeniz ve

[680] IOR/L/PS/10/623. "The Future of Constantinople", Memorandum by Lord Curzon, 2 January 1919.
[681] IOR/L/PS/18/B306f. "The Future of Constantinople", Edwin Montagu 8 January 1919.

Hindistan bağlantısını güvenceye alınmalıydı. Son olarak Montagu, Ayasoyfa'nın alınmasıyla "Haçlı Seferi" izleniminin tehlikeli olacağı uyarısını yapmıştır. Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasının İslam dünyasında Batı'nın dini bir saldırısı olarak görüleceğini ve İngiltere sömürgelerinde hoşnutsuzluğa neden olabilirdi.

Dışişlerinden Harold Nicolson, Lord Curzon'un bu memorandumunu Curzon hakkında yazdığı kitapta yorumlamıştır. Curzon'un planına göre Türkiye'nin tebaası olan Araplar ve Ermenilere kendi kaderini tayin ve bağımsızlık hakkı verilecekse, bu hak Türklere de tanınacaktı. Selçuklular döneminden beri Türk ırkının vatanı haline gelen Anadolu, gelecekteki Türk Devleti için bütünlüğü korunacak şekilde muhafaza edilecekti. Yunanlılar, Fransızlar veya İtalyanlar lehine Türkiye'nin bölünmesi söz konusu olamazdı. Başkenti Ankara veya Bursa olan Türkiye'ye tam özgürlük, bağımsızlık ve bütünlük garanti edilecekti. Ancak bu şekilde Türk milliyetçiliğinin patlak vermesi önlenebilirdi. Hindistan ve diğer yerlerdeki Müslümanların, savaşta tamamen yenilgiye uğrayan Türkiye'nin artık İslam'ın muzaffer askeri rolünü oynayamayacağını anlamaları önemliydi. Türkiye, Avrupa'daki topraklarından mahrum bırakılmalı; İstanbul ve Boğazlar başka ellere teslim edilmeliydi. Nicolson, Curzon'un planının uygulanmamış olmasından dolayı hükûmeti eleştirmiştir. Onun kanaatına göre, plan 1919 yılında uygulanmış olsaydı, Türkiye ve Hindistan tarafından acı verici ama kalıcı bir rıza ile kabul edilirdi. Müttefiklerin otoritesinin hemen etkili hale getirilemediği tüm bölgelerde, plan yerel halkın rızası ve çıkarlarına dayanıyordu. Planın uygulanması için güç kullanılması gereken tek bölge, güçlü bir deniz baskısı oluşturmanın ve sürdürmenin kolay olduğu İstanbul ve Boğazlar bölgesiydi. Türkler Avrupa'dan çıkarılınca ve İstanbul'da uluslararası bir yönetim kurulunca, Mustafa Kemal Paşa böylesine ezici ve stratejik olarak sağlam temellere dayanan bir sisteme karşı çıkamazdı, hatta bunu istemezdi.[682]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinden, Dışişleri Bakanlığının önemli isimlerinden Adam Forbes'a yazılan mektupta Türkiye sorununun çözümü için üç ihtimalden bahsedilmektedir:

a) İstanbul ve Boğazlar uluslararası hale gelir ve Anadolu'da ayrı bir Türk devleti kurulur.

[682] Harold. Nicolson, *Curzon: The Last Phase, 1919-1925* : A Study in Post-War Diplomacy, Constable, London 1934, s. 75-78.

b) İstanbul, Vatikan olur Sultan-Halife burada kalır. Türk devleti Anadolu'da kurulur ve başkenti orada olur.

c) İstanbul ve Boğazlar Türk hakimiyetinde olur, hükûmet merkezi Anadolu'da olur.[683]

İngiliz siyasi ve askeri şahısların yazılarında görüleceği üzere İstanbul ve Boğazların geleceği meselesinde İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ile de görüşmelerde bulunmuştur. Her iki taraf da Boğazların uluslararası bir statüye gelmesi hususunda görüş birliğine varmıştır.[684] Çünkü bu bölge için Amerikan mandası ihtimali bir seçenek olmuştur. Ancak Amerika bu konuda kararsız bir tutum sergileyince başta bu ihtimale sıcak bakan Fransa, İstanbul'un Türklerin elinde kalmasından yana olmuştur. Lloyd George ise Amerikan mandasına sıcak bakmış lakin kabinesi onun gibi düşünmemiştir. 10 Aralık günü, altı bakandan oluşan bir İngiliz heyeti, ertesi gün Clemenceau'yla yapacağı görüşmede izleyeceği siyasi rotayı çizmek amacıyla, Lloyd George'la bir araya geldi. Toplantı sırasında Lloyd George, Curzon ve Balfour ısrarla Türkler'in İstanbul'dan çıkarılmasını savundu. Bu arada Lloyd George ve Curzon, padişahın halife sıfatıyla İstanbul'da kalması için izin verilmesine istekli görünüyorlardı. Sonuçta, papanın Vatikan'daki konumuna benzer bir durum yaratılacaktı.[685] Başbakan, Boğazları işgal etmek için yaklaşık 30.000 uluslararası askerin gerekli olacağını düşünüyordu. Sultan'ın kendisinin bir avuç muhafızdan fazlasına sahip olması istenmiyordu. Lloyd George'un aklında şu soru vardı; "Sultan'ı Hidiv gibi mi yapacaktık, yoksa Pers Şahı gibi bağımsız mı olacaktı?" İkinci seçeneğin riskli olduğunu düşünüyordu. Eğer Sultan İstanbul'da kalacaksa, bakanlarının da orada bulunması gerekirdi. Bu durumda Türkiye İstanbul'dan yönetilmiş olurdu ve İngilizler Sultan'a yalnızca küçük bir koruma birliği tahsis edebilirdi. Bu da onun, gerçekte yabancı bir cuntanın kuklası haline gelmesi anlamına gelebilirdi. Ona göre, Fransızlar her zaman Sultan'ı etkilemeye çalışacak ve bu durum, eski Yunan İmparatorluğu'nun çok daha kötü bir biçimde yeniden canlanması gibi tehlikeli sonuçlar doğurabilecekti. Churchill, konferansın şu kararları aldığını belirtti: (a) İstanbul uluslararası olmalıdır. (b) Sultan, sembolik bir baş olarak orada ikamet etmelidir. (c) Türkiye hükümeti, Sultan'ın bakanlarının ve Müttefik Komiserlerin bulunacağı Bursa'dan yönetilmelidir ve Müttefik

[683] Ali Satan, *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması,* Yazıgen Yay., İstanbul, 2017, s. 89-90.
[684] TNA/CAB, 23/35 10th December 1919, S-4, Conference of Ministers; Laurence Evans, *United States Policy and The Partition of Turkey, 1914-1924,* John Hopkins Press, Baltimore, 1965, s. 55.
[685] Paul C. Helmreich, *a.g.e.*, s. 191.

Komiserler onlara danışmanlık yapmalıdır.[686] Ancak Churchill, Sultan'ın Bursa'da olmasının tehlike potansiyelini fark etti. Sultan Bursa'da, Mustafa Kemal, Enver, Troçki ve diğerleri gibi, Anadolu'da ve Orta Doğu'da karışıklıklar çıkarmak için saldırgan bir kuvvet oluşturmasına yardım edecek kişileri yavaş yavaş etrafına toplayacaktı. Churchill'e göre, bu nedenle onu İstanbul'da tutmak akıllıca olacaktı.[687]

Nitekim 11 Aralık 1919 tarihinde Londra'da İngiltere Başbakanı Lloyd George ile Fransa Başbakanı Clémenceau bir araya gelip Türklerle yapılacak barış antlaşmasını görüşmüşlerdir. Lloyd George prensip olarak İngiliz Hükûmeti'nin İstanbul'un Türklere bırakılmasına karşı çıktığını, Boğazların ise uluslararası bir hale gelmesinde mutabık kaldıklarını belirmiştir. Çünkü İngiliz Başbakan, Boğazların kontrol edilmesi için büyük bir meblağ ayırmak istemiyordu. Ayrıca İstanbul ile Anadolu'nun gelecekteki statüsünü bir arada ele almasını savunan Lloyd George, Anadolu'da bağımsız bir Türk devleti kurulmasını iddia etmiştir. Bu bağımsız devlet Sultan yönetiminde olsa dahi İngiliz-Fransız ortak kontrolünde olmalıydı.[688]

Bu görüşmede ayrıca Fransız tezi, İstanbul ve Boğazların iki ayrı gündem olarak tartışılması olurken İngiliz tezi ise İstanbul ve Boğazların ayrılmadan ele alınıp tartışılması olarak masada yer almıştır. Görüşmeler esnasında L. George, "İslamiyet'in Vatikan'ı"; Sultan/Halife'nin de" Müslümanların Papa'sı" konumuna getirilmesine yönelik bir projeyi gündeme getirmiştir. Clémenceau, bu proje fikrine sıcak bakmamıştır. Projeye göre, İstanbul iki bölgeye ayrılacak, birinci bölge uluslararası yönetime verilecek diğer bölge ise başkent olmamak koşuluyla Türk devletinin toprağı olarak kalacaktı. Türk idaresi dışında kalan bölgeler ise Boğazlar bölgesi ile birleştirilecek ve İtilâf Devletleri adına Yüksek Komiserler tarafından ortak bir yönetim anlayışıyla idare edilecekti. Türkiye'nin geri kalan kısımları ile ilgili ilginç bir öneride İtilâf Devletleri, İstanbul dışında Türk idaresine bırakılacak alanlarda maliye, polis ve jandarmayı kontrol edecek, içişleri, adalet, ticaret ve ziraat kısaca tüm kamusal faaliyetler yakından denetlenecekti. Bu denetim, memurların tayin ve değişimini de kapsayacaktı. Vilayetlerde tamamen bağımsız hareket edebilecek müfettişler, mevzuatı eleştirme hakkına sahip olabileceklerdi. Manda tabiri yerine, daha ılımlı olması için "danışman" ve "yardım" kelimeleri tercih edilecekti. 22-23 Aralık 1919 tarihlerinde Dışişleri seviyesinde İngiliz

[686] TNA/CAB, 23/35 10th December 1919, S-4, Conference of Ministers.
[687] S. Çilingir, *a.g.t.,* s. 228.
[688] *Documents on British Foreign Policy (DBFP)1919-1939*, Series First, Vol. 2, no. 55, s. 727-732, Meetings in London and Paris of Allied Prime Ministers and Ministers of Foreign Affairs.

ve Fransız taraflarını yine görüşmüşler ve Lord Curzon'un önerisi doğrultunda bir anlaşma sağlanarak Türklerin, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki hakimiyetinin tamamen bitmesi hedeflenmiştir. [689] 19 Mayıs 1919 tarihinde Savaş Kabinesi toplantısında Amerikan mandasına sıcak Churchill, Anadolu'nun Amerika Birleşik Devletleri'nin tavsiye ve yardımına bağlı olarak Türk egemenliği altında olması ve aynı zamanda İstanbul'un Amerika mandasında gerektiği görüşündeydi. Kısacası, herkesin anlayabileceği basit bir çözüme ulaşmanın en önemli şey olduğunu ve tek basit çözümün Amerika Birleşik Devletleri'nin hem İstanbul'u hem de Anadolu'yu kontrol altına alması olduğunu savunmuştu. Balfour da Türklerin gerçek vatanları olan Anadolu'nun merkezinde kalmaları, ancak bir mandaya tabi olmamaları, bunun yerine eskisi gibi uluslararası kontrol altında olmaları ve ilgili devletlerin sorumluluğu paylaşması gerektiğini düşünüyordu.[690] Bu sırada İstanbul Hükümeti de Amerikan mandasına sıcak bakarken bunun olmaması durumunda İngiliz himayesini gönülden kabul edeceğini İngiliz tarafına iletmişti.[691]

Paris Barış Konferansı sürerken 21 Mayıs 1919 tarihli toplantıda Lloyd George'un önerisi ile sonuç belgesi hazırlanmıştır.

> (1) İstanbul ve Boğazlar üzerinde tam bir manda idaresi kurulması (2) Anadolu üzerinde tül bir ABD manda idaresinin kurulması, Sultanın ve hükümetin İstanbul'da kalmasına izin verilmesi, ikinci alternatif olarak ABD'nin Anadolu manda idaresini üstlenememesi ve bu bölgenin Sultanın idaresinde kalması (3) Anadolu'dan Akdeniz, Marmara ve Karadeniz'e çıkış verilmesi (4) Yunan Komisyonunun önerisine uygun olarak Aydın vilayetinin bir kısmının Yunanistan ile birleşmesi, Yunanistan'ın Anadolu'nun başka bir yerinde manda idaresi üstlenmemesi (5) ABD'nin Ermenistan ve Kilikya üzerinde tam manda idaresi üstlenmesi, ve (6) Ermenistan manda idaresine, Rus, Azerbaycan ve tüm Kafkas bölgesi Ermenistan'ının dahil olması kararlaştırılmıştır.[692]

1919 sonuna doğru Kasım ayında İngiliz Dışişlerinde bir değişim yaşanmıştı. A. Balfour koltuğunu Türkiye ile ilgili meselelerde kafa yoran Curzon'a devretmiştir. En güçlü muhatabı olan Fransa ile karşılıklı müzakerelerde bulunmuştur. Müzakerelerin ana gündem maddeleri İstanbul idaresi ve Boğazların kontrolü olmuştur. Neticede oluşturulan her iki tarafın da konsensüs sağladığı taslak, büyük oranda Curzon'un kaleminden çıkan

[689] Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 281-283.
[690] CAB, 23/44b, Minutes of a Meeting held at 23 Rue Nitot at 3 PM on May 19th 1919.
[691] K. Kırkpınar, *a.g.e.,* s. 120.
[692] İsmail Köse, "Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'ın Türk Algısı*", History Studies*, Volume 6 Issue 3, April 2014, s. 231.

maddelerden ibaretti. Bu "Curzon Planı", Türklerin Avrupa'dan çıkarılmasını, İstanbul'un ve Boğazların uluslararası bir idarenin yönetimine bırakılmasını, Anadolu topraklarındaki Türk egemenliğinin ise yabancı danışmanlarca devamını hedeflemiştir.[693]

22-23 Aralık 1919'da Türk Yerleşimi ile alakalı İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon ve Fransız Dışişleri Politik ve Ticari İşler Baş sekreteri Berthelot'un başkanlığındaki İngiliz ve Fransız heyetleri tarafından İngiliz-Fransız Konferansı'nda taraflar bir araya gelmiştir.[694] Birçok gündem maddesinin konuşulduğu ilk gün oturumunda, uluslararası komisyonun yapısı için Lord Curzon, komisyonda Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Rusya (yeniden yapılandırılmasının yanı sıra birleşmesi halinde), Amerika Birleşik Devletleri (katılmayı kabul ederse), Yunanistan, Romanya, Türkiye (hemen) ve belki Bulgaristan'ın (Milletler Cemiyeti'ne üye olması halinde) temsil edilmesi gerektiğini önerdi. İlk dört güç (ve Amerika katılırsa) her biri iki delege ile temsil edilmeli ve her delegeye bir oy hakkı verilmeli, üç veya dört küçük güç ise her biri bir delege ile temsil edilmeli ve her delegeye bir oy hakkı verilmesini de önerdi. Bu öneriler kabul edilmişti. İstanbul'daki camiler de gündemdeydi. Barış Antlaşması'na, Konstantinopolis'teki tüm camilerin saygı görmesi ve Müslümanların ibadet yeri olarak devam etmesi gerektiği ve Ayasofya için farklı bir muamele gerekli görülürse, tüm mezhepler ve inançların eşit ilgi göstereceği bir antik anıt olarak muamele edilebileceği, ancak herhangi bir dinin ibadet yeri olarak kullanılmaması gerektiği yönünde bir madde eklenmesi önerildi ve kabul edildi.[695] İkinci oturumda, Lord Curzon, Berthelot ile İstanbul ve Boğazların merkezi Anadolu'ya taşınacak Türk Devleti'nin işlevlerinin farklı olacağının birbirlerinden ayrılmasında hemfikirdi. Biri Türklerden alınan ve uluslararası bir kuruluş tarafından yönetilen bir bölge olacaktı. Diğeri ise Türklerin egemenliği altında kalan, ancak bazı açılardan uluslararası denetime tabi olan bir bölge olacaktı. Peki Anadolu kurulacak yeni Türk Devleti için en uygun şehir hangisiydi? Berthelot için Konya en uygunuydu çünkü Bursa, İstanbul'a yakındı. Böylece İstanbul'u geri alma arzusu Türklerde canlı olabilirdi. Lord Curzon ise Türklere seçme imkânı verilirse Bursa'yı seçeceklerini düşündü, ancak hem Bursa hem de Konya geçmişte Türklere başkentlik yapmıştı. Yönetimi İstanbul'dan Bursa gibi yakın bir şehre nakletmek daha kolay olacaktı, zira Bursa, Marmara Denizi'ndeki Mudanya'ya demiryolu

[693] Esin Yurdusev, "İstanbul'dan Lozan'a İngiltere'nin Boğazlar Politikası 1915-1923". *Belleten,* C.71, S. 260 (Mayıs 2007), s. 183.
[694] Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket (1918-1922): Mondros Mütarekesi'nden Çanakkale Krizi'ne,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 6.
[695] *DBFP,* vol. IV, no. 631, Minutes of First Meeting of an Anglo-French Conference in the Secretary of State's Room at 11.45am on December 22 regarding the Turkish Settlement, s. 938-942.

ile bağlıydı. Ayrıca, yeni Türk hükümetinin, gerektiğinde İtilaf Devletleri tarafından daha kolay kontrol edilebileceği bir yerde kurulmasının da birçok avantajı vardı.[696]

Bu arada İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 4 Ocak 1920 tarihli bir başka "İstanbul'un Geleceği" başlıklı memorandumu hazırlamıştır. Curzon, Montagu'nun Türklere Anadolu'da en azından sembolik bir egemenlik bırakılmamasına dair şikayetini dikkate alarak 22 Aralık 1919'da yapılan Dışişleri Konferansı'nda amacın Türklere Anadolu'daki topraklarını Yunan, İtalyan ya da başka bir gücün işgalinden kurtarmak olduğunu hatırlatmıştır. Ancak Anadolu'daki hükümeti, Türklerin Avrupa'da yüzyıllar boyunca gösterdiği kötü yönetimi Anadolu'da tekrarlamasına engel olacak yabancı malî ve idari denetim altına koymak gerekecekti. Curzon, Montagu'nun Türklerin başkent seçmesi hakkı verilmeyeceği iddiasını da reddetmiştir. Sultan'ın istediği yere gidebileceğini savunmuştur. Kendisinin siyasi gelenek bakımından Türk'e daha fazla anlayış göstermeye hazır olduğunu ve Hindistan Hükümeti'nin başında bulunmuş biri olarak da Müslümanların görüşlerini dikkate alacakların başında olduğunu vurgulamıştır. Fakat Türklerin düştüğü bu durum fırsat bilinerek Avrupa'dan kesinlikle atılmasını düşünüyordu. Dışişleri Konferansı'nda İstanbul'un Vatikan statüsünde olmasını önerdiğini söyleyen Curzon, bunun Fransızlar tarafından reddedildiğini ifade etmiştir. Ayasofya için ise Konferans'ta cami olarak kalmasına karşı olunmasa da anıt olarak kalması tavsiye edilmişti. [697] Bunların yanında Curzon Anadolu'daki milliyetçi hareketin gücünden etkilenmişti:

> Muhtemelen karşılaşacağımızı düşündüğüm yeni bir Türk milliyetçiliği biçimiyle karşı karşıya kalırsak, bu milliyetçilik ister din ister ırk temelli olsun ister pan-İslamcı ister pan-Turancı olsun, onun toplanma noktası ve ilham kaynağı Bursa'daki Sultan değil de İstanbul'daki Sultan olursa, bu durum daha mı az yoksa daha mı çok korkutucu bir faktör olur? Eski başkentin korunması, harekete prestij ve ivme kazandırarak, onun zarar verme potansiyelini büyük ölçüde artırmayacak mı? Mustafa Kemal liderliğindeki Anadolu'daki Milliyetçi Hareket, çetin bir ceviz olabilir. Ancak, kaleleri ve savaş gemileri ortadan kalkmış olsa bile, İstanbul'daki hükümdarı olan bir Milliyetçi Hareket, çok daha endişe verici bir sorun olacaktı.[698]

Türkiye barışının görüşüleceği Londra Konferansı'na (12 Şubat 1920) değin gündem İstanbul, Boğazlar ve Halife'nin geleceği olmuştur. Bu konferans öncesi Lloyd

[696] *DBFP,* vol. IV, no. 632. Second Meeting: Turkish Settlement, s.959.
[697] *DBFP*, vol IV, no. 646. Memorandum by Earl Curzon on the future of Constantinople, s. 992-1000; Earl Ronaldshay, *Life of Lord Curzon,* v. 3, Ernest Benn, London, s. 262.
[698] *DBFP*, vol IV, no. 646. Memorandum by Earl Curzon on the future of Constantinople, s. 999.

George kamuoyuna masa başındaki sarf ettiği fikirlerini bir açıklamıştır. İngiliz Başbakan'ın bu konuşması dahili ve harici kamuoyunun ilgisini çekmiş ve eleştiriler almıştır. L. George'un *Pall Mall Gazette'*de 1919 yılı aralık ayında yayımlanan konuşması, 4 Ocak 1920 günü İstanbul gazetelerinin sayfalarında "İstanbul ve Boğazların uluslararası duruma getirilerek İngiltere ve Fransa'nın orada ortaklaşa kuvvetli bir etkiye sahip olacağı, Türk Hükûmeti'nin Anadolu'ya gönderileceği, padişahın bütün İslamların reis-i âlisi telakki edilerek, İstanbul'un dini bir merkez durumunu alacağı" ifadeleriyle yer bulmuştur.[699]

İstanbul'un geleceği hakkında İngiliz askeri ve siyasî kanat içerisinde de Lloyd'un George'un bu görüşlerine itirazlar olmuştur. Savaş Bakanlığı ve Hindistan Hükümeti, Türkleri İstanbul'dan çıkarmaya şiddetle karşı çıktı. Savaş Bakanlığı, böyle bir adımın Türkler arasında ciddi bir muhalefet yaratacağına ve sonraki barış antlaşmasının neredeyse uygulanamaz hale geleceğine inanıyordu. Hindistan Hükümeti ise, böyle bir adımın Hindistan'daki büyük Müslüman nüfus arasında yaratacağı muhalefet nedeniyle karşı çıkıyordu. Yukarıda da ifade edildiği üzere Ocak 1918'de Lloyd George bu tutumu desteklediğini belirtmişti. Ancak şimdi, Dışişleri Bakanlığı'nın desteğiyle, Türklerin Avrupa'dan tamamen çıkarılması gerektiğini, Lord Curzon tarafından yinelenen Gladstone'un "bag and baggee" politikasının uygulanması gerektiğini ısrarla savunmaya başlamıştır.[700]

Lloyd George'un bu sözlerine Anadolu'da ulusal bir mücadele başlatan Sivas Kongresi'nde Heyeti Temsiliye Başkanı olan ve Türklerin lideri konumuna gelen Mustafa Kemal Paşa sert bir dille tepki göstermiştir. 8 Ocak 1920 tarihli şifreli telgrafta Mustafa Kemal Paşa, tepkisini şöyle dile getirmiştir:

> İngiltere Hükûmeti Başbakanı Lloyd George'un, İstanbul ve Boğazların milletlerarası bir hale sokulmasına, Türk hükûmetinin yeni merkezinin Anadolu'da olacağına ve İstanbul'un yalnız hilafet merkezi ve dini bir payitaht olarak kalacağına dair Barış Konferansı'na tekliflerde bulunacağı gazetelerde görüldü. Millî ananelerimize ve dinimize aykırı olan böyle bir kararın milletimizce asla kabul edilemeyeceği tabiidir. Temsilcilere bu konuda şiddetli protestolarda bulunulması rica olunur.[701]

Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki talebi üzerine ve İstanbul'un geleceği ile ilgili bu haberler dış basında da yer alınca Anadolu'nun muhtelif yerlerinden İngiliz Yüksek

[699] İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, s. 83-84.
[700] Paul C. Helmreich, *a.g.e.,* s. 15.
[701] *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* 6. Cilt, Kaynak Yayınları, Ankara, 2003, s.108

Komiserliği'ne 116 protesto telgrafı çekilmişti.[702] Mustafa Kemal Paşa da şahsen İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir protesto telgrafı çekmişti. 11 Ocak tarihli telgraf şöyleydi:

> Gazetelerde okuduğumuza göre, İngiliz Başbakanı Lloyd George, Barış Konferansı'na İstanbul ve Boğazların uluslararasılaştırılması, bu bölgelerde Fransa ve İngiltere'nin hakimiyeti ve ayrıcalıklı muamelesi, Türk hükümetinin merkezinin Anadolu'ya taşınması ve İstanbul'un sadece halifeliğin merkezi ve dini başkent olarak korunmasını önerecek. Hakkın gücü yeneceğine inanan ulusumuzun, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ve 1919 yılının Eylül ayının 11'inde yayınladığı bildiride, gelecekteki kaderinin temel hatlarını çizdiğini ve nihayetinde bu hatlar üzerinde geleceğini şekillendirme kararını verdiğini beyan ederiz. Bu nedenle, barış ve kamu güvenliği üzerinde şüphesiz kötü bir etki yaratacak olan yukarıda bahsedilen projeye şiddetle itiraz ediyoruz.[703]

Mustafa Kemal Paşa, 12 Ocak 1920 tarihinde bu konu hakkında Ankara'da yaptığı konuşma Yeni Gün gazetesinde yer bulmuş ve bu konuşma Amerikalıların dikkatini çekmiş ve bunu İngilizceye çevirerek kendi iç yazışmalarında yer bulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması tam olarak şöyleydi:

> Saygıdeğer Beyler, Ankara'ya gelişimizde, mütevazı heyetimiz burada yaşayan kadın, erkek, çocuk bütün halkın içten ve vatansever gösterileriyle onurlandırıldı. Bugün ise, burada hazır bulunan kalabalıkla daha da büyük bir şerefe nail olduk. Bu vesileyle, heyetimiz adına en içten şükranlarımı ve saygılarımı sunmayı görev bilirim. Böyle bir durumda kıymetli vatandaşlarımızla buluşmak bizim için kıymetli bir fırsattır. Bu fırsattan yararlanarak sizlere birkaç söz söylememe izin vermenizi rica ediyorum. Beyler, biliyorsunuz ki savaşın son safhasında Başkan Wilson 14 maddelik bir programla ortaya çıkmıştır. Bu maddeler, bütün milletler için kendi kaderini tayin hakkını ve kendi kendini yönetmeyi güvence altına almıştır. 12. madde özellikle Türkiye'yi ilgilendirmektedir. Bu madde, Wilson'un Türkiye'nin bütünlüğünü korumak arzusunu vurgulayan iki şartı içermektedir: İçimizde yaşayan gayrimüslim cemaatlerin güvenliğini ve serbest gelişimini sağlamak, Boğazları açık tutmak. Bütün İtilaf Devletleri, Wilson'un prensiplerini kendi çıkarlarına uygun buldular. Benzer şekilde, hükümetimiz de bu 12. maddede bir sakınca görmeyerek kabul etti. Aslında bu, kabul etmeye fazlasıyla değer bir ilkedir. Çünkü hükümetimiz, geçmişte daima gayrimüslim unsurların can ve mal güvenliğine saygı göstermiştir. Bu unsurlar, üç asırdır Osmanlı idaresi altında büyük imtiyazlardan faydalanmışlardır. Dolayısıyla bu bizim için yeni bir şey değildir. Boğazların özgürlüğüne gelince; kalbimiz yani başkentimiz bu geçit

[702] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1919-1938,* Cilt I, Nisan 1919-Mart 1920, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 347-355.
[703] B. Şimşir, *a.g.e.,* s. 356.

üzerindedir. Dolayısıyla, Boğazların evrensel ticaretin yararı için açık tutulması uygundur; yeter ki halkımızın güvenliği garanti altında olsun.[704]

Savaş sonrası dönemde İngilizlerin Boğazlar politikasında temel bir değişikliğe yol açan ilk gelişme, Amerika Birleşik Devletleri'nin Versailles Antlaşması'nı reddetmesidir. ABD'nin bu antlaşmayı reddetmesi, Boğazlarda gündemde olan manda rejimini de reddetmesi anlamına gelmiştir. Bu gelişmenin ardından Amerika ayrıca, Avrupa'nın iç meseleleriyle de ilgilenmediğini duyurmuştur. Bu karar, Türklerin geleceği ile sorunların çözümü sürecinde Amerika Birleşik Devletleri'nin artık yer almayacağı manasına da gelmektedir.[705]

12 Şubat 1920 günü başlayan ve 10 Mart'a kadar sürecek Birinci Londra Konferansı'nda Osmanlı Devleti ile yapılacak barışın genel prensipleri ve taslak metin üzerinde anlaşılmıştır. Lloyd George, 14 Şubat günü[706] Türkiye ile ilgili görüşmelerin başlayacağını açıklamıştır. İstanbul'un kime bırakılacağı konusu İngiltere, Fransa ve İtalya arasında büyük bir ihtilafa neden olmuştur. Çünkü Lloyd George, yönettiği ülkenin sömürgelerinde yaşayan Müslüman unsura, hükümetinin izlediği politikanın yanlışlığı bazı kesimlerce tenkit edilmesine ve hatta başında olduğu İngiliz kabinesinin 6 Ocak 1920 tarihli kararına karşın,[707] "Türklerin Avrupa'dan atılmaları" tezin bu konferansta savunmuştur. Ancak L. George, Fransa ve İtalya'nın muhalefetiyle,[708] "Türkiye ile Barış Antlaşması'nın Özet Tasarısı" başlıklı gizli ibareli metinde İstanbul'un Türklere bırakıldığına dair olan kararına uymak zorunda kalmıştır.[709] Bu noktada Curzon'un önerisi Lloyd George'u ikna etmiştir. Taraflarca kabul edilen öneriye göre; Türkler İstanbul'da hakimiyetlerini sürdürebilir, ancak bu Barış Antlaşmasının bütün şartlarını yerine getirmesi koşuluyla geçerli olacaktı.[710] Konferansta konuşan L. George'a göre Sultan'ın İstanbul'daki varlığı, İtilaf Devletleri arasında bir çekişme ve anlaşmazlığa yol açacaktı. Türklerin İstanbul'da kalması demek sorunların bitmesi anlamına gelmeyecek

[704] National Archives (United States), Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., April 15, 1920-23 October, 1920. April 15, 1920- 23 October, 1920. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929.
[705] Esin Yurdusev, *a.g.m.,* s. 181.
[706] 14 Şubat'ta kurul gündemi şöyleydi: i) Boğazlar üzerinde denetimi hangi makam yapmalıdır? ii) Türkiye'nin geleceği bakımından Sultan ve hükûmeti İstanbul'da bırakılmalı mıdır? Detaylı bilgi için bkz. Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 5.
[707] E. Ronaldshay, *a.g.e.,* s. 270.
[708] Fransa Başbakanı Millerand, Fransa'nın Müslüman dünya üzerinde çıkarları olduğu gerekçesiyle Türklerin İstanbul'da kalmasını savunmuştur. İtalya Başbakanı Nitti ise İstanbul'un çoğunluğun Türk olduğunu ve burasının Vatikan gibi olmasını önermiştir.
[709] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* C. III, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978, s. 12-13; O. Olcay, *a.g.e.,* s. 61.
[710] *DBFP,* "Notes of an Allied Conference, February 21,1920", Vol. VII, Doc. No. 20., s. 178; E. Yurdusev, *a.g.e.,* s. 187.

aksine yeni meseleler doğuracaktı. Paris Fransız'dır; Londra İngiliz'dir; Roma İtalyan'dır; ama İstanbul Türk değildir. Nüfusun çoğunluğu Türk değildir.[711]

İstanbul'un geleceği meselesinin böyle bir neticeyle son bulmasında en belirleyici etken, İstanbul ve Boğazların geleceği 5 Ocak 1920 İngiliz Bakanlar Konferansı ve ertesi günkü kabine toplantısında kapsamlı bir şekilde tartışıldı. Savaş Bakanlığı ve Hindistan Bakanlığı'nın ortak baskısı ile, Osmanlı'da ve Hindistan'da yayılan ateşi daha da büyümesini engellemek hatta söndürmek ve Bolşevik tehdidini önlemek için Türklerden İstanbul'u alma kararı reddedildi. Bu kabine toplantıları sırasında Montagu, Churchill ve İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Mareşal Sir Henry Wilson, Başbakan Lloyd George'a ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a karşı tartıştılar.[712]

Lloyd George'un da parlamento tartışmalarında ifade edeceği üzere Hindistan faktörü etkili olmuştur. 1918 Ocak ayında verdiği taahhütte değinen Lloyd George için bu taahhüttün nedeni önce Türklere yapılan bir tekliften ziyade kendi halkına emperyalist çıkarlar için savaşmadığı hissini vermekti. Bir diğer neden ise Hindistan'daki Müslüman nüfusun yaşadığı tedirginlikti. O'na göre Britanya İmparatorluğu dünyanın en büyük Müslüman gücüydü. Hindistan Müslümanları, İngilizlere büyük destek vermişlerdi. Bu kesim İstanbul'un Türklerin elinden alınmasına taraftar değillerdi. İngilizlerin kendilerine verilen sözlerin tutulmasını beklemekteydiler.[713] Montagu ise 6 Ocak günü kabine toplantısında Türklerin İstanbul'dan çıkarılması sonucunda bir isyanın çıkabileceğine dair bilgiler vermiş ve kabine üyelerini etkilemiştir. İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Wilson ise Türkler üzerinde İngiliz hakimiyetinin devamı için Sultanı İstanbul'da bırakılması gerektiği görüşünü dile getirmişti. Bolşeviklerin Hindistan'ı tehdidi nedeniyle Batum-Bakü savunma hattı gerekliydi ve bu Türklerin yardımıyla mümkündü. Bu nedenle tüm askeri görüşler, Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasına muhalifti.[714] Churchill, Yunanlıların Boğazlar ve Konstantinopolis'e Bolşevik çıkarmasına karşı çıkacak kadar güçlü olacağına inanmıyordu. Bolşevik'in genişleme planlarını durdurmak için Türklerin Konstantinopolis'te kalmasına izin vermenin gerekli olduğuna ikna oldu ve dedi ki:

> Yakın gelecekte birleşmiş ve militarist bir Rusya görmeyi bekliyorum… Eğer Türk İstanbul'da kalırsa, Türk İmparatorluğu'nun insan gücü, Rusya'nın İstanbul'u ve Boğazları

[711] O. Olcay, *a.g.e.,* s. 7.
[712] TNA/CAB, 23/20, Conclusions of a Conference, 5 January 1920. Appendix I.
[713] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/26/turks-and-constantinople#column_1962.
[714] TNA/CAB, 23/20, Cabinet Meeting, 6 January 1920, Appendix I.

> zorla ele geçirmesini engellemek için kullanılabilir. Eğer Türk giderse, uluslararası bir kuvvet dışında İstanbul'u savunacak hiçbir güç kalmayacaktır.[715]

6 Ocak günü kabinede İngiliz Genelkurmayı ve Deniz Kuvvetleri komutanı tarafından Boğazların stratejik konumuna dair sunulan rapor, Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasına ret oyu verilmesinde etkili olması yüksek ihtimaldir. Bu raporda şu ifadeler yer almıştı:

> Eğer Sultan ve Türk Hükümeti Anadolu'ya sürülürse, tüm askeri durum bizim aleyhimize değişirdi; zira barış zamanında hem onun planları hakkındaki bilgimizi hem de hazırlıklarını denetleme gücümüzü kaybederdik ve Sultan'ı ile tüm Hükümetini namlularımızın ucunda tutuyor olmamızın [onları] kötülük yapmaktan alıkoyan güçlü caydırıcılığı da ortadan kalkmış olurdu. Bu nedenle, eğer Sultan ve Hükümeti İstanbul'dan çıkarılırsa, çok daha büyük bir garnizona ve özellikle Anadolu yakasında daha kapsamlı bir savunma sistemine ihtiyaç duyulurdu ki, burada [Anadolu yakasında] tüm dezavantajları, çekişmeleri ve sürekli kışkırtmalarıyla birlikte gerçek bir sınır hattı kurulmak zorunda kalınırdı.[716]

İngiliz Birmingham Post gazetesi bu meseleyle ilgili şunları yazmıştır: "Türkler İstanbul'dan kovulursa Doğu'da karışıklık çıkar. Türkler, Milletler Cemiyeti'nin emri altında İstanbul ve Osmanlı Avrupası'nın yönetimiyle görevlendirilmeli, Boğazlar açık olmalıdır."[717]

İstanbul meselesinde Türk varlığının devamındaki kabine kararında bir başka faktör olarak malî ve askeri imkanların durumundan da bahsetmek gerekir. Bunlara dair tartışmalarda Genelkurmay ve W. Churchill öne çıkmıştır. Churchill henüz Ağustos 1919'da insan gücü ve lojistik sorunlarını dile getirmişti: "İstanbul'da bir orduyu ne kadar sürdürmemiz bekleniyor? 11 Kasım 1918'den bu yana İstanbul ve Karadeniz kıyılarında yaklaşık 40.000 kişilik bir güce sahibiz. Bu durumun yarattığı baskı dayanılmaz hale geliyor. Askeri kaynaklar en az günde 50.000 sterlin tutarında bir maliyet gerektiriyor."[718] Bununla birlikte Churchill, Aralık 1919'da Genelkurmay'ın İngiliz askeri gücün durumu hakkında hazırladığı memorandumu Kabineye dağıtmıştır. Bu memorandumda; 13 bin İngiliz, 18 bin Hintli toplamda 31 bin askeri gücün Türk topraklarında olduğunu ancak bu askeri birliklerin saldırı gücü pratikte demiryolu sistemi ile sınırlı olacaktı. Genelkurmay, bu noktada, askere alma veya başka yollarla gönüllü birlikler oluşturulmadan Türk topraklarına İngiliz takviye kuvvetleri gönderilemeyeceğini

[715] Eleftheria Daleziou, *Britain And The Greek-Turkish War And Settlement Of 1919-1923: The Pursuit Of Security By Proxy İn Western Asia Minor.* Doktora Tezi, University of Glasgow, 2002, s. 146.
[716] TNA/CAB, 23/20, Cabinet Meeting, 6 January 1920, Appendix III.
[717] Zeki Sarıhan*, Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 2, s. 327.
[718] Martin Gilbert, *World in Torment: Winston S. Churchill, 1916-1922, v. 4,* Minerva, London 1990, s.

belirtmişti.[719] Parlamentodaki tartışmalardan anlaşılan hem İngiltere'nin asker sayısının azaltılmasına yönelik talepler varken bir yandan da Türklerin İstanbul'dan çıkartılmasında başarısız olduğuna dair sesler vardı.[720] Wilson, 5 Ocak 1920 günkü kabine toplantısında İstanbul'da 13 bin ila 14 bin arasında İngiliz askerinin bulunduğu ve bu gücün yeterli olsa dahi Bolşevik faktörü Hindistan'ın savunması için yeterli olamayacağı bilgisini vermiştir.[721] Genelkurmay Savaş Ofisi'nin 22 Aralık 1918 tarihli "İstanbul'un Britanya İmparatorluğu için Stratejik Önemi" başlıklı raporunda, "Eğer İstanbul ve Kafkasya'nın güvenliği garanti altına alınırsa, Hindistan'a yönelik tüm istilâ ihtimalleri ortadan kalkar ve İngiltere uzun vadeli askerî tatmin sağlayacaktır" ifadesi zaten İngiliz Genelkurmayı'nın İstanbul'un Hindistan'ın güvenliğine yönelik değerini göstermekteydi.

Ertesi gün 7 Ocak günü Lord Curzon, bir protesto metni hazırlamıştı:

> Başbakan'ın ve birbirini takip eden iki Dışişleri Bakanı'nın tavsiyelerinin aksine, Kabine'nin dün çoğunlukla aldığı -Türk'ü İstanbul'da tutma- kararına karşı ciddi ve güçlü muhalefetimi kayıtlara geçirmek istiyorum. Bunun kısa vadeli ve uzun vadede son derece talihsiz bir karar olduğuna inanıyorum. Hindistan'daki -büyük ölçüde üretilmiş ve her halükârda geçici olan- sorundan kaçınmak ve Mısır'daki görevimizi daha az zorlaştırmak için -ki buradaki zorluk gerçekte bizim İstanbul'da ne yapıp yapmadığımızdan neredeyse tamamen bağımsızdır- Avrupa'nın yaklaşık beş asırdır beklediği ve bir daha tekrarlanmayabilecek bir fırsatı kaçırıyoruz. İstanbul'da, Devletlerin askeri bir kordonu -ki buna 10.000 ila 15.000 kişilik kalıcı bir İngiliz garnizonunun da dahil olduğu unutulmasın- tarafından kalıtsal kusurlarından korunan, saygın ve uysal bir Türk Hükümeti fikri, bana göre bir hayaldir. Bu kararın Paris'te yürürlüğe konulması halinde ne Türk sorununu çözeceği ne de Doğu dünyasını sakinleştireceği görülecektir. İstanbul'daki Türk'e, Konya'daki Türk'ten çok farklı bir muamele gösterilmek zorunda kalınacaktır. Sadece bir göstermelik olmak zorunda kalacak bir egemenliği elinde tutacak ve yanılmıyorsam, onu kurtaranlar yakında onun kurtarılmasının ne onu tatmin ettiğini ne de İslam'ı yatıştırdığını keşfedeceklerdir. Fakat her şeyden öte, Doğu'da savaşın uğruna verildiği ve Gelibolu'daki fedakarlığa katlanıldığı asıl amacın -yani Avrupa'yı Osmanlı Türk'ünden kurtarmanın- neredeyse inanılmaz bir can ve hazine harcamasından sonra, tam da elde edildiği saatte çöpe atılmış olmasına ve bizden sonrakilere -kim bilir daha ne kadar fedakârlık ve acıdan sonra- bizim kaçındığımız bir görevi bırakmış olmamıza üzülüyorum. Şunu da ekleyebilirim ki, Kabine'nin M. Berthelot ve benim tarafımdan hazırlanan planı onaylamayı reddetmesi, rakip planın ne olacağını, yani merkezi hala İstanbul'da olan ancak uluslararası denetim altında bir Türk Devleti'ni hiç dikkate

[719] Winston Churchill, *World Crisis: The Aftermath,* London, 1929, s. 370-371.
[720] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/26/turks-and-constantinople#column_1957.
[721] TNA/CAB, 23/20, Cabinet Meeting, 6 January 1920, Appendix I.

almadan kararlaştırılmıştır. [Bu plan] ortaya konulduğunda bazı şaşkınlıklara neden olabilir.[722]

Erzurum'daki XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın; Harbiye Nezâretine, Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu XX. Kolordu'ya ve III. Kolordu Komutanlığına gönderdiği 25 Ocak 1920 tarihli telgraf, İngiliz devlet aklının İstanbul, Boğazlar ve Hilâfet makamı üzerindeki gizli planlarını bizzat bir İngiliz subayının ağzından deşifre etmektedir. Kâzım Karabekir Paşa, Yarbay Alfred Rawlinson ile yaptığı mülakatlar neticesinde İngilizlerin asıl niyetinin Boğazlar bölgesine tamamen ve kalıcı olarak yerleşmek olduğunu tespit etmiştir. İngiltere, bu nihai hedefi gerçekleştirebilmek amacıyla yapay sorunlar üretmekte; hilâfetin hükümetten ayrılması ve Osmanlı hükümet merkezinin İstanbul dışına çıkarılması gibi fikirleri tamamen kendi çıkarları doğrultusunda kurgulamaktadır. Hatta işgal altındaki İstanbul'da Türk subaylarına yönelik yapılan baskılar ve resmi İslam geleneklerine getirilen kısıtlamalar, bilinçli bir politikanın ürünü olup, İngilizler bu yolla herkesi İstanbul'dan nefret ettirmeyi ve başkentin tahliyesini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır.

İngiltere Boğazları uluslararası bir statüyle kendi güdümünde tutmak istese de bu politikaya karşı çıkan güçlü müttefikleri ve rakipleri vardır. Kâzım Karabekir'e göre, Türk milletinin Anadolu'da ve İstanbul'da gerçekleştirdiği haklı ve meşru mitingler, Türk tarafının elini güçlendirmekte, hükümetin İstanbul'da kalmasını sağlayarak Hilâfet ile hükümetin birbirinden koparılmasına engel olmaktadır. İngilizler, "Hilâfet ve hükümet ayrılığı" propagandasını yayarak padişah ile Türk milletinin arasını açmaya, böylece iç sahada bir bölünme yaratmaya çalışmaktadır. Karabekir Paşa bu tehlikeye karşı, milletin padişaha olan bağlılık ve sevgisinin doğrudan Sultan'a arz edilmesini; vatanın ve milletin kurtuluşu için padişah ile milletin tam bir cesaretle ortak çalışmasının sağlanmasını hayati bir adım olarak görmektedir.

Görüşmede Yarbay Rawlinson, Boğazların dünya ticaretine daima açık kalması gerekçesiyle İstanbul şehrinin işgalinin şart olmadığını, ancak Boğazlar hattının askeri olarak tutulmasının ve Marmara Denizi'nde küçük bir İngiliz donanması bulunmasının zorunlu olduğunu savunmuştur. Rawlinson bu teze gerekçe olarak, gelecekte Rusya'nın güçlenip Yunanistan ile ittifak kurabileceğini ve bu iki gücün

[722] E. Ronaldshay, *a.g.e.,* s. 270.

Boğazları işgal ederek kapatabileceği riskini öne sürmüştür. Kâzım Karabekir ise bu bahaneye sert bir şekilde karşı çıkarak, Türk milletinin bu haksız düşünceyi protesto ettiğini belirtmiş ve Boğazları işgal etmek yerine Karadeniz'de büyük donanmaların yapılması engellenirse meselenin çok daha kolay çözüleceğini ifade ederek İngiliz subayın tezini çürütmüştür. Karabekir Paşa telgrafın sonunda, eğer Türk milletinin ve hükümetinin göstereceği direniş zayıf olursa İngilizlerin bu boşluktan yararlanarak Çanakkale veya İstanbul Boğazı'ndan en az birine ya da ikisine birden kesin olarak yerleşeceklerini önemle vurgulamaktadır.[723]

26 Şubat 1920'de Avam Kamarası'nda İstanbul'un geleceği üzerine sert tartışmalar yaşanmıştır. Lloyd George, burada vekillere bir nevi izahat vermiştir. Thomas, "Türkler işgal ettikleri topraklara yayılan bir insanlık kanseri" ve hesap vermelerinin gerektiğini sözlerine karşı Aubrey Herbert, İstanbul'a asker çıkarılması propagandasını eleştirmiştir. Hükûmetin bunlara kulak vermemesini tavsiye etmiştir. Bunun olması yeni bir savaş demekti. İngiltere'nin ordu ve maliyesi zayıflamışken bunun üstesinden nasıl geleceğini sormuştu. Bu zihniyeti şu sözlerle tenkit etmişti: "Bu mecliste bile bir tür kansız hayalet hissediyorum-Haçlıların hayaleti bizi teşvik ediyor. Haçlılar büyük idealler için savaştı. Hıristiyanlık içindi, ama Hıristiyanlık başka bir şey, Bizans hurafesi başka bir şey. Hıristiyanlık için her şeyi yapmaya değer ama Bizans hurafesi için çok az şey Türkleri İstanbul'dan sürmek suretiyle Kürtleri uyandırarak halkın (gayrimüslimlerin) hayatını sigortalamayacaksınız." Herbert diğer taraftan Hindistan Müslümanlarına verilen sözün tutularak Türklerin İstanbul'da kalması gerekliliğini belirtmişti. Sir Adkins ise "bir adamın ön kapısının anahtarı elinden alınmış ve arka kapısının anahtarı başka birinin elindeyse, o adamın evinin sahibi olduğu söylenemez" sözleriyle Sultan'ın İstanbul'daki egemenliğinin kısıtlanacağını ummuştur. Herbert'in Haçlı zihniyetini sözlerini de eleştirerek Türklere olan duyguların bir histeri değil tamamen Avrupa'ya bela olan bir milletin durdurulmasının haklı talebi olduğunu savunmuştur. Daha sonra söz alan M. Wilson, Lord Robert Cecil'e cevap vererek, "Türklerin Konstantinopolis'e gittiklerinde Doğu'nun erdemlerini yitirdiklerini ve sadece Batı'nın kötü alışkanlıklarını benimsemekle kalmayıp, bunlara Batı'nın kötü alışkanlıklarını da eklediklerini söyledi. Bu çok tehlikeli bir açıklamadır ve bu tür açıklamalar,

[723] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* s. 419.

insanların bizim gururlu ve dar görüşlü bir ırk olduğumuzu söylemelerine neden olmaktadır" sözleriyle karşı çıkmıştır. İstanbul'un geleceğine dair ise "İstanbul'u Türklerden alırsanız, kime vereceksiniz? Uluslararası hale mi getireceksiniz? Bu her zaman başarısız olmuştur" sözleriyle özeleştiri yapmıştır. Ormsby-Gore; "Aslına bakılırsa, Sultan'ın Konstantinopolis'te ancak Papa'nın Vatikan'daki pozisyonu ve koşullarla kalmasına izin verilebilir. Halife'yi Vatikanlaştırmalısınız. Orada olabilir, ancak Boğazlar konusunda gerçek anlamda etkili bir hakimiyeti olmamalıdır. Kapıları kapatacak gücü ve askeri gücü olmamalı, Türkleri İstanbul'da bırakın ama orada hiçbir güçleri olmadığını görün" diyerek Türk hakimiyetini sembolik hale getirilmesine dair öneride bulunmuştur.[724]

Sonuç olarak, 6 Ocak 1920 tarihinde İngiliz kabinesinden ve Birinci Londra Konferansı'ndan çıkan kararlarla İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Türklerin İstanbul'dan atılması meselesinde kaybetmişti.

İngiltere iç siyasetinde ve Büyük Güçler arasında bunlar yaşanırken, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa öncülüğündeki Millî Mücadele hareketinin takip ettiği politika, Erzurum Kongresi'nde kabul edilen daha sonra Sivas Kongresi'nde genişletilip Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda 28 Ocak 1920'de ilan edilen Misak-ı Millî ile yol haritasını belirlemiştir. Misak-ı Millî'de İstanbul ve Boğazların geleceğine dair madde yer almıştır. İlgili dördüncü maddeye göre; "İslâm Hilafet ve Saltanat Merkezi/Karar yeri ve Osmanlı hükümet merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak/korunmuş olmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartıyla, Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaret ulaşımına açılması hakkında, bizimle diğer bütün ilgili devletlerin ittifakıyla verecekleri karar geçerlidir."[725]

12 Şubat-10 Mart 1920 tarihleri arasında İtilaf Devletlerinin bir araya geldiği Birinci Londra Konferansı'nda Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının görüşmeleri yapılmıştır. Boğazların geleceğinin konuşulduğu toplantılarda Lloyd George ve Lord Curzon, alınacak kararların her safhasında yönlendiren ve belirleyen olmuştur. Lloyd George, gönülsüz de olsa İstanbul'un Türklerde kalmasına onay vermesine karşın Boğazların kontrolünde Türkleri saf dışı bırakmak niyetindeydi. Boğazların kontrolü İtilaf Devletleri için yeni bir askeri

[724] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/26/turks-and-constantinople.
[725] Cevdet Küçük, "Misak-ı Millî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Ankara, 2020, s. 174.

sorumluluk oluşturacaktı ve buna hiç niyetleri yoktu. Bu sorumluluk; askeri, ekonomik ve siyasi açıdan onlara büyük bir yükümlülük getirecekti. Müttefiklerinin bu endişesi gören Lloyd George, İtilaf Devletlerinin Boğazların Avrupa ve Asya kısımlarının kontrolünü Türklerden almak yerine sınırlı bir bölgede İtilaf Devletlerinin daha az maliyetle daha etkin kontrolü ele alması için kafa yormuştur. Bunun için de Fransız Mareşal Foch'a danışmış ve gelen tavsiyelere göre Barış Antlaşmasının ilgili 39. Maddesi belirlendi. Sev Antlaşması'nın 38., 39., 40., maddeleri de buna göre düzenlendi.[726]

3.2.İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)[727]

Sevr Antlaşmasının taslak metinleri müzakere edilirken İtilaf Devletleri, İstanbul'un Türklerin hakimiyetinde kalmasına dair karar verseler de bu süreçte etkili sonuçlar getirecek hayati bir karara imza atacaklardı. Bu karar İstanbul'un resmen işgaliydi. İşgal kararına giden süreçte bazı önemli gelişmeler yaşandı. Bunlardan biri, Anadolu'da milliyetçi hareket güçlerinin Antep, Maraş ve Urfa'da Ermenileri katlettiği iddiaları Avrupa'da yayılır. Aneurin Williams, bu iddiaları Avam Kamarası'nda gündeme getirerek bölgede yaşanan olaylar nedeniyle İngiliz Hükûmeti'nin Hristiyanları korumak için bir hamle yapıp yapmayacağını sordu. Greenwood da İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine Hristiyanların Türkler tarafından katledildiğine dair şayiaların geldiğini dile getirmiştir.[728] Bununla eş zamanlı olarak Suriye ve havalisinde gerçekleşen ayaklanmalar İngilizlerim müttefiki Fransızları daha da güç durumda bırakmış ve yaşanan çatışmalar tek taraflı olarak Ermenilerin katledilmesi ön plana çıkarılarak kamuoyuna yansıtılmıştı.[729] Bonar Law, Fransız Hükûmeti ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri ile iletişim halinde bulunduklarını açıklamış ve iddiaları yalanlayacak ya da doğrulayacak durumda olmadıklarını ifade etmişti.[730] Kısa bir sürenin ardından Başbakan L. George, Fransız Hükûmeti'nin pozisyonunu muhafaza etmek ve Kilikya'daki Ermenilere daha fazla saldırı yapılmasını önlemek amacıyla bölgedeki

[726] E. Yurdusev, *a.g.e.,* s. 187-189; O. Olcay, *a.g.e.,* s. 10-11.
[727] Ömer Kürkçüoğlu, İstanbul'un işgalini İngiltere'nin Mustafa Kemal Paşa'nın Milliyetçi hareketine farkında olmadan yaptığı büyük bir hizmet olarak telakki etmiştir. Ona göre, İzmir'in işgali ve İngilizlerin kendi geleneklerine aykırı bir şekilde İstanbul'daki meclisi kapatması ve mebusları tutuklaması Ankara'da meclisin açılmasına ve siyasal iktidarın Anadolu'ya geçmesine giden yolu açmıştır. Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 129.
[728] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/16/armenian-massacres.
[729] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s. 68.
[730] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/17/armenians-alleged-massacre.

Fransız General Gourand'a takviye kuvvet gönderme kararı aldığını ve Fransız gemilerinin de Mersin'e sevk edildiğini açıkladı.[731]

İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri, 1920 senesinin şubat ayı sonlarından itibaren eş zamanlı olarak hükûmetlerine gönderdikleri telgraflarında Kilikya'da yaşanan olaylara direkt atıfta bulunmadan İstanbul'daki hassas durumdan dolayı acil ve kararlı bir hamle yapılmasını tavsiye ettiler. Anadolu'daki Milliyetçi liderler sert barış şartlarına direnmekte kararlıydı. Bu şartlar altında Yüksek Komiserler İstanbul'un işgali ile etkili bir eylem gerçekleştirebilmek için hazırlıklarını sürdürüyorlardı. Dahası Yüksek Komiserler, barış antlaşması uygulamaya geçinceye dek İstanbul'u işgal altına almayı, Mustafa Kemal Paşa'yı azletmeyi ve mezalimin sürmesi halinde barış koşullarını daha sert bir şekilde uygulamayı tavsiye ettiler. Bu durumda Curzon öncelikle Osmanlı Harbiye Nezareti'nin işgalini ve haberleşmeye sansür uygulanmasını savunurken yeni bir sivil idare kurulmasına karşıydı. Harbiye Nezareti'nin veya bazı önemli Hükûmet binalarının işgal altına alınması, Sadrazam, Harbiye Nazırı veya sorumlu nazırlar hakkında da kovuşturma yürütülmesi gibi sert önlemler alınması gündeme de gelmişti. Açıkçası İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, şiddet politikasından mümkün mertebe kaçınılması gerektiğini düşünmekteydi. Robeck'e göre hoşgörülü davrandıkları takdirde, Sultan'ın çevresinde radikallere karşı destekleyebilecekleri ılımlı unsurlardan oluşan bir blok oluşturma olasılıkları vardı. Ayrıca Robeck kesin bir şekilde, Müttefiklerin Milliyetçi harekete karşı girişilecek hamlelerin doğrudan Kilikya'da yaşanan olaylara değil Milliyetçilerin Barış Konferansı kararlarına karşı verecekleri tepkilere dayandırılması gerektiği düşünüyordu.[732] De Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği 23 Şubat günlü telgrafında bu olayları, "Mustafa Kemal Paşa'nın bir süre önce kasıtlı olarak dile getirdiği tehdidin gerçekleşmesi olduğunu ve bu olaylardan kaynaklanan katliamların Milliyetçi Hareket'in himayesinde işlendiğini bir kez daha vurgulamak istiyorum." olarak tanımlamıştır.[733] Bir başka durum, Milliyetçi hareketin hazırladığı ve 28 Ocak 1920'de İstanbul'da Meclis'te duyurulan Misak-ı Millî, Müttefikleri tedirgin etmiş ve bunu meydan okuma olarak görmüşlerdi. İtilaf Devletleri'ni teyakkuza geçiren diğer bir vaka ise Akbaş Olayıdır. Gelibolu Yarımadası'nda Akbaş

[731] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/mar/08/statement-by-prime-minister.
[732] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden…,* s. 72-73.
[733] *DBFP,* "Robeck'ten Curzon'a telgraf 26 Şubat 1920", C. XIII, s. 4-5.

mevkiinde, Osmanlı Devleti'nden el konulan ve Fransız askerlerinin muhafaza ettiği bir mühimmat deposu vardı. Kazım (Özalp) Bey'in hazırladığı planla Kuvayı Milliye askerleri 26/27 Ocak 1920 gecesi Akbaş cephaneliğini basıp depodan önemli sayıda silah ve cephane Anadolu'ya nakledildi. Bu hadise İtilaf Devletleri'nin prestijine büyük darbe vurmuştu.[734]

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, Maraş ve çevresindeki yaşananları ve Akbaş Olayı ile bir okuyup Milliyetçi hareketin Bolşeviklere iş birliği içerisinde olduğunu düşünüyordu. Her iki tarafın da Hazar Denizi'nin batısı ve doğusundaki Müslümanların fanatizmini İngiltere aleyhine kullanmak için gösterdikleri çabaları ve Faysal'ın kendisi de dahil olmak üzere Araplar ile Türkler arasında yakınlaşmaya da dikkat çekmiştir.[735] Robeck, Deniz Bakanlığı'na 18 Mart'ta gönderdiği telgrafta bu meseleye değinecektir. İngilizlerin İstanbul'u işgal etmelerinin temel gerekçelerinden biri, Hindistan'a uzanan stratejik hat üzerinde Bolşevik nüfuzunun yayılmasını engelleme hedefiydi. Bu bağlamda, Bolşeviklerin Hazar Denizi üzerinde tam denetim kurmaları, Gürcistan ve Kuzey İran'ı işgal etmeleri ve Türkiye'de barış sürecine yönelik olarak Mustafa Kemal ile iş birliğine gitmeleri İngilizler açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmekteydi. Aksi hâlde, özellikle İngiltere'nin Müslüman tebaası üzerinde ölçülemeyecek düzeyde olumsuz etkiler yaratabilecek bir Türk–Tatar–Bolşevik bloğunun ortaya çıkmasından endişe edilmekteydi. Bu nedenle İngiliz Hükümeti, Trans Kafkasya devletlerinin fiilî olarak tanınmasını sağlarken, söz konusu cumhuriyetleri Bolşevizm'e karşı bir tampon bölge olarak konumlandırma amacı gütmüştür. Ne var ki, Konstantinopolis'in işgaline tepki olarak Anadolu'da giderek güçlenen İngiliz karşıtı eğilimlerin, İngiltere açısından daha büyük bir tehdit oluşturacağı ve bu durumun Kafkasya'da sesini duyurma imkânı bulacak milliyetçi hareketi güçlendireceği yeterince öngörülememiştir.[736]

İngiliz Dışişleri, İstanbul'daki İngiliz Siyasi Temsilciliği aracılığıyla, Paris Konferansı sonucu İstanbul'un Osmanlı idaresine bırakıldığını Ermeni katliamı ile Yunanlılara ve İtilâf Devletleri'ne karşı yapılan hareketlerin derhal durdurulmasını,

[734] Fahir Armaoğlu, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali", *Belleten*, C. LXII – S: 234 – Yıl: 1998, s. 473.
[735] *DBFP,* "Robeck'ten Curzon'a telgraf 6 Şubat 1920", Vol. IV, s. 1085-1086. De Robeck, Curzon'a yolladığı 12 Şubat tarihli telgrafta İstanbul ve İzmir'in Türklerden alınması kesinleşmemişse kendisinin yatıştırıcı bir demeç vermesi için yetki istemiştir. Bkz. *DBFP,* "Robeck'ten Curzon'a telgraf 12 Şubat 1920", Vol. XIII, s. 1.
[736] Neşe Özden"British Policy On The Fate Of Constantinople And The Allied Occupatıon Of The Cıty On March 16,1920". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 14, sy. 42 (Mayıs 1998), s. 861-862.

aksi takdirde barış şartlarının değiştirileceğini, 19 Şubat 1920'de Osmanlı Hükümeti'ne resmen sözlü olarak tebliğ etmiştir. Hükümet bununla ilgili bildiriyi Harbiye Nezareti kanalıyla bütün kolordulara ve Ankara'ya iletti. Mustafa Kemal Paşa, bu bildiriye 22 Şubat 1920 tarihinde verdiği cevapta:

> İtilaf devletleri, Kuvayi Milliye'nin işgal mıntıkalarında, işgal kuvvetlerine karşı aldığı cepheleri bozdurmaya ve açtığı muharebeleri, giriştiği hareketleri durdurmaya merkezi hükümetin muktedir olamayacağını kati olarak anladıklarından, Yunanlılar da dahil olmak üzere İtilaf devletlerine tecavüzün önlenememiş ve aslında mevcut olmayan Ermeni kıtaline nihayet verilmemiş olduğu bahanesiyle İstanbul'u da mı işgal eylemek kastında idiler? Ermeni kıtali hakkındaki beyanat, olan bitenlere uygun değildi. Bilakis, güney mıntıkalarında yabancı kuvvetleri tarafından silahlandırılan Ermeniler, mazhar oldukları himayeden cüret alarak bulundukları mahallerdeki İslamlara sataşmakta idiler. İntikam fikriyle her tarafta acımasız bir surette adam öldürme ve imha siyasetine yönelmekte idiler. Maraş feci hadisesi, bu sebepten meydana gelmişti. Yabancı kuvvetleriyle birleşen Ermeniler, top ve mitralyözlerle Maraş gibi eski bir İslam beldesini yerle bir etmişlerdi. Binlerce aciz ve masum valide ve çocuklan kalır ve imha eylemişlerdi. Tarihte emsali görülmemiş olan bu vahşetin faili Ermenilerdi. Müslümanlar ancak namus ve hayatlarını muhafaza endişesiyle mukavemet ve müdafaada bulunmuşlardı. Yalnız İstanbul'un değil, Boğazlar'ın, İzmir'in, Adana havalisinin, özetle milli sınırımız dahilinde vatanın bütün kısımlarının hakimiyetimiz dahilinde bırakılması milli gayemiz değil mi idi? Buna göre, yalnız İstanbul'un Osmanlı Devleti'ne terk olunacağı vaadi karşısında, Osmanlı Devleti'nin Sadrazamı Ali Rıza Paşa memnun olsa da Türk milletinin memnun olacağı ve bununla yetinerek susmayı ve ataleti tercih eyleyeceği nasıl farz olunabilirdi? Vahdettin'in sadrazamı, Kuvayi Milliye'yi dağıtmaya yönelik bütün bu teşebbüslerin tarihi mesuliyetini düşünmek istemiyor muydu?[737]

Değerlendirmeler muhatabın Anadolu'daki Milliyetçi Hareketin olduğunu göstermektedir. Taslak metni görüşülen ve hedeflenen barış antlaşmasının Milli Harekete kabul ettirilmesinin hangi yöntemle kabul ettirileceği merak konusuydu. Bunu müzakere etmek için üç Müttefik Yüksek Komiseri 3 ve 4 Mart günlerinde bir araya geldiler. De Robeck ve Fransız meslektaşı Defrance, Milliyetçi hareketin kendisi ve onun etkisinde olan Müslüman nüfusun sert barış şartlarına karşı olacağına ve bunun bölgedeki Hristiyan nüfus için ciddi tehlike yaratacağını hususunda hemfikirdi. Bahsi geçen bu iki yüksek komiser toplantılarda, Müttefikler, barış şartlarını Türklere dayatmakta kararlıysa, oluşacak direnişi önlemek ve zayıflatmak için İstanbul'daki Müttefik güçlerinin acilen

[737] M.K. Atatürk, *a.g.e.,* s. 290-294.

güçlendirilmesini yani İstanbul'un kesin işgalini savundular. İtalyan Yüksek Komiseri Felice Maissa ise ilk gün diğer mevkidaşlarının görüşlerini dinlemeyi tercih ederken ertesi gün olan 4 Mart günü İtalya'nın görüşünü dile getirmiştir. İtalyan Yüksek Komiseri alınacak tedbirlere karşı çıkmış ve İstanbul'un kesin işgalinin mevcut durumu iyice kaosa sürükleyeceğini iddia etmiştir. Londra Konferansı'nda Türklere dayatılacak barış şartlarının hafifletilmesini önermiştir.[738]

Bu toplantılarda üç Yüksek Komiserin genel çerçevesini oluşturduğu İstanbul'un işgaline dair fikirler, Londra Konferansı'nın 5 Mart 1920 günü yapılan oturumunda gündeme alınmıştır. Lloyd George, burada bir özeleştiri yapmış ve barış şartlarının ağır olduğunu kabul etmiştir. Ona göre, Milliyetçilerin lideri Mustafa Kemal sıradan bir haydut veya çete reisi değil, aslında Anadolu'ya atanmış memurdu ve ona açıkça sempati duyan Türk hükümeti tarafından atanmıştı. Bahsi geçen bu Türk, müttefiklere saldırıyor ve önlem alınmıyordu. Mümkün olan en realist önlemi derhal almak gerekiyordu. Lloyd George'un önerisi, "önce Mustafa Kemal'in görevden alınması talep edilmeli, ardından da müttefik kuvvetlerle İstanbul işgal edilmeliydi." Oturumda Fransa temsilcilerinden Londra Büyükelçisi Paul Cambon, Yüksek Komiseri Defrance'dan aldığı mektupta yazdığı gibi Türklere karşı önlem alınmasını düşünmekteydi yani İstanbul'un işgalini uygun görmüştü. Lloyd George ile, Türk hükümetine Mustafa Kemal'i görevden alması için güçlü baskı uygulanması gerektiği konusunda hemfikirdi. Cambon'dan sonra söz alan Lord Curzon, İstanbul'da bulunan Yüksek Komiserlerin Sultan'ın makul kişi olarak koruma altına alınarak hoşgörü politikasını önerdiğini bunun gereği olarak Türkleri İstanbul'da ve Trakya'da bırakmayı ve Yunanlıların İzmir'den çıkarmanın teklif ettiğini söyleyerek gözlemlerini dile getirmiştir. Ancak Curzon, İzmir ve Trakya tekliflerinin İngiliz politikasına aykırı olduğunu savunarak sert tedbirlerden yana olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması mevzusunu esasında kolay olarak gören Curzon, Mustafa Kemal Paşa'nın pratikte yakalanmasını imkânsız olarak görmekteydi. İtalya temsilcilerinden Signor Scilajoa ise İtilaf Devletleri'nin Sultan Vahdettin'e destek veren politikasının netice vermediğini bu sebeple muhatap alınacak tek aktörün Milliyetçi Hareketin olduğunu ve onların da halihazırda masada olan barış şartlarına razı gelmeyeceğini söyledi. Yeniden söz alan Cambon, Fransa'nın İstanbul'un işgaline itiraz etmese de

[738] *DBFP,* "Robeck'ten Curzon'a telgraf 5 Mart 1920", Vol. XIII, s. 9-10.

bazı endişelerin dile getirmiştir. Lloyd George'un sözlerinden Türklere karşı "büyük bir savaş" başlatmayı düşündüğü anladığını dolayısıyla Fransız parlamentosunun onayını alması gerekeceği çıkışını yaptı. Lloyd George, Cambon'un bu çıkışına şaşırmış ve eğer Yüksek Konsey İstanbul'un işgali için uzlaşı sağlamazsa Avam Kamarası'nda Ermeni katliamlarını önlemek için garantiler verdiğini bunun için İngiltere'nin tek başına hareket edeceğini ifade etmiştir. Ancak amacının Türklere karşı bir savaş açmak gibi bir niyeti olmadığını da eklemiştir.[739]

İstanbul'un Müttefikler tarafından işgal edilmesine ve İstanbul Hükûmetine yönelik baskılara en büyük muhalefet, Savaş Bakanı olarak masada yer alan Winston Churchill'den geldi. Lloyd George ve Lord Curzon'a nispeten konuya farklı yaklaşmıştır. İstanbul'un işgalinden maksat neydi? İngiliz askeri yetkililer ve birlikler zaten İstanbul'u ve en iyi kışlaları işgal etmişti. Eğer gaye yalnızca İstanbul'a daha fazla asker göndermekse bu mümkündü fakat İngiliz askeri konumu hiçbir şekilde iyileştirmeyecekti. Çünkü bir hafta önce Avam Kamarası'nda askeri bütçe tasarısını savunmuş olan Churchill, İngiliz ordusunun yükümlülüklerinin daha fazla uzatılmasına şiddetle karşı çıkmış ve İstanbul'un işgalinin hiçbir amaca hizmet etmeyeceğini, çok maliyetli olacağını ve Türkleri gereksiz yere kızdıracağını savunmuştu.[740] Churchill'in eleştirisine yanıt olarak Lloyd George, Avrupa ve Anadolu'da 160.000 müttefik askerinin (90.000'i Yunan) bulunduğunu belirtti. Mustafa Kemal'in Türk kuvvetlerinin sayısı ise 80.000 olarak tahmin edildiğini ekledi. İki Müttefik askerinin bir Türk'ü yenememesi durumunda, Müttefiklerin konferanslarını yeniden başlatıp Türk'e hangi şartlarda barış yapmayı kabul edeceğini sormaları gerektiğini söyleyerek biraz özeleştiri biraz kinaye yapmıştır.[741]

Oturumda müzakereler sürerken katılan Yunanistan adına Venizelos konferansa katılmış bazı tekliflerde bulunmuştur. Venizelos, Müttefik güçlerin Harbiye Nezareti'nin işgalinin yanı sıra ordu idaresini ele geçirmelerini yani Harbiye Nezareti'nden Müttefiklerce onaylanmayan hiçbir karar ve emir çıkarılmamasını önerdi. Yaptığı en dikkat çekici teklif, meclisin kapatılmasıydı. İstanbul'daki meclisin üyeleri usulüne uygun olarak seçilmemişti.

[739] *DBFP,* "Notes of an Allied Conferences held at 10 Downing Street, 5 March 1920", Vol. VII, no. 50, s. 411-418.
[740] *DBFP, a.g.y.,* s. 419; P. Helmreich, *a.g.e.,* s. 279.
[741] P. Helmreich, *a.g.e.,* s. 280.

Milletvekillerinin çoğu sadece Mustafa Kemal tarafından atanmıştı. Bu sebeple meclisin ya kapatılması ya da feshedilmesi gerektiğini teklif etti. Bu teklife ise çarpıcı bir itiraz İtalyan temsilcilerden biri olan Marquis İmperiali'den gelmiştir. Ona göre, Venizelos'un önerdiği gibi meclis kapatılırsa, milletvekillerinin devrimden sonra yaptıkları gibi başka bir yerde toplanacaklarını düşündü.[742]

Tüm bu fikir teatisinden sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'daki Amiral de Robeck'e Yüksek Konsey kararı olarak izlenecek politikalara dair telgraf gönderdi. Yüksek Konsey, öncelikle Sultan ve ılımlı ve iyi niyetli Türklerle bir blok oluşturarak aşırı milliyetçilerin uzlaşmaz tutumuna direnmesini önermiştir. Gizli bilgi olarak tanımlanan barış şartları; geçici olarak Trakya'nın Çatalca hattına kadar Yunanistan'a devredilmesini, Boğazların tam uluslararası kontrolünü, bu bölgede uluslararası bir gücün varlığı, başkentten Türk hükümetinin sıkı mali denetimi, İzmir'in sadece Türk egemenliğine tabi olarak Yunanistan'a devri, Erzurum'u da içeren bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması, muhtemelen bağımsız bir Kürdistan'ın tanınmasını içermekteydi. Yüksek Konsey'in dört maddelik talimatı ise şöyleydi:

1) Her halükârda, başkent, şu anda belirtilecek koşullar altında Müttefik kuvvetler tarafından derhal işgal edilmelidir.
2) Türk Hükümeti'nden, Kilikya'da son zamanlarda meydana gelen olayların sorumluluğundan şüphe duyulmayan Erzurum Valisi Mustafa Kemal'i[743] görevden alması istenmelidir.
3) Türk Hükümeti'ne, Barış Antlaşması'nın şartları kabul edilip yürürlüğe girene kadar İstanbul'un askeri işgalinin devam edeceği bildirilmelidir.
4) Bu tür veya benzer saldırıların tekrarlanması halinde, önerilen şartlar daha da sertleştirilecek ve halihazırda yapılmış olan tavizler geri çekilecektir.[744]

Müttefikler Yüksek Konsey'i 5 Mart tarihli kararıyla İstanbul'u işgal kararını alsalar da askeri harekatın emri için biraz bekletmek durumunda kaldı. Bunun birkaç nedeni vardı. Hem İngilizler kendi içerisindeki farklı hem de Fransızların tutumu etkili olmuştur.

---

[742] *DBFP, a.g.y.,* s. 420.
[743] Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri nazarında Erzurum Valisi olarak görülmekteydi.
[744] *DBFP, a.g.y.,* s. 421-422. Curzon Robeck'e ayrıca askeri kontrolün devralınmasına karşın sivil idare için tam tersi için talimat vermiştir.

İngilizlerin işgal için ısrarına karşın Fransızlarda görüş farklılıkları ve İtalyanların isteksiz ve kaçamak tavırları dikkat çekmiştir. Londra'daki müzakerelerdeki temsilcilerinin ve İstanbul'daki Yüksek Komiseri Defrance'nin görüşlerine karşın Fransız Hükûmeti, İstanbul'un işgali için farklı bir tavır takınmıştır. İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Derby, 5 Mart günlü telgrafında Fransız Dışişleri Bakanı ile gayri resmi olarak görüştüğünü belirterek Fransız Hükûmeti'nin İstanbul'un geleceği için teklif edilen önlemlerden endişe ettiği haberini vermiştir. Çünkü Fransızlar bu karar neticesinde Türklerin tepki olarak Hristiyanlara karşı bir katliama girişeceğini tahmin etmekteydiler. Fransızlar ile ilgili bir başka durum ise Lord Curzon'un Fransız Büyükelçi Cambon'a yazdığı telgrafta ortaya çıkmaktadır. Curzon telgrafında, İstanbul'daki Fransız yetkililerinin, Fransa'nın Müttefiklerden (daha doğrusu İngiltere'den) bağımsız ve Türk çıkarlarına dostça bir politika izlediğinden şikâyet etmiştir.[745]

İtalyanlar da mümkün olduğunda çekincelerini ifade etmiştir. 9 Mart'ta İstanbul'da yapılan Yüksek Komiserle toplantısında, Müttefik Başkomutanı General Milne'in İstanbul'un işgal tarihi olarak 13 Mart tarihini tercih ettiğini Robeck, mevkidaşlarına iletmiş. Ancak İtalyan Yüksek Komiseri, hükûmetinden henüz herhangi bir talimat almadığı için, hükümetinden doğrudan talimat alana kadar imzalamayacağını belirtmişti.[746]

Diğer sebep Amiral de Robeck'in 5 Mart tarihli Dışişleri Bakanlığı'dan gelen telgraftaki şartların sert olmasının getireceği krizlerden dolayı bu şartların yumuşatılarak maddelerde tadilatında ve bilhassa Trakya'nın ve İzmir'in Yunanistan'a verilmemesinde ısrar etmesiydi. Robeck gibi diğer Yüksek Komiserler de hükûmetlerinde gönderdikleri yazılarda şartlarının sert olduğu bir antlaşmasının Türkiye'de uygulamanın zorluğunu ifade etmişlerdir. Ona göre, Türklerin Boğazlar üzerindeki kontrolünü kaybetmesi, Osmanlı İmparatorluğu'na ait olmayan tüm eyaletleri kaybetmesi, askeri gücünün etkisiz hale getirilmesi ve genel olarak büyük güç konumundan indirilmesi son derece doğru ve isabetliydi. Ancak Robeck, bu barış antlaşmasının İngiltere'yi Birinci Dünya Savaşı'ndaki

[745] *DBFP,* "The Earl of Derby to Earl Curzon, 5 March 1920", C. XII, No. 11, s. 10-12; F. Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 480.
[746] *DBFP,* "Admiral Sir J. de Robeck to Earl Curzon, 10 March 1920", Vol. XIII, no. 19, s. 21.

amaçlarla örtüşmediği gibi Ortadoğu'da istikrar ve barışı getirecek nitelikte olmadığını vurgulamıştır.[747]

İngiltere, müttefiklerinin İstanbul işgali için isteksiz ve çekimser davranması karşısında Amerika Birleşik Devletleri'nden destek ummuştur. Ermeni sorununa olan hassasiyeti nedeniyle ABD Başkanı Wilson, Paris Barış Konferansı'ndan çekilmesine rağmen Avrupa'daki gelişmelerinden ilgisini çekmemişti. Lord Curzon, İstanbul'un işgalinde Amerika'dan destek sağlamak hedefiyle, 12 Mart'ta Amerikan Büyükelçiliği Maslahatgüzarına bir mektup göndermiştir. Kilikya'da hayırsever iki Amerikan vatandaşının öldürüldüğü bilgisini verdikten sonra üstü kapalı olarak suçlu olarak Mustafa Kemal ve milliyetçileri göstermiştir. Türklerin bu tarz eylemlerini önlemek için Müttefiklerin İstanbul'un kesin işgalini çözüm olarak görüldüğünü de eklemiştir. Curzon, ABD'nin ilgisini çekmek için "Büyük Güçler bu eylemi kendi başlarına gerçekleştirmeye kararlı olsalar da bunu Amerikan hükümetine önceden haber vermeden yapmak istemiyorlar" demeyi ihmal etmemiştir.[748] Ancak Curzon'un bu çabası sonuçsuz kalmıştır.

Müttefiklerin 10 Mart 1920 tarihinde Londra'da yaptıkları toplantı bir satranç oyunu minvalinde geçmiştir. Bu görüşmelerde İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserlerinin tavsiyeleri doğrultusunda Lloyd George'un İstanbul'un işgali için amaçlanan askeri operasyonun detaylarını ortaya koymuştur. İstanbul'un işgaliyle birlikte, şehrin sivil idaresinin devralınması, milliyetçi liderlerin tutuklanması ve meclisin feshedilmesi planlanmıştır.[749] Bu noktada şurası çelişkilidir. Amiral De Robeck işgale destek olmasına rağmen bu kararları ağır bulmuştur. Oysaki L. George ondan daha sert tavsiyeler aldığını söylemiştir. Amiral De Robeck, 10 Mart'ta Londra'ya gönderdiği telgrafta, Sultan'ın istifası veya istifa ettirilmesi, yeni padişah atanması, Anadolu'da yeni hükümet kurulması, parlamentonun Anadolu'ya kaçması, Anadolu ve Trakya'da Hıristiyanlara karşı katliamları başlatabileceğini bunun dışında yakın zamanda Asya'da Bolşevikler, Araplar ve Türklerin müşterek hareket etme ihtimaline dair endişelerini dile getirmiştir.[750]

---

[747] *DBFP,* "Letter from Admiral Sir J. de Robeck to Earl Curzon, 9 March 1920", C. XIII, No. 17, s. 17-19; F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 480.
[748] *DBFP,* "Earl Curzon to Mr. Lindsay, 12 March 1920", C. XIII, No. 20, s. 22-24., F. Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 482.
[749] *DBFP,* "Notes of an Allied Conferences held at 10 Downing Street, 10 March 1920", Vol. VII, no. 55, s. 450; Ünsal Yavuz, "İngiliz ve Fransız Resmi Belgelerinde İstanbul'un İşgalini (16 Mart 1920) Hazırlayan Gelişmeler" (1992), *Belleten,* C. 56, S. 217, s. 979.
[750] *DBFP,* "Paraphrase of a Telegram from the British High Commissioner, 10 March 1920", Vol. VII, Appendix 3 to No. 60, s. 500.

Cambon ise buna karşılık Fransızların önerilerini sunmuştur. Halihazırda İstanbul işgal altında olduğunu hatırlatan Cambon, Harbiye Nezareti'ne el koymanın yeterli olacağını savunmuştur. Meclisin feshinin ise büyük sorunlar doğuracağından buna karşı çıkmıştır. İtalyanlar ise tereddütlerini sık sık dile getirmiştir. 5 Mart tarihindeki oturumda Venizelos'un meclisin basılmasına karşı çıkmıştı. Bu itirazını 10 Mart tarihindeki oturumda bu kez Signor Scialoja, yinelemiştir. Meclis, İstanbul'dan çıkarılırsa, Anadolu'da bir yerde toplanarak Mustafa Kemal için resmi bir örgütün çekirdeğini oluşturabilir ve bu da çok daha tehlikeli bir durum yaratabilirdi. Scialoja bir hatırlatmada bulunmuştur. Konsey, iki amaçla İstanbul'u işgal etmeye karar vermişti. İlki, Katliamların ve azınlıklara yönelik kötü muamelenin tekrarlanmasını önlemek için Türkiye'yi tehdit etmek, diğeri Müttefik hükümetlerinin, barış şartları Türklere iletildiğinde ellerinde bir taahhüt bulundurmaları ve kabul ettirmek için baskı uygulayabilmeleri içindi.[751]

Lord Curzon, işgal için kararlıydı[752] ve 13 Mart tarihli telgrafında Robeck'e, Müttefik Yüksek Komiserler, Yüksek Konsey'in talimatlarına rağmen kendisiyle birlikte hareket etmezse General Milne'e kendi sorumluluğunda hareket etmesi talimatını vermesi gerektiğini belirtmiştir.[753] Bu durumu ayrıca Fransız Büyükelçi Cambon'a aynı gün telgrafla açıklamıştır. Fransız Yüksek Komiserinin hükümetinden aldığı emirde işgalin hükümetler tarafından incelenene kadar ertelenmesine dair bilgi aldığını ve bu ertelemenin hata olacağını izah etmiştir. Amiral de Robeck'e, Yüksek Konsey'den aldığı talimatlara göre hareket etmesi gerektiğini ve Fransız veya İtalyan komutanların bu talimatlara rağmen onunla iş birliği yapmayı reddetmeleri halinde, General Milne'in kendi sorumluluğu altında hareket etmesi gerektiği emrini verdiğini açıklamıştır. Nitekim, Curzon bu katı ve kesin tutumu sonrası Fransızlar geri adım atmıştır. 14 Mart tarihli cevabında Fransız Büyükelçi, M. Millerand'ın Fransız Yüksek Komiseri Defrance'a, Yüksek Konseyin talimatlarını yerine getirmek için meslektaşlarıyla birlikte hareket etmesini talimat verdiğini bilgisini vermiş ve Amiral de Robeck'in bahsettiği

[751] *DBFP,* "Notes of an Allied Conferences held at 10 Downing Street, 10 March 1920", Vol. VII, no. 55, s. 450-452.
[752] Curzon eşine "Sabah boyunca Müttefikler Konferansı'na başkanlık ettim ve şu anda, saat 15:00'te, öğleden sonra yapacağım iki konuşma için bazı materyalleri bir araya getirmeye çalışıyorum. Türkiye ile yapılan antlaşma kötü gidiyor ve Konstantinopolis'te büyük sorunlarla karşı karşıyayız, bu yüzden endişeliyim". Ronaldshay, *a.g.e.,* s. 271.
[753] *DBFP,* "Earl Curzon to Amiral de Robeck, 13 March 1920", C. XIII, No. 21, s. 24.

talimatların muhtemelen Yüksek Konseyin 10 Mart tarihli kararından önce verildiğini söyleyerek bir hata olduğunu göstermek istemiştir.[754]

Bu gelişmelerin ardından Lloyd George ve Lord Curzon'un gayretleriyle, İstanbul'un Müttefikler tarafından işgal edilmesine karar verildi.[755] İşgalden 24 saat önce 15 Mart 1920 tarihli "Türkiye'deki Durumla İlgili Genelkurmay Memorandumu" başlıklı İngiliz Savaş Bakanlığı (War Office) tarafından hazırlanan rapor dikkat çekicidir. Anadolu'daki İngiliz ve Milliyetçilerin durumunun mukayese yapılırken İngiliz askeri gücü ortaya konmuştur. Rapora göre;

Siyasi güç, Milliyetçilere geçmiştir. Milliyetçi örgütlenme henüz tam olarak olmasa da yakında bağımsız olarak faaliyet gösterecek durumda olacaktır. Milliyetçiler, artık Ankara, Sivas veya Erzurum'dan etkin kontrol uygulayabilecek kadar yeterince yerleşmiştir. Müttefik kuvvetlerin Konya'dan çekilmesiyle, Konya da üs olarak Türkler için kullanılabilir hale gelebilir. Bu nedenle, Müttefiklerin İstanbul'daki Savaş Bakanlığı'nı işgal etmesi, askeri kontrol açısından çok fazla bir etki yaratmayabilir. Mevcut garnizonlarımızda bu personel tehlikeli derecede yetersizdir ve bu tür bir sefer için bu personel hayati önem taşımaktadır. Kısacası, İngiltere'nin askeri varlıkları, Britanya İmparatorluğu'nun ihtiyaçlarını karşılamak için ancak yeterli düzeyde olup, Batum, İstanbul ve Boğazlar, Filistin, Mısır ve Mezopotamya'daki İngiliz çabalarının ötesinde, mevcut güçlerle daha fazlasını yapmak mümkün değildir. İstanbul'un Müslümanlar için ne kadar önemli olduğu ortadır. İstanbul'daki 200.000'den fazla Müslüman nüfusun Türk olmadığını unutmamak gerekir. Propaganda ya da başka nedenlerle bu sorunun Hindistan'da büyük önem taşıdığı kesindir; ayrıca, önemli Türk unsurlarının bulunduğu Mısır'da da bu konu önemli bir faktördür. Ulusun büyük çoğunluğu savaştan bıkmış durumdadır. Ancak halk, topraklarının veya mülklerinin yabancı bir güce, özellikle Yunanistan veya Ermenistan'a teslim edilmesini önlemek için şiddetli bir mücadeleye hazırdır.[756] İstanbul'un işgalinin geniş çaplı bir tepki hatta büyük olaylara sebebiyet vereceği raporda ön görülmüş ancak İngiliz siyasiler çoktan kararını vermişti.

[754] *DBFP,* "Letter from Earl Curzon to the French Ambassador, 13 March 1920", Vol. XIII, no. 22, s. 25-26.
[755] Toplantı tutanakları için bkz. *DBFP*, "Notes of an Allied Conferences held at 10 Downing Street, 5, 8 and 10 March1920", Vol. VII, No. 38, s. 300-306, No. 50, s. 411-416, 419-422, No. 55, s. 45-457.
[756] *DBFP,* 15 March 1920, vol. XIII, no. 23, s. 26

Üç Müttefik Yüksek Komiseri 15 Mart günü işgal öncesi son toplantılarında İstanbul'un 16 Mart günü sabah saat 10'dan itibariyle işgaline ve askeri yetkililer tarafından gerekli tüm önlemlerin alınmasına karar verdiler. Bu önlemler şunları içermektedir: Harbiye Nezareti'nin ve Bahriye Nezareti'nin işgali, bu nazırlıklardan çıkan tüm emirlerin dolaylı kontrolü, vb.; posta, telgraf ve telefonların kontrolü; polisin sıkı kontrolü, işgal altındaki bölgede düzeni sağlamak için gerekli tüm düzenlemelerin çıkarılması ve uygulanmasıydı. İşgal kararına dair mektup sabah 9.40'ta Andrew Ryan tarafından Sadrazam Salih Paşa'ya şöyle tebliğ edilmişti; "Osmanlı Hükümeti'nden, Mustafa Kemal Paşa'yı ve diğer sözde "milliyetçi" hareketin liderlerini derhal kınamasını talep etmekle görevlendirildik. Bu liderlerin, özellikle Kilikya'da olmak üzere birçok yerde meydana gelen olaylar ve aşırılıklardan sorumlu oldukları şüphe götürmez bir gerçektir. Osmanlı Hükümeti'ne, benzer olayların veya aşırılıkların tekrarlanması halinde, Türkiye ile barış için öngörülen koşulların daha katı hale geleceğini ve halihazırda yapılmış olan tavizlerin geri çekileceğini bildirmeliyiz. Müttefiklerin İstanbul'daki askeri işgali, Barış Antlaşması'nın koşulları kabul edilip uygulanana kadar devam edecektir."[757]

Ancak her ne kadar sabah saat 10 itibariyle işgal kararı alınmış olsa da 16 Mart sabah 05.45'te İngiliz müfrezesi Şehzadebaşı'ndaki X. Kafkas Fırkası Karargâhı'nı basmışlar ve uyuya 61 Türk askerine ateş açmışlardı. Bu olay sonucunda beş Türk askeri şehit olurken on asker de yaralanmıştır. İngiliz tarafında ise bir er hayatını kaybederken bir er de yaralanmıştır.[758] İngiliz müfrezelerinin Kafkas birliklerinin bulunduğu Şehzadebaşı'nı seçmeleri tesadüf değildi. Tümen ve komutanı Kemalettin Sami Bey, Karakol grubuna[759] bağlıydılar. Kemalettin Bey saklanmayı başararak Anadolu'daki Milliyetçi harekete dahil olmuştur.[760]

---

[757] *DBFP,* "Admiral Sir de Robeck to Earl Curzon, 16 March 1920", vol. XIII, no. 24, s. 38-39

[758] İngiliz kaynaklarına göre yaralanan Türk askerlerinden bir tanesi daha sonra şehit olmuş, şehit sayısı altıya yükselmişti. Türk kaynaklarına göre ise toplam beş asker şehit olmuştur. (Bkz. Abdurrahman Bozkurt, *a.g.e.,* s. 336) bilgisini verirken diğer kaynaklarda altı Osmanlı Askerinin şehit edildiğini, 15 yaralı olduğu yazmaktadır. (Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 315); Fırat Gürkan Saylan, "İstanbul'un Resmen İşgali", *Öneri Dergisi,* (2014), C. 14, S. 41, s. 29.

[759] 16 Mart'a kadar faaliyetlerini ağırlıklı olarak İstanbul'da yürüten bu teşkilat, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gelişen Millî Mücadele hareketiyle iş birliği halinde, Osmanlı Devleti'nin silah ve cephane depolarının üçte birinin yer aldığı başta İstanbul olmak üzere diğer cephane depolarındaki silahları gizlice Anadolu'ya taşıyarak görevini ifa etmiştir. Bkz. Mehmet Akif Bal, "Millî Mücadele'nin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918-1920)", *Türk Dünyası Araştırmaları,* C. 130, S. 256, s. 103-148.

[760] Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul,* İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 112; A. Bozkurt, *a.g.e.,* s. 337.

İngiliz Tuğgeneral D. Shuttleworth'un emrinde bulunan Yüzbaşı John Luce, Harbiye Nezâreti'ni işgal etmekle görevlendirilmişti. Nezâreti işgal etmek üzere yapılacak operasyonun kodu "ZZ" olarak belirlenmişti. Shuttleworth, Harbiye Nazırı'na işgal hakkında bilgi vererek ona Wilson'un işgal hakkındaki mektubunu iletti. Shuttleworth daha sonra Genelkurmay Başkanı ile görüşerek durumu ona da anlattı. Harbiye Nazırı'na Türk birliklerinin kışlalarında kalmaları için talimat verdi. Shuttleworth'un müsaade edeceği acil işler dışındaki tüm işler durduruldu. İtilâf Devletleri 16 Mart 1920 günü işgal ettikleri Bahriye ve Harbiye Nezâretleri ile posta ve telgrafhaneleri kontrol altında tutabilmek maksadıyla komisyonlar kurmayı plânlamışlardı. İstanbul'un resmen işgali öncesinde İtilâf Devletlerinin sergilediği tutum, İngilizlerin kurulan kontrol komisyonlarında kontrolü sağlaması için gerekçe olarak kullanıldı. Milne ve Robeck, İtalyan ve Fransızlardan, İngiliz subayının başkanlığında kurulan kontrol komisyonlarına birer temsilci atamalarını talep ettiler. Ancak İtalyan ve Fransız yetkililer temsilci atamadılar. İngilizlerin nüfuzunun arttığını gören Fransızlar bundan vazgeçmişlerdir.[761]

Hükümetin Müttefiklerin milliyetçi liderlere karşı bir tür eylem planladığının farkında olmasına rağmen, işgale şaşırmıştır. Sultan Vahdettin ise her zaman Müttefik temsilcilerle çalışmak istediğini söyledi ve işgalden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. İtilâf temsilcileri ile her zaman iyi ilişkiler kurulmasından yana olduğunu, İstanbul'da önde gelen Milli Hareket taraftarlarının tutuklanması ile rahatladığını, zaten İtilâf Devletleri onları tutuklamamış olsaydı kendisinin tutuklama kararı almak zorunda kalacağını, bununla birlikte işgalden üzüntü duyduğunu ifade ederek İtilâf Devletlerinin saltanatla ilgili güvencelerinden dolayı memnuniyetini dile getirdi. Yüksek Komiserler, eylemin nedenlerini açıklayan bir bildiri yayınladılar. Müttefiklerin Türk idaresi altında kalacak bölgelerde Sultan'ın otoritesini korumak istediklerini belirttiler. İtilaf Devletleri, Türkleri İstanbul'dan mahrum bırakmama niyetini sürdürmektedir, ancak, yaygın ayaklanmalar veya katliamlar meydana gelirse, bu karar muhtemelen değiştirilecekti.[762] "Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde yeni bir Türkiye inşa etme umudunu yok etmeye çalışanların yanlış yönlendirmelerine kapılmamak" gerektiği uyarı ve tavsiyesi ise dikkat çekicidir. Bildirinin genel tonu, iyi niyetli Türkleri rahatlatıcı

[761] A. Bokzurt, *a.g.e.,* s. 337-344.
[762] Lord Curzon, 23 Mart tarihli bir notta, Yüksek Komiserlerin bu maddeyi uygulamaya koyma yetkisi olmadığını yazıp itiraz etmiştir.

niteliktedir. Asıl gaye, tüm Türklere, özellikle de taşradaki Türklere, İstanbul'un iyi davranmaları karşılığında rehin olarak tutulduğunu vurgulamaktı.[763]

Yüksek Komiserlerin notaları üzerine Sadrazam Salih Paşa şu yazılı cevabı vermiştir:

> "17 Mart 1920 Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Fevkalâde Komiserlerine: Zât-ı Âlîleri tarafından 16 Mart 1920 tarihiyle irsal buyurulan ve o tarihte saat 10.00'dan itibaren İstanbul şehrinin, Müttefik Devletler'in askeri işgali altına alınacağını bildiren müşterek notayı ve ilavesini almakla şerefyab oldum. Bu münasebetle, İstanbul'daki vaziyetin, müttefiklerin emniyetini tehdit edecek mahiyet- te olmadığını arz etmek isterim. Burada hiçbir karışıklık vukua gelmemiş bulunduğu gibi, herhangi bir karışıklığın zuhûru ihtimalini hatıra getirecek bir hal de mevcut değildir. Zaten Müttefik Devletler, her çeşit ihtimali bertaraf etmeye yetecek miktarda kuvvete maliktirler. Vaziyet böyle olduğuna göre, Hükümet-i Seniye, bu şekilde tedbir alınmasının sebebini anlayamamakta ve kendisinin en esaslı haklarına vurulan bu darbeyi protesto etmeyi, vazifesi icabından saymaktadır. Anadolu'daki harekâta gelince, bu harekâtı tevlid eden başlıca sebep; Aydın Vilâyeti'nin Yunan askerleri tarafından tamamen haksız bir şekilde işgal edilmesi ve bu askerin, kendilerine cürüm ortaklığı yapan yerli Rumların iştirakiyle kalkıştıkları işitilmemiş derecede müthiş ve tüyler ürpertici bir takım gaddarlıkladır ki, bu keyfiyet Zât-ı Âlîlerinizce de meçhul değildir. O sıralarda büyük bir Ermenistan ve Pontus Rum Devleti ihdas olunacağına dair ortalıkta deveran eden ısrarlı şâyialarla, endişe verici sair rivayât ve neşriyâtın vücuda getirdiği korku ve heyecan, bu harekâtın Küçük Asya'nın daha geniş sahaları üzerine yayılmasına yardım etmiştir. Hükümet-i Seniye, nüfuz ve iktidarının, mütareke müddetinin uzaması ve bu mütareke şartlarının tatbik edilme şeklinden dolayı, ehemmiyetli derecede azalması neticesinde, kontrolünden daha da kolayca çıkmış olan bu harekâta yabancı kalmıştı. Hükümet-i Seniye mevzui bahis hareketlerin müsebbipleri ve taraftarları tarafından îka edilebilecek tecavüzleri takbih ve tenkit etmekten başka bir şey yapamamakta idi. Babıâli bu vesile ile mütarekenin akdinden itibaren, Küçük Asya'nın hiçbir tarafında bir katli- am vuku bulmadığını bir kere daha beyana lüzum görmektedir. Maraş'taki vukuata gelince, bu hadiseler Müslümanlarla silahlı Ermeni müfrezeleri arasında cereyan eden çarpışmalardan başka bir şey değildi ve bu çarpışmalara da Ermeni müfrezeleri sebebiyet vermişti. Babıâli, bazı kimselerin bu çarpışmaları bir Ermeni katliamı şeklinde tasvir etmek istemiş bulunduklarına teessüf eder. Zât-ı Âlîleri, zikri geçen notada, bu türlü vakaların ve tecavüzlerin tekerrürü halinde Türkiye ile yapılması tasavvur edilen sulh şeraitinin daha da sertleşeceğini ve verilmiş olan imtiyazların geri alınabileceğini ilave ediyorlar. Memlekette bu gibi emniyeti sekteye uğratacak hallerin artık vukua gelmeyeceği ümidini memnuniyetle ifade etmek isterim. Ayrıca Müttefik Devletler'in, bazı zevât tarafından düşüncesizce îka edilen hareket ve söylenen sözlerin neticesini Osmanlı Milleti üzerine yüklemenin ve milletin mukadderatını,

[763] *DBFP,* "Admiral Sir de Robeck to Earl Curzon, 16 March 1920", vol. XIII, no. 24, s. 39; *DBFP,* "Admiral Sir de Robeck to Earl Curzon, 21 March 1920", vol. XIII, no. 29, s. 45; A. Bozkurt, *a.g.e.,* s. 358.

> iradesi haricinde vuku bulan tesadüfî bazı hâdisâta tabi kılmanın, adalete uygun olmayacağını lütfen teslim buyuracaklarından eminim. Müttefikler Âlî Konseyi'nin Türkiye hakkında vereceği kararlarda daha yüksek evsaftaki mütalaalar ve hislerden mülhem olacağından da şüphe etmiyorum."[764]

İstanbul işgaline Anadolu'dan tepki gecikmemiştir. Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcilerine, Amerika Birleşik Devletler dahil olmak üzere İtilaf Devletleri'nin Meclis başkanlarına ve tarafsız Dışişleri Bakanlarına 16 Mart tarihinde bir protesto telgrafı göndermiştir.

> Bu son darbe, hayat ve mevcudiyetini ne pahasına olursa olsun müdafaa etmeye azmetmiş olan biz Osmanlılardan ziyade, yirminci asır medeniyet ve insanlığının mukaddes saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet, vatan hissiyatı gibi bugünün insan topluluklarına esas olan bütün umdelere ve bu umdeleri vücuda getiren insanlığın genel vicdanına indirilmiştir.[765]

İngilizler, Mondros Mütarekesi sonra tehlikeli gördükleri şahısları Türk Hükûmeti vasıtasıyla tutuklatmayı tercih etmiştir. 16 Mart itibariyle artık bunu kendileri yapabilirdi. Robeck'in Curzon'a "Hıristiyan azınlıkları korumanın tek kesin yolu, Yunanistan dışındaki Müttefik kuvvetler tarafından tüm Anadolu ve Trakya'nın askeri işgali olacaktır" önerisini vermiş ve "Hristiyanların katledilmesinden veya bu katliamları durdurmamaktan sorumlu olan yetkililer veya diğer kişilerin cezalandırılmasını" da teklif etmiştir.[766] İtilaf Devletleri güçlerinin gerçekleştirdiği kovuşturma ve tutuklamalardan saltanat ailesi de etkilenmiştir. İşgal kuvvetleri uzun süredir gözaltında tuttukları Veliaht Abdülmecid Efendi'nin evini kuşattıktan sonra yaptıkları aramalarda çok sayıda belge ve kitaba el koyarak onu tutukladılar. İşgal kuvvetleri tutukladıkları Şehzade İbrahim Tevfik ve hanımını bir gün gözaltında tutmuşlardır.[767] Yapılan diğer operasyonlarda; Harbiye Eski Nazırı Mahmut Cemal Paşa (Mersinli) saat 06.00'da yüz kişilik bir müfreze ile evi sarılarak çıkarılmış, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Eski Reisi (Genelkurmay Başkanı) İsmail Cevat Paşa (Çobanlı) ise; Nişantaşı'ndaki konağından bir İngiliz müfrezesi tarafından çıkarılarak gözaltına alınmıştı.[768]

İngilizlerin asıl hedefi ise işgal öncesi kararlaştırıldığı gibi meclisti. 16 Mart'ta Yüzbaşı John Bennet'in gönderdiği İngiliz polisleri Meclis-i Mebusan'a girerek Sivas Mebusları Hüseyin Rauf Bey ile Vasıf Bey'i (Kara Vasıf) ve Edirne

[764] G.F. Saylan, *a.g.m.,* 26-27.
[765] M. K. Atatürk, *a.g.e.,* s. 317.
[766] *DBFP,* "Robeck to Earl Curzon, 1 April 1920", vol. XIII, no. 39, s. 53-54.
[767] A. Bozkurt, *a.g.e.,* s. 365.
[768] G.F. Saylan, *a.g.m.,* s. 35.

Mebusları Ahmet Şeref (Aykut) ve Ahmet Faik Beyleri tutuklamak istemişlerdi. Bu sırada mecliste bulunan milletvekilleri, İngilizlerin bu isteğine karşı çıkmışlar, adı geçen mebuslara asker elbisesi giydirilerek veya denetim altında olmayan Ayan Dairesi'nden geçerek meclis binasından çıkıp gitmeleri ve teslim olmamaları için tavsiyede bulunmuşlardı. Ancak bu teklifi kabul etmeyen Rauf Bey,[769] İngiliz görevlilerinden, "Müzakere halinde bulunan Meclis'ten Rauf Bey'i cebren aldık"[770] ibaresi yazılı ve imzalı bir belgeyi almak suretiyle, diğer arkadaşlarıyla birlikte teslim olmuştu. Basın mensuplarına yönelik tutuklama faaliyetlerine de girişilmiş, Matbuat Cemiyeti Başkanı ve Tevhid-i Efâr Gazetesi sahibi Ebuzziyazâde Velet Efendi, İleri Gazetesi sahibi Celal Nuri (İleri) Bey, Vakit Gazetesi sahibi Ahmet Emin (Yalman) Bey, Alay Dergisi Baş yazarı Enis Avni (Aka Gündüz) Bey ve Hâdisât Gazetesi Başyazarı Süleyman Nazif Bey tutuklanmıştır. Yenigün Gazetesi'nin sahibi ve Başyazarı Yunus Nadi Bey ise; matbaası basılarak tutuklanmak istenmiş fakat bulunamamıştı.[771]

İstanbul'da yapılan bu tutuklamalara misilleme olarak Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da bulunan İtilaf Devletleri asker ve subaylarının tutuklanması emrini vermiştir. Bu emir gereğince Doğu Anadolu'da İngilizler adına önemli misyonla bulunan ve aynı zamanda Curzon'un yeğeni Alfred Rawlinson dahil olmak üzere İngiliz asker ve subaylar tutuklandı.[772] Curzon, Mustafa Kemal'e, İtilaf Devletleri'nin yakın zamanda onun birkaç arkadaşını ve iş arkadaşını tutukladığını ve bunların Kilikya'daki Ermeniler için rehin tutulacağını hatırlatılmasını İstanbul Hükümeti'nden talep etmiştir.[773]

İşgal sonrası İtilaf Devletleri, Salih Paşa Hükümeti'nden Millî Mücadele'nin öncü kadrosunu tanımadığını ilan bir bildiri yayınlaması için resmi

[769] İstanbul'un işgali öncesi Rauf Bey, 11 Mart günü Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, güvenilir İtalyan kaynaklarından Millî Mücadele yanlısı isimlerin tutuklanacağını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya dönme çağrısına rağmen Rauf Bey: "Evvelce kararlaştırdığımız gibi, namus borcumuzu yapacağız. Meclisi bastırmak için orada kalacağız. Aksi takdirde bize güvenerek burada kalanlar kendilerine haber verilmeden aralarından ayrılışımıza muğber [dargın] olurlar da içtima devam ederlerse, o zaman meclisin Ankara'da toplanması meselesi ciddî şekilde tehlikeye girer" cevabını vermiştir. Bkz. Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, C. II, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.27-31.

[770] Kazım Karabekir'in hatıralarında Rauf Bey'in almış olduğu karara yer verilir: "Rauf Bey sordu: 'Acaba İngilizler dediğini yapacak mı? Yoksa birçok müessirat altında İstanbul Meclisi de felaketli bir sulh esasatını kabul edecek mi?'. 'Bence muhakkak. Hele Hey'eti Temsiliye'den bir iki sima da görünürse daha katidir.' Rauf Bey 'Öyle ise ben Mecliste bulunmaya razıyım. Her ne tarzda olursa olsun İngilizlerin taarruzuna ilk evvel göğsümü ben gereceğim. Ta ki sizler milli birliği temine ve milli hükümeti tesise muvaffak olun,' dedi. Rauf hayatıyla bunu temin edecekse iş pek kolaydır. 'Rauf Bey' dedim, 'belki seni kaybederiz. Fakat muvaffakiyetimiz kat'î olur." Bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960, s. 380.

[771] R. Orbay, *a.g.e.,* s. 37-38; G.F. Saylan, *a.g.m.,* s. 35-36.

[772] A. Bozkurt, *a.g.e.,* s. 369.

[773] *DBFP,* "Curzon to Robeck, 3 April 1920", vol. XIII, no. 41, s. 57.

talepte bulundu. Hükümet, Millî Mücadele'yi reddetmeye hazır olmasına rağmen bildiri metninde bazı noktalarına karşı çıkmıştır. Hükümet, Anadolu'daki milliyetçi hareketin, Yunan işgali ile Yunan mezaliminin ve ayrıca, büyük bir Ermenistan ve Pontus kurulacağına dair haberlerden dolayı ortaya çıktığını savunuyordu. Bunun reddi üzerine 26 Mart'ta ikinci kez bu talep yinelendi. 28 Mart 1920 tarihinde hükümet bir nota ve bir taslak hazırlayarak Yüksek Komiserlere iletti. Taslak metinde Mili Mücadele Hareketi'nin nasıl ortaya çıktığından bahsedilirken İzmir ve çevresinin işgali ile yaşanan trajik olaylardan sonra Müslümanların meşru haklarını, hayat ve haysiyetlerini savunmak için harekete geçtikleri anlatılmıştır. Bununla beraber hiçbir resmi vazifesi olmayan Mustafa Kemal Paşa'nın aşırı hareketlerde bulunduğu, bazı Milliyetçi Hareket liderlerinin de aynı şekilde devlete zarar verdikleri ve bu hareketlerin Osmanlı Hükümeti tarafından tasvip edilmediği nota da yer alıyordu. Yüksek Komiserlerin Salih Paşa Hükümeti'nden eksiksiz olarak istedikleri; "Mustafa Kemal Paşa ve diğer Milliyetçi Hareket liderlerinin meşru hükümetin emirlerine uymadıklarını ve hükümetin gayesi dışında faaliyette bulunduklarını açıklaması ve onları tanımadığını açıkça ilân etmesi" idi. 1 Nisan 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti, tutumunu ve görüşünü haklı olduğunu bildiren bir nota hazırladı. Bu notada Yüksek Komiserler tarafından talep edilen "feci metnin" kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır. Aynı günün akşamı H. Lamb ile görüşen Hariciye Nazırı, Yüksek Komiserlerin düşüncelerini değiştirmemeleri halinde hükümetin istifa edeceğini açıkladı. Ancak Yüksek Komiserlerin düşüncelerinde herhangi bir değişiklik olmadı. Yüksek Komiserlere bundan başka bir cevap vermeyen Salih Paşa Hükümeti 2 Nisan 1920 tarihinde istifası ederek meseleyi kökten halletmiş oldu. İstifa sonrası Sadrazam olarak atanan Damat Ferid Paşa Yüksek Komiserlerin taleplerine karşılık verecek yapıda bir hükümet kuracaktı. Bildiri yayınlayarak Millî Mücadele hareketini açıkça suçlamış ve devam eden süreçte dini fetvalarla suçlamalarını halk nezdinde daha geçerli olmasını ummuştur.[774]

İngiliz siyasi ve askeri kesimde işgalin önemi ve amacı üzerine görüş ayrılıkları bitmemiştir. Örneğin Robeck, işgalden sonra dahi İngilizlerin barış koşullarını yumuşatarak bunları kabul etmeye hazır Türk unsurların Sultanın yanında yer aldığı bir blok politikası izlenmesini Curzon'a tavsiye ediyordu. Aşırı

[774] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye: 1920,* Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010, s. 47-49.A. Bozkurt, *a.g.e.,* s. 377-378.

milliyetçiler ile ılımlılar arasındaki çekişmede taraf seçilmişti. Bu nedenle İstanbul işgal edilmişti.[775] Avam Kamarası'nda konuşan Henry Asquit, İngiliz kamuyounun, İstanbul'un uzun vadede stratejik ve diğer açılardan hâkim konumunun bağlı olduğu Boğazların kontrolünün artık Osmanlı Hükümeti'nin elinde olmayacağını kabul ettiğini dile getirmiş. Ancak hükümetin fiilen Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasından yana olmasına karşın verdiği tavizden şikayetçiydi. Bunun nedenini hükümetin, Hindistan'daki Müslüman vatandaşlarının, duygularını, dini duygularını, ifada etmelerine boyun eğmesine bağlamıştır.[776] Keza Montagu da Müslüman dünyasının hislerinin dikkate alınmasını ve bunun İngiliz çıkarları için ne kadar mantıklı olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Sultanı-Halife'nin sınırlı bir etkinlikle kutsal savaş başlatması neredeyse imkânsız olsa da, Müslüman dünyasının tepkisini dikkatle hesaba katmak gerektiğinden, bu gerçeği tamamen göz ardı etmek tehlikeliydi. Montagu'nun defalarca söylediği gibi, İngiltere'nin Türkiye ile ulaşmak istediği barış, İngiliz İmparatorluğu'nu bozmamalıydı. Öncelikle, İstanbul'un elinde tutulması, başbakanın vaadinin kısmi olarak yerine getirilmesi olarak yapılmalıydı.[777]

Resmen işgal ile kutsal mekan Ayasofya üzerine İtilaf Devletleri kendi aralarında görüşmeler yapmıştır. Londra'da 10 Nisan 1920'de Dışişleri Konferansı'nda Ayasofya Cami'nin güvenliği için General Milne'den gelen rapor okunmuştur. General Milne'nin Savaş Bakanlığı'na yolladığı raporda;

> Türkiye açısından barış şartlarının tatmin edici olmaması hâlinde Ayasofya'nın tahrip edilmesine yönelik hazırlıklar yapıldığına dair sürekli raporlar alınmaktadır. Cami, Türk silahlı muhafızları tarafından tutulmaktadır ve herhangi bir askerî müdahale girişimi kesinlikle olaylara yol açacak ve muhtemelen yapının tahrip edilmesiyle sonuçlanacaktır. Güvenliğinin barış şartlarından biri hâline getirilmesini öneriyorum; zira güvenliğinden sorumluluk alamam.

Diyerek sorumluluğu siyasilerin olduğunu ifade etmiştir. Ancak Konferans şu kararı aldı: Ayasofya'nın güvenliği için antlaşmaya herhangi bir özel maddenin eklenmesinin bir faydası olmayacaktır.[778]

---

[775] *DBFP,* "Robeck to Earl Curzon, 25 March 1920", vol.XIII, no. 32, s. 48.
[776] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/mar/25/foreign-affairs. HC Deb 25 March 1920 vol 127 cc 640.
[777] Neşe Özden, *a.g.m.,* s. 860.
[778] *DBFP,* "British Secretary's Notes of a Conference of Foreign Ministers and Ambassadors, held in Lord Curzon's Room at the British Foreign Office, Whitehall, London, S.W.1, on Saturday, April 10, 1920" vol. VII, no. 79., s. 735.

3.3.Sevr Antlaşması ve Uluslararası Komisyon Planı

12 Şubat 1920 tarihinde Fransız-İngiliz görüşmeleri II. Londra Konferansı adıyla yeniden başlamıştı. Londra Konferansı, İstanbul, Boğazlar, kapitülasyonlar ve mali denetim konularında çalışmalarını bitirerek bir karara varmıştır. İtilaf Devletleri, San Remo Konferansı'nda Sevr'e son şeklini vermek amacıyla 24 Nisan 1920'de bir anlaşma imzalamıştır. San Remo'daki antlaşmanın özeti: (1) Sultan'ın İstanbul'da kalması; (2) Müttefiklerin Avrupa Türkiye'sini ve Boğazları işgal etme hakkı; (3) Trabzon veya Erzurum'u kapsamayan, ancak denize çıkışı olan bir Ermenistan devletinin kurulması; (4) Türkiye'nin Suriye, Filistin, Mezopotamya, Arabistan ve Ege adalarını terk etmesi.[779]

Curzon, De Robeck'e yazdığı mektupta diplomasinin doğasındaki uzlaşıya dikkat çekerek şu ifadeleri kullanmıştı: "Şahsen daha farklı bir antlaşma yapmayı tercih ederdim; fakat hiçbirimiz her istediğini tam anlamıyla elde edemez. Yine de pek çok hususta... arzuladığım sonucu aldım." Nitekim Curzon ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı için en kritik mesele Boğazlar'ın statüsüydü; söz konusu antlaşma da Boğazlar'ın gelecekteki rejimine ilişkin İngiliz çıkarlarını fazlasıyla karşılayan hükümler barındırmaktaydı.[780]

Anlaşmadan bir süre sonra, 11 Mayıs 1920'de İtilaf Devletleri hazırladıkları Sevr Tasarısı'nı Osmanlı Hükümeti'ne tebliğ etmiştir. Sadrazam Damat Ferit Paşa, 6 Haziran'da barış şartları hakkında Amiral de Robeck ile görüşmüştür. Paşa, konuşmasına, İtilaf Devletleri'nin Türk hanedanını veya halkını Türklerin savaşa girmesinden sorumlu tutmadıkları ve cezalandırma değil, adil bir barış öngördükleri yönündeki inancını vurgulayarak başlamıştı. Trakya konusuna değinerek kendisine göre Müslümanların çoğunlukta olduğunu gösteren istatistiklere atıfta bulundu. Sultan ile Asya'daki egemenlik alanları arasında boğazlar bölgesinde fiilen tek egemen olacak olan uluslararası komisyonunun oluşturulmasını bir kez daha reddetti. Boğazların serbest kalmasının, sadece boğazların her iki yakasının işgal edilmesi ve İtilaf Devletleri'nin seçtiği kadar donanma kuvvetinin denizde bulundurulmasıyla tam olarak sağlanabileceğini vurguladı.[781]

---

[779]. Harry N. Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923,* University of Oklahoma Press, 1931, s. 243; https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/apr/29/prime-ministers-statement.
[780] Gill H. Bennett, *British Foreign Policy During The Curzon Period, 1919-1924*, Macmillan, London 1995. S.81.
[781] *DBFP,* "Robeck to Curzon, 10 June 1920", vol. XIII, no. 78, s. 81-82.

Türk Hariciyesi ise 25 Haziran 1920'de geniş kapsamlı ve şartlarının neden uygulanamayacağına dair sağlam gerekçeleriyle sunulmuş bir cevap yazısı ile karşılık vermiştir. Bu yanıt yazısına, öncelikle, teklif edilen barış şartlarının 28 Haziran 1919 tarihli Versay Antlaşması'ndaki barış şartlarına nazaran daha hafif olması beklentisinin karşılanmamasıyla başlangıç yapılmıştır. Osmanlı Devletinin bağımsızlığına en ağır saldırılar içerdiği, İstanbul'da Padişah ve Osmanlı Hükümeti'nin yanında, kurulacak Boğazlar Komisyonunda Bulgaristan'ın bile temsilcisi varken Osmanlı Devletinin temsilcisi olmayacağı, uluslararası işgal kuvvetleri komutanlığına Osmanlı jandarmasının bağımlı tutulduğu, herhangi bir saldırıya karşı savunmada bulunmak olanağının ellerinden alınarak başkentin bile top menzili içinde bulundurulacağına dair maddelerden duyulan rahatsızlıklar vurgulanmıştır. "İstanbul, yalnız Türkiye'nin başkenti değil, ulusun can damarı, Türk tarihinin ölmez anıtı, Osmanlı soy birliğinin simgesidir. Türkiye, bir bütün olarak yaşayabilmek için, İstanbul'dan ayrılamaz; onu bu kentten yoksun bırakmak, yüreğinden vurmak, geçmişini yok etmek, geleceğini felce uğratmak" olduğundan İstanbul'un manevi değerinin altı çizilmiştir. Bu nedenle verilen tasarı metindeki 36. Maddede başkent İstanbul Türklerde ve Sultan'ın hakları korunurken bu bir şarta bağlanmıştır. Türkler, azınlıklarının haklarına dürüst, bir biçimde saygı göstermekte kusur ederse, İtilaf Devletleri bu hükmü değiştirme hakkını saklı tutmuştur. Osmanlı Hariciyesi ise bunu kabul edilemez bulmuştur. Çünkü, "söz konusu hükümlerin doğal sonucundan olacağı üzere, başkent ile ülkenin öteki kesimleri arasında bağlar, ortalık karıştırıcılardan birkaç kişinin kışkırtmaları, ya da hırslı komşuların zorlamaları yüzünden, kesilmiş olacaktır."[782]

Boğazlar hususunda iki çeşit hüküm vardır: Birincisi, "siyasal hükümler"de yazılı olan, ulaşım özgürlüğüne ilişkin maddeler; ikincisi, "askeri hükümler" de yazılı olan, askeri güvenliğe ilişkin maddeler. Boğazların idaresi için daha önce ifade edildiği üzere bir komisyonun teşekkülü hedeflenmiştir. Yanıt yazısında bu komisyon, "bir çeşit Devletlerarası hukuk kişiliği edinecek, bir Devlet olmaksızın, özel bir bayrağı, bütçesi, örgütü, yasama ve yönetim yetkileri, vb. olacak, yetkileri Osmanlı egemenliğine ve yönetimine önemli kısıtlamalar" getiren bir yapı olarak tanımlanmıştır. Bu ayrıca Milletler Cemiyeti'nin koyduğu evrensel hukuk ilkelerine aykırı olduğu ifade edilmiştir. İlaveten Wilson İlkeleri'nin 12. Maddesine

[782] Seha Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri, (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler),* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s. 7-14.

göre: “Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kesimlerine bağımsızlık ve güven sağlanacaktır. Çanakkale Boğazı'na gelince, bu, uluslararası yükümlülükler altında özgür bir geçit olarak bütün ulusların ticaretine ve gemilerine sürekli olarak açık bulunacaktır.” Bu madde göz önüne alınarak Osmanlı Hariciyesi altı maddelik tespitte bulunmuştur:

> 1. Antlaşma tasarısı, Boğazlar’da hiçbir zaman uluslararası hukuksal ve siyasal bir yönetim kurmuyor.
>
> 2. "Birtakım" Devletler yararına siyasal ve askeri bir yönetim kuruyor ki, böyle bir yöntemin yol açacağı uluslararası sakıncaların tümüyle karşılaşılmış bulunacaktır.
>
> 3. Boğazlar’da gemilerin özgürce ulaşımının sağlanması için hiçbir gerek yokken, Türkiye'nin bağımsızlık hakkını, var olma hakkını ve güvenliği hakkını doğrudan doğruya çok ağır bir biçimde sarsmış oluyor.
>
> 4. Söz konusu rejim, Devletler dışında ve Milletler Cemiyeti'ni temsil etmeyecek olan uluslararası bir tüzel kişi yaratıyor.
>
> 5. Türkiye'nin uluslararası durumu, kendisinden kopartılan topraklarda kurulan yeni Hükümetlerin durumundan, birtakım görüşlere göre, daha aşağı olacak. Çünkü, bunlar, kendi halklarının istekleri uyarınca Milletler Cemiyeti'nce saptanmış bir Devletin *mandat'*sına verilecek ve bu Devlet, Milletler Cemiyeti Konseyine, *mandat*'nın uygulanış biçimine ilişkin olarak vakit vakit hesap vermek zorunda olacaktır.
>
> 6.Andlaşma tasarısının kurduğu rejim, izlenilen amaç uyarınca, Boğazlar'ın uluslararasılaştırılmasını sağlamak şöyle dursun, tam tersine, bunların bir başka Devletin egemenliğine geçmesini kolaylaştıracak.[783]

Osmanlı Hariciyesinin bu cevap mektubu İtilaf Devletleri nezdinde hoş karşılanmamıştır. İstanbul ve Boğazlar dahil olmak üzere tüm hükümlere yönelik muhalif görüşler bu yazıda yer almıştır. Bu da Osmanlı tarafının barış şartlarını kolay kolay kabul etmeyeceğini göstermiştir. İtilaf Devletleri bu bilinçle sert ve tehditkâr ültimatom niteliğinde bir yanıt hazırlamıştır. Bu yazıda Osmanlı Devleti’ne bir nevi nankör yakıştırılması yapılmıştır. İtilaf Devletleri kendisinin düşmanlık amaçlayan bir zihniyette olmadığı gibi Osmanlı Devleti’nin Boğazları kapayarak Rusya’ya yardıma engel olmasıyla savaşı en az iki yıl uzatması ve milyonlarca insanın ölmesine neden olmasıyla insanlığa kötülük yapmasından dolayı suçlanmıştır. Barış şartlarının tasarısında İtilâf Devletleri, “Boğazlar Komisyonuna bir Osmanlı temsilcisinin alınması dışında hiçbir değişiklik

[783] S. Meray, O. Olcay, *a.g.e.,* s. 14-17.

yapmayacaklarını"[784] belirterek Osmanlı Devleti'ne 27 Temmuz'a kadar süre vermişlerdir: "Eğer Osmanlı Hükümeti antlaşmayı imzadan kaçınır veya antlaşmanın maddelerinin yürütülmesini sağlamak konusunda güçsüz bulunursa, Müttefikler bu kararı yeniden inceleyecek ve bu defa Türkiye'yi Avrupa'dan sonsuza dek kovmak durumuna girebileceklerdir. Osmanlı Devleti'ne bu antlaşmayı kesinlikle kabul etmesi için 10 gün süre verilmiştir."[785]

İtilaf Devletleri'nin bu baskısı sonrası Osmanlı Hükümeti, az değişikliklerle Sevr Barış Antlaşması'nı 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalamıştır.

3.4.Türk Zaferine Doğru İstanbul ve Boğazların Durumu

İngilizlerin, İstanbul'a bağlantısını kesmek için demir yolunun, Geyve civarında tahribi ve Boğazın, Anadolu'daki kuvvetler elinde olması çok kritikti. Bu işle görevli, Bilecik Mevki Komutanı Yüzbaşı Rıfat'ın (30 piyade, bir miktar süvari ve millî kuvvetten ibaret) birliğiyle, Lefke (Osmaneli) civarındaki Canbazkaya köprüsünü tahrip ettiği haberi, İngilizleri telaşa düşürdü. 20 Mart'ta Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Bey, Eskişehir'e hâkim tepeleri tutarak İngiliz ordugâhını tamamen kuşatmış ve derhal şehirle istasyonu boşaltarak İzmit'e çekilmelerini ve bir saate kadar olumlu cevap verilmediği takdirde harekete geçeceğini İngiliz komutanına ihtar etmişti. İngiliz Albay Hart bu ültimaton üzerine telaşa düşerek üç askerî trenle Eskişehir'i boşalttı, İngilizler çekilirken bıraktıkları bol miktarda malzeme ve yiyeceklerden faydalanıldı. Ali Fuat Paşa, İngilizlerin Eskişehir'i boşalttıkarını, Lefke civarındaki Canbazkaya köprüsünün tahrip edildiğini ve İngilizlerin köprüyü onarmaya başladıklarını bir raporla Ankara'ya bildirmiş ve şu teklifi yapmıştı: "İngilizler Anadolu'ya muhtemelen kuvvet göndermeyebilir. Fakat buna karşılık Yunanlıları taarruza teşvik edebilirler. Bu sebeple Geyve boğazından itibaren demir yolları kontrol altına alınmalıdır."

Fiilî durumda, İngiliz birlikleri Lefke'nin doğusundaki köprüyü tahrip ederek Mekece istikametinde geri çekilmeye başlamıştır. Türk Millî Mücadele kuvvetleri ise iki ayrı koldan bu birlikleri takibe geçmiştir. 25–26 Mart gecesi, sol kol Mekece'nin güneydoğusundaki Ericek–Çerkezköy hattına, sağ kol ise Akhisar'ın

[784] Londra'daki konferansta taslak metin hazırlanırken Curzon, Fransızların Türklerin komisyon yer alması teklifine, Türkiye'nin yenilmiş bir devlet olarak Yunanistan ve Romanya ile eşit şartlara tabi tutulamayacağı gerekçesiyle muhalefet etmiştir. *DBFP,*
[785] Meray, Olcay, *a.g.e.,* s. 31-34.

güneyinde yer alan Kozan Köyü'ne ulaşmıştır. Takip eden günlerde ileri harekâtını sürdüren birlikler, 28 Mart'ta Geyve'ye varmış ve 24'üncü Tümen karargâhı buraya intikal ettirilmiştir. Mondros Mütarekesi'nden bu yana İngilizlerle gerçekleştirilen ilk silahlı çatışma Lefke çevresinde meydana gelmiş ve bu çatışmada İngiliz birliklerine yaklaşık otuz kişilik kayıp verdirilmiştir. Bu gelişmenin ardından İngiliz kuvvetleri Geyve'den de çekilerek birliklerini tamamen İzmit bölgesinde toplamıştır.[786]

15 Haziran 1920'de Milliyetçiler İngiliz kuvvetlerini kuşattı ve saldırdı. De Robeck Londra'ya şunları bildirdi: "İzmit Körfezi'ndeki Milliyetçilerle aktif olarak meşgulüz. Askeri durum "tatmin edici değil" olarak nitelendirildi, ancak İngiliz kuvvetlerinin daha fazla emekliliği önerilmedi, çünkü bu durumu daha da güçleştirecekti. De Robeck, kontrolü korumak için hemen güçlü takviyelere ihtiyaç duyulduğunun altını çizdi. İtilaf Devletleri kuvvetlerin yetersizliği nedeniyle Lloyd George önderliğindeki Yüksek Konsey, Yunan Ordusu'nun Küçük Asya'da ilerlemesi için Venizelos'a izin verdi. 17 Haziran 1920 tarihinde Britanya Kabinesi'nin aldığı karar ise şu şekildeydi: "Türkiye ile barış antlaşmasına ilişkin olarak Britanyalı tam yetkililerin son derece güçlü ve hatta dramatik bir siyaset çizgisi benimsemiş olmaları dikkate alındığında, Mustafa Kemal gibi bir eşkıya karşısında İstanbul'dan çekilmek, Doğu'daki itibarımıza yıkıcı bir darbe vurmak anlamına gelecektir."[787] Lloyd George, bölgedeki İngiliz çıkarlarını korumak için doğrudan İngiliz askeri kullanmak yerine Yunanistan'ı bir "vekil" olarak kullanma yoluna gitmişti.

İzmit'e saldırı, 17 ve 18 Haziran'da iki bakanlar toplantısında tartışıldı ve Churchill, bölgedeki İngiliz askeri varlığının kritik durumunun açığa çıkarılmasıyla tartışmaya hâkim oldu. Görünüşe göre, Konstantinopolis ve Boğazları terk etmenin bariz bir alternatifi hiç düşünülmedi. İngiliz Hükümeti tarafından. Bunun yerine, Konstantinopolis'teki İngiliz kuvvetlerinin, Filistin'den transfer edilecek birliklerle takviye edilmesine karar verildi.[788] İngiliz Gizli İstihbaratının Dışişleri'ne yolladığı 13 Temmuz 1920 tarihli rapor, "Milliyetçilerin, İzmit'teki İngiliz mevkilerine yönelik harekâtı başarılı olsaydı, İstanbul'da ve diğer yerlerde durumunun güç

[786] *Türk İstiklal Harbi (TİH) Batı Cephesi, (4 Eylül 1919- 9 Kasım 1920),* C. II, Kısım II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 100-101.
[787] Eleftheria Daleziou, *a.g.t.,* 130.
[788] TNA/CAB, 23/21, 17-18 June 1920.

kazanacağını ve artan bir şekilde sempati toplayacakları" bilgisini vererek uyarıyordu. Bu çatışmadan bir hafta sonra İstanbul'da Millî Mücadele kuvvetleri yine İngilizlere saldırmıştır. İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından Dışişleri'ne gönderilen 4 Ağustos 1920 tarihli raporda, 21 Haziran'da Çamlıca tepesindeki İngiliz mevkilerine sayıları 150 kadar Milliyetçi kuvvetin saldırdığını ve çatışma sonunda İngiliz askerleri tarafından püskürtüldükleri ifade edilmiştir.[789]

İstanbul'un 16 Mart'ta işgaline giden süreçte ayrılık noktasına gelen İtilâf Devletleri Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türklerin silahlı güçleri olan Türk Millî Mücadele kuvvetlerinin İstanbul'a yönelik bir harekâtından çekindikleri için Türklere karşı yeniden ortak bir cephe kurdular. Fakat bu cephenin güçlü bir yapıya sahip olduğu söylenemezdi. Fransız Hükümeti, İzmit Yarımadası'nın Türk Millî Mücadele kuvvetlerine karşı korunması gerektiğini kabul ettiğinden, bu konuda İngiltere ile yakın bir iş birliğine hazır olduğunu ortaya koymuştur. Bu iş birliğinin uyumlu bir şekilde yürütülebilmesi için, İstanbul'un savunmasının iki ayrı bölgeye ayrılmasını önermiş; İzmit Yarımadası ile Boğaz'ın Asya yakasının güvenliğinin İngilizlere, Avrupa yakasının ise Fransızlara bırakılmasını teklif etmiştir. Ayrıca, İngilizlerin Anadolu'dan, Fransızların da Trakya'dan sorumlu olduğu görüşünü savunan Fransız Hükümeti, İstanbul'un Anadolu yakasında General Milne'nin, Avrupa yakasında ise bir Fransız subayının gerekli savunma hazırlıklarını üstlenmesini önermiştir. Fransızların söz konusu teklifi, Curzon'un sert tepkisine yol açmıştır. Curzon, savaş süresince ve savaşın ardından İngiliz birliklerinin pek çok bölgede Fransız başkumandanlarının emri altında görev yaptığını hatırlatarak, buna rağmen Fransızların İstanbul ve çevresinde İngiliz Başkumandanının otoritesini kabul etmeyi reddetmelerini anlamakta güçlük çektiğini ifade etmiştir. İtalyanlar ise Ekim 1920 itibariyle kesin olarak İstanbul'a asker göndermekten vazgeçmiştir.[790]

Amiral de Robeck, çok acil koduyla Lord Curzon'a İstanbul, Boğazlar ve civarında yaşanan gelişmelere ve alınması gerektiğini düşündüğü önlemlere dair telgraf göndermiştir. General Milne, İzmit bölgesinde hükümete bağlı Türk birliklerinin mevcut mevzilerini koruyamayacaklarını ve geri çekilme niyetinde olduklarını bildirdiklerini rapor etmiştir. Bu gelişme, İzmit'te konuşlu İngiliz

[789] Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.,* s. 145-146.
[790] A. Bozkurt, *İşgal Yönetimi,* s. 395-401.

birliklerini, Boğaz'a doğru ilerleme niyetini açıkça beyan eden Milliyetçi güçlerle doğrudan karşı karşıya bırakma riskini doğurmaktadır. Müttefiklerin İstanbul'u askerî olarak işgal etmelerinin başlıca gerekçelerinden biri, başkent ve çevresinde giderek artan Milliyetçi faaliyetlerin engellenmesiydi. Bu çerçevede, İngiliz birliklerinin İzmit'ten çekilmesi ve İzmit Yarımadası'nın Milliyetçi güçlerin denetimine bırakılması, Milliyetçilerin Boğaz'ın Asya kıyısında ya da bu bölgeye yakın bir konumda bulunmalarına imkân tanıyacağından, İstanbul'daki askerî konumu ciddi biçimde zayıflatacaktır.

Ayrıca, İzmir bölgesi Barış Antlaşması hükümleri uyarınca askerden arındırılması ve denetim altında tutulması öngörülen alanlar içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle birliklerin İzmit'ten daha geride bir hatta çekilmesi son derece sakıncalı görülmekte ve açık bir zafiyet göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Milliyetçi güçlerin İzmit'e veya İzmit Yarımadası'na girişini engellemeye yönelik gerekli askerî tedbirlerin alınması ve Milliyetçi birliklerin ilerlemesi hâlinde ateş açılmasını öngören bir savunma hattının belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Aynı doğrultuda, donanmanın kara birliklerine destek sağlaması ve İzmit suları ile İzmit Yarımadası'nın Şile yönüne uzanan kuzey kıyılarının denetim altında tutulmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. İzmit Yarımadası üzerindeki kontrolün sürdürülmesi, yalnızca İngiliz çıkarları açısından değil, aynı zamanda Fransız ve İtalyan çıkarları bakımından da stratejik önem taşımaktadır. General Milne, Milliyetçi güçlerin hedeflerini hayata geçirmeleri hâlinde İzmit Yarımadası'nın savunulabilmesi için en az bir tümenin gerekli olacağını öngörmektedir. Bu çerçevede, Fransız ve İtalyanların üzerlerine düşen askerî yükümlülükleri yerine getirmeleri büyük önem arz etmektedir. Fransızların, Müttefiklerin politika konusunda görüş birliği içinde olduklarını göstermek amacıyla General Milne'in emri altında İzmit'e bir kuvvet göndermeleri; İtalyanların ise önerildiği üzere Çanakkale'nin Asya yakasını devralarak, hâlihazırda Çanakkale'de konuşlu İngiliz birliklerini serbest bırakmaları gerektiği belirtilmiştir. Sonuç olarak, Robeck'e göre meselenin son derece acil bir nitelik taşıdığı ve İstanbul'daki işgal konumunun korunabilmesi için İngiliz Hükümeti tarafından gecikmeksizin açık ve bağlayıcı talimatlar verilmesinin zorunlu olduğu değerlendirilmiştir.[791]

[791] *DBFP,* "Robeck to Curzon, 10 June 1920", vol. XIII, no. 79, s. 83-84.

Türk Milliyetçi Ordusu, Marmara Denizi'nin güney kıyı şeridini işgal etmişti ve Çanakkale Boğazı'nın güney tarafında iki İngiliz taburu bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri saldırıya geçmeye karar verseydi, bu birliklerin denize sürüklenmemesi için hiçbir neden yoktu. Milliyetçi kuvvetlerin Anadolu Demiryolu ile şehre ulaşan tüm malzemeleri durdurabileceğini ve bunun ciddi iç karışıklıklara yol açabileceğini düşünüyordu. General Milne, şu anda durumla başa çıkabileceği görüşündeydi. Venizelos, İngiliz Hükümeti'nin talebi halinde bir Yunan Tümeni'nin General Milne'nin emrine hemen verilebileceğini söyledi. Bu tümen, Batı Trakya'da bulunan birliklerden alınabilirdi. Yunanlılar, organize birimlerde toplam 130.000 askere sahipti ve bunların 90.000'i İzmir bölgesinde, 40.000'i ise Trakya'da bulunuyordu. İngiliz Genelkurmayı, bir tümen İstanbul'a taşınırsa, bunun bir büyük bir yardım olacağını düşünmekteydi. Ancak bunu pratikte Türkiye ve muhtemelen daha sonra Rusya ile yeni bir savaş başlatmak ve daha fazla takviye anlamına gelecektir. Dahası, bu durum Mezopotamya'da yeni çatışmalara yol açabilir. Bu nedenle, böyle bir adımın sonucu, Türkiye'deki askerden arındırılmış bölgeyi işgal etmek ve Mezopotamya ve İran'daki operasyonları sürdürmek için büyük bir asker yükü altına girmek ve sonunda çok sayıda tümen gerektireceğini belirtmiştir.[792]

Yunanistan, Anadolu'da serbest bırakıldı. Avam Kamarası'ndan Lloyd George, kararı savundu:

> [Venizelos ile] konuyu çok yakından inceledikten sonra, Britanya Hükûmeti, yapılabilecek en doğru şeyin, durumu düzene sokmak amacıyla Yunan Hükûmeti'nin emrindeki kuvvetleri kullanmak olduğu sonucuna varmıştır… Mustafa Kemal'in, Müttefikleri Küçük Asya'dan çıkarmak için büyük kuvvetlerle ilerlediği varsayılmakta ve hatta İstanbul'un dahi tehlike altında olduğu düşünülmekteydi… Venizelos, İzmir ile Çanakkale arasındaki bütün bölgeyi on beş gün içinde tamamen kontrol altına alabileceği kanaatini ifade etmiştir.[793]

İmparatorluğun askerî yükümlülüklerine ilişkin bir Genelkurmay raporuna göre:

> […] durumun askerî kaynaklarımız üzerinde ne ölçüde artan talepler doğuracağını öngörmek imkânsızdır. Yunan Ordusu'nun karşı koyması, en iyi ihtimalle Mustafa Kemal'in yenilgiye uğratılmasına yol açabilir; ancak bu durumda dahi, Müttefik kuvvetlerin sayısında herhangi bir azaltmaya gidilebilmesi için, Türk hükûmetinin iç bölgelerdeki otoritesinin yeniden tesis edilmesi zorunlu bir ön koşul olacak ve bu da zaman alacaktır. Yunan harekâtının kesin ve

[792] TNA/CAB, 23/21, 18 June 1920, s. 300-313.
[793] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 132.

> ezici bir darbe niteliği taşımaması kuvvetle muhtemeldir; bu durumda mevcut tatmin edici olmayan durum belirsiz bir süre boyunca devam edebilir ve buna paralel olarak insan gücü ve mali kaynaklar üzerinde sürekli bir yıpratıcı etki yaratabilir.[794]

İtirazlar yalnızca geçici olarak bir kenara bırakılmıştı; zira nihai amaç, Boğazlar bölgesinde Britanya varlığını mümkün olan en düşük maliyetle sürdürmekti. Ayrıca sahadaki Britanyalı yetkililer, Yunanların tutumunda bir değişiklik olduğunu rapor etmişlerdi. Deniz Kuvvetleri temsilcisi Fitzmaurice, Yunanların "belirgin biçimde kibirli" hâle gelmeye başladığını tespit ettiğini bildiriyordu. Ona göre, "yakın gelecekte, Yunanistan'ın daha büyük Güçlerin yönlendirici bağlarından kurtulabilecek bir konumda olmadığının hatırlatılmasını gerektirecek olayların ortaya çıkması" ihtimal dışı değildi.[795] Britanya Hükûmeti, Avam Kamarası'nda kamuoyuna ve parlamentoya, Yunan ordusunun ilerleyişini sınırlı, savunma amaçlı ve Müttefik kararlarına bağlı bir askerî hareket gibi sunmuştur. Yani resmî söylemde bu ilerleme, yalnızca Milliyetçi güçlerin Sevr Antlaşması'nı engelleme girişimlerine karşı geçici bir tedbir olarak çerçevelenmişti.

Yunan ordusuna duyulan bu güven, birkaç ay içerisinde yerini ciddi bir tedirginliğe, hatta İngiltere dışındaki Müttefikler nezdinde açık bir güvensizliğe bırakmıştır. Bunun başlıca nedeni, Kasım ayında Yunanistan'da yapılan seçimlerde Venizelos'un yenilgiye uğraması ve yerine, Müttefik devletler tarafından savaş suçlusu olarak görülen ve büyük ölçüde tepkiyle karşılanan Kral Konstantin'in yeniden iktidara gelmesidir. Bu gelişme özellikle Fransa ve İtalya'da büyük rahatsızlık yaratmış; söz konusu devletler, Anadolu'da Millî Hareket'i yürüten unsurlarla en kısa sürede bir uzlaşma yolunun bulunması gerektiği yönünde telkinlerde bulunmuşlardır.[796]

Lloyd George ve Lord Curzon, Yunanistan'daki bu siyasal değişimden doğrudan ve belirleyici ölçüde etkilenmemiş görünseler de Kral Konstantin'in yeniden tahta çıkışı, İngiltere kamuoyunda ve siyasal çevrelerinde Yunan taleplerine duyulan ilgi ve sempatiyi belirgin biçimde azaltmıştır.[797] Bununla

---

[794] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 132-133.
[795] *a.g.t.,* s. 133.
[796] E. Yurdusev, *a.g.e.,* s. 193.
[797] H. Nicolson, *a.g.e.,* s. 253-258. 14 Kasım 1920 tarihinde yapılan Yunan genel seçimlerinin ardından, kralcı partinin başarı kazanması ve M. Venizelos'un liberal hükûmetinin istifası sonucunda, M. D. Rallis tarafından yeni bir Yunan hükûmeti kurulmuştur. 25 Ekim'de Kral Aleksandros'un ölümü sonrasında sürgünde bulunan Kral Konstantin'in yeniden tahta çıkarılıp çıkarılmayacağını belirlemek üzere, 5 Aralık'ta bir plebisit yapılması öngörülmüştür.

birlikte, Britanya Parlamentosu'ndaki Türk yanlısı milletvekilleri, antlaşmanın değiştirilmesine yönelik tutumunu gözden geçirmesi için hükûmet üzerinde baskı kurmaya başladılar. Farklı vesilelerle sorular yöneltilerek, Fransa ve İtalya'nın her ikisinin de antlaşmanın değiştirilmesinden yana olduğu ima edildi.[798]

Sevr Antlaşması'nın yeniden ele alınması gerektiği yönünde oluşan bu siyasal atmosfer, Lloyd George'u bir Müttefikler Konferansı düzenlemeye sevk etmiştir. Bu çerçevede, 26 Kasım–4 Aralık tarihleri arasında, Lloyd George'un çağrısı üzerine Londra'da bir Müttefik toplantısı gerçekleştirilmiştir.[799]

Fransızlar, burada Konstantin'i tanımamayı ve Yunanistan ile diplomatik ilişkilerin maslahatgüzar seviyesine indirmeyi önerdi. Yunan Hükümeti'ne İtilaf Devletleri'nden herhangi bir mali yardım beklememesi yönünde mesaj verilmesi de teklif edilerek Yakın Doğu'da kritik mevkileri dostane olmayan bir hükümete bırakılmayacağı mesajı verilmesi masaya sunuldu. Lloyd George masaya şunu sordu: Eğer İzmir ve Boğazların kontrolünü Yunanistan'dan almak önerildiyse, kime verilmeleri gerekirdi? Fransa temsilci Leygues, bunun Müttefiklerin birlikte incelemesi gereken bir soru olduğunu söyledi. Lloyd George, Konstantin ile olan öfkenin İtilaf Devletleri'nin ilk ihanetin Türklerden geldiğini unutmaya götürmemesi gerektiğini söyledi. Türkler kendilerini Almanya'ya satmışlardı ve ihanetleri, Müttefiklere, Konstantin tarafından gerçekleştirilen herhangi bir eylemden çok daha fazla hayat ve paraya mal olmuştu ve aslında neredeyse İtilaf Devletleri'nin davasını mahvetti. Türk'ü rezil davranışlarından dolayı unutmamalı ya da affetmemeli ya da onu ihanetlerini tekrar etmesini sağlayacak bir pozisyona sokmamalıyız. Yunanistan'ın coğrafi konumu onu Büyük Britanya ve Fransa tarafından kolayca kontrol edilebilir hale getirdi. İtalyan temsilci Sforza, Fransa heyetini görüşüne yakın olmaklar beraber asıl meselenin Ortadoğu'da barışın gelmesi için çaba harcanmalı olduğu görüşündeydi.[800]

Fransız Leygues, Boğazların Yunan hâkimi olmadıklarını ve barış antlaşması uygulanmış olsa dahi bu konuma gelmelerini pek mümkün görmüyordu. Boğazlar Komisyonu'nun amacı Boğazların korunması ya da denetimiyle herhangi

[798] Salahi Ramadan Sonyel, *Turkish Diplomacy, 1918-1923,* s. 86.
[799] İzzet Öztoprak, "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XI, (Kasım 1995), s. 577.
[800] *DBFP,* "British Secretary's Notes of a Conference held at Downing Street between British, French, Italian Governments, 2 December 1920", vol. VIII, no. 97. s. 827-830.

bir alakası olmadığı savunan Leygues, Boğazlar Yunanlılara bırakılırsa Sevr Antlaşması, İtilaf Devletleri tarafından ihlal edilmiş anlamına geleceğini ifade etmiştir. Curzon ise Yunanlıların mağlubiyeti durumunda meselenin ele alınmasını önermiştir.[801] Lloyd George ise uluslararası denetime de inanmadığını ekledi; zira gerçekte bu, hiç denetim olmaması demekti. Bu görüşüne örnek olarak Boğazlar'daki uluslararası denetimin başarısızlığını gösterdi. Bunun pek çok nedeni vardı; bunlardan biri de yükümlülüklerin giderek ağırlaşması ve Müttefik halkların yeni sorumluluklar üstlenmeyi imkânsız görmeleriydi.[802] Nitekim Lloyd George faktörüyle bu görüşmelerden Fransa ve İtalya talepleri doğrultusunda bir değişiklik yapılmasına dair karar çıkmamıştır. Burada İngiltere'nin teklifi üzerine olayların seyri doğrultusunda Paris'te meseleyle ilgili yeni bir konferansın toplanmasına karar verilmiştir. Bu alınan karar üzerine 25 Ocak 1921 tarihinde bir araya gelen Paris'teki toplantının ikinci gününde Curzon'un teklifi üzerine Yüksek Konsey, Türk ve Yunan temsilcilerinin katılımlarıyla 21 Şubat 1921 tarihinde Londra'da Yakındoğu sorununun tartışılacağı yeni bir konferansı toplamayı kararlaştırdı. [803]

1921 yılı artık değişen şartlarla kısmen yumuşa dönemi olacaktır. Yunanistan'daki siyasi değişiklikler, İtilaf Devletleri'nin artık barışa olan gitme arzusu ve Yunanistan'ın Millî Mücadele kuvvetlerine karşı İnönü Muharebelerinde yenilmesi Sevr'i Türklere kabul ettiremeyeceği algısı bu yumuşama da belirleyici faktörlerdir.

İtilaf Devletleri arasında, Boğazlardaki Türk egemenliğinin tadili hangi ölçüde olacağı konusundaki görüş ayrılıklarına göre tespit edilmiştir. 1921'in başından 1922 güzüne kadar olan dönemde, yukarıda belirtilen gelişmeler, Lloyd George ve Lord Curzon'u, Boğazlarda sınırsız geçiş hakkının olması ve bu bölgedeki Türk kontrolünün, Müttefik askeri kontrolü ile yer değiştirmesi yönündeki isteklerinden, yavaş yavaş geri çekilmeye zorlar. 1921 'in ilk aylarından itibaren, Sevr'den adını adım uzaklaşılarak, Lozan'a doğru uzanan yolda, önemli eşikleri oluşturacak konferanslar dönemi başlar. İlk safha, 21 Şubat-12Mart 1921 arasında yapılan Londra Konferansıdır. Burada, ilk kez Ankara resmen muhatap

[801] *DBFP,* "Note by Lord Curzon", Appendix to no. 97, s. 839.
[802] *DBFP,* "British Secretary's Notes of a Conference held at Downing Street between British, French, Italian Governments, 3 December 1920", vol. VIII, no. 98. S. 844.
[803] İ. Öztoprak, *a.g.m.,* s. 577-578.

alınır. Davetli İstanbul ve Ankara Hükümeti temsilcileri, ikiliği ortadan kaldırarak, Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey sözcülüğünde ortak bir irade ortaya koyarlar. Konferansta Sevr'e karşı ileri sürülen Türk Tezinin, Boğazlarla ilgili çözüm konusunda en önem verdiği husus, İstanbul'un güvenliği meselesidir.[804] Bunun sağlanması yönünde öne sürülen şartlar: İstanbul Hükümeti adına Sadrazam Tevfik Paşa, Boğazlar meselesi hakkında uluslararası bir anlaşma talebini kısa ve net bir şekilde ifade etmiştir. Ankara Hükümeti adına Bekir Sami Bey'in talebiyse;

> Türkiye, Boğazlarda tüm devletlerin bayrakları için mutlak eşitlik temelinde seyrüsefer serbestisini güvence altına almak amacıyla, ilgili Devletlerle mutabakat hâlinde alınacak her türlü kararı kabul etmeye hazırdır; ancak bu, Halifeliğin makamı ve Türkiye'nin başkenti olan İstanbul'un güvenliğini tehlikeye atmamalı ve Türkiye'nin tam egemenliğine saygı gösterilmelidir.[805]

Lord Curzon, Bekir Sami Bey ile görüşmüş ve başlıca meseleleri müzakere etmiştir. Bekir Sami Bey, Trakya hakkında fazla durmamış; buna karşılık Marmara Denizi kıyıları ve Boğazlar üzerindeki Türk taleplerine büyük önem atfetmiştir. Boğazların askerî bakımdan arındırılmasına ilişkin gerekli tüm güvenceler verilmek suretiyle, Türkiye'nin bu bölgeler üzerindeki sorumluluğu yeniden üstlenmesine izin verilmesini son derece arzuladığını ifade etmiştir. Lord Curzon ise kendisine, Müttefiklerin geçmişte Türk idaresinden büyük ölçüde zarar gördüklerini ve bu nedenle Türkiye'nin Marmara Denizi kıyıları üzerindeki hâkimiyetini yeniden kazanmasına izin verilmesinin pek muhtemel görünmediğini söylemiştir. Kont Sforza da Bekir Sami Bey ile bir görüşmüştür. Bu görüşmenin, Lord Curzon'un Bekir Sami Bey ile yaptığı görüşmeyle neredeyse aynı doğrultuda geçtiğini ve bu nedenle konferansı ayrıntılı bir raporla meşgul etmeyi gerekli görmediğini ifade etmiştir.[806]

Lloyd George masaya ise bir öneri sunmuştur. Örneğin, Müttefikler Çanakkale'yi Cebelitarık gibi ellerinde tutabilir, Gelibolu ise hâlihazırda olduğu gibi Yunanların elinde kalabilirdi. Bu durumda İstanbul'dan çekilerek şehir Türklere bırakılabilirdi. İngiliz Başbakan, hiçbir Müttefik ülkenin İstanbul'da büyük garnizonlar bulundurmak isteyeceğini düşünmediğini söyledi. Büyük

[804] E. Yurdusev, *a.g.m.,* s. 195-196.
[805] *DBFP,* "Notes of an Allied Conference, 23 February 1921", vol. XV, Appendix 1 – 2 to no. 19. s. 172-173.
[806] *DBFP,* "Notes of an Allied Conference, 9 March 1921", vol. XV, no. 51. S. 361-363.

Britanya'nın, düzeni sağlamak amacıyla orada süresiz olarak kuvvet tutmaya istekli olmadığını belirtti. Lloyd George'a göre, yalnızca Çanakkale Boğazı'nın elde tutulması daha iyi bir seçenek olabilirdi; zira Boğazların denetimi sağlandığında İstanbul da Müttefiklerin kontrolü altında sayılacaktı. Bu tür önerilerin Bekir Sami Bey'e sunulup sunulmaması ve Türklere denetimlerin gevşetilebileceğinin söylenip söylenmemesi gerektiğini sordu. İncelediği tüm Türk itirazlarında, Türklerin özellikle bu noktaya vurgu yaptıklarını ifade etti: bağımsız olmadıklarını ve yalnızca göstermelik bir egemenliğe sahip olduklarını söylüyorlardı. Lloyd George, Müttefik denetimlerinin aşırı derecede katı olduğunu ve Türklerle orta bir yol bulunabileceğini düşündüğünü belirtti. Ona göre, Müttefikler denetimleri ne kadar erken gevşetirlerse o kadar iyi olurdu. Bu şekilde, dünyanın o bölgesini yönetme işi Mustafa Kemal'e bırakılabilirdi. Başbakan dikkat çeken bir sözle; Tüm bu tekliflerin, Türkiye'ye dönüp "Şu başarıyı elde ettim; şunu aldım, bunu aldım, şunu da aldım" diyebilmek isteyen Mustafa Kemal'e sunulabileceğini de ekledi.[807]

Fransa Başbakanı Briand, Lloyd George'un önerisinin ilginç olduğunu; bunun, geniş toprakların kendilerine iade edileceğini görecek olan Türklerin dikkatini çekecek nitelikte bulunduğunu söyledi. Lord Curzon, Müttefiklerin denetimi altındaki bu toprakların Türklerden alınmış olmadığını hatırlattı. Lloyd George ise, buna rağmen söz konusu toprakların büyük ölçüde Yunanlar tarafından işgal edildiğini belirtti. Müttefiklerin Yunanlara İzmit'ten çekilmelerini söyleyeceklerini; kendilerinin de İstanbul'dan ayrılarak yalnızca Çanakkale'deki kalelerinde konuşlanacaklarını ifade etti. Görüşmelerin bu aşamasında, konuya ilişkin müzakerelerin sürdürülmesi için önerilen bir zemin olarak aşağıdaki bildiri okunmuştur:

1. Müttefik garnizonunun İstanbul'dan ve İzmit Yarımadası'ndan çekilmesi; bu bölgelerin tamamen Türklerin elinde kalması.

2. Boğazlardan serbest geçişi güvence altına alacak ölçüde, askerî bakımdan arındırılmış bölgenin Çanakkale Boğazı'nın güney yakasında yeterli bir alanla sınırlandırılması.

3. Müttefiklerin, askerî bakımdan arındırılmış bölgede asker ve tahkimat bulundurma hakkına sahip olmaları.

[807] *DBFP, a.g.y.,* s. 363-364.

4. İzmir: Türk bayrağını ve Türk egemenliğini güvence altına alan; buna karşılık Yunan idaresi ve Yunan garnizonunu öngören bir düzenleme.

5. Anadolu'daki mali ve askerî denetimlerin gevşetilmesi.[808]

Fransızlar neden Gelibolu'da Yunan birliklerinin bırakılması gerektiğini merak etmişlerdi. Lloyd George, Müttefiklerin Gelibolu'yu bizzat garnizon hâline getiremeyeceklerini; bu nedenle bölgenin, Müttefiklerin denetimi altında tutabilecekleri bir devlete bırakılması gerektiğini söyledi. Yunanların Müttefiklerin denetimi altında olduklarını, çünkü Atina'nın ellerinde bulunduğunu belirtti. Eğer Yunanlar Boğazları kapatacak olurlarsa, Müttefiklerin Atina'ya her zaman "bir kart bırakabileceklerini" (yani baskı uygulayabileceklerini) ifade etti. Ayrıca Gelibolu nüfusunun yaklaşık yüzde 90'ının Rum olduğunu da ekledi.[809]

Konferansın sonuna doğru Lloyd George ile Bekir Sami Bey arasında özel bir görüşme olur. Başbakan, Britanya Hükûmeti'nin Türk Hükûmeti ile herhangi bir ihtilafa girmek istemediğini ve Ankara Hükûmeti'nin böyle bir duruma yol açabilecek girişimleri engelleyeceğini umduğunu söyledi. Zira bu tür bir sorun ortaya çıkması hâlinde, Britanya Hükûmeti, Mustafa Kemal'e karşı girişilecek muhtemel çatışmalarda Yunanlara yardım etmek zorunda kalacağını hissedecekti. Bekir Sami Bey cevabında, Türk Hükûmeti'nin herhangi bir sorun çıkarmak niyetinde olmadığını Başbakan'a temin edebileceğini ifade etti. Trakya ve İzmir'in Türkiye'nin geleceği için vazgeçilmez olduğunu da sözlerine ekledi. Başbakan, bu noktada söze girerek, Britanya'nın mevcut tavizlerinin ötesine geçmesinin imkânsız olduğunu söyledi. Britanya'nın Türkiye'ye çok büyük tavizler verdiğini ve Türk heyetinin elde ettiği başarıdan gurur duyması gerektiğini ifade etti. Türk heyetinin İstanbul'da özgürlüğü ve Boğazlarda serbestliği yeniden kazandığını; mali ve ekonomik bağımsızlığın önemli bir bölümünü geri elde ettiğini; Kürdistan ve Ermenistan konularında da tavizler sağladığını belirtti. Ayrıca İzmir'deki rejimin değiştirilmesini temin ettiğini vurguladı. Başbakan, Türkiye'nin Trakya ve başka yerlerdeki gerçekleşmesi mümkün olmayan talepler uğruna bu kazanımları heba etmesinin büyük bir hata olacağını vurgulamıştır.[810]

[808] *DBFP, a.g.y.,* s. 364-365.
[809] *DBFP, a.g.y.,* s. 365.
[810] *DBFP,* "Interview Between Lloyd George and Bekir Sami, 16 March 1921" vol. XV, no. 65, s. 441.

Sonuçta Bekir Sami Bey'in Britanyalılardan elde edebildiği tek somut kazanım, 16 Mart'ta Robert Vansittart ile bizzat imzaladığı ve Türkiye'de tutulan tüm Britanyalı savaş esirleri ile diğer İngiliz tutukluların serbest bırakılmasını; buna karşılık İngiliz makamlarının elinde bulunan Türk savaş esirleri ve gözaltına alınmış sivillerin savaş hukuk ve teamüllerini ihlal ettikleri iddiasıyla yargılanmaları planlanan kişiler hariç olmak üzere serbest bırakılmasını öngören anlaşma oldu. İngilizlerin serbest bırakılmasını istedikleri kişiler arasında, Enver Paşa'ya sadık olmakla birlikte Türk Millî Hareketi'nin liderine pek de sıcak bakmayan, çok sayıda aşırı İttihat ve Terakki mensubunun da bulunduğu belirtilmektedir.[811]

Bekir Sami Bey, Londra'da bulunduğu süreçte ekonomik tavizler karşılığında Fransa ve İtalya ile ayrı ayrı anlaşır. Bu anlaşmalar Ankara'da meclis tarafından onaylanmamasına karşın İngiltere'de büyük yankı uyandırmıştır. Fransa ve İtalya ise Yunanistan'ın desteklenmesinde İngiltere ile aynı yolu yürümekten vazgeçmiştir. Bunu Boğazlar meselesi gündeme geldiğinde ifade etmişlerdir. Gelibolu Yarımadası Yunanlara tahsis edilmişti ve Asya yakası o sırada Türk ordusunun denetimi altındaydı. Fransa Başbakanı Müttefikler Konferansı'nda İstanbul ve Boğazlar meselesinin dünya çapında bir sorun olduğunu düşündüğünü ifade etti. Yunanistan'ın bu son derece ciddi meseleyi yalnızca Yunan bakış açısından çözmeyi umduğuna inanmadığını söyledi. Bu konuda Müttefiklerin kararlarını bildirmeleri gerektiğini ve Yunanların da bu kararları tereddütsüz kabul etmelerinin beklendiğini belirtti. Yunanların, bir anlık gururla çok uzak bir geçmişi diriltmeye kalkışmaları hâlinde, Müttefiklerin böyle bir girişime karşı çıkmaktan geri durmayacaklarından emin olduğunu vurguladı. Boğazlar meselesinin son derece ihtiyatlı biçimde ele alınması gerektiğini dile getiren Briand, tüm Müttefik hükûmetlerin Boğazların serbest kalması gerektiği hususunda mutabık olduklarını söyledi. Belirlenmesi gereken esas nokta, bu serbestliğin nasıl güvence altına alınacağıydı. Kendisi, bu görevi yerine getirmek için ne büyüklükte askerî kuvvetlere ihtiyaç duyulduğu konusunda açıkçası bir fikri olmadığını, ancak Fransa'nın uzak askerî harekâtlara karşı olduğunu ifade etti. Kilikya'da tutulmak zorunda kalınan 100.000 askerin Fransa için fazlasıyla ağır bir yük teşkil ettiğini;

[811] S.R. Sonyel, *a.g.e.,* s. 102.

Fransız Parlamentosu'nun bu yükün artırılmasına şiddetle karşı çıkacağından da kuşku duymadığını belirtti.[812]

İstanbul ve Boğazların durumu için 4 Nisan 1921 tarihindeki Kabine toplantısında Savaş Bakanı Evans'a, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck yerine Ekim 1920'de atanan General Harington'a, gerekli veya mantıklı bir hareket olduğunu düşünmesi halinde İngiliz birliklerini İzmit Yarımadası'ndan Boğaz'ın Avrupa yakasına çekme yetkisi verme yetkisi verildi.[813] General Harington tüm bu süreçte özellikle Boğazlar çevresinde, Yunanlar ile Ankara Hükûmeti arasında yeni bir çatışma patlak vermemesi için büyük çaba sarf ediyordu. İngiliz ordusunun iki taraf arasındaki bir kavgaya alet olmasını istemediğinden, II. İnönü Savaşı sonrasında sert bir tavır takındı. İstanbul'daki bir Yunan bölüğünün Anadolu'daki yeni harekâtlara katılmak üzere İzmit'e geçme isteğini geri çevirdi. Hatta Harington bununla da yetinmeyip, İzmit'e geçmeye kalkışmaları durumunda Yunan kuvvetlerini bizzat durduracağını ve hepsini İstanbul'a geri postalayacağını açıkça ilan etti.[814]

31 Mayıs'taki Kabine toplantısında 4 Nisan'daki talimat doğrultusunda Harington değerlendirmeler bulunmuş ve görüşlerini ifade etmiştir. Batı Anadolu'da bulunan Yunan ordusunun durumu giderek zayıflarken, Mustafa Kemal'in askerî ve siyasî konumu belirgin biçimde güçlenmişti. Bu gidişatın, Yunan kuvvetlerinin İzmir'e doğru geri çekilmesiyle sonuçlanması kuvvetle muhtemel görünüyordu. Nitekim İzmit Yarımadası'nda bulunan Yunan tümeninin geri çekilmesi de artık an meselesiydi.

Böyle bir gelişme, İstanbul'daki Müttefik mevzilerini savunmasız bırakacak; yeterli takviye sağlanmadığı takdirde Müttefik kuvvetler, Mustafa Kemal'in birlikleri karşısında ciddi bir yenilgi riskiyle karşı karşıya kalacaktı. Askerî makamlar, askerî açıdan bakıldığında, eldeki küçük kuvvetin herhangi bir takviye umudu olmaksızın bölgede tutulmasının hem mantıksız hem de son derece tehlikeli olduğu konusunda görüş birliği içindeydi.

General Harington ayrıca, İngiliz Hükûmeti'nin tüm çabalarına rağmen Fransız ve İtalyanların, İstanbul bölgesinde İngiliz Başkomutanın emrinde birleşik

[812] *DBFP,* "Notes of an Allied Conference, 10 August 1921", vol. XV. no. 94. s. 658-659.
[813] TNA/CAB 23/25, 4 April 1921, s. 4.
[814] A. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden…,* s. 238.

bir komuta düzenini kabul etmemelerinin durumu daha da kırılgan hâle getirdiğini vurguladı. Bunun yanı sıra, İzmit Yarımadası'nda birkaç Britanyalı subayın gözetiminde bir Türk jandarma teşkilatı kurulmasına Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinin olumlu yaklaşmasına rağmen, kendi hükûmetlerinden bu yönde destek alamamaları nedeniyle son derece zor bir durumda bırakıldığını ifade etti. General Harington, İstanbul'dan çekilme durumunda karşılaşılacak askerî güçlükleri ayrıntılı biçimde açıkladı. Ona göre, böyle bir geri çekilme hâlinde Çanakkale Boğazı'nı güvence altına alacak bir mevzi tutulması zorunlu olacaktı. Bu da Boğazlar'ın her iki yakasının işgal edilmesini ve hatırı sayılır büyüklükte bir askerî kuvvet bulundurulmasını gerektiriyordu. Eğer böyle bir politika benimsenirse, Müttefiklerin en azından İstanbul'da etkili bir Türk jandarma teşkilatı kurmak üzere bir çekirdek subay ve astsubay kadrosu bırakmaktan kaçınamayacaklarını düşündüğünü belirtti.

İstanbul'daki durumun askerî açıdan taşıdığı tehlikeler dinlendikten sonra, Kabine bu kez Dışişleri Bakanı'ndan, geri çekilme politikasına yönelik siyasî itirazları dinledi. Bakan'a göre, böyle bir geri çekilme son derece geniş kapsamlı ve felaket boyutunda sonuçlar doğurabilirdi; zira bu adım, Türkiye'ye karşı kazanılmış Müttefik zaferinin tüm sonuçlarından vazgeçilmesi anlamına gelecekti.

Mustafa Kemal'in önce İzmir'e mi yoksa İstanbul'a mı yöneleceğinin bir önemi olmadığını; Müttefikler çekildiği takdirde, çok geçmeden İstanbul'un da onun denetimine gireceğini ifade etti. Yunanları İzmir'den çıkardıktan sonra Trakya'nın da tamamen onun insafına kalacağını söyledi. Bunun ardından, Küçük Asya genelinde Hristiyanlara ve azınlıklara yönelik eski katliam alışkanlıklarının yeniden canlanacağı uyarısında bulundu. Zafer kazanmış ve derin bir düşmanlıkla hareket eden Mustafa Kemal'in, artık yerinden edilemeyecek ölçüde güçlü ve hâkim bir konuma ulaşacağını dile getirdi.

Bu arada Fransızların, Suriye genelinde Türk memurlar görevlendirerek Türklerle iyi geçinme yoluna gittiklerine dikkat çekildi. İstanbul'un Mustafa Kemal tarafından ele geçirilmesinin ardından, Fransızlar ve İtalyanların da onun yanında yer almalarının şaşırtıcı olmayacağı ifade edildi. Buna ek olarak, Mustafa Kemal ile Bolşevikler arasında giderek güçlenen bir bağa dair işaretlerin arttığı vurgulandı. Tüm bu gelişmelerin, Britanya'nın Doğu'daki konumu açısından son derece

tehlikeli sonuçlar doğurabilecek potansiyeller taşıdığı belirtildi. Lord Curzon, ortaya çıkan bu durumla nasıl başa çıkılabileceğine dair bir politika çerçevesi çizdi.

Sömürgeler Bakanı, İstanbul'dan çekilmenin, Türkiye ile genel bir barışın parçası olarak gerçekleştirilmediği takdirde, Mezopotamya ve Filistin'deki İngiliz konumu üzerinde son derece tehlikeli etkiler doğuracağına dikkat çekti.

Hindistan Bakanı ise, Müttefiklerin başından beri İstanbul'un boşaltılmasının niyet edildiği kabul edildiğine göre, Sevr Antlaşması'nda küçük ve geçici düzeltmelerle yetinmek yerine, antlaşmayı gerçekten kabul edilebilir ve uygulanabilir kılacak kapsamlı bir değişikliğe gidilmesinin son derece arzu edilir olduğunu vurguladı. Ona göre, ancak bu şekilde barışçıl bir uzlaşmaya ulaşmak mümkün olabilirdi.

Bunu izleyen uzun tartışmalar sırasında Başbakan, dile getirilen tüm görüşleri ve önerileri tek tek gözden geçirdi. Tartışmaların sonunda Kabine şu hususlarda mutabakata vardı:

(a) Dışişleri Bakanı'ndan, Kabine Sekreteri ile istişare ederek, bir sonraki Kabine toplantısında değerlendirilmek üzere sonuçları özetleyen bir taslak hazırlaması istendi.

(b) Amirallik, Harbiye Nezareti ve Hava Bakanlığı'nın, birlikte çalışarak, Müttefiklerin Çanakkale Boğazı'ndan geçişi güvence altına alabilecek bir mevziiyi elde tutmalarının mümkün olup olmadığına; böyle bir mevziinin, İstanbul üzerinde deniz gücü yoluyla baskı kurmaya ne ölçüde imkân vereceğine ve Türk saldırısına karşı bu mevziinin hangi asgarî kuvvetlerle savunulabileceğine dair Kabine'ye bir rapor sunmaları kararlaştırıldı. Kabine özellikle, Boğazlar'dan zırhlı gemilerin geçişinin yalnızca Boğazlar'ın Avrupa yakasında bir mevzi elde tutularak güvence altına alınıp alınamayacağı hususunda ayrıntılı bir değerlendirme yapılmasını talep etti.[815]

31 Mayıs 1921'de yapılan bu kabine toplantısında yer alan Genelkurmay Başkanı Wilson, meseleyi günlüğüne şöyle aktarmıştır:

> Ben bunun [İstanbul'un tahliyesi] Mezopotamya, Filistin, Mısır vb. üzerindeki etkilerini anlattım. Curzon, Yunanlarla görüşmelere girilmesini savunan uzun bir konuşma yaptı; Yunanların ne yapmayı düşündüklerini, Venizelos'un meselelere nasıl baktığını ve

[815] TNA/CAB 23/25, 31 May 1921, s. 313-317

> Fransızların tutumunu öğrenmemiz gerektiğini söyledi. Winston [Churchill], Kemal'le bir tür uzlaşmaya varılmasını önerdi. [Alfred] Mond ise İstanbul için büyük takviye kuvvetleri gönderilmesini savundu. [Edwin] Montagu benim önerimi destekledi ve bana küçük bir not uzatarak, "Hangi aşamada keyifle 'Ben demiştim' diyeceksin?" diye yazdı. Lloyd George, İstanbul'dan çıkmaya razıydı; ama bunu yalnızca Çanakkale'yi elde tutmak şartıyla istiyordu ki bu da imkânsızdı. [Herbert Albert] Fisher, İstanbul'u elde tutmanın İrlanda'dan çok daha önemli olduğunu söyledi ve İrlanda'daki birliklerin İstanbul'a gönderilmesi gerektiğini savundu. Hiçbir karar alınmadı. Gerçekten akıl almaz bir Kabineydi. Hayatımda bu kadar umutsuz, cahil ve işe yaramaz bir insan topluluğu görmedim.[816]

Son yaşanan olaylara dair Wilson, Rawlinson ile arasında mektuplar gider gelir. 5 Nisan 1921 tarihli mektubunda Türk-Yunan arasındaki savaş ve bunun İstanbul'a olacak etkilerini çarpıcı bir dille yazmıştır:

> Türkiye ve Yunanistan'daki durumla ilgili olarak benim aşırı karamsar olduğumu düşündüğünü görüyorum. Oysa olayların seyri, sana yazdığım anda sahip olduğum kanaati fazlasıyla doğruladı. Hatta bu mektubu yazmaya başladığımdan beri—daha doğrusu yalnızca birkaç saat önce—bir telgraf aldık: Yunanların yalnızca Eskişehir önlerinde ağır bir darbe almakla kalmadıkları, aynı zamanda belirgin bir düzensizlik içinde Bursa'daki eski hatlarına doğru geri çekildikleri bildiriliyordu.
>
> Kabine'ye kısa bir not sunuyorum. Bu notta, Yunan dostlarının bu geri çekilme hareketini gerçekten gerçekleştirmeleri hâlinde, Tim'in tamamen açıkta kalacağını ve İstanbul'da, karşısında dostumuz Kemal bulunurken oturur durumda kalacağını belirtiyorum. Kemal, çalılıklar arasına yerleştirilmiş birkaç topuyla ister bir savaş gemisine ister başka bir hedefe ateş açabilecek; kaktüslerin arkasına gizlendiği için de neredeyse hiç görünmeyecektir.
>
> Binlerce kez tekrarladığım bir şeyi bir kez daha söylemekten yorulmayacağım: Bize ait olmayan yerlerden ne kadar çabuk çekilir ve gerçekten bize ait olanlara tutunursak, İngiltere için o kadar iyi olur.
>
> Yunanların böyle bir yenilgisinin Türkler üzerinde nasıl bir etki yaratacağını bilmiyorum. Başbakan'ı ve Kabine'yi, durumun ciddiyetini fark etmeye ve çok geç olmadan Kemal'le dostluk kurmaya ikna edip edemeyeceğimizi de bilmiyorum. Ama açık konuşmak gerekirse, Ateşkes'ten bu yana—iki buçuk yıldır—Kabine'ye biraz olsun sağduyu aşılamaya çalıştıktan sonra, kendimi iyimser hissetmem pek mümkün değil.[817]

1 Haziran'da Kabine, Mareşal Wilson'un Venizelos ile görüşerek bu görüşmeye dair rapor sunmasına karar verdi. 6 Haziran'da Venizelos Londra'ya

---

[816] Sir C.E. Callwell, *Field Marshall Sir Henry Wilson: His Life and Diaries,* Cassell and Company Limited, London 1927, vol.II, s. 293.
[817] *The Military Correspondence of Field Marshal Sir Henry Wilson, 1918-1922,* Ed. Keith Jeffrey, Army Records Society, London 1985, s. 252.

varır. İkili görüşme sonrası 9 Haziran'da Kabine bir araya gelmiştir. Wilson günlüğünde bu gelişmeleri anlatmaktadır:

> Ne yapılması gerektiğini tartıştık ve sonunda, kabaca şu noktalar üzerinde uzlaşıldı: Türklere bazı şartlar teklif edilecekti; buna göre İzmir'e özerklik verilecek, İstanbul ve Çanakkale Boğazları Türkiye'ye iade edilecek ve mali konularda herhangi bir müdahalede bulunulmayacaktı. Ancak bu tekliflerin önce Yunanistan'a gösterilmesi ve onun bunları kabul edip etmeyeceğinin sorulması gerekiyordu. Eğer Yunanistan kabul eder de Türkiye reddederse, o zaman Yunanistan para, mühimmat ve uçak desteğiyle desteklenecek ve Türkiye'ye abluka uygulanacaktı. Ben kendi görüşüm olarak, Yunan ordusunun ayakta tutulmasının imkânsız olduğunu ve asıl önemli olanın Türkiye ile dostane ilişkiler kurmak olduğunu söyledim; zira düşman bir Türkiye varken Mısır'da, Mezopotamya'da ya da Hindistan'da kalıcı bir huzur sağlanabileceğine inanmıyordum. Ne var ki bu görüşe kimse katılmadı. Bu konuda tamamen yalnız kaldım.[818]

Londra'daki konferans sonrası Türk-Yunan çatışmaları devam etmiş. Ankara Hükümeti kuvvetleri bilhassa Sakarya Muharebesi'nin sonucu dengeleri değiştirmiştir. Yunanistan'dan gelen Kral Konstantin'in, ordunun ilerlemesi ve Ankara'nın ele geçirilmesi yönündeki talimatı üzerine, Korgeneral Papulas komutasındaki Yunan ordusu 14 Ağustos 1921'de taarruza geçti. 22 Ağustos'ta Sakarya Nehri boyunca uzanan Türk ana savunma hatlarıyla temas sağlandı. Yirmi iki gün yirmi iki gece süren ve son derece kanlı geçen çarpışmaların ardından Yunan ordusu, bir daha aynı gücü ve cesareti toparlayamamak üzere eski mevzilerine çekilmek zorunda kaldı.[819] Oluşan bu son vaziyet; Yunanistan'ın başarısızları ve Türklerin güçlenmesi Sevr'in uygulanmasının daha da zor olacağını İtilaf Devletleri'ne anlatmaktaydı. Barışın gelmesini isteyen Büyük Güçler, İngiltere aracılığıyla bir hamle yapar. Lord Curzon, 7 Ekim 1921'de Kabineye "Yunanistan-Türkiye Arasında Arabuluculuk" başlıklı bir muhtıra sunar. Yunanistan durumu hakkında bilgi vererek giriş yapmıştır. Sakarya Muharebesi öncesi Yunan Başbakan Gounaris'in hedefi; kuzeyde Marmara Denizi'ne kadar yayılıp Bursa'yı da içine alan İzmir bölgesi için "stratejik" bir sınır ve Boğazlar ile İstanbul için Yunanistan'ın da ana Müttefiklerle birlikte yönetimde yer alacağı bir tür özerk uluslararası devlet oluşturulması gibi görünüyordu. Yunan çekilmesinden hemen önce Bursa'da verdiği bir mülakatta Kral Konstantin'in, Müttefiklerin Yunanların İstanbul'a gitmesine en azından şu an için izin vermeyeceklerini

[818] Calwell, *a.g.e.,* s. 294-295.
[819] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi: Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 3-4.

anladığını itiraf ettiğini belirtmiştir. Öte yandan, "Manchester Guardian" muhabiri olan ve sempatisi Yunanlardan Türklere kayan Toynbee tarafından Temmuz sonunda hükümete iletilen Türklerin şartları; Misak-ı Millî'yi, özellikle kapitülasyonlar, finansal konular ve muhtemelen Boğazlar meselesinde daha makul bir şekilde yorumlamaya yönelik belirli bir isteklilik olduğunu gösteriyordu.

Curzon tarafından revize edilmiş yeni bir teklif hazırlanmıştır. Curzon'a göre; Ankara Hükümeti ve onları destekleyen Fransızlar, İstanbul'u daha iyi savunmak adına Trakya'nın iadesini veya uluslararası statüye kavuşturulmasını talep etmektedirler. Bu talepleri karşılamanın alternatifleri olarak şunları teklif etmiştir:

(a) Sevr Antlaşması sınırı, Midye'nin (Midia) güneyindeki mevcut noktadan, Marmara Denizi'nin kuzey kıyısında Tekirdağ'a daha yakın bir noktaya çekilebilir.

(b) Doğu Trakya'daki Yunan birlikleri (jandarma hariç) sadece belirli yerlerde ve sabit sayılarda konuşlandırılabilir. Buna paralel olarak, Türkiye'nin Avrupa topraklarındaki asker sayısı da sınırlandırılmalıdır.

(c) Hem Türkiye'yi hem de Yunanistan'ı güvence altına almak için, Boğazlarda uluslararası bir komisyonun ve Boğazların Çanakkale ucunda -ne kadar küçük olursa olsun- bir Müttefik gücünün varlığı devam edebilir. Yunan birlikleri Avrupa yakasındaki, Türk birlikleri ise Asya yakasındaki Müttefik garnizonuna katılabilir.[820]

Türk tarafının beklentisi İstanbul'un güvenliği için Midye-Enez hattının kendilerine verilmesiydi. Bu açıdan Curzon'un önerisi yetersiz görünmekteydi.

Fransa tarafı ise Türk Milli Mücadele kuvvetlerinin Sakarya'daki zaferi sonrası Ankara Hükümeti ile 21 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nı imzalamıştır. Böylece İtilaf Devletleri'nin önemli bir parçası olan Fransa, Ankara Hükümeti'ni diplomatik olarak tanırken hem de İngiltere-Fransa arasında krize neden olmuştur. İngiliz kabinesi bu anlaşma dışında bırakılmasına şaşırmıştır. İngilizler bu antlaşmayı İstanbul'un savunulmasında zafiyet yaratması büyük olasılık olarak görmüştür. Fransızlar İstanbul'dan çekilirse Harington komutasındaki İngiliz kuvvetleri burada güç durumda kalabilirdi. Bunun üzerine

[820] *DBFP,* "Memorandum by the Marquess Curzon of Kedleston Respecting Intervention Between Greece and Turkey, October 7, 1921," Doc. No. 405, vol. XVII, s. 428.

Dışişleri Bakanı Curzon, bu kritik durumda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda Genelkurmay Başkanı'nı Wilson'un görüşünü sordu ve şu yanıtı aldı:

> Fransızlara bir yazı gönderip, bu konuda tek başlarına hareket etmelerinin bizim açımızdan artık ellerimizi tamamen serbest bıraktığını söylemeliyiz. Ardından Kemal'e, bizim için İzmir'i, Boğazlar'ı, İstanbul'u, Trakya'yı ve Edirne'yi devralmasının bir sakıncası olmadığını; bizim de Türkiye'den bütünüyle çekilip eski "dost" rolümüze geri döneceğimizi bildirmeliyiz. Sonra Yunanlara dönüp, Venizelos, Tino ve Lloyd George'un yönlendirmesiyle bir yayılma macerasına atıldıklarını; bunun hem kendilerini felakete sürüklediğini hem de herkesi tehlikeye attığını ve artık yeniden küçülmek, geri adım atmak zorunda olduklarını açıkça söylemeliyiz. Kısacası, politikamızı tamamen tersine çevirmeli; Yunanlarla değil, Türklerle dost olmalıyız. Worthy, Lloyd George'un böyle bir şeyi asla yapmayacağını söyledi. Curzon'un da yapmayacağını ekledi; çünkü "onuru buna bağlıydı." Bunların hepsine inanıyorum. Ama Worthy'ye de söylediğim gibi, sonuçta fark sadece şu olacak: İstanbul'dan zarifçe çekilmek yerine, oradan kovulmuş olacağız.[821]

Sakarya Muharebesi sonrası silahların değil diplomasinin ön planda olduğu bir süreci görmekteyiz. Curzon bu amaçla, İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları'na Sevr Antlaşması'nın revizyonuna yönelik bir muhtıra sunmuştur. Bu muhtırada, Boğazların özgürlüğünü güvence altına almanın hayati önemi, Çanakkale Boğazı'nın her iyi yakasındaki egemenliğin tekrar Türklere verilmemesinin gerektiğini belirtmiştir. Mart 1921'de Londra'da yüksek sesle ifade edilmeyen ancak şimdi İstanbul'un yaklaşık 14.000 süngüden oluşan Müttefik birlikleri tarafından tamamen tahliyesi ki artık nihai bir çözümün şartı olarak teklif edilebilir. Ancak tahliye, Türkiye yeni antlaşmayı onaylamadan başlamamalıdır; zira işgal, Müttefiklerin elindeki en önemli teminattır. Curzon, Boğazlar için ayrıca şu önerileri sunmuştur: Boğazlar Komisyonu hususunda Majestelerinin Hükümeti, Sevr rejimine daha belirgin bir "uluslararası" kimlik kazandırılması durumunda Türklerin antlaşma hükümlerine rıza gösterme ihtimalinin artacağını düşünmektedir. Bu nedenle, Londra Konferansı'nda önerilen değişikliklere (bkz. ekteki II. sütun) ek olarak; Müttefiklerin doğrudan müdahalesi ve kontrolünün yerine, komisyon idaresinin Milletler Cemiyeti denetimine verilmesini ve üyelerin (Sevr'de belirtilen niteliklerini korumak kaydıyla) ilgili hükümetlerin tavsiyesi üzerine Cemiyet tarafından atanmasını önermektedirler. Bu değişiklik, Türkiye'ye verilmiş bir taviz olmasının yanı sıra, dünyanın en büyük uluslararası su yollarından birini kesin surette uluslararası bir kuruma devredeceği için özü itibarıyla da arzu

[821] Calwell, *a.g.e.,* s. 313.

edilen bir durumdur. Öte yandan, bu değişikliğin Amerika Birleşik Devletleri tarafından yanlış yorumlanabileceği unutulmamalıdır; bu konu, Müttefikler önerilen değişiklik paketinin tamamı hakkında nihai karara varmadan önce tartışılmalıdır.

Türkiye'ye yönelik bir başka taviz olarak Majestelerinin Hükümeti, geçtiğimiz mart ayında Londra Konferansı'nda önerilen askerden arındırılmış bölgenin daraltılması kararının korunmasını önermektedir.

Müttefik garnizonuyla ilgili olarak; Boğazlar'ın savunmasını garanti altına alma temel hedefini korurken, Türkiye'nin İstanbul yakınlarında Müttefik askerlerinin mevcudiyetine yönelik itirazını şu yollarla hafifletmek mümkün olabilir:

(a) Garanti birliklerinin, antlaşmanın onaylanmasından sonra mümkün olan en kısa sürede (Londra Konferansı'nda önerildiği gibi) Çanakkale ve Gelibolu'ya çekilmesi (Şubat 1920'de Londra'daki Mareşal Foch Komitesi, tüm Sevr bölgesi için asgari üç tabur ve iki batarya kale topçusu vb. bir garnizon önermişti).

(b) Askerden arındırılmış bölgenin daraltılmasının bir sonucu olarak Müttefik garnizonunun azaltılması.

(c) Hem siyasi hem de ekonomik nedenlerle; Türk kıyısındaki Müttefik kuvvetlerine küçük bir Türk birliğinin, Yunan kıyısındakilere ise küçük bir Yunan birliğinin dahil edilmesi.

(d) Belirli bir süre sonra, bölgenin etkin şekilde askerden arındırılmış kalmasını sağlama görevinin Müttefik garnizonundan alınarak; ya Milletler Cemiyeti tarafından seçilen ve ona karşı sorumlu olan uluslararası bir garnizona ya da bölgeyi her yıl teftiş edip rapor sunacak bir uzmanlar komisyonuna devredilmesi.[822]

Türkler ile Yunanlar arasında uzlaşmaya dayalı bir barış zemini aramak amacıyla 22-26 Mart (1922) tarihleri arasında Paris'te bir Müttefik Konferansı düzenlenir. İngiltere'yi bu çetin görüşmelerde Lord Curzon temsil eder. Meselenin Boğazlar ve Trakya ile ilgili kısımları, özellikle 24 Mart'taki oturumlarda hararetli tartışmalara sahne olur.

[822] *DBFP,* "Memorandum of Proposals for discussion at the Conference of Allied Foreign Ministers on the Revision of the Treaty of Sevres, December 30, 1921", vol. XVII, Enclosure in no.496, s. 539.

Curzon, Fransızların "Midye-Enez hattı" konusundaki ısrarlarını bir şekilde savuşturmayı başarsa da, müzakereler o kadar zorlu geçer ki, aralık ayında sunduğu taslakların çok daha ötesine geçen yeni ödünler vermek zorunda kalır.

- **Sınır Değişikliği:** İlk olarak, daha önce Yunan-Türk sınırı olarak belirlenen Çatalca hattının iptal edilip; Tekirdağ'ın (Rodosto) batısından başlayarak kuzey-kuzeydoğu yönünde Bulgaristan sınırına kadar uzanan yeni bir hattın sınır olarak kabul edilmesine onay verir.
- **Asya Yakasının İadesi:** İkinci ve belki de en kritik hamle olarak, Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasındaki kıyı şeridinin Türk hâkimiyetine bırakılmasını kabullenir. Türk tarafını masaya çekebilmek için Çanakkale'deki Müttefik işgal hattının kaldırılması da bu teklife dahil edilir.

Bu durum İngiltere açısından bakıldığında çok ciddi bir stratejik geri adımdır. Çünkü daha bir ay öncesine kadar hazırlanan askeri raporlar, Boğazlar üzerinde etkin bir denetimin ancak her iki yakada da Müttefik askerlerinin bulunmasıyla mümkün olabileceğini savunuyordu. Dolayısıyla bu tavizler, İngiltere'nin Boğazlar'ı doğrudan kontrol etme hırsının sahadaki gerçekler karşısında giderek kırıldığını göstermektedir. Ayrıca Curzon'un, Boğazlar'ın kontrolünü Müttefik devletlerin elinden alıp Milletler Cemiyeti'ne devretmeyi önermesi ve bu konuda müttefikleriyle fikir birliğine varması da bu stratejik değişimin bir kanıtıdır. Tüm bu gelişmeler, Boğazlar'ın yeniden "Türk Boğazları" kimliğine kavuşmasının kapısını aralayan ilk diplomatik çatlaklar olmuştur.[823]

Ankara Hükümeti, İtilaf Devletleri'nin bu önerilerini İngilizlerin Yunanlıları korumak için bir diğer savaş hilesi olarak görür ve reddeder.[824] Yunanistan 1922 yazında karşı bir hamle yapmıştır. Kral Konstantin büyük bir kumar oynayarak askerlerinin önemli bir kısmını İzmir'den çekip Marmara Denizi kıyısındaki Tekirdağ'a çıkarır ve açıkça İstanbul'u ele geçirmek istediğini ilan eder. İstanbul'a yürüme kararı 16 Temmuz için planlanmıştı. Ancak Müttefikler bu hamleye şiddetle karşı çıkarak, gerekirse askeri güç kullanarak Yunanları durduracaklarını bildirirler. İstanbul'a yönelik Yunan tehdidi gerek İstanbul'da gerekse Londra'da İngilizler tarafından son derece ciddiye alındı. İstanbul'daki General Harington, Yunan birliklerinin Trakya'daki Tarafsız Bölgeyi geçmesi

[823] E. Yurdusev, *a.g..m.,* s. 202.
[824] S. Sonyel, *a.g.e.,* s. 165.

hâlinde Yunan donanmasının derhâl enterne edilmesini; İngiliz donanmasının denizde karşılaşacağı Yunan savaş gemilerinin ise batırılmasını önerdi. Londra, Harington'un bu planlarına katıldığını telgrafla bildirdi. Amirallik ayrıca Pire Limanı'nın bombalanmasını ve Yunan ticaret gemilerinin enterne edilmesini de gündeme getirdi. Londra, Harington'a savunma hazırlıklarına başlamasını tavsiye etti; ancak İstanbul'daki amirallerin önerdiği bazı adımların, örneğin, Yunan gemilerine limanda kalma ve Boğazlardan uzak durma emrinin henüz uygulanmaması gerektiğini belirtti. Yunan Hükûmeti'ne ise Tarafsız Bölge'ye yönelik herhangi bir ilerlemenin ya da İstanbul'u işgal etmeye yönelik bir girişimin kuvvet kullanılarak karşılanacağı açıkça bildirildi. Bu sert duruş karşısında Konstantin geri adım atmak zorunda kalmıştır.[825]

İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri Simopoulos, operasyonun durdurulması için baskı yapan Müttefik generallerden aldığı müdahale ve itirazları sürekli olarak rapor ediyordu. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nde, operasyonun planlanmasıyla ilgili tüm yazışmaları ve özellikle İstanbul'da konuşlanmış Müttefiklerin bildirdiği itirazları içeren bir dizi dosya bulunmaktadır. Müttefikler bu planı kendilerine yönelik bir "hakaret" olarak görüyorlardı. Simopoulos, 1922 Temmuz ayı boyunca yaptığı tüm yazışmalarda bu mesajı Yunan hükümetine iletmeye çalışıyordu. Bununla birlikte, Winston Churchill gibi İngiliz hükümetinin önde gelen üyelerinin, Yunanların Türk başkentini çok fazla çaba sarf etmeden işgal edebilecek durumda olduklarına dair değerlendirmeler yapmıştır.[826]

Bu mesele Avam Kamarası'nda da gözden kaçmadı. Sık sık sorular yöneltildi ve Başbakan birden fazla kez cevap vermek zorunda kaldı. Lloyd George, Yunan hükümetinin kendisine "Yunan kuvvetlerinin Müttefiklerin izni olmadan hiçbir koşulda tarafsız bölgeye girmeyeceğine" dair güvence verdiğini belirterek Meclis'i teskin etmeye çalışıyordu.[827]

Amiral De Robeck'in, muhtemel bir Yunan İstanbul işgaline dair yorumu ise özel bir önem taşımaktadır. Yunan taarruzunun tam ortasında, Ağustos 1921'de kaleme aldığı bir notta Amiral; Yunanistan'ın İstanbul ve Boğazlar'a yerleşmesine izin vermenin vahim bir hata olacağını vurguladı. De Robeck, Yunanistan'ın

[825] Justin McCarthy, *The British and The Turks: A History of Animosity, 1893-1923,* Edinburgh University Press, Edinburgh 2022, s. 578.E. Yurdusev, *a.g.m.,* s. 203.
[826] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 241.
[827] https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/jul/31/greece-and-constantinople#column_1018.

parasızlık ve güçsüzlük nedeniyle burada asla kalıcı olamayacağına ve Rusya'nın, Karadeniz çıkışını kontrol eden böyle bir güce "asla tahammül etmeyeceğine" inanıyordu. Ancak Yunanistan, İngiliz karar vericiler arasında bir müttefik bulmuştu: A. J. Balfour, Worthington-Evans'a yazdığı mektupta, "en azından geçici bir süre için Yunanistan'ın İstanbul'a girmesine izin vermenin çıkarımıza olup olmayacağını" değerlendirmesini istedi.[828]

Justin McCarty, İngilizlerin neden Yunanlıların İstanbul'u ele geçirmesine karşı çıktığına cevap arar ve şu çıkarımda bulunur:

> İlk bakışta, Yunanlara verdikleri sürekli destek göz önüne alındığında, İngilizlerin Yunan işgalini kabullenmeleri beklenebilirdi. Nitekim hem Lloyd George hem de Curzon, uzun süredir Türklerin İstanbul'dan çıkarılması gerektiğini düşünüyordu. Ancak bu çıkarma fiilen gündeme geldiğinde, İngilizler için asıl mesele, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde kendi planlarını zorla kabul ettirebilecek İngiliz gücünün itibarı oldu. Yunanlar, Müttefiklerin kararlarına açıkça karşı gelmiş olacaktı ve İngilizler bunu kabul edemezdi. Bu, Britanya İmparatorluğu'nun prestiji meselesiydi—ve bu prestij onlar için son derece hayatiydi. Yunanlıların İngiliz planlarını hiçe saymasına izin verilemezdi. Ayrıca Fransızlar ve İtalyanlar, Yunanlara karşı çıkma konusunda kararlıydı. İstanbul'un Yunanlara karşı savunulması, Fransızlar ve İtalyanların yeni birlikler göndermeye razı oldukları nadir durumlardan biriydi. İngiltere, Müttefikleri İstanbul'u Yunanlara karşı savunurken, aynı anda şehri Yunanlara teslim ediyor görüntüsü veremezdi.[829]

Yunanistan'ın bu hamlesi sırasında Türk tarafı 26 Ağustos 1922'de taarruza geçerek 30 Ağustos'ta Yunan kuvvetlerini Anadolu'da bozguna uğratmış. 9 Eylül'de İzmir'i Yunanlılardan alarak kesin bir zafer elde etmiştir. İngiltere bu sonucu kabullense de İstanbul ve Boğazları kolayca Mustafa Kemal Paşa öncülüğündeki Türk kuvvetlerine bırakmaya niyetli değildi.

3.5.Çanak Krizi: İstanbul ve Boğazlar İçin Restleşme

Yunan Güney Ordusu'nun İzmir ve Çeşme üzerinden, Kuzey Ordusu'nun ise Bursa hattı üzerinden tahliye edilmesi, Boğazların Asya yakasında sözde Tarafsız Bölgeyi işgal eden Müttefik kuvvetleri Türk ordularına doğrudan açık hâlde bırakmıştı. Tarafsız Bölge'nin amacı, Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasını, Marmara Denizi'ni ve İstanbul Boğazı'nı korumaktı. Ancak bu bölgenin sınırları çizilirken, muhtemel savunma stratejileri ya da arazinin fiziki yapısı neredeyse hiç

[828] E. Daleziou, *a.g.t.,* s. 240.
[829] J. McCarthy, *a.g.e.,* s. 578.

dikkate alınmamış; sınırlar oldukça geniş ve gelişigüzel bir biçimde belirlenmişti.[830] Zaferin ardından Türk orduları; önce Boğazları aşmak, ardından da İstanbul ve Trakya'yı kurtarmak amacıyla kuzeye doğru yürüyüşe geçti. Yunan ordusunun yenilerek bölgeden çekilmesi, ilerleyen Türk birlikleri ile Çanakkale'de stratejik noktaları tutan İngiliz kuvvetleri arasındaki tampon bölgeyi tamamen ortadan kaldırmıştı. İki güç artık karşı karşıyaydı.

7 Eylül 1922 tarihindeki Kabine toplantısında her türlü ihtimal değerlendirilmişti. Başbakan Lloyd George ve Churchill, en radikal tavrı göstermiştir. Lord Curzon'un kanaatine göre, Anadolu'daki Yunanların kaderi uğruna kendi siyasetimizi terk etmek için bir gerekçe yoktu; ayrıca Fransa ve İtalya'nın, Türklerle imzaladıkları anlaşmadan geri dönmeleri de beklenemezdi. Ona göre Gelibolu Yarımadası'nı boşaltmak ya da İstanbul'u Türklere bırakmak söz konusu olmamalıydı. Bununla birlikte, Avrupa yakasının işgalinin yalnızca İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar tarafından değil, bir bütün olarak Avrupa güçleri tarafından yürütülmesi gerektiğini savunuyordu. Zira Sevr Antlaşması'nı Avrupa devletleri imzalamıştı ve Boğazlar rejimi de bu antlaşma ile oluşturulmuştu. Bu nedenle, Sevr Antlaşması'nı imzalayan Avrupa devletlerinin bir konferans toplayarak durumu yeniden gözden geçirmelerini önerdi. Fransa'nın kuşkusuz Türklerle uzlaşmak istediğini, ancak bunun hiçbir zaman Türkler tarafından kabul edilmeyeceğini ve Boğazlar rejiminin bütünüyle ya da kısmen mevcut durumdan daha kötü bir hâle gelmesine rıza gösterilmeyeceğini düşünüyordu. İstanbul meselesine gelince, Türk ordusunun ilerleyerek İzmit Yarımadası'nı ve İstanbul'u tehdit edebileceğine dair bir endişe vardı. Ancak Curzon'a göre Kemal Paşa'nın İstanbul'u doğrudan tehdit etmeye cesaret edip etmeyeceği konusunda tereddütlüydü. Boğaz üzerinden bir kuvvet aktarmanın ciddi güçlükleri bulunuyordu. İstanbul hâlihazırda Fransız, İtalyan ve İngiliz birlikleri tarafından tutulmaktaydı ve Fransızların asla kabul etmeyeceği son şey, İstanbul'da İngilizlerin tek başına bırakılması olurdu. Dolayısıyla, şu aşamada Fransız ve İtalyan birliklerinin İstanbul'dan çekilmesi ihtimali yoktu.

Başbakan Lloyd George Boğazlar'ın stratejik değeri öyle fazlaydı ki diplomasinden ziyade silahı tercih etmiştir. Hiçbir koşulda Gelibolu Yarımadası'nın Türklerin eline geçmesine izin verilemezdi. Burası, dünyanın en

[830] David Walder, *Chanak Affair,* Hutchinson, London 1969, s. 191

önemli stratejik noktalarından biriydi ve Boğazların kapatılması savaşı iki yıl uzatmıştı. Türklerin Gelibolu Yarımadası'nı ele geçirmesine izin vermek akıl alır bir şey değildi; bunu engellemek için gerekirse savaşılmalıydı

Winston Churchill ise, Yunan ordusunun güvenliğini sağlamak adına, Avrupa siyasetimizi herhangi bir şekilde zedeleyecek bir pazarlığa Türklerle girmememiz gerektiği görüşündeydi. Asya'ya ilişkin düzenlemeler kesinlikle ayrı tutulmalıydı. Avrupa'dan geri çekilme hattı büyük stratejik önem taşıyordu ve bu hattın her ne pahasına olursa olsun korunması gerekiyordu. Eğer Yunanlar Gelibolu Yarımadası'nı ve İstanbul'u ele geçirirlerse, zaferimizin bütün meyvelerini kaybetmiş oluruz ve yeni bir Balkan savaşı kaçınılmaz hâle gelirdi.[831]

Lloyd George, Curzon ve Churchill birbirlerini destekledi ve Kabine resmi onayını verdi. General Harington'ın elindeki yetersiz kuvvetler geri çekilmeyecekti. Bu sırada çatışmaları sona erdirmek için diplomatik çabalar sürdürülecekti. İstanbul'un savunulması için planlar uygulamaya konulacak ve Türkiye'deki İngiliz gücünü takviye etmek için özel önlemler alınacaktı. 11 Eylül'de Lloyd George ve kuvvet komutanları, Harington'a acil bir durumda Çanakkale (Chanak) ve İzmit yarımadasındaki İngiliz kuvvetlerini kendi takdirine bağlı olarak tahliye etme izni verdi. Dört gün sonra kötüleşen durumu görüşmek üzere toplanan Kabine, İngiliz kuvvetlerini Anadolu'dan tahliye etmeye hâlâ hazır değildi.[832]

15 Eylül 1922 Cuma günü Kabine, büyük bir endişe içinde toplandı. O ana kadar Yunan ordusu, Boğazlar bölgesini koruyan İtilaf kuvvetleri ile Kemalist ordu arasında bir tampon işlevi görmüştü. Bir gün önce Fransa Başbakanı M. Poincaré, Mustafa Kemal Paşa'nın Boğazlar bölgesini ihlal etmemesi konusunda uyaran bildiride yer almayı kabul etmişti. Bu sınırlı iş birliği görüntüsünden güç alan Kabine, milliyetçilerin İngiliz mevkilerine yönelik hiçbir tehdidine müsamaha göstermemeye karar verdi. Türklerin Asya'dan Avrupa'ya geçmeye ya da Boğaziçi ve Çanakkale Boğazları'nı ele geçirmeye yönelik herhangi bir girişiminin, gerekirse savaş yoluyla engelleneceği kararlaştırıldı.

Curzon, Kabine'de bizzat söz alarak, Kemal'in İtilaf birliklerine tek bir el ateş etmeye bile cesaret edebileceğini düşünmenin "açıkça abartılı ve gülünç"

[831] TNA/CAB, 23/31/48, 7 September 1922.
[832] G. Bennett, *a.g.e.,* s. 85.

olacağını ifade etti. Buna rağmen Kabine, en küçük bir riski dahi göze almamaktan yanaydı. Müttefiklere, Dominyonlara ve Balkan devletlerine telgraflar gönderilerek Boğazların serbestisinin tehlikede olduğu bildirildi ve bu tehlikeye gerekirse silah gücüyle karşı koymaları istendi. Bu telgrafların gönderilmesinin ardından Curzon, 16 Eylül Cumartesi günü Hackwood'a çekildi.[833]

Aynı gün, o ana kadar Kabine içindeki Türk yanlısı hizbe yakın duran Winston Churchill, artık silahlı bir çatışmaya hazır bir tutum benimsedi. Ardından gelen kriz, en iyi onun kendi sözleriyle anlatılabilir:

> Bu meselede kendimi kararlı küçük bir grubun içinde buldum: Başbakan, Lord Balfour, Austen Chamberlain, Lord Birkenhead ve Sir Laming Worthington-Evans… Ortak bir cephe oluşturduk. Hükûmet dağılabilirdi ve belki bu yükten kurtulmuş olurduk. Halk bizi desteklemeyebilirdi; kendilerine başka danışmanlar bulurlardı. Basın feryat edebilirdi, Müttefikler geri çekilebilirdi. Bizim Türkiye'ye dayatmak istediğimiz şartlar mütevazıydı, fakat elimizdeki askerî güç de son derece sınırlıydı.

Kabine, 17 Eylül Cumartesi günü, savaş yolunda daha da kararlı bir tutum almış görünüyordu. O gün Churchill, Kabine üyelerinin çoğunun isteğiyle, Dominyonlara gönderilmek üzere bir bildiri taslağı hazırladı. Bildirinin kamuoyuna açıklanması öngörülüyordu. Curzon toplantıda yoktu; bir gün önce Hackwood'daki kır evine çekilmişti. Bildiri, Harington'un kuvvetlerinin takviye edileceğini bildiriyor ve Dominyonlara daha önce yapılan kendi birliklerini gönderme çağrısını yineliyordu. Birçok kişi gibi Curzon da bu bildiriyi, yeniden güç kazanan Türk milliyetçiliğine karşı düşüncesizce yapılmış bir meydan okuma olarak gördü. Üstelik bildiri Dominyonlara ve basına son derece kötü bir şekilde iletildi; öyle ki Kanada ve Avustralya basını, kendi hükümetlerinden önce metni ele geçirdi. Bunun üzerine Kanada ve Avustralya, asker göndermeyeceklerini açıkça ilan ettiler; Güney Afrika ise hiç yanıt vermedi. Yalnızca Yeni Zelanda, en fazla bir tabur ya da bir tugay göndermeye hazır olduğunu bildirdi.[834]

Fransa'da Churchill'in bildirisi, Nicolson'un daha sonra ifade ettiği gibi, Fransız Cumhurbaşkanı Poincare nezdinde "ölçüsüz bir öfke patlamasına" yol açtı.[835] Poincare ve çalışma arkadaşları, minnettar bir Türk ulusunun Avrupa'daki mirasına yeniden kavuşmasını sağlamak için uzun süredir yoğun çaba harcıyorlardı.

[833] H. Nicolson, *a.g.e.,* s. 271.
[834] G. Bennett, *a.g.e.,* s. 86.
[835] Nicolson, *a.g.e.,* s. 272.

Yunan ordusunun Anadolu'da yenilgiye uğraması, bu hedefin önündeki başlıca engeli ortadan kaldırmıştı. Boğazların tarafsızlığı meselesine gelince; Fransa Dışişleri'nden Laroche'un, 12 Eylül 1922'de Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'e bildirdiği üzere, bu konu "ilkesel bir mesele olmaktan ziyade, Türkler ile Müttefikler arasında yapılacak bir düzenleme meselesiydi."[836]

Gazeteci Ward Price o günlerde Mustafa Kemal Paşa ile önemli bir mülakat gerçekleştirdi. Röportaj 15 Eylül'de yayımlandı.

Mustafa Kemal Paşa, Ward Price'a şunları söyledi:

> Artık savaşılacak bir mesele kalmadı. Türkiye için talep ettiğimiz sınırlar Suriye ve Mezopotamya'yı dışarıda bırakmakta, esas olarak Türk ırkının yaşadığı bölgeleri kapsamaktadır. Son zaferimizden sonra taleplerimiz, öncesinde ne ise yine odur. Anadolu'yu, Meriç Nehri'ne kadar Trakya'yı ve İstanbul'u istiyoruz. Çanakkale Boğazı'ndan serbest geçiş konusunda her türlü güvenceyi vermeye hazırız; burayı tahkim etmeyeceğimizi de taahhüt ederiz. Buna karşılık, İstanbul'u ani bir saldırıya karşı koruyacak savunma tesislerini Marmara Denizi kıyılarında kurmamıza Büyük Devletlerin izin vermesi son derece doğal olacaktır.

Ward Price, Paşa'ya Müttefiklerin İstanbul'u devretmeyi reddetmesi hâlinde ne yapacağını sordu. Paşa, şu cevabı verdi:

> Başkentimize sahip olmak zorundayız. Böyle bir durumda ordumla İstanbul üzerine yürümek zorunda kalırım; bu da ancak birkaç günlük bir iş olur. Elbette tercihim, burayı müzakere yoluyla devralmaktır; fakat doğal olarak sonsuza kadar bekleyemem.[837]

İngiliz kamuoyu da Türkiye ile bir savaşa karşıydı. 18 Eylül'de Daily Mail gazetesi büyük bir manşet atmıştı: "Bu Yeni Savaşı Durdurun!" Daily Express ve Times gazeteleri de İngiliz Kabinesini savaştan kaçınması için diplomatik bir dille uyardı. Daily Mail'in 21 Eylül tarihli manşeti daha çarpıcıydı: "Çanakkale'den Defolun!" Ayrıca gazete savaşa karşı protesto mitingleri çağrısı da yapmıştı. Aynı gün Sendikalar Kongresi Genel Konseyi Başbakan George'a işçi sınıfının savaşa kesinlikle karşı olduğunu ve savaş olursa grev ilan edeceklerini duyurdu.[838]

Bu Türk-İngiliz krizi devam ederken Lord Curzon, müttefikleriyle olan krizi de çözerek Türkler karşısında güçlü durmayı amaçlıyordu. Bu maksatla 19 Eylül'de Fransa Başbakanı Poincare ve Paris İtalya Büyükelçisi Count Sforza ile görüşmek

---

[836] A. L. Macfie, "The Chanak Affair, September-October 1922", Balkan Studies, Cilt: 20(2), 1979, s. 317.
[837] D. Walder, *a.g.e.,* s. 182.
[838] Mustafa Çulfalı, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. 15, S. 45, (1999), s. 807.

için Paris'e gitti. 20 Eylül tarihindeki ilk görüşmede Curzon, Poincare'ye Anadolu'daki toprak sorununun son Türk zaferiyle kendiliğinden çözümlendiğini, Trakya, Boğazlar ve İstanbul sorunlarının çözümünün ise Türklere bırakılamayacak kadar önemli olduğunu belirterek kendisine Fransa hükümetinin İtilaf Devletleri kontrolündeki tarafsız bölgenin korunmasının önemini belirten 14 Eylül tarihli notasını hatırlattı ve Fransız askerlerinin Boğazların Asya yakasından çekilmesinin nedenini sordu. Poincare cevap olarak Fransa'nın iki sebeple Anadolu'da Türklerle savaşamayacağını açık. İlk olarak Fransa Müslüman bir güç olduğu için Tunus'tan Hindi Çin'e kadar olan Müslüman kolonilerindeki artan rahatsızlığı göz ardı edemezdi. İkinci olarak da mali problemler yüzünden Küçük Asya'ya kuvvetlerini gönderemezdi. Bu şartlar altında ne Fransa Başbakanı'nın ne de Fransız Parlamentosu'nun Türklere karşı bir savaşı düşünebileceğini belirtti ve Curzon'a önereceği tek şeyin de İngiliz askerlerinin Çanakkale'den çekilmesi olduğunu söyledi. Toplantı Curzon ile Poincare arasında yüksek tansiyonlu tartışmalarla devam etti. İtalyan temsilci Sforza da Poincare'ye destek verdi. Curzon Fransa ve İtalya'nın İngilizlere yardım etmesi gerektiğini söyledikçe Poincare ve Sforza Türklerle savaşmalarının söz konusu olmadığını ve İngiliz askerlerinin de Fransız ve İtalyan askerleri gibi bölgeden çekilmesi gerektiğini yinelediler. Poincare ve Sforza ayrıca barış görüşmelerine Türkleri razı etmek için de Doğu Trakya'nın Türklere iade edileceğinin şimdiden duyurulması gerektiğini ifade ettiler.[839]

Mustafa Kemal Paşa, Doğu Trakya bakımından Misak-ı Millî'de yer alan toprak taleplerini elde edebileceğine inanması hâlinde, bunları diplomatik yollarla sağlamaya hazır olduğunu ifade etti. Ayrıca, Millî Misak hükümlerine uygun olarak Batı Trakya'da bir plebisit yapılması fikrine de değindi.[840] Boğazların serbestliği meselesine temas ederek, Misak-ı Millî'de öngörülen türden makul güvencelere razı olduğunu söyledi. Bununla birlikte, Doğu Trakya'daki Yunanların mutlaka çıkarılması gerektiği hususunu amiralle yaptığı görüşmelerde birden fazla kez dile getirmişti.

Lord Curzon görüşmelerde Gelibolu meselesini ele aldı. İngiliz Hükûmeti, Boğazların serbestliğini güvence altına almak için Çanakkale Boğazı'nın her iki

[839] M. Çulfalı, *a.g.e.,* s. 808.
[840] M. Kemal Paşa, 15 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te gazetecilere sonradan şu sözleri söylemişti: "Bana göre Batı Trakya'nın bize geçmesi zaaftır. Orasını elde tutmak için sarf olunacak kuvvet oradan elde edilecek istifadeye tekabül etmez. Anavatanın selameti için Batı Trakya'dan vazgeçmemiz gerekir. Sorunun gerçek hal çaresi, burasını Yunanistan'a bırakmaktır." Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit konuşmaları (1923)*, Kaynak Yayınları, 1993, sayfa 90.

yakasının da kalıcı biçimde askerî birliklerle tutulması gerektiği görüşünü son derece güçlü biçimde savunmaktaydı ve yaklaşan barış konferansında bu tutumu savunmak zorunda olacağını belirtti. Oysa Misak-ı Millî'de Çanakkale Boğazı'na ya da bu tür güvencelere dair herhangi bir hüküm bulunmuyordu. Bu nedenle, Müttefiklerin konferans öncesinde bu konuda ortak bir görüşe varması hayati önem taşıyordu.

Lord Curzon konuşmasını, hazırladığı taslağın M. Poincaré tarafından kendi kabinesine sunulmasını rica ederek tamamladı. Ayrı ayrı belgeler gönderilmeye çalışılmaması, Müttefiklerin mutlaka ortak bir nota üzerinde uzlaşmaları gerektiğini vurguladı.

M. Poincaré ise, Trakya'nın Türkiye'ye bırakılmasına ilişkin taviz meselesi daha açık ve net biçimde ortaya konulmadıkça herhangi bir ortak notaya katılmasının mümkün olmayacağını söyledi. Bunun dışında, Lord Curzon'un Çanakkale Boğazı'nın güney kıyısının garnizonla tutulmasına dair tamamen yeni bir öneri getirdiğine dikkat çekti. Mart ayındaki önerilerde garnizonların yalnızca kuzey kıyıyla sınırlı olması öngörülmüştü.

Lord Curzon bu noktayı kabul etti; ancak bu konuda hükûmetinden açık ve kesin talimatlar aldığını belirtti. Ayrıca M. Poincaré'nin de kabul ettiği üzere, mart ayındaki önerilerin artık değişikliğe açık olduğunu ve hatta koşulların etkisiyle fiilen değişmiş bulunduğunu ifade etti. Boğazların serbestliğine ilişkin güvencelerin ise her hâlükârda barış konferansında ele alınacak bir mesele olduğunu söyledi.

Son olarak, Büyük Britanya'nın çok yakında Gelibolu Yarımadası'nda güçlü kuvvetlere sahip olacağını ve gerekirse bu konuda kendi şartlarını dikte edebilecek bir konuma ulaşacağını belirtti. Bununla birlikte, sözlerinin hiçbir şekilde bir tehdit olarak anlaşılmaması gerektiğini de özellikle vurguladı.[841]

Curzon ise gelinen noktada, Türklerin isteklerini kabul etmekten başka çare olmadığının farkındadır, çünkü tersi bir durum, yeni bir savaş anlamına gelecektir. Bununla birlikte, görüşmeler sırasında, olabildiğince, Trakya ve Gelibolu konusunda Mart 1922 önerilerini savunmaya devam eder. İlginç olan şu ki Curzon'un elinde, Doğu Trakya konusunda verilecek tavizi kabul eden bir kabine

[841] *DBFP,* "Notes of an Allied Conference, 23 September 1922", vol. XVIII, No. 48, s. 83.

onayı da bulunmaktaydı.[842] Bu kartı kullanmamasının birkaç sebebi olabilirdi. Birincisi Yunanistan'a verilen desteğin geri çekildiği anlamına gelecekti. İkincisi, Çanakkale'deki İngiliz birlikleri güçsüz durumdaydı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın herhangi bir saldırıda bulunmayacağını da bilen Curzon, İngiliz birliklerin kuvvetlendirilmesi için zaman kazandırmıştır. Üçüncü ve en kritik nokta, Gelibolu'dur. Çünkü Curzon'a göre Gelibolu, "Britanya İmparatorluğu'nun kutsal ve yüce menfaatidir."[843]

Curzon, Paris'te Poincare ile yaşadıkları gerilimi şöyle anlatmaktadır: "Poincaré, adeta kendinden geçerek yaklaşık çeyrek saat boyunca, suçlu bir öğrenciyi azarlayan çılgın bir okul müdürü gibi var gücüyle bağırdı." Curzon hem kendisine hem de ülkesine yöneltilen bitmek bilmeyen suçlamalara artık tahammül edemediğini belirterek toplantı salonunu terk etti. Aradan birkaç dakika geçtikten sonra, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge, Curzon'u salonda gözyaşları içinde, pantolonunun arka cebinde taşıdığı konyak şişesinden yudumlar alırken buldu. Curzon, bir yandan içiyor, bir yandan da "o küçük iğrenç adam" kendisinden özür dilemediği takdirde Londra'ya geri döneceğini söylüyordu.[844] İngiliz diplomat Harold Nicolson bunlara şahit olmuş ve olanları aktarmıştır:

> Daha fazla dayanamadı. Yerinden kalkarak toplantının ertelenmesi gerektiğine dair bir şeyler mırıldandı ve topallayarak bitişik odaya geçti. Yanında sekreterleri ve o sırada Paris Büyükelçimiz olan Lord Hardinge vardı. Curzon, Lord Hardinge'in koluna yapıştı. "Charley," diye soluyarak konuştu, "O iğrenç küçük adama katlanamıyorum. Katlanamıyorum. Katlanamıyorum." Ve ağladı.[845]

Konferans, büyük ölçüde İtalyan temsilci Kont Sforza'nın sağduyulu yaklaşımı sayesinde yeniden toplandı. Karşılıklı suçlamalar bir kenara bırakıldı; pratik düzenlemelere geçildi. Buna göre, General Harington'un, Fransız meslektaşının desteğiyle Mudanya'da Kemal ile görüşmesi ve Türk kuvvetlerinin ilerlemeyeceği bir hattın belirlenmesi kararlaştırıldı. Curzon Londra'ya döndü ve Kabine'den tebrikler aldı. Her şey, sanki krizin geride kaldığı izlenimini veriyordu.[846]

---

[842] *DBFP,* "Notes of an Allied Conference, 23 September 1922", vol. XVIII, No. 51, s. 95; E. Yurdusev, *a.g.m.,* s. 209.
[843] E. Yurdusev, *a.g.m.,* s. 209.
[844] M. Çulfalı, *a.g.m.,* s. 809.
[845] H. Nicolson, *a.g.e.,* s. 273-274.
[846] H. Nicolson, *a.g.e.,* s. 274.

Lord Curzon'un elde ettiği diplomatik kazanımların ömrü pek uzun olmadı. 23 Eylül'de Türk birliklerinin Çanakkale'nin güney kesimindeki "tarafsız bölge" olarak adlandırılan sahaya giriş yapması dengeleri değiştirdi. General Harington, Türk kuvvetlerinin bu alandan çekilmesi talebiyle bir telgraf gönderse de Mustafa Kemal Paşa, 26 Eylül'deki yanıtında TBMM hükümetinin böyle bir "tarafsız bölge" varlığını hiçbir zaman kabul etmediğini net bir dille ifade etti. Tam bu gergin süreçte, 27 Eylül günü Yunanistan'da yaşanan askeri darbe sonucunda Kral Konstantin tahttan indirildi ve yönetim Venizelos taraftarlarının eline geçti. Atina'daki bu ani değişim, İngiliz kabinesindeki Yunan destekçileri arasında Türklerle uzlaşmak yerine savaşa devam etme konusunda yeni bir umut dalgası yarattı.[847]

27 Eylül'de İngiliz Bakanlar Kurulu üyelerinin bazıları Koloniler Bakanlığı'nda bir araya gelerek Çanakkale krizini görüştüler. Austin Chamberlain ve Winston Churchill'e göre İngiltere Çanakkale'nin Asya yakasından çekilmek gibi seçeneği düşünemezdi. Bu isimlerin düşüncesine göre Mustafa Kemal Paşa bu tür bir çekilmeyi İngiliz İmparatorluğu'nun aşağılanması olarak algılayabilirdi.[848] Lord Curzon ise onlarda farklı olarak diplomasiden yanaydı. 27 Eylül tarihli mektubunda Curzon, Chamberlain'e Yunan sempatizanlığına dair eleştirilerini ve bazı çekincelerini şu şekilde dile getirmiştir:

> Bir Kabine toplantısında yeniden, son derece kırılgan ve bana göre tamamen değersiz olan Yunan ittifakının peşine düşmemiz fikri beni çok endişelendirdi. Böyle bir tercih, büyük ihtimalle bizi tekrar Türkiye ile savaşa sürükler ve yanımızda yalnızca Yunanistan kalır. Kanaatimce ülke kamuoyu böyle bir gelişmeyi asla kabullenmez; hatta bunun Hükümetin düşmesine yol açacağını düşünüyorum. Üstelik bu, Paris'e gidip yeniden kurmaya çalıştığım Müttefik birlikteliğini de tek hamlede yerle bir eder.[849]

Lord Curzon'un tüm karşı çabalarına rağmen İngiliz Kabinesi, General Charles Harington'a oldukça sert bir talimat gönderme kararı aldı. Bu talimata göre; Türk güçlerinin işgal ettikleri bölgelerden derhal çekilmemeleri durumunda, Türk tarafına savaşla tehdit eden bir ültimatom verilmesi isteniyordu. Curzon, diplomatik bir felaketi önlemek adına bu mesajın en azından yirmi dört saat geciktirilmesi için ısrar etse de hükümet içerisindeki bu talebi karşılık bulmadı. Lord Curzon'un

[847] M. Çulfalı, *a.g.e.,* s. 811.
[848] M. Çulfalı, *a.g.e.,* s. 811.
[849] Ronaldshay, *a.g.e.,* s. 305.

zaman kazanmak istemesinin arkasında stratejik bir hamle yatıyordu. Curzon, Fransa Başbakanı Poincaré'den özel bir ricada bulunmuştu: Franklin-Bouillon'un ivedilikle Mustafa Kemal'in yanına gönderilmesini istiyordu. Bu görevlendirmenin amacı, barış konferansı henüz toplanmadan önce Türk tarafına önemli bir taviz verilmesiydi. Curzon, Türklerin Meriç Nehri sınırına kadar uzanan Doğu Trakya topraklarını geri alabileceklerine dair Fransızlar aracılığıyla bir güvence sunulmasını, böylece askeri çatışmanın önüne geçilmesini hedefliyordu.[850]

Lord Curzon oturup, yaşadıklarının tamamını Lady Curzon'a ayrıntılı bir şekilde yazdı:

> Sen gittikten sonra son derece zor günler geçirdim. Cuma akşamı buradaki Kemalist temsilciyle uzun bir görüşme yaptım. Bunun ardından bu evde (Carlton House Terrace No. 1) saat 22.00'den 23.45'e kadar süren bir Kabine toplantısı yapıldı. Dün ise üç ayrı Kabine toplantısı vardı; sonuncusundan ancak gece 00.40'ta dönebildim. O gece gözümü bile kırpamadım. Sabah 10.00'da yeniden başladık ve ancak 14.25'te eve dönebildim. Saat 17.00'de bir toplantı daha var. Bütün bu süre boyunca ateşli savaş yanlılarına ve maceraperestlere karşı yine tek başıma mücadele etmek zorunda kaldım… Adeta Homeros'u andıran bir çarpışma bu. Ama şimdilik onların öngördüğü hiçbir şey gerçekleşmedi ve hâlâ barışı korumanın mümkün olabileceğini umuyorum; gerçi her şey onlara kalsa günde iki kez barışı batırırlar.[851]

Aynı gece yapılan bir başka Kabine toplantısında, General Harington'dan hâlâ haber gelmemiş olmasının yarattığı huzursuzluk bazı üyelerde açıkça görülüyordu. Bu toplantıda, derhâl harekete geçilmesini savunanlarla, Lord Curzon'un başını çektiği ve sabır telkin edenler arasındaki ayrılık hızla derinleşti. Sabır sınırının çoktan aşıldığını düşünenler, Curzon'un Fransa ile yeniden tesis etmeyi başardığı uzlaşmanın temel taşı olan Mudanya Konferansı'ndan vazgeçilmesini dahi önerdiler. Neyse ki bu öneri üzerinde ısrar edilmedi. Toplantının ardından Curzon, artık kendisine destek veren bazı meslektaşları tarafından tebrik edildi. 2 Ekim'de yazılan bir mektupta şöyle yazmıştı:

> Kabine'de görüşlerinizin kabul görmüş olmasından ve ateşe başlamadan önce Mudanya Konferansı'nın yapılacak olmasından dolayı sizi içtenlikle kutlarım. Bakanlar toplantılarına düzenli katılmayan bizlerin, geçmişte olup bitenlerin bütün ayrıntılarını bir anda kavraması kolay değil; fakat bazı meslektaşlarımızın derhâl bir ültimatom verilmesini ve hatta yolda olduğu bilinen Harington'un telgrafını bile beklememeyi önermeleri beni dehşete düşürdü.

[850] Ronaldsay, *a.g.e.,* s. 306; Sonyel, *a.g.e.,* s 289.
[851] Ronaldshay, *a.g.e.,* s. 307.

> Neyse ki bu öneri cumartesi gecesi üzerinde durulmadı; aksi hâlde ben kesinlikle sizin görüşünüzü desteklerdim ve masanın bizim tarafında oturan birkaç kişi daha da aynı şekilde davranırdı. Dün ise gelen telgraf sayesinde işler yolunda gitti.[852]

Gerçekte General Harington, 29 Eylül'de kendisine gönderilen ültimatom doğrultusunda harekete geçmekten kaçınmıştı; bu sayede barış bozulmamış, silahlı çatışma önlenmişti. Lloyd George'un savaş arzusu onun iktidarının sonu olur. Derby, Younger ve Salisbury'nin de bulunduğu Muhafazakâr Parti'nin bazı önemli isimleri Lloyd George'un Yunan yanlısı politikasına güvensizliklerini ilan ederek hükümetin birliğini zedelemişlerdi. Muhafazakarların eski lideri Bonar Law'ın da Lloyd George aleyhine basında yayınlanan mektup kaleme alması Muhafazakarlara koalisyonu sona erdirmek için cesaret vermiş ve bu yönde karar almışlardır. Bu karar sonrası Lloyd George 19 Ekim 1922'de istifa etmek zorunda kalmıştır.[853]

Boğazların kaderi Lozan Konferansı öncesi ve sürecinde Boğazlar meselesi üzerine yürütülen bu diplomatik satranç, aslında İngiltere'nin askeri gerçekleri kabul edip strateji değiştirdiği bir dönemi yansıtmaktadır. Metni, olayların gelişimini ve arka planını göz önüne alarak şu şekilde özetleyebiliriz: Boğazlar Diplomasisinde Yeni Dönem Lozan'a gidilen süreçte artık hem İngiltere hem de müttefikleri, Boğazlar üzerindeki Türk egemenliğinin kaçınılmaz bir askeri gerçek olduğunu çoktan kabullenmişlerdi. Bu noktada tartışma, "Boğazlar kimin olacak?" sorusundan ziyade, "Türk hakimiyeti altındaki Boğazlarda, müttefik askerleri yokken geçiş serbestliği ve güvenliği nasıl sağlanacak?" sorusuna evrildi. Curzon'un "İçi Boş" Prensibi ve Müttefik Birliği Lloyd George'un gölgesinden kurtulan Lord Curzon, İngiliz dış politikasının dümene geçmişti. Ancak ilginç olan şudur ki; İngiltere'nin yıllardır en hassas olduğu bu konuda, Curzon'un elinde başlangıçta net ve ayrıntılı bir plan yoktu. 14 Kasım'da müttefiklere gönderdiği taslakta sadece genel bir "Boğazların serbestliği" ilkesinden bahsediliyor, bu serbestliğin teknik detayları (gemilerin türü, savaş/barış zamanı kuralları vb.) tamamen boş bırakılıyordu. Curzon için bu belirsizliğin stratejik bir nedeni vardı: Müttefik birliğini ne pahasına olursa olsun korumak. Çanak Krizi sırasında yaşanan görüş ayrılıkları İngiltere'nin itibarını sarsmıştı. Curzon, Türklerin karşısına parçalanmış bir Avrupa olarak çıkmanın büyük bir utanç ve başarısızlık olacağını

[852] Ronaldshay, *a.g.e.,* s. 307-308.
[853] M. Çulfalı, *a.g.m.,* s. 814-816; E. Yurdusev, *a.g.m.,* s. 214-215.

biliyordu. Bu yüzden Fransız Başbakanı Poincaré'ye adeta rest çekerek, ortak bir plan olmadan konferansa başlamanın anlamsız olduğunu bildirdi.[854]

[854] E. Yurdusev, *a.g.m.,* s. 215-217.

SONUÇ

Millî Mücadele yıllarında İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik siyasetini açıklamak için kullanılan "Türk düşmanlığı", "Yunan yanlılığı", "emperyalist paylaşım" veya "Sevr siyaseti" gibi tanımlamalar, dönemin belirli yönlerini açıklamakla birlikte İngiliz karar alma mekanizmasının bütününü kavramaya yetmemektedir. Bu araştırmanın ulaştığı temel sonuç, İngiltere'nin 1919-1922 yılları arasında Türkiye karşısında tek, değişmez ve kesintisiz bir politika izlemediği; buna karşılık değişmeyen bazı imparatorluk çıkarlarını farklı zamanlarda farklı araçlarla korumaya çalıştığıdır. Dolayısıyla İngiliz siyasetindeki süreklilik, kullanılan yöntemlerde değil; Boğazların güvenliği, Doğu Akdeniz'deki üstünlük, Hindistan yollarının korunması, Mezopotamya ve İran'daki çıkarların güvence altına alınması, Sovyet Rusya'nın sınırlandırılması ve İngiliz yönetimindeki Müslüman toplulukların siyasî hareketliliğinin denetlenmesi gibi stratejik önceliklerde aranmalıdır. Yunanistan'ın desteklenmesi, İstanbul'un işgali, Boğazların uluslararasılaştırılması, hilafetin siyasî etkisinin sınırlandırılması ve daha sonra Ankara ile uzlaşma arayışına girilmesi, birbirini dışlayan siyasetler değil, aynı güvenlik anlayışının değişen güç koşullarına uyarlanmış farklı biçimleriydi

Bu çerçevede İngiltere'nin Millî Mücadele yıllarındaki Türkiye siyaseti, "hedefleri sabit, araçları değişken" bir imparatorluk stratejisi olarak tanımlanabilir. İngiliz karar alıcılarının büyük bölümü, savaş öncesindeki Osmanlı düzeninin aynen devam etmesini istemiyordu. Bununla birlikte Türk siyasal varlığının bütünüyle ortadan kaldırılması konusunda da ortak bir görüş bulunmamaktaydı. Türk çoğunluğun yaşadığı Anadolu'da sınırlı bir devletin varlığı kabul edilebilir görülüyor; fakat bu devletin Boğazları tek başına kapatabilecek, Irak ve İran yönünde İngiliz çıkarlarını tehdit edebilecek, Sovyet Rusya ile ortak hareket edebilecek veya hilafet aracılığıyla İngiliz sömürgelerindeki Müslümanları harekete geçirebilecek bir güce dönüşmesi istenmiyordu. İngiltere'nin aradığı düzen, egemen fakat hareket alanı sınırlandırılmış, bağımsız fakat bölgesel güç dengesi içinde denetlenebilir bir Türkiye idi. Bu bakımdan İngiliz siyasetinin nihaî amacı Türkiye'yi mutlaka parçalamak değil, Türkiye'nin hangi coğrafyada, hangi askerî kapasiteyle ve hangi uluslararası bağlantılar içinde var olacağını belirlemekti.

Bu tespit, Sevr Antlaşması'nın da farklı bir gözle değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Sevr, yalnızca mağlup Osmanlı Devleti'ni cezalandıran bir paylaşım metni değildi; aynı zamanda İngiltere'nin savaş sonunda elde ettiği geniş fakat maliyeti yüksek

üstünlüğü, doğrudan ve sürekli askerî işgal olmadan sürdürebilme teşebbüsüydü. İstanbul ve Boğazların Türk egemenliğinden büyük ölçüde çıkarılması, Batı Anadolu'da Yunanistan'ın desteklenmesi, Ermenistan ve Kürdistan projeleri, kapitülasyonların genişletilmesi ve uluslararası komisyonlar kurulması, İngiltere'nin denetim maliyetini başka aktörlere ve uluslararası yapılara devretme arayışını yansıtıyordu. Bu anlamda Sevr, İngiliz gücünün zirvesini olduğu kadar sınırlarını da gösteren bir metindi. Londra, geniş bir coğrafyayı şekillendirmek istiyor; fakat bu düzeni doğrudan İngiliz askeri, İngiliz maliyesi ve İngiliz idaresiyle ayakta tutmak istemiyordu. Antlaşmanın temel çelişkisi de burada ortaya çıkmaktaydı: İngiltere, azami siyasî sonuçları asgari askerî maliyetle elde etmeye çalışmıştı.

Bu nedenle Sevr'in uygulanamaması yalnızca Türk askerî direnişinin başarısıyla değil, antlaşmanın dayandığı güç mimarisinin zayıflığıyla da açıklanmalıdır. Fransa ve İtalya'nın İngiliz-Yunan çizgisinden uzaklaşması, İngiliz kamuoyunun yeni bir savaşa karşı çıkması, ordunun terhis edilmesi, hazinenin savaş sonrası yükleri taşımakta zorlanması ve dominyonların Anadolu için asker göndermeye yanaşmaması, Sevr'i kâğıt üzerinde güçlü, sahada ise savunmasız bir düzenlemeye dönüştürdü. Millî Mücadele bu zayıflıkları yaratmadı; fakat onları sistemli biçimde görünür hâle getirdi ve kullanılabilir siyasî fırsatlara çevirdi. Bu bakımdan Ankara'nın başarısı, yalnızca cephede Yunan ordusunu yenmesinde değil, savaş sonrası Müttefik düzeninin askerî, mali ve diplomatik çatlaklarını tek bir stratejik hatta birleştirebilmesinde aranmalıdır.

İstanbul ve Boğazlar meselesi, İngiliz politikasının bu temel çelişkisini en açık biçimde ortaya koymuştur. İstanbul İngiltere açısından yalnızca eski Osmanlı başkenti değildi. Şehir, Karadeniz'e açılan geçitlerin denetimi, Sovyet Rusya'nın Akdeniz'e ulaşmasının önlenmesi, Doğu Akdeniz'de İngiliz deniz üstünlüğünün korunması ve hilafetin İslam dünyasındaki sembolik etkisinin sınırlandırılması bakımından stratejik ve siyasî anlamların kesiştiği bir merkezdi. Bu sebeple İstanbul'un Türklerden alınması, Türklerin şehirde sembolik olarak bırakılması, padişahın dinî yetkilerle sınırlandırılması veya Boğazların uluslararası bir komisyon aracılığıyla yönetilmesi gibi birbirinden farklı projeler aynı dönemde tartışılabildi. Farklı görünen bu projelerin ortak noktası, Türk egemenliğini tamamen ortadan kaldırmadan etkisizleştirme düşüncesiydi

İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmesi, kısa vadede İngiltere'ye Osmanlı hükûmeti üzerinde üstünlük sağladı; ancak uzun vadede Ankara'nın siyasal meşruiyetini güçlendirdi. İngiliz makamlarının amacı İstanbul'daki merkezî otoriteyi

daha sıkı denetlemek, milliyetçi hareketin haberleşme ve örgütlenme imkânlarını zayıflatmak ve hazırlanmakta olan barış antlaşmasının kabulünü kolaylaştırmaktı. Fakat işgal, Osmanlı Meclis-i Mebusanının işlevsizleşmesine ve millî iradenin Ankara'da yeniden teşkilatlanmasına yol açtı. Böylece İngiltere, denetlemek istediği siyasî merkezi felce uğratırken karşısında daha bağımsız, daha dirençli ve denetlenmesi daha zor yeni bir merkez meydana gelmesine katkıda bulundu. Bu gelişme, askerî üstünlüğün her zaman siyasî sonuç üretmediğini; hatta bazen siyasî meşruiyetin rakip bir merkezde toplanmasını hızlandırabileceğini göstermektedir.

Bu bakımdan Millî Mücadele'nin İngiliz siyaseti üzerindeki en önemli etkilerinden biri, İngiltere'nin Türkiye'de kiminle muhatap olacağına ilişkin tanımlarını değiştirmesidir. İngiliz belgelerinde başlangıçta bölgesel bir karışıklık, İttihatçı bir örgütlenme, askerî bir isyan, Bolşevik bir hareket veya Panislamist bir tehdit olarak tanımlanan Anadolu hareketi, zamanla ülke çapında örgütlenmiş bir siyasî irade ve fiilî hükûmet olarak kabul edilmek zorunda kaldı. Bu değişim yalnızca İngilizlerin daha doğru bilgi edinmesiyle açıklanamaz. Ankara Hükûmeti, kongreler, seçimler, Meclis, düzenli ordu, dış temsilcilikler ve antlaşmalar aracılığıyla kendisini diplomatik muhatap hâline getirdi. Başka bir ifadeyle Ankara'nın tanınması, İngiltere'nin kendiliğinden verdiği bir taviz değil, Millî Mücadele'nin sahada ürettiği devlet kapasitesinin diplomatik dile tercüme edilmesiydi.

Hilafet meselesi de bu araştırmanın ortaya koyduğu üzere İstanbul ve Boğazlar siyasetinden ayrı düşünülemez. İngiliz yöneticiler açısından hilafet aynı anda hem tehdit hem de araçtı. Halifenin Panislamist bir seferberliğin merkezine dönüşmesi, Hindistan, Mısır ve diğer Müslüman coğrafyalardaki İngiliz hâkimiyeti için ciddi bir risk olarak görülüyordu. Buna karşılık halifenin İngiliz denetimindeki İstanbul'da bulunması, İslam dünyası üzerinde dolaylı bir nüfuz ve gözetim aracı sağlayabilirdi. Bu sebeple İngiliz politikasının amacı her zaman hilafeti ortadan kaldırmak değildi. Daha sık rastlanan eğilim, hilafetin siyasî iktidardan ayrılması, sembolik ve ruhani bir makama dönüştürülmesi ve Türk devletinin dış politika aracı olmaktan çıkarılmasıydı. Halifenin "Vatikanlaştırılması" düşüncesi, İngiltere'nin doğrudan yönetim yerine sembolik otoriteyi denetim altına alma arayışının en açık örneklerinden biriydi.

İngiltere'nin hilafet siyaseti, sömürge yönetiminin yalnızca askerî kuvvetle sürdürülemeyeceğini gösteren önemli bir örnektir. Londra, hilafetin Müslüman topluluklar üzerindeki etkisini zaman zaman abartmış; fakat Hindistan Hilafet

Hareketi'nin meydana getirdiği siyasî baskı, bu kaygının bütünüyle hayalî olmadığını da ortaya koymuştur. İngiliz karar alıcıları, Türkiye'ye çok ağır şartlar uygulanmasının Hindistan Müslümanlarını radikalleştirebileceğini, Hindularla Müslümanlar arasında İngiliz karşıtı bir iş birliği yaratabileceğini ve imparatorluk yönetiminin meşruiyetini zayıflatabileceğini düşünmekteydiler. Bu nedenle hilafet, Türkiye'ye uygulanacak barış şartlarını etkileyen dışsal bir unsur değil, İngiliz imparatorluk güvenliğinin merkezî bileşenlerinden biriydi.

İngiltere'nin Yunanistan siyaseti de yalnızca Lloyd George'un Filhelenizmi veya Venizelos'a duyduğu kişisel yakınlık üzerinden açıklanmamalıdır. Bu kişisel ve ideolojik unsurlar etkili olmakla birlikte Yunanistan'ın İngiliz siyaseti içindeki asıl değeri, İngiltere adına askerî maliyet üstlenebilecek bölgesel bir güç olarak görülmesinden kaynaklanıyordu. Yunan ordusunun Batı Anadolu'da ilerlemesi, İngiltere'ye doğrudan geniş bir kara ordusu göndermeden Ankara'yı baskı altına alma, Sevr'i uygulatma, İtalyan nüfuzunu sınırlama ve Boğazlar çevresindeki İngiliz konumunu destekleme imkânı sunuyordu. Bu yönüyle Yunanistan, bağımsız hedefleri bulunan bir müttefik olmasının yanında İngiliz savaş sonrası düzeninin askerî taşeronu veya vekil gücü hâline getirilmek istenmişti.

Bununla birlikte Yunanistan hiçbir zaman İngiltere'nin bütünüyle kontrol edebildiği edilgen bir araç olmadı. Atina'nın Megali İdea'ya dayanan toprak talepleri, Yunan iç siyasetindeki millî bölünme, ordunun lojistik yetersizlikleri ve Anadolu'nun coğrafi derinliği, İngiliz vekâlet stratejisinin sınırlarını belirledi. İngiliz askerî çevreleri, Yunan ordusunun Anadolu'yu sürekli biçimde denetleyemeyeceğini, ilerleme hatlarının uzadıkça savunmasız kalacağını ve Türk direnişinin kendi topraklarında geniş insan ve lojistik kaynaklara sahip olduğunu erken tarihlerde görmüştü. Buna rağmen Lloyd George, askerî uyarılara rağmen Yunan seçeneğini sürdürdü. Bu durum, İngiliz politikasındaki başarısızlığın bilgi yokluğundan çok, mevcut bilgilerin siyasî tercihler doğrultusunda seçici biçimde yorumlanmasından kaynaklandığını göstermektedir.

Bu noktada İngiliz karar alma mekanizmasının çoğul yapısı, tezin en önemli sonuçlarından birini meydana getirmektedir. Lloyd George, Curzon, Henry Wilson, Churchill, Montagu, Rumbold ve Harington arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları, basit bir "Türk dostları-Türk düşmanları" karşıtlığı değildir. Askerî çevrelerin Ankara ile uzlaşmayı savunması Türk milliyetçilerine duydukları yakınlıktan değil, İngiltere'nin Anadolu'da yeni bir savaşı sürdürecek askerî ve mali kaynaklara sahip olmadığını

düşünmelerinden kaynaklanıyordu. Montagu'nun daha ılımlı şartlar istemesi, Türk tezlerini benimsemesinden değil, Hindistan'daki Müslüman tepkinin imparatorluk yönetimine verebileceği zararı hesaplamasından ileri geliyordu. Curzon'un zaman zaman Lloyd George'a karşı çıkması da Türkiye'nin tam bağımsızlığını savunmasından değil, İngiliz çıkarlarının Fransa ve İtalya'dan kopuk, askerî açıdan desteklenmeyen ve diplomatik bakımdan yalnızlaştırıcı bir siyasetle korunamayacağını görmesinden kaynaklanıyordu.

Bu nedenle İngiliz kurumları arasındaki tartışmalar, ahlaki kategorilerden çok farklı risk hesapları üzerinden okunmalıdır. İngiliz karar alıcıları imparatorluk çıkarlarının korunması konusunda büyük ölçüde uzlaşıyor, fakat hangi tehdidin daha öncelikli olduğu ve hangi aracın daha düşük maliyetle sonuç vereceği konusunda ayrışıyorlardı. Lloyd George için Yunanistan'ın başarısı ve İngiliz prestijinin korunması öncelikliydi. Curzon için Müttefik dayanışması, Boğazların uluslararası statüsü ve diplomatik denge daha önemliydi. Genelkurmay için İngiltere'nin askerî yükümlülüklerinin azaltılması ve savunulamayacak mevzilerden kaçınılması gerekliydi. Hindistan Bakanlığı için ise Türkiye politikası, Delhi ve Londra arasındaki imparatorluk güvenliği bağlantısından ayrı düşünülemezdi. Böylece "İngiliz politikaları" ifadesi, devletin ortak çıkarlarının bulunmadığı anlamına değil, bu çıkarların kurumlara göre farklı tehdit sıralamalarına dönüştüğü anlamına gelmektedir.

Bolşevik Rusya faktörü de İngiliz siyasetini tek yönlü biçimde sertleştiren bir unsur olmamıştır. Ankara-Moskova yakınlaşması bazı İngiliz karar alıcıları tarafından Millî Mücadele'nin bastırılması gerektiğinin kanıtı olarak yorumlanırken, bazıları aynı yakınlaşmayı Ankara ile uzlaşmanın gerekçesi saymıştır. Türkiye'ye ağır şartlar uygulanması, Ankara'yı Sovyet nüfuzuna daha fazla itebilir; buna karşılık sınırlı tavizlerle kurulacak bir ilişki Türkiye'yi Moskova'dan bağımsızlaştırabilirdi. İngiltere'nin aradığı sonuç Ankara'nın Sovyet Rusya ile düşman olması değil, Sovyet stratejisinin uzantısına dönüşmemesiydi. Anadolu'nun İngiliz siyasetindeki değeri de burada değişti: Türkiye artık yalnızca parçalanacak bir Osmanlı mirası değil, Sovyet Rusya ile Irak, İran, Doğu Akdeniz ve Boğazlar arasındaki stratejik kuşağın merkezindeki potansiyel tampon devletti.

Ankara Hükûmetinin izlediği dış politika, İngilizlerin bu dönüşümünde belirleyici oldu. Millî Mücadele yönetimi Sovyet Rusya ile ilişkilerini Batı'ya karşı kalıcı bir ideolojik bağlılık olarak değil, askerî ve diplomatik ihtiyaçlara cevap veren bir güç

dengesi aracı olarak kullandı. Aynı anda Moskova ile antlaşma yaparken Fransa ve İtalya ile ilişkilerini geliştirdi; Londra Konferansı'na katıldı; İngiltere ile doğrudan ve dolaylı temas imkânlarını açık tuttu. Böylece Ankara, Doğu ve Batı arasında seçim yapmak yerine her iki yönü birbirine karşı kullanabilen esnek bir diplomasi geliştirdi. Bu siyaset İngiltere açısından hem tehdit hem fırsattı: Ankara Müttefikler arasındaki rekabetten yararlanarak Sevr'i aşındırıyor, fakat aynı zamanda Sovyet Rusya'nın denetiminde olmadığını göstererek Batı sistemiyle uzlaşabilecek bağımsız bir aktör olduğunu kanıtlıyordu.

Sakarya Meydan Muharebesi, İngiliz siyasetindeki değişimin yalnız askerî değil, zihinsel eşiğini oluşturdu. Yunan ordusunun Ankara'ya ulaşamaması, İngiliz vekâlet stratejisinin sınırlarını ortaya koyarken Türk ordusunun siyasî bir merkez etrafında uzun süreli savaş yürütebilecek kapasiteye sahip olduğunu gösterdi. Sakarya'dan sonra İngiliz karar alıcılarının önemli bir bölümü, Ankara'nın geçici bir isyan merkezi olmadığını ve Türkiye'nin geleceğinin bu hükûmet hesaba katılmadan belirlenemeyeceğini kabul etmeye başladı. Bununla birlikte Londra, Yunan ordusundan hemen vazgeçmedi; ordunun Anadolu'daki varlığını barış görüşmelerinde kullanılabilecek son baskı araçlarından biri olarak değerlendirdi. Bu gecikme, 1922 Büyük Taarruzu sırasında İngiliz siyasetini hazırlıksız yakalayan başlıca unsurlardan biri oldu.

Büyük Taarruz ve Yunan cephesinin süratle çökmesi, İngiltere'nin Türkiye politikasını birkaç gün içinde yeniden tanımlamasına yol açtı. İngiliz gündeminin merkezi İzmir ve Batı Anadolu'dan İstanbul, Çanakkale ve Doğu Trakya'ya kaydı. Artık mesele Yunanistan'ın Anadolu'daki varlığını korumak değil, Türk askerî zaferinin Boğazlar ve İngiliz prestiji üzerindeki sonuçlarını sınırlamaktı. Çanak Krizi bu bakımdan İngiltere'nin savaş sonrası imparatorluk kapasitesinin gerçek ölçüsünü ortaya çıkardı. İngiltere deniz gücü bakımından üstünlüğünü koruyordu; fakat Fransa ve İtalya'nın katılmadığı, dominyonların desteklemediği ve İngiliz kamuoyunun karşı çıktığı yeni bir kara savaşını sürdüremezdi.

Çanak Krizi, İngiltere'nin basitçe geri çekildiği bir olay olarak değerlendirilmemelidir. Kriz sırasında Londra'nın savaş tehdidi tamamen sonuçsuz kalmamış; Türk ordusunun Boğazlardan ve Doğu Trakya'dan kontrollü biçimde uzak tutulması, Müttefik kuvvetlerinin geçici olarak bölgede kalması ve nihai düzenlemenin bir barış konferansına taşınması sağlanmıştır. Bununla birlikte İngiltere, Doğu Trakya'nın Yunanistan'da kalmasını sağlayamamış, Ankara'yı askerî güçle geri adım atmaya

zorlayamamış ve tek taraflı hareket etmenin mümkün olmadığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Çanak, İngiliz gücünün sona erdiği değil, İngiliz gücünün tek başına düzen kurma kapasitesinin sona erdiği andır.

Mudanya Mütarekesi de İngiltere açısından mutlak bir yenilgi veya başarılı bir diplomatik manevra şeklinde tek taraflı yorumlanamaz. Ankara, Doğu Trakya'yı yeni bir savaşa girmeden geri almış, Müttefik devletlere siyasî ve askerî meşruiyetini kabul ettirmiş ve Yunanistan'ı görüşmelerin dışında bırakmıştır. İngiltere ise Türk düzenli ordusunun barış antlaşmasından önce Doğu Trakya'ya geçmesini engellemiş, Boğazlardaki Müttefik mevcudiyetini bir süre daha korumuş ve tartışmalı meseleleri Lozan'a taşımıştır. Mudanya'nın gerçek anlamı, İngiltere'nin azami hedeflerinden vazgeçerek asgari çıkarlarını korumaya yönelmesidir. İngiliz siyaseti cezalandırıcı ve dönüştürücü bir imparatorluk projesinden, düzenleyici ve dengeleyici bir güç siyasetine geçmiştir.

Bu noktada İngiltere'nin Millî Mücadele karşısında başarılı mı yoksa başarısız mı olduğu sorusuna ikili bir cevap vermek gerekmektedir. İngiltere, Sevr düzenini uygulayamamış, Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki hâkimiyetini koruyamamış, Ankara Hükûmetini ortadan kaldıramamış, Türklerin İstanbul ve Doğu Trakya'ya dönüşünü engelleyememiş ve hilafet ile Boğazlar üzerinde 1920'de tasarladığı kapsamlı denetim sistemini kuramamıştır. Bu yönleriyle İngiliz Türkiye siyaseti belirgin bir başarısızlık yaşamıştır. Ancak İngiltere aynı dönemde Mezopotamya'daki konumunu korumuş, Musul meselesini kendi lehine güçlü bir diplomatik mevzi üzerinden Lozan sonrasına taşımış, Boğazlar meselesini uluslararası bir düzenlemenin konusu hâline getirmiş ve Türkiye'nin Sovyet Rusya ile birleşik bir anti-İngiliz cepheye dönüşmesini önleyebilecek diplomatik kanalları açık tutmuştur. Bu nedenle ortaya çıkan tablo bir imparatorluğun bütünüyle yenilgisi değil, azalan kapasitesine göre hedeflerini daraltmasıdır.

Araştırmanın tarih yazımı bakımından önerdiği esas yenilik de burada bulunmaktadır. Millî Mücadele, yalnızca Türk ordusunun işgal kuvvetlerini ve Yunan ordusunu yenmesi olarak değil, savaş sonrası imparatorluk yönetim tekniklerini işlemez hâle getiren bir siyasal dönüşüm olarak değerlendirilmelidir. Ankara'nın başarısı, İngiltere'yi yalnız belirli topraklardan vazgeçmeye zorlamadı; Londra'nın Türkiye'yi tanımlama biçimini, hangi aktörlerle görüşeceğini, hangi araçları kullanacağını ve hangi maliyetleri kabul edebileceğini değiştirdi. Bu anlamda Millî Mücadele, yalnız sınırları değil, büyük güçlerin karar kategorilerini de dönüştürdü.

İngiliz belgeleri de bu dönüşümün tarafsız kayıtları olarak değil, İngiliz devletinin tehdit algılarının haritası olarak okunmalıdır. Aynı hareketin farklı belgelerde İttihatçı, Bolşevik, Panislamist, milliyetçi, vatansever veya meşru bir siyasî güç olarak tanımlanması, yalnız bilgi farklılığından kaynaklanmamaktadır. Bu tanımlar, belgeyi üreten kurumun önceliklerini, korkularını ve çözüm önerilerini yansıtmaktadır. Foreign Office, War Office, India Office, İstanbul Yüksek Komiserliği ve askerî komutanlıklar arasındaki farklılıklar, ortadan kaldırılması gereken kaynak çelişkileri değil, İngiliz devletinin nasıl düşündüğünü gösteren tarihsel verilerdir. Bu nedenle İngiliz siyasetinin çoğulluğu, devletin zayıflığının değil, imparatorluk ölçeğinde karar üretmenin kaçınılmaz parçalanmışlığının göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak 1919-1922 yılları, İngiltere'nin Türkiye üzerindeki etkisinin bir anda ortadan kalktığı bir geri çekilme dönemi değildir. Bu yıllar, İngiltere'nin Türkiye'nin geleceğini Türk iradesini hesaba katmadan belirleyebileceği varsayımının çöktüğü dönemdir. Mondros'tan sonra Londra, askerî işgal, Yunan vekâleti, uluslararası komisyonlar, ekonomik denetim ve hilafetin sınırlandırılması yoluyla Türkiye'yi dışarıdan şekillendirebileceğine inanmıştı. Mudanya'ya gelindiğinde ise İngiltere, yeni Türkiye'yi ortadan kaldırmak yerine onunla pazarlık yapmak, azami talepler yerine stratejik öncelikler belirlemek ve doğrudan zor kullanmak yerine diplomatik denge kurmak zorunda kaldı.

Bu dönüşüm, İngiltere'nin Türk dostu bir siyasete yöneldiğini göstermemektedir. İngiltere'nin önceliği başından sonuna kadar kendi imparatorluk çıkarlarıydı. Değişen, Türkler hakkındaki ahlaki kanaatlerden çok, bu çıkarların hangi Türkiye ile ve hangi yöntemlerle korunabileceğine ilişkin değerlendirmeydi. 1919'da parçalanmış, denetlenen ve askerî bakımdan etkisizleştirilmiş bir Türkiye İngiliz çıkarlarına uygun görülürken, 1922'de sınırları belirli, Sovyet Rusya'dan bağımsız hareket edebilen ve Avrupa devletler sistemi içinde tutulabilecek bir Türkiye daha gerçekçi seçenek hâline geldi. Böylece İngiliz siyaseti, Türkiye'yi yok sayan bir barış düzeninden Türkiye'yi denge unsuru olarak kabul eden bir diplomasiye geçti.

Millî Mücadele'nin İngiltere açısından en kalıcı sonucu da budur: Ankara, İngiliz İmparatorluğu'nu bütün stratejik hedeflerinden vazgeçirmedi; fakat bu hedeflerin Türkiye'nin rızası ve gücü hesaba katılmadan gerçekleştirilemeyeceğini kabul ettirdi. Sevr'in yerine Lozan'a giden yolu açan esas değişim, yalnız savaş meydanındaki zafer değil, İngiltere'nin "Türkiye üzerinde düzen kurma" iddiasından "Türkiye ile düzen

kurma” zorunluluğuna geçmesiydi. Bu nedenle 1922, İngiliz nüfuzunun sona erdiği tarih değil; İngiliz hegemonyasının tek taraflı emir verme kapasitesini kaybederek müzakere, denge ve sınırlı uzlaşma siyasetine dönüştüğü tarihsel eşik olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

a. British Library, India Office Records and Private Papers

IOR/L/MIL

IOR/L/PS/10

IOR/L/PS/18

Mss Eur F112

b. The National Archives (TNA)

Cabinet Papers (CAB) 23/20

CAB 24

CAB 26

Foreign Office (FO) 371

FO 800

FO 882

c. United States National Archives and Records Administration (NARA)

Central File: Decimal File 867.00, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910–1929.

Record Group 59, Office of the Delegate in Angora to Mark L. Bristol, "Turkish Reforms", 9 March 1924, Enclosure No. 1 with Despatch No. 1168.

d. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi (ATASE)

İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), Karton 1118, Gömlek 74.

e. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BOA)

Fon: 30-10-0-0.

II. YAYIMLANMIŞ BELGELER VE RESMÎ YAYINLAR

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, S. 82 (Ekim 1982), Belge No. 1788–1789.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 2, 6, 7, 10 ve 12, Kaynak Yayınları, İstanbul–Ankara, 2003.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*: Vesikalar.

Başbakanlık, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Ankara 1982.

Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974.

Documents on British Foreign Policy 1919–1939, First Series, Vols. II, IV, VII, VIII, XIII, XV, XVII and XVIII.

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, S. 1 (Eylül 1952) ve S. 5 (Eylül 1953).

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920, Der. Ali Satan, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921, Der. Ali Satan, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922, Der. Ali Satan, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

Jeffrey, Keith (ed.), The Military Correspondence of Field Marshal Sir Henry Wilson, 1918–1922, Army Records Society, London 1985.

Meray, Seha ve Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri: Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1977.

Olcay, Osman, *Sevr Andlaşmasına Doğru*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1919–1938*, C. I–II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992–2000.

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 1921–1923, 3. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara 2016.

Şimşir, Bilal N., *Lozan Telgrafları I (1922–1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919–1920)*, Ankara 2023.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I.

Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi (4 Eylül 1919–9 Kasım 1920), C. II, Kısım II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi—Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz–22 Ağustos 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1. Kitap, Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Büyük Taarruz, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1967.

Ullman, Richard H., *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921, Vol. III: The Anglo-Soviet Accord*, Princeton, Princeton University Press, 1973

III. HATIRALAR, GÜNLÜKLER VE BİYOGRAFİK ESERLER

Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1970.

Callwell, C. E., *Field Marshal Sir Henry Wilson: His Life and Diaries, Vol. II,* Cassell and Company, London 1927.

Cebesoy, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2001.

Cebesoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953.

Churchill, Winston, *The World Crisis: The Aftermath*, London 1929.

Harington, Charles, *İngiliz Komutan Anlatıyor*, Kronik Kitap, İstanbul 2023.

Kandemir, Feridun, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz Yayınları, Ankara 1965.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Karabekir, Kâzım, *Bir Düello ve Bir Suikast*, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

Karabekir, Kâzım, *Günlükler 1906–1948*, C. I, haz. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz,* Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*, C. II, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Rawlinson, Alfred, *Adventures in the Near East, 1918–1922*, London 1923.

Rawlinson, Alfred, *Ortadoğu Hatıraları*, TK Yayınları, İstanbul 2016.

Riddell, Lord, Lo*rd Riddell's Intimate Diary of the Peace Conference and After*, 1918–1923, London 1933.

Ronaldshay, Earl, *Life of Lord Curzon, Vol. III*, Ernest Benn, London.

Ryan, Andrew, *Sonuncu Dragoman, Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 2015.

Tansu, Samih Nafiz (haz.), *İki Devrin Perde Arkası: Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

IV. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

Akşin, Sina, İ*stanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele,* C. I–IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Aktepe, Münir, Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Samsun, İstanbul 1973.

Atatürk, *Mustafa Kemal, Eskişehir–İzmit Konuşmaları (1923),* Kaynak Yayınları, İstanbul 1993.

Aydın, Cemil, *İslam Dünyası Fikri,* çev. Hasan Aksakal, Alfa Yayınları, İstanbul 2022.

Bamford, P. C., *Histories of the Non-Co-operation and Khilafat Movements*, Government of India Press, Delhi 1925.

Bardakçı, Murat, *Şahbaba,* Pan Yayıncılık, İstanbul 1999.

Baytok, Taner, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970.

Bayur, Y. Hikmet, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, Ankara 1973.

Bennett, Gill H., *British Foreign Policy During the Curzon Period, 1919–1924*, Macmillan, London 1995.

Bozkurt, Abdurrahman, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918–1922)*: Mondros Mütarekesi'nden Çanakkale Krizi'ne, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.

Bozkurt, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

Budak, Mustafa, *Misak-ı Millî'den Lozan'a,* Küre Yayınları, İstanbul, 2013.

Criss, Bilge, İ*şgal Altında İstanbul,* İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Ediz, İsmail, *Diplomasi ve Savaş: Batı Anadolu'da Yunan İşgali, 1919–1922*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919–1923)*, İstanbul 2010.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri,* C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953.

Evans, Laurence, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914–1924)*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.

Evans, Laurence, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914–1924*, Johns Hopkins Press, Baltimore 1965.

Fraser, T. G., *Andrew Mango ve Robert McNamara, Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu,* çev. Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2008.

Gilbert, Martin, *Churchill*, çev. Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Gilbert, Martin, *World in Torment: Winston S. Churchill*, 1916–1922, Vol. IV, Minerva, London 1990.

Grassi, Fabio L., *İtalya ve Türk Sorunu (1919–1923),* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Gökay, Bülent, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye, 1918-1923*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998

Gürel, Ziya, *Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Gürer, Turgut, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer: Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl,* Gürer Yayınları, İstanbul 2007.

Gürün, Kamuran, *Türk–Sovyet İlişkileri (1920–1953)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Güven, Cemal, *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri,* Eğitim Kitabevi, Konya 2012.

Helmreich, Paul C., *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919–1920,* Ohio State University Press, Columbus 1974.

Helmreich, Paul C., *Sevr Entrikaları: Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi,* çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996.

Howard, Harry N.*, The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913–1923, University of Oklahoma Press*, Norman 1931.

Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.

Jaeschke, Gotthard, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Johnson, Robert, *The Great War and the Middle East: A Strategic Study*, Oxford University Press, Oxford 2016.

Kedourie, Elie, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921*, London, Mansell Publishing, 1987.

Kırkpınar, Kenan, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919–1922), Phoenix Yayınevi*, Ankara 2004.

Kırzıoğlu, Fahrettin, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. II, Ankara 1993.

Kitsikis, Dimitri, *Yunan Propagandası*, Meydan Neşriyat, İstanbul 1963.

Kocatürk, Utkan, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Köse, İsmail, *Büyük Oyunun Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Köse, İsmail*, İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı,* Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk–İngiliz İlişkileri,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.

Macfie, A. L., *Osmanlı'nın Son Yılları, 1908–1923,* Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

MacMillan, Margaret, *Barış Yapanlar,* çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Alfa Yayınları, İstanbul.

Mandelli, Riccardo, *Son Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

McCarthy, Justin, *The British and the Turks: A History of Animosity,* 1893–1923, Edinburgh University Press, Edinburgh 2022.

Middleton, K. W. B., *Britain and Russia: An Historical Essay*, New York, Kennikat Press, 1971.

Miller, William, *The Ottoman Empire and Its Successors,* 1801–1927, New York 1974.

Müderrisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları,* Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 1974.

Nicolson, Harold, *Curzon: The Last Phase, 1919–1925—A Study in Post-War Diplomacy*, Constable, London 1934.

Pallis, Alexander Anastasius, *Yunanların Anadolu Macerası (1915–1922)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.

Parlak, Türkmen, *İşgalden Kurtuluşa I: Yunan Ege'ye Nasıl Geldi*, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir, 1982.

Priestland, Jane, *Islam: Political Impact, 1908–1972, Vols. III–V*, Cambridge University Press, Cambridge, t.y.

Richter, Heinz, *The Greek–Turkish War, 1919–1922,* Verlag, Wiesbaden 2016.

Sarıhan, Zeki*, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C. I–III*, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986.

Satan, Ali, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye: 1920,* Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010.

Satan, Ali, *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, Yazıgen Yayınları, İstanbul 2017.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali, C. II,* Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.

Smith, Michael Llewellyn, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919–1922*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1998.

Sofuoğlu, Adnan, Yıldırım, Seyfi, *Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018

Sonyel, Salâhi R., *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

Sonyel, Salâhi R.*, Kaygılı Yıllar: Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası (1918–1923),* Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

Sonyel, Salâhi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Sonyel, Salâhi R., *Turkish Diplomacy, 1918–1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement, Sage Publications*, London 1975.

Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C. I–II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.

Stoddard, Lothrop, *Yeni Âlem-i İslam*, çev. Ali Rıza Seyfi, İstanbul 1338.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. I–III*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.

Temperley, Harold William, *A History of the Peace Conference of Paris*, Oxford University Press, London 1920.

Toynbee, Arnold J., *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Türkmen, Zekeriya, *Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918–1919),* Bengi Yayınları, İstanbul 2010.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* Ankara 1948.

Öztoprak, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Öztoprak, İzzet, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2006.

Ulubelen, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Ayraç Kitabevi, İstanbul 1967.

Yerasimos, Stefanos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri, 1917-1923*, İstanbul, Boyut Yayınları, 2000.

Yıldızeli, Fahriye Begüm, *Riding The Storm: The Dynamics of Anglo-Turkish Relations From 1918 to 1923,* Kriter Yayınevi, İstanbul, 2018

Walder, David, *The Chanak Affair*, Hutchinson, London 1969.

V. MAKALELER VE KİTAP BÖLÜMLERİ

Armaoğlu, Fahir, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali", Belleten, C. LXII, S. 234 (1998).

Aybars, Ergün, "Millî Mücadelede İngiliz Basını", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 12 (Temmuz 1998).

Bal, Mehmet Akif, "Millî Mücadele'nin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918–1920)", Türk Dünyası Araştırmaları, C. 130, S. 256, ss. 103–148.

Balcı, Meral, "İngiliz Büyükelçisinin Gözünden I. Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlı Devleti'nin İçinde Bulunduğu Durum", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, C. 11, S. 1 (Bahar 2015).

Bennett, J. G., "Mustafa Kemal", The Contemporary Review, C. CXXII (Kasım 1922), ss. 590–594.

Beydilli, Kemal, "Boğazlar Meselesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul 1992.

Bozkurt, Abdurrahman, "İtilaf Devletlerinin Türk–Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XXVI, S. 76 (Mart 2010), ss. 27–53.

Campbell, John, "Diplomacy on the Danube", *Foreign Affairs*, C. 27, S. 2 (1949).

Çetinkaya, Y. Doğan, "Hint Hilafet Hareketinin Para Yardımı ve İngiliz İzni", *Toplumsal Tarih,* No.341, Mayıs 2022, s. 44-50.

Çufalı, Mustafa, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül–Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 15, S. 45 (1999).

Çufalı, Mustafa, "İstiklâl Harbi Döneminde Türk–İngiliz İlişkileri", *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Doğanay, Rahmi, "İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü", Atatürk Yolu Dergisi, C. 8, S. 29.

Doğanay, Rahmi, "Kurtuluş Savaşının Diplomatik Bir Cephesi: İnebolu Mustafa Kemal–Harington Görüşmesi Meselesi", Atatürk Yolu Dergisi, C. 6, S. 21 (1998).

Doğanay, Rahmi, "Millî Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 2, 2009

Dyer, Gwynne, “The Turkish Armistice of 1918: A Lost Opportunity—The Armistice Negotiations of Moudros, Part II”, Middle Eastern Studies, C. 8, S. 3 (1972), ss. 313–348.

Goldstein, Erik, “British Peace Aims and the Eastern Question: The Political Intelligence Department and the Eastern Committee, 1918”, Middle Eastern Studies, C. 23, S. 4 (1987).

Gümüşoğlu, Hasan, “Arşiv Belgeleri Işığında İngiltere’nin Hilâfet Politikası (1875–1925)”, Strategic Public Management Journal, C. 7, S. 14 (2021).

Hut, Davut, “Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* (01 Ekim 2016), s. 105-150.

Hut, Davut. “Millî Mücadele Döneminde Musul Vilayeti.” Millî Mücadele’nin Yerel Tarihi 1918-1923 (Cilt 9): Erzurum, Van, Kars, Ardahan, Bitlis, Erzincan, Bayburt, Muş, Bingöl, Hakkâri, Iğdır, Ağrı, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2026.

Johnson, Robert, “The de Bunsen Committee and Revision of the ‘Conspiracy’ of Sykes–Picot”, Middle Eastern Studies, C. 54, S. 4 (Temmuz 2018).

Kıbıl, Mehmet, “İngiliz Genelkurmay Rapor ve Analizlerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı”, Belleten, C. 89, S. 315 (2025).

Klieman, Aaron S., “Britain’s War Aims in the Middle East in 1915”, Journal of Contemporary History, C. 3, S. 3 (Temmuz 1968).

Kocabaşoğlu, Uygur, “XIX. Yüzyılda İngiliz Gözüyle Türkler”, Kebikeç, S. 9.

Kon, Kadir, “1923’te Kurulan Yeni Türkiye Bir Asya Gücü mü Olmalıydı, Yoksa Avrupa’da mı Kalmalıydı?”, s. *100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti. Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan*, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2024. ss. 503-548.

Kon, Kadir ve Ceylan, Ebubekir, “Vatana İhanetle Ulusal Kahramanlık Arasında: İngiliz Generali Charles Townshend’ın ’Türkiye Meselesi’nin Çözümü Sürecindeki Faaliyetleri ve İlginç İlişkiler Ağı, 1922–23”, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Siyaset, Toplum ve İTÜ, Ed. Ebubekir Ceylan, İTÜ Yayınevi, İstanbul, 2023. ss. 216293.

Köse, İsmail, “Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson’ın Türk Algısı”, History Studies, C. 6, S. 3 (Nisan 2014).

Küçük, Cevdet, “Misak-ı Millî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2020.

Küçük, Cevdet, “Sykes–Picot Antlaşması”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 38, İstanbul 2010.

Macfie, A. L., “British Foreign Policy in the Near East, 1916–1922: Questions of Responsibility”, Balkan Studies, C. 40, S. 2 (1999).

Macfie, A. L., “The British Decision Regarding the Future of Constantinople, November 1918–January 1920”, The Historical Journal, C. 18, S. 2 (Haziran 1975).

Macfie, A. L., “The Chanak Affair, September–October 1922”, Balkan Studies, C. 20, S. 2 (1979).

Oliver-Dee, Sean, “The Spiritual Authority of the Caliph: Unpacking British Policymakers’ Perceptions of Caliphal Authority and Its Implications for British Imperial Goals”, The Abolition of the Ottoman Caliphate, 1924, ed. Elisa Giunchi ve Nicola Melis, Routledge, London 2024.

Özcan, Azmi, “İngiltere’de Hilâfet Tartışmaları, 1873–1909”, İslam Araştırmaları Dergisi, S. 2 (1998), ss. 49–71.

Özcan, Azmi, “The Tradition of the Ottoman Caliphate and Its End”, The Abolition of the Ottoman Caliphate, 1924, ed. Elisa Giunchi ve Nicola Melis, Routledge, London 2024.

Özden, Neşe, “British Policy on the Fate of Constantinople and the Allied Occupation of the City on March 16, 1920”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 14, S. 42 (Mayıs 1998).

Özlü, Hüsnü, “İstiklal Savaşı’nda Bir Yol: İstiklal Yolu ve Kastamonu Bölgesindeki Lojistik Faaliyetlerin Değerlendirmesi”, Savunma Bilimleri Dergisi, C. 18/2, S. 36 (2019).

Özsüer, Esra. “19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri”. Türkiyat Mecmuası, c. 26, sy 2, Aralık 2016, ss. 325-44.

Öztoprak, İzzet, “Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XI (Kasım 1995).

Saylan, Fırat Gürkan, “İstanbul’un Resmen İşgali”, Öneri Dergisi, C. 14, S. 41 (2014).

Şahin, İsmail, Cemile Şahin ve İsmail Şükür, “Ortadoğu’da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes–Picot Antlaşması”, The Journal of Academic Social Science Studies, S. 38 (Bahar 2015).

Sonyel, Salâhi R., “1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet—II”, Türk Kültürü, C. VIII, S. 89 (1970).

Sonyel, Salâhi R., “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz–Osmanlı Gizli Antlaşması”, Belleten, C. 34, S. 135 (Temmuz 1970).

Sonyel, Salâhi R., “İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919–1922)”, Belleten, C. 75, S. 272.

Sürmeli, Serpil. “General Charles Harington’un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler”, *Atatürk Dergisi*, VOL. 5, NO. 4, April 2015, ss. 25-86,

Touilila, Fatima-Ezzahrae, “Debating the Future of the French Colonial Empire”, The Abolition of the Ottoman Caliphate, 1924, ed. Elisa Giunchi ve Nicola Melis, Routledge, London 2024.

Tuna, Necdet. “Sakarya Meydan Muharebesi Sonrası Stratejik Dönüşüm Ve Büyük Taarruz’a Giden Süreç”. Urban 21 Journal 4/1 (June 1, 2026).

Turan, Mustafa, “İstiklâl Harbi’nde ‘Milne Hattı’”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 7, S. 21.

Türkmen, Z. (2018). Türk İstiklal Savaşında Büyük Taarruz. Türk Dünyası Tarih Dergisi, (380).

Selçuk Ural, “Bir İngiliz Müdahalesi: General Allenby Notası (13. Kolordu’nun Lağvedilmesi Sorunu)”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. IV, S. 11, s. 77-92.

Yavuz, Resul, “Sykes–Picot Antlaşması’ndan Sonra İngiltere ve Fransa’nın Paylaşım Planlarında Şerif Hüseyin’in Rolü ve Önemine Dair Bir Değerlendirme”, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, S. 22 (Eylül 2024).

Yavuz, Ünsal, "İngiliz ve Fransız Resmî Belgelerinde İstanbul'un İşgalini (16 Mart 1920) Hazırlayan Gelişmeler", Belleten, C. 56, S. 217 (1992).

Yurdusev, Esin, "İstanbul'dan Lozan'a İngiltere'nin Boğazlar Politikası, 1915–1923", Belleten, C. 71, S. 260 (Mayıs 2007).

Yurdusev, Esin, "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası", Belleten, C. 63, S. 237 (Ağustos 1999).

VI. TEZLER

Aslanmirza, Özge, *Britanya, Orta Doğu ve Mark Sykes Üçgeninde İstihbari Bilgi Üretimi,* Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli, 2023.

Cox, Stephen Thomas, *The Idea of an Arap Caliphate in British Middle Eastern Policy in the Era of the Great War*, University of Durham, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Durham, 2003.

Çilingir, Sedat, *Lloyd George and the Dissolution of the Ottoman Empire*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara 2007.

Daleziou, Eleftheria, *Britain and the Greek–Turkish War and Settlement of 1919–1923: The Pursuit of Security by Proxy in Western Asia Minor*, Doktora Tezi, University of Glasgow, Glasgow 2002.

Dedeoğlu, Bahtiyar, *Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri Ordularının Faaliyetleri,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019.

Hacıhanifioğlu, Aylin, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919–1922),* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2019.

Hind, Joseph Winton, *Lloyd George and the Turkish Question: An Examination of Lloyd George's Turkish Policy, 1918–1922*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of British Columbia, Department of History, Vancouver 1974.

Kaya, Sena, *Lynch Vapur Şirketi'nin Kuruluşu Dicle ve Fırat Nehirlerindeki Faaliyetleri (1835-1914),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi

Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2024,

McMeekin, Nesrin Ersoy, *Turkey's Relations with the Bolsheviks, 1919-1922*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2007

Satır, Oğuz, *Basın Bağlamında İngiliz Kamuoyu ve Yunan İsyanı (1821–1826),* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2025.

Somel, Gözde, *Soviet Policy Towards Turkey, 1920-1923*, Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2016,

Şahin, Nesrin, *Osmanlı Dönemi (19 ve 20. Yüzyıllar) Irak Vilâyetlerinde Sulama Projeleri: Sir William Willcocks ve Sir John Jackson Şirketi'nin Faaliyetleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019,

White, Stephen, *Anglo-Soviet Relations, 1917-1924: A Study in the Politics of Diplomacy*, Doktora Tezi, University of Glasgow, 1972

Yasavul, Kıymet, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918–1925),* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2021.

VII. GAZETELER VE SÜRELİ YAYINLAR

Chicago Daily News, 16 October 1919.

Cumhuriyet, 30 İkinciteşrin 1938.

İleri, 4 Aralık 1923.

Minber, 20 Teşrin-i Sani 1918.

The Moslem World, Vol. XI, ed. Samuel M. Zwemer, New York.

Vakit, 15 Teşrin-i Sani 1918.

VIII. İNTERNET KAYNAKLARI

Atatürk Ansiklopedisi, "General Milne", https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/General-Milne.

Historic Hansard, “Armenian Massacres”, House of Commons Debate, 16 February 1920, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/16/armenian-massacres.

Historic Hansard, “Armenians (Alleged Massacre)”, House of Commons Debate, 17 February 1920, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/17/armenians-alleged-massacre.

Historic Hansard, “Turks and Constantinople”, House of Commons Debate, 26 February 1920, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/feb/26/turks-and-constantinople.

Historic Hansard, “Statement by Prime Minister”, House of Commons Debate, 8 March 1920, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/mar/08/statement-by-prime-minister.

Historic Hansard, “Foreign Affairs”, House of Commons Debate, 25 March 1920, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/mar/25/foreign-affairs.

Historic Hansard, “Prime Minister’s Statement”, House of Commons Debate, 29 April 1920, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/apr/29/prime-ministers-statement.

Historic Hansard, “Turkey—Greek Operations”, House of Commons Debate, 28 June 1920, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/jun/28/turkey-greek-operations.

Historic Hansard, “Greek Operations”, House of Commons Debate, 1 July 1920, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/jul/01/greek-operations.

Historic Hansard, “Turkey—Greek Forces”, Written Answers, 7 July 1920, https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1920/jul/07/turkey-greek-forces.

Historic Hansard, “Turkey”, House of Commons Debate, 25 October 1920, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/oct/25/turkey.

Historic Hansard, “Turkey”, House of Commons Debate, 8 November 1920, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/nov/08/turkey.

Historic Hansard, “Turkey”, Written Answers, 13 April 1921, https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1921/apr/13/turkey.

Historic Hansard, “Asia Minor (Operations)”, House of Commons Debate, 14 April 1921, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1921/apr/14/asia-minor-operations.

Historic Hansard, “Greece—Operations against Turks”, House of Commons Debate, 18 April 1921, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1921/apr/18/greece-operations-against-turks.

Historic Hansard, “India”, House of Commons Debate, 14 February 1922, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/feb/14/india-1.

Historic Hansard, “Greece and Constantinople”, House of Commons Debate, 31 July 1922, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/jul/31/greece-and-constantinople.

Historic Hansard, “Smyrna”, House of Commons Debate, 26 May 1919, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1919/may/26/smyrna.

Özoğlu, Hakan, “İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılışı”, Star Açık Görüş, 22 Nisan 2012.